

૦.૩૨ ૨૦.૧-૬૧.૧

Tavarikhi - Navasari

તવારીખે નવસારી.

તવારીખ - નવસારી (અંગ્રેજી)
(લક્ષણ સાથે)

અનાવનાર.

શોરાખજી મનચેરજી દેશાઈ.

તે

18963

પારશી અટકો અને નામો-આતશ જેહરાંમે દેશાઈ ખોરશેદ-

ઐયાંમે નૌશાલો હીંગામે નૌરોઝ-

સીહા સંસાર, ઇત્યાદિનો કર્તા.

27407

નવસારી.

954.32

Des

૧૮૯૭

નવસારી આર્યવિજય પ્રેસ.

ખાંડ ઝીલ્ડના પુઠાંની
કિંમત રૂ. ૧૨-૦૦

ઐયાં પુઠાંની
કિંમત રૂ. ૨-૦૦

(સર્વ હક અંગ કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.**

Acc. No. 27407.
 Date. 25/8/58.
 Call No. 954.32/Des.

" Reader, now I send thee, like a
 bee, to gather honey out of flowers
 and weeds; every garden is furnished
 with either, and so is ours. Read
 and meditate. "

~~CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.~~

~~Acc. No. 144
 Date. 28.12.1951
 Call No. 915.47/Des.~~

TO
THE GRAND OLD MAN OF INDIA
PROF. DADABHAI NAOROJI M. P.,
THE MOST LOYAL REPRESENTATIVE
OF
LOYAL HINDUSTAN,

Whose Herculean task is to prove

The Poverty of India,

&

Whose sole object is appealing the throne for

The Employment of Indians in

The Government Services;

THIS WORK IS,

WITH HIS KIND PERMISSION,

Dedicated by the author.

આલેમે ઝમાંન, શાસહાએ દારાંન, શીલસુદ્રે આવાંન,
રાજ્ય રક્ષક અને પ્રજા પક્ષક,

પ્રો. શેઠ દાદાભાઈ નવરોજ એમ. પી.

જી. એ. એમ. આંશ ઇન્ડીયા.

આપ નામદાર બ્રિટિશ રાજ્યના એક ચુસ્ત વફાદાર,
ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સુક, સુજ્ઞ શુભેચ્છક, અને

રક્ષણ રાજ્ય ભક્ત હોઈ,

હિંદની ગરીબાઈ ઉલ્લેખને પ્રદર્શિત કરવા, તથા
હિંદના કેળવણી કસાયલાઓનો સરકાર ચાકરીમાં

આપો પગ પેસાડવા,

આપની અમુદ્ય જાંદગી

તન મન ધનથી અર્પણ કરી,

પારશી ટોળાને એક નોશાકરા અથોરનાન લેએ,

જગમાં જય જશ ને જેખ આપોછો,

તેની એક નિર્જિવ નિશાંણી દાખલ,

આપની કૃપાકુ આજ્ઞાનુસાર

આ તવારીખ

આપને હું અર્પણ કરું છું.

PREFACE.

This is a short but general History of an ancient city of Navsari, which is mainly inhabited by the Hindoos, Mahomadans, and Parsees, & which is under the rule of H. H. The Gaikwar of Baroda under the British rule in India. In this History are collected all the incidents that happened in this city from the time of the Kings of the Chalukya Dynasty who reigned on this land a thousand years ago, up to the present date.

The Iranian Parsees, the faithful followers of their prophet Zoroaster and the true believers in his religion, after being defeated by the Arab Chiefs, left Persia for India for the protection of their own religion; and shortly after, this city of Navsari became the principal seat of the Iranian Zoroastrians and their faith. This city is again well-known as the " Home, Sweet Home, " of great personages like Sir Jamsedji Jeejibhai Kt. Bart. and Mr. Dadabhai Navroji M. P.; and as the birth-place of the great priests, Dastoor Meherji Rana, Jamasp Asha, Darab Pahlan, Minocher Homji &c.; and also as the native country of the Parsee Kings Changashaw, Mangashaw, and Desais Cursetji Temoolji, Mancherji Cursetji &c. The chief things of note in this city are the first proprietary fire-temple or Atashbeheram, that was erected by Cursetji Temoolji Desai, (2) the Wadi Darehmeher or Agiary of Desai Mancherji Cursetji, which is the chief ecclesiastical seat of the Parsees, and which is the University of Navsari.

like that of Oxford, where all the young Mobeds from Bombay and else-where are sent for confirmation or to receive the apostolic succession of their order, and (3) the mosque of the first and great Mahomadan saint Noor Satagar, the great propagator of Islamism in India.

Navsari can be called, without any exaggeration, the best school of education in comparison with all the educated cities of the world. The Pope of the Zoroastrians is the high priest of this city. The first Baronet in the whole of India, the first Member of the British Parliament for India, the first Indian Professor of the Forest Department, the first Parsee King in India, the first Parsee Navigator, the first Parsee Dewan, the first Parsee Suba, the first Parsee Desai—all these have their names connected with Navsari. The threshold of the Gaikwar's Dominions is Navsari. (Songad being the cradle of the Gaikwar family) and the man who made the Gaikwar cross this threshold was also a Parsee Desai (Temulji Rustamji) of this city. The Parsees that have made great advances towards education, trade and commerce, and other great enterprises, and have prospered through them, all are mainly the inhabitants of this town.

This is a small city situated between Bombay and Surat in Gujarat in India, but it is more ancient than both of these cities. The fine workmanship of centuries ago of this city were very well known even in Europe. Many European

travellers had visited this place of importance in ancient times.

The name of this city is differently derived by different nations inhabiting it. According to the Parsees, when they left Sanjan in 1142 A. D., and came to settle in this place, they found the good climate of this city exactly similar to that of their ancient city of "Saari" in Persia, and called it in Persian "Nao Saari" or New Saari which is now called Navsari. On the other hand, according to the Hindoos, there were nine tanks in this city (which can be seen and verified numerically this day also) and they called it the नवसर (नव = Nine; सर = Ponds) or the place where nine ponds are situated, and afterwards corrupted that "Navsar" into Navsari. Again, according to the Mahomadans, when their Saint Noor Satar married Palande, the daughter of the then King Raja Surchand 828 years ago, and was adorned (Ará-ee) as a bride groom (Naosá) they called this city Naosa-Ara-ee, which is hence corrupted into Navsari. Here are said to have happened numerous astonishing and wonderful stories in connection with Mahomadan Saints and Hindoo Priests.

The climate here is what is called salubrious climate, and the ancient inhabitants of this city have proved themselves valiant. They were well-versed in arts and sciences, and according to the author of the Aine-c-Akbari, Zoroastrians from this place had gone to Delhi in the religious council of the Great Mogal Emperor Akbar, and

Dastoor Meherji Rana, an inhabitant of Navsari, it is said, was successful in explaining his Zoroastrian religion to the Emperor. This is the only place to learn Zoroastrianism in the ancient fashion and as it was learnt in the ancient times, and hence it is that it is also called the centre of Zoroastrianism, just as the sea at Rome. After the incessant and gross misery and annihilation brought on by the destructive invasions of Shivaji 235 years before, and even after the commencement of the present century, by the injurious plunders of the Maratha freebooters, Rajput Girasias, Bhils, and Pindaras, this city is making a very rapid progress. The Parsee Desais of Navsari have received the British Guarantee on account of rendering valuable services to the British, and the Gaikwar Government have presented them with an Inam Village (Kolasma) and other gratuitous Nemuks and rewards.

In this manner a city which was once exposed to the constant plunders of merciless freebooters and to the inhabitants of which city to take good food, to wear good clothes, and to keep something in cash with them were a sin and trouble; and the inhabitants whereof had not the necessary means of imparting education in the ancient times, and where there was nothing like justice,—the people of such a city, under the best and most auspicious present rule of the kind, popular, well-educated, and just prince H. H. The Maharaja Sayaji Rao Gaikwar G. C. S. I., have now grown up to be a body of happy and learned people, exacting

their rights and demanding justice whenever required; and now-a-days if any one were to walk on, even at midnight, with gold tossing in his hand, none can dare challenge him; nor one can dare cross the threshold if a man were to sleep with his doors open. And thus this city has come on a level with other enlightened countries in point of education, justice, and independence.

This work, I have the honour to dedicate with feelings of profound admiration and respect, to a man who has, in a spirit of loyalty both to India and to the British Empire, devoted his life to strengthening the connection between the two countries, and who takes the deepest interest in all that concerns the moral and material condition of the people of Bharatkhand; and I am highly obliged to him for allowing me to dedicate this book to him.

I have sought this opportunity of publishing this small History of an ancient city, exactly corresponding to the history of the city of Cordova in Spain, in consequence of the inestimable help and invaluable suggestions of my respected father Mancherji Burjorji Desai Esquire. I must thank heartily Mr. R. B. Ranji for his unceasing assistance. I think my labours completely rewarded if this small history of a small ancient city of Navsari can but serve as an addition to the Science of History.

SORABJI MANCHERJI DESAI.

પ્રસ્તાવના.

“ Breathes there the man, with soul so dead,
Who never to himself hath said,
‘This is my own, my native land !
Whose heart hath ne’er within him burn’d,
As home his footsteps he hath turn’d,
From wandering on a foreign strand !”

Sir. W. Scott.

ખુદરતનો બેઝાડી, ખાલીકા ખુદાતાલા ખુદ પોતાની તવારીખ પ-
રાવે છે. પવિત્રાધના પેશવા પાક પેગંબરો પોતાનો ઇતિહાસ રાખી
ગયા છે. દોરંગી દુન્યાં પોતાની પ્રાચીન હકીકત કહેતી આવી છે. ના-
માંકિત નરો અને સુશોભિત શહેરો પોતાની પૂર્વ કાળની નોંધો સાચ-
વતી આવી છે. ત્યારે નવસારી જેવી નવાઈજારેલી નવરંગ નગરી,
પોતાની તવારીખ જાળવી રાખવાને શામાટે હકકદાર નથી ? હકકદાર
નથી એમ નથી, માટેજ તેની તવારીખ પણ નથી એમ નથી. તેથીજ
આ “ તવારીખે નવસારી ” આગમનની જન્મની જોષ્ટી હતી તે
આજે જન્મી છે. તારીખ એટલે માત્ર અથવા રોજ. તારીખ એ એ-
રખ્ખીક શબ્દ છે, જેના ખીજા અર્થ ઇતિહાસ, કાળક્રમનું વૃત્તાંત, પં-
ચાંગ, સને, દિવસ, વરસ એવા થાય છે. વળી હજેલા પત્રનો દહાડો
વાર, તથા જનેલા બનાવની માત્રિ પણ તારીખ કહેવાય છે. તે તારી-
ખનું બહુવચન તે તવારીખ છે. તે કપરથી રોજની નોંધ અથવા
રોજનીશીને તવારીખ કહેવી બરમેલ છે. ત્યારે તો જે રૂપે આજે ત-
વારીખો લખાય છે, તે વાસ્તવિક રીતે તો તવારીખ નથી. જો એ
શબ્દ સમુદ્ધો છતાં અમુદ્ધો ગણાતો હોય, તો પછી આ પુસ્તક નવ-
સારીની રોજ રોજની નોંધનું નહીં છતાં, તેનું “ તવારીખ ” એ
નામ રૂઢીને અવજાખીને આપેલું ગણાય. ત્યારે તારીખ વગર તવારીખ
હોતી નથી. આજનો “ કેમ ? શું ? અને કેવી રીતે ? ” નો જમાનો
તેજ ઇતિહાસનો જમાનો છે. એરખ્ખીક “ તવારીખ ” શબ્દનો સં-
સ્કૃત શબ્દ ઇતિહાસ છે; અને તે શબ્દની ખાંધણી તેનું સિદ્ધાંત

કહી આપે છે. इति = આ+હ = અરે ! + आस = હતું (અસ = હાવું ઉપરથી) એટલે “અરે ! આ હતું.” “અરે : ક્યાંથી હતું.” એવો એ શબ્દનો મૂળ અર્થજ તેનો મુદ્ધાર્થ કે ગુપ્તાર્થ સમજાવી દે છે. “તવારીખ” નો વળી અંગ્રેજી શબ્દ History છે, તેપણ “કેમ ? શું ? અને ક્યારે ?” ના જમાનાનો ખ્યાલ ખુલ્લો પાડે છે. ગ્રીક શબ્દ Historia યાને પુછપાછ કરીને જ્ઞાન સંપાદન કરવું, તે ઉપરથી લેટીનમાં Historia શબ્દ આવ્યો, અને તે ઉપરથી ફ્રેન્ચમાં Histoire થયો; અને તે ઉપરથી અંગ્રેજીમાં History થયો. અર્થાત એવોજ ભાવાર્થ નિકળ્યો કે, “કેમ ? શું ? કેવી રીતે ? શા માટે ? ક્યારે ?” એવાં પ્રશ્નાર્થ રૂપોનો જવાબ તે “તવારીખ” છે. અને શેક્ષપીઅર કહે છે કે,

For aught that I could ever read,
Could ever hear by tale or history.

એથન્સ-કારથેજ-તથા ગ્રીસ જેવી ભૂમીઓ: પેરીન-તેહરાન તથા બેબીલોન જેવાં પાયતખ્તો; અને નાઇલ-અલ્ફિશુર-તથા ગંગા જેવી નદિઓ; આને નાહનમમાં આવતાં જાય. તેપણુ તેમની તવારીખતો મોટીજ રહી જશે. કેટલાંક મોટાં માનવીઓ કે મધકા એવાં હોય છે, કે જેમની મોટાઇના ઝુંડ અર્વાચીન કાળે અશુદ્ધ મોટાઇમાં ઉડે છે તેપણુ, તેઓની પ્રાચીન તવારીખ નિર્મુલ્ય હોય છે; તેમ વળી કેટલાંક નાહનાં નરો કે નગરો એવાં હોય છે, કે જેમની નોંક નવીન કાળે નીચી પડી ગઇ છે તેપણુ, તેઓની જુની કારકિર્દિ અમુલ્ય હોય છે. મુંબઇ શહેર સો, કે જાપાન દેશ સો. ત્રણસો વર્ષ ઉપર માછી-મારોનું મધક તે મુંબઇ ! અને તેજ દરમ્યાનમાં નગનાવસ્થામાં અમર્યાદ અને અવિવેકી રાજ્ય પ્રજ્ઞનું તે જાપાન ! આજના તેજ મુંબઇ શહેર અને તેજ જાપાન દેશ જુઓ, ત્યારે એ બેની જુની તવારીખ નકુચ છે. સઘસારી નગરી જુઓ, કે ચીનનો મુલુક નિહાળો. એક હજાર વરસ ઉપર મોટા રાજના રાજના ઠાઠાહતો કંકો વાગી રહેલો એવી નવસારી ! અને તેજ અરસામાં કળા કૌશલ્યતા અને કારસાજ બરેલી કારીગિરિના કામોથી છળકાષ્ટ રહેલો એવો અર્વાચીન ચીન માહાચીનનો પ્રાચીન મુલક ! અએ નવસારી ! અએ નવચીન ! ક્યાં ગઇ તમારી નામદારી ને નોંક ? ક્યાં સુતાં તમારાં નામદાર નારીઓ અને નરો ? ક્યાં મયું તમારું અસલ નસલ ? અરે ! તે બધાં સુતાં છે. પડ્યાં છે.

નાયુદ્ધ થયાં છે. નાશ પામ્યાં છે. હમેને વધુને વધુ ન સંતાપો ! હવે હમેને છેવટની ઉંઘમાં ઉંઘાવા દ્યો ! અરે ! ધણી ખીમારાં ભેવડાં મો-
હરે (" Doubly dead ") મરી મયલાં મૃતાં છે. એકતો તેઓનો જીવ જવાથી તેમની એક જીંદગી જતી રહી છે, અને તેમના નામ કામ નાશ પામ્યાથી તેમની ખીજી જીંદગી જતી રહી છે, અને બચારાં ભેવડે મારે મરાયાં છે ! પણ નહીં. તમારી જુની તવારીખો મુઠ્ઠા ગઈ નથી ! તમારી આગળી જહોજલાલીના પાના પડી ગયાં નથી ! તમારાં નવ બહાર નામ કામ નાયુદ્ધ થયાં નથી ! તમારાં ના-
મવર ભેટા ભેટીઓનાં નામ કામ નાશ પામ્યાં નથી ! કાળે કાળે તમે નવસારી અને ચીનના ઇતિહાસનો પુનઃસંભાર થયાં કીધોછે; કેમકે His-
tory repeats itself. જુઓ કે અરબસ્તાન અને છજીપ્ત પછી મુઘલા
બધારાની વારી હિન્દની આવી, તેની પાછળ ચીન તથા ફ્રાન્સ દેશની,
અને તેની પાછળ ઈંગ્લાંડની અઢિવાતીનું કાળચક્ર (Cycle) અ-
નુક્રમે ફરી જઈ આજે અમેરીકાનો યુગ આવ્યો છે, અને હવે પછી
કેટલાક સૈકા બાદ આશ્ચિર્યાનો યુગ આવશે, અને તે બાદ કેટલાક
હજારો કે લાખો પછી પાંચ પેઢેલાં જેવા ક્રમનો અનુક્રમ આવશે, એ
સા તવારીખજી આપણને ક્ષિપ્રવે છે. ત્યારે આપણને તો કવિ કહે છે
તેમ જીંદગીનાં દુઃકાપણાં માટે જો કાંઈ પણ ચીજ સધ્યારો કે બદલો
આપતી હોય, તો તે તવારીખજી છે; કેમકે એ કવિ કહે છે તેમ
Her ample page Rich with the spoils of time.
તવારીખ જો એક એવું દુરખીન છે, કે જેમાંથી હજારો વરસના હ-
જારો મૈલ દુરના શહેરો અસલ હાલતમાં આપણે જોઈ શક્ય છે. ત-
વારીખના પાના, એ એવી જાતના પરદા છે, કે જેને ઉંચકીને ડાકું
બહાર કાઢતાંજ આપણા જુના જમાનાના વડવાઓને પોતાના સાહસિક
પરાક્રમે કરતા નિહાળ્યે છે. એટલે કે મુઝેલાં માણસોને જીવતાં કર-
વાનું આખે હૈયાત તે તવારીખજી છે.

પુલર કહે છે તેમ, એક જીવાંનને વગર કરચલી આવવે, કે તેના
માળ વગર મુરા થવે, તેને તવારીખ ધરડો બનાવે છે, અને વગર
નાનવાની કે વગર અગવડે તેને જમાનાઓના અનુભવોનો અધિકારી
બનાવે છે. કાલાકલ પ્રમાણે વિચારશો કે આપણા મૂળાક્ષરો ક્યાંથી આ-
વ્યા ? આપણી ભાષા ક્યાંથી આવી ? જે બાવરચીગીરીથી આપણ
હિંદ પોપણ કયે છીએ તેનું, અને જે કડિયા કામથી આપણ રહેણ

ખન્યું છે તેનું મૂળ શું ? તો, આજના દહાડાના બનાવોના તંતુમય મૂ-
ળો, સપ્પર પેહેલા ઓક ઇતિહાસકર્તા કેદમસની અને ટ્રીસ્મેલુસ્ટસ-
ની ખાડમાં, જલ્લેશાંમ કે શાંમ નરીમાન અને હરકયુલીશની ગિદમાં,
અને રામ કે રાવણની મિટ્ટીમાં તમે તેના બીજ જોશો. તેઓના બી-
જ બાવા આદમ સાથે સંબંધ ધરાવે છે, અને તેઓના વસ્તેવની ચિં-
ગારી ઇવ માતાના પ્રથમ અગ્નિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી તેજ આજ સુધી
ચાલે છે; અને તેના હેઠાંબામાં કોઈ પણ સિદ્ધ ઇતિહાસ નજીકનો નથી.
આગળા ભૂતકાળના જુગો નાબુદ થયા, અને સમજી બુજીને મુજે મોંઢે
શાંતિથી ચાલ્યા ગયા, અને હાલની આપણી પ્રિય ૧૯ મી સદીખાઈ
પણ નાશીને નાબુદ થવાની ધમકી આપ્યા હરે છે.

બ્યારે ઇતિહાસકર્તાની સ્મૃતિ વા વિસ્મૃતિ બન્ને વિવેકી હોય,
બ્યારે મનુષ્ય માત્રનો સામાન્યાત્મા સ્વચ્છ હોય, સચ્ચર હોય, અને સાચો
હોય, ત્યારે આધુનિક ઇલ્યડ કે રાવાયણ પુરાતન જમાનાના સ્મરણ
સ્મારક ક્ષેત્રે રજુ થાય; પરંતુ બ્યારે સરતજુલ અને સ્મરણ શક્તિ
એક મૂર્ખ હોય, બ્યારે જાતિ સ્વભાવ ગભરાઈ ઝાંઝળથી ડિંવા અસાચવટ
અને વૈમનસ્વથી અસુખમિત થઈ ગયો હોય, ત્યારે તમારી આગળ
અખંડ અધકાર સુનકાર પ્રગટિ રહે. તેમજ ઇતિહાસના ખરાપણા
માટે ઇતિહાસ વાંચનારા કરતાં ઇતિહાસકર્તાઓને પહેલાં તો સંશયીત
રહે, અને ખરી વાત છુપાવી સહરામાતને સહરાવે, એટલે જુના ઇતિ-
હાસ ઉપર કોઈને એકદમ યકીન બેસવું નવા. કેમકે ક્રૉડ કહે છે તે
પ્રમાણે, પાછલા મુજો વિષેની આપણી અટકળો અને અસદા કેવળ
વાસ્તવિકજ હોય એ બનવું માત્ર મુશ્કેલજ નથી, પણ અશક્ય છે.
હીરોદોતસ તો તવારીખનવેશ ગણાઈ ગયો, અને તેના અનુમાનો તો
ખાત્રિ ગણાઈ, પણ આજે તો મેકાલે જવાની ખાત્રિ, તે અનુમાનો
ગણાવાનો જમાનો છે. પણ વળી સૌથી જુના તવારીખ નવેશો, પુન્ન મેડી
(૬૭૨-૭૩૫), પોર્સ્યસનો વીલ્યમ (૧૦૨૦-૧૦૮૮), ઇંગલેન્ડ
(૧૦૩૦-૧૧૦૯), અને સર જૉન મેન્ડેવીલે (૧૩૫૬), એઓના
કથાઓ જવાં વૃત્તાંતો ઓક તવારીખના પેદર હીરોદોતસ (ઇ. સ. પુ.
૪૮૪-૪૦૮), અને ટ્રેન્ચ ઇતિહાસના પિતા એન્ડ્રે ડ્યુકેન (૧૫૮૪-
૧૬૪૦), એઓને અકેકના બ્યાન જુદાંજ ૩૫ સ્વરૂપમાં દેખાયાં.
અરે, આપણી આગળ આજે જે બનાવો હાલ બને છે તે પણ આ-
પણ એક આંધળા કાચમાંથી જોઈ શક્યે છીએ. ઉપદેશ દેખાતી વસ્તુ

વીશે પણ તેનો ખરો ચિતાર ચિત્રાય તે પેહેલાં તો આપણું મન અને
 આપણી આંખ તેમાં કાંઈક ઉમેરવા મંડી જાય છે. અને પછી ઇતિહા-
 સિક શોધોમાં સર્વોત્તમ સાક્ષરો કરતાં અવિધ અજ્ઞાનો વિશેષ લાભ
 મેળવી જાય તેમાં નવાઈ શી ? જેઓ સર્વોત્કૃષ્ટ માહિતી ધરાવનારા છે,
 તેઓ સર્વોદનિષ્ઠ અનુકૂળતા ધરાવે છે. રાજા ભર્તૃહરિને બ્યારે માત્ર
 વ્યવહારિક જ્ઞાન હતું ત્યારે પાનિનીના વ્યાકરણ ઉપર ઉત્તમ ટીકા લ-
 ખ્યા, પરંતુ શીવસુશીની રૂએતો પરિપક્વ અભિયાસ કરવા માંડ્યો, ત્યાર-
 થી તેને તે કંઈજ જાણતો નથી એમ જણાયું. જેમ જેમ આપણે
 ઉંડો અભ્યાસ કર્યો તેમ તેમ આપણે કંઈજ જાણતા નથી એવા નિશ્ચય
 ઉપર નિર્ણય કર્યો છીએ. આજે પણ આપણે બધા લખ્યે છે, તે પાર-
 કાઓનું લખાયલું, બોલાયલું, અને સમજાયલું લખ્યે છીએ, આપણું
 જ્ઞાન તો એક વાક્યએ બંધી શકતા નથી. “ I am but a
 gatherer, and a disposer of other men's stuff. ”
 કાળજી પૂર્વક સંશોધન કરનારા ઉત્તમ શોધકો રસ્તાઓ ચુકે છે, તેમ-
 ની પછાડી ચાલનારા તેજ રસ્તે મુસાફરી કરે છે. સૈદ્ધાંત રાજ્યોના
 વૃત્તાંત, દેવીડ હુમ જેવાની આંખમાં કામડા સોડીની ઝપાઝપી કે કટા-
 અટિ જેવું લાગ્યું ! પુણ્ય માહાત્માના ટિપ્પણ માટે ઈંગ્લેન્ડના પાદસાહી
 મેહેસોમાં શિખવેલા સાઠ સાધુઓ અને સા અબજ સુરઝો વિષે વર્ણન
 કરીને દાધર ન્યુમન જેવો પાઠશી અધમ ઈંગ્લેન્ડના અભિમાનનું માન
 ખાંડ્યું કરે ! એકજ સૈકાના વિચાર મતમાં આ કેવો તફાવત ? હવે
 ત્યારે તવારીખ શિક્ષકોના સંશય, શિષ્યો માટે કેવી બારી ભુજભુલાંમણી
 થઈ પડે, તેનો વિચાર કરો ! અરે તેના કરતાં પણ વિશેષ વિચિત્ર
 દ્રષ્ટાંત હો, કે ૧૭ મી સદીની ઉચ્ચ પાથલ (Revolution) પેહે-
 લાંની ઈંગ્લાંડની તવારીખ, મેકોલે જેવા ઇતિહાસકર્તાને મતોરંજક
 લાગતી નથી ! લૉડ ગ્રેન રસલ જેવાને જગત પ્રસિદ્ધ સુધારો (Refor-
 mation) મૂર્ખાઈ અને ફરતાની સદીઓમાંથી જન્મેલી પહેલ વેહેલીજ
 પેદાશ લાગી હતી ! અને મી. હેલમના વિચારો તેજ પ્રકારે ઉતર્યા !
 તો જોકે, જે વાત વીશે તેઓ આવાં મત જણાવે છે, તે બાબદોનો
 પુર્ણ અભિયાસ તેમણે કર્યો છે. તેટલીજ કાળજીથી તેજ બાબદોનો
 કાર્લાયલે અભ્યાસ કર્યો છે, અને તેને તો અંગ્રેજ આચરણનું મો-
 ટપ અંગ્રેજ સાહિત્યના ઉદય સાથેજ નિસ્તેજ થતું જતું; સુરવિરોના
 વંશ કેવળ નિષ્ફળ થતાં જતાં; અને પરાક્રમ કરવાના જમાનાઓ,

ઠાલી ભાષણ અને વાચનને કરવાના કળજીગોની આગળ તામે થતા જતા જણાયા ! કેમકે બધાજ ઉપદેશ કરનારા નિકળ્યા, એટલે ઉપદેશ લેનારા કોઇ પણ રહ્યા નહીં. ત્યારે તવારીખનનેશાની શી ફરજ રહી ?

એક લેખક કહે છે તેમ, ઇતિહાસ કર્તાઓએ ખુશામદ તરફ ઢળી જવું જોના જેવો મોટો દોષ કાંઈ નથી. એક સંપૂર્ણ અને સ્વતંત્ર ઇતિહાસને તો કોઇ એક પણ ડર હોવો જોઈએ નહીં. દોસ્તખાને માટે કે હુસમનીને સાર સર્યાઈ શિવાય કંઈપણ લખતાં પોતાની કલમને તાજવાંની ઢાંડી માફક સમતોલ રાખવી જોઈએ. તેના કારણમાં પીટર-ખરોવાલો શીસસુક પેલી, અનુમોદન કરતાં કહે છે, જાહેર તવારીખ છે તે સરસાઈને માટે ઝોકાવનારાઓ વચ્ચેના ઢંટા ફેસાડ, મૂર્ખાઈઓ, દુર્ગુણો, નાશિપારીઓ અને ફત્તેહોની નોંધ છે. એટલા માટે વિશ્વમેટ કહે છે, ઇતિહાસનું અધ્યયન તે સાહિત્યનો અભિમાસ છે. એક પ્રજાનું વૃત્તાંત તે તેના સમયનાં કામેને અગિયાર કરનાર છે. નજીવી વાત પણ જોડી દેવામાં આવતી નથી. ધુગ ચઢી રહેશે એક પદક, તે નીશ સહીઓનો એક પત્ર છે. ધસાઈ પીસાઈ રહેલા તખરરક, તે કદીમ તવારીખના ચુમી લેવા બાયક પુતાળા છે. જે સુદાઓને, જખત પોતાના તકાતોમાં ધસડી લઇ ગયો છે, તેના તરફ એક અવગણિ એક ખજાનો મેળવવા જોઈએ દ્રવતાથી જુએ છે. એક બાસણની આસપાસના જીનો ચિત્રામણ, એક દેવાળ ઉપરના પૂર્વ કાળના ચિતારા, એક કિતુરી આગેવાનનો રાખ, એક ઢોંગ સોંગની ટકોર, એક જીની ગઝલનો એક જીનો કાફિયો, એ પ્રત્યેક પોતાનું મહત્વ અને મુદ્દમ ધરાવે છે. કોરાનું ફરમાન છે, “ હુખ્તો વતન અલ ઇમાન. ” પોતાના વતનનો ખ્યાર, એ દીનનો એક કલમો છે. વતન ઉપર ખ્યાર રાખવો એ એક વાત છે, અને તેની તવારીખ જાણવી એ ખીજી વાત છે. એક વતનની તવારીખ લખાયા પછી, તેની માહિતી માંગનારાને, ફાંખું તો કોણ જાણે જોઈને કહું, જોણું તો યાદ નથી વાંચીને કહું, એવા જવાબ આપવાનો ત્યાંના વતનીઓને હક્ક નથી. “ એદમ દર પોસ્તે ખેશ બાયદ ને દર પોસ્તે મેશ. ” સર્વ માહિતી આપણુ આદમીની પીઠમાં હોવી જોઈએ, નહીં કે મેઢાંની પીઠમાં (કેતાખમાં) ભરેલી હોવી જોઈએ ! એક વક્તાના વેણમાંથી એક કાયદાની કોર્ટ ખોદી કાઢવામાં આવી છે. એરીસ્ટોફાની હસાહસમાંથી ગ્રીસના પાંખીઆઈની શોધ થઈ છે. અને એક ભરવાડની વાર્તા ઉપરથી ઇજિપ્તના પીરમીદોની સુક્ષ્મિક હિસાબ મણત્રિની આંખથી જણાઈ છે.

ત્યારે તવારીખનો ઉપયોગ અને કિંમત કેવાં હોય ? બંરો કહે છે તેમ, જતા રહેલા જુગોની તવારીખો, અથવા પરદેશી સામનો સંખ્યા કે સગાઈ, જેમાં આદ્ય જતના વિચાર આચારો દર્શાવેલા હોય છે, તથા તેઓના ક્રમ પરાક્રમેના અનુક્રમે વર્ણવેલાં હોય છે, તે બધું આપણને મતોરજક અને રમણિય લાગે છે, અને તે પ્રત્યે, હાલના વખતના માનવીઓમાંથી કરવાની શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ શોધો કરતાં પણ વધારે જ્ઞાન આપણે સંપાદન કર્યે, તથા દોરગી દુન્યાને સમજ્યે. તેમાંથી આપણે અવજોડન કર્યે, દુરબીન બીન બારીક બીન થઈએ, અને આપણે મુશ્કેલીએ તે સપ્સના કૃષો મહત્કૃત્યો ઉપર વિન કરે કે વિન અપરાધે છાપો બેસાડ્યે. પુરતકોની સપ્સાની સીમાનોતો શુભાર નથી, જેમાં સરસ અને સુધા ઓલમો અને પડીત કિંવા શાસ્ત્રીઓ પોતાના અતઃકરણોનો પરદો ઉઘાડે મુક્યો છે, અને પોતાના શુભ વિચારો ઉઘાડા પાડેલા છે. તેઓની પૂઠે વાતવામાં પૂછે પછે આપણે સ્વતંત્ર ઉદ્યોગ બન્યે, અને આપણે આગમ્ય ઐયામ વધારી અને પરોપકારમાં ખરચ્યે, આપણે પોતામાંજ માથું ઘાલ્યે, આપણે પોતાનીજ પ્રકૃતિઓનો અભાસ કર્યે, આપણા વિચારો, વાણી, અને વર્તણૂકનો વિચાર કરી પોતાનાજ પ્રયોજનો અને ઉદ્દેશોની પરિક્ષા લઈએ, આપણે પોતાનેજ પીછાંચવાના પ્રયત્નો પૂર્ણ કર્યે, જેમ કરવાને આપણને પ્રશ્નરહિત હકક છે, નથી કરીને આપણે મોટો લાભ મેળવ્યે. કેમકે જા. જ્ઞાનસન કહે છે તેમ મનુષ્યની મનઃકલ્પના વધારાને લગતી, તથા વિવેક બુદ્ધિના વેદરે સુધારાના સંખ્યાની, વિદ્યાકળાની વધતી જતી વૃદ્ધિ, કેળવણી અને અજ્ઞાનપણાના વિવિધ ફેરફારો, જે વિચારવંત પેદાશનો ઊભર કે અધકાર છે તે, કારિગીરીની પાયામ્મલી કે જિંજીરદાર, તથા સુધરેલી દુન્યાના મહા ફેરફારને અવલંબેલી બાબદોને લગતી તવારીખના ભાગ જેવો બીજો કોઈપણ ભાગ વધારે મહત્વનો નથી. ત્યારે તવારીખ આપણને કેવા બનાવે છે ?

બેકન્ટો કહે છે કે, તવારીખો આપણને ડાહ્યા બનાવે છે, અને જેટલાં પરિમાણમાં આપણા દેશ તરફ આપણી સ્વાભાવિક પ્રીતિ બેચાય છે, તેટલાં પ્રમાણમાં આપણા વતનની મણીજ સપ્રમાણ હકીકતોના મુળો, સુધારા તરફ થતો વધારો, તથા પ્રજા-પક્ષમાં આપણા વતનની સ્થિતિનું નિયે જવું કે હાંમે જવું, એ સર્વ બીનાઓથી વધારેને વધારે વાકેફ બનાવી આપણી નિરાસા ઉઘડેરાય છે. પ્રથમના

જ'મથીપણા, અધિકાર, અને મુર્તિપૂજનમાંથી વિદાકળા, કેળવણી, અને ધર્મસ્થામાં સુધરેલી સ્થિતિએ આવી જવું, એ એક દેશના ધીમે ધીમે થયેલા મધારા વિષે એકકસાર્થથી પત્તો લગાડવાનું પરમાર્થિ કામ તવારીખનવેશનું છે; પરંતુ તે બજવવું બહુ બિઝટ છે, અને ઘણાજ યોગ્યો આવા પ્રયત્નમાં ફોટા પાડ્યા છે. તોપણ એક કેતા-બમાં શું હોય ?

કિતર એજ કે દારાન અને વેદ માનવી કૃતી છતાં, અનાદિ અને એશ્વર કલ્પામે કહેવાય છે ! અજ્ઞાને ઇશા અને તંત્રીને મદમદ, આદ-મીની કલ્પમનું કામ છતાં તેને માનનારાઓ પુજે છે ! ગીતા એ પણ પૂરાણોક્ત ઇતિહાસ છે તોપણ તેને પુજનારાઓ, તેને સંસાર સાગર તરી જવાની નાવ કહે છે. અવસ્થા એ પણ પુરુષ-હસ્તા-કૃત છતાં માનનારા તે ઉપર મરી રીકે છે. એટલુંજ નહીં પણ “ પંદીઆદ જવાં મરદી ” ને માનનારા પંથીઓ તેની અસ્લાતાલા સેમે પરસ્તેશ કરે છે, અને બુદ્ધ નાનકના ચેલાઓ, શીખ લોકો તો નાનકના જનાવેલા “ ગ્રંથ ” ને ઇશ્વર માની અમૃતસરના શુવણ દેવળનો હીરા હરીત ને જર જરીત તખ્તો તાજમાં રાખી ભગવાન રૂપે બને છે ! ત્યારે એક પુસ્તકમાં શું હોય ? જોતા પણ હોય, અને ખુદાની ખુદરત પણ હોય.

પ્રિય વાંચકો ! નવસારી નાહની છે, પણ તેની તવારીખ મોટી છે. નામે નવી કહેવાય છે. પણ કામે તે જુની છે. જે સપુત પુત્રોને એણે જન્મ આપ્યો છે, તેઓ પૃથ્વિમાં નામવર બેટાઓ નિવડ્યા છે. પૂર પ્રકાશથી પોતાની પ્રસિદ્ધિ પાંચરતી પારશી કામ આજે પોતાનાં જે નામીયાં નજોથી મોટાઇ અને કીર્તિમાં ઝળકી ને ઝમકી રહી છે, તે નામદાર નખીરાઓનો નામચીન નાળિયો નવરંજ નવસારી નગરીનીજ પાક જુમીમાં ફટાયેલો છે. આખા હિંદુસ્થાનનો પેહેલો બેરોનેટ, પેહેલો પાલીમેન્ટનો મેમબર, પેહેલો નૌકાશાસ્ત્રિ, પેહેલો પારશી દિવાન, પેહેલો જંગલખાતાનો પૂર્વિણ પ્રેસિડેન્ટ, હિંદમાં પેહેલો પારશી રાજા, પેહેલો પારશી શુખા, પેહેલો પારશી દેશાર્ધ, વગેરે વગેરે પેહેલો કહોતો તે નોશારી બૂમ્ફીનો નોશાકરો થયો છે ! નવસારીનો વડો ફસ્તુર તે આખા હિંદમાં પારશીઓનો પોપ જેવો કહેવાય છે ! પારશીઓનું પેહેલું અને વડું ધાર્મિક ધામ (Ecclesiastical Seat) આ નવસારીજ ! આખા હિંદમાં જરતોસ્તી ધર્મની સર્વથી ચઢતી પદ્ધતી પરિક્ષાનું વડું કામ

(Oxford University જેવી વડી દરેહમેહેર) તે નવસારી ! ગા-
યકવાડ રાજ્યના ધરતો ઉંખર તે આ નોસારીજી ! માલકીપણના હક્ક
પેહેલનેહેલું જીતું આતશખેરાંમ, તો કે' નવસારીનું ! પારશીઓનું પેહે-
લનેહેલું દર પડવાનું સુખ્ય હામ તો કે' નવસારીનું ! આખી દુન્યામાં
કેળવણીમાં સર્વોત્તમ સ્થાન તો કે' નવસારીનું ! આખા હિંદના પીરોમાં
સર્વથી ઓછ અને સર્વ પીરોના જુગ પુરપતું રહેલાંજી તો કે' નવસારીનું !
અહીં, અપુખકર, ઉલ્લાસ, અને ઉમરના વંશજોના વતનનું મુકામ તો
કે' નવસારીનું !

આહા! ત્યારે એની તવારીખ કેવી સુંદર હોવી જોઈએ ? તેની
નોંધ કેવી નવાઈ જેવી હોવી જાઈએ ? તેની કથાઓ કેવી રમણ્ય રહેવી
જોઈએ ? તે તવારીખ સંપૂર્ણ તો કેમ ક્યારે, અને કાણથી થશે ? આ ના-
ચીજી કમતર કલમમાં તો તેટલી તાકાદજ નથી. આટલુંએક શહેર, તેની
આવડી મોટી તવારીખ ! એ ઉદ્ગાર કદાપિ થાય પણ ખરો, તોએ
આગળ વધી છું નોંહું છું કે, આટલી તવારીખ પણ અપૂર્ણ છે.
તવારીખ લખનારાઓને તો જમાનાઓની હકીકત અને ખતાવો, માણે
આજેજ થયા કે બન્યા હોય એમ તેની આંખ આગળ રમ્યા તે લખ્યા
કરે છે, અને તે ઉપરથી તેઓ ચકલમ અને ચકચુર થઈ જઈ, હાથ
મારે છેકે, “ તવારીખ તારં મંડાણ કે છેડો નથી. ” No begin-
ning no end !

ત્યારે આની તવારીખની આવશ્યકતા અત્યાર આગમનની હતી,
પણ તે બહાર પાડવાનું આ નિર્જિવ અને નબળી કલમના કિસ્મતમાં
લખેલું હશે, તેથીજ આટલું મોટું થયું હશે. આજના Young
Navsari ના રમઢંગના સોંગ જીવાજ છે. નવસારીની તવારીખ, તે
પારશીઓના ધરાનથી નાસી આવ્યા પછીના પેહેલાં પારશી રાજ્યની
તવારીખ છે, આખા પારશી ટોળાની તવારીખ છે. એ સખખથી આ
વૃત્તાંતમાં જોટલું જોઈએ એટલું પારશીઓનું વર્ણન આવવાનું કારણ
છે. શહેરની હાલતમાંથી ગામડાંની સ્થિતિમાં રહેલું પણ પછી પાછી
શહેરની અવસ્થામાં નવસારીને લાવવાનું કામ પારશીઓનું હતું, અને
છે. હીંદુ મુસલમાન અત્રે જો વખતે જીવ જોવા વધેલા નહોતા, એટલે
તેઓની તવારીખ જીવ આવે એ સંભાવિત છે. નવસારીમાં અસલ
હવું કોણ ? હાલ છે કોણ ? અને હવે પછી આગળ વધશે કોણ ?
તેનો જવાબ આપનારો જ્ઞાનો ? તેથી તવારીખે નવસારી તે ગોખા

તવારીખે પારશીઆને હીંદુસ્તાન છે. અથવા લાખડીને ખાતર બોલે
તો નવસારીના પારશીઆની તવારીખ છે. એ એકવાસે નવસારી ઉપરથી
ઈંતિહાસ ચિત્રાકત પિતા થેઓસવાલા પોલીગેઠસની પેઠે, તેણીને જો
એક દેવીના સ્વરૂપની ચિતારવામાં આવે, તો નકશે નવસારી એવો
નીકળે, કે જાણે મધ્યમ કદની એક ખુબસુરત દેવી છે. તેને માથે
કેળવણીના અગ્નિનું કુંડ ટગડગી રહ્યું છે. ગામા હાથમાં નકલ કરવા
નો રાજદંડ ચમકી રહ્યો છે. જમના હાથમાં “ સૌમાં હું પેહેલું ”
એવા તામની પવિત્ર ધર્મપોથી શોભી રહી છે. શરીરમાં ખુબ ઇરાંની
લોહી ફરફડી રહ્યું છે. નાગના જેવા ચોટલાઓનો શાબજોડો ગરદન
ઉપરથી છાતી સુધી ઝુલારી રહ્યો છે. એક પગલું આગળ ધસી આવેલી
ધમકમાં બિભી રહી છે; અને પાછળે પગે ભારી ખેડીનું ઝાંઝર ઝળકી
રહ્યું છે. જુઆમાં છત્તી છલછડી લળીમળી રહી છે. અને છાતી
ઉપર મોટા શેતેરી અક્ષરે “ બધામાં મારો પશુ ભાગ છે ” એવો
લેખ કોનેલું કુરતું પેહેરી કાઠમાઠના ઘાટમાં ખુતી ખીલી રહી, હરતે
મુખડે, વગર ધધે, ગંભીર ચેહેરે, અને નાજ લાડને લટકે રેકમાં ઉ-
ભી રહી છે.

આ તવારીખ ધારવા કરતાં ત્રણ ધણી મોટી થઈ ગયાને લીધે,
કેટલાક વિષયોનો શિરચ્છેદ કર્યો છે. અને ધણીક બાળકોને તો રૂપ-
સદજ આપી છે. આ તવારીખ વિશે મારા ખેરખાક માં બા. હોજી-
ભાઈ. પી. વાહાડયાજી બી. એ; એસ. એસ. બી. નવસારીના જરજર
સાહેબના પ્રમુખપણા હેઠળ મેં ત. રા. પ્ર. મંડળી તરફથી લઘુમણ
હોતમાં ભાષણ આપ્યું, તે વેળા થયેલી માંગણી ઉપરથી તેનું ચોપા-
ન્યું છપાવા માંડનાં ચોપડી થઈ ગઈ, અને તેથી મોઢું થયું. વળી
મારી સરકારી નોકરીનાંથી મળતી કમ દુરસડના વખતમાંજ મારો
સાહિત્યનો શોખ પૂરો પાડવાની ટક, બીજી અડચણે ભેગી મળતી હો-
વાથી, ઉતાવળમાં જો કોઈ બાબદનું અધુરાપણું, અગણપણું, અથવા
ઉત્ક્રાપણું, જેથી કોઈ જેથી કોઈ સાહેબને બ્યારે પશુ જેથી કારણથી તજર
આવે, તે વિષે જો કમતરીનની ખાત્ર કરવાની તજદી લેવામાં આવશે તો,
આ તવારીખનું બીજું વાલમ કે બીજી આવૃત્તિ કાઢવાની ધધર કૃપાથી
બ્યારે પશુ જોગવાઈ થશે ત્યારે, મારી ભુવમાં સુધારો, વધારો, કે ઘ-
ટાડો કરવામાં હું બીજાકુલ લજવાઈશ નહીં. કેમકે કોઈ પારકાની ગી-
મત કરવાને, કે પોતાનાની ખોટી સ્તુતિ કરવાને આ કલમ પકડી નથી.

નેટલું લખાયું છે એટલું શુદ્ધ અંતઃકરણે લખાવ્યું છે, અને જરૂરી સ્ટેચીએ ઢીલક કેસમાં કહ્યું તેમ પ્રસ્તાવના મંજૂરી બરી અંદર ઝેર ભેળવાને નહીં, પણ અપક્ષપાતપણે નિષ્પ્રહિ રહી આ ઇતિહાસ લખ્યો છે. “ આં ખતાહાએ મરા તમ્મહી કુન— અઝ કરમ વઅલ્લાહુ આ-લમ ખીસસવાય. ” મારી જે લુલ ચુક, ખાંખી ખોડ રહી હોય, તે તમો સમારજો, પછી તો નેકીતો જાણનાર ખોદા છે. મારા નોશાકરા ખધુએને માટે ગઇ યુજરી આગલી પાછલી, અંધકારમાં પડવા લાગેલી નોંધો અને બનેલા બનાવો, પછી તે એક કોમ કે ટોળાની વિરુદ્ધના યા પક્ષના હોય, તે જાળવી સંગ્રહ બનાવાની નેમ શિવાય બીજો કાંઇ હેતુ નથી, એવો અંતઃકરણથી અદના એકરાર કર્યું. કારણકે તારીખ-નવેશ કરતાં તારીફતવેશ થવું એ દુષણ છે. જે કેટલીક ખીના એક ટોળાને નજીવી લાગે, તે બીજાને ઉપયોગી હોય તો તે દાખલ કરવાને કુંકટાલ્યો નથી. ચાલુ જમાનાના બનાવોની આજની તેવી નજીવી તારીખો કે તવારીખો જે રજુ કરી છે તે ૧૦૦ વરસની ઉંમરે પુગી ધરડી થશે; ત્યારે તે જુના જમાનાની જુની હકીકતો લેખારો, માટે આજ સુધીનું જે મળ્યું તે સંગ્રહ કીધું.

ગ્રાહિત તામ્રપત્રો અને ખતપત્રોનું ખાતર નાંખીને, હાલ હવાલ હસ્ત-ભેખેના હજારો ખેડીને, હમઅદમ દસ્તાનેએના દાંખળાં રોપીને, અને પુષ્કળ પુસ્તકોનું પોષ્ટિક પાણી પાછને ઉધારેલાં આ તવારીખ રૂપી ઝાડ ઉગા-કવામાં શેવકતુ કામ તે એક ખેડુત કરતાંએ વધારે નથી. છુટા છુટા વિખરાયલા દાંજાનો એકત્ર ટગલો કરવા શિવાય આ કલમ રૂપી કોદાળી પાવગથી બીજું કશું થયું નથી. તેમાં પણ ઘણીક મહત્વની માહિતીઓ-માં મારા માનવંત સુરખી પિતાજી મનચેરજી બરજોરજી દેશાઈની દસ્તગીરી, સલાહ, અને મદદ નહોતો કદાચજ આ તવારીખી બાળક તંદોરસ્ત હાલતમાં જન્મત. સખખ કું એએનો વિશેષ ઓસીંગણ થયોછું. મારા મુરખી ઉપરાંત મારા કાબેલ અને માયાળુ મિત્ર લાઇ રસ્તમજી બેજનજી રાનજીની આ તવારીખ બાહાર પડેલી જોવાની અઘામ ઉભટ, મેહેનત, અને ખંતે તેમના હરહંમેશના હેજાનમાં મને હોમાવ્યો છે, અને તેમના પરમાર્થે ટેકા માટે હું એમનો નેટમો આભાર માનું એટલો થોડો છે. કું એમનો ઉપકૃત રહ્યો છું. વળી આરંભિજમ પ્રેસના માલેક એચ. પી. પારેખની કુંપનીએ પોતાના હાપાકળાના કમેલ-અનુભવે, અને તેમની ચોક્કસ ન જુલાય એવી ખાસ મદદ મને સ્મૃત-

પણ આ કામ પાર પાડવા હીલું. જે સર્વ બધા સુતેનગર સુતેનગરનો
હું ફરી ફરીને ઉપકાર માતું છું એ કિવાય દેશ પ્રદેશના જે કારકાનોએ
આ કામમાં મને મદદ આપી છે તેઓનો, તથા જે જે કારકાનોના મદદ મેં લીધી
છે તેનોના કારકાનો, તથા આગમચથી આહક મને કિતેજન આપનારા
સાહેબોનો હું ઉપકારી છું. “નવેશ્તે એમાનદ સીએ બર હુશીદ, નવેશ્તેદેરા
નેસ્ત ફરદા ઉમીદ. મન નવેશ્તમ, સર્ફ કર્દમ, રોઝગાર; મન નમાનમ,
ઇન એમાનદ પાએદાર.” યોજાં ઉપર કાળું થયલું તો રહી ગયે છે,
અને લખનારને તો કાસની પણ કિમેદ નથી. મેં તો લખ્યું, પણ મેં તો
મારે વખત પૂરો કર્યો. મેં તો મારા વતનની યોગીદ ફરજ્યાત શેવા
બળવી. હું તો નથી રહેવાનો, અને એનો કામ રહેવાતું.

શાં મં દેશાં.

તવારીખે નવસારી.

“ 'Twas here I spent my youth, as far removed
From the great heavings, hopes, and fears of man,
As unknown isles asleep in unknown seas.
Gone my pure heart, and with it happy days,
No manna falls around me from on high;
Barley from off the desert of my life
I gather patience and severe content. ”

વતનથી વાહાણું શું છે ? વતન વગરનું કોણુ છે ? વતન શિવા-
ય દુનિયાંનો છેડો કયો છે ? વતન જેવાં અમુલ્ય રતનની જતન કરવી
એ એક એવી પવિત્ર ક્ષરજનું કરજ અદા કરવાની ગરજ આપણુ આ-
દમીઓને માથે આવી પડી છે, કે જે કરજ ચક્રવર્ધિ વ્યાજ સિકંદે ભ-
રી દેવાની આપણને હોંશ આવે છે. મનુષ્યના ખુદરતી ખવાસમાં વતન
ની પ્રિત છેક અંદરવેર જડ ધાલી બેઠી છે. કવિ ગોલ્ડસ્મીઠ કહે છે તેમ,
પરમેશ્વરની આંગળી હાથે આપણું વતન ખતાવ્યા કરે છે, અને આપ-
ણને કહે છે કે, “ તારી દુન્યાંઈ મોજમજ ભોગવવાની જગા પેલ્લી
રહી ! ” કોઈ પણ એવો આપણે ખતાવી શકશું કે જેને પોતાના ગમે
એવાં કંગાળ વતન શિવાય બીજે કંઈ સુખ મલ્યું હોય ? પારકી ભૂમી
ઉપર પાદશાહી કરવા કરતાં વતનની ગરીબાઈ કોણુ પસંદ કરતું નથી ?
આદમી આખો ભવ પરદેશો ખેડી, છેવટની જીંદગી ગુજરવાયકી દુન્યાં-
નો છેડો પોતાના વતન આગળ આવેલો ગણી ત્યાં આવવાની ખાહેશ
કરે છે.

“ હખમુલ વતન અઝ મુલકે સુલેમાન ખુશતર,
ખારે વતન અઝ સુમ્મુલો રૈહાંન ખુશતર;

યુસુફ કે બ મીસર પાદશાહી મી કર્દ,
મી ગોદાત, કે ગદા જુદને કોનાંન ખુશતર. ”

યાનેકે, સુલેમાન પાદશાહના સુલક કરનાંખી આપણું વડાનું
વતન ઘણું ખુશાલ લાગેછે. આપણા વતનનો એક કોનો, સુન્નત
અને રેહાન જેવાં સુગંધીદાર ટુલપાન કરતાં વધારે ખુશનુમા લાગેછે.
યુસુફ, જે મીસર દેશની પાદશાહી કરતો હતો, તે કહેતો હતો કે,
“ કોનાંન નામનું જે પોતાનું વતન છે, ત્યાંના ફકીર ચંદુ ઘણું ખુ-
શાલી બરેલું છે. ”

ખર્દ જેવા વકતાને માન અને કીર્તિનું સુખ શું ચોખું હતું ?
ખાયરન જેવા કવિને દુન્યાનું કયું સુખ મલવાનું બાકી હતું ?
ચેસ્ટરફીલ્ડને હુદહો મુદહો, પેસોટકો. અને વિચાતાન શું ચોખું
હતાં ? તોપણ તેઓને વતનથી દુર હોવાનું દુઃખ કમી નોહોતું. એવું
જે ખ્યાર વતન તેની લુખીસુકી તવારીખ લખવાનું કામ પણુ કેવું
હર્ષિત લાગે છે, તેતો હું જાણુંકે મારું હૃદય જાણું. ખીજાં શહેરો કે
કસબાઓએ પૃથ્વિના તખ્તા ઉપર ગમે એવાં પરાક્રમ કરી બતાવ્યાં
હશે, તે બધા કરતાં હમારી નવરંગ નવસારી નગરીએ નાના પ્રકારના
કરેલાં નાહના કામે હમને બહુ મોટાં લાગેછે.

માણસને માટે એટલુંતો થવુંજ જોઈએ, કે જે શહેરમાં કે
જે ભૂમીમાં પોતે જન્મ લીધો હોય, અથવા જે ભૂમીને વતન ગણવાનું
માન હોય ત્યાંની તવારીખ જાણવી અને આગલી પાછલી હકીકતથી
વાકેફ રહેવું. આપણે પ્રથમ આપણા પોતાના ઘરની, પછી પોતાના
કુટુંબની, પછી પોતાના ટોળાની, પછી પોતાના નેઆગાંનિની, અને
પછી પોતાના વતનની તવારીખ પેહેલી જાણવી જોઈએ. બાદ આપણા
રાજ્યની, બાદ આપણી શાહાનશાહીની, બાદ આપણાં દેશની હકીકત
જાણવી જોઈએ. વલતી આપણા ખંડનો, વલતી આપણા દેશ સાથે
સંબંધ રાખનારા દેશોનો, અને વલતી આખી દુન્યાનો ઇતિહાસ જાણું
વો જોઈએ. ઉપર બતાવેલાં અનુક્રમથી આપણા દેશમાં તવારીખ શિખ-
વવામાં આવતી નથી. આપણાં કોમળ બચ્ચાં આજે પોતાના ગામનું
પાદર કંઈ દિશાએ આવુંછે, પોતાના પુર્વજો કોણ થઈ ગયાછે, તેનું
જ્ઞાન જેટલું ધરાવતાં નથી, તે કરતાં વેહેલું ને પેહેલું જરસી-ગંસી

ના ઠાપુઓનું અથવા વીલ્યમ કે હેનરી રાજાઓનું જ્ઞાન ધરાવે છે. આપણાં કુટુંબ અને નેઆગાનોની તવારીખ શિખવાની નિશાળ તે આપણું ઘર છે, પણ વતનની તવારીખ શિખવા માટે આવાં પુસ્તકો, એજ તેમની નિશાળ છે. મારા મિત્ર પ્રો. નથુ મંછાયંદ કહેતા હતાં, કે અમેરીકનો સ્વદેશભક્તો એટલા બધા છે, કે કોઇ પરદેશી મુસાફરને નાહનાથી મોટાં પેહેલો સવાલજ એ કરેછે કે, “તમેને હમારું શહેર પસંદ પડ્યું કે ?” જો તમે હા કહી, તો તુર્તજ ખુશીમાં આવી જઇ અમેરીકને જોનરલ જ્યોર્જ વૉશીંગ્ટને સ્વતંત્રતા અપાવી તે અગાઉની અને તે પછીની અમેરીકાની હાલતરીશે તૈયાર કરેલાં ગાયણાં તેઓ ગાઇ જઇ અમેરીકાની આખી તવારીખ બોલી જાય છે ! એ તવારીખ ભરવાડા કહો, કે નાહના બચ્ચાં કહો, તે સર્વે મોઢે જાણે છે ! વળી શેવકે જતી અનુભવ સિદ્ધપુરમાં લીધો છે. ત્યાં તમે રૂદ્રમાલા જોવા જાવ, તો તુર્ત બ્રાહ્મણોના નાહના મોટા છોકરા અને પુરુષો આવીને એક પૈસાને ખાતર એક પોંવાડો ગાવાં મંડી જાય છે, જેમાં સિદ્ધપુરની અને રૂદ્રમાલાની તમામ પેહેલેથી છેલ્લે સૂધી હકીકત શાલવાર ખનાવો સહ સમાયલી હોય છે. હું ધારું છું કે આ તવારીખ ઉપરથી કોઇ સારો કવિ એવો એક ગરબો, ગાયણુ, કે ગીત જોડી કાઢે તો આ તરફના નકલ કરવામાં પહેલા એવા પારશી પોર્ચાઓ તુર્ત મોઢે કરી ગાઇ જશે, જેથી જે અર્થ સચવાશે. ગાયણુનું ગાયણુ ગવાશે, ને તવારીખની તવારીખ શિખાશે.

એક શહેર કે દેશના વતનીઓ ઉપરાંત, જે શહેર કે દેશમાં જે અમલદારો હકુમત ચલાવા જાય, તે શહેર કે દેશની માહિતી તેઓએ ત્યાંના વતિઓને પુછીપરછી ને લોક સ્થિતિ તથા સ્થળ સ્થિતિથી વાકેફ થવું અવશ્યનું છે, અંગ્રેજસરકારમાંતો ખાસ એક નિયમજ થયલો છે કે, કલેક્ટરે આસીસ્ટન્ટ કલેક્ટરે—કે મામલતદારે સર્વ અધિકારીઓએ, જ્યાં પોતાની નેમણુક થાય ત્યાંના પટેલ, મુન્તુમદાર, દેશાધ વગેરેથી ત્યાંની હકીકતથી વાકેફ થઈ રહેવું. આ કમીનો લખનાર નવસારીનો એક દેશાધ હોવાથી, જે સાહેબો જ્યાંની તવારીખથી અજાણ હોય તેઓને મારી નાકેશ જાણુમાં જે કાંઇ આવ્યું હોય તે જણાવવાની ફરજ સમજું છું. પારશીપ્રકાશ-ખરોડા ગેઝેટર—દીનબેહમાજદયશની—વગેરે કેતાઓ, તથા રાસ્તગોફ-

તાર—સત્યમિત્ર વિગેરે પેપરો તથા ઘણાક અત્રપત્રો, દસ્તાવેજો, અને તાત્રપત્રો ઉપરથી આ નાહતી મોંઘ એકઠી કરવામાં આવી છે. નવસારીનું નામ આજે પારશીઓમાં અને આખા ગૂજરાતમાં નવરંગ અને મોહક થઈ પડેલું હોવાથી, પારશીઓનેતો વહાણું ને પુરાણું પારશી-વતન નવસારીજ લાગે છે. વાહાણાં થવાના કારણો પણ છે.

નવસારીનું નામ.

કાંઈ પણ આખડ જણાવતાં પ્રથમ તેનું મૂળ તથા તેના નામનું મૂળ જાણવાથી તેની અર્થની હકીકતનો સમજાવઈ જાય છે. “નવસારી” એ નામ આ જૂમીનું પડ્યું તે અગાઉ તેના નિચે પ્રમાણે ૭ નામે પડેલાં હતાં.

૧—નાગવર્ધન.

૨—નાગશાહી.

૩—નાગશારક.

૪—નવસરેહ.

૫—નાગચંડળ.

૬—પારશીપૂરી.

૭—નવસારી.

૧—ધારાનગરી અને પાછલથી ધારગરીના મોટાં રાજનો રાજ પલકેશીવલ્લભા કે જે નવસારી પાસેના ધારગરીમાં ૧૦૦૦ ચરસ ઉપર રાજ્ય ચલાવતો હતો, અને જેથી નવસારીનું એક રાજ ગણાતું હતું તેના દિકરા ધારાશ્રય, કે જેના નામ ઉપરથી પલકેશી

વલ્લભાએ ધારાનગરી અને પાછલથી અપભ્રંશ થયેલું ધારગરી એવું નામ પોતાની રાજધાનીને આપ્યું હતું, તે ધારાત્રયના એટા શ્રયાશ્રય સલાદિત્ય ચુવરાજનો જે ગુરુ તેતું નામ નામવર્ધન હતું, અને તે હાલની નવસારી ખાતે પોતાનું થાંભુક રાખી ધૈશ્વરભજન કરતો હતો, તે ગુરના નામ ઉપરથી આ ભૂમિનું પ્રથમ નામ “ નાગવર્ધન ” પડેલું જણાય છે.

૨— નાગશાહી— નવસારીમાં શાહાનકુવાને નામે ઓલખાતા લત્તા તરફ જે દેકાંણે આજે પણ “ નાગતલાવડી ” ને નામે જે જગા હજી હૈયાત છે, ત્યાં એક જળરહસ્ત નાગ વસતો હતો, અને તે પોતાના પુંજરીઓ શિવાય કાઢતે પણ પોતાના રહેઠાંણ આગલ નજીક આવવા દેતો નોતો, તે ઉપરથી આ ભૂમીને “ નાગશાહી ” અને નાગની હકુમતની ભૂમી એવું હિંદુઓએ નામ આપેલું જણાય છે.

૩— નાગશારક—ઉપર જે નાગની મોટી હકુમત જણાવામાં આવી છે, તે નાગને નાગશારકની મોટી ઉપમા આપવામાં આવી હતી, અને તેની હકુમત આ ભૂમી ઉપર ચાલવાથી એ નામ પડેલું જણાય છે. નાગશારક એ સંસ્કૃત નાગસારિકાનું અપભ્રંશ છે; નાગ એટલે કાળો સર્પ, અને સારિકા એટલે મેના નામનું પક્ષી, જેને અંગ્રેજીમાં Canary bird કહે છે તે. એ વિષે મારા વિદ્વાન મિત્ર મી. ભાગ્યંદ્ર રવીશંકર જ્ઞેશીનું કહેવું એવું છે, કે નવસારીનું અસલ નામ નાગસારિકા કહેવામાં આવે છે તે નાગસારિકા નામ શી રીતે પડ્યું, તેને માટે જુદી જુદી ધારણાઓ છે. તેમાંની એક રમુજ પણ બંધખેસ્તી વાત નીચે પ્રમાણે છે:—

જેમ હાલના ભારત રાજનગર કલકત્તા શહેરના નામમાંજ, તે નામ શી રીતે પડ્યું, તેનો કાંઈક વાર્તિક ગુમાઈ રહ્યો છે, તેમ આ આપણા નાગસારિકા નામમાં પણ છે. જે નાગતલાવડી વિષે કેટલુંક કહ્યું છે, તેજ નાગતલાવડીની ઉંચી પાળ ઉપર ધણા જુના વખતમાં એક મોટું વિશાળ અને ઘણું જીર્ણ પિંપલાનું ઝાડ હતું. કહે છે કે આ ઝાડનું થડ ઘણું જડું હતું; અને તે ત્રણ માણસની બાથમાં પણ ન આવે એવું હતું. આ થડના પોલાણમાં એક મોટો નાગ રહેતો હતો. જેમ ઝાડ ઘણું જડું હતું, તેમ પેલો જીજંગ પણ ઘણોજ વૃદ્ધ અને

તે ઝાડમાં ઘણા લાંબા વખતનો વસનાર હતો; તેપણુ આ ઝાડનો એકલો માલીક આ સર્પ ન હતો; જ્યારે તે છેક નીચિના ભાગમાં વસ-
તો હતો ત્યારે છેક ટોચપર વસનાર એક સારિકા પક્ષિ હતું. તેણે એક
ઘટાદાર શાખા ઉપર પોતાનો આગો કંધો હતો. આ નાગ અને સારિકા
એકજ ઘરમાં રહેનાર હોવાથી પરસ્પર કેવળ પરિચિત થઈ ગયાં હતાં.
અરે તેઓ એક એકના મિત્ર થઈ ગયાં હતાં; મિત્ર ભાવ એટલો વધ્યો
હતો, કે સારિકા ક્યારે પોતાની દિનવર્તમાથી પરવારે અને ઝાડના
પવનથી હાલતી દાંખળી ઉપર બેસી દિવસ આપ, તેની તે નાગ આ-
તુરતાથી રાહ જોવા કરતો હતો. આમ થવાનું કારણ તે સારિકાનો
સ્વાભાવિક ગુણ હતો. સારિકા અથવા જેને સાધારણ વર્ગ મેના પંખીના
નામથી ઓળખે છે, તે મધૂર કંઠનું ગાનારું પંખી હોય છે, એ સર્વ
પ્રસિદ્ધ છે. તેજ પ્રમાણે નાગ ગાયન સાંભળવાના બહુ શોખી હોય છે,
એ પણ કોઈને અંજલિયું નથી. એકનો ગુણ અને બીજાનો શોખ એ
બંને વાતનો મેલાપ, નાગ અને સારિકા, એ બે વચ્ચેનું સ્વાભાવિક
વૈર જીલાવી મેલાપ કરાવવાને સાધનભૂત થાય એ કાંઈ નવાઈ ભરેલું
નથી. સારાંશ કે જ્યારે આ સારિકા પક્ષી આ પિંપડાના ઝાડની ઉંચી
દાંખળીપર બેસી પોતાનું ગાયન શરૂ કરતું, કે નાગ તત્કાળ પોતાના
રાજગામાંથી નિકળી તેના ગાયનની બાજુ તાલ આપતો હોય, એમ પો-
તાની દ્રેણુ આમ તેમ હલાવતો; તે ગાયનમાં તદન ચક્રચુર થઈ બેસતો;
તે એટલે સુધી કે આ વિચિત્ર ખેલ જોવાને લોકના જમાવની પણ
જરા દરકાર કરતો નોહતો.

નાગસારિકાનો મેલાપ જે સ્થળે લોકોના જોવામાં નિત્ય અથવા
દિવસમાં બે કે ત્રણ વાર આવતો, તે ઉપરથી તે સ્થળને તેજ પ્રસંગ
ઉપરથી લોકો નાગસારિકાને નામે ઓળખવા લાગ્યા. આ રીતે આ-
પણી આજની નગરીનું પ્રાચીન નામ પેલા નાગ અને પેલી સારિકા
ઉપરથી પડેલું છે એમ જણાય છે.

૪.—નવસરેહ— મુશલમાનોની જ્યારે ગેહેલવેહેલી આ ભૂમી
ઉપર પધરામણી થઈ તે વખતે નવસરેહ યાને નવું મથક અથવા નવીન
સરાહ અથવા નવું રેહેઠાંણુ એવું નામ પડ્યું. વળી કેટલાકોના કેહેવા
પ્રમાણે આ ભૂમી ઉપર મુસલમાન રાજ્ય વખતે બૂદી બૂદી ૯ નવ

સરાહ સ્થાપવામાં આવ્યા ઉપરથી નવસરેહુ નામ પડેલું છે.

૫.—નાગમંડળ—આ ભૂમીપર અસલથીજ પૂજ્ય નાગો કે જેમને હિંદુઓ માનતા હતા, તેમનું મંડળ તે મંડળ રહેતું હતું, અને જેમના દર્શનાર્થે સિદ્ધરાજ જયસીંગ વટીક આવી ગયલો છે એવી વગાઇ લેવામાં આવે છે; અને એ કથાને રા. સા. મહીપતરામ રૂપરાંમની “ સધરા જેસંધ ” વાલી કથાશ્રી તવારીખ ઉપરથી ટેકા મળે છે. એ નાગોના રહેઠાણવાલી જગાને નાગમંડળનું નામ આપવામાં આવ્યું હતું.

મી. જેથી એ નાગમંડળ અર્થને માટે એક નવી વાત કહે છે. નવસારીનું પ્રાચીન નામ નાગમંડળ શીરીતે પડ્યું, તેનો સત્તાવાર પુરાવો નીચે મુજબ છે. એ નામ પડવાનો સંબંધ, નવસારીની અંદરના અસલના હિંદુ રહીસોમાંથી બ્રાહ્મણ કોમની ધણા જુના કાળથી ચાલતી આવેલી એક બે સભા સાથે જોડાયેલો છે. તે વિષે પ્રથમ થોડું જણાવવાની જરૂર છે.

નવસારીમાં અસલના હિંદુ રહીસોમાં બ્રાહ્મણો મુખ્ય છે. આ બ્રાહ્મણોમાં બે વર્ગ છે. ગુજરાતી બ્રાહ્મણો તથા દક્ષિણી બ્રાહ્મણો. ખીજો વર્ગ જે દક્ષિણી બ્રાહ્મણોનો કહેા, તે તેના નામ ઉપરથીજ જણાઇ આવે છે, કે તેઓ પ્રથમ દક્ષિણમાં એટલે મહારાષ્ટ્રમાં વસતા; તેથી તેઓ દક્ષિણી કહેવાય છે. મરાઠી રાજ્યના વખતથી તેઓનો પગ પે—સારો ગૂજરાતમાં થવા લાગ્યો; અને જ્યારથી પેશવાનો અમલ ઝામ્યો, ત્યારથી તેા તેઓની સંખ્યા ગૂજરાતમાં ઘણી વધી ગઇ. અને એ પ્રમાણે નવસારીમાં પણ તેમની વસ્તી થઇ, અને તેઓ દેશસ્ત થઇ પડ્યા. હવે ગૂજરાતી બ્રાહ્મણોના પાછા બે ભાગ થાય છે.

અનાવલા બ્રાહ્મણો, જેને બાહેલા કરીતે પણ કહે છે, અને જેમની હમતિ પણ આ નવસારીજ પ્રાંતને આભારી છે, કેમકે નવસારી પ્રાંતના મહુવા તાલુકાના ગામ અનાવલામાં તેઓ પ્રથમ થવા ઉપરથીજ અનાવલાની સંજ્ઞા થઇ છે તે, અને મોઢ બ્રાહ્મણો. અનાવલા બ્રાહ્મણો ધણું કરીતે ખેતીનોજ ધંધો કરતા; પણ મોઢ બ્રાહ્મણો જેમને ચાતુર્વેદી મોઢ કહે છે, કેમકે તેમના પૂર્વજે ચારે વેદ મોઢે રાખતા. તેઓ માત્ર વિદ્યા શીખી રાજ્યશ્રયથી કે પ્રજાની મદદથીજ ખેતાનો ગુજારો ચલાવતા. તેઓ જોતીષ, વૈદક, વ્યાકરણ કે કર્મકાંડ

શીખતા, અને હજુપણ તેમાંના ઘણાકે એજ એકમ શીખી પોતાને
નિર્વાહ ચલાવે છે. આ મોટા બ્રાહ્મણો અસલ અમદાવાદ તરફ આવેલાં
મોદારા ગામના થતની હોવાથી મોદ કહેવાય છે. અને ત્યાંથી જુદાં જુદાં
કારણોથી આ તરફ નીકળી આવી સુરત અઢાવીશીના ઘણા ગામોમાં
આજ ઘણા લાંબા વખતથી વસ્યા છે.

આગલા વખતની હિંદુ સભાઓ.

આ મોટા બ્રાહ્મણોમાં જે મોટી સભા છે. તે ઘણા જુના વખત-
થી હજુ ચાલે છે. નવસારીમાં પણ તેનો ભાગ હતો અને હજુ છે.
એમાંની એકને “ ચોલા સભા ” કહે છે, અને બીજીને “ શિષ્ટ
સભા ” કહે છે. આ સભાઓ હાલની આપણી રાષ્ટ્રીય સભા
(National Congress) ને ઘણેભાગે મળતી છે. અને તે મત્રવાનો
ઉદ્દેશ ઘણે ભાગે એવોજ છે.

સુરત અઢાવીશીના જે જે ગામોમાં આ મોટા બ્રાહ્મણોની વસ્તી
છે, તે તે ગામોમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં એક જે કે પચ્ચીસ ત્રીસ આ
સભાના મેમબરો કે સભાસદો દેરવેલા છે. અને એ પ્રમાણે આખી
“ ચોલા સભાના ” ઘણા સભાસદો થાય છે, અને શિષ્ટ સભાના
આસરે બસો થાય છે.

આ સભાના સભાસદો પ્રથમ તો વિદ્વાન અને કુલીન ગૃહસ્થોજ
થઈ શકતા, તો જોકે હાલ આ નિયમ ઝાઝો સચવાતો નથી. સભાનો
કારોબાર સંસ્કૃત ભાષામાંજ ચાલતો. અને સભા મત્રવાને માટે આમ-
ત્રણ પત્રિકા સંસ્કૃત ભાષામાંજ લખાતી, અને અઘાપિ લખાય છે.
હવે આપણા મુદા ઉપર આવ્યો.

સુરત અઢાવીશીના ઘણા ગામો એવાં કહાંમાં છે, કે તે સંસ્કૃત
ભાષામાં લખી શકાયજ નહિ. દરેક ભાષાના વ્યાકરણ જુદાં હોય છે.
તેમ સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં અમુક છેડાવાલાં નામો હોયતોજ તેના રૂપ
ચાલી શકે. સંસ્કૃત નામોના રૂપ ચાલવાને મોટો આધાર તે નામની
જાતિ તથા તે નામના છેડા ઉપર છે. ફારશીમાં પણ ઈંગ્લીશ ને બદલે

ઈંગ્લીશ્યા, એવું રૂપ કરવું પડેછે, તેમજ ગૂજરાતીમાં એક રામલો કીકલો કરી હોય તેને માટે લખવામાં “ રામલો કીકલોને રૂપીઆ આપ્યા ” એમ લખવાને બદલે “ રામલા કીકલાને રૂપીઆ આપ્યા ” એમ રામલો કીકલો ખરું નામ છતાં “ રામલા કીકલા ” એવું રૂપ કરવું પડેછે. તે પ્રમાણે કદંગા છેડાવાલાં ગામો સંસ્કૃતમાં શી રીતે આમ-ત્રણ પત્રિકામાં લખવાં એ પેહેલો સવાલ આ સભા સ્થપાઈ તે વખતે ઉભો થયો. તેથી ગામે ગામના વિદ્વાનોએ મળી એ સભામાં પોતપોતાના ગામના નામ સંસ્કૃત ભાષાને અનુકૂળ એવાં પાડવા ઠરાવ કર્યો. નવસારીને માટે તેઓએ તે વખતથી નાગમંડળ એવું નામ પાડ્યું છે.

આ નામ પાડનારાઓ વિદ્વાન હતા તેથી તેઓએ એ નામ છેક પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પાડ્યાં નથી. પણ જેને ગામની કાંઈ ખાસ વિચિત્રતા, પ્રખ્યાતી, ગુણ, સ્વભાવિક દેખાવ કે ગૂજરાતી ભાષામાં તે ગામનો જે અર્થ સમાયલો હોય, તે ઉપર આધાર રાખી પાડવામાં આવ્યાં છે. દાખલા તરીકે આપણી પંડોશમાંજ એ માછલ ઉપર આવેલાં આમલી ગામને માટે તેમણે ધાત્રીપુર એવું નામ ઠરાવ્યું છે. ધાત્રી એ કેવળ સંસ્કૃત શબ્દ છે, અને તેનો અર્થ આમલી ('Tamarind') થાય છે. હવે કોઈ પણ ભાષાશાસ્ત્રી આમલી નામ શી રીતે પડ્યું હશે તેનો તર્ક સહજ કરી શકશે, કે એ ગામમાં આ મલીનાં ઝાડો ઘણાં હોવાં જોઈએ, અને તે વાત ખરીજ છે. અઘા-પિ એ ગામમાં આમલીનાં ઝાડો જ્યાં ત્યાં નજરે પડેછે. એજ પ્રમાણે બારડોલી તાલુકાનું એક ગામ “ પુણી ” નામે છે; તેનું એ શબ્દના અર્થ ઉપરથી કાર્પાસપુર નિયત કર્યું છે. કાર્પાસ એટલે કપાસ અથવા રૂ; એ રૂની પુણીને મળતા અર્થપરથી પાડ્યું છે. એજ માફક વલસાડને માટે ન્યગ્રોધપૂર નક્કી કર્યું છે. ન્યગ્રોધ એટલે વડનું ઝાડ (Banian tree) હવે વલસાડનું નામ પણ વડના ઝાડ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એતું મૂળ નામ વડસોડ એટલે વડની સોડમાંનું એવું જણાય છે. અને તે ઉપરથી અપભ્રંશ થતું થતું હાલ વલસાડ પડ્યું છે. એટલે એ ગામમાં અસલ મોટાં વડના ઝાડો ઘણા હતાં. એજ માફક સુરતનું નામ સુર્યપૂર, ગણદેવીનું નામ ગુણદીપિકા આદિ ઠરાવ્યાં છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે નાગમંડળ ઠરાવવામાં પણ નાગ સાપની સાથે એ ગામ સંબંધ ધરાવતું હોવાથીજ એતું નામ નાગમંડળ

પાડેયું જણાયું છે. આજે પણ સાંઠકુવા નજીકના એક આખા કાતાને નાંગણયું કરી કહે છે.

હવે ખીજી વ્યવસ્થાની વાત એ રહેછે કે, એ નામ ક્યારે પાડ્યું, આ વાતની શોધ કરવાને આપણે કિપલી સભા ક્યારે સ્થપાઇ તેનો ખોળ કરવો જોઈએ. કિપલી સભા પોતાના કારાગારનું કાંઈ દફતર રાખતી નથી, કે એમના નિયમ લાક્ષણી સભાઓની પેઠે કાપેલા નથી. જેમાં ન્યાય વિવેક, અને સત્યતા રહેલાં હોય, એજ તેમના કાયદા. એ સભા મલવાનું સ્થળ પણ એક દરાવેલું નથી. એના સભાસદોમાંથી ગમે તે પોતાને ઘેર આખી સભાને શુભ અથવા અશુભ ક્રિયાને સમયે ઘોડાની શકે. સભાસદો એ આખા દિવસ ઘોડાવનારને ત્યાં રહેછે. ધર્મ, નીતિ, વિદ્યા, અને પોતાની જ્ઞાતિ સુધારણાને અર્થે વાદવિવાદ કે ચર્ચા થાયછે. મુકેલા પ્રશ્નો બહુમતે નિર્ણય થાયછે, પણ તેની નોંધ રાખવાનો રીવાજ નથી. કરેલા દરાવ યાદ રાખી. તે પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રયત્ન કરવો એજ તેમનો હેતુછે. એકંદર ઐક્ય અને વિદ્યાની વૃદ્ધિને અર્થે આ સભા સ્થપાયલી માલમ પડેછે. તોપણ હાલ આ હેતુ સચવાતો નથી. કારણ કે તેમાં પોતાના મહતા ઉતરતા નજરને માટે ઘણી તકરારો હાલ હાલ થયા કરેછે. અને તેના ટંટાનો નિકાલ કરવામાં સભાનો વખત પસાર થઈ જતાં જે કરવાનું તે રહી જાયછે.

એ પુરાંણી સભાની એક કકોનિનો નમુનો નીચે મુજબ છે:—

શ્રીગણેશાયનમ : ॥ સંવત્ ૧૯૧૯ના વૈશાખ શુદ્ધ ૫ પંચ-
મ્યાં ગુરૌ નવસારીના જો. ભગવાનને ઘેર ધ્રાતૃમુત ચિ. યજ્ઞેશ્વર વગે-
રેના ઉપવિતમાં શિષ્ટ સમાગમ કર્યા તેનો હાંક મારવાનો પટ્ટ.

નૌસારી

૧ મ. ભવાનીશંકર

૬ મ. કેશવરામ

૨ શુ. ઇચ્છારામ

૭ મ. જદુરામ

૩ વૈ. ફકીર

૮ મ. રાજારામ

૪ મ. દેવશંકર

૯ મ. ફકીર

૫ પં. ભવાનીશંકર

૧૦ મ. ઢાહ્યા

૧૧ મ. મંછારામ	૨૧ પા. જયશંકર
૧૨ વૈ. તુલજારામ	૨૨ શુ. આદિત્રારામ
૧૩ મ. મયારામ	૨૩ વૈ. ભિસ્તારી
૧૪ વા. નાગજી	૨૪ અ. નારાયણ
૧૫ જો. મગવાન	૨૫ મ. ગોવિંદરામ
૧૬ અ. હરિશંકર	૨૬ વૈ. જગંનાથ
૧૭ મ. દેવશંકર	૨૭ જો. ગોવિંદરામ
૧૮ મ. હરદેવ	૨૮ જો. નરહરિં
૧૯ વા. જગંનાથ	૨૯ વૈ. મંછારામ
૨૦ મ. પુરુષોત્તમ	૩૦ શુ. પ્રેમાનંદ

હાલ મી. જોશી પણ એ સભાના એક સભાસદ છે. તેમના પહેલાં તેમના કાકા ગણપતરામ કૃપાશંકર તેના સભાસદ હતા; જેને આજ ધણું વરસનો સુમાર થવા આવ્યો છે; પણ તેની પહેલાં તેમના જોશી કુટુંબના મૂખી પુરુષ શિવરામ પંડ્યા તેના સભાસદ હોવાનું માન ધરાવતા હતા.* જેને આજ બસે વર્ષનો અન્નભાયશ થાયછે. પણ તેનીએ પહેલાં ધણુ લાંબા વખત અગાઉ એ સભા કાયમ હતી; એટલે એ સભા સ્થપાવાનું વર્ષ આજથી પાંચેક સૈકા પહેલાંનું ગણવા જાયછે. ત્યારે નાગમંડળ એ નામ આજથી પાંચસો વર્ષ પહેલાંનું પડેલું હોવું જોઈએ.

નવસારીમાં વસવા આવેલા વિદ્વાન પારસીભાઈઓ હમેશાં વિદ્વાન બ્રાહ્મણોની સોબત કરતા, તેમની સાથે પોતાના ધર્મની સરખામણી કરતા, જંદ અને સંસ્કૃત ભાષાની વચ્ચેનો નિકટ સંબંધ મેલવતા, અને યજ્ઞોમાં આતસની પૂજા થવાથી પોતાની સાથે ઘાડો સંબંધ ધારી તેમનો સમાગમ કરવા વધારે ઈચ્છતા, એ વાત જાહેર છે. આવા સંબંધથી પારસી ભાઈઓએ પોતાના જુના ગ્રંથોમાં નાગમંડળ

*એ શિવરામ પંડ્યા દેશાઈશ્રી ખુદશોદ્ધ તેહસુરજના મેહેતાજી થતા હતા. અને તે વીશે દેશાઈજીએ પોતાના સ્વચરિત્ર વર્ણનમાં લખેલું છે કે :—
“ મોટા થાગ્યા પડવા મુકા ભામણ અધારે સવજ પંડા તથા દેઆલ પંડા તાં હીંદી (યાનેકે શૂન્યતી ભાષા સમજવી) શીખા.”

એ નામ પોતાના હિંદુ મિત્રો પાસેથી મેળવી લખેલું હોયું જોઈએ. વળી એ એક મોટા સમાગનું સ્વિકારેલું નામ છે, તેથી તેનો પ્રસાર ઘણો બોલણો થાય એમાં શક નથી. પરંતુ નાગમંડળ એ નામ કાંઈ અસલ નથી, પણ આ રીતે ઉચ્ચસભાએ પોતાની સવડતાને અર્થેજ પાડેલું છે.

૬—પારશીપૂરી— પારશીઓના અંગે આવ્યા પછી મહા પ્રતાપિ પારશી આંગણના બાવા આશાની હકુમત વખતે આજીવન માને પારશીપૂરીના નામથી ઓળખવામાં આવ્યું હોય એમ “દીનબેહેમાનદ-યશની” નામની કેતાબ ઉપરથી જણાય છે.

૭—નવસારી—હેલ્લામાં હેલું નામ નવસારી પડેલું છે, અને તે આજ સૂધી તેજ નામે ઓળખાય છે. અને એ નવસારી નામ કેમ પડ્યું તેને માટે જૂદાં જૂદાં મતો આપણે એકઠાં કરેલાં છે તે નિચે મુજબ:—

નવસારી શાથી કહેવાયું ?

ક—દારશી ભાપાનો નવો એટલે નવી; અને એરબી ભાપાનો સારી એટલે હાખલ થયું, એવા દારશી એરબીના મિશ્રથી એ નામ પડ્યું, કેહવામાં આવે છે. યાને કે વ્યારે ઇ. સ. ૧૧૪૨ માં પારશીઓ પહેલવહેલાં આ પ્રવેશ થયા ત્યારે તેઓએ એ નામ આ જમીને આપ્યું.

ખ—નવોનસારી એટલે નવી બનાવેલી એવો અર્થ કેટલાક ટુંક ભડોલ્યા દારશી ખાંઓ કરે છે. અને સાખતન શબ્દ ઉપરથી તે થયેલો કહે છે, જે અર્થ દારશીના કાયદાથી કેવળ અશક્ય છે. તોપણ આપણે તો જોખી ખોટું ખરું તેને માટે કયા કે કાંઈંણી જે બોલાયલું કે બખાયલું હોય, તે વાંચનારાઓના વિચારને માટે રળુ કર્યે છીએ.

ગ—એક ઘણીજ પ્રસિદ્ધ કથા અંગે એવી ચાલે છે કે, ધારાનગરીનો એક જુલમગાર રાજ ગધેશીંગા, જેને એ નામ તુચ્છકારથી લોકોએ આપેલું લાગે છે, તે નવસારીમાં હાલ જે જગા મુસલમાનોના કોટની જગાને નામે ઓળખાય છે, અને જ્યાં હાલ સરકારી ઑરપીટલ આવેલી છે, તે જગાએ હવાખાવા સાર અને ખરું કહીએતો કથા પ્રમાણે અનીતિના કામો સાર ધારગરીથી દરરોજ આવતો હતો. તેનો એક એવો એઅદબ અને નિર્લાજરો નિયમ હતો, કે નવસારીની જોખી છોકરી પહેલ

વેહેલી સાસરે જાય, તે એક દહાડે તે રાજના જનાનખાનાની મેહમાન થઈને જાય. એવો જુલમ ચાલી રહેલો છે. એ અરસામાં મક્કની હજથી આવેલા નવ હાજીઓ જેઓ નવ સૈયદના નામે આ તરફ ઓ-જખાયલા છે, તેઓ એક સરાહમાં ઉતરેલા હતા; એવામાં એક ધરડી દોસી પોતાની નઓજવાન પુત્રિને રોતી રોતી સાથે લઈને મોહલામાંથી શીપાઇઓ સહ જતી તેમની નજરે પડી. આ પ્રમાણે રડવાનું સૈયદો-એ જાણતાંની સાથેજ પેલા શીપાઇઓને હટાવી દઈ દોસીને અને દી-કરીને તેમના પંડમાંથી છોડવી. આ ઉપરથી ગધેશીંગ ગુસ્સાનો માથો લશકર સહ લડવાને આવ્યો. નવ સૈયદો તો કથા પ્રમાણે મોટા જાણકાર હોવાથી આંખાં લશકર સાથે લડ્યા, અને કહે છે કે તોઓના શીર અહિંઆં પડ્યાં, તો પણ તેમના શીર વગરના ધડો, ગધેશીંગ સાથે લડતાં લડતાં છેક સુરત સૂધી ગયાં. આ દેખાવ યોખ્યાર શિવાય કોઈને દેખાતો નો હતો. સુરતની એક પન્યારણે રસ્તે જતાં એવો ઉદ્ગાર કર્યો, કે “આહા! શીશ વગરના ધડો કેવાં લડે છે” ! આ બોલતાંની સાથેજ તે નવે ધડો ભોંય ઉપર પડી ગયાં, અને પુલના નવ ઢગલા થઈ ગયા. વળી કેટલાકો એજ કથાને માટે એમ પણ કહેછે કે, ધારગરી નો એ જુલમગાર હિંદુરાજ નવસારી મધેના માહાદેવના દેહરાંમાં દર્શન માટે આવતો હતો. અને ધારગરીથી છેક તે દેહરાં સૂધી એક ભોં-યરં તેણે બનાવ્યું હતું તેમાંથી તે આવજન કરતો હતો.* એ માહાદેવને તે રાજ દર માસે એક જવાન મરદનો ભોગ આપતો હતો. ધરાનમાં જે પ્રમાણે જુલમગાર ઝોહાક પાદશાહના બદન ઉપરના દરદ માટે બે માણસના દરરોજ ભોગ આપવામાં આવતા હતા, તે પ્રકારનો આ ત્રાસ નવસારીમાં હતો. એક કુંભારના એક પૂરા બેટાનો જ્યારે ભોગ અપાવાનો

*એ ભોંયરં પુરી નાંખેલું હતું પણ બળર મધેની જુમા મશજદમાંથી જણાયછે, અને મુશલમાનોએ એ દેહરાં આગળ મશજદના સંદાસો બાંધ્યા-થી હિંદુઓએ થોડક દુર હાલ મશજદ આગળ જ્યાં દેહરં છે ત્યાં હતુમાનની મુર્તિ પથરાવી છે, એમ કથા ચાલેછે. અને જે પ્રમાણે ચાલ્યું આવ્યું છે કે, મુસલમાનોનું રાજ થાય ત્યારે હિંદુના દેવલો તોડાવી તેની મુર્તિના પથ્થરો, પોતાની મશજદની સીડી ઉપર ઉઘા નાંખતા, કે તે ઉપર પગ મુકીને કાફરો-ની જુતપરતીને ધિક્કારતા મુશલમાનો નિમાજ કરવા જાય; અને જ્યારે હિંદુનું રાજ ચાલે ત્યારે મશજદો તોડાવી તેના રોડાં દેહરાંની જમીન નીચે પુરી નવેસર પાછી મૂર્તિઓ બેસાડવી એ નિયમ પ્રમાણેજ નવસારીની આ મશજદમાં પથ્થરો જડાયલા કેહવામાં આવેછે.

વખ આબ્યોત્તારે તે જોઈને તન બચાવા એ ૯ સૈયદો લડયાનું કહેછે. આ નવ સૈયદો તરફના ભક્તિભાવ ઉપરથી આ જુમીનું નામ નવ-સૈદી પડેલું કહેછે, અને તેનું અપભ્રંશ નવસારી થયલું જણાવામાં આવેછે. આ કથાનો સંબંધ હાલના મોટા બજારના હનુમાનના દેહરાં આગલ રહેતારા એક માલી કુટુંબ સાથે પણ જોડાયેલી છે. આ કથા ગમે તેવી હો પણ આટલી વાત સિદ્ધ છેકે, નવ સૈયદોની કબરોને નામે ઝોલખાયેલી એક જગા નવસારીમાં હાલની પોષ્ટઆફીસની પછવાડેના ભાડેલવાડ મોહલ્લામાં આવેલીછે, ત્યાં બરાબર હારબંધ જે નવ કબરો એક સરખી આંજો પણ આબાદ હાલતમાં આપણને દેખાયછે, તે એ નવ સૈયદોની જણાવામાં આવેછે. અને પેહેલવેહેલી એક ઘણીજ ટણી કબરછે, તેને માટે કહેછેકે, એ કબરો આગલ જે ઝાડ છે, તે ઉપર એ સૈયદોએ પોતાના એક માનીતા પોપટને બેસાડેલોહતો, તે પોપટ બ્યારે પોતાના ઘણી ઝોનાશીર ઉડેલાં જોયાં ત્યારે ઝાડ ઉપરથી મરણુતોડ હેડેલ પડ્યો હતો તેની એ નાનકડી કબર છે. એ કબરો પેલાં નવ શીરની છે. પણ વળી અબધખીની વાત છેકે, સુરતની નવસારી ભાગળ આગળ ગોપીતાળવ ના ટેકરા ઉપર નવ સૈયદોના ધડોના નવ પુલના દગલા થઈ પડ્યાનું જણાવામાં આવે છે, ત્યાં પણ આજે “નવસારીના નવ સૈયદોની કબરો” ને નામે બરાબર હારબંધ નવ કબરો બાંધેલી છે. ગમે તેમ હો, પણ નવસારીનું ઉત્પત્તિસ્થાન એ કથા સાથે પણ જોડવામાં આવે છે. અને જે દહાડે આ નવસારીની નવ કબરોવાલી દરવાનો ઝોરસ થાય છે, તેજ દહાડે સુરતની પેલી નવ કબરોની દરવાનો પણ ધુમધામથી આજે પણ ઝોરસ થાય છે.

ધ—આગળ જણાવી ગયા તેમ ઘણાંકે એમ પણ કહે છે કે, મુશલમાનોએ અત્રે ૯ સરાહ સ્થાપી અને તેમાં મલેકાને નિમ્યા તે ઉપરથી નઝો એટલે ૯ અને સરેહ એટલે સ્થાન. એ ઉપરથી નઝો સરેહનું અપભ્રંશ નવસારી થઈ ગયું છે. વલી નઝો એટલે હનો અર્થ નહીં લેતાં નઝો એટલે નવું, અને સરેહ એટલે ધાંમ; યાને મુશલમાનોનું નવું મથક એમ નામ પાડયું. પછી કોઈ પારશીની નઝોસરેહ ગણેછે, અને કોઈ મુસલમાનોની ગણે છે. એ નવ સરાહ પૈકી ૨ મલેશરખાતે-૧ માછીવાડ તરફ-૧ ઢાંડીવલ ઉપર-૧ કોટ ઉપર-૧ સુરગ-રોના ઘર તરફ યાને શતાપીર આગલ-૧ ખુરશેદવાડી તરફ-૧ મોટા બજારને નાંકે અને ૧ કુંભારવાડ તરફ એ પ્રમાણે આવેલી હતી એમ

જણાવામાં આવે છે.

ચ—પરંતુ એ બધા અર્થો કરતાં ખરો અને પુરાવે સહિત તથા અક્ષર પસંદ અર્થ એવો કરવામાં આવે છે કે, ઈ. સ. ૧૧૪૨માં, કે પછી તે પહેલાં જ્યારે પારશીઓ આ ભૂમી ઉપર આવ્યા ત્યારે તેઓને અહિંયાનું હવાપાણી પોતાના ઇરાન દેશ મધેના એક હવાવાલાં મથકને મલતું માલમ પડ્યું. તે શહેર, ઇરાન દેશના અલજુજ નામના પાહાડની પાસે અને કેસ્પીઅન સમુદ્રની દક્ષિણે આવેલાં માઝંદરાનના મુલકની રાજ્યધાની સારી નામનું હતું. ઇરાનમાં હવાપાણીમાં વખણામલું શહેર એ હતું. તેથી આ ભૂમી નકરી જાણે તે સારી શહેરના જે-વી લાગ્યાથી તે પારશીઓએ, એ ભૂમીનું પોતાને માટે વિચિત્ર અને અજાણું, એવું નાગમંદળનું નામ હતું, તે બદલીને પોતાને માટે માંહે માંહે ઓળખવાને તેઓએ નવો+સારી નામ રાખ્યું, યાને નકરું સારી શહેર. અથવા નવું સારી શહેર. એ નામ પડ્યાના ટેકામાં આપણે જણાવીશું કે,

A—જે પ્રમાણે સંસેક્ષ જેવી ભૂમીમાં સારી હવાની બેહેસ્ત જેવી તરોતાજગીવાલી એક જગા ત્યાં પ્રથમ જનારા લોકોને જણાયાથી, તેઓએ તેને New Heaven યાને “ નવું બેહેસ્ત ” એવું નામ આપ્યું, તથા જે પ્રમાણે યુરોપ-તરફીમાં આ જમાનામાં નવીબજાર એવું એક શહેરનું નામ આપવામાં આવ્યું છે, તેમજ જે પ્રમાણે ન્યુ-ઓસ્ટ્રેલિયા-ન્યુફોન્ડેલન્ડ-ન્યુયોર્ક-ન્યુઝેલેન્ડ-ન્યુસવીક-ન્યુઈંગ્લેન્ડ-ન્યુહેનેલ-વર-ન્યુગ્રેનેદા-ન્યુહોલેન્ડ-ન્યુમેક્ષીકો, વગેરે શહેરોના નાંખો પડ્યાં છે, યાનેકે જે પરદેશી લોકો, ખાસ દેશોમાં જઈ પોતાના ગામ જેવું, તે પારકા દેશનું ગામ જણાયું તેને નવું ફલાંણું-નવું ચીનું, એવાં New (નવું) વિશેષણથી ઓળખે છે, તેજ પ્રમાણે ઇરાનનું “ સારી ” તેઓને New Saari જણાવાથી અંગ્રેજી New નહીં, પણ પોતાની સ્વભાષા ફારશીનો નવો બાપરી, તે નવસારીમાં આવનારા ઇરાનીઓએ તેને સારી ગામની ઉપમા આપેલી છે.

B—એના ટેકામાં વળી નવસારીના શહેરજરાંણા દસ્તુરના ખાંદાનના એક વેહેંચણ પત્રની અપખેગી નકલ ઉપરથી એ નામની ઉત્પત્તિને પુષ્ટિ મળે છે. તેમાં લખે છે કે:—

“તેવાર પછે આંપરો સને ૫૧૧ મા ફરવદીન મહીનો ને દીતરોજે આપરે નાગમંદલમાં આવી મોકામ કીધો. અને

એ જગાની આબોહવા નેઈ દશતુરે કહું ને કે જેવી આપરાં શારી ગામની ઉત્તી તે મીશાલેની આબોહવા એ ગામની છે. માંયે એ જગાનું નામ **નવીસારી** રાખે તે દનથી નવસારી નાગમંદલ લખાઈજી બાકી આગોદરતો નાગમંદલ લખાતું.....પેહેલો નવસારીમાં આવનાર મોખેદ કામદીન જરથોશ. ”

એ પ્રમાણે એ પુરાણા લેખમાંછે. તેમાંથી વલી એમ પણ નીકળેછે કે, નવસારીની ભુમીને “ નવસારી નાગમંદલ ” એવું સામકું નામ પણ આપવામાં આવતું હતું. પણ ઘણીક ગમ “ નાગમંદલનવસારી ” એવું નામ તો વપરાયલું છે. એમાં વલી **નઓસારી** દારશી શબ્દને બદલે ગૂજરાતી શબ્દ “ નવીસારી ” વાપરેલો છે. પણ નવું એ શબ્દનું અંગ્રેજી વિશેષણ New; દારશી ભાષામાં નઓ, અને ગૂજરાતી ભાષામાં નવી એવું એકજ શબ્દનાં બેવું હોવાથી એ પ્રમાણે નઓ—નો—નવ—નવી—એવા શબ્દો લખાય છે.

C—વળી “ તારીખે શાહાંને ધરાંન ” માં જૂદાજ વેહેમ મુકવામાં આવ્યો છે, કે નવસારીનું નામ પારશીઓ આવ્યા પછી પડેલું હોય, એ બાબદ ઉપર શક બતાવી Bombay Gazetteer દફ. ૧૩ માં કહે છેકે નામીયા યુનાની ભુગોળ શાસ્ત્ર ટોલેમીના નકશામાં “ નવસારી ” નામ આબાદ જણાય છે. ટોલેમીએ ઈસ્વી ૧૫૦માં (યાને લગભગ ૧૭૪૭ વરસની વાત ઉપર) પોતાનો ભુગોળનો ગ્રંથરચ્યો હતો, તે વખતે નવસારી કર્યો એજ નામે જાણીતો હતો, જેને ટોલેમીએ નરસીપા (Narasipa) ને નામે ઓળખાવ્યો છે. સર ૬-બલ્યુ. ૬બલ્યુ. હંતરના “ ઇમપીરીઅલ ગ્રેટ્ટર ઓફ ઇન્ડીયા દફ. ૧૦માં જુઓ. એ પ્રમાણે ઉપલી તવારીખમાં કહેવામાં આવે છે. નરસીપા તેજ નવસારી એમ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું નથી ત્યાં સૂધી એ દલીલને વજન આપી શકાતું નથી. કેમકે એમાંતો નામનો મોટો ફેર છે. પણ એક અજાણા સ્વીદીસ લખનારે એકવાર Bombay (મુંબઈ) ને અમેરીકાનું શહેર જણાવ્યું હતું ! કેમકે અમેરીકામાં Bombay નામની જગા છે ખરી, પણ તે એક ઘણુંજ નાનું ગામડું છે, પણ કોઈ કેતાખમાંથી તેને એ નામ અમેરીકાનું માલમ પડ્યું તેથી મુંબઈની ખરી તવારીખ ઉપર તેના અજ્ઞાન લખાણ ઉપરથીજ કાંઈ શંકા લેવાની નથી, બલકે તેના એવાં અજ્ઞાનપણાને હશીજ કાઢવામાં આવ્યું. તેમજ નરસીપા ને નવસારી વીશે જાણવું. આબેહુબ એકજ નામના ૨-૪ કે તેથીબી વધારે શહેરો

એકજ દેશમાં હોય છે, જેમકે મહુવા અને શોનગઢ ગામો જેમ ગાયકવાડી રાજ્યમાં છે, તેમજ ભાવનગરના રાજમાં છે, તેથી શું ગાયકવાડનું મહુવા ગામ તે ભાવનગરનુંખી થોડી એસાડય ? માટે જે ખરી વાત પુરાવાથી ચાલતી આવી તે ઉપર એકાએક શક નાંખી શકાય નહીં.

D—જે પ્રમાણે દેલેવર ડીક્લીક્ટનું દેલેવર શહેર ધ. સ. ૧૬૨૭ માં સ્વીડીસ લોકોએ નવું વસાવી તેનું નામ સ્કોકહોમ આપ્યું, પણ બ્યારે ફ્રાંસ લોકોએ છતી લીધું ત્યારે તેનું નામ પોતાના શહેર ઉપરથી New Amsterdam યાને નવું આમસ્ટરદેમ એવું આપ્યું, અને વધી તે બ્યારે અંગ્રેજના હાથમાં ગયું ત્યારે તે લોકોએ તેનું નામ New Castle યાને નવો કિલ્લો એવું નામ આપ્યું. તેજ હાલ આપણી નવસારીના ઘયા છે. કેમકે એ ભૂમિ હિંદુ રામના હાથમાં હતી ત્યારે તેનું નામ નાગમંદળ હતું, મુસલમાનોના હાથમાં આવ્યું તેમણે તેને નઓસરેહ કહ્યું, અને છેવટે પારશીઓ આવ્યા તેમણે તેને નવસારી કહ્યું. એ પ્રમાણે એ કસબાના નામની ઉત્પત્તિ છે. જે વાંચનારને અતુકળ લાગે તે ખરી.

નવસારીની આંગલી સ્થિતિ.

નવસારીની, પારશીઓ આવ્યા તેની સેહેજ અગાઉની અને તે પછી પારશીઓની ચઢતી ચાલી, તેની વચ્ચેના વખતની હાલતનો, આસપાસના ખનાવો ઉપરથી તથા કેટલાંક જુના ખતો ઉપરથી અને પુરાણા દસ્તાવેજો ઉપરથી વિચાર કર્યે તો, એ એક તદ્દન નાહતું ગામડું હતું, જ્યાં થોડાં ઘણાં કોલીઓ અને દુબલાંઓના છાપરાં અને હિંદુ તપસ્વિ ગુરૂતું મધક હોવા શિવાય બીજું જાણવા જોગ કંઈ નોહોતું, પણ એક પાદરડું જેવું હતું. હાલ મોટા દેશાઈ લોકોનો દેશાઈ મોહોલ્લો જે જગાએ છે, ત્યાં કાઠ્યા તથા કણખીઓના ઘરો હતાં, તે છોક ૩૦૦ વરસની વાત ઉપર પારશીઓએ ખરીદ કરવા માંડેલાં જણાય છે. પાછલથી તે પૈકી ઘણાંક ઘરો દેશાઈ શ્રી તેહમુરજી રસ્તમજીએ ખરીદ કર્યાં હતાં. જે જગાએ હાલ દસ્તુરવાડ છે, તે જગાએ કાંઠાપરના કોલી લોકોની વસ્તી હતી, અને તે ઘરો પાછળથી અવાસના

ખાંદાનવાલાઓએ સીધાં હતાં જેના જુના ખતો હજુ મોજુદ છે, એ ઇસ્તુર-
વાડ તેથી કરીને અવાસ્થાવાડ પ્રથમ ખોલાતો હતો. સાંગવાડ—માદનવા-
ડ—બખાવાડ, તે વખતે નદિપરના મોહિલસા ગણાતા, તે જોડે પૂણા
નદિ થયે છે તેથી પોતાના મોજા ખારતી હતી. એવી કેટલીક હકીકત
સાંગાશા વીશે લખાયેલા હેવાસ ઉપરથી જણાઈ છે. એનો ૩૦૦ વ-
રસતી સ્થિતિ થઈ, પણ હાલમાં જે જગાએ મહમમલુકાએવાસી જગા
છે, અને જે જગા આજે નવસારીના મોથી ભરતક વસ્તીવાસી હતા તેમ
લેખાય છે, તે જગાએ એક ૫૦-૬૦ વરસતી વાડ ઉપર જામલ ગાડો
જેવું હતું, અને તેમાં વાઢ વરીક વસતા હતા, જેમાંના એકને ખારતાં
મરહુમ શોરાબજી શીરવે વિરૂદ્ધ વાઢમાઢને થયેલાઓએ વેચણા હજુપણ
હૈયાત પુરૂષો નવસારીમાં છે. એ શીરવેને નાનપણમાં બેવાતું આ વખ-
ખનારને માન મળ્યું છે. તેવણ એક નવાખના લેખાશમાં ધ્રુપામલા એક
પારશી શિખાહ બચ્ચા હતા. ત્યારે આજે નવસારી કેમ આવી સ્થિતિ
ઉપર આવ્યું, એ સવાલ આપોઆપ ઉભો થાય છે. એક તંવગર તુટે
તો દુન્યામાં બીજે પેદા થાય, એક વેપારી બાંધે તો બીજે મંડાય, તેમ
એક શહેર તુટે તો બીજું મંડાય એવો શીરવે તવારીખો આપણને
ખતાવે છે. “વેરાવળ બાંગીને મોઢાઈ વરતું” — “પાવાગર તુટતું ને
ભર્ય મંડાયું” — “રાંદેર બાંગીને સુરત વરતું” — એવી કેટલો
આપણામાં ખોલાય છે, તેવીજ એક કહેવત જે નવસારીની તવારીખ
ઉપરથી જોડાયે તો, “ધારગરી બાંગીને નવસારી વરતું,” એવી કેહ-
વત આખાદ લાય પડતી જણાય છે. નવસારીનો એવી આંડો કે વચમે
રાખે ખાડી, એવી મતલબનો પોવાડો ધરણાઓ એવો છે, તે શું ? ન-
વસારીની અસલી હાલત એવીજ હતી, કે ટેકડાટેકડીની જગા, વચમાં
ભરખજરમાં પાણી જવાની ખીણ, અને ઘોડો હાલતા મોઢાલી ગામ-
ની માફક જુદા જુદા ટેકરા ઉપર પોતાના મોહિલસાઓ બતાવી વસતાં
હતાં. મધોમધીવાલી ખાડીમાંથી ગાડાં અને માણસને રસ્તો કાપવો
પડતો હતો, ત્યાં થઈ સેહેલાઈથી લેકોથી જવાતું આવતું નોતું આ-
જની સુધારામાં આગળ વધેલી આપણી માયાલુ સરકારના ધર્મરાજની
દોહત આજે આપણે તે ખીણને પગતળે દાખી ધર્મચોકાર ગાડીઓ
બેસી, વાડો બંગલે ઘસી, તાડીખીડી તાંસી, મરજી માફક ફરહર કંઈ
છીએ. વસ્તી વધવા લાગી, એટલે ટેકડાઓની નીચે મોહિલસાઓ થયા
લાગ્યા.

ખાંભવાડ—કામુસમેહોલ્લો—કોટકિપર વસ્તા મુસલમાનોનો મોહ-
લ્લો—પટવાશેરી—કાંગવાડ—કુતારનીખડકી—મોરામેહોલ્લો—દામકોમે-
હોલ્લો અથવા મેહતાવાડ (જુનો)—હોરવાડ—વગેરે વગેરે મોહોલ્લા-
ઓ બુઝો તો તે ટેકડાઓ ઉપર બધાયલા છે; જ્યારે દસ્તુરવાડ—
દેશાઈવાડ—સોગાવાડ—કાંગાવાડ—ખાંભવાડ—ગોલવાડ—વગેરે નિયાં-
જુના હોંજીમાં પડેલા મોહોલ્લાઓ છે. અરે એટલું જ નહીં પણ આપણો
આખો નવસારી પ્રાંત (જેને લગતી થોડીક બાબતો ઉપયોગી અને સં-
બંધ કરતી હોય તેટલી આ તવારીખમાં આપવાની તેમ રાખવામાં
આવી છે) ખુદ “ટેકડી પ્રાંત” લેખાય છે. કેમકે, સાક્ષાત્તો ટેકડો—
સસલા ડુંગરી—ચોર ડુંગરી—લાંબી ડુંગરી—શરાની ડુંગરી—રાયગઢ
પાતો બ્રહ્મા ડુંગર—દીવાળા અખાડ—રાંણીઆ આંખાતો ડુંગરો—સો-
મકી ડુંગરી—પેટકી ડુંગરી—અઝાદીઆ ડુંગરી—ખીલીમોરા (મોરા એટ-
લેજ ટેકડો, ખીલી, અને મોરા, એ જુદાં ગાંભોતું એક થઈ ગયું છે.)
વગેરે ડુંગરા ડુંગરી અને ટેકડા ટેકડી આપણા પ્રાંતમાં પુષ્કળ આવે-
લાં છે. આપણી નવસારીમાં ધર્મક્રિયા ઉપર, ખીજગમ કરતાં વધારે
આસ્થા હોવાને લીધે એ બુઝી પવિત્ર ધાંમ કહેવાય છે, અને તે લેખે
ઓળખવાને પણ “ ટેકડી ” એવી સંજ્ઞા વાપરી છે, કે નવસારી તો
“ ધર્મની ટેકડી ” છે. એ પ્રમાણે આજગાની હકીકત છે. ગોયા દાદર
ની માફકના મોહોલ્લાઓ નવસારી ધરાવે છે. જેમકે:—કાછીવાડી
આગળનો દેશાઈવાડ ૧ હું ફાંચુ, ૨ જુ તેથી જરા ઉંચું પારસવારો
દેશાઈ મોહોલ્લો, ૩ જુ પગથું “ મોહું બાર ” તે નામે ઓળખાતો
દેશાઈવાડ, ૪ જુ પાવડીવાડ વળી ઉંચું, ૫ જુ તેથી ઉંચું કુતારવાડ,
૬ હું તેથી ઉંચું વધી મુસલમાનોનો કોટ, એ પ્રમાણે ૬ પગથાંના
દાદરેરોક મોહોલ્લા છે.

કાળે કાળે એ નવસારીની સ્થિતિ ત્યારે કેવી હતી તેનું એકંદર
આડ માત્ર ૧૦૦૦ વરસની તેની તવારીખ ઉપરથી આપણે નીચે પ્ર-
માણે દોરી શક્યે.

નવસારીનું ઝાડ.

૧૦૦૦ વરસ ઉપર.

(હિંદુરાજની ભપકા ભરેલી શરદિદિ.)

૭૦૦ વરસ ઉપર.

(મુસલમાનોની છુટી છવાઈ હકુમતવાળું નાનું ગામડું.)

૫૦૦ વરસ ઉપર.

(જરા રજાઓમણું પારશી રાજ.)

૪૦૦ વરસ ઉપર.

(સુધરતી જતી હાલતનું જુલનગાર મુગલાઈ રાજ,)

૨૫૦ વરસ ઉપર.

(મહત્વ ધરાવતું ગાયકવાડી મથક.)

આજ રોજે.

(સુધારાની ટોચ ઉપર ચઢવાની કિતાવલી શરૂઆતવાડી)

નવી નવસારી.

પારશીઓ પેહેલા અત્રે આવ્યા તે વેલા હિંદુઓ નવસારીમાં નહીં જેવા જણાયા હતા. એટલા વાસ્તે ૭૦૦ વરસ પછીની અને ૨૫૦ વરસ પેહેલાંની નવસારીની હાલત આજના જાણીતા હિંદુ, વાંધ્યા આલ્મશોના જેવા હિંદુઓ વગરની હતી. એટલા માટે નવસારીની તવારીખ તે પારશીઓની આંગણી તવારીખ છે. તેથી હિંદુઓની વિશેષ હકીકત નવસારીની જુની તવારીખમાં આવી શકત નથી. એટલા વાસ્તે પેહેલાં પારશીઓની પછી મુસલમાનોની અને પછી હિંદુઓની હકીકત એકઠી કરી તેની વચમાં જણાવા જેવી હકીકત ગાળે ગાળે આપી આપણે આ બાબદ સમજાવીશું.

નવસારીમાં પેહેલું પારશી-પગલું.

પારશીઓનું મુળવતન ઇરાન, તેમાં આવેલાં પાર્સ અથવા ફાર્સ નામના મુલકમાં તેઓની ભરભરાટ વસતી, એ સૌ ઉપરથી ગ્રીકલોકોએ એ પાર્સને પરશીશનું નામ આપેલું; અને પાર્સ ઉપરથી ત્યાંના રહીશો પારશી બોલાયા; અને નહિકે, જે પ્રમાણે ધણે મોટે ભાગે હિંદુ લોકો પોતાના ધર્મક્રિયાને આખાદ મળતી આવતી પારશીઓની ધર્મક્રિયા ઉપરથી હિંદુસાહી કાઢ્યોલોછ મુજબ, પારશીઓને પાન્ડવી યાને રૂપીને પા અંશવાલા હોવાથી પારશી નામ પડેલું હોવાની જેમ ભુલ કરે છે, તેમ એ નામ પડ્યું હોય. પાન્ડવીવાલો અર્થ કેવળ ખોટો છે. ઇરાનનું જાહોજલાલીબધું રાજ મુગલનાર ખલીફ ઓમર નામના આરબ સરદારના હાથ ઉપર નાહુવાનું આતે એ પારશીઓ ઈ. સ. ૬૫૧માં હારી ગયા બાદ, પોતાના પવિત્ર કેબલાઓનો બચાવ કરતા પ્રથમતો ઇરાનનાજ જૂદા જૂદા ભાગોમાં નાહસભાગ કરવા તથા ભટકવા લાગા. કેટલાકો જેમ ધારે છે તેમ એ હાર પછી કાંઈ તુરતજ ઇરાની પારશીઓ હિંદુસ્થાનમાં નાશી આવેલા નોહોતા. પ્રથમતો તેઓ ઇરાનનાજ ભાગોમાં ભરાતા ફરતા અને રવડતા ભટકતા હતા. છેવટે ત્યાં થાગ નલાગાથી ઇ. સ. ૭૦૮ના સુમારે તેઓ હિંદુસ્થાનમાં આવ્યા. કાઠિઆવાડમાં આવેલા ખંભાતના અખાતમાં ફીવ બંદરે તેઓ ઉતર્યા. ત્યાં લગભગ ૧૮ વરસ રહેવા છતાં તેઓ કાંઈપણ શરંજમ ન પામ્યા. તે ઉપરથી કહે છે કે, એક મુઝર્ગ દશતુરે ગ્રહોની ચાલના આધારે એવું નિર્માન કર્યું કે આપણને ગૂજરાત તરફ નાશનું પડશે, અને ત્યાં શરંજમ પામીશું. તેઓએ સર્વ સામાન્ય બંદગી કરી, જે મધરે સાંભલી. અને ઇ. સ. ૭૨૭માં દમણથી દક્ષિણે ૫ મેલ ઉપર આવેલી એક જગાએ તેઓનો થાગ લાગ્યો અને તે જગાએ ધારેલો શરંજમ પામ્યાથી તેઓ બોલ્યા કે, એજ આપણો શરંજમ છે. અને તે ઉપરથી પાછળથી એ જગાનું શરંજમ નામ બદલાઈને અપભ્રંશ શનજાંણુ બોલાયું છે. ત્યાં રાજ કરનારો હિંદુરાજ જાદવરાણાં કરીને હતો જેને માટે મરહુમ રેવરંડ ડી. જૉન વીલ્સન જણાવે છે કે, તે પાટણનાં અણહીલવાડનો જયદેવ અથવા વણુરાજ હતો, જે ઇ. સ. ૭૪૫થી ઇ. સ. ૮૦૬ સુધી ગૂજરાતમાં

રાજ ચલાવી ગયા છે, એ જયદેવરાણા તેજ જયદેવરાણા છે એ પારશીઓ મૂળરાત્રીની બાપાથી તથા ત્યાંના વતનીઓથી ૧૬ વરસમાં વાકેફ થયલા હતા. તેઓમાંના પહેલા હસ્તુરો સંસ્કૃત બાપા જાણતા હતા. તે પૈકી એક જ્ઞાની હસ્તુરે ૧૬ સંસ્કૃત શ્લોક બનાવી રાગને બધી હકીકતથી વાકેફ કર્યા. આશરે ૬૦૦ વરસ તેઓ ત્યાં રહ્યા, અને તેઓની વસ્તી થવાથી નવસારી-સુરત-જામનગર-અંકલેશ્વર-વરીઆવ-એ શહેરોમાં તેઓ વીખરાઈ ગયા. પણ કેટલાક હેવાસ કિપરથીતો જણાય છેકે, તે પારશીઓ ખંભાત તરફથી નાંદેડા પેહેલવેહેલા નવસારીમાંજ આવ્યા હતા. અને નવસારી આવ્યા પછીજ શનમાંજનો જયલા હતા. અને એ વાતને ટેકો આપનારી એક માંમાંની પ્લેટ, જેકે નવસારીમાંથી મળી આવેલી છે, અને જે આરમ્બોસોહના મહાન ચારાક પછીત ભગવાનનાજ છંદ્રએ શયલએશીઆડીકે નાશાવરીમાં તરજુમાં સહ આવી છે તે કિપરથી સિદ્ધિ મળે છે. જે બીના આપણે પાઞસથી પકડીશું. એટલું તો ખરું કે, શનજાણુની લગાઈ થવા આગમ્ય છુટાછવાયા પારશીઓ નવસારીમાં આવ્યા હતા.

પરંતુ નવસારીમાં મોટા જથ્થામાં વસવાત અને પધી કરવાને પારશીઓ આવ્યા તેતો છેક ઈ. સ. ૧૧૪૨માંજ હતા. ત્યાર પછીની હકીકત કેટલેક ભાગે સત્તાવાર મળે છે તેનું કારણ એજ છેકે ઇરાનથી નાશી આવ્યા પછીની દરેક બાબદનો માઆકુલ હેવાસ આપણાજ નવસારી વતનનાજ વતની મોખેદ અહમત કેકેબાદે. ઈ. સ. ૧૬૦૦માં “ કીરસે શનજાન ” નામની કેતાબમાં લખી રાખેલો આપણું નાશા-કરાએને વારસામાં મળ્યો છે, જે પ્રમાણે શનજાણુમાં પારશીઓને આશ્રો આપનાર હિંદુ રાજા હતો, અને તેણે જેમ એવાર લગનના આશીરવાદ મારવાની-હથ્થાર છોડવાની-વગેરે કરતો કરાવી આશરો આપ્યો હતો, તેજ મુઆફક નવસારીના આલુકવપંશના પારગરીનાં પડનીમાં આવેલાં રાજ તરફથી એક શરતે પારશીઓને આશ્રો આપવામાં આવ્યો હતો એમ કહેવાયછે. તે શરત એ હતી કે, અત્રેની નાગતજાવલીમાં વસ્તો, આગળ કહી આવ્યા તે જાલમ નાગ ભોકાને બહુ હેરાન કરતો હોવાથી વેહેમી હિંદુઓ તેને મારતાનોતા. તેને જે પારશીઓ મારેતો નવસારીમાં તેમને રહેવા દેવા. પવિત્ર પારશીઓએ નેઆંગાંનેતા પુન્ય પ્રતાપથી અને અવસ્તાના પાક કલામની મદદથી જે ડરમાં તે નાગ ભરાઈ બેસેતો હતો, તેના ઉપર માંથવાણી ભણી મેળ મારી. આગળ ચાલતાં કયા કહે છે

તેમ, પારશીઓએ રાજને નાગ સપડાયા બદલ ખાત્રી આપી, પણ રાજને માન્યું નહીં. પારશીઓએ તેને ઓળો રહેવા વિનવ્યું, પણ બળદ થઈ ખાત્રી માંગી. તે પારશીઓએ રાજને ચેતાવ્યો, કે તારાં રાજની પણ ખરાબી થશે, એમ કહી મેખ કાઢી તેનાગના લોહીમાં ખરડાયલી નીકલી. રાજ કહે પાછી મારો. પારશી કહે હવે વાત ગઇ. નાગ નાશીને ખસી બેઠો. ત્યારબાદ ધારગરીતું રાજ વૃંદ્યું, એટલે બેહુમ ખરા પડ્યો. એ ધારગરી ગામ નવસારીથી ૨-૩ મૈલ ઉપરજ આવેલું છે, જ્યાંનાં હિંદુ રાજા નવસારીના મીયાંઓના કોટવાલી જગાએ આવેલો હતો. આગળ જણાવ્યું તેમ પેલા નવ સૈયદોએ એલમના જોરથી ગ્રામ દઇ એ કોટ ઉપરતું રહેણું જમીનમાં ઉંધું માર્યું, તેથી કહે છે કે, એ કોટની જગાં ખોદતાં બધું ઉંધું નીકળે છે. યાને પેહેલ્યાં પાયા, ને પછી મોની ચોતરા વગેરે સમગ્રું ઉંધું નીકળે છે.

ઉપર આપણે નાગને મેખ માર્યાતું કહી આવ્યા તેના ટેકામાં મી. રજાડીની કેતાજ ઉપરથી એવો સાર નીકળે છે કે, પહેલાં આવેલા પારશીઓ શાહાનકુવા આગલજ વસ્તા હતા, પણ હોડાયલો નાગ દુઃખ દેશે એવા ખ્યાલથી તેઓ હાલ જ્યાં વસ્તી છે તે તરફ આવી રહ્યા. જે વીશે પાછલથી આપણે લખ્યાંયુથી સમજાવીશું. નવસારીમાં પારશીઓએ ગાંધે ગાંધે સ્વતંત્ર રાજ ચલાવા માંડ્યું હતું. તે એટલાં સુધી કે, કોનઢારી-દિવાની-મુલકી-લરાકરી-ધરમની કે સંસારની સર્વ સત્તા પારશીઓના હાથમાં હતી. તે વખતમાં એટલે ઇ. સ. ૧૩૯૮ ના અરસામાં ગૂજરાત પ્રાંતમાં કાઈ ચોક્કસ રાજા કે પાદશાહના કાબુ કે હકુમત નોહોતાં. અમદાવાદનો નવો સુબતાંન નાગમંડળના રાજ્ય પાસે ખડેણી લેતો હતો, તે ખડેણી ભરનારા પણ પાછલથીતો નવસારીના પારશી રાજાઓજ હતા. તે વેળાએ પારશીઓ સંપથી ચાલતા. નવસારી અને તેની આસપાસ ગૂજરાત તરફ ફરી ગયલા છેક નવમી સદી વખતના મુસાફરોના કખાણ ઉપરથી જણાય છે કે, ઇ. સ. ૮૮૭ માં જ્યારે મસુદી નામનો મુસાફર આવ્યો ત્યારે અહિંયાં તેને પારશીઓ જણાયા નોહોતા. પરંતુ ઇ. સ. ૯૨૨ માં મીસર ખીન મુખાહીલ નામનો અરબ મુસાફર આવ્યો હતો તેણે હિંદુ સ્થિતિમાં રહી પોતાનો જરથોસ્તી ધરમ સાચવતાં પારશીઓને દીઠા હતા. એ ઉપરથી અનુમાન થઇ શકે કે, દીવથી નાશી આવેલા શનગાંન અને નવસારીમાં એકીજ વેલાએ પારશીઓ ઉતરી પડેલા હોવા જોઈએ. વળી ઇ. સ. ૧૩૨૦ માં સુરત, ભરૂચ,

નવસારી, વગેરેની આસપાસના લતા તરફ ફરી જનાર દ્રેન્ય સુસાદર જોરડન્સનું લખાણ “દી. એ. માઝદયશની” માં જણાવ્યું છે કે, “આ ભાગમાં મુરતી પુનઃકની એક નવી જાત વસે છે તે આતશને માને છે, તેઓ લાસને દાતતા કે પાલતા નથી પણ વગર છાપરાંના મીનારામાં ખુલી મુકે છે. ત્યાં જનવરો ખાઈ જાય છે. તેઓ રોશની તથા અંધાર—સલાઈ તથા યુરાઈ એ બે તરફે ધ્યાનમાં રાખી બંને રસ્તે ચાલે છે.” ત્યાર બાદ એક ઇતિહાસ સાંકુ આ તરફ આવેલાં કહેવામાં આવે છે. વળી “સધરાજેસંગ” નામની ક્રિતાઓમાંતો સિદ્ધરાજ જયશાંભ રાજા ખુદ નવસારીમાં આવી અનેના પારશીઓની સખાવતને માટે મોટાં ઇનામ આપી ગયલાંની છેક નવમી સદીની કથા લખાણથી લખી છે. (જુઓ એ ક્રિતાઓને પાને ૧૧૦ થી ૧૧૩) જોકે આ એક કથા છે, અને એ કથા “સુખર્ષ સમાચાર” માં કોઈ લખનારે ચાર વર્ષ ઉપર ખરી બનેલી વાત હોય તેમ ઉતારી લીધાથી હમે તેને રદ જવાબ આપ્યો હતો, અને એ કથા તે કથાજ છે, અને હમે તેને ખરી માનતા નથી, તોપણ નવસારીની અને પારશીઓની તે વેદાની હાલતનો ખ્યાલ થવા સાથે એ કથા હમે નીચે ઉતારી લઈએ છીએ.

રાજ સધરા જેસંગની નવસારીમાં સ્વારી*

“ગૂર્જરેશ્વરે (સિદ્ધરાજ) સુખાખ મૂંઢી ઉત્તર કોકણનો મૂલક ગૂજરાત જોડે બેળી દીધો ને સાધી ખેટમાં જમડાં થાણું બેસાડયું. ત્યાંથી વધારે ઉત્તરમાં આવતાં સંજણમાં અને આસપાસનાં ગામેમાં તેણે નવી જાતના લોક જોયા. દમણ, વડસાડ; ગણદેવી, વાંચદા ધર-મપુર, અને માંડવીના રાજા ગૂર્જરેશ્વરને ભેટ મુકવા આવ્યા તેવારે મોટું દરબાર ભરવામાં આવ્યું અને મહારાજાએ એ માંગણિક રાજા ઠાકાર, મોટા જાગીરદાર દેશાખ વગેરેને સરપાવ આપ્યા. તે વેળા સંજણના રાજાએ દસ્તુર મનીચેર નામે એ નવા લોકના વડાને મહારાજાની હજૂરમાં આણી જાળખાવ્યા. દસ્તુરજીએ મહારાજાને ખોખો ભરી સુનઈઆની ભેટ મૂકી, ને ગૂર્જરપતીએ તેને શાલજોડી, મોતીની મા-

*જુઓ રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામનો “સધરાજેસંગ” પાને ૧૧૦ થી ૧૧૩ મૂંઢી.

ળા, સુંદર ઘોડો વગેરેનો સરપાવ આપ્યો. એ દસ્તુર જોડે મહારાજને
કેટલીક એકાંત મુલાકાત થઇ તેમાં તેણે પારસી લોકને પોતાનો દેશ
તથા આ દેશમાં શા વાસ્તે આવવું પડ્યું તેનાં કારણ કહ્યાં. મનીચેરે
પારસી રાજ્યનો ઇતિહાસ વર્ણવ્યો તે શિક્ષકને મનોરંજક અને તેનો
છેલ્લો ભાગ ખેદકારક લાગ્યો. મુસલમાન ધર્મની ઉત્પત્તિ, તેનું ઉતાવળે
પ્રસરવું, ઇરાનના ઘણા ખરા લોકનું મુસલમાન થવું, યોગ્યતા પોતાનાં
ઘરખાર, વાડી, વજીરા, સગાં વહાણાં વગેરે તમામ પાછળ મૂકી બહુ
બહુ દુઃખ વેડી અત્રે નાશી આવવું, અહિં આવ્યા પછી ઘણાંક વરસ
લગી તેમને પડેલી અડચણો અને મુશીબત આદિકનો હેવાલ સાંભળી
મહારાજના ઉદાર મનમાં દયા આવી. દસ્તુરજીનો હાથ સાહી જયસિંહ
દેને કહ્યું કે આપને પાછા સ્વદેશ જવાની ઇચ્છા હોય તો આપની અ-
નુમનને મેળવી સર્વતો વિચાર પૂછી બહુ મતે જવું ઠરે તો મતે ખબર
કરજો. મારાથી બનશે તેટલી મદદ હું આપીશ. દસ્તુરજી કહે પં-
ચાયતને મેળવી એ વાત પુછવાની જરૂર નથી; જેમ હમારા આ દેશમાં
વસનારા આર્યમાનનો ચાલ છે કે જેને પેટે દીકરો નથી હોતો તે
પોતાનાં કુટુંબી કે ગોત્રીમાંથી કે દોહીત્રને, ભાણેજને કે બીજા કોઈને
દત્તપુત્ર કરી લેછે તેમ હમારું રાજ્ય પાલમાલ થયું, હમારો યજ્ઞદેઝડ
પાદશાહ પડ્યો, હમારા મોટા મોટા અમીર ઉમરાવ, પહેલવાન, મોખેદો
વગેરેનો નાશ થયો તે હમારા પ્યારા દેશની ખરાબી થઈ ત્યારે હમે તે
છોડી, હમારા આતશને લેઈ અત્રે આવી વસ્યા ને આનેજ હમારો દેશ
કર્યો. અહિંના લોક આર્ય છે, હમે પણ આર્ય છીએ. એટલે બેહુ
પિતરાઈ તો હતા તે હવે ભાઈ થયા. ઘર ભાગી પડ્યું, ત્યારે નવું
ખાંધી તેમાં વાસ કર્યો તો પછી પાછા ખંડેરમાં રહેવા શા વાસ્તે જઈ-
એ. ત્યાં હમે સુખે જીવી શકીએ નહિ; ત્યાં હમારો પાક ધર્મ પાળી
શકીએ નહિ. અહિંજ આપ મહારાજાધિરાજની અને આપના માંડળિક
રાજાની મહેરબાની હમારા ઉપર જરી રહે અને ઉદ્યોગમાં હમે બીજા
દેશી લોકની જેડે દિલથી સામીલ થઈએ એવી હમારી પૂરી ઇચ્છા
છે. હમારા લોક ઉદ્યોગી, પરાક્રમી, અને પરોપકારી છે; હમે એકલપેટા
નથી, હમે અત્યાજ નથી. બિન હરકતે આ દેશમાં વસવાની, ઉદ્યમ ક-
રવા દેવાની, જમીન વેચાતી લેવાની, ધન જોડવાની. અને હમારા પૂ-
ર્વજોનો પાક દીન પાળવાની રજા આપી આજ સુધી હમારું રક્ષણ
કર્યું છે તેવું કર્યું કરો, અને હમે વખૂતા માર્યા પરદેશી ઉપર દયા

કરી છે તેવી જાતી રાખો તે કૃપા કરી હમને સ્વદેશી, ને આપની સેવા ખળવનારી પ્રજા ગણો એ હમારે માગવાનું છે. આમ બોલતાં દસ્તુરનું મુખ દયામણું થયું ને તેની આંખમાંથી આંસુ વહ્યાં.

સિદ્ધરાજે તેને ધીરજ આપી કહ્યું “ તમે અને તમારી કોમ હમારા દેશમાં નિર્ભય રહો. તમારા ગામના રાજાથી મારા જાણવામાં આવ્યું છે કે પારસી લોક રૂડી ચાલનાં, બદા, મહેનતુ, હોશીઆર, તેજવાળા જાગૃત છે. ટોટા શીસાદ ન કરતાં સારી રીતે વર્તે છે. એ જાણી હું રાજ થયો છું. હું તમારું રક્ષણ કરીશ અને મારી ખીજ રૈયતમાં અને તમારામાં કાંઈ ભેદ ગણીશ નહિ એટલુંજ નહિ, પણ તમારામાંથી જે યોગ્ય જણાશે તેમને મારી સેનામાં અને મારા દરબારમાં નોકરી આપીશ. કારભારીઓમાં દાખલ કરીશ, અને મોટા હોદ્દા અને જગીરો યોગ્યતા પ્રમાણે આપીશ. ” ખીજે દીવસે સવારે સંજાણના મોટા આતશ બેરામનાં દર્શન મહારાજે કર્યા અને સાંજે મુખ્ય પારસી ગૃહસ્થોને દરબારમાં બોલાવી મળ્યા. એ વેળા તેમની સમક્ષ દસ્તુર મનીચેરને પાઠખી તથા છડીદાર આપી તેના ખરચને માટે જમીન આપી. પારસીઓ એથી બહુ ખુશી થયા ને કેટલાક ગૂંજર પતિની સેવા કરવાને તેની જોડે પાટણ ગયા.

સંજાણથી મહારાજની સ્વારી નવસારી આવી. પાછલે પહોરે સિદ્ધરાજ ગુપ્ત વેશે નગરમાં ફરવા નીસર્યો. બજાર મૂકી આગળ ગયા એટલે એક આંધળા ડોશી ભૂખે ટળવળતી હતી. સવારનું તેને ખાવા મળ્યું નહતું. ત્યાં થઈ એક દયાળુ શાવક શેર બે ત્રણ લોટનું પોટલું ભેંધને જતો હતો. સિદ્ધરાજે તેને કહ્યું, શેક આ બાપડી આંધળાને એમાંથી લોટ આપો, વાણીઓ કહે એ તો કીડીને દરે ચીપડી ચીપડી મૂકવાનો છે. હું ગામમાં કીડીઓના દર શોધું છું ને જ્યાં જડે ત્યાં એમાંથી ચીપડી મેલું છું. સિદ્ધરાજ કહે આ માણસનાત છે, આંધળા છે, ધરડી અશક્ત છે, એને આપવામાં એાછી દયા શા માટે ? શાવક કહે એ તો બેલે છે, કીડીઓ બાપડી કાંઈ બોલે છે ? સિદ્ધરાજ કહે “બેલે માટે દયાને પાત્ર કેમ નહિ ? કીડીઓ તો ઉચોગ કરી કણ ભેગા કરી પોતાના દરમાં ભરે છે તે કાંઈ માણસના ઉપર આધાર રાખતી નથી. ” એલા જડસાએ વાત માની નહિ ને ચાલ્યો ગયો. સિદ્ધરાજે તે ડોશીને પાપલી આપી. ડોશીએ પાછી આપી કહ્યું બાપજી તમારું ભલું થયે, પરમેશ્વર તમારું કલ્યાણ કરજે. બાપજી મારાથી બિડાતું નથી, હું પગે

રહી ગએલી છું; ને આંધળી છું; મને તો લોટ આપો તો રોટલો થઈ
આ પાસેના જાડ તળે ચૂસો કર્યાછે તેપર સેડી ખાઉં. સિદ્ધરાજે બજારમાં
જમ લોટ આણી આપ્યો. ત્યાંથી રાજા ચાલ્યો ચાલ્યો સમુદ્રકાંઠે ગયો.
દરિયો શાંત જોઈ હોડીમાં બેસી તેણે સેહેલ કરી. પાછો નગરમાં આ-
વ્યો ત્યારે પહોર રાત ગઈ હતી. બજાર બંધ થયો હતો ને લોકની
આવજન પણ ઝાઝી નહતી. પારસી વાડામાં થઇ જાયછે તેવામાં એક
પારસીના ઘર આગળ એક આદમી ખાંધે રોટલાની મોટી ઝોળી ભેરવી
બેસેલો દીકો. દોહાડ બે મણુનો બોળે હશે. એટલા બધા રોટલાને
આટલી મોટી રાત્રે શું કરશે તે પૂછવાનું કરેછે તેવામાં તે ધરનાં બા-
રણાં ઉઘડ્યાં ને ધરનો ઘણી પુત્ર ઉમરનો પારસી બહાર આવી આ-
ગળ ચાલ્યો, ને તેની પાછળ રોટલાવાળો હોડ્યો. તેઓ શું કરેછે તે
જાણવાની જિજ્ઞાસા રાજાને એટલી થઈ કે બહુ થાકેલો છતાં તેમની
પૂછે ગયો. એ કાળે નવસારી માંડું શહેર હતું ને ત્યાં મુસાફરોની
આવજન ઘણી હતી. નગરમાં કેટલાક મહેલોમાં મહેનત મજૂરી કરના-
રા રહેતા, કેટલાકમાં કારીગરો, કેટલાકમાં ધનવાન વેપારી, એમ જુદા
જુદા ભાગમાં જુદા જુદા પ્રકારની વસ્તી હતી. એ પારસી અને તેનો
સાથી મેહેલે મેહેલે મધરાત સૂઈ ફર્યા, ધર્મશાળામાં, તથા ખીજા વડેમાર્ગને
ઉતરવાનાં સ્થળે ગયા અને અતે દેડવાડે થઇ પાછા ઘેર આવ્યા. જ્યાં
ભૂખ્યું માણસ જોયું ત્યાં બિના રહી તેને પેટ ભરીને રોટલા ખવડાવ્યા.
રોટલાની જોડે ચપટી મીઠું ને બે મરચાં આપ્યાં તે ખાઇ રહેવા આ-
વે કે આગલ ચાલે, કે જ્યાં ભૂખ્યાનો ઠોંગનો વહેમ મૂકલ જણાય ન-
હિ ત્યાં તે આદમી ધરાય એટલા રોટલા આપી આગળ ચાલે એમ
કેટલાંક અપંગ તેણે જમાડ્યાં, કેટલાંક માંદાંને જમાડ્યાં. એમ મજૂરી
કરી રેજા પૈસા આવે તેનો લોટ કે ખીચડી લાવી રાંધી ખાનારાં પણ
માંદા હોઈ અશક્ત થઇ જવાથી મજૂરીએ જવાઇ શકેલું નહિ ને
બિહાર કોઈએ ધીરેલું નહિ તેવાં હતાં; પાસે હોય તો ખાય નહિ તો
ભૂખ્યાં સહ રહે પણ બીજા માગવા જાય નહિ એવાં કેટલાંક, છેક
ધરણાં થઈ ગયેલાં એવાં કે બેઠવાની શક્તિ નહિ તો માગવા ક્યાંથી જવાય,
એવાં ભૂખે મરતાં આદમી તથા તેમનાં બાળકને તેણે સતોાપ્યાં. ખીજે
દિવસે સિદ્ધરાજે તે પારસીને તેજવી રાતની વાત પૂછી. રાજાએ કહ્યું
આરંભથી તે અંત સુધી થોડે છેટે હું તમારી પાછળ પાછળ આવ્યો
હતો. પારસી કહે મહારાજ મેં આપને દીડા નથી ને મારા સાથીના

જોવામાં પણ આવ્યા નથી. આજસુધી એ વાત મને કોઇએ પૂછી નથી ને મેં કોઇને કહી નથી. ભૂખથી પીડાતાં માંદાં, અપંગ, ઘરડાં, બાળક હોવાથી, કે કોઇ બીજાં કારણથી જેને ખાવાને અન્ન ન મળ્યું હોય એવાંને હું નિત્ય રોટલા જમાડું છું, પણ તે વાત છાની રાખું છું. જાતિભેદ ન ગણતાં સર્વ મનુષ્યને ખોદાનાં બચ્ચાં ગણું છું. મારો સાથી બ્રાહ્મણ હતો. તે મારો એ કામપર રાખેલો નોકર છે. બ્રાહ્મણના રોટલા ખાવાને કોઇ હરકત લેતું નથી માટે તેને રાખ્યો છે. કીર્તિને માટે હું દાન ધર્મ કરતો નથી. જે દાનને પાત્ર જણાય, તેને હું ગુપ્ત-દાન કરું છું. અશક્તને રોટલા ખવાડું છું તે માત્ર પરમેશ્વરની ખાતર; તે મધું જોય છે ને જાણે છે; આપને અરજ કરું છું કે આ બાબત છાની રાખશો. હું વેપારી છું; પૈસે ટકે સુખી છું. સુખી છું એટલે હું પોતાને સુખી માનું છું, કેમકે 'લોભનો કાંઇ યોભ નથી.' ધનથી માણસ ધરાતા નથી તેથી સન્માર્ગે ખરચી શકતા નથી. અને મારી સતક્રમાઈથી જે મળે છે તેમાં સતોષ માનું છું. હું બૂઠું ખોદતો નથી, કપટ કરતો નથી ને ઉદ્યોગ જાગે કરું છું. એમ પ્રમાણીકપણે જે મળે છે તેમાંથી થોડો ભાગ ભૂખે પીડાતાં દુઃખી માણસને રોટલા જમાડવામાં ગૂપ્તરૂપ ખરચું છું; તેઓ નિર્ધન છે પણ મારાં ભાઈબેન છે. ખાવાનું નહિ મળવાથી રાત્રે જોમને ભૂખ્યાં સુવું પડે તેમને માટે એ પ્રમાણે પહોર રાત ગયા પછી નિત્ય કરું છું. સિદ્ધરાજ કહે, ધન્ય છે શેઠ તમને ! સાબાશ ! મારો, તમારે જે જોઈએ તે મારો. શેઠ કહે, મહારાજની મહેરબાની ઈચ્છું છું. સિદ્ધરાજ કહે, તમારાં કૃત્યથી તે મળી છે. માટે તે ને પેટે જમીન આપું તે લો ને તેમાંથી એ ખરચ કરો. જોઈએ તો લાખ બે લાખ દામ શેઠક આપું તેના વ્યાજમાંથી એ રૂંડો ખરચ નીકળશે ને બીજો વધારે કરી શકશો. શેઠ કહે, તેમાં મને શો લાભ ? તેનું પુણ્ય તો આપને મળે. સિદ્ધરાજ કહે, તો મોટી પદવી, મોટો ખિતાબ, ને પાલખી આપું તે સ્વીકારો. શેઠ કહે, તેથી મારું પુણ્ય બળી જાય; ખોદાને દફતરે મારે ખાતે જમે થાય નહિ; તે આપને દફતરે ચડે અને ખોદા આપને ખાતે જમા કરે. 'આ ધર્માત્મા પારસીથી આશ્ચર્ય અને બોધ પામી મહારાજે તેને શેલું પાત્રડી ને દુશાલો આપવાને મંગાવ્યાં. પારસી સદ્ગૃહસ્થ હાથ જોડી કહે મારે કાંઈ નહિ જોઈએ. સિદ્ધરાજ કહે, બાળુ કાંઈ નહિ લો તો ભલે, પણ આ મારી આંગળીની વીંટી કાઢીને આપું છું તે લેવી પડશે. તમને કે તમારા દરજનને માથે સંકટ આવી

પડે તેવારે એ મુદ્રા મને દેખાડશે કે મોકલશે એટલે તે હું ટાળીશ તમારું નામ શું ? શેઠ કહે, “ જી મહારાજ, મારું નામ સોરાબજી શા-પુરજી બંગાળી. ” વીંટી આપી તે એ હાથે ધરી સોરાબજી શેઠ નમીને લીધી અને તેને ચુંબન કરી પંતાની આંગળીએ પહેરી. પછી નમસ્કાર કરી પાછે પગે હઠતા હઠતા રાજની હજૂરમાંથી જવા લાગ્યા. સિદ્ધરાજે ઊડી તેનો હાથ ઝાલી તેમ કરતા અટકાવી તેમની જોડે ચાલતાં આર-ણ્ય સૂધી વાતો કરી બહુ માન સાથે તેમને વળાવ્યા. ”

એ મુસાફરો કિપરાંત, આપણા ધરમની જોત પાછી અસકનાર કેન્દ્ર અભ્યાસી એકવીટલ હુ પેરોં નવસારીમાં આવ્યો હતો, અને તેણે જ્ઞાનરૂપ આશાવાલા જમશેદ દસ્તુર સાથે જે મુલાકાત મોટા દે-શાઇની “ મોટી જમશેદ વાડી ” માં લીધી હતી તેનું બ્યાન તેને ઠેકાણે આપણે વાંચીશું.* ઈ. સ. ૧૦૦૦ થી ઈ. સ. ૧૪૦૦ સુધીમાં હિંદુઓ સાથના વહેવાર વસવાટથી પારસીઓ હિંદુઓ જેવા થઇ ગયા હતા. તેઓનું નવસારીમાં નાનકડું જેવું રાજ ચાલવા છતાં તેઓ ભગભગ હિંદુ રાજજ મનાતા. તે વેલાએ પારસીઓના નામ કેવાં ? હાંસજી-ફરીર-ભીખીઆ-જોગીઆ-નરસંગ-ધના વગેરે હિંદુનામો પારસીઓનાં હતાં ! તે વેલાએ નોશાકરા પારસીઓનો પોશાક કેવો ? ભાટેલાસાહી લાલ પાવડી —પોત્યાં ને ધોત્યાં એતો તેમનો પેહેરવેશ ! વળી તે વેળાની પારસીઓના નામ કેવાં ? માલણુબાઈ—જીવીબાઈ—ધનાબાઈ વી. તેણીઓનો પોશાક કેવો ? તો કે ’ ઘાઘડા ઘાળતાં ને ચનીઆંની ચૂર ચઢાવતાં ! પગમાં સપાટ શાંતી ને વાત શાંતી ? લાકડાંના ચુડા—નથની—ડોલ્લા એવાંતો તેઓના ધરેણાં હતાં ! નોશારીના પારસીઓ પણ કાંને શોના રૂપાંની બાવી પહેરતા. હિંદુ માફક આખું માથું મુંડાવીને વચમાં ચોટલી રખાવતા. ધણુઓ દાદી મુંઝ પણ બોડાવીને સુતકમાં હોય તેવા ફરતા. તેઓની રીતમાંત કેવી ? ઝાડો—પીછી, દોરા—ચીડી, છુ—મંતર, દેહરાં—થાનક, વગેરે તમામ રીતભાત મરદો તેમજ ઓરતો રાખતી. અધ્યારૂઓ પણ તેવા દોરા—ચીડી આપી પોતાનું ગુજરાણ કરતા. વળી ધણુકો દીન ધરમને ક્રિયા કર્મ ઉપર પણ ઓસ્તવાર રહેલા હતા. પણ તે વેલાના પારસીઓ માટે વલી એક ગમ લખે છે તે વાત ધણી અજાયબ જેવી રીત વાર રહેલા હતા. પણ તે વેળાના પારસીઓ માટે વલી એક ગમ

*જુઓ મોન્સ્યર એકવીટલ હુ પેરોંના કેન્દ્ર પુસ્તકનો અંગ્રેજી તરજુમો

લાગે છે કે, તેઓ હિંદુની માફક લાકડાંની કરકટી યાને ગેહાંન વાપરતા ! હિંદુઓ સાથે એક ખીળને લાસ ઉચકવા મદદ કરતા ! તેમણે અહુરે-મની ચાલ પકડેલી હતી, અને તેઓનાં ઘર કરતાં દોખમાં બલાં એવી હાલત થઈ પડેલી નજરે જોનાર લખી જાય છે. એટલું જ નહીં પણ પોતાના ઘરોમાં દેવ વટીક પારશીઓ બેસાડતા હતા. દેશાધ્યોના અમલમાં તે વેહેમો તોડવામાં આવ્યા પછી પણ ઘણી ગમ છુપાઈથી પેટીમાં મૂર્તિઓ રાખી પુંજતા હતા. એ અગાઉનો નવસારીમાં પેહેલા આવનારા ઇરાંની પારશીઓના નામ એદખાર-માહએદખાર-ખએરાદ-મરદાનશાહ-જાંહાબાદ-વગેરે હતાં. તેઓનો પોશાક શુદ્ધ ઇરાંની હતો. પણ તે વખત બદલાઈને આજ સૂધીમાં આ નવસારી ભૂમી ઉપર કેવા કેવા વીરલાઓએ જન્મ લીધો છે તે તો જૂઓ !

ત્રેજન, હેદ્રીઅન, અને થીઓદોસ્યસ જેવા મહાન રાજદારિઓ ધરાવા માટે, તથા મહાન લેખક ક્વીન્ટીલ્યન કેલાહોરાને જન્મ આપવા માટે, તથા મહાન કવિ માર્ચલની જન્મભૂમી હોવાને માટે તથા માર્સસ એનીઅસ સેનેકા જેવો ફરેસ્તાઈ ખસ્લતનો ફીલસુફ એટો જન્મવા માટે, જે પ્રમાણે રપેન દેશનું કોઠોંવા શેહેર આજે બધાંમાં વડાઈ લેવા કરે છે, તેવા નામવર એટાઓ, નવસારીના નવ રત્નો, અને પ્રકાશિત હીરાઓ, આપણા ચાંગાશા-માંગાશા-મેહેરજીરાંણા-દારાળ પાદલણુ-ખુરશેદ-જી દેશાઈ-મંચેરજી ખુરશેદજી દેશાઈ-જામારખ આશા-મીનેચેર હોમજી-સર જમશેદજી જીજીભાઈ-અને દાદાભાઈ નવરોજજી, નવસારીના વીરલાઓ થઈ ગયાથી આ ગરીબ ભૂમી અને ગરીબ કલમ માન ને મ ગર્રી સે, તો તે ખરહક છે. એ નંગો નવસારીની ખાંણમાંથી નીકળ્યાં છે. કોઠોંવા શેહેર સાથની એટલીજ સરખામણી બસ નથી; પણ રોમન સંસ્થાનના સારી આખો હવાના મથક લેખે જેમ રોમન પાદશાહ ઓગસ્ટસે કોઠોંવાશેહેરને ચુંટી કાઢ્યું હતું, અને તેને “ પેત્રીસ્થન કોલોની ” યાને કુલીન સંસ્થાનનું મોટું ઉપનામ આપ્યું હતું, તેજ પ્રમાણે કામદીન જરથોસ્ત નામના જે પારશીએ પોતાના પેહેલાં પવિત્ર પગલાં નવસારીમાં મુક્યાં, તેણે ઈ. સ. ૧૧૪૨ માં અત્રે આવી ધરમ ટેકડીવાલી સારી હવાની જગાને તેવું નામ અપાવ્યું. નવસારીના પારશીઓ કોણની ઓલાદના છે એ સવાલનો જવાબ હંમેશાં ગોખી રાખવા જેવો છે, કે સંજાણના આતસબેહેરાંમની ૧ લી બોય દેનાર નિહાન દશતુર નેરીયોસંગ ધવળની ઓલાદના આજી નવસારીના

પારશીઓ છીએ. યાનેક:—

શેહરીઆર નાંમે ઇરાંનીના વડા બેટા

શાપુર ના વડા બેટા

રાંમીઆર ના વડા બેટા

હોરમજ્દયાર ના વડા બેટા

મોવદ ના વડા બેટા

જરથોસ્ત

ની ઓલાદ નવસારીના પારશીઓની છે. અને તેજ મોવદના મોહના બેટા બેહુરાંમની ઓલાદના પારશીઓ તે ભર્યવાલા છે. નવસારીમાં અને સંજાણમાં એકીજ વખતે પારશીઓ આવ્યા હશે તેમાં મુખ્ય ભાગ બેહદીન વર્ગનો હોવો જોઈએ, તેમાં અથોરનાન વર્ગ નીર્જીવ હોવો જોઈએ, કેમકે બેહદીન પારશીઓની વસ્તી વધવા લાગ્યાથી પારશી અધ્યારઓની પુઠ પડી તે કારણને લીધેજ કામદીન જરથોસ્તના ૨ દીકરાઓ નામે રાણા અને મોવદે સંજાણથી મોબે-દોની એક જોડ ધધાની મદદમાં બોલાવી. ત્યાંથી હોમખહમન્યાર નામના મોબેદ પોતાના બેટા ફરેદુનને સાથે લઈ, સહકુટુંબ નવસારી આવ્યો. એ ફરેદુનના ત્રણ બેટા હતા. ૧—આશા ૨—માહીઆર અને ૩—ચાંદા.

પ્રથમ રાણા અને મોવદ ની એમ “ એ પોલ ” યાને વિભા-ગ (subdivision) ઓળખાતા હતા. તેમાં ઉપલા ૩ ભાગ્યોમાં વધવાથી “ પાંચ પોલ ” થયું છે; જે આજ સુધી કાયમ છે. એ પાંચે પોલનાઓએ ધર્મક્રિયા સંબંધી જૂદા જૂદા અધિકારો વેહેંચી લીધા, અને દરેકે પોલનો વડો તેનો હુદો ચલાવા લાગ્યો. જે પ્રમાણે ખખના-ની કુચી રાખનાર પ્રધાન—રાજદંડ સાચવનાર પ્રધાન—રાજનો શીકકો રાખનાર—દફતર રાખનાર વગેરે ઇંગિલંડની સરકારમાં દરજ્જાઓ છે, તેમજ જે પ્રમાણે આપણાં ધર્મરાજ ગાયકવાડ સરકારમાં દરબારની ખીશખ રાખનારા તે ગોડગસ્તે, દફતર રાખનારા તે ફરનીશ, એવા હુદા

વંશ પરંપરાના ચાલેછે, તેજ પ્રમાણે આ પાંચ પૌલવાલાઓએ જૂદે જૂદે નામે હુદાઓ વેહેંચી લીધા છે. તેમાં પણ પેલા આશા-માહીઆર-અને ચાંદાની પૌલવાલાઓને તમામ કમાણીનો માત્ર નીમે હીરસો મલે, અને બાકીનો નીમે હીરસો તો નવસારીના અસલ પંથકી કામદીન જરથોસ્તના દીકરા રાણા અને મોવદ એ બેજ જણા લીએ. તે નીચે પ્રમાણે:—

પૌલ અને તેના આધિકારો.

(પેરા કુટુંબો સહ.)

૧— રાંણાની પૌલ

ઉજ

કાકા પાહલણની પૌલ.

એ પૌલવાલા ઉઠમણામાં હમાયસ્તે એઆન તથા શરોશ (અથવા શોશ) પદાવે. યાને પારશીઓની એ જાતની ધર્મ-ક્રિયાની મં-કમણી કરાવે. એ પૌલમાં જે કુટુંબો સમા-યલાં છે તે:—અથેજ, અરબાની, ઉમરીગર, કકરીઆ, કોહલા, ખાંધી, ગાર, ગેલખરીઆ, ગોઈઆ, ઘરડ, ચલ્લા જામારપઆશા, તાતા, યુથી, દાજ, દારાંશાહના, દીવાયા, દોરડી, ધાલા, ધાબર. નરીમાન, નાગલીવાલા, પીરના, પોલ્યા દેશાઈ, બગલી, બનશા, ભરમ પોરીયા, ભરરના, ભુથરા, ભંડારા, મજારી, મંશાંની, મુલ્લાં, મેહેરજી રાંણા, મોધર, મોબેદ બહમનના, રાજા, રાવ, લચરકના, વકીલ, વાના, અને સુખીઆ, મળી ૪૨ કુટુંબો એ પૌલમાં ગણેલાં છે.

૨— મોવદની પૌલ

ઉજ

કાકા ધનપાલની પૌલ.

એ પૌલવાલા નિરંગદીનનો કબજો રાખે. યાને પારશીઓમાં ધર્મને લગતી સર્વથી શ્રેષ્ઠ જે ક્રિયા, કે જે ક્રિયાથી જૌસુતને ઉ-આ પ્રકારની ક્રિયાથી શુદ્ધ કરી રાખવામાં આવે છે, તેની સંભાલ રાખવાનો આ હક છે. એ પૌલમાં જે કુટુંબો સમાયલાં છે તે:—અદગરા, કુકા, કાંગા, નેશંગ, ધાલી, નાદરશાહ, નાંનીઆ, પાંડેર, ખીલીઆ, બુધેલા, બોશરા, ભેદવાર, માદન, સકલાત-વાલા, શગશગીના, અને હોજદાર, મળી ૧૬ ખાંદાનો એ પૌલમાં આવે છે.

૩—આશા ફરેદુનની એ પોલવાલા પેહેલી પતેત માંડે. યાને
પોલ. એક જરથોસ્તી મરી જાય, તેના ઉત્તમણ-

ની ક્રિયા વખતે મરનારનાવતી પરતાવે (પ
શમાની) કરવાનું એક ભણતણું છે, તે પેહેલાં મંડાવાનું કામ એ પોલનું છે.*
એ પોલમાં જે કુટુંબો સમાયલાં છે તે:—અણુ, અવાશીઆ, આદરબા-
દના, ઉનવાદા, કપતાંત, કરીયું, કાતરક, કાવશદાદાના, કાવશબહમનના,
કીકાંન, કેઆશ, કેઆ, કોટવાલ, ગાએ, ગેતીના, ગેરાના, ગોભધ,
ગોરા, દાએઆ, દાલખાઉ, દોલતાબાદીના, ધાબી, નવદર, નાગલા,
પદમ, પરણુ, પાતલા, પાદશાહ, પોઆરા, પંથકી, ફકીનજી, ફટાકીઆ,
ખારેવાટ, ખેહાક, ખોદ, ખાંના, ભવાનના, ભોજણુ, મમગરા, મલવા,
મારકર, મોટા દેશાર્ધ, મોદી, મોરીઆ, રખાડી, રાજીઆ, રાંનજી,
સશકરી, વાછા, શહીઆર, શાશુરી, શીરવાધ, શુખાખેહરા, શુજ, હમજી-
આર, હાથીરાંમ, અને હાલું મળી ૫૭ વંશ એ પોલમાં સમાયલાં છે.

૪—માહીઆર ફરેદુનની એ પોલવાલા અધ્યાસને નાવર તથા મરા-
પોલ. તબની રજ આપે. એટલે પારશીઆના બ્રા-

હ્મણને ધર્મ ક્રિયા કરવા સાથે જે પરિક્ષાઓ
આપવી પડેછે, તે એ મોટી પદવી લેનાર લાયક છેકે કેમ તેનો તપાસ
કરી પરવાનગી આપવાનો તેમનો હક છે. અને તે થકી વળી પેહેલે દહાડે
ક્રિયા કરવાનો પણ તેમનોજ હક છે. એ પોલમાં જે ખાંદાનો સમાયલાં
છે તે:—આંતીઆ, કદભાગા, ખરીયું, ખારી, ગંદેવીવાલા કાતરક,
ગારા, ચેના, તુત, દાણુ, દામલા, પરખેજ, પીજરા, ખાંમજી, મધુઆંતીઆ,
માજરા, વાંશ, શીંધવા, સંજાણુ, અને હવાસદાર, મળી ૧૯ કુટુંબો છે.

“ *દીનાએ મ્યુન્યુએ ખેરત ” બનાવનાર વિદ્વાન દસ્તુરજ દારાબજ
પેશોતનજ શંભાણુ, એ હક વીશે નિચે પ્રમાણે પોતાના પેહેલવી પુસ્તકના
છેવટના ગુજરાતી ભાગમાં લખેછે:— “ સને ૧૧૨૦ યજ્ઞજ્ઞરદ્દીમાં મરહુમ
શેઠ ખરશેદજી તહેમુરજી દેશાર્ધએ નવસારી ખાતે આતશબહેરામ સાહેબ
તખ્તનશીન કીધા, ત્યારે દસ્તુર આસા ફરેદુનથી પોતાના ખાનદાનને ઉતરતો
આવેલો પતેત માંડવાનો દસ્તુરીનો હક પોતે દેશાર્ધથવાથી પોતાના બનેલી
દસ્તુર સોરાબજી રસ્તમજી મેહેરજીરાણાને શેઠ ખરશેદજી દેશાર્ધએ બક્ષેશ આ-
પ્યો હતો.” એજ પ્રમાણે એ વિદ્વાન અને હિંમતવાન દસ્તુરજીદાએ પોતાના
વડવાની “ ચેરાગે દાનેશ ” છુટી છપાવી છે, તેના કીબાચામાં એજ મુજબ
લખ્યું છે (જુઓ નીચાણી ગ અને ધ)

પ—ચાંદા ફરેદુનની
પૌલ.

કોટવાલી કરવાનો હક તથા અંગુમનને લગતાં ફરેહસ્ત-વીગેરે દુરુદ્ધતર સાચવવાનો હક એ પૌલનો છે. એ પૌલમાં જે વંશવાલા સમાવલા છે તે:—અગે, કામુશ, કુટાર, ગદેવીવાલા પંથકી, દારાજ પાહાલજુના, પાવરી, બજા, ખીલીમોરેવાલા પંથકી, ભાથેલીના, મનો એહેર હોમજી, શેઠ ખાંદાન, મલી ૧૧ કુટુંબ છે.

એ પ્રમાણે પાંચ પૌલ મળી ૧૪૫ કુટુંબો હતાં. આજે તો તરેહ વાર અટકોવાલા ફાંતા પડ્યા, અને તરેહવાર કુટુંબો થયાં છે. આજનો કોઠ પણ અધ્યાર કંઈ પૌલમાં આવે છે, તે ઉપલી ટીપ ઉપરથી ગો-ધી કદાશે. વળી કોઠ અજાણા ભાઈ પુછશે કે, વાંદરીવાલા, ડેયુ, સુતયા વગેરે તો એમાં નહીં આવ્યા ? તેણે જાણવું કે પારશીઓમાં એ વર્ગ મુખ્ય છે અધ્યાર, અને બેહેદીન. ઉપલી ટીપ અધ્યાર વર્ગની છે, બેહેદીન વર્ગમાં વાંદરીવાલા વગેરે હોવાથી તેમનું કશું તેમાં નથી. વળી કેટલીક અટકો બેક વર્ગમાં છે, જેમકે હવાલદાર વીગેરે. તેથી જે કુટુંબ ઉપલી ટીપમાં છે, તે અધ્યારનું જાણવું. આતશબેહરાંમ સાહેબની આશોદાદ જેવી ઉપજ ખાવાનું પણ ઉપલી પૌલવાલાઓને ગોઠવી આપેલા અનુક્રમે ખાય છે.

નવસારીની રાજ્ય-સ્થિતિ.

હવે આપણે નવસારીની રાજ્ય સ્થિતિ ઉપર પાછા આવ્યે. ઇ. સ. ૧૪૦૦-૫૬ની ગૂજરાતમાં સોલંકી વંશનું રાજ પુરું થયાથી, નવસારી પણ સોલંકી વંશના રાજના તાબામાંથી ગયું, અને હિંદુરાજ જમ મુશલમીન રાજની જુસરી હવે આપણુ નોશાકરાઓને માંથે આવી પડી. ઇ. સ. ૧૪૧૨માં શાહ અહમદશાહે પોતાના નામ ઉપરથી “અહેમદખાદ ” નામે (હાલનું અમદાવાદ) શહેર વસાવી ગૂજરાત જીતી લીધું. તે વખતે ગૂજરાતની જે સ્થિતિ થાય તે આપણી નવસારીની પણ થાય. એ પાદશાહના વંશનો પાદશાહ મહમદ ઇ. સ. ૧૪૫૧માં ગાદીએ બેઠો, અને તેણે જુનાગઢ તથા ચાંપાનેરગઢ એ બે “ ગઢ ” જીતવાથી બેગડો ચાને બેગઢ જીતનાર એવો મોટો એલકા-બ લઈ ગૂજરાત અને કોંકણ ઉપર ઇ. સ. ૧૪૯૦માં ચઢી આવ્યો.

નવસારીમાં વસ્તા પારશીઓને તેણે પોતાની રૈયત લેખે માન્ય રાખી તેઓ પાસે ખંડણીના ઉચ્છ્રે લઇ આગળ ચાલ્યો. તોપણ એક ગમથી જોયો મુસલમાન જીતનાર આગળ જાય, કે નવસારીમાંતો પાછું હિંદુ-રાજ ચાલુ થાય. અથવાતો મંડાઈ ગયલા પારશીઓ પોતેજ રાજ ચલાવે. એવી હાલતમાં નવસારી ઉપર પણ સૈયદ વંશની હાકમી ઈ. સ. ૧૪૧૪થી સૈયદ ખીજરખાં પછીથી શરૂ થઇ ચુકી હતી. એવી ઢંગધડા વગરની હાલતમાં પારશીઓ ઉપર બહુ જીલમ ગુજરવા લાગ્યો. એ સૈયદ વંશની હાકમીમાં નવસારી ખાતે પટેલ લેખે આશા કરીને પારશી પટલાઈ કરતા હતા; તેવણુ મુસલમાન રાજને મદદ કરનારા હતા.

પારશી-જી-અને શાહ.

મુસલમાનોના ચઢતા વર્ગના અમલદારોને “ જીંડ ” (જમ+ધ+વાન) ની માન ભરેલી સંજ્ઞા, નામની છેડે લગાડવાનો રવૈયો હતો. જેમકે, ખાંન મૈલાજીંડ— શેખદૌલતખાંજીંડ, વી. એ ખેતાબ હિંદુઓએ પણ અખ્તાર કયો, અને પારશીઓએ પણ તે ઉપરથી લીધો. આશા પટેલે પણ આશાજીંડ લખાવા માંડ્યું. અને આજે પારશીઓના કયાંની નામ પાછલ પણ જીંડનો અપભ્રંશ જ લગાડવાની વડાઈ લેવામાં આવેછે; એ જ આપણે ધારતા હતા તેમ હિંદુઓનો જ નહીં પણ મુસલમાનોનો જીંડનું અપભ્રંશ જ થયલો જણાય છે. પરંતુ મુસલમાનો ઉપરથી હિંદુઓએ, અને હિંદુઓ ઉપરથી પારશીઓએ, હિંદુઓએ ભાંગેલી ભાષામાં જીંડનો જ મોલવા લાગ્યાથી, પારશીઓએથી તે લીધેલો હોવાથી, તેને હિંદુસાહી જ આપણે ગણવા લાગ્યે છીએ.

ઈ. સ. ૧૪૧૪થી નવસારી વધવા લાગ્યું. હાદેસા ખમતાં ખમતાં એ આશાજી પટેલ બચારા કંટાળી ગયા હતા. પણ છેવટે તેવજીનો નેકનામ પુત્ર ચાંગા થયો, જેણે ધારગરીની પડી ગયલી હાકમી અને નવસારીની પટલાઈ ચલાવા માંડી. તેણે આજનો મુસલમાન ધર્મનો ખેતાબ, “ શમ્શુલ ઓલમા ” અથવા અંગ્રેજી ક્રીતાબત “ પી. એચ. ડી. ” વગેરે લીધા નોંતા. પણ પોતેધરાનના જુઝગોની ઓલાદનો હોવાથી “ દાવરનો ” એલકાબ લીધો. અને “ ચાંગા આશા ” નું અપભ્રંશ “ માંમાશા ” કરીને ટુકમાં મોલાવા લાગ્યું. અને “ દાવર ચાંગાશા ”

ના નામે વખણાઇ ગયો. હવેથી તેવણે નવસારીની હાલત સુધારવા માંડી. ખેડુતો ઉપરનો કર ઓછો કર્યો. અને જે પ્રમાણે ઈરાનના પાદશાહા જમશેદ દરિયા પૂરીને જમીન બનાવી હતી, એવું કહેવાય છે તે પ્રમાણે તેણે એક કામ કર્યું. હાલતું કાંગાવાડ જે જગાએ છે, તે જગાએ મુસલમાનોની ખેતી હતી, તે તરફની હવા ઘણી સારી હતી. કાંગાવાડની પૂર્વ બાજુએ એક નાહતું સુકાઇ રહેલું તલાવ હતું, તે તેણે પૂર્યું, અને પારશીઓને તે તરફ વસાવ્યા. અને તેટલા લોકોને પારસીપુરીના નામે ઓલખવા લાગ્યા. અને પાછલથી તો થોડો કાલ સુધી “ પારસીપુરી ” એવું નામ નવસારીને મળ્યું. વળી ચાંગાશાએ પારશીઓથી હિંદુઓને એલાહે-દા રાખવાની ગોઠવણ કરી. અને હાલ જ્યાં દેશાઈ કુવો છે, તે તરફ તેઓના છાપરાં મંડાવ્યાં, અને તે જગાને પોતાના બાવા આશાજીના નામ ઉપરથી આશાપૂરી એવું નામ આપ્યું. એ આશાપૂરીનો એક અર્થ એ પ્રમાણે કેટલીક ગમથી સમજવામાં આવે છે. તોપણ તે જૂદા જૂદા ગ્રંથોએ તેના જૂદી જૂદી રીતે અર્થ કરે છે. મી. એફ. એ. એચ. એટ્યે તે પોતાની બનાવેલી તવારીખમાં આશાપૂરીનો અર્થ “ રક્ષણ કરનારી માતા ” એવો કર્યો છે, પણ આશા શબ્દમાં એવા અર્થનો કાંઈ ભેગ આવેલો જણાતો નથી; તોપણ એ અર્થ તેઓએ શા ઉપરથી કર્યો હશે, તે સમજવાને આપણ પાસે સાધન છે મારા મિત્ર મી. જોશીએ એ વિષે કેટલુંક જણાવ્યું છે.

આશાપુરી.

આશાપુરી એ શુદ્ધ સંસ્કૃત આશાપુર ચિત્રી ઉપરથી થયેલું છે. અને તેનો અર્થ આશા અથવા ઇચ્છા તે પુરી કરનારી દેવી એવો થાય છે. વળી ચાંગા આશાતો નવસારીમાંજ થઈ ગયા છે, પણ એ નામની દેવી તો ઘણી જગ્યાએ છે તો ત્યાં આશા ચાંગા સાથે શું સંબંધ હોય ? આશાપુરીની ઉત્પત્તિ સંબંધની થોડીએક ઇતિહાસિક લોકવાયકા એવી છે કે:—

આજથી આસરે સો વરસની વાત ઉપર દમણીઆ જ્ઞાતિના એક હરગોવિંદ હરિવલ્લભદાસ નામના અતેના એક સોનીને એક માતાએ સ્વપ્ન આપ્યું કે વીજલપોર ગામ આગલ જોડીઆવડની તળે હું રહી

હું તેમાંથી મને કહાડ અને મારી પુજા કર. હું તારી મનની આશા પુરી કરીશ. ” આ સોની ધર્મમાં ઘણો શ્રદ્ધાળુ હતો તેથી પોતાને થયલાં સ્વપ્નની વાત પોતાના એક મિત્રને કહી. આ સ્વપ્ન એને દેવ ઉઠતી અગ્નિઆરસની રાત્રીએ થયું હતું. એ દિવસ વચ્ચે જતા રહ્યા તોપણ તેણે કાંઈ કર્યું નહિ. હવે ત્રીજો દિવસ કારતેક સુદ ૧૪ નો હતો. એ દિવસે ઘણા જુના વખતથી નવસારીના લોકો નવસારીની પડોશમાં આવેલા પૂર્ણેશ્વર મહાદેવે શ્રાદ્ધ કરવા જતા આવેલા છે. તે દિવસે આ હરગોવિંદદાસ પણ પૂર્ણેશ્વર ગયેલા જેમિત્રને પોતાને આવેલાં સ્વપ્નની વાત કહી હતી, તે મિત્ર પણ આ વખતે તેની સાથે હતો. પૂર્ણેશ્વર જવાના એ રસ્તા છે. એક જલાલપોરથી જવાય છે. અને બીજો વીજલપોર નામના ગામ આગલથી પણ જવાય છે. આવતી વખત તેઓ વિજલપોરથી આવ્યા. આમ આવવાનું કારણ ખાસ જોડીઆવડ આગળ પોતાને થયેલા સ્વપ્ન સંબંધી કરવાની તળવીજ હતી. જોડીઆવડ આગળ આવતાં હરગોવિંદદાસને એક સરળ જગાએ ઠોકર લાગી. આ ઉપર તેણે ઝાઝો વિચાર ન કરી કાંઈ ન જણાવતી પોતાના મિત્ર સાથે ઘેર આવતો રહ્યો. પણ તેજ રાત્રે તેને ફરીથી સ્વપ્ન થયું કે જે જગ્યાએ તને ઠોકર લાગ્યો છે તેજ જગ્યાએ હું છું. માટે કાલને કાલ મને કહાડ. બીજો દિવસે પોતાના મિત્ર સાથે ત્યાં જઈ પોદતાં એક દેવીની મૂર્તિ નિકળી આવી. આ મૂર્તિ લેઈ તેઓ થોડેક આવી હાલ જ્યાં આશાપુરીનું દેવળ છે ત્યાં એક જળશે વડ હતો; જેની આગલ વડનાજ ઝાડો અંધાપિ છે, ત્યાં તે મૂર્તિને રાખી કે પોતાને પૂજા દર્શન કરવા આવવા પાસે પડે.

આ હાલતમાં વગર દેવળે વડના મૂળ પાસે થોડોક સમય સુધી આ મૂર્તિ પડી રહી. જોકે તેની પૂજા વગેરેની વ્યવસ્થા તે સોનીએ પોતાના ગોર દાજીમદને સોંપી હતી. આ માતાપર હળવે હળવે લોકોનો આવ વધ્યો. માનતા ચાલવા લાગી. અને પોતાની ધારેલી વાત સફળ થવાથી લોકોએ તેને આશાપુરી માતાનું નામ આપ્યું. રોજ રોજ ઘણા લોક દર્શનને માટે પણ જવા લાગ્યા.

આ વખતે નવસારી માહાલ અને ગાયકવાડ સરકારના બીજા માહાલો ધંજરે અપાતા હતા. ધંજરદાર પાસેથી ઠરાવેલી રકમ માત્ર ગાયકવાડ સરકાર લેતા. તે શિવાય સર્વ હકુમત માહાલ ઉપર ધંજરદાર ચલાવતા. ફાજદારી કે દીવાની ચુનહાની તળવીજ ધંજરદારજ કરતા

અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મનસાદ આપતા. પોતાના વિચાર એજ કાયદો હતો. એઓ જુદી જુદી જગ્યાએ પોતાના તરફથી સુખા તથા ખીજા કારભારીઓ રાખતા. થોડા વખત ઉપર નવસારી મહાલ ગોપાલરાવ ચૈરાલના હાથમાં હતો અને તેમના તરફથી સુખા તરીકે માધવ રાવખાખા કરીને ભલા હાકમ હતા. ગોપાલરાવ, કેહે છેકે, પોતાના મહાલમાં ફરવા નિકળેલા તે વખતે કઠોર સુકાએ તાપી નદીમાં રેલ આવવાથી ભય ભરેલી રીતે ઘેરાઈ ગયા. આ સંકટ કાંઈ જેવું તેવું નહતું. પ્રાણુની પશુ શંકા કરાવનાર હતું પોતાની સહીસલામતીને માટે અનેક દેવની બાધા અને માનતા શરૂ થઈ. અને તેમાં નવસારીના સુખા માધવરાવની પ્રશંસાથી આશાપુરી માતાની પણ માનતા રખાઈ. ઇશ્વરી કારણથી માનતા રાખતાંજ ભય કમી થવા લાગ્યું અને થોડા વખતમાં રેલ તદ્દન ઉતરી જતાં કેવળ નિર્ભય થયા. આથી આશા પુરીના દર્શન કરવાની તેમની ઇચ્છા વધી. દર્શને આવતાં આવી મહા પ્રતાપી માતાજી વગર દેવળે કેવળ આકાશ નીચે પડેલાં હોવાથી તેમને માટે દેવળ બંધાવવાની ઇચ્છા થઈ. દેવળ તથા ધર્મશાળાને માટે થોડીક રકમ મંજુર થઈ અને કામનો આરંભ થયો. કામ થણે મોટે પાયે ઉઠાવ્યું એટલે વચ્ચે દેવળ બાંધી ધર્મશાળા બહુ મોટી બાંધવા માંડી એટલે મંજુર થએલી રકમ તો પુરી થઈ ગઈ અને ધર્મશાળા થણી અધુરી રહી ગઈ. પણ પાછલથી મોટા મનના સુખાની ભલામણથી વળી વધારે રકમની મંજુરી મળી. તથા પુનરીને મોટું સારું વર્ધાનન પણ બાંધી આપ્યું. જેમાંથી હજુ પણ ત્રણએ રૂપીઆ દર વરસે તેમને મળ્યા કરે છે. એ પ્રમાણે આશાપુરી વિશે મતભેદની વાતો છે, જેમાંથી કંઈ માનવી તે તેની હકીકત ઉપરથી વાંચનારને જણાઈ આવશે.

તરાઉતું.

વળા એક વાત ઘરડાંઓ કરે છે તે યાદ આવેલી અત્રે ઠાંકીયું. હાલમાં તરઉતા નામનો જે ચક્રો નવસારીમાં છે, તે જગ્યાએ તલાવ હતું તે પૂરાયા પછી, તે જગ્યાની નિશાંણી કાઢીને આપવી પડે તો પેકું “ તલાવ હતું ” ત્યાં ફલાંણું ચીતું છે. એમ તલાવ હતું-તલાવ હતું બોલાયા કરવા ઉપરથીજ તેનો જલદીથી ઉચ્ચાર કરતાં “ તરાવતું-ત-

શાયતું” એમ બોલવાની લઢણ પડી ગઈ છે. એ પ્રમાણે ચાંગાશાએ તલાવ પૂરીને, સારી આખો હવામાં પારશીઓને તેમના ખવાસ પ્રમાણે રહેવા મમતું હોવાથી, ત્યાં રાખ્યા. આગલ કહી ગયા તેમ અમદાવાદના સુલતાને નવસારીના પારશી રાજ ઉપર ખંડણી નાંખી હતી, તે શીવાય ત્યાં તેનો કોઈ શુભો નોહોતો, ચાંગાશાજ રાજબી, દેશાઈબી, પટેલબી, અને મોટા ધરમ ગુરૂબી ગોયા તેવણજ હતા; તે બેકે તેઓ અધ્યાશ નહીં પણ એક બેહદીન હતા. એક લખનાર તેવણ માટે લખે છેકે:—

“ ઝરથોસ્ત્રી ધરમતો તે પાસબાંન હતા, અને ધરિાંન સાથે વેહેવાર રાખતો હતો. રાજકાજમાં તે વેલાએ પારશીઓજ હતા. ૧૪મી સદીની અધવચથી નવસારીમાં હિંદુઓનો પગ પેશારે ધણો વધવા લાગ્યો હતો. તેની એક સદી આગમચ નવસારીમાં મુસલમાન વસ્તી ઘણી વધી પડી હતી. મુસલમાનો જે જગાએ વસ્તા હતા, તે જગા “નીમાજગરા ટેકડા” ને નામે ઓલખાતી હતી. એ ટેકડો હાલ નાશ પામી તે જગાએ નવસારીતું રેલ્વેસ્ટેશન ખંધાયું છે. નીમાજગરા ટેકડો એટલેકે નીમાજ કરવાની જગા. ટેકડો કહેવાતું કારણ એકે, તે જગા ઉંચા ટેકડા ઉપર છે. એ ટેકડી ઉપર મુસલમાનોતું નીમાજ કરવાતું મથક હતું. કેમકે પાસે આવેલાં જલાલપોર ગામમાં અને એ લત્તા તરફજ ઘણે ભાગે મુસલમાનો રહેતા હતા. અને તે વખતતું મુસલમાન ભાઈઓની જુની કબરો સાથતું કબ્રસ્તાંન હજુપણ ત્યાં હૈયાત છે. અને હજુપણ નવસારીનાં ફેટલાક કાજીઓના વંશવાલાઓના મુરખાં, એ રેલ્વેસ્ટેશન આગલનાજ કબ્રસ્તાંનમાં દાટવામાં આવે છે. નીમાજગરા ટેકડાવાલી જગા નવસારીમાં સર્વથી ઉંચામાં ઉંચી છે. ખોદા ન કરેને, ધારો કે, નવસારી આખીને આખી રેલના પાણીમાં દુબે, તોપણ એ ટેકડાની હાલની જગા તરફ અથવા શેડ ગારડાજના જંગલાવાલા લત્તા તરફ લોકો ભરાય તો ઘણે ભાગે બચી જાય. નવસારીની જમીન દરિયાની સપાટીથી ૧૫૦ ફીટની ઉંચાઈએ મપાયલી છે. પુણી નદીના પાણી આરબી સમુદ્રમાં જતાં, યાને ખીખીઅરખાણી તરફતો દરિયો ૧૫૦ ફીટ ઉંચાઈએ ચઢે તોપણ નવસારીની ઉંચામાં ઉંચી જગા વેરાવળવાલી-મુસલમાનોના કોટવાલી એટલે સરકારી ઓરખીટલાવાલી-અને આ નીમાજગરા ટેકડાની જગા સલામત રહે.

જરથોસ્તી મેહરીલ અને મલેશર.

ચાંગાશાએ નવસારીની સ્થિતિ સૂધારવાને આગળ શું શું કર્યું તે હવે જાણવું જોઈએ. ઈ. સ. ૧૪૦૦ ના શાલથીજ પારશીઓ ખેતી કરતા જણાયા છે. આખા નવસારી જિલ્લામાં રાજદરબારી હુદા પારશીઓનાજ હતા. કોઈ કોટવાલ, કોઈ શુભેતાર; કોઈ મુનશી, કોઈ મેહેતા; કોઈ જમાદાર, કોઈ હવાલદાર, કોઈ શીપાઈ, કોઈ પટેલ; કોઈ દેશમુખ, અને કોઈ દેશાધ; વગેરે તમામ હુદા તેમનાજ હતા. આજની નવસારીની અટકો તેની ગવાહી આપે છે (જૂઓ હમારી બનાવેલી “ પારશી અટકો અને નાંખો. ”) ઈ. સ. ૧૪૬૦ માં ચાંગાશાએ નવસારીની આસપાસ વસ્તા તમામ પારશીઓને ગામે ગામથી નવસારીમાં ધરમની મેહરીલમાં સામેલ થવા બોલાવ્યા. એટલે નવસારીમાં પહેલા પારશીઓ આવ્યા પછી, ધધાને અર્થે નવસારીની આસપાસ મૈસો ગણત્રી દુરના ગાંમડાંઓમાં કોઈ ખેતી કરવા, તો કોઈ દારૂની દુકાંન ચલાવા, તો કોઈ લાકડાં કાપવા જંગલમાં, એમ છેક શાનગડની હદ સુધી વીખેરાઈ ગયા હતા. તે બધાને પોતાના કામુના જોરથી ચાંગાશાએ બોલાવ્યા. ચાંગાના હુકમને માન આપી આસપાસના ગામે ગામથી તેઓ નવસારીમાં આવ્યા. તે વખતની તેમની હાલતનું બ્યાન કમકમાત ને કચવાત ઉત્પન્નકરે એવું છે. કોઈના દિલ ઉપર અમથી દગલી, તો કોઈના દિલ ઉપર સદરો હતો. કોઈના બદન ઉપર કુસ્તી પણ નહીં; અને કોઈના સુદરેહ ઉપરથી ગીરેબાંન વડીક બોહવાઈ ગયું હતું! કોઈ ઉંઘાડે પગે, તો કોઈ ચીથરેહવાલ કેવળ હિંદુ હાલતમાં ગામે ગામથી નવસારીમાં આવ્યા. ઘણા ઘણા વરસોથી તેઓ નવસારીથી બાહાર રાનવાડાઓમાં પડી રહેલા હતા દીન ધરમ કંઈ જાણે નહીં. શુદ્ધ ધરાંની તે હવે શુદ્ધ હિંદુ જેવા જમાનાએ કરી નાંખ્યા હતા. તે બધાંને માટે રહેવાની એક જગા ચાંગાશાએ માંડવા નાંખીને મુકરર કરી, તે હાલનો મલેશરનો લત્તો હતો. એ જગાએ મુસલમાની દોર વખતના પડી રહેલા મલેકોની સરેહ હતી. ત્યાં તેમની મશજો હતી, અને આજે પણ તે મશજો ઉપલી સરાહની સાક્ષી આપવા હયાત ઉભી રહેલી છે. એ મલેક સરાહ આગલ વસાવેલા ગામડેથી આવેલા પારશીઓના ફલ્યાંને મલેકસરાહવાલાં ફલ્યાંને નામે

ઐલાખવા લાગા. અને મલેકસરાહતું પાછળથી અપભ્રંશ થયું. મલેક-સરહતે બદલે મલેશર એવું નામ પડ્યું છે. અને તે ઉપરથી મલેક-સરાહવાલાતું અપભ્રંશ આજે મલેસરાને નામે ઓળખાય છે. ગાંધીથી આવેલા જે પારશીઓ પાસે સદરા કુસ્તી નહતાં, તે આંગાશાએ તેમને અપાવ્યાં. જેમની પાસે જોડા નોહોતા તેપણ તેમને અપાવ્યા. હિંદુઓની રસમો રવાનની ક્રિયામાં આમેજ થયલી તે છોડવી. પછી બધાને સાથે મેળવી ધરમની વાચાને સંભળાવા લાગ્યા. અને ધર્મ સંબંધી ચરચા ચલાવા લાગ્યા. છેવટે જે સવાલો ખીકટ જણાયા તેના ખુલાસા ધરાન વેરથી પુછાવીને માહિતી મેળવવાનો ઠરાવ થયો. નવસારીના કોઈએ પણ ધરાંન જ્યા હાંમી ભીડી નહીં. અને મેહેશ્લીલમાં આવેલા ભરૂના એક પારશી નામે નરીમાન હોશંગે ધરાંન જઈ ખુલાસા લઈ આવવા ખીડું ઝડક્યું. અને સવાલો લઈ ઈ. સ. ૧૪૭૦ માં એક મીશન ધરાંન ગયું. ધરાંનથી નાશી આવ્યા પછી, પાછા પારશીઓ ધરાંન પેહેલવેહેલા ગયા હોય, તો તે આ નોશાકર મીશન હતું. એ પ્રમાણે ત્યારે ધરાંનથી નાશી આવ્યા બાદ હિંદમાં ચુંથાઈ ગયલો ધર્મ સાચવવામાં પેહેલવેહેલા નવસારીનાજ પારશીઓ આગળ પડ્યા હતા. એ મીશનના કામથી ફરેગ થઈને આંગાશાએ ઈ. સ. ૧૪૯૮ માં નવસારીના તમામ હિંદુ મુશલમાનો અને પારશીઓવતી અમદાવાદના હાકેમને પોતે ખંડણી ભરી નવસારીની સમસ્ત રૈયતને તે ખીડામાંથી છોડવી. નામીઓ ફ્રેન્ચ મુસાફર એકવીટલ દુ પેરાં આંગાશા વીશે કહે છે કે,

“ There appeared afterwards at Newsaree a rich Parsi named Changa Shah, a faithful observer of the Zoroastrian law. He distributed his wealth among the poor, provided the Parsis with Koshtis and Sudras, and endeavoured to bring back those whom ignorance and troubles had led into many errors to the exact practice of the Zoroastrian law. To succeed in this, he applied to the Dastours of Kerman, consulting them on different points of the Zoroastrian religion, neglected in Gujerat. ”

નોશાકરાઓ અને વાસ્કો ડી ગામા.

ઈ. સ. ૧૪૯૮માં વાસ્કો ડી ગામા નામનો ફીરંગી સુરતમાં આવ્યો, તેની સાથના તોફાની ફીરંગીઓએ નવસારીમાં આવી પ્રગ્લને પીડી તે વેલાએ પારશીઓ અને ફીરંગીઓ વચ્ચે માંથાફાડ મારામારી ચાલી હતી. અને સુરતના ફીરંગીઓનો પારશીઓ ઉપર બહુજ ખોદ ઉતર્યો, અને પારશીઓને ધિક્કારવા લાગ્યા, તે છેક ઈ. સ. ૧૭૬૫ સુધી કડવાશ રહ્યો. ઈ. સ. ૧૭૬૫ માં વાંશીકિભરાટને દરિયે ફીરંગીઓનું એક વાંહાણુ ભાંગી ગયું; અને તેના હબશી ખલાસી તથા ફીરંગી કપટાન વગેરેને નવસારીમાં પકડી લાવવામાં આવ્યા હતા. અને તે હબશીઓને ગોલાંમ તરીકે વેચવામાં આવ્યા હતા. પણ તે ફીરંગીએ તે વેલાના કરતા કારવતા દેશાઈ શ્રી પુરશેઠ ટહેમુરજીની મદદ માંગી, ત્યારે દેશાઈજીએ તે ગોલાંમો સહિત તેને છોડવ્યો. ત્યારથી સુરતના ફીરંગીઓ પારશીઓ ઉપરનું વેર છોડી ચાહા રાખવા લાગ્યા. એ વિષે દેશાઈ શ્રી ટહેમુરજી રૂસ્તમજીના ધરના જમાખરચનો જે રોજમેલ તેવણના ખેટા દેશાઈ શ્રી પુરશેઠજીએ લખ્યો છે, તે સંવત ૧૮૨૨ ના રોજમેલ પાન ૧૨ ઉપર નિચે મુજબ ઉધારેલા છે:—

“ ૪૦) ધર ખાતે ખરચ ફીરંગીનું વાંણુ ૧ વાંશીને ખારે ભાગુ તેમાં અહફશી હતા તેને રામરાવે પકડી લાવી વેચા ને તે ફીરંગી તેઓ પકડી લાવા તે ફીરંગીએ આપણને મલમલ થાન ૨ નજર કરાં તાર આપણે શીદીનો પોરો ૧ વેચાનો લેઈને તેને આપો તે એ રા. ૪૦ તે રાંમરાવને આપા તે ભવાનીપંથના જમે છે. કારતેક વદ ૮ બુધ. ”

એ પ્રમાણે એક નોશાકરાજ વતનીએ સુરતના ફીરંગીઓ સાથેનો આપણનો ટોટો પટાવી પારશી કોમ તરફ તેમનો ચાહ પાછો ખેંચ્યો. પાછી ચાંગાશાની કારકીર્દિ જોઈએ. સુરતની, મુખમંદી, ભરચની તમામ પારશી વસ્તી તે વેળાએ નવસારીને તામે હતી. વળી ચાંગાશાએ

જ્યોત્સવર એકવીટલ હુ પેરેએ ચાંગાશાનું નામ ધરેધર વાહલું ને માનીતું થઈ પડેલું જોઈને ઈ. સ. ૧૭૭૧ માં આવ્યો તે વેળાએ તેને માટે લખ્યું છે કે “ તે પોતાની દોલત ગરીબોના મુખ માટે વાપરતો, તેનો અધીકાર વગર હદનો હતો, તેની પરહેજગારી ચોમેર પંખાયલી હતી, અને

ખીજ મોટી બહાદુરી કરી, કે સંજ્ઞાથી પારશીઓ પોતાના આ-
તશખેરામને લઈ નાશીને ખારેટના ડુંગરોમાં થઈ વાંસદાના જંગલમાં
હેરાંન થતા હતા, ત્યાંથી તેઓને બોલાવી નવસારીમાં મથક કરાવ્યું.
એ કયા વરસમાં થયું તે વીશે ઘણા લખનારા શકમાં છે, પરંતુ
શાયર શાપુરદાદ શંજ્ઞાએ દેશાધીશી ખુરશેદજીના નવસારી ખાતેના
આતશખેરાંમનો કિસ્સો લખ્યો છે. અને જેનું પેલેલે નામ “ કિસ્સે જરથો-
સ્તીઆને હિંદુસ્તાન ” એવું આપેલું જણાય છે, તે કિસ્સો મરહુમ-
શાપુરદાદએ જોડેલો તે ખુદ જોડતી વખતનો ખરડો+ દેશાધીજી ખરજેસ-
જી પાલણુજીના દક્ષતરખાંનામાંથી તેવણુના બેટા મી. કેખશરેએ શેવક-
ને આપ્યો છે, તે કિસ્સો જોકે તમામ ફારશી ભાષામાં છે, તોપણ એ-
ક નોંધ ગૂજરાતી ભાષામાં કરેલી સફે ૩૭ ઉપર મોજુદ છે, તે અસ-
લ ભાષામાંજ આપણે ઉતારી લઈએ.

આતશખેરાંમની અદલાબદલી.

“આતશખેરાંમ વાંશદામાં વરસ ૧૪ રહેઆ તે દાડામાં પેશગી
નોશારીમાં બેહેદીન નેકનાંમ ચાંગાશાહ બેન આશા હતા તેહોએ એક
દાડે કશદ નોશારીથી વાંશદે આતશખેરાંમની ખેદમતમાં ખીજઓને
શાયે લેઈને તાંથી પાછા આવીને નોશારીમાં અંબુમન મેલવીને મોબેદ
બેહેદીનોને કહીકે જે આંખણે આતશખેરાંમ નોશારીમાં લાવીને જગો
કરીએ જેવારે મોબેદાએ કહીજીને અમારેને તેહોને શોગંદ છે જે પો-
તાની હદમાં રહીને અમે અમારું કામ કરશું અમારા નેઆંગાનોએ
લખેઆં પડેઆં કીધેલાં છે જે હરજેજ એક એકની જગો ઉપર એમ-
લ નહી કરવે ને નોશારીમાં શંજ્ઞાં અધેચાડેઓને તા. આતશખેરાં-
મ તમે લાવો તેવારે ચાંગાશાહે મોબેદા પાસે માંગી લીધું ને તે લોકો
ઉપર રંજ ને શખતી ગણી છે ને તેનાંનો કોઈ ખરીદાર નથી હું જાંજી
ને તેહોને લાંજી ને તમેને એખલાશ કરાંજી ને કજીઓ ખરતરક કર
તેવારે શરવે રાજી થાઈને દેલાશો દીધો ચાંગાશાહેને શાયે શરવે ગીઆ

તેણે પોતાના ભત ભાઈની સંસારી તથા ધરમની હાલત સુધારવાને પોતાના
અમલ તથા દોલતને જોરે કાંઈ કરવું બાકી રાખ્યું નથી. ”

નજી ખરડો લગભગ સવાસો વરસનો જુનો સેવક પાસે મોજુદ છે.

વાંશદે ભ્રમને આતશબેહેરાંમ લાએઆ એક મકાંન ખાલી કરીને તાંદાં
મેલેઆ તેની પરશતશમાં ૩ મોભેદ હતા. તે રગંમ એક નાગનરામ
ખીજે ખોરશેદ ખેન કેઆંમઆદીન ત્રીજે ચાંદણાં શાએર એ ત્રણે
આતશબેહેરાંમની ખેદમતમાં હતા તેમી પોતાનાં કખીલા શાયે આવેઆ
હતા. શને ૭૮૫ ઇઅબજબરદીમાં લાએઆ પછી શને ૧૧૦૯ રોજ
૨૮ મા. ૧૨ માં આતશબેહેરાંમને લેખને વલશાડ ગીઆ તે દાડો
નોશારીમાં દરએઆંન વરશ ૩૨૪ રહેઆ. ”

રાજ માંગાશા ચાંગાશા.

પટેલ આંશાજીનું નામ તેવણના નેકનામ પુત્ર ચાંગાંશાએ, એ
પ્રમાણે દીપાવ્યું, પણ તેના કરતાં વળી ચાંગાશાના બેટા માણેકશા ઉરે
માંગાશાએ વધારે દીપાવ્યું. આશા પટેલની ઓલાદના તેઓ હોવાથી હવેથી
તે લોકો પોતાના નામની પાછળ, ઓળખાણને માટે, આશાનું અપભ્રંશ
શા વાપરવા લાગ્યા, કેમકે કપેરેટીવ દ્રાષલોલોજને કાયદે આશાનો
પેહેલો હરફ સ્વર હોવાથી, તેની આગળ આવનારા શબ્દના અંત્યાક્ષર
વ્યંજનની સાથે આપોઆપ બોલતાં બોલતાં બેડાઈ જાય છે. જેમકે;
ચાંગાનઆશા = ચાંગાશા. માંકાનઆશા = માંકાશા. આને પારશીઓમાં
કેઆંની નામો જેવાંકે ફરેદુન, નાદર, વગેરે ફરેદુનશા, નાદરશા, એવી રીતે
શા પ્રત્ય લાગીને બોલાય છે, તેને માટે જે પ્રમાણે આપણે ધારતા હતા
તેમ તે શા, શાહ શબ્દનું અપભ્રંશ નથી, પરંતુ આશા શબ્દનું
અપભ્રંશ જણાયું છે. વળી પારશીઓએ આશાજી પટેલનો આશા એકલો
લીધો છે, એટલુંજ નથી, પણ તેવણનો જ પણ સાથે વાપરી એક
નામને બે એલકાળ પણ બેડે છે: જેમકે:—ફરેદુનશાજી, નાદરશાજી
વીગેરે. વળી હિંદુ ઉપરથી લીધેલાં નામોને પણ પારશીઓએ એ બે
એલકાળ ચોંટાડેલા છે; જેમકે:—ધનજીશાજી, માણેકશાજી વીગેરે. એ
ચાંગાશાના બેટાનું નામતો માણેકજી હતું, પણ તેનું લાડકું નામ મા-
ણેક હતું. અને આશાના ખાંદાંની હોવાથી માણેકશા લખાયું, પછી
લાડમાં ને લાડમાં માંકાશા લખાયું, અને તેનું અપભ્રંશ માંગાશા થઈ
ગયું. એક તવારીખ નવેશે એ માંગાશા વીશે નીચે પ્રમાણે હકીકત
લખી છે:—

“ આપના મરણથી નવસારીની હાકમી માંગાશાના હાથમાં આવી, તે નવસારીનું રાજ પોતાના આપના જેટલા અધીકારથી બલકે તેથી વધારે જાહેરવાલીથી ચલાવા લાગે. તેણે પોતાના આપના દોષતપાના યાને દરબારને દીપતી કીધી. તે છત્રપતી હતો. તેને ત્યાં નોખતો વાગતી હતી. તેને બેશવાની ખુરશી શોનાની હતી, અને તેના તાબામાં શી-પાહો, કારભારીઓ, દાનાવો મલી ૧૦૦૦ માણસ હતાં. સઘલા પારશી-ઓજ તેના મદદનીશ હતા, તેનો અધીકાર રાજના જેટલો હતો. ગુને-હગારોને કેદ કરવાનો, દંડ કરવાનો તેમના હાથપગ કાપવાનો કુલ અખ-ત્યાર તે ભોગવતો. ” વીા, વલી શેઠ ડો. ફ. કરાકા એવણને વીશ કહે છે કે “નકલ કરવા યોગ્ય પીતાનો આ એક નેકનામ બેટો હતો, અને તેણે પોતાના પીતાની માફક પોતાના દેશીઓના ભલાંને ખાતર જેહેમત ખેંચી.” તેણે ઇ. સ. ૧૫૩૧માં પેહેલવેહલું પથ્થરનું એક દોખમું નવસારીમાં બંધાવ્યું હતું, જે હજુ પોતાની નિશાની રાખી રહ્યું છે. તે અગાઉનું ઇંટનું દોખમું નવસારીમાં હતું, કેન્ને દોખમું નવસારીનાજ એક બેહે-દીન રહીશ નામે બેહેરાંમ છથરાના ધણીઆંણી માલણખાઇએ રેંત્યો કાંટી કાંટીને ભેગી કરેલી પુંછમાંથી પોતાના ખરા પશીનાના પૈસાથી બંધાવ્યું હતું. તેણીની એવી સખાવતોને લીધે પારશી અબ્જુમન પો-તાના ભણતણ ક્રિયામાં બીજાં નામો ભેગું તેવણતું નામ પણ યાદ કરે છે.

યજ્ઞદેજરદી ૯૦૦ના વર્ષમાં કાઉશ અને અદ્રશાદ નામના બે ઇરાની વેપારીઓ નવસારીમાં આવ્યા; અને તેઓએ “કારસે કાઉશ વ અદ્રશાદ” એવે નામની દ્વારશી ભાષાની બેતોમાં એક કેતાબ બનાવી છે, તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે માલણખાઇનું જે ઇંટનું દોખમું હતું તે ધર્મ વિરુદ્ધનું ગણીને પથ્થરનું બાંધવા માંગાશાને તેઓએ સમજાવ્યાથી માંગાશાએ નવું પથ્થરનું દોખમું બંધાવ્યું હતું, કેન્ને આ-જે પણ “ માણિકશાના દોખમા ” ને બદલે “ મનચેરશાહનું દોખમું ” એનામે ભુલથી આવ્યાય છે, તેનું કારણ એવું છે કે, મીનોચેરશા નામનો એક નખીરો પણ એ વંશમાં થઈ ગયો છે. એ કાઉશ અદ્રશાદના કિ-સ્સામાં તે વખતના પારશીઓની હાલત ધણીજ ખુતપરસ્તી જેવી, અને દોજખી રવેશોથી બરપુર ચિતારવામાં આવી છે; તે આ ઠેકાણે ઉતારવાથી દિલ દુખાય એટલા માટે પડતી રાખી છે. એ માંગાશાએ નવસારીમાં એક સદાવ્રતખાતું સ્થાપ્યું હતું અને યોકોને તે પાલી

લેતો હતો, કેમકે તે વખતમાં મોખેદોને નજીવો આપ હતો. લગ્નજે-
વી ક્રિયામાં વરકન્યા બંધે મલી ૭ ફૂડીઆં મોખેદને આપતાં !

એ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં બાબર અને હુમાયુ પાદશાહોની
મોગલાઇ શાહનશાહ વખતે, નવસારી જાણે સ્વતંત્ર પારશીરાજ હતું.
તે છેક અકબર બાદશાહના વખતમાં પરતંત્ર થઇ ગયું. ઇ. સ. ૧૫૨૬
માં મોગલ રાજ ગૂજરાતમાં તો બધેજ પસરેલું હતું, પણ નવસારી
તેના દોરથી મુક્ત રહેલું હતું. પરંતુ ઇ. સ. ૧૫૭૩ માં અકબરે આં-
ગાશાના નખીરાઓ પાસેથી નવસારીની હકુમત છીનવી લીધેલી જણાઇછે.

ઇ. સ. ૧૫૮૧-૮૨ માં જે વેલાએ રોમનો પોપ ગ્રેગરી ૧૩ મો
સુધરેલાં રોજ માહાતું “ ગ્રેગોરીઅન કેલેન્ડર ” યાને “ ગ્રેગરીતું
પચાગ ” બનાવવા માટે મેહેદીલો ભરતો હતો, તેજ વરસમાં યાને
ઇ. સ. ૧૫૮૧-૮૨ માં દાનાવ દશતુર મેહેરજી વાછા વગેરે પરહેજગારો
આપણા ધરમની ચુનોચેરા અને કબીસાની તકરારની મેહેદીલો નવસારી
ખાતે ભરતા હતા. કેમકે ઇ. સ. ૧૫૮૦ માં નવસારીની અંબુમને
દશતુર મેહેરજી વાછાને મોખેદોના વડા બનાવી દીન ઐનના ક્રિયા કાંમે
ઉપર તેમનું વડપણ સ્વિકાર્યું હતું. પણ વળી વધારે અબજબી જેવું
તો એ છેકે, જાણે એ વરસો બધેબધ ધરમની મેહેદીલોજ ભરવાનાં
હોયની, તેમ ઇ. સ. ૧૫૮૧-૮૨ માં દુન્યાના સત્રલા મજલબના ધરમ
ગુરૂઓની મેહેદીલ દિલ્લીમાં અકબર પાદશાહ ભરતો હતો. અને તે
વેલાએ આપણા ધર્મનાં પ્રતિનિધિ લેખે જેમ ધર્મંતથી તેમ નવસારીથી
પણ દાનાવો ગયા હતા. એમ “ આંઈને અકબરી ” નામની અકબરની
કારકિર્દીની કેતાબમાં લખાયલું મોજુદ છે.

હવેથી મોગલાઇનો જુલમ નોશાકરાઓ ઉપર પડવાનું શરૂ થયું.
આંગાશાના નખીરા બમનશાનું પણ ઘણું વખત સારું ચલણ ચાલ્યું,
પણ પછી તેના બેઠા મીનોચેરશાના વખતમાં અમલ હાકમી તુડી ગઇ,
અને એ પ્રમાણે પારશીપૂરીતું પેહેલવેહેલું આ પારશીરાજ જતું રહ્યું. તે વખ-
તના નોશાકરાઓનાં રીત રીવાજ તો જુદાંજ હતાં, પણ તે વખતની પાર-
શી-ગૂજરાતી-ભાષા પણ જુદીજ હતી ઇ. સ. ૧૫૯૦ માં દીવ ખાતે
નવસારીની અંબુમને એક મોખેદ મોકલ્યો તેને આશદીન ડાકા નામે
એક ચંચલ આગેવાન પારશીએ નીચે પ્રમાણે કાગલ લખી આપેલો હતો.

“ જત બે ચાંદીકા ચમ દીન હુલીએ અગીઆરી માંહી હમો
જન ચાર બેઠા હતા. તાં એમ કહીઉંજે દીનના સૂમસતે બેહેદીને કહું

જે એક એરખદ બરશનુમ શુધાં આંહાં આવે તે બાળધરનું તથા જૈહૈ-
શારનું ને હમારાં મુઆંની નીમત આદરમાન કરી તેહની હમે જોવા
છુટે, તેહની તેહની તનખુ કર. એ વાત કીધા પર એ શી મેહેરજી
રાણાનું એક શકિદવી તાકીદ કરી દીનનાં કામ ચાલતાં કરવાં મોકલીઉ-
છે. ખુબ છે. લાએક છે. ડાકું છે. સાંસતો છે. જોહેવું આપની દીનમાં
નેમજ એ તેવું છે. એહેની તતખુ અહેના ફીલ નેમજ કરને શકી. શમસતે
એહેદીન નમહમાર પહના ઇજદાખાદ કાઢીશી. ” એ પ્રમાણેની તે અસલી
બાપા હતી. આપણે આગલ નેમજ આવ્યા તેમ, સુરત-ભરૂચ-અંકલેશ્વર
વગેરેના જરયોસ્તીઓની ધર્મ સંબંધી કોનફરન્સ, કહો કે Religious
Congress નવસારીમાં ભરીને ધરાંન ખાતે ધરમની બાબદોની
પરખુ કરવા મોકલેલું મીશનધરાંનથી ઇ. સ. ૧૯૦૧માં નવસારી ખાતે
પાછું ફર્યું. અને તે વેળાના વડા એહેદીન શેઠ નોશરવાન એહેમન
આગળ, આવેલાં મીશને બંધી હકીકત કહી, અને ધરાંનથી આંણેલી
“હોમસલી” નામનું જરયોસ્તીઓનું પવિત્ર ઔપધિ તત્વ રજુ કર્યું. ધરાંન
થી એ પ્રમાણે સવાલના જવાબો આવ્યા તેને એક પુસ્તકના આકારમાં
સંગ્રહ કરી તેને “રેવાયત”નું નામ આપ્યું. અને જેના ઉપરીપણા
હેલ સવાલો લખને જે મીશન બચ, તેના જે જવાબો આવે, તે પેલા
ઉપરીના નામની રેવાયેત કહેવાય. અને તે પ્રમાણે કામાઆશાની-કામા
વોહરાની-કામા કાઉશની-અસપંદીઆર શોરાબ એહમનની-કામદીન શા-
પુરની એવી પાંચ રેવાયેતો, નવસારીના એક દશતુર નામે દારાબ હમજી-
આરે ઇ. સ. ૧૯૪૪માં, એકઠી કરીને એકજ બનાવી છે.

નવસારીનું હિંદુ રાજ કુંડ બ.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નવસારી ઉર્ફ પારશીપૂરીનું પેહેલવેહેલું
પારશી-રાજ તુટ્યું તે આગમયતો ઘણા વરસ અગાઉનું નવસારીનું
કેવળજ સ્વતંત્ર હિંદુરાજ ચાલુકયવંશના રાજાઓનું હતું. સરકારી
ઓસ્પીટલ તરફ જ્યાં મુશલમાનભાઈઓનો કોટ છે, ત્યાં આશરે ૧૫-૧૭
વર્ષની વાત ઉપર, હું ભુલતો નહીં હોઉંતો, ઘણું કરીને શેઠ બાપુજી
મેરવાનજી દેશાઈને હાથ એ તામ્રપત્રો (Copper plates) આવ્યાં હતાં.
અને તે મારા માનવંત વિસ્તાદ, વિદ્વાન દસ્તુર શેહેરચારજી દાદાભાઈ

ભર્યાએ ઉકલાવ્યાં હતાં. અને તેનો અંગ્રેજી તરજુમો, સરેહ ખુલાશો સાથે પ્રાચીન જ્ઞાન (Archaeology) ના મશહુર મરહુમ મુરશદ પંડીત ભગવાનલાલ ઈંદ્રજીએ રોયલએશીઆટીક સોસાયટીની મુખર્મની શાખા તરફથી બહાર પાડી નવસારીની તવારીખ ઉપર વ્રજી અજવાળું નાંખ્યું છે. તે તામ્રપત્રમાં સંસ્કૃત ભાષામાં જે વર્ણન છે, તે ઉપરથી જણાય છે કે, ૯૩૩ વરસની વાત ઉપર ચાલુક્ય વંશનું નવસારીમાં પાણુ રાજ્ય હતું. તે ત્રાંખાના પત્રાંનો શેવકે ગૂંજરાતીમાં નિચે મુજબ તરજુમો કર્યો છે:—

“ **ઝૈ:** ને નમસ્કાર ! વિજયનું ભુંડરૂપ પિભ્યી છે, જેણે સમુદ્રને હંકાર્યો, અને ઉફરી આવેલા મોટા જમણા દાંતની અણી ઉપર તેણે પૃથિવને ટેકવી રાખી. **માનવ્યસ** ગોત્ર (યાને વંશ) પૈડીના પ્રસિદ્ધ ચાલુક્યનું પાદશાહી ખાંદાન, જે કે આખી પૃથિવમાં સ્તુતિને પામ્યું છે, તે ખાંદાનમાં **હારીતી** ના વંશજો, જેઓને સાત માતાઓએ ઉછેર્યો હતા, કે જે સાત માતાઓ સાત દુન્યાની માયો હતી, તે હારીતીના વંશજો કાર્તિક્યના આશ્રા હેઠલ એક પછી એક આગાદી પામીને સુખ ભોગવતા હતા, અને જેઓ નારાયણની કૃપાથી ભુંડ રૂપ (વિજય રૂપ) જોતાંની સાથેજ તુલંજ શત્રુઓને તાણે કર્યો છે, તે ચાલુક્ય વંશમાંનો **પલકેશીવલ્લભા** હતો. તે પોતાના શસ્ત્રખજે સચળા શત્રુ રાજ્યોને યુધિસ્થિરના જેટલીજ ખરી કિર્તિથી હરાવીને લગાઈ-નો અંત લાવનાર હતો. તેનો પુત્ર **જયસિંહવર્મા** હતો, જેની મોટા-મનો વધારો તેના જગત પ્રસિદ્ધ વડાભાઈ **વિક્રમાદિત્યસત્યાશ્રયપૃથિવલ્લભા** થયો હતો, એ વિક્રમાદિત્ય શીવનો મોટો ભક્ત હતો. તે ભતારક માહારાજ જયસિંહવર્મા પોતાના માતા પિતાને અને પોતાના ગૂરૂ શ્રી **નાગવર્ધન**ને પગે પડ્યો, કે જે મોટા રાજ્યોનો વડો હતો; પછી અનીવાર્ય બળથી તેણે પલ્લવ રાજકુળને તાણે કર્યું. તેનો પુત્ર પ્રખ્યાત **શ્રીયાશ્રય સલાદિત્ય ચુવરાજ** (ગાદી વારસ) હતો. તે પોતાના પ્રકાશ પાંથરનારા મદદગારો વડે, સૂર્ય પેઠે પ્રકાશતો, કે જે મદદગારો સરહ રૂતમાં પ્રકાશતા ચંદ્રના કિરણોની હારના ચંદરવાની મીશાલે તેજદાર હતા. અને તેથી કરીને તે પુત્ર સર્વ ટેકાણે પ્રકાશ પાંથરનો હતો. ચંદ્રના જેવી અતિ ઉત્તમ ખુબસુરતી અને પેશાંની તે ધરાવતો હતો. પ્યારના દેવતાના પ્રત્યેક હુન્નરોમાં તે નિપુણ હતો. વિદ્યાધર (જી-મુતવાહાન) ના સર્વ વ્યાપી રાજના જેટલી કાબેલ્યૂત ધરાવતો હતો.

અને તે નવસારીમાં રહેતો હતો. તેણે સ્વામંતસ્વામીના પુત્ર ભાગીકસ્વામી, જે કે એક અધવર્યુ (અધ્યાર) અથવા બ્રહ્મચારી હતો, તેને ધાહુરીક ખાંત પૈકીના કંદવલા વિભાગમાં આવેલું આસત્તિ ગામ ઉદ્ધતર્પણ (પિત્રીનું તર્પણ—Libation of water) ઉદ્ગસહ સર્વ હક સંબંધ સહ બક્ષિંદા આપ્યું છે. એ ભાગીકસ્વામીના પિતા સ્વામંતસ્વામી કસ્યપગોત્ર (stock) યાને વંશના અગામીસ્વામીના પુત્ર હતા. એ અગામીસ્વામીના વગભાઈ કીકસ્વામી અને નાહના ભાઈ માત્રીસ્થરીર હતા. આમંદે થનારા સર્વ રાજાઓએ દોલતને પવનથી ઉડી જતા બતીના કરંજના જેવી નાપાયદાર સમજતે આ પુત્રની બક્ષેશ ચાલુ રાખવી જોઈએ. સગર અને ખીજ ઘણા રાજા પૃથ્વીના ભાક્ષેક થયા છે. જે જે વખતે જે જે રાજા થશે તેના વખતમાં આ બક્ષેશનું માન તેનેજ છે. આ બક્ષેશપત્ર માધસર સુદ ૧૩ (સંવત્સરના) ચારસો એકવીશ ૪૨૧માં સુચેહ અને લગાઈના પ્રધાન પ્રખ્યાત ધનનંજયે લખ્યું છે. ચૈા: ૨૨

એનો સાર એ છે કે, નવસારીમાં રહેતા ચાલુક્ય વંશના રાજા શ્રયાશ્રય સલાદીત્યે, ભાગીકસ્વામી નામના એક બ્રાહ્મણને પોતાના તાબાનું આસત્તિ નામે ગામ બક્ષેશ આપેલું તેનું આ બક્ષેશ પત્ર છે. એ ઉપરથી નવસારીમાં ચાલુક્ય વંશના કયા રાજાઓ રાજ ચલાવી ગયા છે તેનું વંશચરિત્ર નિચે સુબળ છે:—

રાજા પલકેશીવલ્લભા.

સત્યાશ્રય
વિક્રમાદિત્ય

ધારાશ્રય
જયસિંહવર્મા

શ્રયાશ્રય સલાદિત્ય
યુવરાજ (ગાદીવારસ)

આવીજ રીતની નવસારીના રાજાઓની ખીજ તપ્તિ વલસાડ ખાતે દાકટર ભાઉદાજીને એક પારશીએ આપી હતી, અને દક્ષિણ દેશમાં મલી આવેલી એજ પ્રકારની એક પ્લેટ ઉપરથી મી. ફ્લીટ નામના વિદ્વાને એક સંસ્કૃત તામ્રપત્રનું ભાષાંતર કરેલું છે, તેને વિષે લખાણ

ન કરતાં, તે ઉપરથી સામઘો સાર ભેગો કરતાં અંદરથી તરેહવાર નવી નવી આખદો નીકલી છે, તે હાલ પડતી નાંખી ઉપલી ખેટ ઉપરથી મળેલી મતલબ જણાવીશું.

૧- નવસારીની પાસેના ધારગરીમાં જે રાજ રાજ ચલાવતો આપણે કહી ગયે છીએ, તે ચૂંટરાતનો ચાલુક્ય વંશનો રાજ ધારાશ્રય હતો, અને તેના નામ ઉપરથી ધારગરી નામ પડેલું છે.

૨- આપણે આગળ કહી ગયા કે, ઇ. સ. ૧૧૪૨માં પારશીઓ જયથાખંધ આવ્યા તે આગમચ, એટલે શંખાંબુ જવા પેહેલાં પારશીઓ અહીં આં કિરેલા હોવા જોઈએ; તે વાત ઉપર લગાર બાર મુક્યા વિના ચાલતું નથી. કેમકે નાગવર્ધનું નામ નવસારી પડ્યાને તો, લેખ ઉપરથી ૯૩૩ વરસ ઉપર થવાં જોઈએ. યાને ઇ. સ. ૯૬૩ની અગાઉ પારશીઓ અહિં આવ્યા હશે. ઉપલી તપ્તિમાં નવસારી નામ બે વાર આવ્યું છે.

“ પૌરુષવાન્વિદ્યાધર ચક્રવર્તીવ શ્રયાશ્રય શ્રી શિલાદિત્ય સુવરાજ નવસારી-કામ ધિ વસત્ નવસારી કાવાસ્તવ્ય; ” વીગેરે જણાવેલું છે, ત્યારે જો

નવસારી નામ પારશીઓ અત્રે આવ્યા પછીજ પડેલું સિદ્ધ થયું, તો પછી એટલું પણ આપોઆપ નક્કી થયું જોઈએ, કે ૯૩૩ વરસ ઉપરનાજ પારશીઓ નવસારીમાં છુટા છવાયા પણ આવેલા હોવા જોઈએ.

૩- એ ચાલુક્યવંશના ગુરુ જેઓને એક પછી એક નાગવર્ધનના ઉપનામથી ઓલખવામાં આવેલ છે, તેમનું મથક નવસારીમાં હતું. એ નાગવર્ધન ગુરુઓને ધારગરીના રાજાઓ મોટાં માનપાન આપતા હતા, અને મોટી જગીરો કાઢી આપી હતી. એ નાગવર્ધનોના મથકને નાગવર્ધન નામ અપાયેલું જણાય છે.

૪- વળી નવસારીમાં ૧૦૦૦ વરસ ઉપર ચાલુક્યવંશના રાજાઓનું રાજ હોવાનું સિદ્ધ થાય છે. પણ પાછળથી બનેલા એક બનાવ વીશે અંગ્રેજ તવારીખનેવેશ મી. એફ. એ. એચ. એલ્યટ એક કથા કહે છે. તે કથા નવસારીમાં એવાંતો મજબુત યકીનથી ચાલે છેકે, તેને કથા કરીને બોલતાં જો મુસલમાનભાઈઓ આપણને સાંભળે, તો તેઓ નાખુશ થાય છે. એ નાગવર્ધન ગુરુ માટે નવસારીમાં એવી કથા છે કે:—

મુસલમાન સૈયદ અને હિંદુ ગુરના યજ્ઞીનની પરિક્ષા.

સૈયદ ગુરનીન તુરમહમદ નામે એક આરબ વક્ષી હતો. જેણે પોતાની તરવારના બળે પોતાનો ધર્મ બેલાવરપત્તન-જરાપત્તન-અને બીજા મુલકોમાં ફેલાવ્યો હતો. છેવટે તે નાગમંડળ યાને નવસારીની નજીકની ધારગરી નામે જગા ઉપર આવ્યો. એ ધારગરીમાં એક હિંદુ જોગી નામે નાગવર્ધન ઘણો બળવાન રહેતો હતો. એ હિંદુ ગુરએ પેલા સૈયદની મકદુર પુછી એકેજ કર્યો, કે તારી અંતશુદ્ધિ અને યજ્ઞીન જે સરસ હોય, તો આજ આપણે અત્રેના શરબતમાં તલાવમાં ૪૦ દિવસ સુધી પડી રહે. જે જીવતો નીકળે તેની પાકીજગી અને ખુજરગી વધારે કહેવાય. ૪૦ દિવસ રહીને સૈયદ તો તલાવમાંથી જીવતો આહાર નીકળ્યો પણ હિંદુ ગુરતો દુખી મુઓ. આ માહાકર્મ જેવા ગામે ગામના રાજાઓ અને રૈયતો આવ્યાં હતાં. આ ચમત્કારથી ધારગરીનો શ્રયાશ્રય પછીનો એક રાજા સૈયદ ઉપર પ્રસન્ન થયો, અને જે ઈનામી જગીરો ગુરની ગાદીને અંગે આપેલી તે હવે તેણે સૈયદને આપી. એ સૈયદે આગાહી કરી હતી કે, એક દહાડો કદનમાં તરતું તરતું મારું મુરદું દરિયાને કિનારે આવી અટકશે. તેજ પ્રમાણે એક દિવસે જલાલપોરના નદિના કિનારા ઉપર કદન અને તેતું મુરદું મલી આવ્યું હતું. અને ત્યારબાદ તેને માટે દરગાહ બનાવી કબર કરવામાં આવી હતી, જે આજે પણ “સૈયદ સાદત” ની દરગાહને નામે ૮૦૦ વરસની જુની નવસારીમાં “શોનાના કળસ” ને નામે ઓલખાય છે. મુસલમાનોજ નહીં, પણ કુણી વિગેરે હિંદુઓ અને ધણીક વેહેમી પારસણા પણ આ દરગાહને માને છે, અને તેને અનેક વસ્તુઓ માનતા લેખે ચઢાવે છે. તેની દર વરસે આશરે ૮૦૦૦ રૂપૈયાની આગળ તો ઉપજ થતી હતી, જે હાલ ધરી જઈને શુમારે ૮૦૦ રૂપૈયા જેટલી રહેલી કહેવાયછે. એ કબરગાહનું મહત્વ રૈયતમાંજ છે એમ નથી, પણ નામદાર ગાયકવાડ સરકાર તરફથી પણ દર વરસે એ દરધા માટે રૂપૈયા ૬૦૦ની નિમણૂક કરેલી છે, જે દરશાઓશાલ આપવામાં આવે છે. વળી બીજા ગમથી એ સૈયદ વિષે એમ પણ કહેવામાં આવે છે, કે, ધર સંસાર સંબંધી કાંઈ કંઈ કંઈસને લીધે, મક્કાની હજ કરવા નીકળી જવું પડ્યું ત્યારે તેણે આગાહી કરી હતી, કે તેનું

મુરદું જે તે દહાડે નવસારીના લોકોને હાથ આવશે. એ સૈયદ કોઈ એક રજપુતાણીની સાથે લાંબો વખતનો પરણેલો હતો, અને તેણીની સાથે કાંઈ કન્યો થતાં તે સૈયદે તેણીને ૯ મેલ સૂંઝી દરિયાની અધવચમાં લઈ જઈ દુબારી દીધી. અને તે રાંણીના સત્તને માટે નવસારીથી ૭-૮ મેલ ઉપર આવેલાં બાબીઅરજાની નામના ગામમાં એક મેળો ભરવામાં આવતો હતો. એ સૈયદ સાદતના વાર્ષિક મેળામાં આસપાસના ગામોથી ૭-૮ હજાર લોક આવે છે. એ વિષેની ખીજ કથા નિચે મુજબ છે:—

સૈયદસાદા.

સરખાનું અને ફુદું તળાવ.

કહે છે કે જે જગ્યાએ હાલ સૈયદસાદાનું મોટું દેહરું છે, ત્યાં આજથી નવસો વરસ ઉપર કોઈ સાધુનો મઠ હતો. આ મઠ ત યોગા-બ્યાસી હતો. તેની પાસે ધણી ચેલાઓ હતા. યોગ વિદ્યામાં નિપુણ હોવાથી તેના ઉપર શ્રદ્ધા રાખનારા ધણી ભક્તજન તેની પાસે રોજ રોજ આવતા. હાલ એ જગ્યાએ જે તળાવ છે તેપણ અસલ છે એમ કહે છે. આ તળાવપર ઉંચી ટેકરીપર રમણિક જગ્યાએ તે એકાંતમાં એ-ટલે વસ્તીથી દુર પડેલો હોવાથી એ જગ્યા એને બહુ ગમતી હતી. પણ એ જગ્યા એને આખર સુધી ધારી નહિ. એજ સમયમાં એટલે હીજરી પાંચમાં સૈકામાં કોઈ એક મુસલમાની સાલેક સૈયદ તુરદિન નામે ત્યાં આવી કહેવા લાગ્યો કે, આ જગ્યા મને બહુ પસંદ છે, અને તે મારે જોઈએ છે. હું એ જગ્યાને મારી કબર કરવા ધારું છું. અને એજ પ્રમાણેનો મને અલ્લા તરફથી હુકમ છે.

સાધુ—તમારું કહેવું હું શી રીતે માની શકું ? તમારી શક્તિ કાંઈ મને બતાવો તો હું તમારા શબ્દપર જરા પણ યત્ન રાખું.

સૈયદ—માઈ, હું કહું છું તે ખરું છે. તમે રોજ આ તળાવનું પાણી પીતા હશો, પણ આજે હમણા એ પી જુવો, અલ્લાએ મારે માટે જુવો તે શરબત જેવું ગળ્યું બનાવી દીધું છે. તે મહત્તના એક ચેલાએ તેનો બદલાઈ ગયેલો રંગ જોઈને તે પાણી પી જોયું તો તે અરેજ ગળ્યું લાગ્યું.

સાધુ—આ ઉપરથી અલ્લાના તમે એક વહાલા છે એતો નક્કી થાય છે. પણ એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

સૈયદ—જો નવાઈ નહોતી તો પેલાં મોટાં તળાવ ઉપર તમે હાઈ તમારો ચમત્કાર બતાવો. આ પાણીનું મેં શરબત કર્યું, હવે એના પાણીને તમે દુધ કરી નાંખો.

સાધુ—ચમત્કાર બતાવવો એમાં કાંઈ અર્થ નથી. એમ કરવાથી અમારી સત્ય કમાઈ કમી થઈ જાય છે એમ અમારું માનવું છે.

સૈયદ—ત્યારે તમારી કાંઈ શક્તિજ નથી. અને તેથી તમારે આ જગ્યા હમને તરત સ્વાધીન કરી દેવી ઘટે છે.

સાધુ—જો જગ્યા જો કામને માટે હું વાપરું છું, તે જગ્યા તેજ કામને (ઇશ્વર ભજનને) માટે તમે વાપરવા માંગો છો તો તે હું આપવા રાજી છું. પણ તેની હજુ મને વધારે ખાતરી થવી જોઈએ. માટે આજ તળાવનાં પાણીમાં રહી તમારે તમારી નિમાજ ત્રણ દિવસ સુધી પઢવી. જો એમ કરશો તો એ જગ્યા આજથીજ તમારી છે.

સૈયદ—કબુલ. પણ કાલે જુઓના રોજથી તમારી માંગણી પ્રમાણે હું કરીશ. એમ કહી નિમાજ પઢવાનો વખત થવાથી, હજુ એ તળાવ તથા એ જગાઉપર આપણો હક નથી, એમ માની મોટાં તળાવ (કુધુ તળાવ) ઉપર હાથ પગ ધોવા ગયો, તો તેમાં ખરેજ પાણીને બદલે દુધથી તે ભરાયલું દોહું, અને સાધુની શક્તિથી ચકિત થઈ ગયો. કુધીઆ તળાવની પાળ ઉપર નિમાજ બંગી કરી ત્યાંજ એક મોટાં લીમડાના ઝાડ તળે પડી રહ્યો. ખીજે દહાડે સહવારના સાધુ પાસે પાછો ગયો અને કહ્યું કે આપ પણ બોદાના મોટા દોસ્ત છો એમ મને લાગે છે. પણ આ જગ્યા તરફ મારી ખાદેશ ઘણી હોવાથી એતો મને આપવી જોઈએ. આવના કહેવા મુજબ હું ત્રણ દિવસ પાણીમાં રહી આપની ખાતરી કરોશ કે એ જગ્યા હું ખરાં પાક કામમાંજ વાપરીશ.

સાધુ—હીક ત્યારે પેલા તળાવપર હું મારો મુકામ કરીશ.

તેજ દિવસના સવારથી સૈયદે આ શરબતીઆં તળાવમાં હુબકી મારી અને ત્રણ દિવસ સુધી પાણીમાંજ રહ્યો. માત્ર એક દિવસમાં પાંચ વખતે સહવાર, બપોર, પાછલેપોર, સાંજ, અને રાત્રે નીમાજ કરવાનો અવાજ થવાથી તેના શબ્દો પાણીમાંથી સંભળાતા એમ કહેવામાં આવે છે! તે દિવસથી સાધુએ મોટાં તળાવમાં જ્યાં હાલ ટેહેસદાસ મહારાજની

ટેકડી છે, ત્યાં આવી પોતાનો સુકામ નાંખ્યો. કહે છે કે એ સાધુ પણ ત્રણ દિવસ સુધી એ તળાવના પાણીમાં સમાધિ ચઢાવી બેસી રહ્યા હતા. અને સહવારે, બપોરે, તથા સાંજનાં, તેના ચેલા શંખ કુખી તેની હસતી પેલા સૈયદને બતાવતા હતા. ત્રણ દિવસ પછી સૈયદે પોતાનો સુકામ સાધુએ છોડી દીધેલા મઠમાં કર્યો. પેલા સાધુને પછી દુધીઆ તળાવની વચ્ચેની ટેકરી અતુકુળ ન આવવાથી તે જગ્યા છોડી ક્યાંય જતા રહ્યા, અને તેના ચેલાઓ ગુરના એકદમ જતા રહેવાથી એકલા પડતાં આ ટેકડી હસ્તગત કરી ત્યાંજ રહ્યા. આ વાતના બનાવપરથી વાંચક વર્ગ સૈયદસાદા પાસે આવેલાં તળાવનું નામ શરબતીકે તળાવ કેમ પડ્યું, તથા મોટાં તળાવનું નામ દુધીઉં તળાવ કેમ પડ્યું, તેનું કારણ જાણી લેશે.

ઉપર કહેલા મહંતાના સેવકો ઘણાક ગામડાંના ખેડુતો હતા. તેઓ દર અગીઆરસે મહારાજના દર્શન કરવા આવતા. તેમ સૈયદ તુરદીનની તે જગ્યાએ પધરામણી થવા પછી પણ આવ્યા. પોતાના ગુરને ન જોતાં, ત્યાં આમ જગ્યાનો મોટો ફેરફાર થઈ જતાં તેઓ ચકિત થઈ તબવિજ કરવા લાગ્યા; ત્યારે સૈયદ સાહેબે પુછ્યું તમારે તે મહંતાનું શું કામ છે? કણુબીએ કહે, હમને તેઓ ઉપદેશ કરે છે તેથી તેઓ અમારા ગૂર થાય છે. સૈયદ:— હમે હવે તમને ઉપદેશ કરીશું, તથા તમારા ગૂર થઈશું.

કણુબી:—એમ અમે ઉપદેશ લેતા નથી, ત્યાં તમને હમે ગુર કરવાના નથી.

સૈયદ:— આજ તમે તેમને શું પુછવાના હતા. ?

કણુબીએ:— આજતો હમે દારિકાંની જત્રા જવાના છીએ, તેથી માત્ર તેમને પગે લાગીને તેમની રજા લેઈને જઈએ એજ.

સૈયદ:— દારિકાંની જત્રા શામાટે જાએ છો ? હમે તમને તે જત્રા અહિંથીજ કરાવીએ તો પછી કેમ ?

કણુબી:— ત્યારે હમે તમને ગુર કરીએ ખરા.

સૈયદ:— તમારામાં કોઈએ દારિકાંની જત્રા કરી હોય એવાને સાથે લાવો, અને તે પુરાવો આપે કે હા એજ દારિકાં. એટલે એક કણુબી બોલી ઉઠ્યો, હા, મેં એ જત્રા એક વાર કરી છે, એટલે હું જાણીશ કે તમે બતાવો તે દારિકાં એજ કે બીજી ?

આ ઉપરથી સૈયદે પોતાના જમાની બાહે ઉઠી કરી અંદર જોવા તેઓને

કહ્યું, તો તેઓએ એક મંદિર ત્યાં તેમાં કૃષ્ણની મૂર્તિના દર્શન કર્યો. તે દિવસથી પેલા કણ્ણીઓએ આ સૈયદનો ઉપદેશ લીધો. મતલબ કે તેઓ મુસલમાન ધર્મને પણ માનવા લાગ્યા. જેઓ હાલ મતીઆ કણ્ણીને નામે ઓળખાય છે. આ કણ્ણીઓ આજ પણ મુસલમાની ધર્મને પણ માને છે. તથા સૈયદસાદાપર ઘણો આકીન રાખે છે. તેઓ મુસલમાની ધર્મ માનવા છતાં, હજી ધણી રીત રીવાજ તો હિંદુનાજ પકડી રહ્યા છે. તેથી તેઓ અરધા હિંદુ અને અરધા મુસલમાન ગણાય છે. હમણા સાંભળ્યા પ્રમાણે તેમાંથી ઘણાકે પાછા અહીંના ટેહેલદાસજી મહારાજ પાસે કંડી બંધાવી વૈષ્ણવ ધર્મમાં દાખલ થયા છે.

આ સૈયદ નુરદીન સાહેબ થોડા વખત પછી અહિંથી એકએક જતા રહ્યા. કોઈ કહે છે કે મક્રે હજ કરવા તેઓ ગયા, કોઈ કહે છે કે અમદાવાદ જહામાં પીરાણા કરીને સ્થળ છે (જ્યાંના તેઓ વતની હતા) ત્યાં ગયા. અને કોઈ કહે છે કે જે મહંત આ પ્રમાણે તેમની માંગણીથી વગર દીક્ષે પોતાનું મકાન આપી ચાલતા થયા, તેની મોટાઈ, ઉદારતા, અને પોતાનામાં ધણું હોવા છતાં થોડું બતાવવાની પ્રકૃતિથી પીંગળી તેમનો શોધ કરી લાવવા નિકળી પડ્યા. ગમે તેમ હો, પણ આ વાતનો સૌ કોઈ એક મતે કબુલ કરે છે કે, આ રીતે બહાર નીકળવા પછી ત્યાંજ તેનો દેહ પડ્યો. પણ પોતાની ઈચ્છા મરતી વખત તેઓ નવસારીમાં દફળાવાની જણાવી ગયાથી તેમને હાલના સૈયદસાદાને નામે ઓળખાતી જગાએ લાયમૂત કર્યા છે. કહેછેકે, તેમની દેહને પેટીમાં રાખી તે પેટી દરિયામાં એમ ને એમ છોડી દેવાને તેમણે ઇચ્છાજણાવ્યાથી તેમ કરવામાં આવ્યું હતું. તે પેટી તરતી તરતી જલાલપોર આગળ નદીમાં આવી હતી. એ બાબતનું સ્વપ્ન અહિં તેમની ઓલાદમાંના કોઈને થવાથી, પાંચ દશ માણસને લેઇને તે પેટી લેવા ગયો હતો. જલાલપોરમાં પણ કેટલાક મુસલમાનોને આ વાતની ખબર પડવાથી તેઓ પણ તે પેટી લેવા ગયા. આથી પેટી લેવા માટે બેક તૈયાર થયા. તેથી એક મોટી તકરાર વચ્ચે ઉભી થઈ. આખરે તેઓ એવા ઠરાવ પર આવ્યા કે પેટી પાછી નદીમાં મુકી દેવી, અને પેટીને જેના તરફ જવાની ઇચ્છા હશે તેણે પેટી રાખવી. આથી પેટી પાછી પાણીમાં મુકી દીધી એટલે પાણીનો પ્રવાહ જુદી દિશાએ હોવા છતાં, પેટી નવસારીવાલા તરફ જો-સથી તણાતી આવી. જે તેમણે પાણીમાંથી કહાડી લેઇ નવસારી આણી. નવસારીમાં આવ્યા પછી તેમને સૈયદ સાદાની

દરગાહમાં લાયમૂત એટલે અમર કયા. કયા સાલમાં અમર થયા માનેકે ગુજરા તે સાલ ઝટ યાદ રહેવા માટેજ અરખીક શબ્દ લાયમૂત વાપર્યો છે, કે જેમાં આવેલા અક્ષરોની સંખ્યા અખજદના દારશી કાયદા પ્રમાણે એકલી કરતાં હિઝરી સને ૪૮૭ આવી રહેછે; તે નીચે મુજબ.

લાયમૂત શબ્દમાં નીચેના અક્ષરો આવે છે:—

અક્ષરો.	સંખ્યા.	સૈયદ સાહેબ હીઝરી સને ૪૮૭માં લાયમૂત
લામ	= ૩૦	થયા, અને હાલ હીઝરી સને ૧૩૧૫ આવેછે,
અલેફ	= ૧	તો તેમનો સ્વર્ગવાસ થવાને આજ ૮૨૮
ચે	= ૧૦	વર્ષ થયાં છે.
મીમ	= ૪૦	આ દરગાહના માલીક સૈયદ આપુની-
વાવ	= ૬	આંના છોકરાઓ હાલછે, તેઓ આ સૈયદ
તે	= ૪૦૦	સાહેબનીજ એલાદના છે એમ કહેવામાં આ-
લાયમૂત	= ૪૮૭	વેછે. આ દરગાહનો ધણા જુના વખતથી

ધણોજ ચમત્કાર ત્યા માનતા માનવામાં આવે છે. ધણા દુર ગામના હિંદુઓ ત્યા મુસલમાની ભાઇઓ એની બાધા રાખેછે. ત્યા પુલની ચાદર ઓરાડવાને લાવેછે. તેમાં પણ દરીઆઇ કામ કરનારા દરીઆમાં ફરનારા કાઠેના લોકો વધારે માને છે.

આ દરગાહના ઉપર જે દેહરૂં બાંધવામાં આવેલું છે, તે સવા આઠસે વર્ષ જેટલું જુનું જણાતું નથી. ધણું કરીને પાછલથી એટલે હાલ થોડાં વરસ ઉપર બંધાયલું હશે. એ દેહરૂં સોનાના કળસવાલાં દેહરૂંને નામે પણ ઓળખાય છે, કેમકે એના ધૂમટની ઉપલી ટોચે સોનાના કળસો ચળકે છે. એ દરયા ઉપર બરાનપૂરવાલા સૈયદે થોડાંક વરસની વાત ઉપર નવસારી આવી દાવો ઉઠાવ્યો હતો. ધણા ઠાક-માઠથી ઉઠો, થોડા વગેરે લઇને દાવો લડવા મોટી જમશેદવાડીમાં ઉતર્યો હતો, તેની પટાવટ કરવામાં આવ્યાથી પાછો ગયો હતો.

દુધ્યાં તળાવની કથા, ઉપર આવી ગઈ તે શીવાય એ તલાવ વીશે બીજી કથા એવીછેકે, એક લાખી વંજરાની વંજર ભુલી પડી, અને એક વનમાં ભુખી તરસી પાણી પીવાની અધીરાઈમાં રાતોરાત કાંઈ દુર દેશાવર તરફ નીકળી ગયલી જણવાથી તેણે માનતા લીધીકે લાખો રૂચેઆની મારી વંજર જે જગાએ હાથ આવે તે જગાએ જન-

નવરોને પાણી પીવાતું એક તલાવ ખોદાઈ. કહે છેકે, આ વણનર હાલ
જ્યાં દુધ્યું તલાવ છે, ત્યાંથી મલી અગ્યાથી એ જગાએ તેણે તલાવ
ખોદાવ્યું, અને તે તલાવ ખોદાવતાં નીકળેલું મટાડું એટલું એકડું થયું,
કે તેનો એક કોટ બની ગયો, જે કોટ હાલની ઓસ્પીટલવાલી જગાના
કોટને માટે કહેવામાં આવે છે. એ તલાવ ખોદાઈ રહ્યું ત્યારે લાખી
વણનરોએ પેહેલવેહેલાં મુહુર્તમાં પાણી પીવા આવનારાં જનનવરો માટે હ-
નરો મણ દુધ અંદર રેલવી પીવાડ્યાથી એતું નામ દુધ્યું તલાવ પા-
ડવામાં આવેલું છે, એમ ઘરડાંઓની વાત છે.

નવસારીનાં ભુપણ શું ?

(Characteristics of Navsari.)

નવસારીની આગલી પાછલી તવારીખમાં આગળ વધવા પેહેલાં
નવસારીનો જે ખાસાર પડતો ગુણ અથવા તેનું વિશેષ લક્ષણ, તેની
ખુખીઓ સાથે આપણે પ્રથમ જાણવું જોઈએ. કાઠપણ એક શહેર
શાંતે માટે પ્રખ્યાત છે, તથા તેનું ભુપણ શું છે તે પેહેલાંથી જાણવું
જોઈએ. અથવા આખી દુન્યામાં શા થકી પોતાનું શહેર વડાઈ લેઈ
શકે તે પ્રથમ જાણવું જોઈએ. અલબત્ત, નવસારીનો મારી જન્મભૂમી
અને મારું વહાલું વતન, એટલે હું તો કવિ ગોલ્ડસ્મીઠનાજ શબ્દોમાં
ઓહું છું કે :—

Where 'er I roam, whatever realms to see,
My heart untravell'd fondly turns to thee;
Still to my brother turns with ceaseless pain,
And drags at each remove a lengthening chain.

એટલા માટે મને તો આખી દુન્યાના શહેરો કરતાં કાંઈ વધારે
ગુણવાળું શહેર નવસારીજ લાગે, કેમકે મારાં માનીતા વતનનો હું તો
મતલબી તેથી મગફળી લાગે, પરંતુ એ નામચીન નગરીની નવાઈ
જેવી તોંધ કાંઈ ઓછી નથી. વડાઈ લેઈ બડાઈ મારવા જેવી ખુખી
પણ ધરાવનારી આ ભૂમિ છે ખરી. જેમકે;—

૧- આખી દુન્યામાં—આખી સુધરેલી દુન્યામાં કાંઈ પણ શહેર

કરતાં પોતાના પ્રમાણમાં નવસારીજ એકલું શહેર છે, કે બ્યાં ફળવણી સૌથી આગળ વધેલી છે ! કોઈ પણ દેશમાં એકબી શહેર એવું નથી, કે જે પ્રમાણમાં નવસારીના બાળકો ફળવણી લેએ, તેની બરાબરી કરી શકે ! આ સિદ્ધાંત છે. અને તેને દ્રષ્ટાંત લેમે ધડીબરતો હરીજ કાઢવામાં આવશે, પણ એ સિદ્ધાંત મારજ નથી; એ સિદ્ધાંત તો નામદાર ગાયકવાડ સરકારે શાંધી કાઢ્યું છે. નામદાર ગાયકવાડ શયાજી માહારાજની આજ્ઞાનુસાર ગાયકવાડના રાજ્યમાં અપાતી ફળવણી વીશે તપાસ કરવાને ફળવણી કમીશન બેઠું હતું. તેના પ્રમુખ ખાં. બા. જમશેદજી અરદેશર દલાલ એમ, એ; એલ. એલ. બી; વિદ્યાધિકારી સાહેબ, વરસો ગણત્રિ તપાસ કરીને એવાં છેવટ ઉપર આવ્યા છેકે, જરમની—ધંડલું—અને બીજા જેવી દેશના જેવી શહેરમાં ફળવણી આપવાનું પ્રમાણ ધણું આગળ વધેલું છે, તેના કરતાંબી નવસારીનું પ્રમાણ ધણું આગળ વધેલું છે. તે ગણત્રિ એ પ્રમાણ છે, કે નવસારી શહેરની વસ્તી ૧૬૨૭૬ માણસની છે, અને ફળવણી લેનારાંઓની સંખ્યા લગભગ ૨૮૦૦ વિદ્યાર્થીઓની છે એટલે સુધરેલી પ્રજાએ એવી ગણત્રિ કરેલી છે કે, ૧૦૦ માણસની વસ્તીએ જો ૧૭ માણસ ફળવણી લે, તો તે ધણુંજ થઈ ગયલું દહવાય. ત્યારે નવસારીમાંતો ૧૦૦ માણસે ૧૭ માણસ ફળવણી લેએ, અને તે ઉવરથી શોધ કરતાં બીજું એક પણ શહેર એવું નથી, કે બ્યાં સેંકડે ૧૭ ટકા જેટલાં લોકો ફળવણી લેતાં હોય. શીવાય નવસારી. ફળવણી જેવી સર્વથી શ્રેષ્ઠ ગાયદમાંજ બ્યારે બીજાં શહેરો કરતાં નવસારી સર્વથી ચઢતું છે, ત્યારે શા માટે આપણે કહી નહીં શક્યે, કે દુન્યામાં નવસારી પણ એક નવી નવાઇનું શહેર છે. એ પેહેલું ભુપણ છે.

૨- બીજું ભુપણ એ છેકે, આખા ગાયકવાડી રાજ્યના સ્થાપકનું પેહેલવેહેલું મથક બીજા કોઇજ પ્રાંતમાં નહીં, પણ આ નવસારી પ્રાંતમાં થયું હતું. ગાયકવાડે પેહેલું પગલુંજ આ પ્રાંતમાં મુક્યું, અને તેના સગનથી આખું રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું. ટુંકમાં ગાયકવાડી રાજ્ય નવસારીમાંથી પેહેલવેહેલું શરૂ થયું છે.

૩- નવસારીની ઉત્તમ પ્રકારની આરોગ્યતારક્ષક તાડી, એ તેનું ત્રીજું ભુપણ છે.

૪- આખાં હિંદુસ્થાનના પારશી લોકોનું ધર્મનું સૌથી મુખ્ય મથક નવસારી છે. એ ચોથું ભુપણ છે.

૫- પેહેલા પીલાછરાવ ગાયકવાડને આ રાજ્યમાં લાવનારા આ નવસારીનાજ જરથેસ્ત્રી રહીયા બાપ બેટાઓ દેશાઈ શ્રી તેહમુરજી રસ્તમજી તથા દેશાઈશ્રી ખુરશેદજી તેહમુરજી હતા. એ પાંચમું ભુષણ છે.

૬- મહત્વનું ભુષણ ૬મું છે. પારશી યોજાના સર્વથી જાણીતામાં જાણીતા નરો સર જમશેદજી જીજીભાઈ અને પેકેસર દાદાભાઈ નવરોજી એમ. પી.તું આપેલાંદેતું વતન નવસારીજ છે. અહિંઆ જાણવું અગત્યનું થઈ પડશે, કે નવસારીના જે દોરડીખાંદાને દાદાભાઈ જેવા હીરાને જન્મ આપી નવસારીતું નામ રાખ્યું છે, તેજ દોરડીખાંદાને મહા પ્રતાપિ દેશાઈશ્રી મનોએરજી ખુરશેદજીને પણ જન્મ આપ્યો છે. ફરક માત્ર એટલોજ છે કે શેઠ દાદાભાઈ નવરોજી, દોરડીના દીકરાના દીકરા, અને દેશાઈ મનોએરજી ખુરશેદજી, દોરડીની દીકરીના દીકરા છે. ત્યારે ખરું મુજાવો તો હિંદુસ્થાનનો પેહેલવેહેલો ઈશ્વરની પારલામેંટમાં ખીરાજેલો નર આપણો નોશાકરોજ છે.

૭- નોશારીના લોકોની મમત-જીદ-એત-અને ઘોંઘોંશ એ સાતમું ભુષણ છે. નોશાકરાઓ એતાલ કહેવાય છે. મમતનું એક કામ પકડે તેને છેવટ સગી છોડે નહીં.

૮- પણ વલી નવસારીના ભુષણને માટે એક પોંવાડો બોલવામાં આવેછે, જે ઉપરથી નવસારીતું લક્ષણ (Definition) નીકલી આવેછે. નવસારીમાં દાહરી ચાહરી-ઈંટ અડસો ને અન્નારી, ને ચૌટા વચ્ચે ખારી. અર્થાત, નવસારીમાં દાહરીવાલા લોકો ધણા; ભાવાર્થ કે દસ્તુર મોબેદો ધણા; તેમજ સાડીચુગલી પણ ઘણી. વલી નવસારીની જમીન ખોદતાં જ્યાં ત્યાં ઈંટ ઘણી નીકલવાનો રેવાજ છે, તેને માટે આપણે આગળ સમજાવેલું છે, કે આ ભૂમી અસલ એક મોટું નગરહોયું જોઈએ, અને તેની ભાંગી ગયલી મોટી ઇમારતોના દાખલા જમીન ખોદતાં નીકળેછે- અને તે ઉપરથી એવી પણ શંકા ઘણાકો લે છે, કે એ નગરમાં પણ કામરેજ તાલુકાની માફક એકાદ મોટા ધસ્તીકંપ થયેલો હશે, તેથી એ જુનું મોટું નગર ઉલટાઈ જઈને દટાઈ ગયું હશે. વલી નવસારીમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં અડસાના ઝાડો ઘણાજ મલી આવતાં. વલી નવસારીમાં અન્નારીઓ ધણા વસતા હતા એમ પોંવાડો કહેછે. અને ચૌટા વચ્ચે ખારી, તે મધોમધીની આજે પણ હેયાતિ ધરાવતી ખાડીને માટે કહેલું છે.

૯- આખા હિંદુસ્થાનમાં પેહેલવેહેલા નાઇટ બેરોનેટ ચનાર શેઠ

જમશેદજી જીજીભાઈ આપણા નોક્ષાકરાજ છે.

નવસારીની નાહની નોંધો.

અકબરના બેટા જેહાંગીરતું નવસારીમાં આવી જવું—મુગલાઈ જીલમ—છત્રપતિ શ્રી શીવાજી માહારાજની નવસારીમાં પધરાંવણી—મરાઠા લુટારાઓનો તથા ખીન્ન ખીંદારાઓનો દોર—ગાયકવાડી રાજ્યની સ્થાપના—૩૦૦ વરસ પછીની નવસારીની હાલત—જમરીઆ અને મીનો-ચેરહોમજી એ બે સાથેમાં કાપાકાપી અને ખુના મરકી—નવસારીના નામવર બેટાઓ—નીગેરે જરની બાબદો ઉપર આપણે આજે તે પેહેલાં નવસારીની ખુદ જગાની થોડી ધણી હકીકત આપણે જાણીશું.

નવસારી ત્રણ તરેહથી વણીવી શકાય. ૧- નવસારી, પ્રાંત રૂપે; ૨- નવસારી, તાલુકા રૂપે; અને ૩- નવસારી, શહેર રૂપે. નવસારીની તવારીખ જાણતાંઆપણે પ્રથમ નવસારી પ્રાંતની થોડીક હકીકતથી વાકેફ થવું જોઈએ. ગાયકવાડી રાજ્યના ચાર ભાગ કરેલા છે, તે પૈકીનો એક ભાગ, તે નવસારી પ્રાંત છે. આપણા નવસારી પ્રાંતની હદ એવી છેકે:—ઉત્તરે—ભરૂચ અને રાજપીપલાતું સંસ્થાન. દક્ષિણે—સુરત જીલ્લો તથા વાંસદાતું રાજ આવેલું છે. પુર્વે—ખાંતદેશ જીલ્લો. અને પશ્ચિમે સુરત જીલ્લો તથા આરબી સમુદ્ર છે. આપણે મોંઢે રાખી યાદ રાખવા જેવી તેની નોંધ એવી છેકે:—

- ૧- નવસારી પ્રાંતમાં કુલે ૬૮૮ ગામ છે.
- ૨- તેનો વીસ્તાર ૧૯૮૧ ચોરસ મેલ છે.
- ૩- તેની વસ્તી ૩૧૯૪૪૩ માણસોની છે.
- ૪- તેમાં ૧૫૦૯૧ ઘરો આવેલાં છે.
- ૫- તેની ઉપજ દરવરસે રૂપૈયા ૨૬૦૦૦૦૦ જવીશ લાખની છે.
- ૬- તેમાં સર્વથી સારી હવાતું મથક સાલહેર છે.
- ૭- તેને સમુદ્ર લેખે આરબી સમુદ્ર લાગેલો છે.
- ૮- તેની નદિઓ તાપી- પુર્ણી- મીંઢોળા- અખીકા- કાવેરી અ-ને કીમ, મળી છ છે.

૯- તેની મુખ્ય નીકાશ ડાંગર- કોદરા- જીવાર- કપાસ- તુવર- બાજરી- અને શેરડી છે. આંદુ અને ગોળ મુખ્ય છે.

૧૦- એ પ્રાંતના આઠ ભાગ કરેલા છે, તે દરેકને તાલુકો કહેછે. તે તાલુકા નીચે મુજબ છે. ૧- વેળાછા. ૨- પલશાણા. ૩- શોનગડ. ૪- નવસારી. ૫- મહુવા. ૬- કામરેજ. ૭- વ્યારા, અને ૮- ગણદેવી.

૧૧- વળી ૨ પેટા તાલુકા છે, જેને “ પેટામાહાલ ” કહેછે. ૧- વાંકલ પેટા, જે વેલાછામાં છે, અને ૨- વાજપુર પેટા, જે શોનગડમાં છે. તાલુકાઓના ઉપરીને વહીવટદાર અને પેટા માહાલના ઉપરીને માહાલકરી કહેછે.

૧૨- સૌથી ખરાબ હવાના મથકો વાજપુર અને વાંકલ છે.

૧૩- એ બધા ૮ તાલુકાને વળી ૩ વિભાગમાં ગોઠવેલા છે.

ક- વિભાગ નવસારી: એમાં નવસારી અને ગણદેવી તાલુકા છે.

ખ- વિભાગ કામરેજ: એમાં વેલાછા- કામરેજ- અને પલશાણા છે. (તેમાં વાંકલ પેટામાહાલ પણ સમાઈ ગયો.)

ગ- વિભાગ વ્યારા: એમાં વ્યારા- શોનગડ- અને મહુવા એ ૩ રાંતી માહાલો છે. (વાજપુર પેટા માહાલ પણ એમાંજ આવી ગયો.)

૧૪- એ દરેક વિભાગના ઉપરીને નાયબશુબા કહેછે.

૧૫- દરેક તાલુકાઓમાં ઘણાં ઘણાં ગામડાંઓ આવેલાં છે. ગામડાંના ઉપરીને પટેલ કહેછે. તલાટી ત્યાંના મદદનીશ છે.

૧૬- નવસારી પ્રાંતમાં ખુદ નવસારી શહેરને “ તલનવસારી ” કહેવામાં આવેછે.

૧૭- તલ નવસારીમાં શુબાયત (collectorate) હોયછે. તેથી નવસારી વિભાગના નાયબશુબાને “ પરસનલ નાયબ શુબા ” કરીને પણ કહેછે. પરસનલ (personal) એટલે અંગત. એ નાયબ શુબા, શુબાના અંગત મદદનીશ હોયછે. કેમકે શુબાની વતી ઘણાં કામો તેમણે કરવાનાં હોયછે. જેમકે; જેલતું-અશીણતું-મ્યુનીશીપાલીટીતું-ગીરાસતું વીગેરે.

૧૮- આખા પ્રાંતને માંથે જે ઉપરી, તેને શુબા કહેછે. ખાસસા (British) ના કલેક્ટરને મળતો આ હુદો છે.

૧૯- આ પ્રાંતના સારા નરસા બે ભાગછે. ૧- રાસ્તી; અને ૨- રાંતી.

૨૦- તેમજ આ પ્રાંતની પ્રજાના બે ભાગછે. ૧- ઉજ્જી પરજ અને ૨- કાલી પરજ. તેની સમજણ એવી છેકે:—૧- રાસ્તી માહા-લો યાને સારી આખો હવાવાલા તાલુકાઓ. ૨- રાનીમાહાલો યાને ન-કારી યાને જંગલી આખો હવાવાલા તાલુકાઓ. ૩- ઉજ્જી પરજ એ-ટલે સારી હવામાં રહેનારી ઉજ્જી ચાંમડીવાલી પ્રજા; જેવી કે:—પારશી-ક-ણુખી- અનાવલાત્રાહણો-વી. ૪- કાલીપરજ એટલે નકારી હવામાં રહે-નારી કાલી ચાંમડીવાલી પ્રજા; જેવી કે:—બીલ- ચોધરા- ગામટ- કોકના- ધોંડીઆ- વારલી- દુબલા- નાયકડા-વી.

૨૧- વળી ઉજ્જીપરજ ધણે ભાગે રાસ્તી માહાલોમાંજ રહેછે. અને કાલીપરજ ધણે ભાગે રાની માહાલોમાંજ રહેછે.

૨૨- એ નવસારી પ્રાંતને એક ખાસ હક એ હતો, કે હાલ જેમ નવસારીમાં શુબા નિભાયછે તેમ આગલી ગાયકવાડીમાં અત્રેનો શુભો શરશુબાના અધિકારથી નીમાતો. તેના ઉપર અપીલ કરવી હોય તો ખુદ હજુરમાંજ કરવી પડે. અને આખા રાજમાં કંઈ પણ શુબા નોહતા. અને શુબાઓ ગાયકવાડીજ રાજના નિમાતા.

૨૩- આગલી ગાયકવાડીમાં એટલે ઇ. સ. ૧૮૬૫ સુધી, નવસારીની શુબાગીરી અથવા બીજાઓમાં નવસારીની મામલત, દાર-તાડીના ઇન્જરા માફક ઇન્જરે આપવામાં આવતી હતી. જે ઇન્જરદાર વધારે રૂપૈયા ચઢી નવસારીની હાકમીનો ઇન્જરો યાને મામલત રાખે, તે શુબા થઇ શકતો હતો. તે શુબા વહી ઇન્જડમાં જે પ્રમાણે Feudal System નાધોરણે મોકાસાનો વહીવટ ચાલતો હતો, તે પ્રમા-ણે પેટાઇન્જરે માહાલો આપતો હતો. તે વખતના મુખ્ય ઇન્જરદાર શ્રીમંત સાહુકાર ગોપાલરાવ મૈરાલવાલા હતા. ઇન્જરદાર પોતેજ ગોયા રાજ બની પ્રજાને તારે કે મારે. મહાવ્યથા જેવી મારા-મારીમાં હાથ પગ ભાંગનારાને પણ રા. ૧નો દંડ, અને મારખાનારાને પણ ૧૧ રૂપૈયા દંડ લેવામાં આવતો હતો એમ કહેછે. એવો તે વખતનો ઇનશાફ હતો. અને તે ઇનશાફ તે વખતના લોકોને કમુશ હતો.

૨૪- આ પ્રાંતની જમીનના ૩ ભાગ કરેલા છે. ૧-ગોરાત એટલે ઉત્તમ. ૨- બેસર એટલે મધ્યમ. અને ૩-કાલી એટલે કનિષ્ઠ અથવા છેક ઉતરતી. ગોરાતમાં શ્રાવત, બાગાયત, અને ભાથાની જમીન આ-વેછે. એ જગા સર્વોત્તમ કહેવાય છે. સર્વ પાકને અનુકુળ એ જગા કહેવાય છે.

૨૫- નવસારી પ્રાંતની કુળદુપ જગા આખા રાજ્યમાં વખણાયેલી છે.

૨૬- નવસારી પ્રાંતમાં વધારેમાં વધારે વરસાદ ઇ. સ. ૧૮૭૮ માં પડ્યા ઉપરથી ૧૦૮ ઇંચ-૮૮ ઇંચ ગણાયેલો છે. અને ઓછામાં ઓછો ૪૭ ઇંચ-૬૮ ઇંચ મપાયેલો છે.

૨૭- કોઈપણ પ્રાંત કરતાં આ પ્રાંતમાં ઘણું જંગલો આવેલાં છે. અને ગીચ ઝાડીઓ પુષ્કળ છે. વાઘની વસ્તી પણ તે કારણથી આ પ્રાંતમાં વિશેષ છે.

૨૮-આ પ્રાંતની ખેતી કરવા માટે ખેડુનો પાસે ૨૩૨૯૩ હજ-૬૫૬૨૫ બળદ-૬૧૧૭ગાય-૩૧૮૮૦ ભેંસ-૨૨૦૮૩ મેંઠાંબકરાં-૧૨૧ ગધેડાં છે, ઘેડાની સંખ્યા ૭૨૯ની છે. વરસાદમાં ખરીફનો અને ખીજા દહાડા રબીનો પાક હોય છે.

શેહેર લેખે નવસારીની હકીકત.

નવસારી તાલુકાની હકીકત લગભગ નવસારી શહેરના જેવી હોવાથી આપણે તાલુકાની હકીકત લખાવાને બદલે શહેરની જ લખાવ્યે.

૧-મી. પોલોક્ષન, નવસારીની હવાને ઘણી સારી હોવાનું લખાણુ ગ્યાન આપે છે. મી. દલાલે પોતાના રિપોર્ટમાં Salubrious climate વાળું શહેર યાને સાત્વિક અથવા તદ્દોરસ્તી વધારનારી હવાનું શહેર કહે છે. મી. એલ્યત પણ અહિંની હવાને ઘણી સારી જણાવે છે. પણ મી. ઝાગીલ્લીના લખાણુ ઉપરથી જણાય છે કે, જે વખતે નવસારીમાં હાલના જેવી ગીચ વસ્તી નોહોતી તેજ વખતમાં એ હવા ઘણી સારી હતી. હવે દિનપ્રતિદિન વસ્તીના વધારાને લીધે હવા લગભગ ખી-ગડેલી અને બાદીખોર ગણાય છે. હાલની વિધાથી પણ અહિંમાંની હવા સારી હોવાનું જણાય છે, કેમકે નવસારી ઉત્તર-દક્ષિણ અક્ષાંશ (North Latitude) ૨૦° થી ૫૫° અને પૂર્વ-પશ્ચિમ રેખાંશ (East Longitude) ૭૩° થી ૧૦° ઉપર યાને વિષુવવૃત્તના શમશીતો-ષ્ણ કટિબંધમાં આવેલી હોવાથી ટાઢ તડકો સરખો હોય છે. અને વ-બા દરિયાની સપાટીથી ૧૫૦ ફીટ ઉચાણમાં એ જગા આવી છે.

૨- આવું નવસારી શહેર છે, પણ તેમાં સરકારની જમીન ઘણી

થોડી અને દેશાધિઓ વગેરેની જમીન ઘણી હોવાથી, આપણા નવસારી શહેરની જમીન-મેહેસુલના સરકારને માત્ર ૬૦૦૦થી ૭૦૦૦ રૂપૈયા ઉપજે છે ! એ એક નવાઈ જેવી વાત છે. જોકે નવસારી તાલુકાની જમીન મેહેસુલ તો ૧૧૧૧થી ૨ લાખ રૂપૈયાની છે; આખા પ્રાંતની ઉપજ ૨૬ લાખ રૂપૈયાની છે.

૩- બીજા બધા પ્રાંતો કરતાં દારૂ તાડીના ઇંજારાની ઉપજ નવસારી પ્રાંતની વધારે છે. દર વરસે આપકારીની ઉપજ ૫૭૦૦૦૦ પાંચ લાખ સીતેર હજાર સુધીની છે. તેમાં દારૂના ૪૮૦૦૦૦ અને તાડીના ૯૦૦૦૦ ઉપજે છે. જેવી ઉપજ બીજા કોઈ પ્રાંતમાં નથી. કારણકે દારૂતાડી પીનારી રૈયત, બીજા પ્રાંત કરતાં આ પ્રાંતમાંજ વધારે છે. તેથી ઉલટુંજ બીજા બધા પ્રાંતો કરતાં નવસારી પ્રાંતની અરીણી મેહેસુલ ઘણી થોડી છે. ખરચ બાદ કરતાં ઘણાંમાં ઘણી ૨૫૦૦૦ સુધીની દર વર્ષે સરકારને ઉપજ છે. કેમકે બીજા પ્રાંત કરતાં અરીણુ ખાનારા અરીણ્યા બંધાઈઓ આ પ્રાંતમાં બહુ થોડા છે.

૩- આપણું નવસારી શહેર ઘણે ભાગે અંગ્રેજ સરકારની હદથી એટલુંતો ઘેરાયલું છે, કે કેટલીક દિશાએ ૩ મૈલ સુધીખી અંગ્રેજ હદ વડાબ્યા શિવાય જવાતું નથી.

૪- નવસારી શહેર, મુ'બઈથી ૧૪૭૧૧ મૈલે અને વડોદરથી ૯૯ મૈલને અંતરે હોવાથી, મુ'બઈની નકલ કરતું, દરેક બાબદમાં આપણે તેને જોઈએ છે. નોશાકરાઓ નકલ કરવામાં ઘણાજ આગળ વધેલા ગણાય છે.

૫- ઈ. સ. ૧૮૮૧ની વસ્તી પ્રમાણે ૧૪૯૩૭ માણસની વસ્તી નવસારીમાં હતી, જ્યારે ૧૮૯૧ની વસ્તી પ્રમાણે ૧૬૨૭૬ માણસ વસે છે. એટલે ૧૩૩૯ આદમી વધેલાં ગણાય. મીલકતો, અને ઘરબાર બાંધવા વગેરેમાં આ શહેર વધારો કરતુંજ રહ્યું છે. ૧૮૮૧ શાકની વસ્તીમાં હિંદુ ૮૪૨૩-પારશી ૪૦૬૨-મુસલમાન ૨૩૧૫-જૈન ૧૩૪-અને ક્રિસ્ચી અનો ૩ હતા; પણ ઈ. સ. ૧૮૯૧ની વસ્તીની ગણત્રિ પ્રમાણે પારશીઓ ૪૪૨૬ થયા છે. હાલ જેટલા મુસલમાન છે, તેથી બમણા પારશીઓ છે. અને જેટલા પારશી છે તેથી બેવડા હિંદુ છે. આખા વડોદરા રાજ્યની ૨૪૧૫૩૯૬ની વસ્તીમાં પારશીઓ બધા મલી ૮૨૦૬ વસે છે. પ્રથમની નવસારી શહેરની વસ્તી કરતાં ૩૬૪ પારશીઓનો વધારો થયો છે. એ ૮૨૦૬માં ૩૫૮૫ મરદો અને ૪૬૨૧ ઓરતો છે.

ક્રમકે ચોરતો ધરેબારે રહે છે, અને મરદો રળવા કમાવા પરદેશે બહુ ગયા છે. શાલ ૧૮૮૧માં રાજ્યમાં, ૮૧૧૮ પારશી હતા, તેમાં ૧૦ વરસની અંદર ધ. સ. ૧૮૯૧માં ૮૮ વધીને ૮૨૦૬ થયા છે. નવસારીમાં પારશીઓના ઘરો આશરે ૧૫૦૦ છે. અને કુલે નવસારીમાં ઘરો શુભારે ૪૫૦૦ છે. એ શહેર પૂર્ણા નદિ ઉપર આવ્યું છે.

૬-ધણે ભાગે ૮૦ દિગ્રી ઉપર થરભોમીઠરમાં પારે રહે એવી હવા છે. વધારેમાં વધારે ૯૮ અને ઓછામાં ઓછી ૬૦ દીગ્રી તાપ પડતો ગણેલો છે. પણ હવેતો સૌ દીગ્રી ઉપર પણ તાપ કોઈકોઈવાર જણાયો છે.

૭- નવસારીમાં રૂ. ૩૦૧૮૪ની વાર્ષિક આયાત-અને રૂ. ૧૩૩૫૩ ની નીકાશ થાય છે.

૮- નવસારીમાં કુંભારકામ જેટલું ખારીક અને પાતલું તથા ધાટદાર થાયછે, તેટલું બીજે કોણે થતું નથી. અહિંની ધાધરો વગેરે ઘણી પાતળી, હલકી, અને નમુનેદાર હોય છે. એ શિવાય બીજી ખુબીઓ પાછલા ભાગમાં લીધી છે.

નવસારીની કારિગીરી.

નવસારીમાં ખત્રીઓ અને તાઈ લોકોજ હાલમાંતો વણવાનું કામ કરે છે. ખેડુતો વગેરે હલકી સ્થિતિના લોકોને ખરના સુતરાઉ કાપડ ખત્રીઓ બનાવે છે. તાઈ લોકો હલકી બતની દોઢી અને ખાડીના કામ કરે છે. આગળ તો પારશી વણકરોએ વણાતના કામમાં નવસારીને પ્રસિદ્ધિની ટોંચ ઉપર ચઢાવી દીધું હતું. તે વીશે મી. એલ્યત એક નવીજ વાત જણાવે છે; કે બ્યારે અંગ્રેજ, દય, અને પોરચુગીસોએ સુરતમાં કારખાંના સ્થાપ્યાં, તે વેળાએ સાડી-ઘોતી-બાસ્તા-અને ગાજ નવસારી અને ગણદેવીમાં એવીતો ઉત્તમ બનાવામાં આવતી, કે સુરતની પ્રેક્ટરી (કારખાંના) ના એજન્ટો અને આડત્યાઓ, તે યુરોપવેર મોકલી આપતા હતા. તે અટલે સુધી કે ધ. સ. ૧૭૮૭-૮૮માં ડાક્ટર હેલિય નામે યુરોપ્યન મુસાફર નવસારીમાં અને ગણદેવીમાં એ નામાંકિત હુન્નર શીખવા ખાસ આવ્યો હતો ! એ પ્રમાણે નવસારીમાં એ હુન્નર જુના વખતથી વખણાયેલો હતો. પારશીઓને ઘેરેઘેર

વણવાની શાયો (Looms) હતીઓ. તે હુન્નરની પડતી છેલ્લાં ૬૫ વરસથી થતાં થતાં હમણા લગભગ સમુજો તે નાશ પામ્યો છે, એ ખેદયુક્ત છે. તે વેળાના પારશીઓ ખરા કારિગરોજ હતા. તેનો કાંઈક બાસ થવાને આજે આખા હિંદુસ્થાનમાં હાલ નવસારીની ગોરાંણીઓની વણેલી કુસ્તી વખણાયલી છે, તે ઉપરથી ખ્યાલ આવે છે. ત્યારે જે હુન્નરમાં આપણા નોશાકરાઓના આપદાદાઓએ નામ કાઢેલું તે હુન્નરગ, અક્રશોશ ! આજે સદાખરો ગુમ થયો છે.

નવસારીના તે વેળાના હુન્નર અને કારિગરીમાં માહેર ને મહેર થયલા હુન્નરમંદ પારશીઓ માટે કેપટન એલેક્ઝાંદર હેમીલ્ટન્સ જર-નીઝ વાલમ ૧ લાંને પાને ૧૫૭ ઉપર લખાંણ હેવાલ આપેલો તેનો માત્ર સાર કહીએ:—

“ ઇરાંતથી નાહેલાં ૪૦૦-૫૦૦ પારશી કુટુંબ વગર કંપાસ અને વગર સુકાંને દર્દી માર્ગે હિંદ તરફ આવ્યાં. અને ૨૦ હાહડે રાતને વખતે હિંદુસ્થાનના એક કિનારાઉપર આવ્યાં. તેઓને એક નકિને કિનારે આતશનો શોલ્હો જણાયો, અને તેઓ જેવા દરિયામાંથી જમીન ઉપર ઉતરી કે મરઘો વાસ્થો, અને ગોયા તેણે તેઓને આવકાર આપ્યો; યાને મરઘો તેઓની સલામતીને માટે વાસ્થો. જે ઉપરથી મરઘાને પારશીઓ કદિપણ કંપાની ખાતા નથી, તથા તેને પારશી ટોલાનોજ એક ઘણી ગણી માન આપે છે. તેઓ પોતાના કામ ધંધામાં ઉચોગી અને ઉમંગી છે. તેઓ વેપાર કરવાની અને જમીન ખેડવાની તાલીમ લે છે. તેઓ અચ્છ સુથાર અને વાહાણ બનાવનારા છે. વણવાના કામમાં અને શુંકણ કામમાં નવસારી સાહી ખાસ્તા બહુ વખણાય છે. તેતેમના કારખાનાંઓમાં બને છે. હાથીદાંત અને અક્રીક ઉપર તેઓ અચ્છી કારીગરી કરે છે. તેઓ સર્વોત્તમ કુખીનેતમેકર ગણાય છે. તેઓ દારૂ ગાળે છે, અને તેનાથી તેઓ પોતાનું ગુજરાણ ધણું મનપસંદ કરે છે. ૧૮ મી શદીની શરૂઆતમાં તો સુતરાઉ કાપડનું કારખાનું નવસારીમાં હતું. અને ત્યાં બહુ જીલું બન્ને પ્રકારનું કાપડ વણાતું હતું. ” ઇત્યાદિ.

નવસારીના તે વખતના પારશીઓ અંગ્રજીપણમાં પરધર્મના કામો કરતા. તે લોકોના કરારમાં તરેહવાર માનતસુનત આવતી. કોઇ કાંઇ કરારથી ફરે, તો તેને મુસત્રમાન કે હિંદુ ધર્મને લગતી માનતામુનતાના સોગંદ આપવામાં આવતા. મશીદમાં દીવેલ ચઢાવાનો અને બીજો એવો ખુતપરસ્તી રીવાજ કસમ ખાવામાં ચાલુ હતો. દસ્તુર કેકાબાદ મે-

હેરજીએ ઇ. સ. ૧૬૦૮માં લખાવી લીધેલાં એક કરારનામાંમાં લખ્યું છે કે:—“જે કોઈ કીર્તિ પામતે હવેથી મને તેને માતા રેવા તથા માતા તાપી હોરખે. ને તે તેના આપનો જણેલો નહિ.” તે વખતના મોટામાં મોટા સપત એ હતા. “પોતાના આપનો જણેલો નહિ” એ સોગંદ ઘણાજ ભારે હતા. આજેતો આપને આપ નહીં કહેનાર ખેટાઓ છે. આજે તો આપના કચેલાં ઉપર પાણી ફેરવનારા વસે છે. આજે એવા જુદા સોગંદોના ભર કોર્ટમાં વડીક મનસ્વી-ગવસ્વી—અને કુનસ્વી જેવા પાક કલાંઓ ઓચરીને સવાયાના સો ખાનારા પોષાય છે ।

મારે તેની તલવારનું રાજ્ય.

(શીવાજીની પધરામણી.)

જે વખતે પોરચુંગીસોના હાથમાંથી ઇ. સ. ૧૬૬૨માં મુંબઈની હાકમી અગ્રેજના હાથમાં ગઈ, અને તેની ધામધુમનો હિંગામ મુંબઈમાં ચાલી રહ્યો હતો, તથા જે વખતમાં ઈંગલાંડમાં Non-Conformistsની ટોળીઓમાં દાખલ થનારા લોકો ઉપર Conventicle આકટની રૂએ દંડ નાંખવાથી ત્યાં ઇ. સ. ૧૬૬૪માં ધમરચકરી મચી રહી હતી, તેજ વખતે ઇ. સ. ૧૬૬૨થી ૧૬૬૪ સુધીમાં ઉપલા અગ્રે પ્રકારે જેવાજ આપણી નવસારીમાં પણ અન્યા હતા. મોગલના હાથમાંથી મરાઠાના હાથમાં નવસારીની હાકમી જવાની તૈયારી ચાલવા લાગી. મરાઠાઓ અનેક તરેહનો ધુજારો નવસારી ઉપર કરવા લાગ્યા. મરાઠાની ગોયા નૌન કૉનફ્રન્સીસ્ટ ટોળીમાં દાખલ થનારાઓ ઉપર મોગલોનો મોગલાઈ ધારો, ગોયા કૉનવેન્ટીકલ આકટની માફક નોશાકરાઓને દંડવા, સુરત લઈ જઈને કેદ કરવા, માર મારવા, વગેરેની ધરપચ ધામધુમની ધમરચકરીમાં લાગુ થઈ ચુક્યો હતો. અને જે વખતમાં ફ્રેન્ચ લોકો પોન્ડીચરીમાં પોતાની સત્તા બેસાડતા હતા, તે વખતમાં ચાને ઇ. સ. ૧૬૬૪માં શુરવીર શીવાજી નવસારીમાં પોતાનો કાણુ વધારવા લાગો. અને અહિંની રૈયતને તેણે વારંવાર ખંડણીના દબાણમાં દાખી. પણ ફરી બંધારે ઇ. સ. ૧૬૬૯માં નવસારી થઈને તેમની સ્વારી સુરત ગઈ ત્યારે, હાંની પોચી પ્રજા અને રાંક રૈયતને ખીલકુલ તુકશાન ન કરતાં, આગળ

ચાલ્યો. સુરતના લોકો એ ઉપરથી પોતાના દરદાગીના નવસારીમાં સં-
 તાડી જવા લાગ્યા. પણ જ્યારે મરાઠાઓની અને ધાડપાડુઓની નગર
 વારંવાર નવસારી ઉપર જવા લાગી, અને મરાઠાઓને એમ જણાયું કે,
 નવસારી સંધન અને શ્રીમંત છે, અને સુરત નિર્ધન થયું છે, ત્યારે સુરતને
 બદલે નવસારી ઉપર પીડા ઉતરી. વળી તે સાથે દર સાલ ગરાશીઆઓનો
 પગદંડો અત્રે થવા લાગ્યાથી ઉલટાં હવે નવસારીનાજ લોકો પોતાનાં
 જાણુસભાવ અને દસ્તાવેજ સુરતમાં છુપાવી આવવા લાગા. એવા કટાકટીના
 હિંગામમાં નહીં મુસલમાનનું રાજ ગણાય, કે નહીં હિંદુનું. એ ધાડ,
 લુટ, દરોરા, અને ગીરાશને લેફ. કર્નલ. આર. વૉલેશ Going to the
 white Crownની ઉપમા આપેછે. એ લુટારો એક ભતના ચોર પ-
 ક્ષીની માફક મોસમમાં લુટવાને માટે આ તરફ ઉતરી પડતા, અ-
 ને ચોમાસું ખેસવાની મોસમ અગાઉ કાતર કાચરમાં અને પાહડ કું-
 ગરમાં ભરાઈ ખેસતા. કાગડાના જેવાં મુસાફર પક્ષીની એક ભત એવી
 આવે છે, કે જે દેશના કેટલાક ભાગોમાં વરસમાં એકવાર જ બ આખા
 વરસનો ખોરાક લાવી માળામાં ભરાઈ રહે છે, તેમ તે પીંઘરાઓ આપણાં
 નોશાકરાં ચલ્યાંઓનો માળો ચુડી, ચારો ચોરી, ભાગી જતા. શાળ ઉપર
 કામ વણાતું હોય તો તે તોડી પીખી નાંખે ! અનાજની કાચીઓના
 મોં પોતાના ઘોડાઓ આગળ ખુલી મુકતા ! ઓરતોની લાજ લુટતા !
 અને વળી ગીરાશીઆ નામે લુટારોનો તો જીવનનો પાર નોહોતો.
 છીંકતાં દંડું અને તેરી ભેંશાંને મેરી ખીંચાં પાડી એવી છેડતી શા-
 ધવાનો તો જાણે તેમનો ધર્મજ હતો. ખાધપી, લઈ દઈ, લુટીવગડી,
 દીંગાં મસ્તી મચાવીનેજ ધરાતા નોહોતા. પણ વળી આવતાં વરસને
 માટે છેડતી કાઢવા સાર કોઈના બારણાં આગળ છાણનો ટોપલો નાંખી
 જતા ! કોઈના આંગણાં આગળ માંછલીઓ નાંખી જતા ! અને કોઈન
 દરવાજા આગળ કચરો નાંખી જતા ! એવી એવી કોહીને વેહેલી બ-
 ગડી ભય એવી નાશક ચીજો ગીરાશ લેખે મુકી જતા. લોકોપણ એક
 બે વાર ઠોકડાઈને સમજી જે ગયલા, તે કચરો હોય કે નર્ક હોય તે
 જરાએ જરા ઓસપી વીણી લઈને ધરના એકાદ ખુણાંમાં સંચરી
 રાખતા. ખીજે વરસે છીટું શોધતો પેલો ગીરાશીઓ આવીને પોતાની
 અનામત માંગે, કે તેઓ તુરત કાઢી આપતા. જે તે વસ્તુ ગુમ થઇ ગઇ
 હોય તો રાંણુ બુમરાંણુ કરી લુટકાટ કરતા ! એ ગરાશીઆઓની તરેહવાર
 રમુજ બનેલી વાતો નવસારીમાં ચાલે છે, પણ તે જ્ઞાતો કરવાની આ

જગા નથી. એવા જીલ્લામાં આપણા નોશાકરા આપદાદાઓએ દહાડ કાઢી પોતાનો બવ પાર કર્યો છે. આજે તેવું કશું નથી. અધારી રાતે ખાર વાગે ઉંઘાડે ખારણે બવ અને શુંનું ઉછાળતા ચાલો તો કોઈ હાથ પકડનાર નથી.

એ ગરાશીઆઓના* અને પીંઢારાઓના જીલ્લામંથી જે લોકોથી પોતાના જન માલ સાથે નાશી જવાય તે લોકો સુરત જતા, પણ નાશવાને અશક્ત એવા લોકો તરેહવાર છુપી જગાએ ભરાઈ બેસતા. એકવાર એવાજ પીંઢારાઓ નવસારીમાં લુટવા ચઢી આવ્યા ત્યારે, કેર-

*એ ગીરાશીઆઓને આજેપણ ગાયકવાડ સરકાર, તેઓએ રૈયતને નહીં પીડવાના કરારો વીગેરે કરવાથી દર વરસે “ગીરાશ” ને નામે રૂ. ચાલીશ હજારની રકમ દર વરસે નવસારી ખાતે વેહેવી આપે છે. અને દર વરસે તે ગીરાશીઆઓના વંશ વારસો ગીરાશ ચીરડાનો હક લેવા સેંકડોખંધ અને આજેપણ ઉતરી પડે છે, અને રૈયતને માટે આપણી માયાળુ સરકાર પોતાની ગીરાશી હજારો રૂપિયા કાઢી આપે છે.

ગ્રાસ અથવા ગરાસ અથવા ગીરાશ એ, સંસ્કૃત **ग्रस** = એટલે ખા-
વું તે ઉપરથી **ग्रस** = એટલે ખાવાનો ખોરાક, એ ઉપરથી નીકળેલો શબ્દ છે. અને તેનો ઉદ્ભવ અર્થ ઉદર પોષણને માટે આપેલી જમીન, એવો થાય છે. અને તેવી જમીન ધરાવનારને ગ્રાસિયો કહે છે. એ ગરાસીઆઓ રજપુ-
તાની એક જાત છે. ગરાસનો અર્થ ગૂજરાતીમાં કાળિયો, અથવા બુકડો થાય છે. ફાર્બસ પોતાની “ રાસમાળા ” માં કહે છે,

“ The term Gras appears, as has been al-
ready mentioned, to have originally been applied
to gift made to religious persons, such as were
afterwards more particularly denominated Pusav.”
તોપણ ભાટચારણોની તત્કારિખમાં મુખિ ગરાસીઆના નિભાવને માટે કાઢી
આપવામાં આવેલી જમીનોને એ શબ્દ લાગુ કરવામાં આવેલો જણાય છે.
વળી ગામડાંઓની આસપાસ રહેનારા ગરીબ લોકો પોતાનો બચાવ કરવા
માટે અમુક રકમ ગરાસ લેખે (Black mail) આસપાસના હુડારા-
ઓને ખાંધી આપતા હતા. તે ગરાસ કહેવાતું હતું. આ પ્રમાણે ગરાસિઆનો
ખેતાબ પેહેલે તો માન ભરેલો હતો, અને તે ખેતાબ ધરાવનારને સરકાર
જેવા ગણવામાં આવતો હતો. પણ પાછળથી તે એ શબ્દ, ઘણાજ ખરાબ
જાતનો હુડાર (A soldier of the night) એવી સંજ્ઞાથી ઓ-
ળખાય છે. ભાન્ડારાના કૂંપોજનો મકીકર જેવા જબરા ગરાસીઆઓ થઈ
ગયા છે, જેઓએ નવસારીને પાયમાલ કરી નાંખ્યું હતું.

શાસ્ત્રજી ગોટલા નામે એક દોસા નાશી ન જવાયાથી જણુસ ભાવ લઇને પોતાની પાસેના પડોશી અને જાની દોસ્ત નવરોજદાર નામે મોબેદની સાથે નવસારીમાં રહ્યા. બંને જણા વાતે ખેડેલા હતા, એવામાં તેમના મોહલામાં પીંઢારાઓ પેદા. નવરોજદારે તો ધરના કાતરીયાં ઉપર જઈ અડધાંના ઢગલામાં ભરાઈ એકા, ને કેરશાસ્ત્રજી પોતાના ધરના કાતરીયાં ઉપર મુકેલી કાતરીયાંમાં જણુસભાવ લઇને ભરાઈ એકા. અને પોતાની ઉપર થોડાંક ઓઢવાના ગોદડાં વગેરે દાખી દીધાં. પીંઢારાઓએ આવીને અસલના વખતની નોશાકરી પેટીઓ, તે આપણા કેઆશજી કાકાની કાતરીઓ ખોલવા માંડી, તો પેલી કાતરીઓમાંથીતો ગોદડાંજ ગોદડાં નીકળ્યા કીધાં, ત્યારે ચીચવાઇને તેઓ બોલ્યા કે “ ઇસમે તો સખ ગોદરીઆંજ ગોદરીઆં, ” એમ બોલી ચાલી ગયા. તેઓના જવા પછી બન્ને દોસ્તો પોત પોતાના ધરમાંથી બાહાર આવ્યા, ત્યારે નવરોજદાર જેવણે પાસેથી પીંઢારાઓને ખોલતાં સાંભળ્યા હતા, તેવણે હસીને દોસ્તની ટકોર કીધીકે “ કેમ છેઓ ગોદરીઆં ! ” તે ઉપરથી કેરશાસ્ત્રજીના ખાંદાંનની ગોટલા અટક બદલાઈને ગોદરીઆની અટક પડી. એવી એવી રસુજી વાતો ઘણી છે.

ચોધરી સીસ્ટમ.

આવી રીતે મરાઠાઓનો દોર દિન પર દિન વધી જવાથી ઇ. સ. ૧૭૨૮ માં મરાઠા લુટારીઓને ઠેકાંણે પાડવા ચોતરફથી ધરનાર “ ચોધરી ” એવો એલકાખ આપી નવસારીના મુધારા પાછળ મેહેનત લેવા મોગલ સરકારે દેશાઈ ટેહમુલજી રસ્તમજીને નિમ્ના. પણ પારશીને ચોધરી નિમેલો જોઇ, અત્રેના મોગલ મલેકોને પરવડ્યું નહીં. કેમકે તેમનો જીલ્લમ અતિશય હતો. તેમની અનીતિ અનંત હતી. તેમનો “ જો હુકમ ” તોડનાર કોઈ નોતો. એ કારણથી જે કામ ટેમુલજી દેશાઈ કરતા તેની વિરુદ્ધ તે મલેકો વર્તતા. ધસાધસી ઘણી ચાલી. હાથીની લગઇમાં ઝાડો જો, તેમ મોટા મોટાની અદેખાઇના ઝેરના ભોગ અહીંના લોક થવા લાગ્યાં. તે વખતે દેશાઈ-કુવો ન હોવાથી સતાપીર આગલના મરીચમ પુરાની પછાડી ચુરગડોના ધર આગળ મીઠા કુવાનું પાણી પારશણો પણ ભરતી. હાલના મલેશર આગલની

મલેક સરાહનો મલેક તથા સતાપીર આગલની સરાહનો મલેક બન્ને બાધ બાધ હતા. એ સતાપીર આગલવાલો મલેક નાહનો પણ સ્વછંદી અને સ્ત્રિ વિપથી હતો. તે તરફ પાંણી ભરવા જતી પારશણોની કમક-માત ભરેલી રીતે તે લાજ લુટતો. અને પારશી ચોધરી ઉપરનું વેર પારશી ઓરતો ઉપર કાઢતો. આ અનીતિનો અંત લાવવા માટે અક લઠ ખુબસુરત પારશી બચ્ચાને પારશણનો વેશ આપી રાતો રાત તે મુંઝ મલેકનો અંત આણવાની તદખીર પાર પડી. એવી રીતે એક ગમથી જે સાહનશાત તરફથી ચોધરાઇ આપવામાં આવેલી તેનાજ હુદ્દે દારો તરફથી આદત, અને બીજું તો જે લોકોને દેકાણે લાવવા તે આપેલી, તેમના તરફથી વિપત્ત. છીંકતા દડે એવો એણનો એવખત હતો. વળી સુરતનો નવાળ રસ્તમ અલીખાન નવસારીના મલેકની અનીતિને ઉત્તેજન રૂપ થઇ અખાડ કરતો. એવી રીતે બચારી રાંક રૈયતનો ચોતરફથી મરો થવા લાગો. મરાથા કરતાં મુગલોનો માર પુષ્કળ હતો. મુગલાઇ કરતાં મરાથી રાજ્ય સર્વ કાંઈને આવકારદાયક થઇ પરચું. અરસી અમેરીકનોએ જેમ અંગ્રેજોના ઘણા જીલ્લોથી કંટાળીને આખરે જેનરલ બ્યોર્ન વૉશીંગટનને બહાર પડવા અરજ ગુજરી હતી, અને અમેરીકાને જેમ સ્વતંત્રતા અપાવી, તેમ લોકોએ તે વેળાના નો-શાકરા વૉશીંગટન ચોધરી તેહમુરજ રસ્તમજ દેશાઇને અરજ કરી, કે આ મુસલમાન જીલ્લમમાંથી છોડવવાનો કાંઈ પ્રયત્ન કરો. છોડવે કોણ ? અને છોડવે કેમ ? બ્યારે દુઃખનીબી હદ આવેછે, ત્યારે નાશીપાશીને હિંમત ધણું બળવેછે.

પેલી ગમ નજર કરતાં, પૂર્વ દિશાએથી કાંઈ ઘાટ ઘણ એવું દેશાઇ તેહમુરજને અને તેમના નેકનાંમ બેટા ખુરશેદજીને લાગ્યું. તેઓને એક મસલતથી ફત્તેહની બાજુ પૂર્વ દિશાએજ જણાઈ. ૧૮મી સદીની શરવાતથી, બલકે તે પહેલાંથીજ મરાથાઓની ચઢાઈ નવસારી ઉપર થતી હતી. અને પીલાજી ગાયકવાડ નામના મરાથા જોકે શાનગડ ખાતે ઇ. સ. ૧૭૧૯થીજ ફરીફાંમ થયલા હતા, તોપણ મોગલાઈ રાજ નવસારીમાંથી નાખુદ થતાં, ઇ. સ. ૧૭૫૩માં બ્યારથી ગુજરાતની રાજધાની ગઈ ત્યારથીજ ખરી રીતેતો મરાથા રાજ નવસારીમાં થયલું ગણાય. નવસારીમાં પીંદારા અને ધારપાડુઓના ટોળાં આવતાં તેનો સેનાપતિ દાભાડે નામનો સરદાર હતો, તે પીંદારાઓને નવસારીની રૈયત પાસેથી ખંડણી ઉઘરાવાનો હક મુગલ-રાજ તરફથી મલ્યો હતો.

ડાભાડેના જમના હાથ જેવા આસીસ્ટન્ટ ટરીફ ગાયકવાડ નામના એક મરાઠા મુખી જોડાયા. તે સવળાનો ઉપરી રાજ સતારાનો રાજ હતો. અને એ ડાભાડે તથા ગાયકવાડ સરદારો વધવાથી પેશ્વા સરકારને મોટી મુશ્કેલી નડી. મોગલાઈ સરકાર પેશ્વાની પક્ષ પકડવા લાગી, અને તેથી મોગલાઈ સરકારને ગાયકવાડ સાથે ઘસાવા લાગ્યું. આ બધો સં-જોગ સાધીને અને મારેલો ફટકો આબાદ લાગશે એવું ધારીને, જે પ્રમાણે અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચોને અમેરીકામાં ઘસાતું ચાલવાનો દાવ જોઈને, લાલ લઈને, જેનરલ જ્યોર્જ વૉશીંગ્ટનને ફ્રેન્ચોને મળી જઈ અંગ્રેજી અમલનો અમેરીકામાંથી પગ કાઢ્યો, અને જીલમ તોડી સ્વતંત્રતા અપાવી રૈયતને ઉગારી, તેજ પ્રમાણે એક આપ બેટા દેશાઈજીઓએ, તેજ ધોરણ ઉપર ઘાટ થીતે ગાયકવાડને મળી જવાનું દુરસ્ત વિચાર્યું. નોશાકરી રૈયત મોગલાઈ જીલમોથી ત્રાહે ત્રાહે પોકારી રહેલી, તેથી મોગલોને નવસારીમાંથી હાંકી કાઢી ગાયકવાડને હાથ નવસારી જાય તો સહાયજીત રહેવાના એકરાર કર્યા. તેનો હેવાલ હું પોતે આપું તેના કરતાં મી. એલ્યતના તથા મી. દોશાભાઈ. ફ. કરાકાનાજી શયુનો-માંજ ઉતારી લઉંછું:—

“ In 1700 Temoolji Rustamji went to Delhi and obtained the post of Desai, and in 1720 when Navsari was groaning under the tyranny of Rustam Alikhan, Nawab of Surat, he induced Pilaji Gaikwar to come from Songad to Navsari. For this act he was imprisoned by the Nawab of Surat, but was subsequently released by Pilaji. ”

એ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૭૦૦ માં તેહમુરજી રસ્તમજી, જેવણ તે વેલાએ શીરવઈ ખાંદાનના હોવાથી શીરવઈની અટકના હતા, તેઓ દી-લ્લી ગયા, અને દેશાઈગીરી પામ્યા ત્યારથી તેવણ “દેશાઈ” કહેવાયા. ઇ. સ. ૧૭૨૦માં સુરતના નવાબ રસ્તમ અલીખાનના જીલમથી નવસારીના લોકો ત્રાસી ગયાં હતાં, તે વેળાએ તે તેહમુરજી દેશાઈ, પીલાજી ગાયકવાડને સોનગડના કીલ્લા ઉપરથી નવસારીમાં લાવ્યા. અને મુગલાઈ સામે રાજદ્રોહી ખટપટ ગણીને રસ્તમ અલીખાનને તેવણને કેદ નાંખ્યા હતા, પણ પાછલથી પીલાજીએ તેવણને છોડવ્યા હતા. ત્યારે પીલાજીરાવ, જે ૧૧૯૦ ગાયકવાડ રાજ્ય, તેને નવસારીમાં લાવનાર એક નોશાકરો પારશી

દેશાઈ હતો. ત્યારે ગોયા વડોદરા રાજની લગામ પેહેલ વેહેલી ગાયકવાડ ધરો-
ણાના હાથમાં આપનાર આપણો નવસારીનોજ એક વતની હતો. અને
આમ થવાથી અણીહિલવાડનું હિંદુરાજ જે મોગલ રાજ્યોએ ખુચવી
લીધું હતું, તે એક પારશીના પ્રયત્નથી પાછું હિંદુરાજ થવા પામ્યું છે.
દેશાઈજ મોસુદની પોતાની રૈયત તરફની આવી નેકતાંમી માટે મી.
એલ્યત વળી કહેછેકે:—

“તેમુલજના બેટા ખરશેદજીને ખીલાજીએ દેશાઈગીરી આપી હતી.
અને હજુ તેમનું ખાંદાંન ગાયકવાડની ધણી નેમણુકા ધરાવે છે. ઈ. સ.
૧૮૦૦ માં ગોવીંદરાવ ગાયકવાડ સાથના તહનામામાં ખરશેદજીના
બેટા મનચેરજીએ મુંબઈના ગવર્નર મી. દંકનને મદદ કરવાથી અ-
ંગ્રેજ સરકારે તેમને પોતાની બાંહેધરી* આપી. વલી ૧૮૦૨ માં ત-
હનામાની બજાવણી વખતે અંગ્રેજ સરકારને એ દેશાઈએ મદદ કર-
વાથી છેક ૧૮૧૭ માં દર માસે રૂ. ૨૦૦ નું પોલીટીકલ પેનશન
તેમને અંગ્રેજ સરકારે આપતું કર્યું હતું. તેમના એટલે દેશાઈ મન-
ચેરજીના બેટા જમશેદજી, વળી બીજા શયાજીરાવ માહારાજના
બહુ માનીતા હોવાથી, શયાજીરાવ તેમને પોતાના નાલાબાઈ કહેતા હતા.
આ દેશાઈ કુટુંબને કોલાશણાનું ઇનામી ગામ ગાયકવાડ સરકારે બક્ષી-
શ આપ્યું છે. ” એ પ્રમાણે નવસારીમાં ગાયકવાડ રાજનો અમલ કેમ
અને શાયકી થયો, તથા ગાયકવાડનું રાજ કેવા સંજોગો વચ્ચે સ્થાપિત

*બાંહેધરી, એ સંસ્કૃત શબ્દ છે. **વાંહી** = હાથ; અને **ધરહે** =
એટલે ધરવું—પકડવું. યાને જે પ્રમાણે એક માણસ મરતી વખતે પોતાના
બચ્ચાંનો હાથ, પોતાના કોઈ મેહેરબાંનના હાથમાં આપી ન્યથે, અને હા-
થમાં હાથ લીધા પછી તે બચ્ચાંને જેમ પાલવામાં આવે છે, તેમજ ગોયા
અંગ્રેજ મુરબ્બીએ પોતાના બચ્ચાં લેખે દેશાઈઓનો હાથમાં હાથ લીધોછે.
વળી મગદર થવા જેવી એક વાત એવી છેકે રપ—૩૦ અંગ્રેજ બાંહેધરી પ્ર-
થમ હતી, તે બધી રદ્દ કરીને આજે અંગ્રેજ સરકારે માત્ર ૪ બાંહેધરી કા-
યમ રાખી છે, તેમાંની બે તો નવસારી પ્રાંતનાજ વતનદારો અને જગીરદારો
ની છે. અને વળી તેમાં પણ કર્નલ વોલેસ પ્રમાણે ૧ લો દરજ્જે નવસારીના
પારશી દેશાઈની બાંહેધરીનો છે. નવસારી પ્રાંતમાં નવસારી કસ્બાના મોટા
દેશાઈ બાંદાંનની, અને પલશાણા તાલુકામાં આવેલાં બલેશરના હિંદુ દેશા-
ઈની મલી બે બાંહેધરી છે. વળી આપણા નવસારી પ્રાંતમાં ચાર પાલકી
પક્ષત દેશાઈઓ છે. ૧—નવસારીના દેશાઈ; ૨—બલેશરના દેશાઈ; ૩—મ-
હુવાના દેશાઈ; અને ૪—ગણુદેવીના દેશાઈ.

થયું, તે સઘળું તપાસતાં નવસારીની ભૂમીને તે સર્વેનો જશ વગર શકે આપી શકાય.

એ પ્રમાણે ઇ.સ. ૧૮૧૯ સુધી ગાયકવાડની તવારીખ જૂદીજ તરેહની છે. અને ત્યારપછીની નિરાલીજ છે. વાંટસન્સ હીસ્ટરી ઓફ ગુજરાત ઉપરથી જણાય છે કે, ઇ. સ. ૧૭૦૫ માં મરાઠાઓએ ગુજરાત ઉપરની ચઢાઈમાં પેહેલાં પગલાંજ નવસારીમાં સુક્યાં. અને રતનપુર તથા બાબાધ્યાન આગળ છતો મેળવી. પણ ઇ. સ. ૧૭૧૧ માં જે વેળાએ મરાઠાઓ નવસારીમાં આવ્યા છે એવી ખબર સુરતના નવાબ સાહાબતખાનને થઈ ત્યારે તેણે તૈયારીઓ કરી મરાઠાઓને આગળ વધવા ન દેતાં મારી હાલ્યા. બાલાપુરની લડાઈમાં ઇ. સ. ૧૭૨૦-૨૧ માં દામાજી ગાયકવાડ પોતાના ખેશીઓ સહ ઘણી બાહાદુરીથી લડ્યો, સખ્ય શાહુ છત્રપતિએ તે દામાજીને “ શમશેર બાહાદુર ” (Illustrious Swordman) નો ખેતાખ આપ્યો. દામાજીનું મરણ ૧૭૨૧ માં થતાં તેનો ભત્રીજો પીલાજી, જે સેનાપતિનો આસીરદાર હતો, તે શોનગડની ગાદીએ આવ્યો. ટુંકમાં ગાયકવાડનું વંશ એક ગામની પ-હલાઈ ધરાવનાર હતું, તે હવે મોટા મુલકનું રાજ ધરાવનાર થયું. નવસારીમાં પેહેલા ઉતરનારા મરાઠા હતા. ઉદાજી પવાર-કાન્દાજી કદમબાંદે-અને પીલાજી ગાયકવાડ. પ્રથમ આપણું ગાયકવાડી મધક નવાપુરામાં હતું. પણ બાંન્ડેના વંશવાલાઓએ તે પોતાની હદનું છે એમ જણાવ્યાથી, ગાયકવાડ સરકારને શોનગડમાં ગાદી સ્થાપવી પડી. ગાયકવાડ સરકારની પેહેલી રાજધાણી નવસારી પ્રાંતના શોનગડ કર્યામાં હતી. ગાદી પણ ત્યાંજ હતી. શોનગડમાં તેણે મોટા કિલ્લો બંધાવ્યો, અને પછી જેમ જિત થતી ગઈ તેમ, કોન્દ-વાળપુર-સકળખેડા-અને રૂપગડમાં કિલ્લાઓ બાંધ્યા. ઇ. સ. ૧૭૧૯માં સુરતના મુત્સદ્દી સૈયબ ઉલ્હીસલામે પીલાજી સામે લડાઈ જગાવી, તે વખતે નવસારીની તમામ પ્રજા ગાયકવાડ તરફથી મુસલમાનોની સામે લડી. અને મુસલમાનોને માર મારનારા નવસારીના કોળીઓ હતા. છેક ઇ. સ. ૧૭૬૬માં દામાજીએ પાટણ ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યાંસુધી તો આપણા નવસારી પ્રાંતમાંજ ગાયકવાડની ગાદી હતી. પણ ત્યારપછી સરજમીનની અર્ધવચમાં ગાદી સ્થાન કરી વડોદરામાં રાજગાદી સ્થાપી, વડોદરાની ભૂમીને રાજધાની બનાવામાં આવી. તે વખતમાં આપણો નવસારી કર્યો “ સુરત અઢાવીસી ” માં ગણાતો હતો. સુરત જિલ્લાના તે વખતમાં ૨૮ વિભાગો કરેલા હોવાથી (પાછળથી

૧૪ માહાલ ગાયકવાડમાં અને ૧૪ માહાલ અંગ્રેજ સરકારમાં ગણાયલા છે.) “સુરત અદાવીસી” નામ તેને આપવામાં આવ્યું હતું. ઈ. સ. ૧૭૨૪માં પાછો સુરતનો નવાબ ફત્તમઅલીખાન પીલાછને હાજવા લાગો, અને નવસારીના લોહો ઉપર લુટ ચલાવી. એ વખતમાં પીલાછને શેનગડના બીલો, કાલીઓ, વગેરે રૈયતે, તેમજ નવસારીના પારશી દેશાધ્યો, અને બધા માહાલના પટેલો વગેરે મુખીઓએ મુગલરાજથી કંટાળેલા હોવાથી એક બટપટ અને એક મસલતથી એકમતે એકાન્તે મરાઠાઓને કે જોડાઈ ગયા. એ ૨૮ માહાલ (તે વખતે નવસારીના આદને બદલે ૨૮ માહાલ કહેવાતા.) ના સર્વ લોકોના ખીલા ઉપાડ કરવાના કસદથી સુરતના નવાબ સરખુલદખાને પુનાના બાહરાવ પેશ્વા સાથે મલી જઈ એવી સલાહ કરી, કે પેશ્વાને તે નવાબ નવસારીના માહાલો પૈકી ચોંસ અને સરદેશમુખી આપે, અને તેના બદલામાં મરાઠા ગાયકવાડને મારી હથાવામાં ૨૫૦૦ ઘોડેસ્વારની પેશ્વાએ મદદ આપવી.

ઈ. સ. ૧૭૩૧માં પેશ્વા અને ગાયકવાડ વચ્ચે વડોદરા આગળના બીલાપુર ગામ આગળ લગાઈ થઈ, તેમાં પીલાછ ઘાયલ થયો. લગાઈનો અંત કેમે કરી આવ્યો નહીં. છેવટે સલાહ થઈ, તેમાં ડાભાડેના મરણથી જીવાન યશવંતરાવ દાભાડેને શેનાપતી બનાવી તેના મુતાલીક લેખે બાહરાવે પીલાછને હરાવ્યો. અને “શેનાખાસખેલ” નો ખેતાબ આપ્યો. એ પ્રમાણે આપણા ગાયકવાડ સરકારને બે તબક્કે મલી જીદા જીદા બે ખેતાબો, બાહાદુરી કરી શમશેર મારવા માટેજ મળ્યા છે. અને આજે તે બેકે ખેતાબો સાથે જોડાઈને “શેનાખાસખેલ શમશેર બાહાદુર” નો ખેતાબ થયો છે. અને આજના આપણા પ્રજાપ્રિય નામદાર માહારાજ શ્રીમંત સરકાર શયાજીરાવને, તેમની ભારે કુશળતા માટે અંગ્રેજ સરકાર તરફથી G. C. S. I. નો પૌઠ એલકાબ મળ્યો છે, તે સાથે ગાયક-

શેનાખાસખેલનો અંગ્રેજીમાં ગ્રાન્ટ દફે એવો અર્થ ક્યો છે;

“ Commander of the Special Band ” અથવા “ Leader of the Sovereign Band. ” યાને ખાસ ટોળીનો વડો. એમ જણાય છે, એ એલકાબ પ્રથમનો સેનાપતિ દાભાડેનો હતો, પણ મુસલમાનો ઉપર જીત મેળવ્યા પછી ગાયકવાડને આપવામાં આવ્યો હતો. અને ગાયકવાડનો તે ખાસ ખેતાબ થઈ પડ્યો છે. વળી પેહેલાનો અટલે સૂધી હતું, કે કોઈપણ નવો ગાયકવાડ ગાદી ઉપર આવે, ત્યારે તેને માટે એ ખેતાબના અધિકારનો પૌશાક પુના દરબાર તરફથી આવતો હતો.

વાડ સરકારના મોટા ત્રણ ખેતાઓ છે. એ વખત પછી નવસારીમાંથી મોગલાઇ રાજ છેકળ જતું રહ્યું, અને મરેથી રાજ મંડાયું. એ ગાયક-વાડના પેહેલા ચાર રાજ એકળ મળતાં નામોને અનુક્રમે ગાદીએ આવેલા હોવાથી તવારીખમાં ઘણાઓ ચુંચવાય છે. ૧લા ગાયકવાડનું નામ પીલાજી. ૨જનું નામ હામાજી. ૩જનું નામ પીલાજી. ૪જનું નામ હામાજી, એમ તેના તેજ નામો આવે છે. તેઓ કે તે રાજાઓ તો જૂદા જૂદા છે. ઉપર જણાવેલો શાનગડનો કિલ્લો એવા હેતુથી બાંધવામાં આવ્યો હતો, કે માત્રવા અને દાંગના મુલકો તરફ નવસારી પ્રાંતનું વખણાયલું સાગનું લાકડું અને બીજાં વેપાર, બીજી તરફ ધસ-કાઠ જાય નહીં. તેજ પ્રમાણે સાદોડનો કિલ્લો એવા હેતુથી બાંધેલો, કે નજદીકના દોચરડાંઓમાં ભરાઇ રહેતા બીલ લોકોને શીકસ્ત આપવી, અને તેમને નિસ્તેજ કરવા. મી. ઑગીલ્વીના જણાવા પ્રમાણે એ શાનગડનો કિલ્લો, ગામની સપાતીથી ૧૧ મૈલ ઉંચો છે.

દેશાધિઓની વેડ સીસ્તમ.

નવસારીમાં ગાયકવાડી સ્થપાઈ, તેમાં મુખ્ય હાથ હાંના દેશાધિઓનો હોવાથી નવસારીની મામલત કરવાનું કામ, અને વસુલ ઉંઘરાવાનું કામ ગાયકવાડે દેશાધિઓનેજ સોંપ્યું હતું. તે દેશાધિઓ નવસારીની રૈયત પાસેથી “ વેડ ” ને નામે જૂદા જૂદા આકારમાં કર લેતા હતા. ઈંગ્લેંડમાં પણ મોટા લોર્ડ લોકોના વેડ લેવાના જેવા ધારા સરકારે પાળ્યા છે. જેને Petty Rights કહે છે. એ વેડ દેશાધિઓ તમામ રૈયત પાસેથી લેતા હતા, અને તેના બદલામાં તેમનું રક્ષણ થતું. તેમના તરફથી દેશાધિઓજ સરકાર દરબારમાં તેમના પ્રતિનિધિ, અગ્રેસર, વકીલ કે બેરીસ્ટર ઘઈ બચાવ કરતા. વેડ, યાનેકે વગર મેહેનતાંજ કે વગર અવેજ લેવે મજબૂરી કરતી, કિંવા માલ આપવો તે. જેવું જેનું કામ, જેવો જેનો ધંધો, તેવી તેની પાસે વેડ લેવાતી. વેડવું શબ્દ વેડ ઉપરથી નીકળેલો છે. એટલે ગોથા નવસારીની રૈયત પોતાનો બધી વાતે બચાવ કરનારની બધી ચીજ વેડતા હતા. અને તેમાં તેઓ રાજ હતા. કારણકે કોહર કાકડી આપીને દેશાધિની આગળ શુષ્ક રહેવાનું હતું. આજની માફક વકીલોને ત્યાં કે દીવાની અને ફાજલરી કોર્ટમાં તેઓને

ખરાબ થવાનું નોહોતું. મોટી શી આપવી પડતી નોહોતી. અડચણ પડે તે દેશાધ તાળી દે, અને બદલામાં વેઠ લે. એ વેઠ સીસ્ટમ કેવી રીતે ચાલતી હતી, તે આપણે જાણીશું. એ સીસ્ટમને “વેઠ બીગાર” ની સંસ્કૃતિ ઓળખવામાં આવે છે. તેમાં કેટલાક હક, દસ્તુર, લવાજમ વગેરે રોકડમાં, માલમાં, કિંવા જાતમેહેનતમાં વશુલ કરવામાં આવતા હતા. એ દરવેળે પશુ દેશાધિઓએ નક્કી કરેલા. કેમકે નવસારીના તે વેળા હાકમજ તેઓ હતા. કન્યાદાતા ચુકવનાર, અને ગુન્હાની સજા કરનારા વડીલ તેઓ હતા. આંગણના ખાંદાનમાં જેવી હાકમી હતી, તેવી એ દેશાધ ખાંદાનમાં તે વેળાએ આવી હતી. માર મારવાથી તે જીવથી મારી નાંખવાનો પણ તેમની પાસે અણલેખીત અધિકાર હતો ! આજે જેવા અધિકારો નવસારીના શુબાને કે દિવાનને નથી, તેવા અધિકારો તે વેળાના દેશાધિઓ પોતાના ઘેરના કાચદાથી વાપરતા. નવસારીના કણીઆ સમસ્ત-કલાલભટ્ટીના પીકાંવાલા-ઈંટ પંજવાવાળા-પસ્તાકીઆ લોકો-ભરવાડા લોકો-ખાલપાઓ-તરવાડાઓ-ખેડુતો-કુંભારો-ખાટકીઓ-માંછીઓ-ધાંચી લોકો-શુખડીઆઓ-વણુકર-કંસારા-સુતરવાલા-માલી-તંબોલી-સુધાર-મોચી-દરજી-તાઇ લોકો-કાગદી-ગોળા-વગેરે તમામ ધંધાદારીઓ મેહેનત મળુરી કરીને અથવા માલ આપીને દેશાધને વેઠ ભરી આપતા. તે વીશે લંબાણ હકીકત, સમજણ સાથે હમારા માનવંત મુરખી પિતાજી દેશાધ મનચેરજી બરજેરજી તરફથી બાહાર પડનારી દેશાધ ખાંદાનની સંપૂર્ણ તવારીખમાં આપવામાં આવશે.

એ વિગેરે વેઠબીગાર, હક દસ્તુરી, ની સીસ્ટમ નવસારીમાં દેશાધિઓની હકુમત વખતે હતી. અને જે બીના હમે આપી છે તે કાંઈ માત્ર દંતકથા નથી, પણ હજી સુધી દેશાધ ખાંદાનના દફતરમાં મેળુદ છે, એવા દસ્તાવેજ પુરાવા ઉપરથી આપી છે. અલખત એમાંની જુજ શિવાય કાંઈ પણ વેઠ આજના રાજ્ય અમલમાં રહી નથી. તેમજ આ વેઠ આજે આપણને જુલમ જેવી કદાપિ લાગે, પરંતુ તે વખતના લોકો આવી નિર્જિવ વેઠમાં સરકાર દરખાસ્તના ધક્કા ધક્કીથી મોકળા હોવાને લીધે, તથા કોઈના કજઆથી મુક્ત હોવાને લીધે, એ વેઠ ઘણા આનંદથી આપતા. એટલુંજ નહીં પણ આ વેઠો આજે આપણને હસ્તા સરખી લાગતી હોય તો જાણવું અગત્યનું થઈ પડશે, કે ઈંગ્લંડમાં લોડ લોકોના એવા Petty rights હજી છે. અને એવા નાહતા કીરકોલા હક આજે પણ નામદાર ગાયકવાડ સરકારેજ નહીં, પણ ખુદ

નામદાર અંગ્રેજ સરકારે પાલ્યા છે, તે એવી રીતે કે, સુધરેલું રાજ્ય અમલ સ્થાપન થવાથી અને દેશાધિઓની હકુમત ઉતરી મામલત ગયા પછી જેટલા વખતથી આજ સુધી વેઠ બાંધ થયેલી, તેની નુકશાની બદલ હમારા પિતાજી દેશાધિ મનચેરજી બરજોરજીએ નામદાર ગાયકવાડ સરકારમાં વર્ષો ગણત્રિથી કામ ચલાવી એ વેઠ બીગાર બદલનાં કંપન-શેશન મલવા મથન કર્યાથી, આજે કૃપાવંત અને માયાળુ એવી નામદાર ગાયકવાડ સરકારે કંપનશેશન આપવાનું સ્વિકાર્યું છે; અને તેમાં અંગ્રેજ સરકારે પણ ખુશી માની છે. દસ્તાવેજ નોંધવાનું રેજીસ્ટ્રેશન ખાતું પણ દેશાધિનેજ ત્યાં હતું, અને તેની નોંધણીની શી સૌ વેઠમાંજ સમજી લેવાની હતી ! ત્યારે એવી વેઠ કોણ નહીં પસંદ કરે ?

આપકારીખાતું પણ દેશાધિનેજ ધર હતું, અને જેને જેમ ગમે તેમ ખીઠાં માંડી દાડ ગાળે, વેચે, અને તાડી ખપાવે. તેનો દરદામ સૌ વેઠમાંજ આવી રહેતો !

એ પ્રમાણે નવસારીમાં બીજને કોઈ કર નોહોતો. પણ વેઠ સીસ્ટમ ચાલતી હતી. આજની મ્યુનિશિપાલીટી પણ દેશાધિઓનાજ ઘરમાં હતી. લોકોને ઘર બાંધવાની, કે બારી બારણા મુકવાની પરવાનગી લેવી અથવા તેની શી આપવી પડતી નોહોતી, પણ તે બધું વેઠમાંજ આવી રહેતું હતું ! ત્યારે એવી વેઠ કોણ નહીં ગમે ? જકાત ખાતું પણ દેશાધિનેજ ત્યાં, એટલે બંદર ઉપરથી આવતા માલ ઉપરની જકાત કંઈ બી લેવામાં આવતી નોહોતી, તે સૌ વેઠમાંજ પેશી ગયેલું. હુંકમાં કહીએ તો તે વખતના લોકોને આજના જેવું ધકકા મુકકીતું કે પૈસા ટકાના ઘસારાનું દુઃખજ નોહોતું. ત્યારે આજના વડીલ ખર્ચ, મ્યુનિશિપાલીટીના ખર્ચ, જકાત, આપકારી, દસ્તાવેજ નોંધણીના ખર્ચાલુપણાં કરતાં દેશાધિઓની વેઠ સીસ્ટમ હજાર દરજ્જે સારી હતી, એમ કોણ કહો માણસ કહી શકશે નહીં ?

નવસારી પારશી પ્રકાશ.

નવસારીની ભુગોળ, તથા તેની પરચુરણ હકીકત આપણે કેટલીએક ઉપર જણાવી છે. હવે પારશીઓના હિંદુસ્થાનમાં આવ્યા પછીની તવારીખના ઉસ્તાદ શેઠ બ. બે. પટેલના વખણવેલાં પારશી પ્રકા-

જાને આધારે, તેમજ એ. બં. શે. દસ્તુર મહેરજી રાણાની હસ્તલેખી
એ કેતામેને અનુસરીને, તથા દીનખેહ માળદયસ્ત્રી નામની કેતાબની
મદદથી નવસારીના આગલા પારશીઓની હકીકતો આપે. પારશી પ્ર-
કાશમાંથી જોયા નવસારીનો ભાગ એકઠો કરી, એકજ પ્રકરણ “ ન-
વસારી પારશી પ્રકાશ ” ને નામે આપણે એકજ ઠેકાણે સંગ્રહ કર્યો.
નવસારીમાં અરદાવી- ઇ. સ. ૧૫૩૩માં ઇરાંનના યજ્ઞ શેહેરથી
રાફ નામનો જન્મ. આવેલા ઇરાંની નામે કાઢિશ ફરીખરેજ
ખીન નવરોજને નવસારીના વડા અકાબર
માણેક ચાંગા તથા તેવણના ખેટા બહમન માણેકે ફરમાશ કરીને, બે-
હેસ્ત દોનખની સમજણ પાડવા સાર ફારસી બેતોની અંદર “ અરદા-
વદિરાફ નામે ” લખાવ્યું, જેની એક અસલ પ્રત “ વીરાફ કાઢિશી ”
નામની તેના બનાવનારના નામ સાથની હજી હયાત છે. એ પ્રમાણે
પારશીઓનું આ થીઓસોશીકલ પુસ્તક નવસારીની પેદાયશ છે.

૧૫૮૦

મેહેરજીરાણા.

ઇ. સ. ૧૫૮૦માં, પોરચુગાલ ઉપરનું વડ
પણ સ્પેનના શીલીપ બીબને પોરચુગીસો-
એ રોંપીને ફીલીપને પોતાનો વડો બનાવ્યો,
તેજ પ્રમાણે અને તેજ વર્ષમાં નવસારીની અંબુમનમાં એરવદ મેહેરજી
વાજા નામના મોખેદને, મોખેદોના વડા બનાવવામાં આવ્યા. અને દી-
ન બેનના કિયા કામે ઉપર તેવણની દેખરેખ રેહવા લાગી. એ મેહે-
રજીના બાવાનું નામતો રાંણા હતું, પણ પોતાના કાકા એરવદ વાજા
જેશંગના પાલક થવાથી મેહેરજી વાજાને નામે બણતણોમાં નામ લેવાય
છે, અને સાધારણ વાતમાં મેહેરજી રાણા લખાય છે. વળી એ રાણાના
ઘણીઆંણીનું નામ રાંણીહતું એમ કહે છે. એ મેહેરજી રાણા પોતાના
વખતમાં ઘણા કામેલ, પરહેજગાર, અને દીનદાર હતા. એવણ ઇ. સ. ૧૫-
૯૧માં જીવ્યા હતા. એવણને મોગલાઇમાંથી ઘેલખરીનો વીંધાં ૨૦૦નો
વજોડો ઇતમ મળેલો કહેવાય છે.

૧૫૮૮

વડી દરેહમેહેર.

નવસારીની વડી દરેહમેહેરની ઇમારત
જીતી થવાથી સર્વે મેહેદીન તથા ઓસ્તા
અંબુમને મલી એવો ઠરાવ કર્યો કે,
“ આપણી એક વરસની લગન તથા ગમરતાની આવક વેંહચી ન લેતાં
તે મધેથી ખરચ કરી દરેહ કરાવવી.” તે પ્રમાણે એ વરસમાં એ
વડી દરેહમેહેર સમારવામાં આવી હતી. પાછળથી પાછી જીતી થવાથી

દેશાધ મનોચેરજી પુરશેદજીએ નવેસર પાછી આંધી હતી. તે વીશે પાછળથી વાંચીશું.

નોશારી પંથકનાં

ગાંધો.

૩૦૦ વરસ ઉપર નવસારીનું પારશી ધર્મક્રિયાનું મુખ્ય મથક પોતાની હદ-સત્તા નિયલાં ગાંધો ઉપર ધરાવતું હતું, એમ એક જુના લેખ ઉપરથી જણાય છે. “ સીસોદરા, મહવા, મરોલી, ડોદાદા, કલાંન, વીસલપોર, ગંદેવી, ચુનસવેલ, મેલદેરી, દેલવાલા, બીન, ચેઝોલ, મોહલ, કુચદ, વીલનપોર, કુરલ, થાંણા, મકુવરીઆ, વીકલ, દીવ, તવડી, આંતે, સરભોણ, સાતમ, મોદાલી, કેસળી, ખરભાંન, મતવાડ, ખેરડી, ભીંદર, જમાલપોર, તીગરા, આંબલી, ઈતાલવા, ખંભાલી, વાંઝળ, ખદરપોર, દેગાંમ, ખેરપોર, મંગોદ, વીકીઆ, ખીલી, મલેકપોર, હુનાઈ, વલવાડા, શુરખાઈ, બેહેદા, બાખર, વસલાહીન, કુકેરી, બેહદા, મેદર, તરભાંન, ચીકલી, સતરાઉ, અને શીઝોદપુની. ” એ ગાંધો ક્યાં ક્યાં આવેલાં છે, તે પારશી પ્રકાશમાં જે જણાવેલું છે તે બરાબર ન હોવાથી, હમે તે સ્થાને ભાગ કાઢી નાંખ્યો છે.

૧૬૦૮ કેકોબાદ

મેહેરજી.

નવસારીના એ વખતના વડાઓ “ પટકીલ ” કહેવાતા. પટકીલ ચાને પટેલ. આં-ગાશાની ઝોલાદથી ઈતરી આવેલા શેઠ મીનો-ચેહેર બહમનના ચાકરો પોતાના શેઠની જગીરો પચાવી પડી હાથેના હાથે પટકીલ થઈ પડી, પોતાને પટેલ કેલવડાવતા હતા. તેઓ પાસેથી ઇ. સ. ૧૬૦૮માં મેહેરજીરાંણાના બેટા કેકોબાદજીએ જગીરો છીનવી લઈ પોતાની તરફેણનો લેખ લખાવી લીધો હતો. વળી એજ કેકોબાદ-જીને ઇ. સ. ૧૬૧૯માં દીલ્લીના મોગલ શાહાનશાહ-જાંહંગીરશાહની દરબાર તરફથી નવસારીની જમાનનું મેહેરજી વસુલ કરવાનો ઇન્જરો મળ્યો હતો. આ ઇન્જરો મલવાથી આંગાશાના વંશના દેશાઈ નોકરોએ દાવો ઉઠાવ્યો, કે દેશાઈગરજો હમાઈ છે. આ તકરાર જોઈ દેશાઈ ગરાનું કામ પણ મોગલ સરકારે ઇ. સ. ૧૬૨૨માં ઇન્જરે આપવા માંડ્યું. એવણે મોગલાઈમાંથી ઘેલખરીમાં વીંઘાં ૧૦૦નો વજરો વધારી આપવામાં આવેલો કહેવાય છે. એ ઘેલખરીની જગાનું કોઈ દરમાન રીતસર દીવાંનમાં નોંધાયા વગર અને તે બજાર જમીનનો વહીવટ ચાલેલો હોવાથી તે વીશે મોટો વાંધો ઉઠ્યો હતો, અને પારશી પ્રકાશ પ્રમાણે “ ઇ. સ. ૧૫૯૪માં એવણ પોતાના આપને આપેલી

જાગીરના કાંધ વાંધાસર દીલ્લી ગયા હતા.” એવણુ ઇ. સ. ૧૬૧૯માં ગુજ્યા હતા. એવણુ દસ્તુરીના કરતાં પણ જમ્દારીમાં વધારે કુશળ હતા.

૧૬૧૬ નવસારીમાં

નવી સગડી.

ઇ. સ. ૧૬૧૬માં, બહેલીન ખરશેદજી કા-
હાનજીએ માણેક ચાંગાવળાં દોખમાંની
સામેની અસલ સગડી ભાંગી જવાથી, નવી
સગડી કરાવી હતી. તેની ઉપર નીચે પ્રમાણે તખ્તિ મારેલી છે:—
“ રોજ-ગોશ-માહા મેહેર, સંવત ૧૬૭૨ વરખે સગડી પુરી થાઇ
ખુરશેદ કાહાનજી. ”

૧૬૧૯ વજીરદાર

વંશમાં દસ્તુરી.

ઇ. સ. ૧૬૧૯માં કેકાબાદજી દસ્તુરના મ-
રણથી તેવણના ખેટા મેહેરનોશજી ઉર
મેહેરદાર જેઓ “ વજીરદાર ” ને નામે
ઓલખાતા હતા, અને ત્યારથી વજીરદાર વંશ બોલાય છે, તેવણને દ-
સ્તુરી મળી હતી. એવણુ જમ્દારીમાં બાહોશ, અને કાચુવાલા હતા.
મરહુમ શેરાબજી ખરશેદજી વજીરદાર ઉરફે ઘેલખરીઆના વંશના
વડવા. એવણુ ઇ. સ. ૧૬૬૪માં ગુજ્યા.

૧૬૨૨ પોલ્યા

દેશાઈના વડા.

ઇ. સ. ૧૬૨૨માં પોલીઆ દેશાઈ ખાંનદાંનના
વડા બહેરાંમ ફરેહુન મરણ પામ્યા. એવણુ
ચાંગાશાના નખીરા મીનાચેર બેહુમનના

કારભારી હતા.

ઑબલર્ટ ડી માન્દેલ્સો.

૧૬૨૬ પારશીઓની

હાલત.

ઇ. સ. ૧૬૨૬માં ઑબલર્ટ ડી માન્દેલ્સો
નામનો ફ્રેંચ એલચી આ તરફ આવી ગ-
યો હતો. તેણે ઇરાંન અને હિંદુસ્થાનની
સુસાફરીની પ્રસિદ્ધ કરેલ ચોપડીમાં નવસારીનાજ નહીં, પણ આસપાસ
ના તમામ ગુજરાતના પારશીઓ વિષે જે અભિપ્રાય આપ્યો છે, તે
બોલેબોલ મી. રણાડીની કેતાખમાંથી ઉતારી લેવા લાયક છે. કેમકે તે
વખતના નોશાકરાઓ કેવા હશે, તેમની રીતભાત કેવી હશે, તેનો આપણને
ખ્યાલ થાય છે. તે પારશીઓ માટે લખે છે કે, “ તેઓ ઘણાખરા કીનારા ઉપર રહે
૧૧

છે, અને સલાહ સંપત્તી ચાલે છે, તથા તમામની ખેતી અને તાડીના દારની આએપત ઉપર ઘણાખરા રહે છે. તેઓને દાર પીવાની છુટ છે. તેઓ વ્યાપાર વનજ, સરાશી, દુકાનદારી, અને બીજા બધા ધંધાઓમાં ગુંટાયલા છે. ફક્ત લોહાર અને સોનીના ધંધામાં તેઓ પડતા નથી, કારણકે આતશને ખુબવલો એ તેઓ મોટા ગુનાહ સમજે છે. પારસી-ઓ એકજ સરવ શક્તિમાન ખોદાને માનનારા છે, તેમના ઘરો નાધલાં અને અંધારાં તથા તેમાં સામન થોડાજ હોય છે. તેઓમાં કોઈ એકસ માણસટરેટ નથી, પણ પોતાનીજ કામ મધેથી જે સારાં માણસોને તેઓ પોતાનો ધનસાધ સોંપે છે, અને પોતાના ઠંઠાઓની બાબદ ઘણીખરી બીજાઓ આગલ લાવતા નથી. તેઓ આતશ જેવી પત્રીત્ર સ્ત્રીજ બીજી કોઈ ગણતા નથી, અને તેથી તેઓ એક બતી અથવા ચેરાગને ટુક મારીને ખુબવલતા નથી, તથા આતશને ખુબવલા કદીપણ પાણી વાપડતા નથી. અગર કોઈનું ઘર આગથી બળી જાય, તોબી તેપર પાણી નામતા નથી, પણ હુલ અથવા માટી તેપર દાખી દીએ છે, અને તેથી તેઓ ઘણું મુસીબત જેવું સમજે છે. તેઓ બ-ચાંઓને નાહનપણથી પરણુવે છે, પણ તેમનો સંબંધ ૧૫કે ૧૬ વ-રસની વયે પુગા પછી થાય છે; તેઓમાં વીધવાઓ નાતર કરી શકે છે. છીનાણું અને રંડીબાજ તેઓમાં મોટા ગુનાહ ગણાય છે, અને જો ધનસાધ તેઓના હાથમાં હોયતો એવા ગુનેહગારોને તેઓ મોતની સજા કરે. તેઓ અંગે ઘણા કદાવર નથી. તોપણ તેમનો દેખાવ હિંદુસ્થાનના બીજા લોકો કરતાં સોભઈતો છે; તેઓની ઝોરતો દેશની બીજી જ્ઞાતની ઝોરતો કરતાં મુકાબલો નહીં થઈ શકે એવી ગેરી અને ખુબચુરત છે. મરદો લાંબી અને ગોલ કાપેલી ઝાઢી રાખે છે, કે જે રીત આજ ૫૦ વરસ થયાં ક્રાંસમાં દાખલ થયલી છે. તેઓમાંના કોઈ બાલ રાખે છે અને કોઈ કાપે છે. જેઓ કાપે છે તેઓ માથાની તાળકી ઉપર એક અગોશ જેટલી લાંબી વાલેલી ચોટલી રાખે છે. ”

૧૬૨૭

વધાર નાંખવાનો
રેવાજ.

ઈ. સ ૧૬૨૭માં ધરાંનથી ધંબારને માટે પેહેલ વેહેલો શીતાબ નવસારીમાં લાવવા-માં આવ્યો હતો. એની સમજણ એવી છે કે, ધરાંનમાં અંબુમનના ધંબાર થાય

છે, તેના ખાંણની પેહેલી દેગ ચુહલા ઉપર ચઢે, તેમાં દરતુર મોખેદા હાજર થઈને તેઓમાંનો વડો પોતાને હાથે તે દેગમાં દુધ-સરકા-અને

શીતાબ નાંખે. તે રવૈયો ધરાંનથી નવસારીમાં આવ્યા પછી પારશીઓ
માંથી ફરજ્યાત નીકળી ગયલો, કેમકે શીતાબની ઉત્પત્તિ તે વેળા અત્રે
જણાવલી નોહતી તેથી શીતાબ પેહેલ વેહેલો આ વખતે આવ્યો. ત્યાર
પછી ધરાંનની માફકજ અંબુમનના ધંધારના ખાંણમાં વધાર નંખાવા
લાગો. હાલ એ રેવાજ આજે મરહુમ દેશાઈ મનચેરજીની બાબતું ગામ
જમન થાય છે તેમાં, તથા તીરમહીનાના ધંધાર જે દેશાઈજી હસ્તક
થાયછે તેમાં, એક દહાડો આગમચથી બુઝગો જઈને વધાર નંખાવે છે.

૧૬૩૮

આશદીન કાકાતું

મરણ.

ઈ. સ. ૧૬૩૮માં નવસારીના જાણીતા પર-
હેજાર દસ્તુર “આશદીન કાકા” ગુર્જ્યા.
તેઓએ ધરમની તેમજ દીનઆઈનની ધણીક
કેતાઓ બનાવી હતી. પુત્ર વાલા મરહુમ-

ટેહમુલજી હોજદારના વડવા એવણુ હતા.

સૂર્યદાહની રૂઢી કેપ્ટન એલેક્ઝાંડર હેમીલટને, નવસારી અને
વિષે વિચિત્ર વિચાર. સુરતમાં પારશીઓ પોતાના મુરદાંને ઢેકાંણે
પાડે છે તે શા મુલ ઉપરથી છે, તે વીશે
સમજવતાં અજબ જેવો ફટવો આપ્યોછે. તે કહે છેકે, એ પારશીઓની
દક્ષન કીયા એવા હેતુથી ઉત્પન્ન થઇ છે, કે મરણ બાદ જે ચાર તત્વો
યાને અનામસોથી આદમી બનેલું છે, તે ચાર તત્વોમાં તેના મરણ બાદ
તેના શરીરના ભાગ પાડવા બેઠાં. સૂર્યદાહ થવાથી અગ્નિ તત્વ-વર-
સાદના પાણીથી હાડકાં ઘસડાઇ જવાથી જળ તત્વ-અને રસી જમીનમાં
જવાથી મટ્ટી તત્વ-અને ગીચો તેમના તુકડા હવામાં ફેંકી દેછે, તેથી
હવામાં તત્વ, સચવાયલાં છે ! વળી જ્યાંસુધી મુરદાંની એક આંખ ગીધ ફા-
ડીનાંખે ત્યાંસુધી એ પારશીઓ આખો દહાડો મુરદાં આગળ પેશી
રહેછે ! ! જે ગીધરો જમણી આંખને પેહેલી ખેંચી કાઢે તો મુરદાં
ખેડેસ્ત જાય, અને તેથી તેના સગાં વાહાલાં ખુશી થાયછે, અને ખાંણ
કરેછે. પણ જે પેહેલાં ડાબી આંખ ગીધરો ખેંચી કાઢે તો તે ર-
વાંન દોજખમાં જાયછે, અને લોકો નાખુશ થાય છે ! ! આવી રીતનો
ખેડો વેહેમ, લુટો વીચાર, અને અટકળનો ફાટીઓ ભણી, જુદો
ફટવો તેણે આપેલો છે.

૧૬૪૨

આંદરણીના કાયદા.

ઈ. સ. ૧૬૪૦માં મુઅઝમાં પેહેલ વેહેલા
પારશીઓ પેશી ચુક્યા હતા, તોપણ નવ-
સારીની અંબુમનતું ત્યાંના પારશીઓ ઉપર

ઉપરીપણું હોવાથી, ઇ. સ. ૧૬૪૨માં નવસારીની અંગુમતે છોકરાને અદ-
રાવતી વખતે. શું કાયદો રાખવો તે નક્કી કરીશું, કે છોકરીનો આપ જો-
ળ શેર ૫ તથા નાદયર નંગ ૨ આપે, તથા અંગુમનની પાંચ મોહોર
યાને ૩૧. ૨ આપે. એથી વધારે આપે તે અંગુમનના દીવાનમાં ૩૧. ૨૫
ગુનેહગારી આપે. એ ધારાને માન આપીને તે વેળાના પારસીઓ સાક્ષતા.
હાલતો તાલો બગડી જમ. આંદરણીની પણ મોટ મોટી રીતો ઘવા
લાગી છે, અને ગરીબી ઠોક્યાં કરતીજ જાય છે.

૧૬૭૨ ધુરકા

ધુરકીના લેખો.

ઇ. સ. ૧૬૭૨માં ખુરશેદ બહેરાંમ, માણેક
મેહેરનોશ, કેરશાસ્પ મેહેરજી, દારાબ જમ-
શેદ, ફરેદુન એરવદ, નવરોજ રસ્તમ, ર-
સ્તમ શોરાબ, ખુરશેદ કેરશાસ્પ, આશા રાંનજી, બહમન પેશતન, જીવણ
નરીમાન, બેહરાંમ કુકા, પાલણુ ફરેદુન, ફરાંમરોજ બહમન, જીવણ
બહેરોજ, બરજોર જેશંગ, કાકિશ હોમજી, રસ્તમ હોમજી, કુકા સોરાબ
એટલા ભગરીઆઓએ એવો લેખ કર્યો કે, “ નવસારીને લગતો મોટો
ફલ્કો તથા મલેશર ફલ્કુ તથા ગંદેલી, બીલી,* કેસલીપાતી, મેધર,
મહુવા, શીઆદપુણી, આંબલી, તવડી, મરોલી, દીવ, ચેઆલ, કલેઆં-
ણી, બીમડી, થાંણા, મુંબઈ, વગેરે નવસારીના પંથકના ગામોમાં
વહેવા તથા ગગરના, શીઆન, શરોશ, તથા અધેઆરપણા સંબંધી
જે કામ હોય તે વારાના ધણી વગર તથા પંચની રગ વગર જે ચલાવે
તે દીવાંનના ગુનેહગાર થાય, તથા ૩૧. ૨૫ ગુનેહગારીના આપે. ”

આ ઉપરથી તા. ૮ નવેંબર ૧૬૭૩ને દીને નવસારીના બેહેદીનો,
કાકિશ આશદીન, પટેલ નાનાભાઈ મહેરજી, કીકા હોશંગ, કેરશાસ્પ મી-
નોએહેર, મેહેરનોશહોરમજી, શાપુર જમશેદ, ચાંદાં ધાયા, કીકા ચાંદજી,
શોરાબ કાકા, મેહેરજીરાંણા મેધરના, હીરા ચાંદા, બરજોર બહેરાંમ ડીગ-
રીઆ, જમશેદ ફરેદુન, શોરાબ અસલાજી, હોમજી જમશેદ ગાંધી,
બીખલા કામા, દારા કુકા, હોશંગ કેકોળાદ, બહમન નરશંગ વછદ,
આશદીન અસપદીઆર, રસ્તમ કામદીન, જમશેદ હોશંગ, દારાબ સુખ-
લા, રસ્તમ ખુરશેદ, જમશેદ ખુરશેદ, માણેક ખુરશેદ સાંગા, મેહેરજી
અસપદીઆર સુઈ, પેશીતન કુકા ખુરશેદ, કેરશાસ્પ કાકિશ ગાંધી, ખુ-

*બીલી, તે બીલીમોરા મધેતું ગામ છે. મોરો એટલે ટેકડી ઉપર આવેલી
જગા. મોરો અને બીલી એક ગામો પાસે પાસે હોવાથી બીલીમોરા સાથે
જોડાય છે, બાકી એ બે જુદાં જુદાં ગામો છે.

રશેદ મેહેરજી, ભાઈઆ કુકા, રાંતજી કુકા, ચાંદજી કાંતજી, કાંતજી મે-
હેરજી, એ સમસ્ત બેહેરીનોએ, ઈ. સ. ૧૬૭૨માં થયલા અધ્યાયોના
લેખની વિરુદ્ધ એવો લેખ કર્યો કે, “હાલમાં કેટલાક ભગરીઆ મોબેદોએ
એવું લખ્યું કીધું છે કે જેનો વારો આવે તે સરવે મોબેદીતું કામ કરે
પણ તે ઉપર આપણે બેહેરીનો રાજી નથી, માટે આપણે જેમ આપ-
ણને મન માને તે મોબેદોની પાસે સર્વે કામ કરાવવું, તથા જે કાંઈ
આપવું હોય તે પોતાને મન માને તેમ આપવું. ”

૧૬૭૩ પંથકોની

હદ.

ઈ. સ. ૧૬૭૩માં ભગરીઆ મોબેદોએ
ક્રિયાકામના દરદાંમ અને પંથકોની હદ
મુકરર કરવા માંડી. પેહેલાંતો એવું હતું, કે
બેહેરીનની નજરમાં આવે તેની પાસે ક્રિયાકામ કરાવે, અને જેને જે
આપવાની શક્તિ હોય તે આપે. મોબેદોની મરજીતું આપવાનું નોંધેલું.
કેમકે તે વેળા તો ધારા બાંધનારા પણ પગભર થયલા બેહેરીન હતા.
પણ આ વખતથી મોબેદો પોતાનો દરદાંમ નક્કી કરવા મથન કરવા લાગ્યા.

૧૬૭૬

પાલક કરવાનો કાયદો.

કોઈ પણ પારશી, વગર ફરજદે ગુજરી
જાય, તેને ત્રણ દિવસના અંદર ખનતાં
સૂધી તેના કુટુંબમાંથીજ એક છોકરાને
પાલક કરી આપવાનો કાયદો ઈ. સ. ૧૬૭૬માં કાઢવામાં આવ્યો.
ખનતાં સૂધી તો ઘણીગમ નવસારીના પારશીઓ પોતાના ભાઈનેજ
પાલક કરેછે. તે એટલે સૂધી કે ૩ ભાઈઓ હોય, તેઓને ત્યાં ફરજદ
થાય ન થાય, તોપણ વડો ભાઈ પોતાથી ઉતરતાને પાલક કરી લે, અને
તે ઉતરતો ભાઈ પોતાથી નાહના ભાઈને પાલક કરીલે. એટલે તેથી કાં-
ઈ માલ મીલકતને તે ઘણી થતો નથી, પણ મુઝા બાદ તેમના અકેક-
ની સાથે નામ લેવાય છે. એવી રીતના પાલકને “ સાંકડ્યા ” કહે છે.
એટલે સાંકળની કડીઓની માફક વીંટલાયલા. વળી એક ઘણીનો વડો
બેટો હોય તેજ ઘણીનો તે પાલક રહે છે, તે વડા બેટાને અથવા એક
પુરા બેટાને કોઈ પાલક કરી આપવું નથી. પણ પૈસાની લાલચે
અથવા ખીજે બેટો અવતરવાની ઉમેદ રાખીને ઘણી ગમ વડા અને એક
પૂરા બેટાને પણ ખીજાનો પાલક કરી આપેછે. વળી બે પ્રકારના પાલક પાર-
શીઓમાં કરેછે. ૧-હકક આપી કરેલો પાલક. ૨-તમામ માલમીલકતનો

વારસ—પાલક અથવા મીરાશગીર. વળી કેટલીક ગમ એવો કાયદો છે કે જાપની હાથઆતીમાં, જે એક દીકરાને બીજા કોઇનો પાલક કરી આપવામાં આવેછે, તો તે હયાત જાપના જેટલા દીકરા હોય, તે બધાને પેલા પાલક કરી લેનારની માલ મીલકતનો સરખો ભાગ મળે છે. આ કાયદાને માન આપીને કોઈ પણ ઉઠમણની મીજલસમાં આગળતો પાલક કરી આપના વિના ચાલતું નોહાતું. કહેછે કે, પાલક નહીં મળી શકવાથી, કેટલી પણ ખેલી કાઢી મરનાર સાથે સંબંધ જોડી આપવા સાફ ઉઠમણની મીજલસો, આગળતો રાત પડી જવા છતાં બરખાસ્ત થઈ નોહતી. પાલક કરી આપીનેજ ઉઠમણું ઓગરવાનો રેવાજ હતો. આવતો તે કાંઈ રહ્યું નથી. પણ ઇ. સ. ૧૬૭૬માં નવસારીની અંગુ મનનો પાલક બદલનો કાયદો એવો હતો કે, “ જે ધણી જેનો પાલક થાય તે તેની મીલકત લીએ. તે ઉપર કોઈ વારસ થઈને દાવો કરે તથા હક લેવા માંગે તે અંગુમનનો જોનેહગાર થાય. જે મરતને બેટો નહી હોય તે પોતાની હયાતીમાં જેને ગમે તેને પાલક કરી લીએ તે રવા છે. અગર તે જીવતા જીવત નહીં કરે, અને તેના મુઆ આદ તેની ઓરત કોઈ તરાહેત ધણીને પાલક કરે તે રવા નથી. તે ગુજરયા પછી તેના કુટુંબમાં અતલગ જેને ઘટે તેને અંગુમનની હજુરમાં પાલક કરે. અંગુમનની સલાહ વગર કરે તે નારવા છે. વળી એવું કહેવું છે જે આજ દંનથી જે કોઈ પાલકનો હક ભાંજે તેને અંગુમન મલી શબ્દ કરે. જે કોઈ પાલક થાય તે પેલા મરનારની માલ મીલકતનો ધણી. તેનું દેવું હોયતે આપે, લેવું હોયતે લીએ. તેનાં મુવાં જીવતાંનો ખચમાંનો કરે, તથા પેલા મરનારની ધણીઆંતે જીવે તાંહ લગણુ ઘેરમાં રહે. એ બદોબસ્તથી જે ફરે તે શ્રી દેવાનમાં રા. ૧૦૫ ગુનેહગારીના આપે. ”

૧૬૮૩
ભગરીઆ માટે સુરત-
ની ખેરખાહી.

ઈ. સ. ૧૬૮૩ માં સુરતની અંગુમન તરફથી ખેહેદીનો ખુરશેદ આદરજી, કુવરજી નાનાભાઈ મોદી, વીગેરે સુરતના મુખી અકાબરો ઉપરાંતરખ મુખીઓએ નવસારીમાં રહેનારા શંખણા મોખેદો એ. બરજેરજી ખુરશેદજી તથા એ. મનો-ચેરજી બરજેરજી વગેરે સમસ્ત હમકાર શંખણા મોખેદો ઉપર એક કાગળ લખી ધ્યાંત પોંહ્યાડવા જોગ શીખામણ પત્ર લખ્યો હતો કે, નવસારીની વડી દરેહમેહેરના મોખેદોએ અમોને લખવખ ઉપરથી જણા-

થું કે શંખણા મોખેદો નવસારીમાં બાજ દરન કરે છે, ઈજે છે, પણ અમારી ખાતરમાં નહીં આવ્યું જે દીન દાનાવ થઈને પારકાં પંથકમાં કેમ કામ ચલાવે. તમે દીન દાનાવ છેઓ જેતે વાતે આપણા વડા બેનો મોઝ કુલ રાહ રસમ ચાલે છે તે અમલ ચાલે તે કરજો. એ દીનતું ખંધ આપણુ અધીઆરને હાથ છે. આપણે રાખેલું રહે. બીજું આજની વેળા ઘણી કપરી છે. જે હજુરના લખેઆથી સુરતમાં તથા ગુજરાતમાં પારકા મહબબની ચરચા ઘણી થાએ છે તે શું લખીએ તમને માલમ હશે. ”

૧૬૮૫
મોખેદો અને કાજ
આઉદીન.

ઉપર પ્રમાણે ભગથી અને શંખણા વચ્ચે મારામારી ચાલ્યા કરતી હોવાથી તા. ૩૦ માર્ચ ૧૬૮૫ ને દીને નવસારીના કાજ આઉદીન ઉશમાનીની મોહોર શીલ સાથે ભગરીયા તથા શંખણા મોખેદો વચ્ચે એક લેખ થયો કે “ કશબા નવસારીના અધીઆર માહો માહે પોતાની કદીમ રાહ રસમને વાસ્તે મરાતા હતા તેઓ પોતાના દરમીઆન માહો માહે સમજાયા અને એવો કરાર કીધો જે બાજ પછી કદીમ રાહ રસમ જે પોતાના બાપદાદા કરતા આવીઆ છે તે કરીએ. એ કરારથી દુરીએ નહી, અને કસબે નવસારીના અધીઆર કસબા વીગેરેતું અને સંખણા અધીઆર દમણમાં અધીઆરપણું કરે. જો કદી એ કરારથી દુરે તો સરેહ તથા હાકમના ગુનેહગાર થાએ. ”

૧૬૮૫ પાંચે પંથકો- તા. ૬ જુન ૧૬૮૫ના રોજ નવસારીના સંખણા મોખેદોના પંથકોએ બહોળરત કીધો કે બાજથી કોઈબી મોખેદો એક બીજાના પંથકમાં ક્રિયા વગેરેતું કામ કરવું નહીં. સંખણા મોખેદોએ જેમ તેઓ કરતા આવ્યા છે તેમ નવસારી લાવી રાખેલા પોતાના આતશબેહેરાંમની બોએ દેવી, બીજી કાંઈ ક્રિયા નવસારીમાં કરવી નહીં. અને નવસારીના મોખેદોએ સંખણાવાસીઓના પંથકમાં અમલ કરવો નહીં. આ ઠેકાણે સમજાવેલું વાજબી ગણાશે, કે નોશાકરા-ગોદાવરા-સંખણા-ભરયા-અને ખંખાતવાલા, એ પાંચે પંથકવાલાની હદ, ક્રિયા કામ કરવાને સાર, નિચે પ્રમાણે નક્કી કરવામાં આવી હતી. ૧- સંખણામાં વસનારા સંખણવાલાની હદ દનતોરાની ખાડીથી વલસાડ નજીકની પાર નામની નદિ સંધીની;

૨-નવસારીમાં રહેનારા નોશાકરાઓની હદ પાર નદિથી તે વરીઆવની નદિ સુધીની; ૩-વરીઆવના રહીશ ગોદાવરા અધ્યારઓની હદ વરીઆવથી તે અંકલેશ્વરસુધીની; ૪-ભર્યમાં રહેતા ભર્યા મોખેદોની હદ અંકલેશ્વરથી તે ખંખાત સુધીની; અને ૫-ખંખાતમાં રહેલા ખંખાતના મોખેદોની હદ ખંખાતમાં હતી.

નવસારીમાં ખુના મરડીની લડાઈ.

ઇ. સ. ૧૬૮૬માં નવસારી મધ્યે ભગરીઆ મોખેદો તથા સંઝાણુવાલા વચ્ચે એક લડાઈ જાગી, કારણકે તેઓ વચ્ચે અસલથી થયલા લેખ પ્રમાણે આખા નવસારી કબ્જાનો, અને સંઝાણુવાળાઓના પોતાના ઘરના મુખાં જીવતાંની સઘળી ક્રિયા કરવાનો હક નવસારીવાળાઓનો હતો. સંઝાણુવાળાઓનો હક ફક્ત આતશખેડેરાંમની યોએ દેવાનો તથા તેની પેદાએશ ખાવાનો હતો. તે પ્રમાણે આપ્યા કીકું હતું, પણ આ વર્ષમાં અત્રેના કેટલાક બેહેદીનોની ઉશ્કેરણીથી સંઝાણુવાલાઓ ફતાઉ થઈ ગયા કે હમો કાંએ નહીં હમારે તથા બેહેદીનોને ઘેરની મરણુ જીવણુની ક્રિયા ક્યે ? આ કામમાં તેઓની મદદે બેહેદીનો આવ્યા અને મોટો ઝગડો થયો, તે દરમ્યાનમાં બેહેદીનોને હાથે બે ભગરીઆ મોખેદો અધેઆર માણેકજી બહેરાંમજી નરીમાન તથા અધેઆર રસ્તમજી શાપુરજી આંતીઆ માર્યા ગયા. આ બે ખુન થવાથી ભગરીઆ મોખેદો ઉશ્કેરાયા, અને તેમણે છ બેહેદીનોને મારી નાંખ્યા:—નાહના મેહેરજી-કુકા શાપુર-નાલા ચાંદજી-મેહેરજી સુખલા-બહમન પેશતન, અને રસ્તમ શાપુર એટલા છના ખુન કીધાં. એ શીવાય ઘણાઓ જખમી પણ થયા. એ ઉપરથી ખુન કરનારા લેખે છ મોખેદો નામે મેહેરનોશ ફરા-મરોજ-હોમજી આદર-દાદા સોહરાબ-જીવણુ મેહરોજ તથા અસપદી આર કુકાને ખુન કરવાના વાંક માટે, અને બીજા છ મોખેદો નાંમે આદર હોમજી-પાલન ફરેદુન-દાદા જમશેદ-બરજેર ફરશારપ-રસ્તમ શોહરાબ-તથા નોશીરવાન ફરેદુનને ખુનની ઉશ્કેરણી કરવાના વાંક માટે સુરત ખાતે પકડી લઈ જઈ કેદ કર્યા. કેટલીક મુદત પછી સુરતના અકાબર મોદી કુવરજી નાનાભાઈએ પોતાના લાગવગથી તેઓને છોડ્યા. એ મારામારી

વીશે પુરતી તજવીજ સલાવવા નવસારીના કાજ આઝીત ઉશમાંની વગેરેએ તા. ૧૫ માહ જલકાદ સને ૧૦૮૭ હીજરી તા. ૨૬ સપ્ટે-બર ૧૬૮૬ ને દીને પોતાની મોહોર સાથે એક બહેરનામું નીચે મુજબ કાઢ્યું હતું:—

“ સવાલ કરે છે અને શાહેદ માગે છે શોરાખ અસપુ તથા નોશરવાન મહેરજી વગેરે પારસી ટોળા મારેઆ ગએઆના વારસો, ક-શમે નોશારીનાં મુસલમાનની જમાએત તથા હીંદુની જમાએત તથા પારસી જમાએત છે તથા એ સવાલ કરનારના ટોળાનાં દરમેઆન તથા અધેઆરનાં દરમેઆનમાં કદીમથી ખેરાતને વાસતે તથા નેકા પ-ઢવાની લવાજમને વાસતે તથા મધઅતની લવાજમને વાસતે તથા ગો-દ્રતેગો તથા રદ-ખદ રાખતા હતા તેમાં અધેઆર લોકો જખરજશ-તીની રાહુ આહતા હતા કે હરેક તરેહ ખેરાતનો પદસો એ સવાલનાં કરનારના ટોળા પાસેથી લીજીએ. તે વાત હમોએ કબુલ નહી કીધી તે ઉપર અધેઆરની જમાએત એકથી થાઇને હમોને મારવાને પછવાડે થએઆ તથા તમાં જુલમ તથા શીહાશત કરી જીવથી મારી નાંખે-આ, ને ધરમાંની માલમતા તથા નગદ તથા જનશ વગેરે જે કાંઈ હતું તે સરવે લુટી લઇ ગયા. ” તે લુટી લઈ ગયલા માલની વિગત:—

- ૩૧૭૫) શોરાખ અસપુના ધરમધેથી.
- ૫૪૭૩ આ. મનોચેર હોમજીના ધરમધેથી.
- ૪૨૬૧ ગાંધી બહમન પેશતનના ધરમધેથી.
- ૨૭૩૩ જમશેદ પુરશેદના ધરમધેથી.
- ૧૫૫) નાંધલા ચાંદજી ગોડીઆના ધરમધેથી.
- ૫૩ બીખા જમશેદના ધરમધેથી.
- ૨૫૨) પટેલ નાનાભાઇ મહેરજીના ધરમધેથી.
- ૧૭૮) પટેલ નશરવાનજી મહેરજીના ધરમધેથી.
- ૩૪૩ આ. ગોસતારપ તેહમુરના ધરમધેથી.
- ૫૮) માણેક હોશંગ ઉલાના ધરમધેથી.
- ૯૬૧ આ. શાપુર રસ્તમ આંટીઆના ધરમધેથી.
- ૨૧) માણેક અસપદીઆરના ધરમધેથી.
- ૧૩) માણ માપલાના ધરમધેથી.

૧૩૧૧ ગાંધી શૌરાબજી જમશેદજીના ધરમધેથી.

૪૫) જમશેદ હોશંગ ગઢલાના ધરમધેથી.

આ મારામારીનો મુકરમો સુરતની સરકાર હજુર ગયો હતો, અને ત્યાં આગળ કહી આવ્યા તેમ કેદ પડેલા મોખેદોને મોઢી કુવરજી નાના ભાઈએ પોતાના લાગવગથી છોડવ્યા, અને ઘણી મદદ કીધી તેના પાડમાં સંવત ૧૭૪૬માં (ઇ. સ. ૧૬૮૦માં) મોઢી કુવરજીના કુટુંબમાં બે મરણ થયાં, તે વેળાએ નવસારીના ભગરીઆઓએ વડી ફરેહમેહરમાં તેમનાં બિઠમણાં કરાવ્યાં હતાં, તથા પોતાને ખરચે નીચે પ્રમાણે લાખ* પઢાવ્યા હતા.

“ સંવત ૧૭૪૬ રોજ ૧ માહ ૩ હીરાંબાઈ બે. ખુરશેદજી આદરજી ઘેરાંતું બિયેતું કીધું. લાખ ૨૨ અંબુમને મુકેઆ. ફરમાએ-શની શેઠ કુવરજી નાનાભાઈ. બીજું બિયેતું રોજ ૫ માહ ૪ વીરબાઈ બે. ધનજી પદમ નાહનારાંમ ગાંધી સુરતનાં. લાખ ૨૫ અંબુમને મુકેઆ. ફરમાએશની શેઠ કુવરજી નાનાભાઈ. હા. પાલણુ ફરેહન. ”

ઉપલી મારામારી અને ખુનામરફીથી નવસારીના બેહેદોનો કિશકેરાઈ ગયા, અને તેઓએ એજ વખતે એક બાહાદુર, હિંમતવાન, અને હુશ્યાર ભગરીઆ મોખેદને પોતાની પદામાં લેવાની સાલેશ કરી. તે બાહાદુર નર બળાં ખાંદાંનતો બાપેદાદે એક ભગયો મોખેદ આ. મનોચેર

*લાખ=એટલે ૧૦૦૦૦૦એની મતલબ એવી છે કે, હાલ જે પ્રમાણે એક પારશીના મરણ પછી ત્રીજે દહાડે ઉઠમણામાં સખાવતના કામોમાં નાંણાની રકમો ભરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે અગાઉ નવસારીમાં અને બીજે જે ઠંકાંણે એક પારશીના ઉઠમણાની કિંચા થાય ત્યાં “ લાખ ” પઢાવવાનો ચાલ હતો. ચાનેકે મરનારની નૈયતે મોખેદની પાસે એક લાખને પાનસો ચથાઅહુવેયો (અહુનવર) પઢાવમાં આવતી. મરનારના ખેશી કુટુંબીઓ તથા દોસ્ત આશનાવો એક બે કે જેટલા ગમે જટલા રૂપ્યાની દર રા. ૧ ની ૧૦૦૫૦૦ અહુનવર પઢાવતા હતા, તે એક રૂપ્યાની તેટલી અહુનવર પઢાવવાનું હુંકે રૂપ “ લાખ પઢાવવી ” એવું થયું. પણ પાછળથી થોડાંક વર્ષથી એ અહુનવર પઢાવાને બદલે રા. ૧ ની માસ એક સૂધી મરનારની નૈયતે પતેત પઢાવાનો નવસારીમાં પેહેલ વેહેલો રીવાજ પડ્યો. ૫-૧૦ વરસની વાત ઉપર પણ ઉઠમણામાં, “ લાખ આટલા પઢાવ્યા ” કરીને નહેર કરવાનો રીવાજ હતો. આજે તે નહેર કરવાને બદલે ધર્મ ખાતાંઆમાં આપેલી રકમજ નહેર કરવામાં આવે છે. અને જેટલી લાખ હોય તેટલી આખું વર્ષ સુધી પઢાયા કરેછે.

હોમજી બન્યા કરીને હતો. તે ભગરીઆ ટોળાથી છુટા પડ્યો, અને જા-
ણે એક શેર છોડ્યો હોય તેમ, તેણે બેહેદીનોના છાંયામાં રહી એક
જુદી દરેદમેહેર પોતાનાજ ઘરમાં બનાવી; અને ત્યાં તે તથા જે કાઈ
મોબેદો તેને મક્કતા થાય તેમની પાસે પોતાને ત્યાંની સર્વે દીન ધર્મની
ક્રિયા કરાવવાનો બંદોબસ્ત કરીધો. પ્રથમ તો ભગરીઆઓની મોટી
સંખ્યાના બળથી કાઠ મોબેદ એ. મનોચેર હોમજીની સાથે જોડાયો
નહીં. અને પેહેલાં તો તેવણે પોતાના ત્રણ બેટાઓ મેહેરનાશ-દારાબ
અને આદરને સાથે રાખી તમામ મોબેદીતું કામ કર્યા કરીધું. અને
તેમનાથી જે થોડી ઘણી ક્રિયા બની શકે તે ઉપર બેહેદીનોએ રાજ પુ-
શીથી સંતોષ નહોતર કર્યો. પણ જેમ બનતું આવ્યું છે તેમ, ટોળામાં એક
કાટ પડી કે બીજી પડતાં વીસબ લાગતો નથી, તેમજ એ. દાદાચાંદજી
નામના મોબેદ ભગરીઆ ટોળાથી છુટા પડીને પોતાના ૭ દીકરાઓ જ-
મશેદ-બહમન-હીરા*—માણુક-બહેરામ—મનોચેર—અને રતનને લઈને એ.
મનોચેર હોમજી સાથે સામેલ થઈ ગયા. એજ વખતે કકલ્યા ખાંદાનના
મુખી, દાનાવ અને કામેલ મોબેદ મેહેરજી ચાંદનાના* વારસો બહમન-
નોશરવાન—કુકા અને પાહાડણ જોડાયા. વહી જ્યારે બેહેદીનોનો મમત-
ને લીધે આપ વધતો ગયો, તથા ચજમાન ઘણા અને પંથકી બહુ થોડા
હોવાથી મનોચેર હોમજીવાલાઓને તથા તેમની સાથે જોડાઈ ગયલા
મોબેદોને ઘણીજ કમાણી થવા લાગાથી, તથા તેથી ઉલટું ભગરીઆમાં
પંથકી ઘણા તે ચજમાન થોડા થઈ પડવાથી ભગરીઆ મોબેદોને કમાણી
જીવ જેવી નહીં થવાથી એજ હીંગામમાં એ. માણુક પેશતન રખાડી
નામના મોબેદ પોતાના બે બેટાઓ બેહેરામ અને બરજોર સાથે જો-
ડાયા. વહી વલસાડવાલા મોબેદ જમારપ ભામજીના નાંધલા દીકરા એ.
કાજીશજી, જેવણ નવસારીમાં પોતાના મમાવાના પાલક થયા હતા, અને
જેવણ ભંડારીની અટકથી ઓલખાતા હતા તેવણ પણ પોતાના ૩ બેટા

* એ હીરાજી દાદાચાંદજીના બે નબીરાઓ શાપુરજી અને જીજાઈ ઉપર
મોગલાઈથી મોટા વાંકા આવી પડ્યાને લીધે તારાપોરમાં જઈ ભરાયા હતા.
અને ત્યાંજ વસવાત કરીધો હતો. તેમના વંશ વારસો આજેપણ તારાપોરમાં
વસે છે.

* પારશી પ્રકાશમાં ખુદ પોતે મેહેરજી ચાંદના પણ જોડાયા એમ લખેલું
છે, પણ તેમ નથી, કેમકે એવણેતો મનોચેર હોમજીના છુટા પડ્યા પેહેલાં
પાંચ વરસ અગાજ એટલે સંવત ૧૭૩૭માં ગુજ્યા હતા.

આ બહેરામ-મનોચેર-અને નવરોજ સહ છુટા પડી, એ. મનોચેર હો-
મણ સાથે સામેલ થયા. એ પ્રમાણે થોડાંક વરસમાં એ મનોચેર હો-
મણની જુદી સાથે થઈ પડી, અને આજેપણ મનોચેર હોમણ-દાદાયાં-
દણ-કકરીઆ-રખાડી-અને ભંગરી એ પાંચ કુટુંબો “મનોચેર હોમણ
ની સાથે ” તે નામે નવસારીમાં “ ભગરીઆ સાથે ” થી જૂદા આ-
જખાય છે.

૧૬૮૭ નો

ચેગના ચારટા.

એ પ્રમાણે મારામારી ચાલવાથી એક
વરસ રહીને ઇ. સ. ૧૬૮૭ માં નવસારીના
બેહેદીનો શેરાખણ અસપુણ- પટેલ નો-

શરવાનજી બેહેરજી, હેરાંગજી કેકોખાદ, કાકેશ આશદીન, જીવણજી બહમનજી,
કુવરજી બહમનજી, ભાઇજી શાગર, લીખરા રામા, તથા શમસ્ત બેહેદીનોએ ભ-
ગરીઆ મોખેદો પાસે એક લાખત કરાવી લીધું કે:— “ અમારે તમ
સાથે ભીખ અધેઆર પણાં સંબંધી રહ બદલ થાઇ તે અધેઆરએ જાદતી
કીધી તે ઉપર હમે તમને એકરાર કીધો જે ભીખ અધેઆર પણા-
ની છે. તે જોરાવરીની નથી. રખવંદીની છે. માટે જે અધેઆર પણા-
મરણ તથા પરણતું તથા જે ધરમતું કામ હોય તે જે બેહેદીન પોતા-
ની રાજએ જેની ઉપર રાજ હોય તે પાસે કામ કરાવે અને તેને આપે,
તે સાથે હમારે લાગે નહી; અને જે બેહેદીનના કહેઆ ઉપર જે અધે-
આર કામ ચલાવે તે સાથે જે હમારા અધેઆર થઇને દખલ કરે તે
શ્રી સરાહતો (યાને દાદગાહતો) તથા શ્રી દીવાનતો (યાને દરબારતો)
ગુનેહગાર. જે બેહેદીન પોતાને મન માને તેને આપે. તે મન
માને તેની પાસે કામ કરાવે તે અમારે કબુલ છે. તથા સંજણા અ-
ધેઆર કશમે નવસારી મધે રહેછે તે પોતાતું અધેઆર પણાં પોતાની
જાતતું મરણ તથા પરણતું શરવે ધરમતું પોતે કરે. નોશારીમધે
પોતાતું મુઆં જીવતાં તથા ધરમતું કામ ચલાવે તે સાથે હમારે દર
દાવો નહીં. જે દાવો કરે તે મસીદમાં ૫૦ મન તેલ તથા દીવાનમાં રૂ.
૪૦૦ ગુનેહગારી આપે. આ લેખ ઉપર ભગરીઆ મોખેદો તેહેમુલ શે-
રાખ, રસ્તમ ખુરશેદ, હોમજી કેરશાસ્પ, રસ્તમ હોમજી, દારાખ રસ્ત
મ, પેશોતન રસ્તમ, બેહેરજી બહમન, માણેક શેરાખ, લીખજી અશપ-
દીઆર, શેરાખ. કુકા, ફરાંમ ખરજોર, ભીખા હમજીયાર, ભાઇજી કેકો-
ખાદ, હોમજી ચાંદજી, લોહરાસ્પ ખરજોર, નવરોજ હોમજી, રસ્તમ
હોમજી, કેકોખાદ કેરશાસ્પ, ખરજોર નોશરવાંન, ખુરશેદ ફરેહન, કેર-

શાસ્ત્ર હોમજી, માણેક મેહેરનોશ, જમશેદ પદમ, શોરાબ ફરૈદુન, દારાબ રાંતજી, જુરશેદ શાપુર, ફરશાસ્ત્ર દાજી, બહેરાંમ કુકા, મેહેરનોશ બહમન, અને બહમન પેશીતન, એટલા ભગવાંઓની શહીઓ છે. જે પ્રમાણે ઈંગ્લંડના રૂઢસ રાજ્યના વખતથી રાજવર્ગ અને ધર્મવર્ગ વચ્ચે ધસાતું ચાલી છેવટ જે પ્રમાણે ઈ. સ. ૧૨૧૫માં ઈંગ્લંડના રાજા જૈનને, ઈંગ્લંડના ભોજોને સ્વતંત્રપણાના મોટા લેખ Magna Charta ઉપર ફરજીઆત શહી કરવી પડી હતી, તેજ પ્રમાણે નોશાકરાઓમાં મંદિરોમાં જગત જગત્યા બાદ Magna Charta of Treaty ઉપર અરસપરસ રાજવર્ગ યાને બેહેરીનવર્ગ વચ્ચે, ધર્મવર્ગ યાને અધ્યાર ઓને શહીઓ કરવાની ફરજ પડી હતી. એટલું જ કરીને બેહેરીનો બેશી ન રહ્યા, પણ ભગરીયાઓ સામે અનેક ખટપટો ચલાવા લાગ્યા. ઈ. સ. ૧૬૪૧માં નવસારીમાં વસનારા સંજાણા મોખેદોએ અગેના બેહેરીનોને એક લખત કરી આપ્યું કે, “જે ભગરીયા મોખેદો પાસે બેહેરીનો મોખેદીનું કામ કરાવે તેને ઘેર આપણુ વેહવાએ તથા મરણુ ભાગ્યે તથા તેઓને તેડયે. પણ જે ભગરીયા મોખેદોને બેહેરીનોએ ના કયુલ કીધા છે તેને ઘર મરણુ તથા પરણુ જઈએ નહી તેની સાથે બેશી જમયે નહી.* તેને જમવા તેડયે નહી. તેને ઘેર જમવા જમ્યે નહી. તેને ઈજતુ આપયે નહી. જે એથી કિલ્લો ચાલી તેમ કરે તે શ. પુ જુનેહગારી આપે, તથા પોતાના ભાગથી ત્રણ વર્ષ દુર રહે.” એ લખત ઉપર

*આને પણ નવસારીમાં એક કુચાલ હેયાતી ભોગવે છે, એ જુની મારામારીને લીધે મીનોચેર હોમજીના મોખેદે જે ખાણાંનું સતુમ ભણ્યું હોય, તે ખાણું ભગરીયા મોખેદોથી ધીલકુલ ખચાય નહી, અને ભગરીયાનું પડેલું સતુમવાતું ખાણું મીનોચેર હોમજીવાલા મોખેદોથી ખચાય નહી ! તેથી તેમના જુદાં જુદાં ખાણાં કરી જુદાં એલાહેદાં રાખી, એકમેકના એલાહીદાં સતુમ ભણવી, એલાહીદાજ જમાડવાનો ચાલ હજુ હેયાતી ભોગવે છે. આ કુચાલ કાઠી નાંખી ભાઈચારાથી હવે એકસંપ થઈ જઈ, આવો હશવજેવો અંતર હવે દુર થવો જોઈએ છે. જો રસમ હિંદુસાહી છે, તો પણ ઘણાંક ધર્મીઓ તો તેને પણ પોતાના ધર્મ ક્રિયાનો એક ભાગ સમજવાની ભુલ કરે છે ! આપણા માનવતા નોશાકરા ખા. બા. ફરશાસ્ત્ર પછી રસતમજી દાદાચાંદજી, જેઓ વડોદરાજાજમાં સર્વે સેટલમેંટ કમીશનરનો માનવતો હુદો ભોગવતા હોવાથી નોશાકરાઓ મગરર છે, તેઓ સાહેબે એકવાર એ કામ ઉઠાવ્યું હતું, તે નિષ્ફળ ગયું હતું, પણ ફરીથી તે માથે ઉઠાવવા તેઓ સાહેબને નમ્ર ભલાંમણુ થઈ શકશે.

મનોચેર હોમજી સુધાં હ શહી છે.

હિંદુઓમાં ચાલ છે કે જો, કાંઈ મારામારી કે ટંટા થાય, તો મોટામાં મોટા પ્રતિબંધ, જમવા ખાવામાં જવું, નહીં જવું, તે ઉપર વિશેષ આધાર રાખે છે. તે હિંદુઓનું જોઈને આપણા આગલા પારશી આપદાદા ખાધા ઉપર લેખની શરતનો મહાર બાંધતા હતા. વચમાં વચમાં એવી મારામારી ચાલવા બાદ ૪૦ વરસમાં ફેસાદના પગરણુમાંથી ધુંમાડો નીકળ્યા કરતો હતો, તે ઈ. સ. ૧૭૨૯માં પાછો ભડકો લઈ ઉઠ્યો. એ વરસમાં શેઠ મનાજી કુકળ તક્ષાટી જેઓ વડોદરામાં સરકારી દરબારી કામમાંજ મશગુલ રહેતા હતા, તેવણ ઉપર નવસારીના બેહેદીનોએ કાગળ લખ્યો કે, “ તમે સાહેબનો દેશાવર જઈ બેઠા, અને અત્રે બે વરસ થયાં આવાં મજબુત લખાંણુ છતાં પણ પાછો ભગરીયા મોબેદોનો જીલમ થવા માંડ્યો છે. આપણા મોબેદોપર લગન વગેરેના દાવા કાઢ્યા છે, અને થાંણુમાં તેડી મચકડા વગેરે લખાવી લીધા છે, અને હજી શું શું જીલમ થાશે તે કહેવાઈ શકતું નથી, અને તમે વગર તેને કાંઈ મરતમે પોંદ્યાડનાર નથી. અમે સર્વેનો તમેને વલગેલા છીએ, માટે જે તદખીર વગેરે કરવી ઘટે તે આવીને કરવી.” વલી મનોચેર હોમજીના બેટા મેહેરનોશજીએ પોતાના ટાકાવાલાઓ સાથે મલી તા. ૨૦ અક્ટોબર ૧૭૨૯ રોજ એક અરજી શેઠ મનાજી ઉપર ભગરીયા મોબેદોની જસતી બાબે લખી મોકલી હતી, અને તેમાં જણાવ્યું હતું કે, “ બાજે લોક અમને ધમકી દીધે છે જે તમેને શુબેદાર સુધી જવું પડશે તેની ચંતા લાગી છે. જે નોરોજ ઘાંહ્યારના દાહડા નજદીક આવીયા તેનું શું કરીએ. માટે અમે જાણીએ છીએ જે તમે સરખા મુરખી હાં છો તો હમેને શું કરવા તેડાવશે, માટે સાહેબની ખીજમતમાં જેને ફરમાવો તે બેહેદીનને મોકલીએ અને જે ફરમાવો તે કરીએ.” વીગેરે. એવી લગાધઓ અને ધસાધસી ન્યારથી ચાલી છે, ત્યારથી તે આજલગણુ આ કલમ ચાલે છે તે ઘડી સુધી ભગરીયાઓ અને મનોચેરહોમજી એ બે ટાકા વચ્ચે બોલબોલતાં પોતાના હક અધિકાર અને સ્વામિત્વ કે તાબેદારી વીશે વરવાંધા ઉઠ્યાજ કરે છે, અને તેનો નિવેડો સેહેજમાં આવે તો નોશારીનો એ જીનો ખખ થઇ ગયલો, જડ ઘાલી બેઠેલો રખનો નરમ પડ્યાથી નોશારીની સુલેહ શાંતિમાં મોટો વધારો થાય. કેમકે આગળ રેડાયલાં લોહી સુકાઇ ગયાને, અને વેર જુલાઈ ગયાને, દાહેકાઓ વિટવાથી, કાંઈપણ અસર અથવા જીવ રહ્યો

નથી. તો અત્રેના થોડા ઘણાં બંને પક્ષના દાનાવો મલી કાંઈ બંદોબસ્ત ઉપર આવેતો આપણા ધર્મની મુઠ્ઠી બાહર અને બાહર પડતી અટકે. અને અટકતું બાણાયલું ખાવાથી વટલી જવા જેવી ગણાતી હીણપસ્તી ભરેલી શરમ લગાડનારી કુચાલ બંધ પડે. હિંદુઓમાં એવો એક ધારો છે, કે ચજમાન, બ્રાહ્મણ પૈકીનો ન હોય, તો તેને હાથનું રાંધેલું બ્રાહ્મણથી ખવાય નહીં. તેજ રવૈયો આપણા મોખેદોમાં પણ છે. બેહેદીનને હાથનું રાંધેલું તેઓ ખાતા નથી. એજ પ્રમાણેના અનેક કઠંગા રેવાંને હિંદુઓના આપણા મોશાકરાઓએ દાખલ કરેલા છે, તે હવે નીકલી જાય, એવું દરેક દાનાવ ઈચ્છવા વિના રહેશે નહીં. અને એવા કુચાલો ખોદા કરેને આપણાંમાંથી વેહેલાને પેહેલા નીકલી જાય. આંમીન !

૧૬૮૯ નવસારીથી

સુરતમાં જઈ વસેલા

પારશીઓ.

નવસારીથી હવે ભગરસાથના લોકો ઘણે ભાગે સુરત જઈ વસવા લાગ્યા. ઘણાકેએ તો ત્યાં ઘરબાર અને વતન કર્યાં. તેઓ પોતાનો ધંધો રોજગાર ત્યાં ચલાવા લાગ્યા. અને ઇ. સ. ૧૬૮૯માં ચાવીંગટન નામનો એક અંગ્રેજ મુસાફર સુરત આવ્યો હતો, તે પોતાના ગ્રંથમાં જે કાંઈ મત આપણા તે વેળાના પારશીઓ માટે આપે છે, તે મી. રબાડીનાજ ગ્રંથની મદદથી આપણે જાણ્યે છીએ. તે મુસાફર પારશીઓ સાથે લખે છે કે, “ તેઓ એકજ ખોદાને માને છે. તેઓ ગંબારપર પરાંમાં સો બસો માણસો ભેગાં થાય છે, ઘેરેઘેરથી ભોણા લાવી હલીમલીને ખાય છે. તેઓ પોતાના જાત-ભાઈઓપર ઘણી પ્રીતી રાખે છે, ગરીબોને મદદ કરે છે, અને તંગીમાં હોય તેને હંમેશ મદદ આપે છે. કામ કરે તેવાને કામ સોંપે છે, ને મુશ્કેલને સંખાવત કરે છે. તેઓ એકબી માણસને ભીક્ષક રહેવા દેતા નથી, અને એ બાળકમાં પીઠાગોરાસની સૌથી ઉમદા નહશીઅત, કે પોતાના દોસ્ત આસનાવોમાં સરખાપણું રાખવું, એ રીતે તેઓ ચાલતા આવે છે. ”

૧૭૧૫-૧૬ નવસારી-

માં નવી પેગંબરી.

દીનબેહ માઝદયસ્ની નામની કેતાબના બનાવનારે જે ટીકા રૂપી લખાણ કર્યું છે, તે ઉપર હમારા વિચાર આપ્યા વગર, સદાબર ઉતારી લઈએ. “ નવસારીમાં થોડાંક વરસ થયાં એક નવી પેગંબરી જેવી ઉભી થવા માંડી. અશો પેગંબર જરથોસ્તના ધરમમાં નીશાન તરીકે સુદરા-પર એક ચોરસ જિંચ ગીરીબાન રખાવડું હતું, તેમ હવે એક નવું

ગીરીખાત પદાન નામે દાખલ થયું. તે એકને બદલે ૩૬ ઈંચિતું હતું. એ કોષ, દસ્તુરપદ પામેલાની શોધ હશે. બ્યારે માણસ મરણ પામે તારે તેના મહોંપર એક કકડો બાંધવો એવી કોષ રીત દાખલ કરી હશે. આ પદાન બાંધ્યા વગર લાસ દોખમે જાયતો તે ગોયા ચીનવદ-પુલ પસાર કરે નહીં એવો એક સ્વર્ધઓ તે મોખેદી ટોલાએ ઉભો કીધો. દીન સાચવવાને જે ખરાં કામ નવસારીના દાવરોએ આરભેલાં તે મતલબ હાંશલ થયા પછી પારસીઓ લગાર નીરાંત થઇ બેઠા હતા, એવામાં આવા ધરમના ઢોંગો દાખલ થવા લાગા.”

૧૭૨૩ નવસારીની આગેવાનીથી સુરતમાં દોખમું.

મરાઠાઓના હુમલાઓથી કાયર થયલા, મો-બેદ બેહેદીનોથી પોતાના ધર્મને અપમાન થયલું સહન ન થવાથી તેઓ ધીમે ધીમે પરદેશ જતા ગયા. થોડાક સુબધ ગયા. અને મોટેદુલ્લેના કુટલાક મોખેદ બેહેદીનો સુરત રસ્તમપરામાં જઈ રહ્યા, અને ત્યાં પોતાનો એક મોટો મોહુલ્લો વસાવ્યો. તેઓની ઓલાદ વધતી જવાથી ઇ. સ. ૧૭૨૩માં તે લોટો માટે એલાહીદું દોખમું બાંધવાનો વિચાર થયો. કેમકે પદાંનીઆ પારસીઓનું સુરતું જે દોખમામાં નંખાય, તેમાં વગર પદાંનીઆઓનું રવાન ચલાવવા હરકત થાય છે. ૧૫ વરસથી ઉપરના દરેક જર્યોસ્તીઓએ દોખમું બાંધવાના ફરમાં ગુનજ માફક રકમો ભરી. આ કામ નવસારીના દેશાધીશ શ્રી ટેહમુરજ રસ્તમજ તથા પટેલ શ્રી અસપંદીઆરજ શોરાબજીએ મલી બબબું હતું. અને દેશાધીજીએ તે દોખમાં માટે પોતાની જગા આપી હતી.

૧૭૨૩ બાપ છતાં દસ્તુરી લોગવનાર.

નવસારીના દસ્તુર માણેકજી મેહેરનોશજી મેહેરજીરાંણા ઉર્ફે વજીદદાર, એક સાલેકની માફક પોતાની જાંઘી ગુજરવા સાડ એકાંતવાસ લઇ દુન્યાના લોભ લાલચથી દુર બેઠા, ત્યારે પોતાના ૨ જા બેટા રસ્તમજીને પોતાનીવતી કામ કરવા દસ્તુરી આપી. પણ આપની અગાઉ પોતે રસ્તમજ ૩૭ વરસની ઉંમરે ગુજરી જવાથી બચારા માણેકજી વજીદદારને એકાંતવાસ છોડી ૩-૪ મહીનાને ખાતર પાછી દસ્તુરી લેવી પડી હતી. એ માણેકજી દસ્તુર વીશે નીચે હેવાલ જણાવ્યો છે:-

૧૭૨૩ ચોગી થયલા

દસ્તુરજી.

દસ્તુર માણેકજી ચોગી થયલા એટલે કાંઈ હિંદુ થઇ જઈને જોગી થયલા નહીં સમજવા, પણ પોતાની પત્નિજગારી અને દી-

નદારીથી સર્વત્યાગ કરી એક યોગી જેવા થયા હતા. તેઓએ ખોદાની બં-
દગીમાં પાછલા દહાડા યુગ્મરના સાર, પોતાની વતી દસ્તુરી ચલાવવાનું
પોતાના દીકરા રસ્તમજીને સોંપી એકાંતવાસ પકડ્યો. ખરું ધર્માન, યજ્ઞીન,
અને સદા રાખી, એવણુ તપ કરવા બેસેલો. તેથી પોતાના છોકરાને પો-
તાની હૈયાતીમાં દસ્તુરી દરજ્જે આપ્યો હતો. પણ કમનશીએ તે
દીકરા મરણ પામવાથી આખી અંજીમને તેવણુને વિનંતિ કરી દસ્તુરી
લેવાની ફરજ પાડી. જેથી તેવણુને ૩-૪ મહિનાને ખાતર તપ છોડવી
પડી. એવણુને ઇ. સ. ૧૬૬૪માં, જેવારે શીવાજી માહારાજ નવસારી-
માં લતાર મારી ગયો તેવારે, પોતાના બાપના મરણથી દસ્તુરી મલી
હતી. પોતાના બાપા કેટોળાદજીની સાફકળ એવણુને, મલેલી જાગીર
સંબંધે કાંઈ વાંધો પડવાથી, દીલ્લી દરબારમાં શાહજાન પાદશાહે બો-
લાવ્યા હતા. એવણુનાજ વખતમાં મોખેદોમાં મોટો ફેસાદ થઈ મીનોચેર
હોમજીવાલાઓએ છુટા પડીને નવી અગ્યારી કરી. પોતાના દીકરા પછી
૪ મહિના રહી ૭૨ વરસની ઉંમરે એવણુ મરણ પામ્યા હતા. એવણુ
ના વખતમાં લગચો મોખેદોમાં માંહોમાંહે મારામારી થઈ, મીનોચેર
હોમજીએ છુટા પડી ટોલો બતાવી નવી અગ્યારી પેહેલવેહેલી કરી હતી.

૧૭૨૮ દેશાઈ શ્રી દેશાઈ શ્રી તેહમુરજી રસ્તમજી જેવણુને
તેહમુરજીનું અજળ- નવસારી કર્યાની તથા પારચોલ પરગણા-
જેવું મરણ. ની મોઢરાઈ મલી હતી, તથા જેવણુને
દિલ્લીના પાદશાહે ફરમાન તથા અભયપત્ર

આપ્યાં હતાં, તથા જેવણુ પીલાજી ગાયકવાડને, ગાયકવાડનું રાજ સ્થાપવા અંગે
લાવેલા, તથા જેવણુ નવસારીની રૈયતને મુગલાઈ જીલમમાંથી છોડવી,
પોતે સુરતમાં કેદ પડેલા, પુસ્કળ મારખાધેલો, તેવણુ ઘડપણમાં ખરેખરા
એક યોગી જેવા સાધેક થયા હતા. તેવણુનું આગાહી ભરેલું મોત નીપજ્યું
તેજ તેનો પુરાવો છે. તેવણુના નામવર બેટા દેશાઈ શ્રી ખુરશેદજીએ પોતાને
હાથે લખેલાં સ્વવર્ણન (Autobiography) માં પોતાના પવિત્ર પિ-
તાના મરણનું જે બ્યાન લખ્યું છે, તે અસલ ભાષામાંજ ઉતારી
લખ્યો:—

“દેશાઈશ્રી અધાર તેહમુરજી રસ્તમજીનાં ધરમ ને પુત્રી નાપાક શેતાંન
ઉઘો પડો તેથી આત્મર તપનો થાઓ ને ગેહન ધણું થાઉ જે ઉધીજ
રહે. જગાડીએ તારે ઉધમાંથી જાગે. સવાલના જવાબ બેજ દીએ. ખા-
નું ખાએ પીએ, જગાડીએ ને વાતોસરવે કરે, ભુલ જરા કાંઈ બોલે નહી,
૧૩

હોશીઆરી સારી. તેવામાં ગતીમ પમાર ગુજરાતથી તોપી ઉતરી આવેો તેની ખબર આવી તેથી મેહધર ગામ નાશી ગયા. તાંદપણુ ગેનથી જગાડીએ તોરે જગે બેલે. તેવામાં પુમારનો છોકરો તાં નોશારી આવેી સુકોંમ હુનશીકુષ્ઠ સગ્ગતીઆં તલાવપર કરીને ગનીમાઈતું થાતું તમામ લગાડી બાલીને બીજે રોજ ગણુદેવી આવી મોકાંમ કરો. તે ખબર આવીતે સાંભલા પછી ઉડી બેઠા ને સેવક ખુરશેદને ઘણી શીખામણો દીધી જે તમે નોશારી જાઓ, ખેડતું કામ ચલાવો, પુમાર આગલ ચાલે ને અમે સરવેને લેઈ ઉતાવલાજ આવું છઉં. તાર અમે કહુંજે તમારા દુશમન બદખાહને આજર તે મુકી કેમ જાઉં. તારે કેહજે અમારા બાપ રસ્તમજી હોમજી આજરી હતા તે હું ચાકરીમાં રહેો તેથી ખેડ ખરાબ થાઈ તેથી કરજ થાઉં. એવું ઘણું કરજ થાયાની સરવે વાતો કહી. તારે પોતેજ કેહેજે મે મારા બાપની ચાકરી ઘણીજ કીધી તારે તેહો કેહજે બાપની ચાકરીમાં કશીવાતની ચાકરીમાં કમી કીધી નહી. તેની દુઆથી તમે પણ મારી ચાકરી ઘણીજ કરોછે. શ્રી હોરમજદ તમારી સરવે મોરાદને ઉમેદ પુરી પાડશે ને તમારાં ફરજદોભી તમારી ચાકરી કરશે. તાર અમે કહું જે તમે આજરી તેથી તમને મુકી હર જીનહાર અમે જાનાર નહી.

પછી પુજીશ્રીને* પોતાની પુતાઈથી મોહોતજ સુજ પડું, તેથી શેવકને* બોલાવીને એકાંત લેઈ બેશીને ઘણો ઘણો દેલાસો દેલખરી કરી જે તમારી મેહનતથી ને દાનાઈથી હું સરવે વાતે નચીત બેઅફકર થાઓ છઉં.....એ રીતે ઘણી ઘણી શીખામણુ દેઈને બોલાજે અમે તમારા પશોણાં દાડા સાતનાં છઉં. સાત દાડા પછે તમારા પાસેથી દાદારની દરવામાં જવાનાં. તારે અમેદલગીર થાયા, તારે પોતાના સોગન દીધા ને અમને તેજ વેલા તાકીદ કરી જે દોલી લાવો ને નોસારી લઈ જાઓ. તેથી તેજ વેલા દોલી તથાઆર હતી તેમાં બેસાડા તેજ વેલા અમારા પટેલ વસઈ ભુલા ધાલા ભાણુજી આવા ને મલા તેણે અમને કહું જે સોનવાડીમાં માશતાંન* છે તેને આવેછે તેથી તેને પુછીએ તે કેહેછે. નાલીએર કુલ તેની આગલ મુકીએ, જે આદમી મરવાલુ

* પુજી શ્રી તે દેશાઈ શ્રી ટહસુરજી રસ્તમજી.

* શેવક, તે લખનાર દેશાઈ શ્રી ખુરશેદજી ટહસુરજી..

* માશતાંન હુનનારો ધુણે છે. તેને આવે છે જ્યારે તેના દીલમાં મા-
ચા આવે છે.

તારે તે બોલેજ નહીં ને જીવવાનું હોએ તારે તે બાધા લેવાડશેજ, ધર-
મ કરાવશે ને આરામ થાશે. તેથી હમે છડી દોલી સોનવાડી રાહ
કાઢી. છોકરાં સરવે ઘેર મોકલાં. સોનવાડી પોચા તારે પોતે જનમાંથી
ખબરદાર થાયા ને અમને કહેજે તમે સોનવાડી લાવા દેજુ, બચ્ચો
તે પુછા. પત્ર કાંનમાં અનેજ હલુસે કહું જે કાંઈથી કાંઈ થાવાનું નથી તમને
કહું તેટલા દાડા થાશેજ. અમો તો તેને તાંહાં ગચ્ચા તે તાંહાં વાડીમાં-
જ રેહતા હતા. નાલીએર તથા ધુલ તેવોનીજ વાડીમાંથી લેધ આગ-
લ મુકાં. નાલીએર લેધ ઘણી ખુબી ખુશાલીથી બોલો જે દેસાઈના
નીમાલા ૧ ને આગ આવવાની નથી. આજથીજ તાજગી થાશેજ. બા-
ધા સારી લચ્ચો જે ભાતદાલની બાધા લેચ્ચો, સાઈ થાએ તારે તમારા
બાંમણુ ૫૦૦ જમાડો, માશ ૧ માં મોઢરેલ સાઈ ચડાવને હમેશાં
મોકલાવા કરજો, ધર જતાવાર દેસાઈને આરામ થાશેજ ને તેલ મોઢ-
રેલ નલી ૫ શેર રા ની મોકલાવજો. તેથી અમો ખુશાલ થઈ ધર
આવા ને દેસાઈજીતો ખબરદાર થઈ બારસે ઓટલા પર બેડા. સરવે
મલવા આવા તે સાથે વાત વગત પુછી બીજે રોજ પણ ખુશાલીથી
સરવે સાથ બોલા. ઘેન પણ હમેશાંના કરતાં અરધ થાઈ, અમને તો
ઉમેદ ઘણીજ થાઈ તેથી સોનવાડી મોઢરેલ તેલ રોજ મોકલીએ, ખ-
બર રોજ તાજગીની પોચાડીએ. રોજ ૪ થાચા તારે અધાર માણેક-
જી નોરોજજી પાવડી સાથ ઘણી દોસ્તી હતી. હરરોજ રાતે બેશબુ
રાતપોર ૧૫૫ હતું તેને બોલાવી એકાંત કહું હવે મારા દહાડ ૪ રહા
છે, હમે બાઈ ખુરશેદજી કહેલું * છે.....એ પરમાંણે સરવે અ-
ધાર માણકજી નોરોજજી પાવડી કણ લખાવું ને પછી કહેજે અધાર શ્રી
કેરશાશજી માણકજી આંતીઆ તાં સુરતમાં વખાર હતી તાંહાં હતા તેઓને
બોલાવો, જે મલાનું હેત છે તે બોલાવો. તેપણુ આવા તેઓને એકાંત
કહું જે દીન ૩ બાકી હઆતીના છે, છોકરાં તમારે હવાયે છે, તમે
પાલાં છો પાલસોજ, ને નસગસાલારનાં કપડાં વાગા કરાવો.
જણુ વસાંમાં જે તે દીવસ ગચ્ચા જે બીજે દીવસ હોશીઆરીથી બોલા
ને સાતમો દાડો સવારનાં પોરમાં ખુરશેદજીને બોલાવી કહું જે હવે
દાડો પુરો થાઓય, દલગીર થાસોમાં, સરવને દલાસો કરજો, દલગીર
આવા સરવને દેસોમાં, રડવા દેસોમાંજ. રાવ શ્રી ગંગાજી ગાયકવાડ તા.

* ભાઈશા કન માંગી લેજો, એટલે પોતાના વડા બંદા ખરશેદજી પાસે
માંગી લેવા પાવડીને કહું

સોબેદાર સાહેબ પીલાછરાવ ગાયકવાડ સુલકગીરીથી નવેપોરે રહેતા તાંહાં આવા તાંહાં ગમ્યા તેહેને કાગળ ૧ લખાવો તથા સોબેદાર સાહેબજીને કાગળ લખાવો જે નામો નાકરી કરી તેવોજ આકરને ન-
ખામ ને આકર તાં દેવસાકીનાં પાકીમાં જવાનાં, છોકરા સાહેબની ચરણુરજ છે તેને પાળવા નવાજવા. જે ચરણુરજ આ કાગળ લખાવો, ને ખાવાનું સરવે સાચનું કરાવું, સરવે સોમદ પોતાનાં દેધ જમાડા, પોતે પણ ખેસી જમા, ઇઆદ* પીધી. દીન પોહોર ૧૧ દોડ ચડો. આ. નોશરવાંનજ તેહસુરજ રાણજીનાં ઘરમાં સુતા હતા ને ક-
ખીલા તાં અધાર* શ્રી દુરેદુનજ આદરજવાળું ઘર પાસનું અધાર શ્રી રતનજ માણુકજ કણ માંગતાંમાં હતું તાંહાં કખીલાવાલાં ઘરમાં લઈ જાઓ ને નવાડો તાકીદથી. તે ઓસરીપરજ ખેસી નાહા ને ઘરમાં લઈ ગયા કે તેજ વેળા એન કરી ગઈ ને અશમવહુ પડવા લાગા. ખુરશીદ જીએ અશમવહુ પડા કીધી. જન કબજ થાઓ, રોજ અમરદાદ રોજ ૭ માહા આવાં માહા ૮, વાર સંવત ૧૮૮૨ અધાર ખેઆશી* ને દાડે બપોરે બેહેસ્તી થાઆ ને તેજ રોજ શ્રી દાદગાહા પોયા. એવાં ખુશ મોહોત બેહેસ્તી રવાનોને હોમો. ” જે પ્રમાણે આગાહી બરેણું મોહોત આ પરહેઝગાર પુરખનું થયું હતું. સાત દહાડા અગાડી અને વળી બરાબર કલાક ગણત્રીથી મોહોત પારખનાર કેવો દુરેસ્તાઈ ખસ-
લતનો હોવો જોઈએ તેનો વિચાર વાંચનારેજ કરવાનો છે. ઇ. સ. ૧૭૧૪ના અરસામાં નવસારીના લોટો મોગલાઈ અમલદારોના દોરથી ઘણા કંટાલી ગયા હતા. જેથી એવણુ તે જુલમમાંથી પોતાના વતની-
ઓને છોડવી નવસારીમાં ગાયકવાડી અમલ બેસાડવાને માટે ઇ. સ. ૧૭૨૦ માં સોનગડ ખાતે શુબેદાર પીલાછરાવ ગાયકવાડને જઈ મળ્યા. અને એવી ભલાંમણુ કીધી કે સમ્રાટા જમીનદારો મોગલોના અમલથી એટલાતો કંટાલી ગયા છે કે, જે તમો સુરત અદાવીશીના પરગણાઓમાં શાંણાં બેસાડવા આવશે તો તેઓ તુરત તમારે તાબે થશે. આ વાતની ખબર કોઈએ સુરતના તે વેળાના મોગલાઈ નવાબ ફત્તમઅલીખા-
નને જણાવ્યાથી એવણુ તથા એવણુના આખા કુટુંબને તેણે સુરત ખાતે તેજાની કેદ કરાવ્યું. પણ તે પછી પીલાછરાવ ગાયકવાડે પોતાની

* ઇઆદ=એટલે ૧૩ સમજવો.

* ૧૮૮૨ સુલકી લખાયલા જણાય છે. સંવત ૧૭૮૨ લખવાને બદલે ૧૮૮૨ થઈ ગયલા છે.

અમદાવાદની અદાધિરથી પાછો ફરતાં સુરતખાતે આવી એવણને એ-
મનાં આખા કુટુંબ સહીત કેદમાંથી છોડવ્યા, અને પોતાના હાથ તથા
સરકારી કામ કાળેને માટે રાખ્યા. એવણે નવસારીના કેટલાક માહા-
લોતી હાલત જે મોગલોના અમલમાં ખતંગ થઈ હતી, તેમાં ઘણાજ
સુધારો કરાવ્યો હતો. નવસારીની જરૂરોસ્તી અનુમતના એવણ એક
આગેવાન અકબર હતા.

૧૭૨૮ નવસારીના

નજીમી.

વલસાડવાલા આ. જમારૂં ભાઈજીના

નાહના દીકરા આ. કાકિશજી જમારૂંજી

ભંડારી, નવસારીમાં વસ્તા પોતાના મમાવા-

ના પાલક થવાથી અને મીનોચેર હોમજીના સાથ સાથે મલત્યા થવાથી
નવસારીમાં એવણ પ્રખ્યાત થયા હતા. મીનોચેર હોમજી સાથ તરફથી
સુરતખાતે પંથકી તરીકે નવસારીથી એવણ ગયા કેડે બીબીની વાડીની
દરેહમેદેરમાં નીશાક પઢાવતો ધંધો કરવા લાગ્યા. એવણ નજીમ જેવામાં
ઘણા પંકાયલા હતા. સુરતના નવાબની રાજદારિ અને સંસારી બાબ-
દમાં એવણની નજીમ આખાદ ખરી પડવાથી એવણને તે નવાબે પોતા-
ના ભંડારના ઉપરી કરાવ્યા. જે ઉપરથી એવણની અટક ભંડારી
પડી છે, અને ભંડારીના ખાંદાનના એવણ મુલ પુરૂષ ગણાય છે. *

* આ કેકાણે પારશીઓને લગતી આગેહુબ ઈલીજ કેફીએત થયલી છે,
તે જણાવવી ફોકટ જશે નહીં. મુશલમાનોના માનવંત પેગંબર હજરત મ-
હમદે તમામ પારશી ટોળાના બચાવને વાસ્તે, દીનીઆર નામના દશતરજના
ભાઈ મહેદી ફરખ ખીન શખસાંન ઉર્ફે “સલમાને ફારશી” ને એક એહેદ-
નામું અરબી ભાષામાં લખી આપ્યું હતું એ એહેદનામાનો તરજુમો તથા કેટલીક
ફારશી ભાષામાંથી અને મુશલમાન લોકોની રેવાએતોમાંથી પારશીઓના રક્ષણ
વગેરે માટેના દાખલાઓ ઈકથા કરી “તકવીઅતે દીને માઝહીઅશના”
નામની એક કેતાબ શેક શોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈએ છપાવી છે. તેમાં
આપણા ઉપલા પારશીબચ્ચાને મહમદ પેગંબરે પોતાને નશીએતનો દેનાર
ગણ્યો છે, અને હહેલું છેકે તમામ મુશલમાનો જે નશીહત થાગ્યા છે તે સલમાને
ફારશીથી થાગ્યા છે. ઈ રીતે ૨ મેહેજરો પારશીઓના બચાવમાં એક
મહમદ પેગંબરે, અને એક અલીએ આપેલાં છે, તેમાં કંઈ અજબ જેવી
તારીફના શુખનો ઈ પેગંબરોએ પારશીઓની પરવરશી કરવા સાર પોતાના
મુશલમાન ટોળાને પોતાના સોગંદ ધાલીને ફરમાવેલા છે; ઈનું બધાનું કન-
રજી ઉપર જણાવેલા ભંડારીની માફક એ સલમાન પોતે ધણી સરસ નજીમી
હોવાથી મહમદ પેગંબરની ફતેહની નજીમ આખાદ જેવાથી, મહમદે પોતાના

દેશાઈ અને શીરવાઈ.

નવસારીના મોટાં દેશાઈ ખાંદાંનના મુલ
પુરૂષ દેશાઈ ટેહમુલજી રશતમજી, શીરવાઈ
ખાંદાંનના હતા. પણ દેશાઈગર મલ્યા બાદ

શીરવાઈના દેશાઈ થયા હતા. એ દેશાઈના વડા ભાઈ હોરમજી રશતમજી
શીરવૈ. તે મુંબઈવાલા દંત-ડક્ટર ફરુનજી શીરવૈના વડવા દીકલી ગયા
હતા, ત્યાંજ મરણુ પણ પામ્યા હતા. બીજા ભાઈ મનચેરજી, ગદેવીના
દેશાઈના કારભારી શેઠ જીવણજીના જમાઈ હોવાથી ગદેવી પોતાના સ-
સરાના હાથ હેઠલ રહ્યાં હતા, અને પોતાના એ દીકરાઓ દારાજી તથા
માણેકજીને મેલી ગદેવીમાંજ મરણુ પામ્યા હતા. ત્રીજા ભાઈ નશરવાનજી
પ્રથમ ટેમુલજીની સાથે દેશાઈગરાંમાં સમેલ થયા હતા, તેમને પેટે મા-
ણેકજી અને એદલજી નામના એ બેટાઓ હતા. એ નશરવાનજી હંમેશાં
છાપરા ગામમાંજ ખુશી ખુશીમાં દહાડા કાઢવા લાગ્યા હતા. એવણુને
માટે દેશાઈ ખુરશેદજી લખે છે કે “ નશરવાનજીને સરાખતો ખેત્યાલ
ધણેજી હૃદયી જાદા હતોજ. છાપરેજી હંમેશાં દારૂ ગળાતો. આશનામાં
જણા જ હતા. ” એ ટેમુલજી દેશાઈના નાહતા ભાઈ કેરશમજી હતા.
એ મુંબઈના માનવંત મરહુમ ઈનકમટેક્ષ કલેક્ટર શેઠ ખરશેદજી ન-
શરવાનજી શીરવૈના વડવા. એવણુને નવસારીમાંજ યરાશીયાઓએ મારી
નાંખ્યા હતા. એ પ્રમાણે શીરવૈ ખાંદાંન ઉપરથી દેશાઈના ખાંદાંનની
શાખા નીકલી છે.

૧૭૩૦ પારશીઓ

અને ગાયકવાડ.

ગાયકવાડનો અમલ ઈ. સ. ૧૭૩૦માં તો
મંડાઈ ગયો હતો. “નવસારીનું” રાજ ગા-
યકવાડના હાથમાં ગયા કેડે, એ નવા રાજ-
ને પારશીઓનીજ ગરજ વધારે હતી. કેમકે આ જગાનો વહીવટ લાંબી
મુદતથી તેઓ જાણુતા હતા. દેશાઈ નામના જરથોસ્તીઓએ એ વખતે
રાજની સારી વફાદારી કરીને ત્યાંના દરેક ઓધાપર પારશીઓનેજ તે
દેશાઈઓ રખાવા લાગ્યા, અને પોતાનો કાબુ વધારતા ગયા. બીજે વરસે
ઈ. સ. ૧૭૩૧-૩૨માં મીનોચેર હોમજીના પંથના મોખેદો ઉપર, ભગઈ

વાહલા ખેરખાહ દાખલ પોતાની આગલ રાખ્યો હતો, કેમકે મહમદ પોતાની
ઈસ્લામાં બીલકુલ હારવા લાગ્યો ત્યારે, નાશીપાશીમાંથી પાછી હલત આપનાર
એ પારશી નજીમી હતો. આ ફરમાનો એકે એક મુશલમાનભાઈઓ તથા
પારશીખંધુઓએ વાંચીને વાકેફ થવાની ઘણી જરૂર છે. જુઓ “ તકવીઅ-
તે દીને સાહ્દયશના. ”

પંથનાંઓએ કંઈ હક સંબંધી આગલી પાછલી આક્રી કાઢી, અને મી-
નોચેર હોમજવાલા તો ભગચીના તામેદાર છે એવો દાવો કર્યો. લડાઈ
ટંટા ચાલતાં ચાલતાં આખરે દેશાઈઓના લાગવગને લીધે મીનોચેર હો-
મજવાલાઓને ભગચીઓએ કેદ કરાવ્યા. અને મહાપરિશ્રમે જમીન
ઉપર છુટા હતા. ફરી બીજીવાર એ બંને પંથ વચ્ચે ટંટા ઉભો થયો.
જ્યારે એ બે વચ્ચે ટંટા થાય, ત્યારે વચમાં બેહેદીનો છુંદાય. કેમકે
બેહેદીનોને ત્યાંનું કીયા કામ અટકે. વારંવાર બેહેદીનો ઉપર જીલમ
થવાથી શેઠ મનાજી કુકાજી તલાટી નામે કુતેલ અને લાગવગચાલો એક
નર બાહાર પડ્યો. અને ઇ. સ. ૧૬૮૬માં ભગચીઓએ તેવણના આપનું
અને સગાંવાહલાંઓનું ખુન કરેલું તથા તેમના ઘરખારનું આશરે રૂ. ૩૦૦૦નું
નુકશાન કરી માલમતા લુટી લીધેલી તેનો ઉશકેરાત થવાથી
ભગચીઓને તોડવાના હેતુથી અને તેમની જીસરીમાંથી નીકલવા સાર
જીવપર બેઠીને વડોદરા દરખાસ્તમાં જઈ લડત ચલાવાનું બીડું ઝડપ્યું.”
અને લાંબી મુદત દરખાસ્તમાં ધક્કા ખાઈને આખરે એવી મતલબનું ફ-
રમાન લાવ્યા, કે “ વહીવટ મુજબ બેહેદીનો પોતાની મરજી માફક
ચાલે, મોખેદો કેટલોક લવાજમો ભગચીઓએ આપે, અને એ પ્રમાણે
તેમના કામની હદ ઠરાવી.

૧૭૩૦ પોલ્યા

દેશાઈનું મરણ.

નવસારીના પોલ્યા દેશાઈ હોમજ ટહેમુલજી
ના વડા બેટા માણેકજી ઇ. સ. ૧૭૩૦માં
જીજ્યા. એવણના વખતમાં એવણના પિત્રા-
ઈઓ શહેરખારજી બહુમનજીના વારેસોએ ઇ. સ. ૧૭૦૪માં આ. હોમજ
આદરજી હોમજને, તથા દોરાબજી રસ્તમજી દેશાઈએ ઇ. સ. ૧૭૧૪માં
દેશાઈ ટેલમુરજી રસ્તમજીને પોતાની જમીનના ફાલાનો ભાગ ગીરવી
આપ્યો હતો. તે ગીરો ભાગનો કંઈક હિસ્સો છોડવવાની કોશિશ મરનારે
કીધેલી કહેવાય છે.

૧૭૩૨

ગંદેવીનું પંથક.

ગંદેવી, નવસારીની અંબુમનને તામે હો-
વાથી પેહેલવેહેલા પંથકી દાખલ નવ-
સારીથી દેશાઈઓએ આ. ફરાંમરોજ મે-
હર પેશતનજી પાસે લેખ લખાવી લઈ તેવણને મોકલ્યા હતા.

૧૭૩૩

મહુવાનું પંથક.

મહુવા, નવસારીની અંબુમનને તામે હો-
વાથી મહુવા ગામના પારશી બેહેદીનો ના-
હનજી ધનજી-આશા ધના-બેગી માણેક-

હોમજી નરીમાન-રતન દારાબ-નાહના આશા-શેરાબ ભાઈજી-ધનજી કાંનજી, તથા નવરોજ નાહના વગેરે સમસ્ત બેહેદીનોએ નવસારીના દેશાર્ધ ખુરશેદજી ટેહમુલજી તથા સમસ્ત અંગુમનને એક લેખ કરી આપ્યો કે હમારે ત્યાં શ્રી મહુવામધે બાજ બરસમ વગેરેના કામેને વાસ્તે તમે મોબેદ મોકલો તેને હમે ત્યાં લઈ જઈ રાખ્યે. અને તેના વરસાણુના રૂ. ૨૧ દર શાલો શાલ તમેને આપ્યે. અને તે મોબેદને પોતાને લવાજમ નીચે પ્રમાણે આપ્યે.

૨) વેહેવા વખતે છોકરા પાસેથી રૂ.

૧) છોકરી પાસેથી વેહેવા વખતે રૂ.

૦૦ નવજોતના છોકરાની ગમથી રૂ.

૦) નવજોતના છોકરીની ગમથી રૂ.

૦૦ નીશાન ગરતું છોકરાની ગમથી રૂ.

૩) ગરનાના આશીરવાદના રૂ.

૦) નાહન નાહે તેના રૂ.

૦૦ શીશીઓ નાહે તેના રૂ.

૦૦ શેરોશનો રૂ.

૦૦ ગેહશારનાંનો રૂ.

૦)૨ આદરંગાનના પદશા ૨.

૦) શીરોજની બાજના રૂ.

૦) ધુપ દેઆંમની રૂ.

૦) શીઆવ જેવા પાંખે તેવા તથા વાસણુ અસલ આપતા તે માફક.

૧૭૩૩-૩૪

સંજાણવાલા

આતશબેહરામ.

સંજનવાલા આતશબેરાંમ, જે કે આપણે આગળ કહ્યું તેમ દાવર આંગાશાના અમલમાં નવસારીમાં લાવવામાં આવ્યા હતા, તેની બરાબર શેવા મોબેદોથી ન થવાને લીધે, મોબેદો લડવા લાગ્યા, અને પીંદારા લુટારોએ ઉપરાસાપરી ધારો પાડવા લાગ્યાથી, એ આતશબેહરાંમને ઈ. સ. ૧૭૩૩ ના વરસમાં ગુપચુપ સુરત લઈ સંજાણવાલા મોબેદો નાશી ગયા. નવસારીના મોબેદો સુરતના બેહેદીનોના મોબેદો ઉપર ધારો કરવા લાગ્યાથી ઈ. સ. ૧૭૩૪માં મીતોચેર હોમજી વાલાઓને ભગવાંઓને વશ થઈ આલવું પડ્યું.

એમ થવાથી નવસારીના બેહેદીનોએ ઠરાવ કીધો, કે મોબેદો બણે તો મુઆં તરે, ને નહીં તો અટકી રહે એમ ખીલકુલ નથી. માટે મોબેદો-ને પડતા મુકી તંદરેસ્તી પદીને લગન કરવાં; લોખાન મુકી બાજની આસની કરવી, ઘેહેસારણું અટકાવે તો શરોશખાજ પદી, પટેલ્યાયેશ પદી, રૂઆંને દોખમે ચઢાવવાં. અને તેવી રીતે ઘણી વાર નવસારી અને સુરતમાં થયું પણ ખરું. એ અરસામાં નવસારીમાં હાથેના હાથે દસ્તુરો થવા લાગા. મોબેદો જરા થયું કે પોતાનો નવો ઉપરી ઉભો કરવા લાગા. સુરતના મીનોચેર હોમજીવાલાઓને પણ બ્યારે ભગવાંઓ સતાવવા લાગા, ત્યારે છેવટે ઇ. સ. ૧૭૩૫ માં નવસારીના પટેલ દાદાજી બહેરાંમજીએ નવાખને ત્યાંથી હુકમનામું કરાવ્યું, કે વેહવા તથા ગગરના શિવાય ભગરીઆઓ તમામ કામ મીનોચેર હોમજીવાલા પાસે કરવાદે. અને તેના પણ લવાજમ ઠરાવી મુક્યાં. મોબેદોને આશીરવાદ નવજોત મલીને શ. ૨ આપે, ગગરનાના આશીરવાદના શ. ૨ આપે, ગેહેસારણું તથા ત્રણ શરોશ મલીને શ. ૧ આપે ઈત્યાદી. એ અરસામાં નવસારી ખાતે કખીસાની તકરાર જાગી હતી. કેમકે બણતણોમાં કોઈ એક મહિનો આગળ પઢવા લાગા, તો કોઈ પાછળ પઢવા લાગા.

૧૭૩૪ ખંડણીની નવસારીના મોબેદોને, આગળ થયેલી અરજી
મારીનો પરવાનો. ઉપરથી, ઇ. સ. ૧૭૩૪માં એક પરવાનો નીચે મુજબ મલ્યો હતો:— “ શ્રીરાજ માહરાજધીરાજ માહારાણા શ્રી દુરજનશૈલીજી આ દેશાત કશમે નોશારીના દેશાઈ શમશત તથા પટેલ શમશત તથા બેઠક લોક શમશત જત માલુમ થાય કે પારસીના અંધાર્યામણને ખંડણી શુદ્ધાંમત માફ છે. માટે ખંડણીના પૈસાની ખાતર અંધાર્યાને મુજબમત રખે આઓ. સંવત ૧૭૯૦નાં ચૈતર શુદ્ધ ૧ ”

૧૭૩૪ સુરતના ઇ. સ. ૧૭૩૪માં સુરતની રસ્તમપુરાની
લોકોનો લેખ. અંબુમને નવસારીની અંબુમનના આગે-વાંનો દેશાઈ ખુરશેદજી તેહમુરજી, કુકાજી

મેહરજી, તંથા દેશાઈ જીવણજી માણેકજીને એક લેખ કરી આપ્યો હતો, કે સુરતના રસ્તમપુરાંમધે અમો તમારી રજાએ બેહેદીનોના મુઆંતું કામ કર્યે, તથા જીવતાંના કામ, વેહવા-ગગરનું-અને નવજોત, તમે તમારી નજરમાં આવે તેવા મોબેદો પાસે કરાવો તેમાં અમો દખલ કર્યે નહીં.

૧૭૩૪ દસ્તુર
દારાબ પાહાલન.

નવસારીના ધણાજ ખબરદાર અને વિદ્વાન
દસ્તુરજી સાહેબ દારાબ પાહાલન, જેવણ
દેશાધિ પુરશેદજી તેહમુલજીના ઉસ્તાદ થતા
હતા, તથા જેવણના બાપના હાથ હેઠળ દસ્તુરજીમારખ આશાએ તાલીમ
લીધી હતી, તેવણ ઇ. સ. ૧૭૩૪માં ૬૭ વર્ષની વયે ગુજરી. નવસા-
રીની અંગુમનમાં હાથે જેવણના વંશવાદાઓના ૨ જ પુરશીએ
ખેસવાનો રેવાજ છે. ઇ. સ. ૧૬૯૦માં એવણે “ ખોલાસેદીન, ”
અને ત્યાર પછી “ ફરજીઆતનામું ” એવાં બે પુસ્તકો બનાવ્યાથી
આજલગણ તેવણની કીર્તિ ગવાય છે. એ ચોપડીઆ ફારશી બંતોમાં
બનાવેલી છે.

નોશાકરાઓનો મેળના ચાર્તા.

૧૭૩૫ પારશી ધરમ
ક્રિયા અને હિંદુઓની
લવાદી.

ઇ. સ. ૧૭૩૫માં નવસારીના મોટા ફલી-
આના તથા નાહના ફલ્યાના સમસ્ત બેહદીનો
પટેલ દાદાજી બહેરાંમજી, પટેલ ફરાંમજી
નાનાભાઇ, તલાટી મનાજી કુકાજી, દારાબજી
ચાંદજી, જમશેદજી માણેકજી, ફરહનજી ખરશેદજી, હોમજી શાગર,
બેહરાંમજી ભાઈજી, કુવરજી બેરાંમજી રાંણા, વગેરે મોટાફલ્યા અને
મલેશરના તમામ આગેવાંન બેહદીનોએ મોટે ફલ્યેના તમામ આગેવાનો
દેશાધિ પુરશેદજી તેહમુરજી, આ. નવરોજી કેરશાસ્ત્રજી, આ. બચાજી ને-
શરવાનજી કોટવાલ, આ. માણેકજી નવરોજી પાવડી, આ. મહેરનોશજી
દારાબજી દોરડી (આપણા વીરલા દાદાભાઈ નવરોજી એમ. પી. ના બાપના
બપાવાના બપાવા.) દસ્તુર જમશેદજી રસ્તમજી મહેરજીરાંણા, દસ્તુર
બરજેરજી દારાબ પાહલણ, દસ્તુર જમારપજી આશાજી, દેશાધિ કુકાજી
મેહેરજી, દેશાધિ જીવણજી માણેકજી, આ. રતનજી માણેકજી આંતીઆ
તથા આ. ફરાંમજી દારબજી વગેરેને એક લેખ કરી આપ્યો હતો
કે, આપણને ધરમના તથા પરણના તથા મરણના કાંમે કરવાને માટેનો
માહોમાહે મીતાકેશો હતો. તે ઉપર રાવ શ્રી ગંગાજી ગાયકવાડ પાસે
આપણે ગયા, અને તે હાકમે આપણા ઠંટાનો ફેસલો શ્રી સુરતના વશી
શુરજીભાઈ શુદ્ધરજી, તથા પરગણે ચોરેઆશીના દેશાધિ શ્રી લલુભાઈ

જગા, તથા ગદેવીના શેઠ ગાંધી પરેમજી ગોડીદાસ, તથા પરી. વન-
માલીદાશ શામદાશ, તથા કરમે નવસારીના શેઠ શ્રી ભવાનીદાસ વલભદાસ,
તથા શા. નથુ વનારશીદાસ, તથા ભતરપી હરી વર્ધદ, તથા ભટ વીશેશ
હરી, તથા પંડીયા દેવ્યાલ શીવજી (તે દેશાધ્ય ખુરશેદજી તેહમુલજીના
શિક્ષાગુરુ.) તથા ભટ આંનેદ મંગળ, એઓની લવાદી અને મુનસફી
ઉપર સોંપ્યો. તે મુનસફીએ બધે તરફના કાગળને જોયાં અને હકીકતથી
વાકેફ થઈને આંગણાં પાછલાં કાગળ બધે તરફના તે લવાદોએ રદ
કીધાં, અને તા. ૧૮ જાનેવારી ૧૭૩૫ને રોજ નવો શીરેસ્તો તેઓએ
ઠરાવી આપ્યો. તેની વિગત:—

૧- ભગરની જીની અગીઆરીમાં કુલ ધર્મનું કામ પોતાનું તથા
પોતાના મલતીઆ બેહદીનોનું ભગરીયાઓ કરે.

૨- અગીઆરી ૧) આ. મનોચેર હોમજી વગેરેના મલતીઆ
સાથને બેહદીન શમશતે પરકી આપી છે તેમજ કામ કુલ ધર્મનું તથા હેરખદ
થાય તે કરે. જે મોખેદ એ સાથેનો ભગરની જીની અગીઆરીમાં રાજીએ
હેરખદ થાય તેને કોઈ મુખએમ નહિ કરે. એ અગીઆરીમાં મનો-
ચેહર હોમજીવાલાઓ નીરંગદીન તથા વરશીયો તથા પોતાના તાલુકામાં
આવેલા બેહદીનોનું મરણનું કુલ કામ કરે. પણ વેહવા તથા ગગરનાનું
તમામ કામ ભગરીયાઓ કરે. તથા ભગરીયાઓ પોતાને તાલુકેના ગામો
જેવાંકે મહુવા, શીઓદ, તથા ગદેવી, વગેરેના બેહદીનોના કુલ ધર્મનાં
કામ મરણ તથા પરણનાં પોતે કરે.

૩- તે સર્વે હકનું બેહુ તરફનું જે નાણું આવે તે રાસમાં રાખી
વર્ષ દાહડે બેહુ તરફના મોખેદો પાઘડી દીઠ વેંહચી લીએ.

૪- વેહવા તથા ગગરનાંતો હક આપવાની વીગત:—૨) આશીર-
વાદ તથા વરની તથા નવજેત વીગેરેના રા. ૨-તથા રા|| ગગરનાંતો
આશીરવાદના રા. રા||-તથા ગા ગેહેશારનું તથા શરૈશ ઉનો રા. ગા
તથા શીઆવ જે રવાંત જીવરે તેનો જેવો પામે તેવો આપે.

૫- ભગરીઆ મોખેદો અસલથી જીની અગીઆરીમાં જેમ
હેરખદ તથા વરશીઓ તથા નીરંગદીન વગેરેનું કામ કરતા આવ્યા છે
તેમ ત્યાં કરે.

ઉપર પ્રમાણે હીંદુભાઈઓએ આપણા પારશીઓની લવાદી કરી
આપણને ઉપકારમાં દાખેલા છે.

૧૭૩૬ સુરતથી શ્રી-
જીવું પાછું આવવું.

ઉપર કહ્યું તેમ ઇ. સ. ૧૭૩૩માં જે આ-
તશબેહરાંમને સુરત લઇ જવામાં આવ્યા
હતા, તે નવસારીવાલાંઓની ખાહેશથી ઇ.
સ. ૧૭૩૬માં અત્રે પાછા લાવવામાં આવ્યા. સંજ્ઞા મોખેદો પોતાની મરજી
માફકે શ્રીજીને જ્યાં ગમે ત્યાં લઇ જાય, એ ભગચાં મોખેદોને રૂચ્યું
નહીં. તેઓને હવે નવસારીમાંજ આતશબેહરાંમ રહે, તથા તેમાં ભગચાં-
ઓનો પણ હક રહે એવો ઇરાદો તેમનો થયો. સંજ્ઞા અને ભગચાં-
ઓમાં એ કારણથી બેદિલી પંથરાઇ. આથી ઇ. સ. ૧૭૪૧માં વડી
દરેહમેહેરના આતશબેહરાંમ, ગુચચુપ સંજ્ઞાવાલાઓ વસસાડ લઇ
રાતોવામ નાશી ગયા. વસસાડથી ઇ. સ. ૧૭૪૨માં ઉદવાડે લઇ ગયા.
અને આજસૂધી ત્યાં ઠરીકાંમ થયા છે.

૧૭૪૦

ભગરીયા સામે
શંજ્ઞાવાલા.

ઇ. સ. ૧૭૪૦માં નવસારીમાં વસતા સંજ્ઞા-
વા મોખેદોએ નવસારીમાં એકાદ મલી એવો
બંદોબસ્ત કીધો હતો કે “ દેશાર્ધ ખુરશેદજી
ટેહસુરજી વગેરે ભગરીયા હરેક વાંતે આ-
પણી ઉપર જીઆદતી કરેછે તે ઉપર આપણે એતેકાક કીધો જે તે
સાથે આપણે જે કંઈ રદખાતેલ કરવી પડે તથા જાંલ જાંવું પડે તોહાં
શરવે જનાં આપણે એતેકાક એકામત એકાજત ચાઈ જે કરવું હોએ
તે કરીએ તથા જે કંઈ ખરચ બેશે તે શરવે મલી આપીએ ” આ
લેખ ઉપર ૧૦ સંજ્ઞા મોખેદોની શહીઓ છે.

૧૭૪૦

દામાજી ગાયકવાડ
અને મોખેદો.

ઇ. સ. ૧૭૪૦માં નવસારીના દસ્તુર જમ-
શેદજી રસતમજી મેહેરજીરાણા, દશતુર
ખરજોરજી દારાખજી દારાખ પાહલણના,
આ. નવરોજજી કેરસાખજી, ખરજોરજી
હોમજી, શોરાખજી કેરસાખજી, કાઉશજી ખરશેદજી, હોરમજી રસતમ-
જી, કાઉશજી હોરમજી, અને શેહેરચારજી રસતમજી, એ સમસ્ત મોખેદો
એ શ્રીમંત સરકાર દામાજીરાવ ગાયકવાડ ઉપર એક ચરજી મોકલી હ-
તી કે, “ પીલાજીરાવ ગાયકવાડે હિંદુના બ્રાહ્મણો તથા પારશીના મોખે-
દો ઉપરની ખંડણી માફ કરવાનો પરવાનો આપ્યો હતો, પણ હવડાંતો
નવસારીના કાજીઓ તથા માહજન ખંડણી માંગે છે, માટે તે માફ ક-
રવાનો બીજો પરવાનો અમેને આપવો, કે અમે તમારા હકમાં દોઆ
કર્યે. ”

૧૭૪૦
દીવનું પંથક.

આ. રસ્તમજી બેહરામજી દાજને ઇ. સ. ૧૭૪૦માં નવસારીની અંજુમને લેખ લખાવી દીવ ખાતે પંથકી દાખલ મોકલ્યા હતા, અને કરાર કીધો કે અંજુમનનું લવાજમ તેવણે અંજુમનની રાસમાં દર શાલ મોકલ્યા જવું વીગેરે. આ લેખ ઉપર ધરમદાસ તદખા વગેરેની શાખ થયલી છે. એજ વખતે દીવના બેહેદીનો કુવરજી ૫૬-મજી ઉપર પણ સદર બાબતનો કાગજ નવસારીવાલાઓએ લખેલો છે.

૧૭૪૦
આતશબેરાંમની
આશોદાદ અને
ગાયકવાડ.

ઇ. સ. ૧૭૪૦માં ગંગાજીરાવ ગાયકવાડે નવસારીના સંજાણાવાલા આતશબેરાંમની સાથે વસનારા સંજાણા મોબેદો આ. શા-પુરજી બેરાંમજી તથા આ. રસ્તમજી શેહે-રીયારજી વગેરેને એક પરવાંતો કરી આપ્યો કે, “ તમારી આતશની અગીઆરીમાં આશોદાદ જેને આપે તે સાથે કોઇનો દાવો નહીં, તથા જે કાંઇ રાસમાં આવે તે સરને જેમ શુદ્ધમ-ત વેંહચી લેતા હતા તેમ વેંહચી લીએ. ખીજી દખશણા છુટી આપે. તેમાં કોઇને મુજાહેમ નહી. ”

૧૭૪૧
ભગરીઆની
હીમાયતમાં ગાયક-
વાડ.

ઇ. સ. ૧૭૪૧માં સુરતના અધ્યાર અને બેહેદીનો ઉપર દામાજીરાવ ગાયકવાડે એક ફરમાન મોકલ્યું કે “ સુરતના મોબેદો ન-વસારીના મોબેદોના હક ઉપર તરાપ મારે છે, તેટલા માટે તેવા ફેસાદીઆ મોબેદોને અટકાવજો કે તેમ કરે નહિ; એવો સુરતના નવાબનોખી હોકમ છે, તથા તમારા લોકના લખીઆં છે. જે એ પ્રમાણે નહિ કરેશોતો અમા-રા મુલકમાં તમારો વ્યાપાર ચાલે છે તે બંધ કરવામાં આવશે. ”

૧૭૪૨
આતશબેરાંમ લઇ
જવાનો પરવાંતો.

સુરતથી શંજાણાવાલા આતશબેરાંમને પાછા નવસારી લાવ્યા પછી, સંજાણુથી રખેવાલીમાં આવેલા મોબેદોના વારેસો ત-થા નવસારીના ભગરીયા મોબેદો વચ્ચે તે-મના હક્ક વગેરેને માટે અપસ અપસમાં મારામારી ચાલ્યા કીધી, તે-ની ફરીયાદ શાનગડ ખાતે ગાયકવાડની હજુરમાં ગયાથી ગાયકવાડે નીચે મુજબ પરવાંતો કરી આપ્યો:—

“ શ્રી રામ સરી સુબેદાર દામાજીરાવ ગાએકુવાર શમશેર બાહ-

દુર વ. પારસીના અધેઆર શંખનાં આતશના પુંજરા શાપુરજી તથા
 રૂશતમજી વગેરે. જત તમારે ને અધેઆર ભગરીઆને કજીઆ થા-
 ઇઓ તે ઉપર તમે ફરીઆદ થાએઆ તે પર ભગરીઆને તેણીને
 સમજવા તો તમારે ને ભગરીઆને ધરમ મધે બનતું નહી માટે તમા-
 રી દરખાસ્ત માફક તમેને રજા આપી છે જે તમે આતશ તમારા તથા
 પંથકનાં પારસીનાં ઘેર પચીશ તીશ હશે તે લઈને વલસાડ તથા શુ
 ગર વગેરે જાંહાં મન ગમે તાંહાં જજો. તમેને કોઈ કશી વાત માટે
 મોજામ નહી થાશે. સરકારનો કાલ છે. સંવત ૧૭૯૭ આશો શુદી ૭”
 એ પરવાના ઉપરથી એજ વરસમાં નવસારીથી સંજાણવાલા આતશ-
 ખેરાંમને વલસાડ લઈ જવામાં આવ્યા હતા. ઘણાઓ કહેછે કે, એતો
 ચોરી છુપાઈથી તેઓ લઈ ગયા હતા તે વાત આ ઉપરથી ખોટી દેર છે.

૧૭૪૧

**દસ્તુરોની ચોઠાઈની
 માસી.**

ધ. સ. ૧૭૪૧માં રાવ શ્રી ગંગાજીરાવ
 ગાયકવાડે નવસારીના કુમાવીસદાર તથા
 દેસાઈ અને પટેલ બેગ એક ફરમાન મો-
 કલ્યુ કે “ દસ્તુરો જમશેદજી રૂશતમજી
 તથા શેરાખજી રૂશતમજી મેહરજીરાણાના એ કસબામાં આવેલા વજી-
 રાઓની ચોથ માફ કરી છે. ”

૧૭૪૧

**ગાયકવાડે ભગયાઓ-
 ની ઠરાવેલી હદ.**

ભગયા મોખેદોથી તથા દેશાઈ ખુરશેદજીથી
 જુલમ પડે છે, એવી મતલબથી શંખજી
 વાલાઓએ તે બદલ સામે થવા ધ. સ.
 ૧૭૪૦માં એક લેખ કરવાથી, ધ. સ. ૧૭૪૧
 માં ભગયાઓએ એક લેખ દેશાઈ ખુરશેદજીને કરી આપ્યો, અને અ-
 જીમનનો બચાવ કરવા સોંપ્યું. કન્યો લડતાં ૧લા ખંડેરાવ ગાયકવાડે
 ખુરશેદજી દેશાઈને તથા અંજીમનને નામે એક લેખ કરી આપ્યો કે,
 “ તમારાં પંથકો સુરત, શેનગડ, નવાપરા, વ્યારા, વાંસદા, રામનગર,
 દાંગ, ખેહાર, દીવ, કલ્યાણી, વસઇ, ચેઓલ, થાંણાં, મુંબઇ, વી. સ-
 વે પંથકો કદીમથી તમારાં છે. ત્યાં તમે ખેહેદીનોતે ધરના તમામ
 મુંઆં જીવતાંનાં કામો, જેવાંકે વેવાહવાજણ, બાજઆગાંન, તથા
 ઘેહસારજી વી. તમારી દરેહમેહેરના મોખેદો એકલા કદીમથી કરાવે
 છો તે પ્રમાણે કરવો. તેમાં સંજાણા ઈઆ ખાંજે કોઇ મોખેદ કસસી
 વાતનો અમલ દખલ કરે નહી તમારો હક અસલ પ્રમાણે લેજો તથા
 આતર જમે રાખી કામ કરજો. તમેને કોઇ મુઝાહેમ કરશે નહી. ”

૧૭૪૧
અંબુમન અને
દેશાધી.

ધ. સ. ૧૭૪૧માં નવસારીના શમશતમો-
બેદોની અંબુમને દેશાધી પરશેદી તેહ-
સુરજને નીચે મુજબ લેખ કરી આપ્યો:-
“ આજ મુદત થાઈ અમેને સુરતવાલા

મોબેદો સાથ તથા સંબંધવાલા મોબેદો સાથ અમારા હકોને માટે
કજીઓ ચાલે છે તેનો ટંટો હાકમ દરબારમાં તમે અમારી તરફથી
ચલાવો, અને જે પરચ થાય તે તમે કરી આપણી રાસ ભાગમાંથી
તમે લેવો, જ્યાંવેર તમારું કરજ વ્યાજ સુધાં શીટ ત્યાંવેર તમે
લેવો. તે પછી આપણે વેંહચી લખજીએ શહી. ” એ લેખ ઉપર દસ્તુર
જમશેદજી રસ્તમજી મેહેરજીરાંણા, દશતુર બરજેરજી દારાજ પાહલજી,
દસ્તુર જમારપજી આશાજી, દેશાધી કુકાજી મેહેરજી, દેશાધી જીવણજી
માણેકજી, આ. રતનજી માણેકજી આંડીઆ, આ. કાવશજી હોમજી ખોરી,
આ. માણેકજી દસ્તુર પાલનજી વગેરે શમશત ૨૪૪ મોબેદોની શહીઓછે.

૧૭૪૨ પોલીઆ દેશાધી* મેહેરજી બહમનજીના
કુકાજી મેહેરજી. દીકરા કુકાજી મેહેરજી ૯૦ વરસની ઉમરે
ધ. સ. ૧૭૪૨માં ગુજ્યા. એવણનાં બાપ

ધ. સ. ૧૬૫૭માં મરણ પામ્યા તે વેળાએ એવણ ધણા નાહના હોવાથી
એમના કાકા પિત્રાધીઓએ દેશાધીગરાંતું કામકાજ કરેલું, પણ પોતે ધ-
ણા બાહોશ અને હિંમતવાન હોવાથી પોતે ઉગી નીકલી સરકારી દર-
બારી કામો પણ કરવામાં આગળ પડ્યા હતા.

૧૭૪૨ નવસારીના એક પ્રખ્યાત મોબેદ અને આજે-
દારડી અને વાન અકાબર આ. મેહેરનોશજી દારાજી દો-
દી ધ. સ. ૧૭૪૨ માં મરણ પામ્યા. એ-
દીલ્લીશાહ. વણના બાપના બપાવા આ. ચાંદજી કામદીન

તથા તેવણનો એક ભત્રીજો આ. હોશંગ રાનજી દીલ્લી ખાતે મોગલ
પાદશાહ અકબરના બેટા જાંહંગીરશાહની દરબારમાં ધ. સ. ૧૬૧૯
માં ગયા હતા. એઓએ આ દીલ્લીશાહને મોગરાના અતિ ઉત્તમ અ-
તરની એક બરની નજર કીધી, જેથી તે નામદારે ખુશી થઇને એ-

*નવસારીમાં બે દેશાધી ખાંદાંનો છે. ૧-મોટા દેશાધીવાલા. અને ૨-પો-
લ્યા દેશાધીવાળા. મોટા દેશાધીવાળાને “ દેશાધી ” ની સંજ્ઞાથી ઓળખવા,
અને બીજા દેશાધીને “ પોલ્યા દેશાધી ” ની ઉપમાથી ઓળખવામાં આવે છે.

એને નવસારી કશ્યામાં ૧૦૦ વીધા જમીન વંશપરંપરા ચલાવવા ભેટ આપી. એઓ દીલ્લીથી નવસારી આવ્યા ત્યારે એઓને “ મુલ્લાં જામરુપ ” ને નામે ઓળખવામાં આવ્યા. તેના ટેકામાં પેલા વિદ્વાન દસ્તુર ફરાંમજી શોરાખજી મેહેરજીરાણાએ એક દસ્તાવેજની પીઠે લખ્યું છે કે “ ચાંદજી કાંમદીને અકબર પાદશાહએ મુલ્લાં જામરુપનો ખેતાખ આપેલો હતો.” એવણુના એક નખીરા આ. શોરાખજી બરજેરજી તે મુંબઈવાલા શેઠ શોરાખજી રસ્તમજી બનશાના વડવાને નવસારીમાં “ હાફિજ ” ના એલકાખથી ઓળખવામાં આવતા હતા. અને તેવણુના નખીરા એલજી નવરોજી હતા, તેવણુ પ્રખ્યાત દેશાધિ પુરશેદજી તેહમુલજીના સસરા અને દેશાધિ મનોચેરજીના મમાચા થતા હતા. જે સખખથી આજ સૂધી “ હાફિજ ” ના નામથી દેશાધિ કુટુંબમાં દરનખાજ ચાલે છે. મજકુર શોરાખજીના બીજા ભાઈ આ. દોરાખજી બરજેરજી નામે હતા. તેવણુ દોરડીની અટકથી ઓળખાતા હતા, જે વંશનો આપણો પેલો પ્રખ્યાત નોશાકરો ઝોનરેખલ પ્રેદિસર દાદાભાઈ નવરોજી એમ. પી. છે.

૧૭૪૪

ભર્યાઓ અને

નોશાકરાઓ.

ઈ. સ. ૧૭૪૪માં ભર્યાની શમશત જર-
થોસ્તી અંગુમને નવસારી ખાતે દેસાધિ
પુરશેદજી તેહમુરજી ઉપર એક કાગજ લખ્યો કે ભર્યાના એક જરથોસ્તી શેઠ હી-

રાજ દારાખજી સુરતથી અતરે આવ્યા. તેવણુથી અમોએ સાંભળ્યું કે સંજાણુવાલાં પુરાતમ આતશખેહરાંમ જે નવસારીથી ઉંચકી લઇ ગયા છે તે ભર્યામાં મોકલવાને ખાએસ રાખો છો, માટે જો સાહેબ પોતાને મુઆરક દસખતે લખી મોકલોતો અમો આતશખેહરાંમને શ્રી ભર્યા મંગાવીએ. એ કાગજ ઉપર મોખેદો ખેહરાંમ અરદેશર, દસતુર જમશેદજી કામદીનજી તથા ખેહેદીનો બહમન શોરાખજી, જીવા હોલા, બાંમ આદર, રસોદ મના, વગેરે ૧૭ મોખેદો અને ૪૭ ખેહેદીનોની શહીઓ છે.

આ કાગજના જવાબમાં દેશાધિ પુરશેદજીએ ભર્યાની અંગુમનને લખી જણાવ્યું કે, “ શ્રીજી શનમણા અધેઆર ધરમનેતો જાણુતા નથી. ને પોતાની મતા લેવા સાહેને જુથી વાતે શ્રી આતશખેરાંમને આગળ કરી પોતે રશવા થાતા ફરે છે. થેકાંતું સુંકી જગલમાં જગા કરે છે. તેમાં હમો તાં સંજાણુ અધેઆરને હર પરકારે સમજવીને કહેવ

જે તમારા વદની કદીમ રાહ ચાલ, તે મુકીને બેરાહ શાને ચાલોછો.
પન તેહોન આગળ હમારી શીખામણુ કારગત થાતી નહી, ને પોતાના
ભાગીઆ સાથે મીનાકેસો કરીને થેકાંતું મુકીને જે વાતમાં શ્રી આતશ-
બેરાંમ ફરેસતા નાખુશી થાય તે કરે છે તો હમું શું કરું. શરવે હકી-
કત બેહદીન હીરાજના કેઆથી રાશ થાશેજી.” ભર્યાઓની મરજી
માફક જે આતશબેરાંમ, ભર્ય લઈ જવામાં આવતે તો, આજે
આપણને ઉડવાદાને બદલે ભર્ય, શેજદાને માટે જવું પડતે.

૧૭૪૫ આતશબેરાંમ- ઉપલા શંખણુવાલા આતશબેરાંમને ઉડવાડે
ના મકાન ઉપર દાવો. લઈ જવા પછી તેને લગતું નવસારીનું
મકાન જે કહેછે કે, દેશાર્ધ ખુરશેદજીના હાલના
આતશબેરાંમવાલી જગાએજ હતું, તે મકાન ઉપર આ. બરજેરજી નવરોજી
નામના એક મોબેદે દાવો કીધો હતો કે તે ઘર તેનું છે. આ ઉપરથી
નવસારીના લોકોએ દામાજીરાવ ગાયકવાડ ઉપર એક અરજી કીધી કે,
એ જગો વરસ ૩૨૫) થયાં અમારી કોમના અગતીના દેહરાંની છે,
અને તે નવસારીના સર્વે હીંદુ તથા મુસલમાન લોકો પશુ જાણે છે.
તથા અમે સર્વે માહજને મલી રાવ શ્રી કેદારજીબાવા તથા દાદુબા-
પંથ વગેરે શુબેદાર તથા કાજી તથા સર્વે માહજનને બોલાવી સાહેબના
હલકારા સાથે તે જગા દેખાડી, અને તે દેહરાંમાં તેના શમારનારનું
નામ પથર ઉપર લખેલું હતું તે વાંચયાથી સર્વે સાહેબોની નીશાં પુરી
થાઇ, વાસતે તમે જેવા ધરમ રાજાએ એ બીનાતો રીતે ફેસલો
કરવો.

શાપુર શામરો.

૧૭૪૬ પવિત્ર કેબલા- નવસારીમાં રહેલાં શંખણુ મોબેદોના ૩
ની હારમારી. મુલ કુટુંબો હતાં. ખોરશેદ કામદીનનું-
નાગન રામનું-અને ચાંધઆ શહીઆરનું.
એ છેલ્લાં કુટુંબમાં ઉતરેલો વડો શંખણુ શાપુર શેહેરીઆર શામરો
નામે મોબેદ હતો. તેને અને તેના ભાગ્યા શંખણુ વચ્ચે જે મારામારી
નવસારીમાં ચાલી તેનો ઘણો જાણુવા લાયક હેવાલ નીચે પ્રમાણે છે:-
શંખણુ મોબેદો નવસારીથી આતશબેરાંમને ઉડવાડે લઈ ગયા
૧૫

ખરા, પણ ત્યાંપણ નહીં પાળવવાથી મુ'બઈ શેઠ માણેકજી નવરોજી શેઠના ઉપર તે શંખણના વડા દસ્તુર ભીખાજી રસ્તમજી મારફતે એક અરજ કીધી હતી કે, નવસારીમાં ભગરીઆ મોખેદો તથા દેશાઈ ખુર- શેદજીએ અમોને અમારે ઘરની ધર્મ ક્રિયા કરવાનો અટકાવ કર્યોથી તથા ખીજા કુટલાક અણુબનાવોને લીધે અમો આતશબહેરાંમ સાહેબને અતરે લાવ્યા છે. પણ અગર શ્રીજીની જગા વલસાડ મધે કરી કેરા- વીને સાહેબ દસ્તગીરી કરી જગા બનાવીને વલસાડ મધે થાંનક કરી અપાવો. તો તમારું અહેશાંન થાય. આના જવાબમાં શેઠ માણેકજીએ શંખણા દસ્તુર ભીખાજીને લખી જણાવ્યું કે “ હમોને સુજતું નથી જે નોશારી મધે ભગરીઆ તમને તમારી અરવીશગાહની અગીઆરીમાં પોતાના ઇજ્જના શમંદી તથા ઘર શમંદી મુવાં જવતાં કામ કરવા દીએ. વલી વલસાડ મધે શ્રીજીની જગા કરીએ ને થાંનક બેસાડીએ ને તાંહાં ગયા પછી તમો વલી રખે દેશાઈ ખુરશેદજીને બદનાંમ કરો. કાંજે તમારો ભાગીઓ (શાપુર) શાંમરો છે તેને તમો અગીઆરીમાં કામ કરવા દેતા નથી જે વલસાડ ગયા પછી તે શાંમરો તમો સાથે કજીઓ કરશે તેનું શું વીચારીક. ભાગીઓ શો વરસે ભાગ મુકે નહીં. માટે તેનો પ્રથમ માંહોમાંહે બંદોબસત કરો. તે વીના અમારાથી વચે અવાચ નહીં. ” એના જવાબમાં તા. ૭ સપ્ટેમ્બર ૧૭૪૬ના દીને સંખણ- વાલાઓએ શેઠ માણેકજી ઉપર લંબાણુ પત્ર લખ્યો કે “ નોશારી મધે હમો અમારા ધરતું કામ શાદી ગમી વગેરેનું કરીએ તેમાં એ ભગરીઆ અંધેઆરતું તુકશાંન શું થાએ છે. બલકે ખાવાતું હક એ લોટોને શ્રીજી સાહેબની દોલતથી શારી રવેશે પેદાએશ ઘણી થાએ છે. તો સાહેબ કેશો કે શું, તેહેનું જાણવું કે જે લોક સુરતના તા. ભરચના તા. મુ'બઈ વગેરેના શ્રીજી સાહેબની કદમ બોશીમાં આવે છે તેઓના ઉતારા પથી ગા ઘણાખરા એ લોટો ભગરીઆને તાંહાં. તેથી ઇજ્જના શમંદી કાંમ વની- દાદ ઇજ્જનેતું કામ ઘણુંખરું એહેના હાથપર આવે. ને એ શવાએ કંઈએક પેદાએશ છે તે શ્રીજી સાહેબની દોલતથી તો ભલું. ને અમો લોક તો શ્રી ૧ આતશબહેરાંમ સાહેબની દરબારની પરતી ઉપર ગુજરાંન ચલાકે. ને અમારી જાતનું કામ ધરમનું અમારી અગીઆરી મધે ચલાકે, મહીકે એવોના બહેદીનનું દાંપાં શમંદી કામ કરીને એવણની પેદાએશ વાલી લેકેચ. તેતો આજશુધી કીધું ભી નથી ને થાએપણુ નહીં. મુ'બઈ પંચક અશલ હમાર છે ને તેનું હાંશલ શરવે એ

ભોલે ખાએ છે ને વલી હમે પાસેથી લખી પન લીધાં છે તેને હમે
 શું કરું છેઉ. આજતો જોરાવરના ચેઆર ભાગ તે વાલું છે પણ સા-
 હેયજ દાંનાવ છેઓ. અદેશો કરી શુભેહ કુલેની નજર રાખીને વીચારજો
 જે મુ'અર્થ શંનમનાંની છેકે નહી. એ વાત તજવીજ કરજો જે
 અસલમાં શનમનાં આહાં અમલ કરતાતા કે નહી.....શાંમરો
 (શાપુર) અસલથી હમારો ભાગીઓ છે ને તાંહાંનાં મોહોટા હમારા
 ભાગીઆ જન ૧૦૦ને આશરે છે તેમ એભી છે ને એનાં કાકા પીત-
 રીઆ શરવે અમ શાયે છે.....તેમ તેણે પોતાનાં તોલા મલતું
 ચાલતું હતું તે ઉપરાંત જે દાદેથી દેશાધ પુરશેદજીએ હમાને અગી-
 આરીતું કામ ધરમનું કરતા અતકાવેઆ ને હમે ઉપર મોહોશુલ મુકી
 જખરજશતીએ લખી પન લીધું તે દનથી શાંમરાને હમારા તોલાથી
 દ્વતાર્ધઓ કરી પુરશેદજીએ મનોએક દેલાસો કરીને હાત દીધો. ને
 હમારી ખાબદ શાહેદીઓ પાશ કહેવાદે જે શંનમનાં જુથા ને ભગરીઆ
 ખરા ને તે શાંમરાને હમારે સાથે લદાવે તાંહાં પુરશેદજી તેહેની તર-
 શીનથી મુનશશી કરે ને શાહેદી દીએ જે એ શાંમરો જે વાતે દાવો
 કરે છે તે ખરો ને એ જુથા એ રવેશે અકેકના ગરૂ એલા થાઇને વરસ
 ૮) સુધી હમાને નોશારીમાં તોઆહા ખત કરાવા ને હમાને શાંમરાને
 પુથે તે શાહેદી દેવારીને તમામ તોલો હમારો ખરાખ કરાવો ને પાયમાલ
 કીધા ને એ શાંમરાએ જેવાં કહેઆં તેવાં લખાં પન પુરશેદજીએ અમે
 પાશેથી તેહેને કરાવી આપેઆં. જે ભાગીઆએ પોતાના ધંદાપર રેહીને
 તેના લખીઆં ઉપર મતુ નહીં કીધું તેહેને શ્રીજીની બોએ દીધાનો વારો
 આવેતે દન શ્રીજીની બોએ અતકાવી દોવાર્ધ દેઇ બેશે, ને તે બોએના
 દેનારને બાહાર કાહાડે ને આખર દેશાધજીને બારને તે રાવ લખ જવી
 પદે તાંહાં પન જે રવેશ દેશાધ પોતાનાં મુદા માફક ગમે તે રવેશે
 શાંમરાને બેકારીને લખી અપાવે. તેવાર પછે શ્રીજીની બોએ દેવાદે. એ
 શવાએ તે શામરા પુથે દેશાધએ હમે ઉપર જઆદેતી ગતી કરાવીછે.
 તે કાંઈ લખવામાં આવતું નથી. ને શ્રીજીની દરગાતી રાશ શેવાએ જે
 આવે તે હમારો હક કુલ ભાગીઆવોનો સુધાં એ શાંમરો વરશ ૮
 સુધી લુટી ખાધું ને કોઇને દરગામાં તકવા દીએ નહી. ને ગનાજ
 આજેજ થાઇએ તેવારે દેશાધ પાશે અનશાદ લેઇ જઈએ તેવારે દેશાધ
 અનશાદ એ કરે જે એ શાંમરો કહે તે માફક ચાલો.....
 અનતે વીચારીને લાએલાજ શુબેદાર સાહેબ દામાજરાવ રજુ ફરીઆદી

ગીઆ ને પોતાનો હેવાલ સરવે જાહેર કીધો..... ખુરશીદજીએ પન
 શુભેદારના માંનાંપર એકરાર કીધો ને એ પોતાના આતશ લખતે સુખે
 જાએ કાંએને એ છે તેણે હમારા કશામાં શીશાદ છે... શ્રીજીને વચસાર
 લખ જવા લાગા તેવાર વલી ખુરશીદજી પોતે છુપા રેહીને શામરા પાશે
 દોવાઈ દેવારી ને હમે કહું કે ચાલ સાથે વલસાદ શ્રીજીની સાથે જમએ
 વહડીઆજ નહીં કરીએ ધણી મીનતી કીધી પણ તેના ખાતરમાં વાત
 આવી નહીં ને હાકમના બની જમઈ બેસીને અટકાવેઆ તેહેવારે હાકમ
 તે કહેવા લાગા ને જો ખુરશીદજી તમેને મુજબએમ થાતો હોએતો
 તમેને રજા આપે પન એતો તમારો ભાગીઓ. એ તરે હાકમે જવાબ
 દીધો. પછે વલી ફરીને ખીજ વાર હમારા ભાધદા ૩-૪ શુનગર જમને
 ને એવાલ હતો તે જાહેર કીધો..... પછી અમે શ્રીજી સાહબને
 લખને વલસાદ આવા..... તેવાર પછે વલી હમોએ તોશારી શામરા
 વગેરે કેતલીએક આશામી હતી તેહેને કેહેવાડીઉ ને આવો ને ને કાંધ
 આપનું શુદ્ધ આમદનો ભાગ હીશો છે તે માફક અમલ કર ને ભાગ
 ખાશું કોને આપણો શરેશતો એછે ને કાંધ વખતપર હોએ હાજર
 હોએ ને પોતે પોતાની જાતે પોતાનો બોએતો વારો સારે ને હાશલ
 આવેતે ખાએ ને હાજર નહી હોએતો ને કાંધ મેનત કરી શારે તેહેનું
 તેથી ને કાંધ હતા તે પોતાના વારાપર આવેઆને ખુશ કરીને શ્રીજી
 સાહેબની બોએ પોતે પોતાના દારાપર કરવા લાગા. પછે કેટલાએક દને
 શાંમરો વલસાર આવેઓ..... તેને બેહેદીનો શરવે મલીને સમજવા
 લાગા ને તોલા વના પાર નહીને આગલાના શીખવેઆથી ખરાબ માં થા
 જેમ તારા આપદાદા ચાલેઆ હોએ તે શરેશતા પરમાને ચાલે તો હમો
 શરવે અંબુમન તુથી રાજી રેહેશું તે ઉપર કહેવા લાગો ને તમે કાંન
 છેઓ ને અનંબુમન કાંન છે. નેકંઈ દેશાઈએ મને તોશારીમાં લખાવી
 આપીઉ છે તે પરમાને ઉં અમલ કરું એ તરે ગનોએક બકવા લાગો
 ને જખાંમાંથી જીઆદેતીના શખુનો ગનાં બોલવા લાગો. તે શેહજીને
 લખવામે આવે નહી. જાતી મુકીને હમોએબી વરજેઓ પછે બેહેદીનનાંએબી
 પન વરજેઓ અને એ વાત હમો મુખતેસર લખું. જો શરતા ખાએ
 લખીએતો ગનું છે. એતો શામો હીશો લખેઓ છે. તેવાર પછે વરસ
 ર સુધી તોશારી જમને દેશાઈની મારફતે પદી રહેઓ. તે રૂકાપર
 આવેઓ નહીં. પછે દેશાઈ ખરશીદજીની મારફતે શુનગર જમ સાંજેસ
 ફરીને અમેને બેઆવેઆને ખશારત નીચે હમેને ગના હીના ને તેવાર

પછે આમિલ ગીરદી થાઈ તેથી વલશારમાં પણ હમેને થરવા દીધા નહી તેથી એ પાસાપર ગોશો અખતીઆર કીધો છે. ભલું. જેમ કંઈ હમારો દાંનાં પાંનીને એ શ્રીજી સાહેબ હમારે માથે છે તો બીજું શરવે અમારું ગીક છે. તે શરવે બની રહેશે. કાંજે હમાં આં આવા પછે નોશારી મધે શાંમરો હમારાં શરવે શાથનાં ગેહરોનાં તાલાં ભાંજને એશનેગાઃ શરવે લખ જાએ છે તે તે ગેર શવલાં ખાલી કરી લેધને ગેહર ભાદે આપીને તેહુના ભાદાં પન ખાએ છે. કેટલાંએક ગરને ગરો પન મેલાં છે. કેટલાંએક હમારા સાથી નોશારીમાં તેહુને હાત આવાં તેને દંદેઆ ને કાઈ સાથી મુદ્દેશ હોએ તેહુને પાશે રૂપીઆ નગદ નહી હોએ તો ચીડી વગર નામની વેઆળેકી નેશાંનમાં ગર લખી લીએ. એ તરેહ છે તે શવાએ વરશ ૪ થાઆં અમારું વલશાડ પન થકનું આંશલ શરવે તે શામરો લખ જાએ છે. તે આજસુધીના રૂપીઆ ૮૦૦ ને આશરે એ તરેહ લુડી ગીએ છે. કાંએજે હમનાં ઇનશાદનાં દરવાજ બંદ છે તેથી ભલું વીચારીએ છેઈએ જે આશમાંન કાંઈ બેકાર નથી. એ હકીકત શામરાની છે.....તેથી જીઆદેતી કીધી હોએ તેથી પશેમાન થાએ ને જેબદીઅતનાં લખાં લીધાં છે તે પાછાં આપે તથા જે કાંઈ એશતેગાત વગેરે ભાગીઆવેના ભાગ રાશ વગેરે લુતાવેઈ છે તેહનો જવાબ કરેતો તેનો વાજખી હોએ તે આપી મલી ભાગ ખાએ તે વાતે કાંન નાં કહેશે. પન જેવારે એ રવેશે પશેમાન થાઇને તે તોલા મલતો થાએ ખરો પન તેતો દેશાઇ ખરશેદજીનું અથીઆર છે. હમે સાથે લદાવીઆતો ને વલી પોતે શોગન ખાતા શામા વાશતે શેઠજી સાહેબ અમેને શુજેચક્ર વલશાદ મધે સાહેબ દસતેગરી કરીને જગા કરી આપો ને શ્રીજી સાહેબનું થેકાંતું કરી તાંહાં લેધ જાશુતો શામરાનો વાલી દેશાઇ ખરશેદજી છે તે શાંમરાને સાહેબની અદબથી કેહજે અવેતો શેઠ શ્રીજીએ વાત હાત ધરી વાશતે અમોથી હવે ખંચાશે નહી. વાશતે તું જે રવેશે તાહારો તોલો કેહે તે માફક હરેક વાતે સમજ ને જે જનશ લીધી હોએ તે વાજખી પરમાંને ખા, એ રવેશે દેશાઇ ખરશેદજી તેહને કેહે તો શાંમરો જે રવેશે પંચ કે તેથી ઉકરો નહી થાએ જેવારે સાહેબનો પગ દરમીઆંન આવે તેવારે શાંમરાથી જીઆદેતી નહીં ચલાએ. કાંએજે દેશાઇ શેઠ સાહેબની અદબથી મને કરે હમેને એવું શુજે છે.....સાહેબતો શ્રી દાદારના પુરા છેઓ. સાહેબની ખાહેશ મરી હોએતો અમો એ વાતે રાજી છેઉ કે હમારી

અગીઆરી બાબત લખી લીધું છે તે શવાએ જળરદશતીથી શી દેશાઈએ એકરાર લખી લીધો તે શરવે પાછા પાછા આપેને નવેશરથી દેશાઈ લખી આપે પોતાના તોલાનાં મઠાં શાહેદી સાથે જે શનઝાનાં અધેઆર નો-શારી મધે કુલ ધરમતું પોતાની જાતનું કામ ધરમતું મુઁલાં જીવતાં વગર નોજીદ, નીરંગદીન, વરશ, સાથે પોતે પોતાનું કરે, તા. શ્રીજી સાહેબની દરગામાં ભગરીઓ અધેઆર કોઈ જીઆદતી નહી કરે ને એ વાતનો પુરો બંદોબસ્ત સાહેબ હજુર થાએ તો અમારે કયુલ છે. પત્ર અલખતે સાહેબ એ વાતે કમરખદી કરો તો દુર નથી અશલ સાહેબના ખાંદાનથી શ્રી જશજ છે. ને તે કરતાં અમો તેહનાં પંથકના બહેદીનનાં કામ કરે તો તે વાતે ગુનેહગાર. એ અમારો કરાર છે ને સાહેબ અમારા તે વાતના મોતાજ. ખીજી સાહેબની ખીદમતમાં અમો લોકની અરજ એકે અમોએ કાગજ સાહેબને લખ્યું છે તે સાહેબનાં દક્તર ખાંતાથી એક નકલ ધ્યા એ કાગજ બાહાર પડે નહી તે કરવું.” એ ઉપર ભીખાજી રસ્તમજી વગેરે ૧૩ શંખણાઓની શહી છે.

આ કાગળમાં શનઝાવાલાઓએ માલું એટલું પોતાના દિલનું દુઃખ ગમે તે શબ્દોમાં દરશાવેલું છે. એ ઉપરથી તે વખતની આપ-ણા લોકોની ઘણીક નવી સ્થિતિ જણાઈ આવે છે, અને દેશાઈ પુરશે-દજીએ ભગર ટોલા માટે ખેડેલી જેહમત અને બદનામી ઉપર પૂરતો પ્રકાશ પડે છે. એના જવાબમાં શેઠ માણેકજીએ તા. ૧ અક્ટોબર ૧૭૪૬ ને દીને ઉદવાડે દસ્તુર ભીખાજી રસ્તમજી તથા ખીજીઓ ને-ગો એવી મતલબનો એક કાગળ લખ્યો કે ભગરીયા મોળેદો તમોને પોતાનાં પંથકમાં શી રીતે કાલ કરવા દેશે. બાજે લોકોને તો તમારો જોવાની બાહેસ છે તેમ કાંઈ મારે નથી કરવું. મેં તો તમોને વાજખી હતું તે લખ્યું છે, વલસાડ આવી રેહવા બાબદ શાપુર સામરાની હકીકત એટલી લખાન લખી તે સરવે મેં વીચારું તો એમાં મજબૂતી કસું થાશે નહી. ને મઠથી પતે તેવું દીસતું નથી. બાકી મારી ઉમેદ તો હતી જે નવસારીમાં હમો દુખમું ગાંધું છે તે જોવાને બહાને તમારી તરફ આંઈ ને શ્રીજીની કદમ બોસી કરી સાથે લઈ જઈ ને તમારું કેશલ કરું પણ મારા જોવામાં એ થાએ તે દીસતું નથી. ને મારો દાંણ પાણી નથી જે તમારી તરફ પોહ્યું. બહુ જેમ બોદાનો હોકમ હશે તેમ થાશે.”

૧૭૪૭
ફસતમજી દેશાઈનું
મરણ.

નવસારીના દેશાઈ ટેહમુલજીના બેટા અને
દેશાઈ ખુરશેદજીના વચલા ભાઈ ફસતમજી
ઈ. સ. ૧૭૪૭માં ગુજ્યા. એવણના બાપના
મરણથી એવણને અને એવણના નાહના-
ભાઈ જમશેદજીને પીલાજીરાવ ગાયકવાડે પોતાની નોકરીમાં રાખી
ધણીક જમીનો લેટ આપી હતી.

આતશબેહરામ અને પેશવા સરકાર.

૧૭૪૯
નો પરવાનો.

ઈ. સ. ૧૭૪૯માં પેશવા સરકાર બાલાજી
બાજીરાવ પ્રધાને પારડી પરગણાના મામ-
લેદાર ઉપર એક પરવાનો લખી ઉદવાડા
મધે પારશીઓનાં પુરાતમ આતશબેહરામને માટે દર શાલ જે સુખડ,
કાઠી, વગેરે આવે છે તેના રૂ. ૨૦૦૦૦ સુધીના માલ ઉપરની જકાતની
માફી કરી આપી હતી. અને ઈ. સ. ૧૭૫૨માં એજ પેશવા સરકારે
૧૭૫૨ સંન'ણા મોળેદો દસ્તુર બીખાજી ફસતમ-
જી તથા દસતુર ફસતમજી શેહેરીઆરજીને
એક સનદ કરી તેમનાં પુરાતમ આતશબ-

હેરામને ઉદવાડા અથવા વલસાડ જ્યાં ખુશી પડે ત્યાં બેશીકર રીતે
રાખવાનો પરવાનો આપ્યો હતો. વલી શાપુર શામરા સાથેના લહડો પઠાવવા
વલસાડના કુમાવીશદાર સર્વોત્તમ શંકરને લવાદ દરાવ્યા. તેવણે ઈ. સ.
૧૭૫૩માં એવો ફસલો કીધો કે, સંન'ણા મોળેદોના પંથકની હદ કા-
વેરી દક્ષણ તીર તે હદ નદી વધતરણી કીનારા મોળે દાંતીવેરે પરગણે
માહીમ પ્રાંત વસાઈ હીઆંના તથા કાવેરી તીર પ્રાંત સુરત તીઆંના
પારશી લોકોનું અંધીઆરપણું પુરાતમ તમારું ચાલતું આવયું છે.
એમાં ૩ ભાગ મુખ્ય છે, અને તેના પેટા ભાગો મલી ૯ વિભાગો છે.
તેઓને જેમ તેમનું ઉપલી હદનું પંથક શુદ્ધમતથી ચાલતું આવેલું
પ્રમાણે સરખે હીરસે વેંહચી લેવા તથા આતશબેહરામના વારાના મહીનાં
પુરાતમ નેમેલા છે તે પ્રમાણે વેંહચી લેવા અને એક દેવલ (અગ્ની-
આરી) રાખીનેજ તેમાં સર્વેએ પુંજ કરવાનો હોકમ કીધો હતો. એ
પછી પણ શાપુર શામરા સાથે લડાઈ થયા કીધી. અને એ શામરા તા.

૨૨ મે ૧૭૭૬ને દીને મરણ પામ્યો ત્યારથી માંહેા માંહેનો ટપો તુટ્યો.

૧૭૪૯

પારશીઓમાં એ તડાં છે. ૧-શેહેનશાહી,

રવાંનના પગ લાંબા

અને ૨-કદીમી. શેહેનશાહીઓમાં કાઈ

કરવાની રૂઢી.

મરણ પામે છે, તેના પગ લાંબા રાખવાનો રવાજ છે, અને કદિમીઓ પલાંડીની મા-

ફક પગ વાલે છે. એ ઉપરથી રવાંનના પગ લાંબા રાખવાની ભલાંમણનો પત્ર નવસારીની અંગુમને ઇ. સ. ૧૭૪૯માં મુંબઈની પંચાતના મુખીઓ ઉપર લખ્યો. તે ઉપરથી મુંબઈની પંચાએતના આગેવાનોએ એકઠા મલી નવસારીના દેશાઈ પુરશેદજી અને સમસ્ત અંગુમન ઉપર એક કાગળ લખ્યો કે, “ હમો એવો કરાવ કરી ઉઠ્યા છીએ કે, જેને ગમે તે રવાંનના પગ લાંબા રાખે, અને જેને ગમે તે વાલે માટે તમો પણ ફરીથી મોઝેદોને તાકીદ લખજો કે એહુ તરફતું કામ ચલાવે.”

૧૭૫૦

ઇ. સ. ૧૭૫૦માં મુંબઈની જરથોસ્તી

મુંબઈતું દોખમું.

અંગુમને નવસારી દેશાઈ પુરશેદજી તેહ-

નવસારીતું સ્વામિત્વ.

મુરજી અને સમસ્ત અંગુમન જોગ એક

કાગળ લખ્યો, કે મુંબઈ મધે અંગુમન

સર્વે મલીને નવું દોખમું બાંધવા ફેઝવું છે, માટે તેનો તાંતો પુરવાની ક્રિયા કરવાને મોઝેદની જોર એક બરશતુમવાલી મોકલજો, તથા નવસારીમાં માણેકજી શેઠનાં (માંગાશા) દોખમાંનો દોર, અને તેની ઉપરની તથા વચ્ચેની પાવીઓની પોહલાઈ તથા લંબાઈ અને તેમની સંખ્યા, તથા ભંડારની ઉંડાઈ કેટલી છે તે લખી જણાવજો. તેમજ ભંડારને મથાલેથી ચીરા માંડી તે ઉપર ફરતી દેવાલ બાંધે છે તે ચીરાથી કેટલી ઉંચી, તથા તાંતો પુરવાના લોઢાંના ખીલા કેહવા કરાવવા તે પણ લખજો.

૧૭૫૩

મુંબઈ અને પુનાના મશહુર “ જામારપ

૧ લા દસતુર જામા-

આશા” ના ખાંદાંનના મુલ પુરૂષ, કે જેવણના

રૂપ આશા.

નામ ઉપરથી એ અટક પડી છે, તેવણ

જામારપ ખીન આશા નવસારીના એક

ખબરદારદસ્તુર હતા. નવસારીથી ભરૂચ ખાતેની મદ્રેસામાં જઈ ફારશી, અરબી, વગેરે ભાષાઓ અને જંદ પેહેલવીનો અભ્યાસ કરી, છેવટે તે અભ્યાસના ઉંડાણમાં ઉતરવા સારૂ ઇ. સ. ૧૭૨૧માં કેરમાનથી આવેલા ઇરાંની નામે “ જામારપ વીલાયતી ” પાસે એવણ સુરત ખાતે જઈને

એ અભ્યાસ વધાર્યો હતો. ઇ. સ. ૧૭૨૧-૨૨માં એવણે ધર્મનૈઃસંગતા કેટલાક ભારી સવાસો ધરાંત પુછાવ્યા, અને તેના જવાબો આપ્યા, તેને “ રવાયતે ફરતુર જમારપ આશા ” નું નામ આપ્યું. એવણે ઘણીક ગઝલો ફારશીમાં, અને કેટલીક ગઝલો ઉર્દુમાં જોડેલી હુદઆત છે. એવણની નવસારીની અનુમનમાં પ્રથમનો ખીજ એક હતી. પણ પાછલથી શરમા શરમીમાં ૩૭ પુરશીએ એસવાનો ચાલ પડી ગયો, તે આજ સુધી તેમજ ચાલે છે. એવણ ઇ. સ. ૧૭૫૩માં ૫૬ વરસની, તે જમાનામાં ગણાતી ઘણીજ કાચી ઉમરે ગુજ્યા હતા.

૧૭૫૪ દેશાઇ જમશેદજી ટેહમુરજી તે દેશાઇ અ-
જમશેદજી દેશાઇ. રશેદજી ટેહમુરજીના નાહના ભાઇ ઇ. સ.
૧૭૫૪માં ગુજ્યા. ટેહમુરજી દેશાઇના મર

ણથી ઇ. સ. ૧૭૩૭માં પીલાજીરાવ ગાયકવાડે પોતાની તોફરીમાં રાખ્યા હતા. તથા નવસારી દરબામાં અને પારચોલ પરગણામાં કેટલીક જમીન ભેટ આપી હતી.

૧૭૫૪ મુંબઈના જાણીતા પંથકીઓ આ. ફરાંમ-
ટાં તોડવાની જી નવરોજી તથા આ. જમશેદજી મેહેર-
તાકીદ. નોશજી વચ્ચે કાંઈ ભાગ હીરસાની મારા-
મારીને લીધે મુંબઈના મેહેદીનોને ત્યાંના

ક્રિયા કામો કરવામાં ઘણી અડચણ થઈ. જેથી તેઓએ નવસારી દે-
શાઇજી પુરશેદજી ઉપર ફરીઆદ લખી મોકલવાથી ઇ. સ. ૧૭૫૪
માં દેશાઇજીએ મુંબઈના તમામ મોખેદોને હોકમ લખ્યો કે, “ મુંબઈમાં
મોખેદો એ આ. ફરાંમજી તથા આ. જમશેદજી પોતાના ભાગને માટે
લડે છે, અને તે ઉપરથી મેહેદીનોને ઘેરની બાજુ વગેરે અટકાવે છે
એવી અતરે ફરીઆદ થઈ છે, માટે અમે તમોને લખ્યે છીએ કે તમે
એકદીલ થઈ કોઈની બહેદીનોને ઘેરનું કાંઈ કામ અટકાવશો ના. તેઓના
ભાગનું નાણું, જે તેઓ ન સમજેતો અટકાવજો, અને પછી અમે
લખ્યે તેમ કરજો. અમેએ તે વિષે સુરતવાલા આ. મનચેરજી ખરશેદજી
શેક પાસે મોદી બોધાભાઇપરથી લખાવ્યું છે. ”

૧૭૫૫ મુંબઈનું ઇ. સ. ૧૭૫૫માં મુંબઈની જરથોસ્તી
નવસારીને અનુમન તરફથી નવસારીની અનુમન
નમી પડ્યું. ઉપર એક અરજી આવી કે “ આજ પાંચ
સાત માસ થયા અતરેના સઘલા મોખેદો

એકસંપ કરીને ડાહ્યા મોખેદ તથા બહેદીનને બરશનુમ આપતા નથી, કે જોથી ઘણી અડચણ પડે છે. અગર ડાહ્યા બહેદીન, રવાંનને અડકી બરશનુમ લેવા ચાહે તે મોખેદો તેને આપતા નથી, જે તે, વગર બરશનુમે આતશ વીગેરેને આંખોખતા થાય છે. અતરે મુ'બઈમાં ફક્ત બરશનુમવાલા મોખેદોની જોર ૨ છે, અને જ્યારે અમો તેમને એ પ્રમાણે બીજાઓને બરશનુમ નહિ આપવાનું કારણ પુછ્યેછ ત્યારે કહેછે કે અમોને નવસારીથી દેશાઈજી ખુરશેદજીની મને છે ” વીા.

પટેલ તલાટી.

૧૭૫૮
મનાજી તલાટી.

નવસારીમાં પ્રખ્યાત ખાંદાનો જેટલાં થયાં છે, તેમાં પારશી પટેલ અને પારશી તલાટીના ખાંદાનો પણ ઘણાં મશહુર થયાં છે. તેમાં પણ શેઠ મનાજી તલાટી નામે એક સધધર પારશી નામાંકિત થઈ ગયો છે. શેઠ કુકાજી અસપુજી તલાટીના તેવણ વડા બેટા હતા. એવણુ ગાયકવાડ સરકાર તરફથી નવસારી તથા પારચોલ અને તેને લગતાં ૧૮ ગાંમો, જલાલપોર, ગંદીયારી, એર, મટવાડ, પરતાપોર, ભુતસાડ, બોડાલી, ખબલાવ, કોઠીમરી, કરાડી, અનચેલી, ચડવાશન, આંટ, મેહધર, વીજલપોર, હાંસાપોર, વેડછા, અને મછાડ, એ ગામોમાં તલાટીપણું ચલાવતા હતા. ઇ. સ. ૧૬૮૬માં નવસારીમધે મોખેદો અને બહેદીનો વચ્ચે થયેલી ખુના મરમી વેળાએ એવણે ભગરીઆ મોખેદોનો ધણોડ દોર તોડવાને હાંમ લીધી હતી; એટલુંજ નહીં, પણ આ. મનો-ચેર હોમજી વગેરે ભગરયાઓથી * છુટા પડ્યા તે મુખ્ય એવણની કુમકથી

* ડૉ. માર્ટીન હાઉગ તથા ડૉ. ડી. દબલ્યુ. વેરટની બનાવેલી “ The Book of Arda Viraf ” માં ભગર્થા શબ્દની ઉત્પત્તિ “ ભાગ ” શબ્દ ઉપરથી જણાવી છે. “ Bagarya or Bhagadya is the surname (?) of all the Parsi priests having their share in the panthak or diocese of Nausari. It is from bhàga, Z. bagha (Dest.) ” ભગર્થા = ભાગર્થા. નવસારીના પંથકમાં જેઓનો ભાગ તેને ભાગર્થા કહેતાં ભગર્થા થયું છે.

હતું. એવણુ ખરા પોલીટીકલ નર હતા. મનોચેર હોમજી નામે બન્નું કુટુંબના અસલ ભગરીઆ મોખેદ, ભગર સાથથી છુટા પડી “ મનોચેર હોમજીની સાથ ” નામે નવું તડું બનાવ્યું તેના, જેમ ભગર્થાઓના મુખી તરીકે દેશાર્થવાલા હતા, તેમ તે મનોચેર હોમજી સાથના મુખી તલાટીવાલા હતા. અને તેમાં મનાજી મુખિ હતા. તે ઉપરથી મનોચેર હોમજીવાલાઓએ એવણુને “ દાવર ” નો ખેતાખ આપ્યો હતો. તે વેળાએ ખરું કહોતો ખેતાખ આપવાનું કામ સરકારના હાથમાં નોહોતું, પણ રૈયતનાજ હાથમાં હતું. જે પોતાનો હાથ પકડનાર, તેને સર્વથી મોટો એલકાળ, સુરત કે નવસારીમાં, દાવરનો આપવામાં આવતો હતો. એ મનાજી ઉપર ઐટલીજ શીદાગીરી બસ નહતી, પણ એ તલાટીના કુટુંબમાંથી પહેડી દર પહેડી શીઆવ, લગન, ગગરનાં, નવજોત, વગેરે ક્રિયાઓના લવાજમા નહીં લેવાના મનોચેર હોમજીવાલાઓએ બદોબસ્ત કર્યા હતા, જે આજેપણુ ચાલુ છે. ગાયકવાડ સરકારમાં ભગર્થાઓ તરફથી દેશાધજનો લાગવગ હતો, ત્યારે મનોચેર હોમજી તરફથી એવણુનો કામ્ય હતો. એવણુના રતનજી તથા શોરાબજી નામે બે ભાઈઓ હતા. દારાબજી, રતનજી, અને બહેરાંમજી નામે ૩ દીકરા હતા. વડા દીકરા દારાબજીને દાવર નો ખેતાખ હુદ્દે ઉતર્યો હતો. એ ૩ દીકરાઓ પોતાના આપતું તલાટીપણું ચલાવતા હતા. એ ૩ ભાઈઓ તથા તેઓના પીત્રાઈઓની શાખામાંથી તલાટીતું મોટું કુટુંબ આજે હૈઆતી ભોગવે છે. તેનો વિસ્તાર કેટલો હશે તેનો ખ્યાલ એટલાથીજ થશે, કે એજ ખાંદાંતને લગતી હકીકતો છાપીઆ કરવાને સાર “ તલાટી સમાચાર ” નામે એક વર્તમાનપત્ર, તલાટી ખાંદાંતના વિહવાન નર શેઠ એદલજી દોરાબજી તલાટી પરવરતાવે છે ! આખી દુન્યામાં એવું વર્તમાનપત્ર કોઈકજ નહી, કે જે નવસારીના ફક્ત એકજ કુટુંબને માટે પ્રગટ કરવામાં આવતાં પત્રની પેઠે ચલાવવામાં આવતું હોય. એ તલાટી કુટુંબનાઓ જેટલા આફ્રીકા, અરબસ્તાન, ઇરાન, વગેરે દુર દેશાવરોમાં ધંધાને અર્થે ચોતરફ ફેલાઈ ગયલા છે, એટલા કોઈપણ પારશી કુટુંબનાં નર નારીઓ ફેલાયલાં નહીં હશે. નવસારીને એ પણ મગર થવા બોગ ખીના છે. કોઈ વાર્ધસ પ્રીન્સીપાલ છે. કોઈ માજીસ્ટ્રેટ છે. કોઈ વેપારી છે. એ રીતે બહુ પંકાઈ ગયલું, બોહોલા વીસ્તારવાલું, કેળવણી અને વેપારમાં આગલ વધેલું એ નોશાકરું કુટુંબ હમારી આંખ આગલ હોમને મગરૂરીના આવેશમાં રમ્યા કરે છે. એ મનાજી તલાટીના આપના

અપાવા પેશુતન ચાંદાને હીજરી ૧૦૧૯ યાને ઇ. સ. ૧૬૧૦માં સુરતના
૧૬૧૦ નવાબ નોશરતયારખાન તરફથી પારચોલ

પેશોતન ચાંદા.

પરગણાનું તલાટીપણું જે તેમના આપ-
દાદથી ચાલતું આવતું હતું તે, તથા ખીજાં

છ ગાંધો, મેઘર, કછોલી, શહવા, અમલસાડ, પનાર, અને પારડીનું
તલાટીપણું ચલાવવા માટે એક પરવાનો કરી આપી તેમાં નીચે મુજબનો
હક ઠરાવી આપ્યો હતો. ૧-દર એક સો રૂપૈયા સરકારમાં જમ્મે થાય
તે ઉપર રૂ. ૧ પ્રમાણે. ૨-ભાતની કીચારીના વીંધા ૧ ઉપર રૂ. ૦.૮
૩-ગુવારના જરાયત વીંધા ૧ ઉપર રૂ. ૦.૮ અને ૪ શેરડીનાં પતાનાં
કાગજનો રૂ. ૦ એ પ્રમાણે લવાજમો ઠરાવી આપ્યો હતો. એ પેશોતન
ચાંદાના છોકરા અસપુ તથા તેમના ૩ બેટાઓ બેહરામ, કુકા, અને
શેરાબ અસપુ પણ પોતાના વડીલોનું તલાટીપણું ચલાવતા હતા. એ
તલાટીપણું શીલશીલાખંધ લાગત ૩૦૦ વરસ સુધી એ વંશવાલાઓએ
ચલાવ્યું છે, અને તે મધેના એ વંશ પૈકીના છેલ્લા તલાટીઓ, તલાટી-
પણું ચલાવતા આ લખનારના પણ દીકામાં આવ્યા હતા.

પટેલની

નવસારીમાં “ પોલ ” ઉપર સર. કા. જે.

પોલ.

મદ્રેસાતું જીતું મકાન જે જગાએ હાલ છે,
તે જગાએ પટેલના ખાંદાનવાલાઓ વસતા

હતા. એ ખાંદાન પણ આગલા વખતમાં જહોજલાલી ભોગવી ગયું છે.
ઉપર જણાવેલા પારશીઓ જ્યારે તલાટીપણું કરીને જાણીતા થયા હતા,
ત્યારે એ પટેલવાલાઓ નવસારી અને તેની આસપાસના ગામોમાં પટલાઈ
ચલાવી જાણીતા થયા હતા. પટેલ ઉપરાંત શેકખાંદાન પણ નવસારીમાં પ્રખ્યા-
ત થયું છે. પટેલવાલા-શેક ખાંદાનવાલા-અને એ તલાટીવાલા એકજ ઝાડના
દાંખલાં છે. આગલ જણાવેલા ચાંગા આશાથી એ ત્રણેની પેઢી ઉતરતી
આવેલી છે. તેઓનો જે શીલશીલો હાલ સૂધી હાથ લાગે છે તે નીચે
પ્રમાણે:—કાંમળ-શાપુરજી-દાદાભાઈ-હોરમજી-બહેરાંમજી-દારાજ-
જી-બહમનજી-પદમજી-હોશંગજી-કેકાબાદ-મનોચેહેર-બહમન-માણેક-
ચાંગા-આશા-રાણા-તોલા-અશકાલ-વેજલ-અને આશીઆ.

એ પટેલના કુટુંબની એક શાખા સુરતમાં અને એક મુંબઈમાં
વસે છે. ખુદ મુંબઈના પટેલ ખાંદાનથી એ ખાંદાન જુદું જ છે. જેમ તલાટીવા-
લાઓએ તેમ એ પટેલવાલાઓએ પણ નવસારીના મીનોચેર હોમજી સાથ
ને મદદ કરેલી હોવાથી તલાટીની માફકજ એ કુટુંબ પણ બેહેદીન હોવા

છતાં તેમના તરફથી પણ શીઆવ, લગન, ગગરનાં, નવન્નેત વીગેરેની કિઆઓના લવાજમા નહીં લેવાના બંદોબસ્ત તે મોબેદોએ કરેલા છે. એજ માફક એ શેઠનાં કુટુંબની એક શાખા આજે નવસારીમાં “ગોટલા” ની અટકની વસે છે. તેની એક શાખા સુરતમાં અને બીજી સુબધમાં “શેઠના” ની અટકની વસે છે. એ કુટુંબના પ્રખ્યાત વડીલો નિચે પ્રમાણે ૨૦૦ વરસમાં ઘર્ષ ગયા છે:—

જામારૂપ હોશંગ શેઠ—રાંનજી જામારૂપ શેઠ—શોરાબ જામારૂપ શેઠ—કુકા શાપુર શેઠ—કુકા રસ્તમ શેઠ—દાદા કુકા શેઠ—હોશંગ દાદા શેઠ—નરીમાન શાગર શેઠ—કડવા કેરશારૂપ શેઠ—રાંનજી પેશીતન શેઠ—કુકા નોશરવાન શેઠ.

એ પ્રમાણે નવસારીના જાણીતા ખાંદાનોમાં તલાટી—પટેલ—અને શેઠના ખાંદાનો પણ જાહેજલાલી અને કામ્ય ભોગવી ગયાં છે. આજેપણ હાઈસ્કુલનું જીવનું મકાન “પટેલની પૌલ” ને નામે, “પોલ્યાની પૌલ” તથા “મોટા દેશાઈની પૌલ” ની વચ્ચે ઓલખાતું ઉભું છે.

દશ્તુર
જમશેદજીનું
મરણ.

નવસારીવાલા દસ્તુર રસ્તમજી માણેકજી મહેરજીરાણાના વડા દીકરા જમશેદજી વરસ ૬૦ની વયે ઇ. સ. ૧૭૬૧માં ગુજ્યા. ઇ. સ. ૧૭૨૩માં જ્યારે એવણુના બપાવા મરણ પામ્યા ત્યારે એવણુ એરવદ થયલા ન હોવાથી દશ્તુરીની ગગા ખાલી રહી હતી. પણ જ્યારે તા. ૪ જાનેવારી ૧૭૨૪માં એવણુ નાવર થયા ત્યારે એવણુને દશ્તુરી મલી હતી. એવણુના વખતમાં દેશ પરદેશ ઘણાં મોબેદો પથકી તરીકે ગયા હતા.

દેશાઈજીના લેહ-
ણાનો ફંચો.

ઇ. સ. ૧૭૬૧માં નવસારીની અંજીમને દેશાઈશ્રી ખુરશેદજી તેહમુરજીને લેખ કરી આપ્યો કે “સુરતના પદાંતી હોખમાના હમારે હીરસેના રા. ૧૦૯૧ જે તમોએ આપ્યા હતા, તે આપણી ભગર સાથની રાસમાંથી તમોએ વ્યાજ સુધાં સુકાવી લેવા.” એ લેખ ઉપર દસ્તુર શોરાબજી રસ્તમજી મહેરજી રાણા, ખરજોરજી દારાબ પાલજી, જમશેદજી જામારૂપ આશા, પોલ્યા દેશાઈઓ વગેરેની શહીઓએ.

૧૭૬૪
આતશબેરાંમ
પરકવાની તંદોસ્તી.

૧૭૬૪ માં તા. ૧૮ અક્ટોબર
રોજ ૩ માહા ૧ (શે.) ૧૧૩૪ યજ્ઞે.
બપોરે નવસારીમાં રખીથવનના જશનની
ક્રિયા પુરી થવા પછી દેશાઈ ખુરશેદજી
તેહમુલજીએ નવસારીમાં પોતાના ખરચથી નવા આતશબેહરાંમ પરકાવ-
વાની તંદોસ્તી પઢાવી હતી.

૧૭૬૫
આતશ મેળવવાની
શરૂવાત અને
સમાપ્તિ.

તા. ૧૫ જાનેવારી ૧૮૬૫ના રોજ દેશાઈ
ખુરશેદજી તેહમુરજીએ નવસારીમાં પોતાને
ખરચે આતશબેહરાંમ બનાવવાની જો છ.
સ. ૧૭૬૪માં તંદોસ્તી પઢાવી હતી, તે
આતશબેહરાંમ માટે આતશો મેળવવાનું
ક્રિયા કામ આજ દીને વડા દસ્તુર શોરાબજી રસ્તમજી મહેરજીરાંણાના
ઉપરીપણા હેઠલ શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. અને એજ વરસમાં તા.
૨ જી ડીસેમ્બરે એ આતશબેહરાંમ સાહેબને તખ્તનશીન કીધા હતા.
તેની પહેલી બોએ દસ્તુર શોરાબજી મોસુદે દીધી હતી.

૧૭૬૫
નવસારીમાં નવો
સુરજ.

ઈ. સ. ૧૭૪૧માં સંજ્ઞાઓ પોતાના
આતશબેહરાંમ વલસાદ લઈ ગયા પછી
૨૪ વર્ષ રહીને આતશબેરાંમ વગર, મો-
બેદ બેહેદીનો અકેકને સંતાપવા લાગ્યા.
એક કહે કે ભગ્યાના દુઃખે પાદશાહ જતા રહ્યા. બીજા કહે કે, બેહે-
દીનો અને મીતેચેર હોમજવાલાની ઉશકેરણીથી પાદશાહને ચોરી ગયા.
પશ્ચિમ તરફના દેશોમાં Great American War જેરમાં ચાલી
રહી છે તેજ વેળાએ આ કબ્જો પણ ચાલી રહ્યો છે. આમ ટોટો ચા-
લ્યાથી ઇ. સ. ૧૭૬૫માં દેશાઈશ્રી ખુરશેદજી તેહમુરજીએ પોતાને
ખરચે નવસારીમાં આતશબેહરાંમ પરકાવ્યા. અને ત્યારથી નવસારીનો
એ નવો સુરજ (ખુરશેદ) પ્રકાશ વધારવા લાગ્યો.

૧૭૬૬
સુધારા માટે
નાપસંદગી.

ઈ. સ. ૧૭૬૯માં સુરતની અંબુમનની
તરફથી ત્યાંના અકાબરોએ તેમજ ત્યાંના
આ. મનચેરજી ખરશેદજી શેઠે, દેશાઈ ખુર-
શેદજી ઉપર એક મેહેનર લખી મોકલ્યો
કે, “ રસ્તમ પરાંના નવસારીને તામેના મોબેદો નવો ચાલ કાઢી બેહે-
દીનોને ઘેરના મુંવા જીવતાંના કામ વારા પાડી કંદરવાનો બદલ્યસ્ત

કરવા માંગે છે તે ઉપરથી સર્વે બેહેદીનો હમારી પાસે ફરીઆદ લાવ્યા હતા કે એમ કરવાનો તે મોબેદાનો કસો હક નથી. એતો બેહેદીનોની મરજીપર છે તેઓ જેની પાસે ચાહે તેની પાસે પોતાને ઘેરતું કીયા કામ કરાવે. માટે અમો સર્વે મક્કી આએ તમોને લખ્યે છેએ કે જે રીતે અમારી તરફ આએ ૩૫) વરસ થયાં ચાલે છે તેજ માફક ચલાવી લેવું, કસ્સી નવી વાત કરવી દરસ્ત નથી, એવી સર્વની ખુશી છે. ”

૧૭૭૦

દસ્તુર બરજોરજ દારાખજ તે નવસારીવાલા

બરજોરજ દારાખ

દસ્તુર દારાખ પાહલણના બેટા, જેવણે ઇ.

પાહલણ.

સ. ૧૭૬૫માં નવસારીના આતશબેહરાંમ પરઠવાને લગતી કીયા કરાવવામાં ઘણી

મદદ કરી હતી, અને જેવણને ઇ. સ. ૧૭૩૪માં એવણના બાપના મરણ બાદ તેમની જગા ઉપર અહિંની અજુમને દસ્તુરી આપી હતી.*તેવણ ૭૫) વરસની ઉમરે ઇ. સ. ૧૭૭૦માં મરણ પામ્યા. એવણના બાપના પાહલણને મનોએર હોમજીવાલી ખુના મરકીની લડાઈમાં મદદમાં રાખવામાં આવ્યા હતા.

૧૭૭૩

ઇ. સ. ૧૭૩૦માં એ જીવણજી પોત્યા

જીવણજી પોત્યા

દેશાઇના બાવા માણેકજી ગુજરવા બાદ

દેશાઈ.

પોત્યા દેશાઈ ખાંદાંનના એવણ વડા ગણાયા

હતા. એવણને દેશાઈ ખુરશેદજી તેહમુલજી

સાથે વતનની હદ, વગેરેને લગતી કેટલીક ભાંજગડો ચાલતી હતી, જેથી ઇ. સ. ૧૭૪૬માં ગાયકવાડ દામાજીરાવના હોકમથી વતનની હદ માપી બંનેનો ટોટો મીટાડવામાં આવ્યો હતો. એવણ ૬૪ વરસની ઉમરે ઇ. સ. ૧૭૭૩માં ગુજ્યો હતા.

પારસણોની પાકદામની.

“ સુરતની તવારીખ ” પ્રમાણે ૧૦૦૦-૨૦૦૦ નોશાકરાઓ સુરત જઈ વસવા પછી ત્યાં પારસીઓની રેજીસ્ટ્રેશન થઇ ગઇ હતી.

* નવસારીમાં એક દસ્તુર નથી, પણ મહેરજીરાણા વાલા જુદા-દારાખ પાહલણવાલા જુદા-અને નમાસ્ત આશાવાલા જુદા; એ પ્રમાણે ત્રણે ખાંદાંનવાલા પોતપોતાને દસ્તુર લેખાવે છે.

૧૭૭૪

નવસારીથી જઈ
વસેલા ત્યાં અસલ
સુરતના પારશી
વતનીઓ વીશે.

મી. રખાડીએ, સ્ટેવેરીન્સ નામના કથ
અમલદારના તે જમાનાના પારશીઓ વી-
શેના વિચારો જણાવ્યા છે. તે સ્ટેવેરી-
ન્સ પારશીઓ વીશે કહે છે કે, “ તેઓની
સખ્યા વધતી જાય છે, તેઓ પરાંને પરાં
બાંધીને વસે છે, ધંધાનેસર કેટલાક હીંદુ-
સતાનના બીજા ભાગપર જઈ વસે છે,

સુરતમાં ધણા માતબર પારસી વેપારીઓ છે. તેઓ હીંદુ લોક કરતાં
ગારા છે, તેઓની આમડીનો રંગ સ્પેનીયર્ડ લોકોને મળતો છે. ધણું
કરીને તેમની આંખો મહોટી, નાક વાંકાં અને બાંધો સીધો છે. તેઓ
એકથી વધુ બાંધી એકી વખતે કરતા નથી. તેથી તેમની કામ સ્વ-
ચ્છ તથા બીજી પ્રજાના લોકો સાથે ભેળસેળ વગરની છે. હરામ
ધલિતના હવસવાલા ધણા સખસોથી મેં સાંભળ્યું છે કે,
ગમે એટલી મહેનત અને પધસાનો ખર્ચ કરી લલચાવ્યા
છતાં કોઈથી પારશી ઓરતને કુસલાવી શક્યા નથી.
તેમની કામમાં એવો પાકો બદોબસ્ત ચાલતો આવે છે કે, જે એવાં
કામમાં પડાય તો તેઓ માર્યા જયા વના રહે નહીં. તેઓ મોહલામાં
ફરફર કરે છે, અને એકઠી થઈને કુવેથી પાણી લાવે છે, અને જ્યાં
જાય છે, ત્યાં એકલી કેડેજ જતી નથી. ” આહા ! તે વેળાનાં કેવાં
પારશી લોકો ! આ ધણી નકલ આજના પારશીઓ ક્યારે કરશે ! આજે
જે સ્ટેવેરીન્સ પારશીઓ વીશે વિચાર આપે તો એથી કેવળ ઉલટોજ
આપે એવી આપણી આજની હાલત શું નથી ?

૧૭૭૬

વરસીઆણના
મરણની મુશકેલી.

પારશીઓમાં કેવળ સફેદ રંગના ગોધાના
મુત્ર ઉપર તેમની ધર્મ ક્રિયાનો મુખ્ય આ-
ધાર છે, અને તેના કારણમાં હમે ઈ. સ.
૧૮૮૬ના રાસ્ત ગોદતારમાં હમારી શહી

સાથે લંબાણ બ્યાન કરેલું છે. એવી જાતનો એક ગોધો વરસીઓ ક-
હેવાય છે. તેના મરણથી બધી ક્રિયા અટકી પડે છે. તે એટલે સુધી કે,
નવસારીમાં ઈ. સ. ૧૭૭૬માં વરસીઓ ગુજરીઓ, તે બીજા વરસી-
ઓ ભેળવતાં સુધી નવસારીતું ધર્મ ક્રિયાતું કામ અટકી પડ્યું તો પ-
ડ્યું, પણ નવસારીને તાબેની તમામ જગા ઉપરતું પણ અટકી પડવા-
થી તા. ૮ સપ્ટેમ્બર ૧૭૭૬ ને દીને મુંબઈના તર્મામ મોબેદો તરફથી

એક અરજ નવસારી દેશાધિપુરશેઠજી ટેકમુરજી ઉપર આવી કે, “નવસારીમાં વરશીઓ શુઝરવાની ખબર અતરે આવી. અને તે પછી અતરે રોજ રવાન ૨-૩ તથા ૪થી થાય છે. અને વરશ વગર તેઓના દીન ધર્મના કામ અટકી પડવાથી લોક ધણું આશ્ચર્યદેહ થયું છે, અહિંનું અંબુમન સર્વ ફરી બેઠું છે. કોઈ કોઈના અખત્યારમાં નથી. માટે મેહરવાની કરી વરશ તાકીદે મોકલો તો ધણું સાર.” એવીજ રીતે મુબઈની પંચાતના એક અકાબર આ. મનચેરજી બમનજી શેઠ દેશાધિપ મોસુદ ઉપર લખ્યું કે, “અહિં રવાનોનાં શરૈશના કામ અટકી પડવાથી બેહેદીનોનાં દીલ ધણું ઉશકેરાયાં છે, અને તેઓ બીજાં પથકવાલા મોબેદો પાસે વરશીઓ અતરે કરાવી ક્રિયા માર્ગના કામો શરૂ કરાવવા માંગે છે, માટે મેં આપણા મોબેદો પાસે હાલ તરત તો હા ભણાવી વરશીઓ મુબઈમાં કરવાને તેઓને સમગ્નવ્યું છે. તે માટે છાસરી તરફ ગોધો શોધવાને માણસ પણ ગયું છે. વાસ્તે તમો બનતાં તુલીક જલદીથી વરશ મોકલાવો તો દીક. હું પોતેથી નવસારીને તાબેનો તથા ભગરીઓ છું. માટે નવસારીવાલાઓની આબરને મારી આબર સમવ્યું છું.” એ ઉપરથી નવસારીવાલાઓએ મુબઈના મુખી મોબેદો આ. ફરાંમજી નવરોજી, આ. નશરવાંનજી નવરોજી, આ. જમશેદજી મેહરનોશજી, આ. બહમનજી જીવણજી તથા આ. કાવશજી બચાજી ઉપર તા. ૩ અક્ટોબર ૧૭૭૬ ને દીને કાગલ લખ્યો કે, “પણ અમોને માલમ નથી પડતું જે કીઆ અધારએ એ નવો રખનો નાખે છે ને ક્યા અધાર કરવા માંગે છે. ને જે કોઈ પોતાના બુઝેરગોથી બહાર થઈ વડાવેનો રસમ મેલીને નવો રાહ કરે છે તેને આગલ ભલી વાર દીધી નથી. એવા નવા નવા રાહ ધરીને અગીઆરી ૪-૫ તો કીધી તે કહી અગીઆરીવાલા કરે છે તે લખજો.” આ કાગલ વાંચી મુબઈના મોબેદો ધણા ગભરાયા; તેઓએ પાછો એક કાગલ દેશાધિપુરશેઠજી અને શમરત અંબુમન જોગ લખી બચાવ કીધો જે, “મુબઈની પંચાતવાલાઓએ અમોને નવો વરશીઓ કરવાની ધણી બોહોશ કીધી તોપણ હમેતો સાફ ના કહ્યું. અમોએ તેઓને કશું જે આજતો વરશીઓ કરાવેા, ને કાલે તમો નીરંગ કરાવશો. પછી કેશોને હેરબદલી કરો તે કેમ થશે. અમોને શું પુછનાર નથી.” વીગેરે.

૧૭૭૬
મુ'બઈની મરકી
અને નવસારીના
વરષ.

મ. સ. ૧૭૭૬માં મુ'બઈમાં મરકી ચાલી, અને તે વેળાએ ત્યાં પારશીની વસ્તી ઘણી થોડી હતી, ૩-૪ રવાંન થવા લાગ્યાં. તે રવાંનોની શરોશની અને ખીજ ક્રિયા મોખેદોએ કરવા ના પાડી, કેમકે નવસારીની અંજુમનની મનાઈ હતી. કારણ કે નવસારીના વરશીઆજ ગુજરી જવાથી નવો વરષ કરવાનો હોવાથી રેવાજ પ્રમાણે બધેજ કામ અટકી પડ્યાં. સખખકે નવસારીના વરષ વગર છેકે પણ તે વખતે કામ ચાલતું નોહોતું. એજ વરસમાં નવસારીમાં ધાડ પડી, લોકો બારણાં બંધ કરી ઘરોમાં ભરાઈ બેઠાં, ઘણાં લોકો સુરત નાંઠાં, તેથી દેશાધજવાલા નવા થયલા આતશખેરાંમને સુરત લઈ જઈ ત્યાંના શેઠ દાદાભાઈ માણેકજી શેઠની હવેલીમાં સંતાડવામાં આવ્યા હતા.

૧૭૭૬
પીંઠારા અને
આતશખેરાંમ.

ઈ. સ. ૧૭૭૬માં પીંઠારા લોકોની ધાડ પડી તેથી દેશાધજવાલા આતશખેરાંમને નિચલા મોખેદોએ હિંમતથી ઉઠાવી લઈને સુરત શેઠ દાદાભાઈ માણેકજી શેઠની હવેલીમાં સંતાડ્યા હતા. આ. માણેકજી જમશેદજી મહેરજીરાણા-આ. શાપુરજી ખરશેદજી વાછા-આ. માણેકજી ખરશેદજી વાછા-આ. ભીખાજી રતનજી નરીમાન-આ. કાવજી માણેકજી દાદાજી, વજીદદાર-આ. જમશેદજી દારાબજી કારતક-આ. શાપુરજી ફરદુનજી પાવરી-આ. માણેકજી પરમેજી રતનજી આંતીઆ. આ ધાડને “ ગંજમનો ખેલ થયાની ગીરદી ” ને નામે ઓલખે છે. એ આઠ જણાઓએ ખરજનુમ સલામત રાખીને શ્રીજીને બચાવ્યાથી તેની મોજદ મહેનતના બદલામાં નાવર પાંચ તેવણને શી રાસમાંથી બક્ષીશ આપવામાં આવ્યા હતા. યાને એ પાંચ નાવર ઉપલગ કર્યા બાદ ૬ઠો આવે તે વારાદાર શારે. એ પ્રમાણે તેઓને બદલો મળ્યો હતો.

૧૭૭૭
મુ'બઈમાં મરકી.
દોખમાની તાંણ.

ઈ. સ. ૧૭૭૭માં મુ'બઈમાં મરકી ચાલવાથી ત્યાંની અંજુમનના અકાબરોએ નવસારીની અંજુમન ઉપર લખ્યું કે, “ મુ'બઈ શેહેરના દરમેઆનમાં હાલમાં ઘણાં રવાન થાય છે, તેથી દોખમામધે જગા રહી નથી, અને ખીજું જુતું દોખમું હતું, તેથી વાપરવા માંડ્યું છે, પણ એવું માલમ પડે છેકે ૧૦-૧૫

દીવસમાં તેમાંથી જગા રેહેશે નહીં માટે તમે અનુમન સાહેબોને પુછ્યે છેએ કે નાચારને મેલે એ બાબતમાં દીનનો શા હેતુ છે તે લખજો. હાલ તરત કાંઈ નવું દોખમું બાંધવાને બની આવતું નથી, અને અમેનેતો નાચારે એવું સુન્ને છે કે અતરે દોખમાંની જગા પાહાડ ઉપર છે, અને ત્યાં કોઇની વસ્તી નથી, તેથી તે પાહાડ ઉપર ચુના તથા પથરની પાકી ફરતી એક દેવાલ બાંધ્યે, અને ભંડારને ડેકાંણે મોટા ખાડો ખોદાવ્યે અને ત્યાં રવાં ન ખાવ્યે. અગર તમારી નજરમાં પાકી દેવાલથી કામ ચલાવવાનું દરસ્ત લાગેતો અમેને વીગતે લખજો કે દોખમાંથી કેટલા ગજ દુર તે દેવાલનો વાડો કયો. આએ કાગજ અતરેથી ખેપીઆ પાસે પાંચ દીનનો વાએદો કરી મોકલ્યો છે, માટે તાકીદે જવાબ લખજો. ” એ ઉપર બધા અકાબરોની શહી છે. એ પત્ર તા. ૨૧મી મેનો હતો, તેનો જવાબ તા. ૩૦મી મેએ નવસારીવાલાઓએ એવો લખ્યો કે, “ મુઅમ્મમાં જે મરકીથી ઘણાં રવાંનો થાય છે તે વિષે દલગીર છીએ. આપણી દીનની બારીકીથી તમેતો વાકેફ છો. પણ શું કયો, નાચારે જેમ તમે વિચાર ફેડવ્યા છે તે માફક કામ લેવું, અને તે જગા ઉપર બાજ વગેરે ધરાવવી, તથા તૈયાર થયા પછી ત્યાં વંદીદાદ અને શરોશ કરાવવા. અગરજો તમારી તરફના પાહાડની જગા ફરાખ હોયતો નવી દેવાલ દોખમાંથી ૩૦૦ કદમ દુર રાખવી, અને જગો વધારે નહિ હોય તો વચ્ચે પાવી ખણાવી નજદીકમાં કામ લેવું, કાંએજો વચ્ચે પાવી આવી એટલે દુર નજદીકનો કરસો મુન્નકો નથી. ” આ કાગજ ઉપર નવસારીના દેશાઈ દસ્તુરો વગેરેની શહીઓ છે.

૧૭૭૮

ટેહમુલજી પોલ્યાનું

મરણ.

નવસારીના પોલ્યા દેશાઈ જીવણજી મા-
જીકજીના વડા દીકરા ટેહમુલજી જેવણ ઇ.
સ. ૧૭૭૩માં પોતાના બાપના મરણ પછી
તેમનો દેશાઈગરાંનો વહીવટ કરતા હતા,
તેવણ ઇ. સ. ૧૭૭૮માં મરણ પામ્યા.

૧૭૭૮માં

ખુરશીદ અસ્ત

થયો.

નવસારીવાલા દેશાઈ તેહમુલજી રસ્તમજીના
વડા દીકરા ખુરશીદજી ઇ. સ. ૧૭૭૮માં
તા. ૨૨ ફેબ્રુઆરી રોજ ૧૨ માહ ૫
(શે.) યજ્ઞે. ૧૧૪૮માં ૮૧ વરસની
ઉંમરે ગુજરી. એવણને ઇ. સ. ૧૭૨૮માં પોતાના બાપના મરણથી
પીલાજીરાવ ગાયકવાડે મદદ કરી તેમની નવસારી કસબાની ચોધરાઇ

તથા દેશાધગરૂં અપાવ્યું હતું. તે પીલાજીરાવે કેદાજીરાવનામનાં પોતાના એક ખેશીને નવસારીનો શુભો નેમ્યો હતો, પણ તેને સઘળું કામ તથા વહીવટ ખુરશેદજી દેશાધને પુકીને કરવાનો હોકમ આપેલો હતો. એ કેદાજીરાવ સાથે એ દેશાધજીને અતિશય મોહબત હતી, અને તે બંને દોસ્તોએ મલી નવસારીમાં ઘણા સુધારા કર્યા હતા, જેનો એક ગરબો બંનેના નામનો હજુ ધરડાંઓ ગાએ છે. જે વેળાએ નેપોલ્યન બોનાપાર્ટ બાલ્યાવસ્થામાં લાડ લડતો અને લડાઇ લડવાના પાઠો ભણતો હતો, જે વેળાએ હિંદુસ્થાનનો પેલેલવેહેલો વાઇસરાય વૉર્ન હેસ્ટીંગ્સ દેશી રાબ્યો સાથની રાજદ્વારિ ખટપટો ચલાવી રહ્યો હતો, જે વેળાએ ક્રાન્સમાં ફ્રેન્ચ રેવોલ્યુશન ચાલી રહ્યાથી ફ્રેન્ચોએ જરમની ઉપર હુમલો કીધો ત્યારે, ક્રાન્કર્ટ ખાતે રહેતા રોથ્સચાઇલ્ડ ખાંદાંનના મુલ પુરૂષ મોઝીઝ રોથ્સચાઇલ્ડને હેસ્ટીકેસલનો રાજા પોતાનું દ્રવ્ય સોંપી નાશી ગયો હતો, અને જે વેળાએ અમેરીકન સ્વદશાભિમાની નર વૉશીંગ્ટન પોતાની ફતેહમંદ કારકિર્દીથી પ્રકાશવા લાગ્યો હતો, તે વેળાએજ અને તેવાં મોટાં નહીંતો તે પ્રકારના જેવાંજ નાહતા પરાક્રમે આપણો આ ખુરશેદ વિરલો ચલાવતો હતો. હેસ્ટીકેસલના રાજની માફકજ મરાઠા છુટાડ્યો દ્રવ્ય સોંપી જવા જેવો વિશ્વાસ ખરશેદજી ઉપર રાખતા હતા. મોગલોની જુલમી જુસરીમાંથી વૉશીંગ્ટનની માફક નોશાકન્દ અમેરીકનોને તે છોડવતો હતો. નેપોલ્યનની માફકજ મલેકો સાથે અડડતો. અને વૉર્ન હેસ્ટીંગ્સ માફકજ શોનગડમાં ગાયકવાડ સાથે અને સુરતમાં મોગલાઇ અમલદારો સાથે તેની અનેક પ્રકારની ખટપટો જરી હતી. નવસારી તથા તેને લગતા માહલોના મેહસુલમાં એવણની મદદથી ઘણો વધારો થયો હતો, અને તે ઉપરથી ગાયકવાડ સરકારનો એવણ ઉપર મોટો ઇતબાર એકો હતો. નવસારીની ગરીબ રૈયતને એવણે ગાયકવાડી સરકારમાં વગ લગાડી ઘણાક અણુઘટતા વેરાઓમાંથી છોડવી હતી, તથા કેટલીક વખત ગરીબોની તરફના વેરાવો એવણે પોતાની ગીરેથી આપ્યા હતા. એવણે તા. ૨ જી ડીસેમ્બર ૧૭૬૫ને દીને નવસારીમાં પોતાને ખરચે આતશખેહરાંમ પરલવ્યા હતા, તથા નવસારીના પારશીઓને સરઅવસરે વાપડવાને એક જમનશાલાનો ઓટલો બંધાવી આપ્યો હતો, જે તેવણની “ ખરશેદ વાડી ” માં હતો, તે ઇ. સ. ૧૮૯૬ની રેલમાં તણાઈ જવાથી તેવણના વારેસોએ તે જગા ટાટારકુલના કંપાઉન્ડમાં આપી, તેને બદલે નવો બંગલો બંધાવી ઇ. સ. ૧૮૯૭માં

તૈયાર કરાવીઓ છે નવસારીની જરથોસ્તી અંબુમનના એવણુ મુખ્ય
અકાબર હતા, અને પોતાની કામમાં ઘણાક સુધારાઓ કરવાની એવણે
આગેવાની લીધી હતી. એવણે ખેરદેહઅવસ્તાનો તરબુતો કચો હતો, તથા
ફરાંમરોજનાં અને મહરલ કલુખ નામની કેતાઓ ફારશીમાં પેતે લખી
હતી. એ છેલ્લી કેતાખ ધરાવવાનું માન આ લખનાર ધરાવે છે. નવસા-
રીના દરેક કામમાં એવણનીજ આગેવાંની હોવાથી તે લખાણ કરવાની
જરૂર નથી, કેમકે તે સર્વ પોતપોતાને ઠેકાંણે આપણે દરશાવી છે. એવણુ
સુરતમાં ગુજર્યા હતા.

૧૭૭૯

ખુરશેદની સાથેજ

ગરૂથ થયેલો

માહુતાખ.

દેશાધ ખરશેદજીના જોડીદાર દસ્તુરજી શેરા-
ખજી રસ્તમજી મહેરજીરાંણા ઉમર વર્ષ
૬૦ ગુજર્યા. એવણુ સંવત ૧૭૭૦માં
જન્મેલા હતા. રસ્તમજી માણેકજી મહેરજી-
રાંણાના એવણુ બીજા બેટા હતા. ઇ. સ.

૧૭૬૧માં એવણના ભાઈ જમશેદજીના મરણથી નવસારીની દસ્તુરી એ-
વણુને મળી હતી. દેશાધ ખરશેદજીના એવણુ બનેલી થતા હતા. એવણના
વખતમાં દેશાધ ખરશેદજીએ નવસારીમાં નવા આતશબેરાંમ પોતાને
ખરએ બંધાવી તા. ૨ જી ડીસેમ્બર ૧૭૬૫ને દીને તખ્તનશીન કીધા.
તેની સઘળી ક્રિયા એવણના ઉપરીપણાં હેઠલ થઈ હતી, તથા તેની
પેહેલી બોએ એવણે લીધી હતી. ઇ. સ. ૧૭૭૬માં જ્યારે મોટી ધાડ
પડી ત્યારે આતશબેરાંમની સાથે એવણુ તેની જળવણી કાળે સુરત
જઈરહ્યા હતા. એવણની હૈયાતીમાં એવણના બેટા રસ્તમજીગુજર્યા હતા.
તેવણે, ઘેલખરીમાં કાશ ફરતો હતો તેની સાથે કાંઈ આશનામ કીધી
તેથી કુવામાં પડી ગુજર્યા હતા.

૧૭૮૧

નવસારીનો કાયદો

સુરતમાં.

નવસારીમાં પીઠારાઓની ગીરફી વારંવાર
પડ્યાથી કોકોમાં કાંઈ દઈવત રહ્યું નહીં,
અને પાયમાલ થયા તેથી સુરતના રસ્તમ-
પરા-ફરાંમપરા-નાહનપરા-તથા સૈયદપરાંની

નવસારીને તાબેની અંબુમને મળી વેહવા વાજનનો ખરચ કમી કરવા માટે
એનો ફરાવ કર્યો કે, “ વેહવાની રીતના છોકરાની માએ જે વેહવાન,
તેને રા. ૫) રીતના આપે તથા ઝકરાના આપને રા. ૧) તથા
જમાઈને રા. ૧) મળી જુમલે રા. ૭) રીત કરે, તથા શનગાર અને
નાતરાંની રીતનાખી રા. ૭) આપે તથા લીએ. વેહવાઈ, જમાઈ, તથા

વેહવાંન સિવાય કોઈ બીજાને કાંઈ આપે નહિ. તથા ૫૬ જેવું પામે તેવું આપે. એ બંદોબસ્તથી જે ફરે, તે પંચાતમાં શુનેહગારીના ૩૫૦) આપે. ” એ ઉપર દસ્તુર ખુરશેદજી બરજેરજી દ્વારાજ પાલકજી વગેરે ૬૯ મોખેદોની શહીઓ છે.

૧૭૮૭
જમશેદજી જમાશ
આશા.

નવસારીવાલા દસ્તુર જમાશ આશાના બીજા દીકરા જમશેદજી વરસ ૫૫ની વયે ઈ. સ. ૧૭૮૭માં જન્મ્યા. ઇ. સ. ૧૭૫૩માં પોતાના બાપના મરણથી એવણને દસ્તુરી મળી હતી. એવણે પોતાના બાવાની આગલ અવરતા, પેહેલવી, તથા ફારશીનો પુખ્ત અભ્યાસ કર્યો હતો. ઇ. સ. ૧૭૯૦માં મોં એકવીટલ દુ પેરોં નવસારી ખાતે નીરંગશતાન કેતાબને સાફ એવણની મુલાકાતે આવ્યો હતો. અને એવણ જોડે ઘણોક વખત વેર પેહેલવી અને ફારશીમાં વાતો કીધી હતી. ઈ. સ. ૧૭૮૧માં એવણ બ્યારે મુબઇ સિધાઈ ત્યારે ત્યાં એવણને બહુ માન મળ્યું હતું. એવને ફારશી ગઝલો, ખેતો, વગેરેની “દીવાને જમશેદ ” નામની કેતાબ તથા કેટલીક મુખ-મસ અને ઘણીક મુસદ્દસ બનાવી છે. જે તમામ કેતાબ જોઈ વલવાનું માન આ લખનારને મળેલું છે.

૧૭૯૧
નીરંગદીન અને
વરશીઓ.

ઇ. સ. ૧૭૯૧માં મુબઇના શસસ્ત પંથ-કીઓ, તથા બરશતુમવાલા અને વગર બરશતુમવાલા મોખદોએ એક લેખ કર્યો કે, “ અમોએ મોખેદ જણુ ૪ નામે આ. જમશેદજી બરશેદજી વાલા, આ. માણેકજી સુખાજી પાવરી, આ. જમ-શેદજી રશતમજી દાબુ, તથા આ. ફરાંમજી મનચેરજી રાનજી, એઓને આગળ પાડીને નવસારીની અંબુમન, તથા દસ્તુર સાહેબ, તથા દેશાઇ-જીના ફરમાનથી વરશીઓ અને નીરંગદીનતું કામ મુબઇમાં કરાવ્યું છે. ” એ ઉપર ૨૨ મોખેદોની શહીઓ છે.

૧૭૯૩
આનંદરાવ ગાયકવા-
ડનો પરવાંનો.

ઇ. સ. ૧૭૯૩ માં નામદાર ગાયકવાડ મહારાજ આનંદરાવે નવસારીના દેસાઇશ્રી મનચેરજી બરશેદજીને અંગેજ સરકારની બાંહેધરી હેઠળ તેમના પોતાના તથા તેમ-ના કુટુંબના બચાવ સાફ એક પરવાંનો નીચે મુજબ કરી આપ્યો:—
“ તમે કેટલી લાંબી મુદતના અમારી તોફરીમાં છો તે અમે ધ્યાનપર

લઇને સુરતના વડા મી. શ્રીશીઠ ઉપર એક કાગળ લખી તેને એવી અ-
રજ કરી છે કે, આગળ જેમ અંગ્રેજ સરકારને નામે તમે તે પરવાના
લખી આપ્યો હતો, તેમ હાલમાંથી જીવનથી તમારો બચાવ કરવા
માટે અંગ્રેજ સરકારની જામીનગીરી હેઠળ તમે તે અમારી ખાતરી આ-
પવી. અને તમને અમારી સરકારના શક્તિવાદી અને કિંદ્રિત નોકર
દાખલ ગણીએ છીએ. તમારી ઉપર જીવન ચલાવવામાં, અથવા ત-
મારી સુચના સામે વગર કારણે હરકત લેવામાં આવશે નહીં. અમા-
રી ગંભીર કબુલાતો અને અંગ્રેજ સરકારની જામીનગીરી ઉપર ભરોસો
લાવીને તમારા પરમણાઓ તરફ તમે પાછા ફરો, અને તેના સુધારા
પાછળ મહેનત કરો. તમે એ, તમારા ગુમાસ્તાઓએ; તમારાં કુટુંબ પરીવારે,
અને તમારાં હાથ નીચેનાં દરેક માણસે જાણીને સંતોષ લેવો કે તમા-
રી સામે કોઈ પણ પ્રકારનો ગેરબનસાફ ગુનારવામાં આવશે નહીં. ”

૧૭૮૫
વડી દરેહુમેહેર.

ધ. સ. ૧૭૮૫માં નવસારીની વડી દરેહ-
મેહેર નવેસર દેસાઈ મનચેરજી ખરશેદજીએ
પોતાને ખરચે બંધાવી તા. ૭ ફેબ્રુઆરી
૧૭૮૫ને રોજ પાછી પરદાવી હતી.

૧૭૮૮
“ સર ” ના બાવા.

ધ. સ. ૧૭૮૮ માં આપણા પુત્ર સર
જમશેદજી જીજીભાઈના બાવા બહેદીન
જીજીભાઈ ચાનજીભાઈ વાછા, નવસારી
ખાતે મરણ પામ્યા હતા. એવણુ ધણી ગરીબી હાલતમાં કામ વણવાનો
ધંધો જોડે ચલાવતા હતા, તોપણુ મલેશરમધે એવણુના વાછા કુટુંબમાં
એવણુનું વિશેષ માન હતું. મલેશરમધે વાછા મોહલામાં ઝુપડાં જેવાં
ઘરમાં તેઓ વસતા હતા.

૧૮૦૨
ખરશેદજી દારાબ
પાહલણ.

દસ્તુર દારાબ પાહલણના પૌત્ર ખરશેદજી
ખરજેરજી પદ વરસતી ઉમરે ગુજ્યા.
ધ. સ. ૧૭૭૦માં એવણુના બાવાના મ-
રણથી એવણુને નવસારીની અંગુમને દ-
સ્તુરી આપી હતી. એવણુ સુરતમાં રસ્તમપરાંમાં દસ્તુરી ચલાવતા,
અને મોટું માન મેલવતા હતા.

૧૮૦૪
ગવર્નર, જૌશીતલા,
અને નોશારીના
દસ્તુરો.

શીતલાના મરજથી હિંદમાં દરશાલ હજારે
આદમીઓ મરણ પામતાથી, મુબમના
નામદાર ગવરનર જોનાધન દંકને જૌશીત-
લા મેળાવાની લોકોને ફરજ પાડી. નવસારી-
વાલા દસ્તુર દારાબ પાહલણના નખીરા
ખરજોરજી ખરશેદજી દસ્તુરે સુરતના લોકોને એવું સમજાવ્યું કે, ગાયની
રસીની આલુદગી ધર્મ પ્રમાણે આપણી રસી સાથે ન થવી જોઈએ.
એ ફતવાથી સુરતીઓ આ રસી મેળાવવાની સામા થયા. આ ઉપરથી
ગવરનરે બીજા દશતુરો બેથું તે વેળાના પહેલા નોશાકરા દશતુર ફરાં-
મજી શોરાબજી મેહેરજીરાંણાતું મત માંગ્યું, જેઓએ એવું મત આપ્યું,
કે ગઈશીતલાના એપ અથવા રસીના શીતલા મેળવાથી દીન ધરમમાં
કશું નુકશાન થતું નથી. એ પ્રમાણે ગવર્નર વતીકે આપણા તે વેળાના
નોશાકરા દસ્તુર પહેલા હોવાથી તેમનું મત માંગતા હતા.

૧૮૦૫
શાયર શાપુરદાડ
શંખણા.

સુરતવાલા દસ્તુર રસ્તમજી બેહરાંમજી
શંખણાના બત્રિજા શાપુરજી માણેકજી
શંખણા ઉમર વરસ ૭૦નીએ ગુજ્યા. એવ-
ણુ પેહેલવી તથા ફારશીમાં ધણુ કામેલ હતા.
તથા ફારશી બેતોમાં કેટલીક મોનાજતો, અને ઈ. સ. ૧૭૬૫માં ન-
વસારીમાં આતશબહેરાંમે દેશાઈ ખુરશેદ પરદવાને લગતો હેવાલ
એવણે રચ્યો છે. એ આતશબહેરાંમ પરદવાને લગતી ક્રિયા કરવામાં
એવણે પણ પોતાના કાકા રસ્તમજીની સાથે ધણી મદદ કરી હતી.
એવણુનો, એ આતશબહેરાંમ વીશે બેતમાં જોડી કાઢેલો, એ કેબલો
બનાવનાર દેશાઈજીની તારીફનો, ફારશી હેવાલનો અસલ ખરડો ધરાવ-
વાતું આ કમતરીન લખનારને માન છે.

૧૮૦૬
દાનાવ દસ્તુર.

નવસારીમાં ૧૯મી સદીમાં કોઈ પણ બ-
ણેલા શીખેલા દસ્તુર વધારે પ્રખ્યાત થયા
હોય, તો તે દસ્તુર શોરાબજી રસ્તમજી
મેહેરજી રાંણાના બેગા દસ્તુર ફરાંમજી હતા. એવણુ ૪૮ વરસની કાચી
વયે ઈ. સ. ૧૮૦૬માં ગુજરી ગયા. કેરશાશજી દસ્તુરના એવણુ પાલક થયા
હતા. એ કેરશાશજી દશતુર સુરત જતા હતા, ત્યાં માર્ગમાં “ મોગલની
ખાડી ” માં ગાડી ખુટી બેઠી, તેને બલદ સાથે પોતે પોતાની કેક ઉ-
પર ઉંચકી કાઢી હતી, તેથી ક્લેબને નુકશાન થઈ મરણ પામ્યા. તે

વેળાના કેવા જોરાવર મોખેદો હશે તેનો ખ્યાલ એ ઉપરથી થઈ શકશે. એ ફરાંમજીને ઇ. સ. ૧૭૯૩માં પોતાના વડાસાઈ દસ્તુર કાઢિશજીના મરણ પછી દસ્તુરી મલી હતી. એવણુ ઇ. સ. ૧૮૦૩માં મુંબઈમંદે શેઠ અરદેશર દાદીભાઈની ફરમાશથી તેમને ત્યાં શાહીમાં સામેલ થવા મુંબઈ ગયા હતા. મુંબઈના પારશીઓએ તેમને બહુ માન આપ્યું હતું. નવસારીના મેહરજીરાણાના કુટુંબના પાછલા દસ્તુરોમાં એવણુ વધારે કામેલ થઈ ગયા છે. પેહેલ વેહેલો ખોરદેહ અવસ્તાનો ગુજરાતી તરજુમો એજ નોશારીના દસ્તુરે કીધો હતો. વળી શાહનામા અને ખરજોરનામાના પણ એવણે ગુજરાતી તરજુમા કર્યા હતા. કદમીઓના વડા દસ્તુર મુલ્લાં શીરોજીએ એવણુની તારીફમાં ફારશી ભાષામાં ઘણાંક બેતો જોડેલા છે.

૧૮૦૭ ઇ. સ. ૧૮૦૭માં તા. ૨૨મી સપ્ટેમ્બરે સુરતમાં નોસારીની સમાવત. સુરત રક્તમપરાંમાં નવસારીવાલા દેશાઈ મનચેરજી ખુરશેદજીએ એક દરેહમેહેર બંધાવી પરદાવી. એ આગમચ ઇ. સ.

૧૭૭૬માં જ્યારે નવસારીમાં ગીરદી પડી અને બધું લોક સુરત નાશી ગયું ત્યારે તેઓને ધર્મ ક્રિયા કરવા માટે એજ જગા ઉપર મરહુમ દેશાઈ ખુરશેદજી ટેહમુરજીએ ભેતણુ હિંદોલા મુંકાવ્યા હતા.

૧૮૧૦ નવસારીવાલા દેશાઈ ખુરશેદજી તેહમુલજીના દીકરા મનોચેરજી ૮૮ વરસની ઉંમરે ઇ. સ. ૧૮૧૦ માં ગુજ્યા. ઇ. સ. ૧૭૭૯ માં એવણુના બાપના મરણથી એવણુ નવસારીના

દેશાઈની ગાદીએ આવ્યા હતા. ગાયકવાડ અને અંગ્રેજ વચ્ચેના ઘણાંક રાજદ્વારિ કામોમાં એવણે વચ્ચે પડી ઘણી મદદ આપી હતી. ઇ. સ. ૧૭૯૩ માં એવણુને આનંદરાવ ગાયકવાડે ઈંગ્રેજ સરકારની જામીનગીરી હેઠલ દેશાઈગરાંનો જે ગજ્યુત પરવાંતો કરી આપ્યો હતો તે વીશે આગળ આપણે જણાવ્યું છે. ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં અંગ્રેજ સરકારની વતી મુંબઈના ગવરનર જોનાઠન ટંકન તથા આનંદરાવ ગાયકવાડ અને તેમના દિવાન રાઓજી આપાજી વચ્ચે ગાયકવાડના મુલકમાં ૨૦૦૦ માણુસોનું ઈંગ્રેજ ખેરાજ લશકર રાખવા વિષે જે છુપા કોલકારો થયા હતા તેમાં એવણુની ઘણી મદદ હતી. બંને સરકારો વચ્ચે કોલકાર થયા તેનું માન ખેડિ સરકારો કબુલ કરે છે કે તે દેશાઈ મનચે-

રજીને થયે છે. આથી આનંદરાવ ગાયકવાડે એમને ફેટલાંક ગામે જગીર તરીકે ઇનામમાં આપ્યાં, તથા અંગ્રેજ સરકારે રૂ. ૨૪૦૦ નું વાર્ષિક પોલીટીકલ પેન્શન બાંધી આપ્યું. એ પછી ગાયકવાડી તથા અંગ્રેજી અમલદારોમાં એવણનો વગલાગ વધતો ગયો. ગાયકવાડે એવણને નવસારી તથા ગણદેવી ઉપરાંત શુષા, પારચોલ, ચોરાશી, ચીકલી, કોશ, વગેરેના પરગણાઓની હકુમત મળ્લરે આપી હતી. ઇ. સ. ૧૮૦૩ ની આખરીએ એવણને ગેરકાયદે થોડોક વખત ગાયકવાડ મહારાજ થઈ બેઠેલા રક્ષાળુ કાનોઆ સાથે કાંઈ વાંધો પડ્યાથી પાંચળથી પોતાના કુટુંબ સહિત થોડુંક સૂઝી સુરત ખાતે જઈ વસવું પડ્યું હતું. નવસારીની અનુમનના એવણ આગેવાન અકાબર હતા. પોતે ઘણા પરહેઝગાર હોવાથી ઘણા દીન ધરમના કામો બાપની માફકજ કરીમાં હતાં. નવસારીની વડી દરેહમેહરની ઈમારત તથા સુરતની દરેહમેહર વીશે આપણે આગળ વર્ણન કર્યું છે તે ઉપરથી જણાશે. વલી પોતાના બાપના બંધાવેલા આતશબહેરાંમનું મકાન એવણે ૧૧૭૮ ચન્દેજરદીમાં બંધાવ્યું હતું, અને તે મકાન બંધાયા બાદ તેનું જશન પુરું થયું કે તુરતજ પોતાનો પ્રાણ પરમેશ્વરને પાછો સોંપ્યો હતો. એવણ વીશે તે વેલાનું મુંબઈમાં છપાતું તા. ૧૫ ડીસેમ્બર ૧૮૧૦ ની તારીખનું Bombay Courier નીચે પ્રમાણે ઉત્તમ અભિપ્રાય આપે છે:—

29th November 1810

MANCHERJEE CURSETJEE DESSOY.—At Newsary in the neighbourhood of Surat, on Thursday the 29th of November last, and at the advanced age of 88, Muncherjee Cursetjee Dessoy, a character well known to, and most deservedly respected by every European, who has visited that part of the country.

From a long and intimate intercourse with most of the servants of the Hon'ble Company, under this Presidency, he had imbibed a spirit of liberality, surpassed but by few of themselves—his hospitable home was hence ever open to the

reception of the traveller, and every comfort that it yielded freely and spontaneously afforded. Descended from a head Dustoor of one of the ancient branches of Parsees, who first arrived in India, and landed at Nowsary Muncherjee continued until the hour of his disease to uphold unimpaired that respectability which his Forefathers bequeathed him. Trough each successive generation, have they been employed in the same reputable capacity of Dessoy, during the Mogul Government, and afterwards under that of the Guikawar, in the service of the latter for 107 years for 35 of which Muncherjee himself officiated as such.

Under the Guikawar Government his faithful conduct was duly rewarded—and though he is now gone, a hope still lives, that a Government liberal and enlightened as that of the Hon'ble Company, will yet repay in the persons of his descendants, the eminent and acknowledged services he has, on most particular occasions, been the means of rendering to it.

He has left behind him a numerous family, consisting of 3 sons and 2 daughters, grand and great grand children, in all about 150.

(*Bombay Courier, 15th December*)

૧૮૧૮
ફ્રાંમંજી
ખાતલીવાલા.

મરહુમ સર જમશેદજી જીજીભાઈ પેહેલા
આરોનેટના માસા તેમજ સસરા શેઠ ફ્રાં-
મંજી નશરવાનજી ખાતલીવાલાએ નવસારી-
ના જરથોસ્તીઓ ઉપર ગાયકવાડી સરકારની
તરફથી દર વર્ષે નખાતી ખંડણી અથવા ઘરવેરા નહીં ભરાયાને લીધે
તેઓની તરફથી જો સરકારમાં ભરવાને શા. ૨૦૦૦૦ ની એક રકમ કાઢી

આપી હતી એવાણુ ઇ. સ. ૧૮૧૮માં ૪૮ વરસની ઉંમરે ગુજ્યા હતા.

૧૮૧૯

ધર્મી દેશાઈજીનું

મરણ.

નવસારીવાલા દેશાઈ મનચેરજી ખરશેદજીના બીજા એટા દેશાઈ નવરોજી, તે આ લખનારના આપના બપાવા ઇ. સ. ૧૮૧૯માં ૫૯ વરસની ઉંમરે ગુજ્યા. એવાણુ પોતાના આપના વખતમાં ગાયકવાડ સરકાર તરફથી પરગણે ગંદેવી, કાશ, અનાવલ, વગેરે માહાલોમાં મામલતદારીનો હુદ્દો ચલાવતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં ઈંગ્લેન્ડ સરકારે સુરત લીધા પછી ત્યાંના ચોરાશી વગેરે પરગણાંઓમાં એઓએ જુદે જુદે વખતે અંગ્રેજો તરફથી મામલતદારી કીધી હતી. તે પછી ઇ. સ. ૧૮૧૦માં આપના મરણ બાદ પોતાના બાઈઓની સાથે તેમનાં દેશાઈગરાંનો વહીવટ ચલાવતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૧૧માં એવાણુને ગાયકવાડ સરકાર તરફથી પાલકીમાં બેસી ફરવાનો એક પરવાનો આપવામાં આવ્યો હતો, અને તે માટે દર વર્ષે રૂ. ૧૦૦૦નો લવાજમો પણ વંશપરંપરા બાંધી આપેલો તે આજસુધી વારસોને મળતો રહ્યો છે. એવાણુ પોતે છુપો ધરમ કરવામાં ધણજી ચીવટ હતા. પરહેજગાર અને ધર્માતુ હોવાથી એવાણુ લોકોમાં પ્રિય હતા.

૧૮૨૧

રૂસ્તમજી સાહેબ.

નવસારીવાલા દેશાઈ મનચેરજી ખરશેદજીના

વડા દીકરા ૬૪ વરસની ઉંમરે ઇ. સ. ૧૮૨૧ માં ગુજ્યા. પ્રથમમાં એવાણુ પેતાના આપનો

નવસારી કસબાને લગતો કારભાર ચલાવતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૦૩માં દેશાઈના ગાયકવાડ સાથના વાંધાનો ફડકો લાવવાને એવાણુને મુજબ ખાતે નામદાર ગવરનર જોનાહન ઇન્કેનની મુલાકાતે બોલાવામાં આવ્યા હતા. એવાણુને ગવરનરે ગાયકવાડ સરકાર સાથે અંગ્રેજોને તહ કરાવ્યામાં તથા કડી સર કરવામાં જે મોટી મદદ કરી હતી તેના ઇનામમાં આપવા કબુલ કરેલાં ગામો એનાયત કરી સરકારાજ કરવા બોલાવવામાં આવ્યા હતા. તે પછી ઇ. સ. ૧૮૧૦માં પોતાના બાવાના મરણ બાદ ૧૧ દિવસે એટલે તા. ૧ ડીસેમ્બર ૧૮૧૦ને દીને આનંદરાવ ગાયકવાડે એવાણુ ઉપર એક પત્ર એવો લખ્યો કે, “ તમારા પિતા દેશાઈ મનચેરજી ખરશેદજી ગુજરી ગયાથી આ પત્ર તમારા ઉપર એટલા માટે લખવામાં આવ્યો છે કે, તે મરહુમ જે પ્રમાણે દેશાઈગર ચલાવતા હતા તેજ પ્રમાણે તમેએ ચલાવ્યા જવું. તમારા હક, દસ્તુર, ઇનામ, ખાતાં, કાન અને ગીરો

મિલકત ઉપરાંત પીલાછરાવના વખતથી આજસુધી તમે જેથી કંઈ લોગવો છે તે તમામ વંશપરંપરા પેઢી દર પેઢી ચલાવામાં આવશે.” અને એ પ્રમાણે વહિવટ ચલાવતા બદલ વડોદરાના રેશીડંત મેજર કરનાકની ભક્ષામણ ઉપરથી એક સનદ કરી આપી હતી. એવણે ગાય-કવાડી સરકાર તરફથી “ કોલાંસણા ” નામે એક ગામ મૂકનામમાં મળ્યું હતું. નવસારીની જરથોસ્તી અંબુમનના એવણ આગેવાન અકાબરે હતા. એવણેનો ધાક અને કડબ નવસારીના લોકો ઉપર ધણોજ મજબુત હતો.

એક શેહેરમાં એકજ આતશબેહરામ.

પાદશાહ એક.
આતશબેરાંમ એક.

ઈ. સ. ૧૭૬૫માં દેશાઈ ખરશેદજી તેહ-મુલજીએ નવસારીમાં આતશબેહરામ પરકા-વ્યા તેવારે ઉદવારેના દસ્તુર મોબેદોએ વાંધો ઉઠાવ્યો હતો, કે આખા દેશમાં યાને હિંદુસ્થાનમાં એકજ આતશબેરાંમ જેમજી, અને એક થયલા છે એટલે ખીજે કેટલે નવા પરકાયનહીં. આ ફરીઆદમાં તા. ૧૫ નવેમ્બર ૧૭૬૪ને દીનેત્યાંના દસ્તુર રસ્તમજી-શેહેરચારજીએ ખીજા ૨૧ મોબેદોની શહી સાથે સુરતની અંબુમનને ફરિયાદપત્ર લખ્યો કે, “ દીનના પાદશાહની દરકાર હતી તેથી દિન મુઆફક તેણુંએ શ્રી આતશબેહરાંમ પરકેઆ. કાંએજે દીનનો પાદશાહ એક મલુક મધે-તેથી દીનતું કામ ચાલે-ને આજે એ લોક પોતાનાં જોર ઉપર મગર થાઇ અદાવતે ખીજા આ-તશબેહરાંમ કરવા માંગે છે, તે દીનની રાહે થનાર નથી..... તમે વીચારજો જે આજ એનાંને શું અટકીજી છે. જેને એ લોકોને શ્રીજના* દરશણની ખાહેશ છે તે આંહાં (ઉદવારે) આવે છે. કદમ ખોશી કરી પોતાની મોરાદ હાંશેલ કરી જાએ છે. આંહાં એનાંને કોણ મોજતએમ થાય છે. અસલમાં પણ શંખણ હતા (આતશબેહરાંમ.) તેવારે ખંભાએત તથા ભરૂચ તથા નોશારી, સુરત વગેરેથી આવતા સરવે અંબુમન કદમખોશી કરી જાતા. જો નવા કરતેતો તે લોક

* આતશબેહરાંમને માટે આગલા લોકો ઘણીવાર “ શ્રીજ ” ફરીને ખાહે છે, તથા લખે છે.

કરતે. કાંએજે તે લોક કમ નહીં હતા. પણ તેણાંએ નવું નહીં કીધું કાંએજે દીનનો પાદશાહ એકજ હોએ. ” એટલીજ તકરાર થઈ રહી નહીં, પણ સુરતમાં બ્યારે શેઠ દાદાભાઈ નશરવાનજી મોદીના વીધવા બાઈ જામજીએ આતશબેરાંમ પરહાવ્યા, અને ખીજા આતશબેરાંમ શેઠ પેશતનજી કાલાભાઈ વકીલે કદિમીએ માટે પરહાવા શરૂ કર્યું, ત્યારેપણ એક શેહેરમાં એ આતશબેરાંમ યાને એ પાદશાહ હોય નહીં, અને બેઈએ નહીં એવી તકરાર હતી અને કાર્ટે દેસ ચાલ્યો ત્યારે નવસારીથી દસ્તુર નોશરવાનજી શોરાખજી મેહેરજીરાંણા અને ખીજા રૂપ૦ મોમેદ મેહેદીનોની શહી સાથનો મેહેનર થયો હતો કે, “ નવસારીતું આતશબેહરાંમ ત્યાંની અબ્દુમનની પરવાંનગી લઈ ખાંધવામાં આવ્યું હતું. અને તે માટે એવી પરવાંનગીની જરૂર છે. અમારા વડવાઓના રેવાજ મુજબ એક શેહેરમાં એ આતશબેહરાંમ થાયજ નહિ. ” એ પ્રમાણે લખાણુ જીકર ચાલી હતી.

૧૮૨૨

નશરવાનજી

દસ્તુર.

નવસારીના દસ્તુર શોરાખજી રસ્તમજી મેહેરજીરાંણાના ત્રીજા દીકરા નોશરવાનજી ઇ. સ. ૧૮૨૨માં ૬૨ વગસની ઉંમરે ગુજ્યા હતા. પોતાના ભાઈ ફરાંમજીના

મરણ પછી ઇ. સ. ૧૮૦૬માં એવણને દસ્તુરી મળી હતી. એવણ ધણા પરહેજગાર હતા. દેશાઈ નવરોજી મનોચેરજી એવણના ખરા ખેરખાહ હોવાથી એવણનો દસ્તુરી મોભો સાચવવાને ધણું ધણું કર્યું હતું.

૧૮૨૨

જગરેલમાં

નવસારીની ખુહારી.

ઇ. સ. ૧૮૨૨માં આખા ગુજરાતમાં બ્યારે “ જગરેલ ” આવી ત્યારે નવસારીના ધણાં ઘરો પાયમાલ થઈ ગયાં. અને મોટા વાંછ્યા વેપારીઓનો વેપાર એ રેલવખતે તુટી

ગયો. કેટલાંક હિંદુ કુટુંબના કુટુંબો ઘસડાઈ ગયાં. ખેતીનો નાશ થયો, અને નવસારીની પાયમાલી થઈ.

૧૮૨૩

લાલાનું દોખમું.

તા. ૬ માર્ચ ૧૮૨૩ને દીને નવસારી મધે શેઠ હોરમજી મનચેરજી ભાભા ઉર્ફે ફરાંવાલાએ ૧૯૫ પાવીનું એક દોખમું નવસારીમાં બંધાવી પરહાવ્યું. કારણકે માલદુખાદ-

વાલું તથા માણેકશાવાલું એ બંને દોખમા ખીસમાર થવા લાગ્યાં હતાં. ભામાવાળાં દોખમાના જશનની ક્રિયામાં જરથોસ્તીઓનો એક મોટો મે-

લાવડો થયો હતો. જેમાં ૩૦૦૦ નવસારીના અને બાહાર ગામના ૭૦૦૦ પારશી આવ્યા હતા. જશનની ક્રિયા પુરી થવા બાદ શેઠ હોરમજીએ નવસારીમાં ૪૦ વીંધા જમીનનો એક વજીફો વેચાતો લઈ તે વેળાના વડા દસ્તુર રશતમજી નશરવાનજી મેહેરજીરાણીને ભેટ આપ્યો હતો. એ બાદ સર્વ લોકો ન્યાતીતું જમન જમી વિદાય થયાં હતાં. ઝાઝો વખત નહીં એટલી ખુશાલીમાં નવસારીએ ખુશી ખુરમી ભરેલો દિવસ આ બોલ્યો હતો. એ દોખમું પરકાયાની બે માસ આગમય બાહાર દેશાવરો ખા-તેથી બેશુમાર પારસીઓ, હિંદુઓ, તથા મુસલમાનો વટીક તે બોલ્યાને આવળ કર્યા કરતા હતા. જે પરાણાઓમાં વડોદરાવાલા સીતારામ બાપુ-સચીતવાલા નવાબ બાલુ સાહેબ-નવસારીવાટા અમીન જમાદાર-બાપુ સાહેબ શુબા-તથા બીજા માહાશેના મુખી દેશાઈઓ મોટી મોટી સ્વારીઓ લઈ બોલ્યા આવ્યા હતા. એ દોખમું પરથાવવા બ્યારે મુંબઈથી શેઠ ભાભા અને આવ્યા ત્યારે તેમને એસ્તેકબાલ લેવા દેશાઈજી-દસ્તુરજી-તથા સર્વ અંગુમન ૧૦-૧૨ કોશ સૂધી ગયું હતું. અને ઢોલ તાશા સુધાં ધણીક ધામધુમ તથા આદરભાવથી તેમને નવસારીમાં લાવ્યા હતા. એ શેઠ ભાભાએ સુરતથી મુંબઈ જઈ પરતાકીઆનો ધંધો કરી ધનધાન મેલવ્યાં હતાં. એવથુ ઇ. સ. ૧૮૨૮માં શુજર્થો હતા.

૧ લી. ૨ જી. ખુરશી.

૧૮૨૩ મુંબઈ તેમજ નવસારીમાં ઉડમણી વગેરેની મીજલશની મીશલ. મીજલશમાં જે કોઈ દશતુર બેસે છે તેની પાસે બીજા દશતુરોને બેશવાને અવારનવાર મીનાકેસો થવાથી, તે ધણું નામનાશેબ લાગ્યાથી એવો દશવ ઇ. સ. ૧૮૨૩ માં મુંબઈ ખાતે થયો કે, હવે પછી હરેક મીજલશમધે પ્રથમ નીચલા દશતુરો બેશે. ૧ લે દસ્તુર ખુરશેદજી જમશેદજી નવસારી-વાલા બેશે. ૨ ના દસ્તુર મુલ્લાં કીરોજી કાકિશજી બેશે. ૩ ના દસ્તુર એફલજી દારબજી શંન્નાણા બેશે. ૪ થો મેહેરજી રાણા ખાંદાંતનો જે કોઈ વડો હોય તે બેશે. એ પ્રમાણે ચાર દસ્તુરો બેસા પછી જે કોઈ બીજા દસ્તુરો તથા પંથકી સુરત તથા નવસારીમાં બેશે છે તે પ્રમાણે બેશે શહી. અને તેનાંની પાસે બીજા સારા મોબેદો હોય તે બે

પોતાની ઉંમર પ્રમાણે બેશે. ” નવસારીનું વડપણ એ પ્રમાણે મુ'બઈની મીજલશની મીજલમાં પણ રહ્યું છે. જે આજ લગણ તેજ પ્રમાણે ચાલે છે. નવસારીમાં મીજલશની જનમ ઉપર પેહેલે મેહેરજીરાણી ખાંદાનના જે વડ દશતુર હોય તે બેશે છે. બીજા—પ્રથમતો જમારપ આશાવાલા બેશતા હતા, પણ કેટલાંક વરસથી હવે એ બીજી મીજલે દારાજ પાહલણવાલા બેશે છે. ત્રીજા—હાલ જમારપ આશાવાળા બેશે છે. અને ૪ થા જમારપોરીવાલા દશતુર બેશે છે. અને પછી કોટવાલ વગેરે ઉંમર પ્રમાણે બેશે છે. અને સામેની હારમાં જનમ ઉપર તેમજ ખુરશી ઉપર પેહેલા મોટા દેશાઈ ખાંદાનવાલા અને ૨ જ પોલ્યા દેશાઈવાલાને બેશવાનો રેવાજ છે. અને એ મીજલને “૧ લી ખુરશી” “૨ જ ખુરશી” એવી સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવે છે.

૧૮૨૩

નવસારીના રીવાજ પ્રમાણે લગ્ન.

ઇ. સ. ૧૮૨૩માં મુ'બઈમાં શેઠ હોરમજી જમનજી વાહાડીઆજીએ પોતાના ફરજદોના લગ્ન કર્યા તે વેળાએ નવસારીના દેશાઈજી ઉપર પત્ર લખી બાહેશ બતાવી, કે મારે તમારા રીવાજ પ્રમાણે લગ્ન કરી દાખલો બેસાડવો છે. વાહાડીઆજી લક્ષાધીશ હતા, તોપણ આ અસલી દેશાઈસાહી રેવાજ પ્રમાણે ચાલી રીતમાં ફક્ત ૩ વાસણ, ૯ રૂપૈયા, અને ૩. ૨ પત્ની એક સારી માત્ર આપી. કામના ભલાંને ખાતર એ પ્રમાણે કરનારા હવે કોણ રહ્યા છે?

૧૮૩૨

પદાંત ખાંધવાનો

ઝંઘડો.

દસ્તુર ફરાંમજી અસપંદીઆરજી રખાડી નામના મીનોચેર હોમજીની સાથવાલા એક દસ્તુરે ઇ. સ. ૧૮૩૨માં નવસારીના ભગરીઆઓની વિરૂધ્ધનું એક કામ ઉઠાવવાનો સાહાસ કર્યો. પોતાની વહુ ગુજરી ગઈ તેના રૂઆંતને પદાંત નહીં ખાંધ્યું. ભગરીઆઓએ વાંધો ઉઠાવ્યો, કે પદાંત વગર દોખમું રીમત થાય, માટે રૂઆંતને દોખમે ચઢાવવા દઈએ નહીં. રૂઆંત અટકી પડવાથી દાવર રસ્તમજી ખરશેદજી મોદી અને ખાન બાહાદુર અરદેશર કોટવાલ સરકારમાં દોડી ગયા, અને ઠરાવ કરાવી લાવ્યા, કે બેહેદીનો ઉપર મોબેદી ટોળાનો કાંઈ જોરો જખરદસ્તી નથી, માટે દોખમાના તાલાંની કુચી ન આપે તો તાલું તોડી રૂઆંતને ઠેકાણે પાડવું. એ હુકમ પ્રમાણે થયું હતું. આથી ઉશ્કેરાઈને ભગરીઆએ બેહેદીનોના લગ્ન મરણના કામ અટકાવ્યાં, અને મીનોચેર

હોમજના મોખેદો જો તે કામ કરેતો તેમને મારી નાંખવાની ધમકી આપી. કરવું કેમ? છોકરાં મોટાં થયાં. નવજોત લગનનો થયાંજ જોઈએ. મરણ સચકાર કાંઈ પાડી રખાય? તેથી હવે બેહેરીનોએ ગેહેસારવાને બદલે શરોશખાજ ભણીને કામો ચલાવ્યાં. બેહેરીનોએ તો આશીરવાદ સાર્યા! અને વળી નવજોત પણ કરી! તેમાં તંદોરસ્તી ભણી કામ ચલાવ્યું. આમ થવાથી ભગરીઆઓના દસ્તુર ખુરશેદજીએ દાવર રસ્ત-મજીઉપર તથા રસ્તમપરાંના પટેલ ઉપર ફરીયાદ માંડી, તેનો કેસ ત્રણ કોરટ સૂધી ચાલ્યો અને સદર અદાલતે ઠરાવ કર્યો કે, ભગરીઆઓને બેહેરીન સાથે તથા તેમના મોખેદ સાથે કાંઈ લાગતું વલગતું નથી. બેહેરીનની નજરમાં આવે તે કરે. દોખમું તથા તેને લગતી મીલકતનું બેહેરીનની નજરમાં આવે તે કરે. દોખમું તથા તેને લગતી મીલકત બેહેરીનોની અંજુમનની છે. એ પ્રમાણે મોટા ઝગડા જગ્યા હતા.

૧૮૨૫

ઈ.સ. ૧૮૨૫ના અરસામાં પારસીઓની નવ-

૫૦૦ ગાડીનો સંઘ.

સારીમાં ફટલી બધી વસ્તી હતી તેનો ખ્યાલ એટલાથી થશે કે, એ વરસમાં સુરતમધે લ-

લથાંણા આગળ નેશારીવાલા સાથને માટે અંજુમનના ઉધરાતથી બંધાવેલાં દોખમાંનો તાણો પુરવાની ક્રિયા કરવામાં આવી હતી. તે વેળાએ નવસારીથી ૫૦૦ ગાડીનો સંઘ એ મેળાવડામાં ગયો હતો, જેમાં દસ્તુરજીઓ, દેશાઈજીઓ, તથા સર્વે અંજુમન સામેલ થયું હતું. સઘ-ળી ક્રિયા નવસારીવાલા દસ્તુરોની આગેવાંની હેઠલ થઈ હતી. આ વખતે પારસીઓ બાહાર ગામ ગયલા જાણી જાણી લુટફાંટ નવસારીમાં ચાલી હતી.

૧૮૨૬

નવસારીવાલા બાહોશ દસ્તુર જમશેદજી

એક ખબરદાર

જામાશ્પ આશાના ખીજ દોકરા બહમનજી

દસ્તુરજીદા.

ઘણા ચંચળ ને ખબરદાર હતા. બાપ તેવા મેટા નીવડ્યા હતા. પોતાના બાપની આગ-

ળ જઈ, પેહેલવી, તથા ફારશીનો અને દીનઆંધનનો ઘણો પક્કો અ-ભિયાશ કીધો હતો, અને અત્રે ઘણા વિદ્વાનમાં ગણત્રિ હતી. તેવણ ઇ. સ. ૧૮૨૬માં ૮૧ વરસની વયે ગુજ્યો હતા.

૧૯

ગામડયો રાજ.

૧૮૨૭

વેહેવલ્યા દેશાઈ.

નવસારી પ્રાંતમાં વેહેવલવાલા પારશી દેશાઈઓ ઘણા પંકાયેલા હતા. નવસારી તાબેના કોશ અનાવલ પરગણાતું દેશાઈ-ગર તે પારશીઓ એક રાજના જેટલા દોરદમામથી કરતા હતા. વેહેવલ નામના ગામમાં તેમની ગાદી હોવાથી, તેઓ “વેહેવલ્યા દેશાઈ” કહેવાતા હતા. એ વેહેવલ ગામ આખું તેમજ બીજાં ૪-૫ ગાંભો તેમના તાબામાં હતાં. આજે પણ તે વેહેવલ ગામ લગભગ આખું તેમના વંશજોના તાબામાં છે. એ ગામોમાં તેમને ચોધરાઈનો હક સરકારે બક્ષેલો હતો. ગાયકવાડી તેમજ વાંસદા અને દાંગ જીલ્લાના રાજાઓની દરબારમાં પણ એ દેશાઈઓનો મોટો વગ વસીલો હતો. તે મધેના છેલ્લી જાહોજલાલી વાલા દેશાઈ શેઠજીભાઈ ફરાંમજી થઈ ગયા છે. એવણના સર્વથી પેહેલા પંડ્યા નરશંભાંજી નરશંભાંજી નામનાને કોશ તથા અનાવલ પરગણાતું દેશાઈગર ઇ. સ. ૧૬૫૫માં દીલ્લીના પાદશાહ ગાજીસાહેબ ફેરાંનશાંની શાહાબોદીન મહમદ શાહજેહાંન જેહાંઆરા એગમની શહી મોહોર સુધાંના એક ફરમાનથી મળ્યું હતું. તેમાં લખ્યું છે કે, “જે વંખત પરગણે અનાવલ તથા કોશ નવું આબાદ થાજે તે વખતે દેશાઈ નહીં હતો. નોશોરવાન પારશીને—કે કામની આબાદીનો સરખરાહી કરનાર છે, તેથી તેને તે જગાની દેશાઈગીરી ઉપર મુકર કરયો છે.” એવણના મરણ પછી એવણના ભાઈ કુંવરજી નરશંભાંજીને મજકુર દેશાઈગરનો અખતાર મળ્યો હતો, અને તેવણને પણ ઇ. સ. ૧૭૩૭ માં દીલ્લીના પાદશાહ મહમદશાહ ગાજી સાહેબ ફેરાંનશાંની નાશરદીન અયુધતેહની શહી મોહોર સુધાંતું એક બીજું ફરમાન મળ્યું હતું, તેમાં લખેલું હતું કે, “તે જગાનો મજબુત ચોધરી જાણીને પોશ્ત દર પોશ્ત મજકુર એદમતને તેનાં ફરજદો સુધાં તેના કબજામાં ચાલવા દેવી તથા તમામ જાગતની હક દસ્તુરીથી માફી અને કાપેલી કલમ ગણવી, અને હર વરસ બીજી નવી શનદ માંગવી નહીં.” એ પછી નવસારીના પરગણાએ ગાયકવાડ સરકારને તાબે થવા પછી પેહેલ વેહેલા ગાયકવાડ ખીલાજીરાવે પણ એમની દેશાઈગરી બાહાલ રાખી એક પરવાંનો આપ્યો હતો. એવણના મરણ પછી મજકુર દેશાઈગરાં-

નો ભોગવતો એવણના વડા દીકરા બેહરામજી કુંવરજીને મળ્યો હતો. તેવણ-
ને પણ ઇ. સ. ૧૭૪૯માં દામાજીરાવ ગાયકવાડે એક પરવાનો આપી
તેમનો હક કચુલ રાખ્યો હતો. તેવણના મરણ પછી તેવણના બીજા
ભાઈ ફરાંમજી કુંવરજી તે મજકુર શેઠજીભાઈ ફરાંમજીના બાવાને ઊપ-
લાં પરગણાંઓનું દેશાધગરું મળ્યું હતું, અને તેમને પણ કેદારજીરાવ
ગાયકવાડે ઇ. સ. ૧૭૫૫માં એક પરવાનો આપ્યો હતો. ઉપલા શેઠ-
જીભાઈ દેશાઈના મરણબાદ તેમની દીકરીના દીકરા તે નવસારીવાલા
વડા દેશાઈજી શ્રી અરજેરજી નવરોજજી (તે આ કમતરીન લખનારના
બાપા) ને ઊપલાં ગામોનું તેમને હિસ્સેનું દેશાધગરું મળ્યું હતું,
બાકીના અરધાં દેશાધગરાંનો ઉપભોગ શેઠજીભાઈના કાકા જીજીભાઈ
કુંવરજીના નબીરા રતનજી બીખાજીના નબીરા મેનાભાઈ જીજીભાઈ
ચલાવે છે.

આ દેશાઈજીને ત્યાં ૫૦ ઘોડેસ્વારોની પાત્રા રેહતી હતી. અને
વેહેવલ ગામને નાકે એક ધન તેવણની ચઢતી હતી. હજુ પણ
તે ધનની યાદ આપતો સ્થંભ વેહેવલ ગામ આગળ ઉભો છે. વેહેવ-
લમાં અગ્યારી પણ તેવણે બનાવી હતી, અને ઉનાઈ વગેરે જગાએ
જનારાઓ માટે એ “ ગામડયા રાજ ” નું ઘર એક સદાહત જેવું
હતું.

૧૮૨૭ માણેકજી જીજીભાઈ વાછા, (સર જમશેદ-
“ સર ” ના ભાઈ. જીની અસલ અટક વાછા છે.) જેવણ
પોતાની જન્મભૂમી નવસારીથી મુંબઈ
જઈ ગણબાવાના કુવાની સામે ગાંધીની દુકાન માંડી હતી, તેવણ ઇ. સ.
૧૮૨૭ માં ગુજ્યા. એવણના ભાઈ સર જમશેદજી જીજીભાઈએ પો-
તાનો વ્યાપાર સારી રીતે ચાલતો જોઈ એવણને તેમાં ભાગ્યા કર્યા હ-
તા. એવણ વીશે તા. ૧૮ જુન ૧૮૨૭ ના મુંબઈ સમાચારે ધણું
સારું લખ્યું છે.

૧૮૨૭ વલસાડની પાડોસમાં “ પાંડેરાધડ ” ના
ગાયકવાડનો ૧૦૦ કીલોની આસપાસના જગાના, ગાયકવાડ
ગામનો પારશી સરકારે પારનેરા-બગવાડા-અને ભુછર એ-
વા ૩ વિભાગ કરેલા હતા. તેના ગામ
દેશાઈ, ૧૦૦ હતાં. તેનું દેશાધગરું, વલસાડયા
પારશી જવણ બેહરા અને તેવણના દીકરા બચાભાઈ દેશાઈને સોંપેલું

હતું. પણ પાછળથી અંગ્રેજ સરકારે પાંડેરાધડ જીતી લીધા બાદ, કેટ-
લોક વખતવેર એ દેશાધગર ચલાવા દઈ, છેવટ તે દેશાધઓને રા. ૫૦
ની આસામી ઉપર લાવી મેલ્યું હતું. એ બચાભાઈ દેશાધએ, નવસા-
રીથી સંબળુવાલા આતશખેરાંમને ઉદવાડે પોંહોંચાડી આપવામાં ઘણી
મદદ કરેલી. એ વંશના છેલ્લા મુખી દેશાધ બમનજી કંનજી ઈ. સ.
૧૮૨૭ માં ૬૦ વરસની ઉંમરે ગુજ્યા. તેવણે પણ પોતાના ભાઈ જી-
વણજી તથા પિત્રાઈ ફરાંમજી કુંવરજી સાથે એ દેશાધગર ચલાવ્યું
હતું. એવણે ગાયકવાડ તરફથી કેટલાક હકો તથા નગીરો ધનામમાં
મળેલી હતી. એ દેશાધઓનું દુરતું મુળ નવસારીમાં હતું, પાછલથી એ
ખાંદાંન વલશાડ ગયું હતું.

૧૮૨૯

અંગ્રેજ અદાલતના

માનીતા દસ્તુર.

નવસારીવાલા દસ્તુર જમશેદજી જમાસપ
આશાના ખીજ દીકરા ખુરશેદજી ઇ. સ.
૧૮૦૧ માં નવસારીથી મુંબઈ જઈ ઘણું
માન પાત પામ્યા હતા. અને શેહેનશાહી
ટાળાના વડા દસ્તુરના જેવો દરજ્જો ધરાવતા હતા. મુંબઈની પારશી
પંચાતના એવણ અકાબર હતા. મુંબઈની સદર અદાલતમાંથી મુશલ-
માનોના કાજને તથા હિંદુઓના ગુરને જેમ દરખાસો મળતો હતો, તેમજ
પારશીના ધર્મગુર જેમે એવણને સદર અદાલતમાંથી રા. ૩૦ નો દર-
ખાસો આપવામાં આવી બહુ માન વધારવામાં આવ્યું હતું. એવણ
ઇ. સ. ૧૮૨૯ માં ૮૩ વરસની વયે ગુજ્યા. એવણ વીશે તા. ૧
જુન ૧૮૨૯ નું મુંબઈ સમાચાર ઘણું સારું મત છાપે છે.

૧૮૩૦

જમાસજી પોદ્યા.

પોદ્યા આ દેશાધ ટેહમુલજી જીવણજીના
વડા દીકરા જમાસજી ઇ. સ. ૧૮૩૦માં
૭૦ વરસની ઉંમરે ગુજ્યા. પોતાના આપ
પછી એવણ એ ખાંદાંનમાં વડપણ ભોગવતા હતા. પોતાના કાકા
દેશાધ બરજોરજી જીવણજી સાથે કારભાર ચલાવતા, પણ પાછળથી
ભાગલાગ સંબંધે કંઈ વાંધો અરસપરસ પડવાથી કાકા ભત્રિજને વ-
ડાદરા દરબારમાં ઈનશાદ માટે જવું પડ્યું હતું. તે બાદ ઇ. સ. ૧૮૨૧
માં બરજોરજીના મરણ બાદ એવણે એકલાએ વહીવટ ચલાવ્યો હતો.

૧૮૩૧

મીજગરવાલા.

મુંબઈમાં મીજગરના ખાંદાંનના જે પુરશે
પ્રખ્યાતિને પામ્યા છે તે અસલ નવસારી-
નાજ હતા. શેઠ દોરાબજી જમશેદજી શક-

લાતવાકાના ભાઈ અને શેઠ પેશતનજી મનચેરજી ચીજગરના પિત્રાઈ શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી ચીજગર નવસારીથી મુંબઈ જઈ શા. રતનસી ધારસી સાથે કાપડનો વેપાર ચલાવા લાગ્યા. પછી ચીન ખાતે અશીમનો મોટો વેપાર ચલાવા લાગ્યા. એવણુના બાવા શેઠ જમશેદજી ત્યાં કાંઈ શેઠ મનચેરજી બેરામજી ચીજગર નવસારીમાં ખેશ વેચવાનો ધંધો કરતા હતા.

નવા વખતનો જુનો ઝગડો.

૧૮૩૨
નાવર અરાતખની

ઇ. સ. ૧૮૩૨ માં મુંબઈથી શેહેનશાહી કમીટીના મેમબરો શેઠો હોરમજી બમનજી

૧ લી લકાઈ.

શેઠના, બહમનજી હોરમજી વાહાડયા, ખરશેદજી માણેકજી શરાફ, ખરશેદજી રસ્તમજી વાહાડયા, પેશતનજી નવરોજજી શેઠના, હોરમજી બીખાજી ચીનાઈ, જાંગીરજી નશરવાંનજી વાહાડયા, ફરાંમજી બમનજી શરાફ, જમશેદજી જીજીભાઈ, જીજીભાઈ દાદાભાઈ, વીકાજી મેહેરજી, હોરમજી ધનજી પટેલ, તથા મનચેરજી ફરદુનજી વજીરદાર એઓએ નવસારી ખાતે દસ્તુર રસ્તમજી નશરવાંનજી મેહેરજી રાંણુ, દેશાઈજી જમશેદજી મનોચેહેરજી, દેશાઈજી ખુરશેદજી રસ્તમજી તથા શમસ્ત અંબુમનપર એક કાગજ લખ્યો કે, “ અત્રે શેહેનશાહીઓના આતશખેદરાંમ થયાથી અમો હીંયાં મોખેદોના ફરજંદોને નાવર તથા હેરખદ કરવાના કામની ગોઠવણુ કર્બે હૈયે, તે બાબે શ્રી નોશારીનું અસલ પંથક જાણીને અમો તમોને લખી જણાવ્યેછ કે એ નેક કામમાં મદદ કરવી, અને મુંબઈના મોખેદોપર કાગજ લખવો જે એ દીનના કામમાં શામેલ થઇને એ નેક કાંમ બજા લાવે. એવું તમો સાહેબોના લખવાથી અમારે તે તમારે જે એખલાસ તથા ધરોમો છે તેથી જ્યાદા થશે.” એના વગાળમાં દસ્તુર રસ્તમજી નશરવાંનજી મેહેરજી રાંણુ-દસ્તુર ખુરશેદજી બરજોરજી દારાબ પાહલણુના, દસ્તુર માણેકજી રસ્તમજી જામારૂપ આશાના, દસ્તુર કવિશજી એદલજી, એ. રતનજી મનચેરજી કુતાર, એ. મનચેરજી ફરાંમજી હેજદાર, એ. ફરાંમજી મનચેરજી માદન, એ. દારાબજી કેરશાશજી પાવરી, એ. ફરાંમજી ખરશેદજી તરીમાન, એ. દારાબજી શાપુરજી દાબુ, એ. એદલજી બર-

નેરજ કાટવાલ, એ. એદલજ બીખાજ આગે, એ. માણેકજ નવરોજ
એદવાર, એ. બહમનજ ફરદુનજ કાંગા, એ. રસ્તમજ બેરાંમજ મોદી,
એ. હોરમજ મનચેરજ ધાબર એઓએ લખ્યું કે, “ હમારે તાં હેવે
શરેશતો છે કે હમે શરવેથી એલાહેદું બરશનુમ વાપરીએ છેએ ને
હમારે તાંના શુરત તથા ગણુદેવી તથા બીલીમોરે મોએદો છે તે સાથે-
બી પણ હમે વાપરતા નથી તે પાંચે પંથકના શાહેબો જાણે છે. તેજ
મુજબ કાનુન આજ શુધી જારી પણ છે ને તે હાલમાં મશહુર છે. ને
એદલદાર (તે દસ્તુર એદલજ દારાબજ શંખણા જાણવા) વીગેરે
શરવે સાહેબો જાંતો છો તેથી એ મુજબ એ જગો ઉપર જે હેરબદ
થાશે તે સાથે હમે વાપરશું નહી ને હમે કાંઈ નવો શરેશતો નથી
કાહાડતા. આજે મુદતનો યુજરગોથી કાનુન છે તે મુજબ ચાલીએ છે
ને કદી તે લોક આવશે તેને બરશનુમ આપીશું શરવે પણ હમે તે
સાથે વાપરવામાં શમેલ થવાના નથી. ” એ લેખ ઉપર દેશાધજઓની
શહી નથી તેના એકસ સખઓ છે.

૧૮૩૩

એદલજ વાજા.

નવસારીના રહીશ શેઠ એદલજ જીજીભાઈ
વાજાએ ઇ. સ. ૧૭૮૦માં અત્રેથી મુબઈ
જઈ વીલાયતી સામન વીગેરેની મોદી
દુકાન અંગ્રેજ બજારમાં સ્થાપિ. અને સારી પુજી એકડી કરી ત્યાં
“ એદલ વાજા ” ને નામે સુપ્રસિદ્ધ થયા હતા. એવણના પ બેટા
હતા, તે બધા એવણની હેઠાતિમાંજ મરણ પામ્યાથી એવણે પાછળથી
એકાંત જંગી ગુમરી ઇ. સ. ૧૮૩૩માં ૮૫ની ઉંમરે ગુજ્યા હતા.

૧૮૩૩

મહુવાનું દોખમું.

ઇ. સ. ૧૮૩૩માં મહુવા ગામે શેઠ માણે-
કજ જીનાજીએ એક દોખમું નવસારીવાલા-
ઓના સ્વામિત્વ હેઠળ બાંધ્યું હતું.

૧૮૩૩

એદલજ બાતલીવાલા

નવસારીના એક પ્રખ્યાત વેપારી શેઠ એ-
દલજ રસ્તમજ બાતલીવાલા ઇ. સ.
૧૭૮૮માં નવસારીથી મુબઈ જઈ ખાલી
બાતલી વેચવાનો ધંધો કરી “ બાતલીવાલા ” કહેવાયા. ચીનની
આડતનું કામ કર્યું. મોટી પુજી મેલવી. અને મુબઈ કોટમાં ગણબા-
વાના કુવા પાસે દોરોને પાણી પીવાનો એક મોટો અભાડો બંધાવી નામ
કાઢ્યું. એવણને પુત્ર ન હોવાથી પોતાના બાણેજ શેઠ રતનજ બમનજ
તબોલીને પાલક કરી સર્વ પુજી સોંપી. ઇ. સ. ૧૬૩૩માં ૫૫ વરસની

ઉમરે ગુજ્યા. એવણુ વીશે તા. ૧૭ નવેમ્બર ૧૮૩૩નું મુ'બધ સમાચાર ઉત્તમ મત આપે છે.

૧૮૩૩ અસલથી ભગરસાથના મોખેદો હ'મેશાં ન-
નવસારીના નાવરીઓ વસારીમાંજ નાવર થતા હતા. પણ તેની
 ભાંજગડ ચાલ્યા બાદ એવો ફરાવ થયો, કે
 જે મોખેદોના છોકરાઓ મોખેદીનું કામ નહીં ચલાવાના હોય તેઓને
 નાવર કરવાનું મુ'બધમાં શરૂ કરવું. તે ઉપરથી ઇ. સ. ૧૮૩૨માં
 નાવર કરવાનું શરૂ થતાંજ મુ'બધમાં પેહેલવેહેલો નાવર એ. નવરોજી
 રસ્તમજી હવાલદાર થયો, અને તે પછી એ. દોરાબજી બેહરાંમજી
 શંખણા, ત્યા એ. ફરાંમજી માણેકજી સંખણા નાવર થયા હતા. ત્યાર
 પછી બીજી દરેહમેહરોમાં નાવર કરવાનો રેવાજ ચાલ્યો છે. તે અગા-
 ઉ નાવર મુ'બધમાં થતા નોહોતા.

૧૮૩૪ મુ'બધની ટ્રાટ મધેની શેઠ ખરશેદજી મા-
ચુરદાંની મીશલની જોકજી શરાફવાલી દરેહમેહરના પંથકી આ.
મારામારી. મેહરનોશજી બરજેરજી કુટાર ૬૦ વરસની
 વયે ઇ. સ. ૧૮૩૪માં ગુજ્યા. એવ-

ણના રવાંનના પગ, નવસારીના શરેશતાથી ઉલટી રીતે, શેઠ ખરશેદજી
 માણેકજી શરાફે આગલ ઉભા રહીને લાંબા રાખવાને બદલે વલાવી
 દીધા ! આથી મુ'બધ ખાતેના ભગરીઆ મોખેદોમાં ઘણું ઝતુન ઉશકે-
 રાયું. તેઓની એક મોટી સંખ્યા થઈ, અને રાતોરાત પોતાની સાથે
 બે ખાંધીયાઓને તેડી લઈ જઈ, કુટારના ઘર આગલ આવી રવાંનને
 સંજોગેયું છોડાવી તેના પગ લાંબા રખાવ્યા હતા ! !

૧૮૩૬ દસ્તુર એદલજી બહમનજી જામારૂપ આશા
એદલજી જામાશ ઉમર વરસ ૭૦નીએ ઇ. સ. ૧૮૩૬માં
આશા. ગુજ્યા. ઇ. સ. ૧૮૨૬થી પોતાના બાપના
 મરણ બાદ નવસારીમાં દસ્તુર તીમાયા હતા.

મરનાર ઘણા ખબરદાર આે શાલેક હતા.

૧૮૩૭ નવસારીના મરહુમ છેલ્લા દસ્તુર કેકોબાદ-
દસ્તુર રસ્તમજીનું જીના બાવા દસ્તુર રસ્તમજી નોશરવાનજી
મરણ. ૫૪ વરસની ઉમરે ઇ. સ. ૧૮૩૭માં
 ગુજ્યા. એવણુને ઇ. સ. ૧૮૨૨માં પોતાના

બાપના મરણથી દશતુરી મલી હતી. તા. ૨-૨-૧૮૩૭ના મુ'બધ સ-

भायारभां जेवणु वीशे जेवो अभिप्राय छेके, “ जे भरनार शारे, दाहपणुवासे धणुी हतो, अने शाहो तथा नमंताछ बरेसो अने शवशप जेहरावासे हतो. ” ता. २८ जनेवारीना रेजे जेवणुना उठमणुभां जेवणुना भेरा डेकोभादणुने शाल आपी दस्तुर ठरावाभां आव्या हता. जेवणु वीशे ता. २ इंग्रज्यारी १८३७तुं मुण्छ सभायार उंचु भत लंणालुथी आपे छे.

नवशारी उपर धेरो धलायो.

१८३८ गायकवाडी संक्षिप्त धतिहासना कर्ता श्री.
देशाध अने गाय- गोवींद अमृत वेध नीचे प्रमाणे भराडी
कवाड वच्चे लडाई. भाषाभां लभे छे:—

“ नवसरीस मंचरजी देशाई छणून एक पारसी रहात असे. त्याची माल मिळकत गायक- वाडांनीं जप्त केली होती, ती, त्या घराण्यास ब्रिटिस सरकारची बहादारी असल्या मुळें, सोडून द्यावी असें त्या सरकारांनीं बोलणें घातलें होतें. व त्या प्रमाणें एक वर्षाच्या आंत करण्या विषयीं सयाजीरावांनी वचन दिलें होतें. परंतु त्या प्रमाणें गोष्ट घडून आली नाही छणून मुंबई सरकारांनीं आपला पूर्वीचा क्रम सुरु करून न- वसरी प्रांत जप्त केला. इतकें झालें तथापि मुंबई सरकारा विरुद्ध वागण्याचा क्रम सयाजीरावांनीं तसाच चालविला. तेज्हां त्या सरकारांनीं विशेष कडक उपाय योजण्याचा निश्चय केला. तो असा- कीं, गायकवाडाच्या राज्याचा अरणखी भाग

जप्त करावा व इतकें करूनही सयाजीराव सावघ होत नसतील तर त्यांस गादी वरून काढून त्यांचे पुत्रास गादीवर वसवावें. ह्या निश्चया प्रमाणे इ. स. १८३८ चे नवंबर महिन्यांत पेटलाद परगणा ब्रिटिस सरकारांनी आपल्या ताब्यांत घेऊन दोन महिन्यांचें आंत सयाजीरावांनी ब्रिटिस सरकारांची मागणी कबूल केली नाहींत तर तो परगणा इंग्रजांचे राज्यास जोडला जाईल असा जाहीरनामा लाविला, व त्या प्रमाणे दोन महीने झाल्यावर त्या प्रांतावर गायकवाडांचा कांहीं हक्क राहिला नाहीं असें जाहीर केलें.

इंग्रेज सरकारचें असें द्रढ निश्चयाचें वर्तन पाहून सयाजीरावांनी आपला हट्ट सोडिला आणि त्या सरकारचीं बहुतेक मागणीं कबूल केली. ह्या प्रकरणाचा चांगले रितीनें निकाल करावा ह्मणून मुंबईचे गव्हर्नर सर जेम्स कारन्याक साहेब यांनीं वदोद्यास प्रयाण केलें. त्यावेळीं ठरलें कीं, नौसरी व पेटलाद हे प्रांत इंग्रेज सरकारांनीं सोडावेत. ”

जे प्रमाणे देशाष्ट अने नामदार गायकवाड सरकार वच्च्ये वजाष्ट यादी होती, तेतो छेरो नामदार अंग्रेज सरकारनी दूरभ्यातगीरीथी आण्यो होती. जे प्रकरणे धाष्ट लांभुं छे, पण ते सधणुं अमारा मुरब्भी पिताष्ट तरुथी बाह्यार पडतारा जेक मोठा अथभां सविस्तर आवतार छे. सधण्य आ ठेकांष्टे ते वंभावानी नश्ये नथी.

૧૮૩૯

શન્યાશી જેવા

દસ્તુરજી.

માં ૭૮ વરસની વયે મુંબઈમાં ગુજર્ચા. “ એ મરનાર ઘણો વીશી અને મોહોટો પરહેઝમાર અને એકમારગી હતો અને તે સાથે આએ પરથવીપરનાં શબ્દાં શનશારી કાંમોથી વેગળા પડીને પોતાના કસતારની ભગતીમે રાત દાહડો મશગુલ હતો. ” (જુઓ મુંબઈ સમાચાર તા. ૩ નવેંબર ૧૮૩૯)

૧૮૪૧

નાદલાભાઈ

દેશાઈ.

નવસારીવાલા દેશાઈજી મનચેરજી ખુરશેદજીના નાહના એટા દેશાઈ જમશેદજી ઉદ્ધ “નાદલાભાઈ દેસાઈ” પોતાના બાવાના વખતથીજ વડોદરાખાતે ગાયકવાડ સરકારની દરબારમાં માનીતા થઈ પડ્યા હતા. માહારાજ શયાજીરાવ બીજાને ગાદી અપાવામાં એવણે ઘણી મેહેનત લીધી હતી, જેથી શયાજીરાવના માય ગાયાબાઈએ પોતાની હૈયાતી સુધી એવણેને રૂ. ૨૮૦૦ તું વરસાન આપ્યું હતું. અને શયાજીરાવના ભાઈ લેખેજ તેવણેને સઘળું રાજધરાંણું “ નાદલાભાઈ ” ના ઉપમાનથી પીછાણતું હતું. વડોદરામાં પારશીઓના દોષમાને માટે ગાયકવાડ સરકાર તરફથી જમીન મેળવી આપવામાં એવણે ઘણી મેહેનત લીધી હતી. એવણ ઇ. સ. ૧૮૪૧ માં ૬૪ વરસની ઉમરે ગુજર્ચા. તે વખતનું તા. ૭ નવેંબર ૧૮૪૧ તું મુંબઈ સમાચાર લખે છે કે:—

તા. ૧ લી નવેમ્બર.

રાજ ૪ માહ ૨ (શે.) ૧૨૧૧ યજ્ઞજરદી.

જમશેદજી મનચેરજી દેસાઈ—હમેને લખવાથી મોટી દલગીરી ઉપજેય કે શ્રી નવશારી સધે ચાલતા મહીનાંની તા. ૧ લીની રાતરે બાર ઉપર ૧ કલાકને અમલે દેશાઈ જમશેદજી મનચેરજીએ આશરે ૬૪ વરસની વએમો ઘણાં દાહડાનાં કશટ ભરેલા માંદથી આ તરણ પાંચ દાહડાની વગર ભરોશાની અને ખોટી માએઆની જગતમોથી નીકલીને વર્ધકુંઠવાશી લોકોમે જામ પોતાના ચંદરોકાલ શુધીનો વાશો કરેઓ. એ મરનાર આપદાદેથી દેશાઈનાં ખાંનદાંનનો એક નાંમીઓ અને હશતાં મોહડાંનો તથા ખુશ મીજનનો અને શવભાવનો

ધીરો અને શબ્દનો મીઠો અને પાકો બુધીનો પુરશ હતો. એ મરના-
રની બોલખાંન આપીએતો નોશારીવાલા મોટા દેશાધનાં વનશથી છે
કે જેણે પારશીનાં ટોલાંનાં બલાંને સાફ આગલા વખતમે પોતાથી
બની આવીકે તે કરીને નાંમ મેલવીકે છે કે તે વાતને એક બાલક
પણ આજના વખતમે એ ખાનદાંનનાં નાંમ લેણીની ઈધાંની કચુલ રા-
ખે છે તેવાં નાંમીયાં ખાંનદાંનનો એ મરનાર હતો. એ મરનાર ધણીએ શરવ
સાથે નંમતાધમે ખુબી કરી છે પછે શું તવંગર કે શું ગરીબ શરવે કોઈને
શરખી રીતે નમીને આપ્યું આપેઆ વીનાં એ રહેઓ નથી તેથી કરીને
શરવ કોઈ એ મરનારની હુલાકાત લીધાથી ઘણાં ખુશી હતા. એ મર-
નારમે બુધીએ હેવુંતો રેહ્યાંણ કરીકેતું કે જેથી એ ધણીએ પો-
તાની શબ્દલી વએના દીવશ મોટાં રાજદોઆરી કાંમમે ખરચ કરી હતી
તેથી કરીને રાજદોઆરી બાબતમે એ ધણીનાં વીચારને ઘણાં શાહેમે
પસંદ રાખતા હતા. એ મરનાર એટલોતો માએઆવતો અને મોટાં
ધેઆંનવાલો હતો કે હરેક આદમી પોતાની કામ બાબતશર એ મરના-
ર પાશે જઈ ઉભો રેહતો તેહની વાત શંધલી શાંભલી લેઈ ને પોતા-
થી બની આવતી તે મદદ કરતો પણ કશી રીતે કંટાલતોતો નહી.
તે શાયે પોતાનાં ખાંનદાંનનાં શંધલા આદમીએને પોતાની અમીરપસંદ
બુધીથી હેવાંતો ફાંટમે રાખી રહેલો હતો કે તેહની અપરંમપાર
માએઆનાં શબ્દને લીધે કોઈ તેહની ફાંટમેથી ખીશીકેતું નહી તે
શંધલાંની એ મરનારનાં મોતની ઉતાવલને લીધે ખરાખી થાઈ છે. જેવી
ખુબીનાં અને મીઠી બોલીનાં બોલનાર ધણીનાં મરણ પામવાને લીધે
તેહનાં ફરજદોને તથા કુટુંબખ પરિવારને મોટું શંતાપ ભરેલું દુખ
ઉપજીકે છે કે તેવો એ મરનારની ઈઆદ જાંહાંશુધી જીવશે તાંહશુ-
ધી કવચીત મનથી મેલશે નહી અને હઈગંથી જીવશે નહી.

[સુબહના શમાચાર, ૭ મી નવેમ્બર ૧૮૪૧.]

૧૮૪૨
“સર” અને
નોશાકરાઓ.

નવસારીના વતની સર જમશેદજી જીજી-
ભાઈને નામદાર માહારાણી વીક્ટોરિયાએ ના-
ઈટનો ખેતાબ બક્ષ્યો ત્યારે નવસારીથી
દસ્તુર દેશાઈઓ મલી તથા બેહેદીનો મલી

૧૧૫ શહી શાયતું એક માનપત્ર મુબઈ મોકલાવામાં આવ્યું હતું, જે માન-
પત્ર મોટી મીજલસ વચ્ચે દેશાઈજી ટેહમુરસભાઈ જમશેદજીએ વાંચી
સંમલાવ્યું હતું.

૧૮૪૨
નોશાકરાઓતું જોવી-
દંત ફંડ.

નવસારીની વડી દરેમેહેરને તાબેના ભગર સાથના મોખેદો જોઓ મુ'બઈ મધે પારશી-
ઓની વસતી થઈ તે વખતથી તેઓના ઘરનાં દીનચૈનનાં ક્રિયા કામો કરવા ગ-
યલા, તેઓ ત્યાં પગભર થવાથી, પોત પોતાનાં બ'દોબસ્તો કરી એક ફંડ ભેગું કર્યું. તે મધેથી મુ'બઈ જનારા નોશાકરા મોખેદોના ઉતારા-
તેમની બીમારી વખતે રેહવા માટે ઘર-નાવારેસ મોખેદોના મૈયત ખર-
ચ-ઘ'બાર, જશન, ઇજારા, બાજબીગાંન, મુકતાદ, તથા બીજાં સવાબનાં કામો કરવાનું ઠરાવ્યું. એ ફંડના ટૂંકી તરીકે શેઠ માણેકજી મેરવાનજી શેઠના, અને મેનેજરો લેખે આ. ખરશેદજી દોરાબજી વાછા, આ. દાદાભાઈ રસ્તમજી માદન, આ. ફરંમજી બહમનજી કંગા, અ-
ને આ. જમશેદજી પાલણજી ભેદવારને ઠરાવામાં આવ્યા હતા. એ ફંડમાં ૧૧૦૦૦ રૂપૈયા સૂધી પેહેલાંજ ભરાઈ ગયા હતા. તેમાં મરહુમ બાઈ સાહેબ મોતલાંબાઈએ રૂ. ૩૦૦૦ તથા જીજીભાઈ દાદાભાઈએ રૂ. ૧૫૦૦ તથા શેઠ દોરાબજી જમશેદજી શકલાતવાલાએ રૂ. ૨૫૦૧ ત-
થા શેઠ દાદાભાઈ ફરંમજી બોદે રૂ. ૮૦૧ એ પ્રમાણે બીજી ચઢ ઉતર રકમો ભરી હતી.

૧૮૪૬
નોશાકરો દસ્તુર
પુનામાં.

નવસારીવાલા દસ્તુર એદલજી બમનજી જા-
મારૂપ આશાના નાહના દીકરા જામારૂપજી પ્ર-
થમ મુ'બઈમાં મોખેદીતું કામ કરતા હતા.
ઈ. સ. ૧૮૨૪માં શેઠ શોરાબજી રતનજી પટેલે મુ'બઈની અજીમનની પરવાનગીથી એવણને પુણે લઈ જઈ ત્યાં દરેહમેહેર, દોખમું, વગેરે બ'ધાવી તેની ક્રિયા એવણ પાસે કરાવી હતી, તથા ત્યાંના દસ્તુર ઠરાવ્યા હતા. પુણાં, હેદરાબાદ, ચૌરંગાબાદ, અને શેલાપુરની દરેહમેહેર તથા દોખમાંઓ વગેરેની ક્રિયા એવણના ઉપરીપણા હેઠલ થઈ હતી. એવણ પેહેલવી અને દારશીમાં ખબરદાર હતા. દારશીમાં જોડેલા એવણના કશીદાઓ હજી મોજુદ છે. એવણ પછી દખણની દસ્તુરી સ્થપાઈ. પુણાવાલા દસ્તુરો નોશેરવાનજી, હોશંગજી, તથા આંકોલાવાલા દસ્તુર બહમનજી, તથા હેદરાબાદવાલા દસ્તુરો મેહરાં-
મજી અને રતનજીના તથા મરહુમ દસ્તુર હોરમજીના એવણ બાવા થાય છે.

૧૮૪૭
એક આલેખનું
મરણ.

નવસારીવાલા દસ્તુર એદલત બહમનજી
જામારૂ આશાના વડા દીકરા જમશેદજી,
તે મુંબઈની શેઠ બનાજી લીમજીની દરે-
હમેદુરના વડા પંથકી હતા. એવણે જ-
દ, પેહેલની, ફારશી, તથા દીનઆંઈનમાં મોટા આલેખ હતા. એવણે ઈ. સ.
૧૮૪૦માં આદરબાદ મારેફાંદના પેહેલવી પાંદનામાનો તથા મીનોખેરદ-
નો ગુજરાતી તરજુમો કર્યો હતો. મુંબઈના બનાજીવાલા આતશબેહરાંમ
પરથવાની ક્રીયા ઇ. સ. ૧૮૪૫માં એવણની દેખરેખ હેઠલ થઈ હતી.
ઈ. સ. ૧૮૪૭માં ૫૫ વરસની ઉંમરે ગુજર્યા.

૧૮૫૦ સર જમશેદજી પોતાના તાબાના નવસારી
ગાયકવાડને રૂ. કરબાના વતની હોઈ બારોનેટ થયલા જા-
૧૦૦૦૦૦૦૦નું નજરાંણું. ણી વડોદરાવાલા ગણપતરાવ ગાયકવાડે
તેવણની મુલાકાત લીધી. તે વેળા ભારે
રચના કરી, આપણા આ નોશાકરાએ આપણા હાકેમને ખુશી કરી રૂ.
૧૦૦૦૦૦ એક લાખનું નજરાંણું કર્યું હતું.

૧૮૫૦ ઇ. સ. ૧૮૫૦ માં સર જમશેદજી
સર જમશેદજીની નવસારી પધાર્યા, તે વેળાએ નવસારીના
નવસારીમાં શુબ્બા, દસ્તુરો, દેશાઈઓ, હિંદુ મુસલમા-
પધરામણી. નો સર્વ તેવણને એસ્તેકબાલ લેવા ગયા
હતા. મલેશરમાં પોતે ઇ. સ. ૧૮૪૯ માં

બાંધેલી “ જમશેદ બાગ ” નામની કુશાદે ધર્મશાળામાં એક મોટું
જશન કર્યું હતું. એ પધરાંમણી પછી તેઓએ નવસારીના લોકોને
માટે નિચ્છો ધર્મ કર્યો:—૧-મલેશરમાં તે વેળાએ ૪૫૦ ઘર બેહેદી-
નોના હોવાથી પોતાના મરહુમ મુરબી શેઠ ફરાંમજી નશરવાનજી બાત-
લીવાલાના પુત્રને માટે એક આદરાંન, જમશેદ બાગની પાસે પરથાવ્યું.
૨- લેડી આંવાંબાઈના માય તે સર જમશેદજીના માસીના પુત્રને માટે
નવસારીના દોખમને આસપાસ ફરતી એક દેવાલ ચોતરફ બંધાવી.
૩-પોતાના માતાજી જીવણબાઈના પુત્રને માટે દોખમા આગળ જશન
કરવાનો એક બંગલો સઘડી સાથે બંધાવી એક મોટો કુતો ખોદાવ્યો.
૪-દેશાઈ શ્રી ખુરશેદજીની “ ખરશેદ વાડી ” માં પોતાના બાંવા શેઠ
જીજીભાઈ આંનજીભાઈના પુત્રને માટે એક મોટી જમનશાળા બંધાવી.
૫-મલેશર કલ્યાંની હાલ જે મોટી નીશાળ છે તેનું નવેસર કુશાદે

મકાન બંધાવ્યું. ૬- મોટે ફલ્ચેના તથા મલેશર ફલ્ચેના ગરીબ બેઠે-
દીનો તથા જમ્હી મોખેદોને આશરો આપવા રૂ. ૫૦૦૦૦ અને પાછ-
બધી રૂ. ૬૨૫૦૦ એલાહીદા કાઢ્યા. અને સુરતના નાચાર એચારો માટે
રૂ. ૧૦૦૦૦૦ જીલ્લા કાઢ્યા.

એ બધાં ધરમખાતાંના મેનેજર લેખે દેશાર્ધ દસ્તુરે તથા જાણીતા
બેઠેદીનોને ઠરાવ્યા. એ દરેક ધરમખાતાં ઉપર સંપૂર્ણ હકીકત સાથની
તખતીઓ મારેલી છે. અને એ બધાં ખાતાં હજી હયાત છે.

૧૮૫૦

નાવર મરાતખની

૨ જી લગાઈ.

નવસારીમાંજ નાવર મરાતખ થયેલો મોખેદ

સઘળે બરશતુમ વાપરી શકે, એવા રીવા-

જને તોડવા ઈ. સ. ૧૮૩૨માં મુ'બઈગરા

અને નેશાકરાઓ વચ્ચે જે લગાઈ ચાલી

જલદીથી બંધ પડી હતી, તે લગાઈ પાછી ઈ. સ. ૧૮૫૦માં જગી.

સર જમશેદજી જીજીભાઈ નાઇટ, પોતાના વતન નવસારીમાં આવ્યા તે

ટકનો લાભ લઈ, તેવણ ઉપર દશતુર ખેરાંમજી દારાજી શંખજી અને

ખીજા ૫૦ મોખેદોએ સર ઉપર એક “ ખુદ્દો પત્ર ” લખ્યો હતો

કે “ જે દહાડેથી આતશખેરાંમ સાહેબને (મુ'બઈવાલા વાહડયાજીના)

તખતનશીન કીધાય તે દહાડેથી અને દીનઆઈનનાં એક વતરોગે

સઘળાં કામો દરોજસ્ત થતાં આવ્યાં છે, પણ આજની ધડી સુધી

હમારેથી હમારા છોકરાંવોને નાવર તથા મરાતખ કરી શકતા નથી.

કાંએજે નવસારીની અંજીમનના સાહેબો એવો વાંધો લીએય કે મુ'બ-

ઈના આતશખેરાંમ મધે નાવર મરાતખ થાએલાઓ સાથે નવસારીવાલા

મોખેદો પદાંન બાંધીને વાપરે નહી. આ હરકત દીનઆઈનનાં હોકમથી

તદન ઉલટી અને નામુનાશય છે, તોપણ નવસારીની વડી દરેહમેહેરને

તાએ રહેવાને હમો માન ભરેજી વીચારીને આજ લાંખી મુદત થાઈ

તેવાની તરફને એવો અણગમતો જીલ્લમ ખમીએય. પણ આએ ના-

મીએ સંજોગ કે જે તમો નામદારને તે તરફ સીધારવાનો બની

આવેએય તે ઉપરથી હમો તમોને વીનંતી કરીએય કે તમો સાહેબ

એ અડચણ ટાલી નાંખવા શારૂ ધરતો ઉપાય કરીને નવસારીની અ-

ંજીમન પાસેથી હમોને મુ'બઈ મધે નાવર મરાતખ કરવાનો હક્ક

અપાવવો. હમો સારીપેઠે જાણીએય કે મુ'બઈમાં આતશખેરાંમ થાએ-

આથી નવસારી ખાતે આગળની પેઠે દીનઆઈનનાં કાંમો વધારે થતાં

નથી, તેથી તે તરફના મોખેદો તથા દશતુરોની પેદાશમાં ઘટારો થયો.

છે, અને જો નાવર મરાતેબનો હક મુંબઈ ખાતે આપ્યામાં આવેતો વધારે ઘટારો થાય. માટે આજે લખીઆથી હમો તમો સાહેબને કમુલ થાઈએય કે જો મુંબઈ ખાતે નાવર મરાતેબ કરવાનો હક અમેને આપવામાં આવેતો ત્રીજે પ્રમાણેનો લવાજમો હમો નવસારીની અંગુમનને આપવાને કમુલ છેએ —

૧—મુંબઈના આતશબહેરામના વારાના રૂા. ૧૦૦૦૦) થી વધારે હાલમાં એકઠા થાએલા છે તે મધેથી રૂા. ૨૦૦૦) નવસારીના મોમેદાની અંગુમનને આપીએ.

૨—દર નાવરે અંગુમનને રૂા. ૫) આપીએ.

૩—દર મરાતમે એજ અંગુમનને રૂા. ૨) આપીએ.

૪—દર વરસે શેઆળના રૂા. ૭૫) એજ અંગુમનને આપીએ.

ઉપલા લવાજમો આપવાની કમુલાત છતાં નવસારીની અંગુમન એ હક અમેને નહીં આપશે તો મુંબઈનાં આતશબહેરામ સાહેબની દોલત જે આછતો વજીર હમો ગરીબ ટોલાને મલી આવેએય તે વજીરથી હાથ ધોવા પડશે, અને એવું થાએઆથી ખીજા મોમેદો કદાચ આગળ પડી નવસારીની અંગુમનની તામેદારી છોડી દધ આપખુદીથી અતરે નાવર મરાતેબ કરશે તો હમારા ગરીબ ટોલામાં તડાં પડશે, વાસ્તે તમો નામદારે એ ઉપર સારી પેઠે ઘેઆંન પોંદ્યાડવું. એ કામ તમારે હાથ પાર પડેઆથી જરથોસ્તી ટોલા ઉપર તમોએ જે મોટી પ્રીતથી સખાવતનાં વખાંશુવા લાયક કામો કર્યા છે તેમાં આજે કામ મોટો સજુગાર થઈ પડશે. ” આ “ ખુલ્લો પત્ર, ” તા. ૯ માર્ચ ૧૮૫૦ને દીને શેરો નવરોજ જમશેદજી વાહાડયા, હોરમજી બમનજી શેઠના, બમનજી હોરમજી વાહાડયા, અને દાદાભાઈ પેશતનજી વાહાડયાએ નવસારી સર જમશેદજી ઉપર ખીજાં ખાંનગી કાગળો લખીને દરયાફતી કરવા મોકલ્યો હતો. એ અરજી સામે કોટની માણેજી શેઠની દરેહમેહેરના ૨૫૦) મોમેદાની સહીનો મેહેજર નવસારીના દેશાઈ દશતુરો અને અંગુમન જોગ આવ્યો હતો, તેમાં જણાવ્યું હતું કે, “ ઉપલી સર જમશેદજી પર ફરેલી અરજીમાંની બાબદ કદાચ તમો કમુલ કરશો તો તમારા કીવાને અમે માન આપીશું નહીં. આ ઉપરથી નવસારીમાં પંચાતા પંચાતી ચાલી. અને અતે સર જમશેદજીએ તા. ૨૭ માર્ચ ૧૮૫૦ને દીને મુંબઈ શેઠ બમનજી હોરમજી વાહાડયાને લખી જણાવ્યું કે, “ આં વાલા સરવે મમતી

છે. ને તેની પાછળ નાદાંન ખુધીવાલા ઘણાં તેતું એઆંન લખવાને ખનતું નથી.....એવી એવી કેટલીએક ખીના અરચણ ભરેલી છે. એ કામ કાંઈ જોરથી કરવાતું નથી. ને તેમ કીધાથી આગળ જતાં નીભે નહીં ને વળી જોરખી હસી જોવું થાય. એ મધે લોભ લાલચનું કામ નથી, દીન ધરમતું છે. માટે હાલ એ વાતની વધારે ચકચાર કરવી નહીં એવું શેવકતું આધીન મત છે. ” એ પછી એ આખર પડતી નાખવામાં આવી, તે છેક ઇ. સ. ૧૮૮૩માં પાછી ૩ જી લડાઈ વખતે બગેલી છે. તે પાછળથી જોઈશું.

ઉપલી ભાંગજડ બ્યારે ઇ. સ. ૧૮૩૨માં ચાલી, ત્યારેપણ સર જમશેદજીએ અહીંના લોકોને એ વીશે ઘણા સમજાવ્યા માંડ્યા, ત્યારે તે-વણની સાથે આવેલા “ મુબઇ ચાચુક ” ના અધિપતિ “ હલકાર ” એ, તે વેળાએ ૧૯ની ઉમરના દેસાઇ મનચેરજીભાઈ હોરમજીભાઈને તેવણે પેહેરેલા શોનાના વાળા દેખાડીને, નવસારીવાલાઓની તરફથી કહ્યું “ દેશાઈ ! ખાવા નહીં મળેતો એ વારા વેચજો ! પણ શેક સાહેબના કહાપર આપઘાતો હકે નોં વેચતા ! ” આ તાંણા ઉપરથી સરે તે વેળાએ એ કામથી હાથ ખેંચ્યો હતો.

૧૮૫૧

મોટલાંબાઈની

નવસારીમાં

સખાવત.

અત્રેની દેશાઈશ્રી મનોચેરજી ખુરશેદજી વાલી “ વડી દરેહમેહેર ” ની ઇમારત સમરાવા તથા ત્યાં એક મોટો હોલ બાંધવા મુબઇના મરહુમ બાઈ મોટલાંબાઈએ રૂ. ૨૦૦૦૦ ની સખાવત ઇ. સ. ૧૮૫૧ માં

કરી હતી.

૧૮૫૨

પેહેલો પારશી

નૌકા શાસ્ત્રિ.

જે પ્રમાણે આખા હિંદુસ્થાનમાં ૧ લો ખારેનેટ થનાર એક નોશાકરો હતો, જે પ્રમાણે આખા હિંદમાંથી ૧ લો પાલ્કામે-ટનો મેમબર થનાર એક નોશાકરો હતો,

જે પ્રમાણે આપણા ગાયકવાડી રાજ્યનો ૧ લો પારશી દિવાન એક નોશાકરો હતો, તેજ પ્રમાણે આખા હિંદમાં પેહેલ વેહેલો પારશી નૌકાશાસ્ત્રિ પણ આપણો નોશાકરોજ હતો. નવસારીના આ. શાપુરજી કાવશજી કા-તરકના બેટા “ કાવશજી કપતાંન ” તે પેહેલા નૌકાશાસ્ત્રિ હતા ! નવસારીથી નાનપણમાં મુબઇ ગયા. ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં શેક મોતીચંદ અમીચંદના આડતીઆ લેખે એવણ પેહેલ વેહેલા પીનાંગ ગયા હતા,

વારંવાર સફર કરવી પડતી હોવાથી ખુદરતી શોખને અવલંબીને દરેક સ્ટીમરોના કપટાંન પાસે દરિયામાં વાહાણો ચલાવવાના હુન્નરી તાલીમ લેવા માંડી. એ હુન્નરમાં પુરું માહિતી મળ્યા બાદ માહે માર્ચ ૧૮૨૬ માં “ ફોર્સ્ટ સ્પાનકી ” નામની ૧૦૦ ટન વજનની એક ક્ષીગ વેચાતી લઇ, પોતાનો તેમજ બીજાઓનો નોલી માલ ભરી તેની સરદારી પોતાના હાથમાં રાખી મલાઈ કોસ્તા તરફ હંકારવાને પેહેલ લેહેલા ક્રેપટન તરીકે બાહાર પડ્યા. એ પ્રમાણે રંગુન, મોરીસ, વીગેરે જે બંદરો લાભકારી જણાયાં ત્યાં પોતે સફર કર્યા કર્યા. ૧૬ વરસ સુધી આ વાહાણનું કપટાનપણું ચલાવ્યા બાદ ઇ. સ. ૧૮૪૦ માં સીંગાપોરખાતે એક અંગ્રેજ કપટાંન સાથે ભાગમાં “ કર્નલ બર્ની ” નામે ૫૦૦ ટન વજનનું એક વાહાણ ખરીદ્યું. તેમાં પણ વારંવાર પોતે કપટાંન થઈને ઉપલાં બારાંઓમાં ફેરવ્યા કર્યું. પાછળથી પેલા અંગ્રેજની દયાનત બગડી અને ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં ઉપલું વાહાણ ચીકાર ભરીને મલાઈ કોસ્તા નજીકના એક ખરાબા સાથે પેલા કપટાંને અડગવી મેલી માહેલો માલ તથા વાહાણનું બોખું વેચી નાંખી તેનો અવેજ લઈ કલકતેથી પાધરો યુરોપ પોઆરા ગણી ગયો. એથી મોટું નુકશાન આ નોશાકરોને થયું, અને વલી એજ વરસમાં એવણના એક પૂરા બેટા મેરવાનજીનું તથા પોતાના શાલા ખરશેદજી ફરાંમજી કાતરકનું ખુન થવાથી એવણ વિપત્તિમાં પડ્યા. અને તે ગમગીનીમાં મોલમીન ગામમાં ૫૫ વરસની ઉમરે ઇ. સ. ૧૮૫૨ માં આપણો પેહલ વેહલો પારશી કપટાંન નોશાકરો મરણ પામ્યો. કાતરક ખાંદાંનનો એક ફાંટો “ કપટાંન ” ની અટકથી એવણના પછી ચોલખાય છે, તેનું કારણ એ ઉપરથી સમજાશે. એવણ સંબંધે “ મુંબઈના ચાલુક ” માં ઘણો લંબાણ હેવાલ આવેલો છે, તેમાંથી ૧ લોજ ફકરો ઉતાર્યો:—

તા. ૨૩ મી અક્ટોબર.

રોજ ૨૫ માહ ૧ (શે.) ૧૨૧૩ યજ્ઞજરદી.

ખરશેદજી ફરાંમજી કાતરક તથા મેહુરવાંનજી કાવશજી કપટાંન—શ્રી આચીનના કોશતા ઉપર શ્રી મરદુ કરીને એક ટાપુ છે તે ટાપુનો રાજ મદશ આજ કેટલુએક થાઈ ઉં અંગરેજ બારકશોને લુટે છે તથા અંગરેજ પરજાને મારી નાંખવાનો ભયેઆંકાર જુલમ ચલાવે છે. તે દુશટ રાજાએ ગીઆ અક્ટોબર મહીનામે બીરીગ રાખરટ ઇશાંનકીનાં કપટાંન તથા શુપરકારગો નામે ખરશેદજી ફરાંમજી તથા

મેહેરવાંનજ કાવશજને મારી નાંખી તે બીરીગમોતો માલ લુટી લીધેાય. તે વીશેની ભએ ભરેલી ખબર તારીખ ૧૧ મી નવેમબર ૧૮૪૩નાં પીનાંગ ગેન્ટમોથી હમો મોટાં દુખ શાયે હેઠલ ઉતારીલી જાએય.

૧૮૫૩

બીજા “ સર ”

જમશેદજી જીજીભાઈએ મહેશર ખાતે બંધાવેલાં આંદરાંનને પરચવાની ક્રિયામાં ભાગ લેના સર જમશેદજીના મોટા ખરશેદજી (તે બીજા “ સર ”) અને રસ્તમજી નવસારી પધાર્યા હતા. અને સખાવનો કરી હતી.

૧૮૫૩

દાજ મેહેલ્લા.

એક જાણીતા નોશાકરા શેઠ દોરાબજી જમશેદજી શકલાતવાલા ઉરે “ દાજ મેહેલ્લા ” ધ. સ. ૧૮૧૬માં નવસારીથી મુબઈ જઈ અબરગેટના નાંકાં ઉપર ઉતના બનાવેલા ખેશો તથા સકલાત વેચવાની એક દુકાંન શેઠે હોરમજી બમનજી વાડીયા અને માંધવદાસ રણજોડદાસના આશરા હેઠળ ઉંઘાડી હતી. ધ. સ. ૧૮૩૦માં ઈંગ્લંડનો રાજા ડયો જ્યોર્જ મરણ પામ્યો તે વેળાએ મુબઈના સરકારી અમલદારોને શોક પાળવાનો હેતુ થયાથી કાલી શકલાતનો ન ધારેલો મોટો ખપ જાગ્યો. એ ખપતમાં મોટો નફો એવણને થયો, આ ઉપરથી એવણને વેપાર ધીકયો, અને સરકારમાં પણ ઉંચી સકલાતો એવણ પૂરી પાડવા લાગ્યા. સુરતના રસ્તમપરાંના નોશારીના મોમેદો માટે એક વજીરો વેચાતો લઈ એવણે ધર્મ ખાતે આપ્યો હતો. મુબઈ ખાતે નોશારીના વસનારા લોકોની એવણ હંમેશ આગેવાની કરતા હતા. નવસારીના મોટા અબરમાં એવણે પારશીઓ માટે પાણી પીવાનું પરભ બંધાવી તેનો ખરચ નીભાવ્યો હતો. તેને ૧૮૮૭માં શેઠ એદલજી નવરોજી મેહેતા ઉરે ચીનાઈએ સમરાવ્યું હતું, અને રૂ. ૧૫૦૦ની રકમ એલાહીદી કાઢીછે. અને આજે ત્યાંથી તે કાઢીને સામેની જગાએ બાંધવામાં આવેલું છે. હાલમાં જે નવી તખ્તી મારી છે, તેમાં ભુલથી દાજભાઈ જમશેદજીને બદલે દાજભાઈ નવરોજી લખાયલું છે.

૧૮૫૪

અરબેરદાર કંકલ્યા.

નવસારીની મહેસરની સર જમશેદજીવાલી દરેહમેહેરના વડા પંથકી આ. અરબેરજી બહેરાંમજી કંકલ્યા ધ. સ. ૧૮૫૪માં ૮૫ વરસની ઉંમર ગુજ્યા. તા. ૧૩ માર્ચ ૧૮૫૪ના જામે જમશેદમાં એવણ વીશે જાણ્યું છેકે:—

તા. ૭ મી મારચ.

રોજ ૧૩ માહ ૬ (શે.) ૧૨૨૩ યજ્ઞવલ્ક્ય.

આ. બરજેરજ બહેરાંમજ કકલીઆ, શ્રી નવસારીથી
ચાલતા મહીનાની તારીખ ૮ મીનો લખેલો એક પતર અતરે આવેલો
છે તે ઉપરથી જોએઆમાં આવે છેકે શ્રી નવસારીના મહેશર ફરીઆની
દરેહમેહેરવાલા વડા પંથકી મોખેદ બરજેરજ બહેરાંમજ કકલીઆએ
૮૫ વરસની વયેમાં રોજ ૧૩ મે ને માહ ૬ કેને દીને આ ફાંતી
દુનીઆમાંથી અશબાબ ઉઠાવીને શવરગવાશીઓમાં બર્ધ વાશો કીચો
છે. એ મરનાર શારી આખરવાલો અને દીનઆધનનાં કામમાં માહીતકાર
તથા મોહભાદર તથા દુરઅદેશ પુરશ હતો વાશને હેનાં મરણથી એમલા
હેનાં કુટુમબમાંજ નહી પણ શ્રી નવસારીની આખી વશતીમાં અને
તેમજ શુરત અને મુમબર્ધ માહેલા હેના પીછાંણવાલાઓમાં દુખ
ઉપજીંડે હોએ.

[જમે જમશેદ, ૧૩ મી મારચ ૧૮૫૪.]

એવણ ઉપર સર જમશેદજીનો તથા એવણના ટોલાનો અતિશય
વિશ્વાસ હતો. મીનોએર હોમજના ટોલાવાલા કકલીઆ સાહેબો તરફ
સરની કેટલી બધી પ્રિત હતી, તે સર જમશેદજીના નિયલા અભિ-
પ્રાયથીજ જણાઇ આવે છે.

સર જમશેદજી અને કકલીઆઓ.

“ સ્વશત શ્રી નવસારી કશમે માહાસુખસ્થાને પુનરાધે શ્રી ૫
નેકનામ ભાઈ રસ્તમજ રતનજ ભોટ શ્રી મુ'બાઈ બંદરેથી લા. શેવક
જમશેદજી જીભાઈનાં શલાંમ વાંચજો. જત લખવા કારણ એજે
તમારો કાગજ અથવા આંકડો કરીને મોકલીઓ તે પોહોતો છે ને ભાઈ
હમોએ શામલીગિયકે આપના પંનથકી દસ્તુર બરજેરદાને કેટલાએક
મોખેદોના શીખવીઆથી પેલા.....વારે ગડીએ એવનની ધ-
જત ઉપર હોમલો કરેય પન એ બેહદીન લોકો કમ શાર નથી કરતા.
એવન વરેતો અહીઆના બેહદીનો ધજત આખરમે આવેલા છે આજે
તે તમે લોકો ખીયારા ગરીબ મોખેદોને ધજત આખર આપીને ચાલવું
જોઇએ. આવા મોખેદ કોઇ નહી થસે તે સત્ય કરી જાનજો, ભઈજી ત-

મેને એ વાતની ખબર હોય્તે હમારી ઊપર ખોલાસેવાર લખી જણાવજો ને આપના પંથકી દસ્તુર બરજોરદારને હમારી ગનાગની સલામ કેજો ને કેજોકે તમારો કાગજ પોહોતો છે. હમો તે વીસેતો જવાબ લખીશું કરીને જરૂર કેહેજો કાગજનો જવાબ લખજો. સુ'ખાઈ તા. ૧૭મી એપ્રેલ રાતે ૧૮૫૩ અંગરેજ.

ભાઈજી તમો ઊપર જે કાગજો મોકલાજી તે તમો દસ્તુર બરજોરદારને હાતો હાત પોહોચાડજો. ખાઈ સાહેબની દુવા કેજો. ને તમોખી કબુલ કરજો. "

એટલુંજ નહીં પણ મહેશ્વરના આંદરાંન માટે પૂર સત્તા સર જમશેદજીએ કેવી અજબ જેવી રીતે આપેલી છે, તેનો ખ્યાલ થવા તે પટો નીચે પ્રમાણે જાણવા સાર આપ્યેછે. કારણકે એ લેખ બાહાર પડેલો જોવાની ધણા સાહેબો તરફથી શેવકને ભલાંમણ થઈ છે.

સર જમશેદજીના આદરાંનનો પટો.

શવસ્ત શ્રી નવશારી કસમે માહાસુભરથાને પુજારાધે શ્રી ૫) નેકનામ દસ્તુરજી બરજોરજી બેહરાંમજી કકરીઆ લા. શ્રી મુખાઈ બદરેથી સેવક જમશેદજી જીજીભાઈની દુવા સલામ વાંચજો. જત લખવા કારણ એજે તમારાં કાગજ ૨) જે હમોને પોહોચા છે. વાંચીઆથી વાકેફ થયો છો ને તમો જે આપણી અગીઆરી વીસે લખાય તે જાણીજી. તેતું જાણવું એજે તમો કોઈખી રીતની ફકર ના કરસો હમોએ તમુને આપણી અગીઆરીનો બધો કારભાર શોપેલો છે તેની વીગત નીચે લખેલી છે તે પરમાણે તમો કરીઆ જાજો ને તમો પછીથી તમારાં વારેસ વંશ કરીઆ જાજો હમો અથવા હમારા વારેસો વંશ બી એ પરમાણે ચાલીને તમોને માન આપશે તે શત કરી જાણજો. સુ'ખાઈ તા. ૨૯ મી એપ્રેલ રાતે ૧૮૫૩ અંગરેજ.

૧-પેલુ આદરીઆન સાહેબની બોએ દેવાતું કાંમ તમો અથવા તમારા વારેસો કરીઆ જાજો. અગર તમારી મરજી પડેતો તમારામેના મોબેદોને શોપીને કરાવો તેહેમા હમોને હરકત નહી.

૨-ખીજી આપની અગીઆરીમે રાણુને પેટના છોકરાઓને સુદરો પેહેરાવવો નહી અગર ખીજા પાસે પેહેરાવવા દેવો નહી. અગરજો બા-

હાર ગાંમના રાણને પેટનાં સુદરો પેહેરી આવે તેને આપણા અહરીઆનમે શેહેન્દો કરવા દેવો નહી.

૩-ત્રીજી આપણી અગીઆરીમે તમારા સાથના કોઈખી મોખેદને છોકરો ઓજદાથરીમરીનું કાંમ કરવા લાએકતો હોએ ને તે મોખેદ તમારી રમ લેએ ને તેને તમારૂં ધીઆંત પુગે તો વાપરવા લાએકતુ હોએ તેને તમારે રમ આપવી, નહીતોકે નહી આપવી.

૪-ચોથુ આપણી અગીઆરીમેના દરેક વાસણ રૂપાના અથવા કોપર બનાસનાં અથવા તારાંવાના વગેરે પરચુતન સાંમન અથવા ખીલોર કાંમ વીગેરે શરવે તમારે શવાધીન કાધો છે તે શાંમનની તીપ તમેએ હમુને લખી આપીછ ને હમોએ તમુને લખી આપીચ તે પરમાણુ હમો અથવા હમારો કોઈખી વારેશ જોવા માગે તેવારે દેખાડવા. અગરજો કોઈખી શામન ભાગે તેની નોધ રાખીને હમો ઉપર મોકલાવવી. ને અગીઆરીમેના વપરાતાં વાસન જાએતો કાંમના કરનારા વગેરે મોખેદો પાશેથી ભરાવી લેવાં.

૫-પાંચમુ રૂપાં કાંમની તીજોરીની કુચી અથવા દરેક બારણાઓના તાલાંની કુચી તમારા શવાધીન રાખવી. કાંમ પેરે તેવારે ઊગાદી આપવું.

૬-છથુ આપણી અગીઆરીમે દરરોજ ઇજસની વનીદાડ વીગેરે જોખી કાંમ થાએ તેની નોધ એક ચોપડીમે લખીને તમારી કતે રાખવી. અગર કોઈખી તમારો રાખેલો મોખેદ આદરીઆનમે હોએ તે પાશે દરરોજ લખાવવુ ને તમારે તપાશ રાખવી ને જોવુ ને જોવારે ચોપડી મંગાવીએ તેવારે મોકલી આપવી.

૭-શાતમુ આપણી અગીઆરીમે દીવા બતી કરવા માનસ રાખેલુ છે તે પાસે દરરોજ કચરો વલાવવો અથવા કુશતી કરવાનુ પાણી દરરોજ ભરાવુ અથવા અગીઆરીને લગતુ કંઈખી કાંમ કરાવવુ ને બધુ સફાઈ રખાવવુ અગરજો તમારા કેવાશર નઈ ચાલેતો તમારે તેને રમ આપવી ને બીજુ માનસ રાખવુ ને હમો ઉપર લખી જતાવવું.

૮-આથમુ આપણી અગીઆરીમેના કોઈખી મોખેદ તમારા કેવાશર નહી ચાલે તેને તમે અગીઆરીમેથી ઇજસની વનીદાડ વીગેરે કાંમ કરતો અટકાવવો ને હમો ઉપર લખી જણાવવુ હમોએ તમુને એ સતા આપેલી છે.

૯-નવમુ હમારા નેમેલા મેનીજરો આપની અગીઆરીમે કંઈખી શમાર કામ કરવુ હોશે તો તમુને પુછીને કરાવશે. અગરજો તે લોકો

તમારા કેવાશર નહીં ચાલશે તો તમારા લખવાથી તે મેનીજરને હમો
બરતરફ કરસુ અથવા થપકો આપસુ.

૧૦-દશમુ કોઈથી બીજી અગીઆરીનો મોખેદ અથવા બીજા
પંચકનો મોખેદ આપની અગીઆરીમે આવીને હીડારા ઉપર કાંમ કરવા
માગેતો તમારી રજા સીવાએ કરવા દેવુ નહીં તમે મુખતીઆર છેઓ.

૧૧-અગીઆરમુ આખણી અગીઆરીમે કોઈથી બેહેદીનને તાંહતુ
રાતની વખતે વનીદાદ કરાવે ને તે બેહેદીન અગીઆરીમે સુવા માગેતો ત-
મારી રજા સીવાએ તેને સુવા દેવો નહીં અગરજો તેની વનીદાદ જોવાની
મરજ હોએતો વખતસર આવીને જોઈ જાએ.

૧૨-આરમુ એ પરમાણે તમે અથવા તમારા હવે પછીના વારેસો
વંસ હોએતે એ પરમાણે કરીઆ જાએ.

૧૩-તેરમુ કોઈથી બેહેદીનને તાંહાં અથવા મોખેદને તાંહાં બચ-
મનાના વાશન માગેતો આપવાં. ને તે શાફ કરાવીને પાછા તમારા શવા-
ધીનમા રાખવાં.

લા. જમશેદજી જીજીભાઈની સલામ.

આ ઉપરથી જણાય છેકે, નામદાર સર જમશેદજીનો વિશ્વાસ
આખણી મીનોએર હોમજનાસાયત્રાલા કકલ્યા ભાઈઓ ઉપર પૂરેપૂરે
હોવો જોઈએ. પાછલથી ૧૦ મી કલમમાં ભગરીયાઓના સંબંધે કંઈક
સુધારો થયલો જણાય છે.

૧૮૫૪

ટેહમુલજી પોલ્યા.

નવસારીના પોલ્યા દેશાઈ જામાસજી ટેહ-
મુલજીના વડા દીકરા ટેહમુલજી ઇ. સ.
૧૮૩૦માં પોતાના આપના મરણથી પો-
લ્યા દેશાઈ ખાંદાનમાં વડા થયા હતા. ઇ. સ. ૧૮૨૮માં એવણને પણ
મોટા દેશાઈ ખાંદાનવાલાઓ માફક મામલત મલી હતી. એવણનો ઘણો
ખરો વખત વડોદરામાં ગયો હતો.

૧૮૫૪

ખંડણીની મારી.

ઇ. સ. ૧૮૫૪માં સર જમશેદજી જીજીભા
ઈએ નવસારીના ગરીબ લોકો ઉપર ગાયકવાડ
સરકાર તરફથી દરશાલ રૂ. ૭૧૪૩ ની
ખંડણી લેવાતી હતી તે માફ કરાવી; તેના બદલામાં તા. ૨ જી માર્ચ
૧૮૫૪ ને દીને ગાયકવાડ સરકારના અત્રેના પ્રતિનિધિ ગોપાલરાવ મૈ-
રાલની માર્ફતે રૂ. ૧૧૮૦૭ પોતાની તરફથી લઈ લેતા.

૧૮૫૫ દેશાધિ રસતમજી મનચેરજીના વડા દીકરા
ખરશેઠજીભઈ દેસાઈ. “ખરશેઠજીભઈ” એવળુ “નાહના ખ-
 રશેઠજીભઈ” ને નામે ઓલાખાતા હતા.
 એવળુ પોતાના વખતમાં પારશીઓના આગેવાન હતા. એવળુની અકા-
 બરીમાં મોટાં તરફ મહલાજો, અને દરતુર મોઝેદોની સારી રીતભાત
 એ મુખ્ય સચવાયાં હતાં. એવળુનો મજબુત કડબ અને તાપ આજે
 પણ મીઠાસ લઈ લઈને ધરડાઓ વખાણે છે. જોકે કાંઈ કદે નાહના
 દેખાવના હતા, પણ તેવળુનો દમામ એટલો હતો કે, તેમને દેખતાંની
 સાથેજ એક આદમીને આપો આપ અદબ આદાબ આવડી જતી હતી.
 તા. ૬ મે ૧૮૫૫ ના જામે જમશેદમાં એવળુ માટે છાપે છે કે,
 તા. ૨ જી મેએ.

શેઠ ૯ માહ ૮ (શે.) ૧૨૨૪ યજ્ઞવલ્કરદી.

ખરશેઠ રસતમજી દેસાઈ, નવસારીના—શ્રી નોશા-
 રીના ચાલતા મહીનાની તારીખ ૨ જીના લખેલા પરમાજ કાગલ ઉપરથી
 જાહેર કરવાને હમોને મોટી દલગીરી લાગેય કે—શ્રી નોશારીના દેશા-
 ઇજાનાં નાંખાયાં અને પુરાતન ખાંનદાંનનાં હાલના વડા દેશાઈજી શેઠ
 ખરશેઠ રસતમજીએ આશરે ૭૨ વરસની વયેમાં થોડાએક દીવસ
 માંદ ભોગવેઆ પછે ચાલતા મહીનાની તારીખ ૨ જીને દીને આએ
 જીડી અને વગર ભરેશાની દુનીઆમાંથી પોતાનો અશખાખ ઉઠાવીને
 શદાના શુખવાશી આકાશી લોકોમાં જઈ વાશો કરેઆ છે. એ મરનાર
 દેશાઈજી જેહેવાં ગમભીર અને ચંચલ હતા તેહેવાજ દએઆલુ અને
 શારા શવભાવના હતા તેથી કરીને એ મરનારે પોતાના મરીખ ટાલાને
 શંશારી કાંમમાં પોતાથી જની આવતી મદદ આપેઆને લીધે શરવે
 ક્રાઈ એ મરનારને મોટું માન આપતા હતા. એ દેશાઈજીનાં મરણથી
 જેમ એવળુનાં બોહલાં કુટુમબને તેમજ તેઓના દોશત આશનાવોને
 તથા પીછાંણવાલા ધરહશયોને મોટી દલગીરી ઉપજઆ વનાએ રહી
 નહી હશે. એ શવરમવાશી દેશાઈજીની ખાલી પડેલી જગો ધારેઆમેલે
 એવળુના ભાઈ દેશાઈજી હોરમજી રસતમજીને આપેઆમાં આવી હ-
 શે—કાંએજે હમો શારી પેટે જાણીએય કે દેશાઈ હોરમજી પોતાના
 વડવાઓની જગો માંનભરેલી રીતે ચલાવવાને લાએક છે.

[જામે જમશેદ, ૬ દી મેએ ૧૮૫૫.]

૧૮૫૬
કાહારવાડાની ધર્મ-
શાળા.

આગલા વખતમાં જે જગાએ કાહારડાં માંછીઆંઓ વસતાં હતાં, તે જગાએ ર-
ફતે રફતે નોશાકરા પારશીઓની વસતી
વધવા લાગ્યાથી, હાલ જે જગાએ પારીઆ-
વાડ છે, તે તરફના પારશીવાડાઓના લત્તાને કાહારવાડાનું નામ આપવામાં
આવ્યું છે. એ કાહારવાડના બજારની સાંમે જરથોસ્તી મુસાફરોના ઉ-
તારા તથા લોકોને સર અવસરે વાપડવા માટે બાઈ નવાજબાઈ તે
શેઠ કુવરજી હોરમજી ભાભાના ધણીઆંણીએ એક ધર્મશાળા બંધાવી
તા. ૨૩ મે ૧૮૫૬ને દીને ખુલ્લી મુકાવી. અને એટલે મકાનમાં એવ-
ણના બેટી બાઈ પીરોજબાઈ તે શેઠ દાદાભાઈ માણેકજી વાઘાના ધણી-
આંણીએ એજ વરસમાં એક કુશાદે કુવો બંધાવ્યો છે.

૧૮૫૭
કાવશજી લંગડા.

શેઠ કાવશજી શાપુરજી લંગડા પોતાના
વતન નવસારીથી મુંબઈ જઈ શેઠ જમ-
શેઠજી શોરાબજી બારભાયાની મારફત
લઈ ચીન ગયા હતા. પાછલથી શેઠ બેરાંમજી હીરાજી ડોહલા તથા શે-
ઠો બેરાંમજી અને નશરવાનજી દોરાબજી મેહેતા સાથે વેપાર ચલાવી સારી
પુંજ ભેગી કરી. ચીનમાં ઇ. સ. ૧૮૪૫માં ત્યાંની અંગ્રુમનને લગતું
ધર્મનું ફંડ સ્થાપવામાં એવણે આગેવાંની લીધી હતી. તે ફંડના પે-
હેલવેહેલા પોતે ત્રસ્ટી રૂઢી હતા. એવણુ વીશે તા. ૧૬ ફેબ્રુઆરી
૧૮૫૭નું નામે જમશેદ લખે છે કે:—

એ મરનાર એક સારી લાએકીવાલો તથા ધીરા સવભાવનો અને
મોટી આબરૂવાલો હતો. એ મરનારે પોતાની ધણીખરી વએ શ્રી
ચીન તથા કલકત્તા ખાતેનાં વેપારનાં કામમાં કાલડી હતી અને તે સાથે
સભાવમાં એક અમીરનાં જેહવી ખાશીઅત રાખતો હતો તેથી ઘણાંએક
વેપારીઓ તથા બીજા શારી આબરૂવાલા ધરહસયો એ મરનારને ઘટતું
માન આપતા હતા. એ મરનારનાં ગુજરવાથી તેહનાં કુટુંબમાં તથા
દોશત આશનાંઓમાં એક મોહોટી નાપુસી ઉપજ છે.

૧૮૫૪
નવસારીનો પેલો
નામવર બેટો.

[નામે જમશેદ, ૧૬ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૭.]
નવસારી ભુમીતું નામીયું નંગ, જેણે પોતાના
વતન લેખે નવસારીને જ્ય આપ્યો છે, જે-
ણે પોતાના પરાક્રમથી મુંબઈ ભૂમીતું નામ
આશકારા કર્યું છે, અને જેણે પારશી ટા-

લાને કેટલાક જમાનાઓ સૂધી જીવતો જનગતો કિઓ રેલવાના કામે ક-
 થી છે તે સર જમશેદજીજીભાઈ, બાપેદાદે આપણો એક નોશાકરો ઇ.
 સ. ૧૮૫૯માં તા. ૧૪ મી એપ્રિલને દિને આ જોહાંનથી બીજી જોહાંનમાં
 મુસાફરી કરવા કિપડી ગયો હતો. એક ગરીબ માબાપને પેટે ગરીબ
 પુત્ર લેખે પેદા પડી દુધ પુતે અને ખજાને આબાદ થઈ એક પાદશાહી
 પદ્ધિમાં મરણ પામ્યા હતા. નવસારીથી મુ'બઈમાં નાહની ઉમરે જઈ
 પોતાના માસા અને સસરા શેઠ ફરાંમજી નશરવાનજીની ખાલી ખાતલી
 વેચવાની દુકાંન ઉપર પ્રથમ રહ્યા હતા. રાસ્ત ગોફતાર તા. ૧૭
 એપ્રિલ ૧૮૫૯માં કહે છે કે:— સર જમશેદજી જીભાઈનો
 જનમ ઈસવી સને ૧૭૮૩નાં વરશની તારીખ ૧૫ મી જુલાઈને દીને
 જુજરાત પરાંતમાં નોસારી કશ્યામાં “ મલેશર ” મધે થાએઓ હતો.
 સર જમશેદજીના બાપતું નાંમ જીભાઈ ચાંનજીભાઈ કરીને હતું.
 જીભાઈ મલેસરનો એક ગરીબ તોપણ આબરવાલો રેહેવાસી હતો.
 સર જમશેદજીની ઉમર ૧૬) વરશની પુરી થાઈ નહી હતી એટલામાં
 તેવણના બાવા તથા માતાજી (જીવનબાઈ) એક વરસનાં ચરસાની અ-
 દર બધે જુજરી ગયાં હતાં. એ માંબાપોએ સર જમશેદજીને નાંહાંન-
 પણથી જુજરાંન સોધવાને સાડ મુ'બઈ ખાતે મોકલેઆ હતા. મુ'બઈ
 મધે જમશેદજીએ પોતાના શશરા મરનાર શેઠ ફરાંમજી નશરવાંનજી
 બાટલીવાલાનાં ઘરમાં ઉતારો લીધો હતો.

ઈ. સ. ૧૭૯૯માં ચીન ખાતે મેહતાગીરી કરવા ગયા હતા. અને
 ઇ. સ. ૧૮૦૨થી ચીન ખાતે પોતાના સસરા સાથે ભાગમાં વેપાર કરવા
 લાગ્યા. વેપારી કુતેહમાં એવણુ જોડા વગરના હતા. એવણુ ૪-૫ વાર
 ચીનની મુસાફરીએ ગયા હતા. ઇ. સ. ૧૮૦૫માં એવણુને “ કેપ ઓફ
 ગુડ હોપ ” ખાતે એકવાર એવણુના વાહાણુસાથે ફ્રેન્ચોની લડાઈની
 બે મનવારવાલાઓ, લડાઈના બંધવા દાખલ, પકડી લઈ ગયા હતા, પ-
 છી પેહેરેકે કપડેજ એવણુને છોડી દેવામાં આવ્યા હતા. મોટા નાખોદા
 મહમદઅલી રોગે સાથે તથા શા. મોતીચંદ અગીચંદ સાથે મોટા
 ખાયા ઉપર ચોતરફનો વેપાર ચલાવ્યો અને કરોડપતિ થયા. સંખ્યા-
 બંધ વાંહાણો ખરીદ્યાં. ઇ. સ. ૧૮૪૯ પછી એવણુ દીકરાઓને
 વેપાર ધંધો સોંપી એકાંત જાંંગી જુજરવા માંડી હતી. ઇ. સ. ૧૮૨૨
 થી “ સખાવત ” ની સંતા અને “ સખી ” તું વિશેષણ પોતાતું જ
 કરી બેઠા. લગભગ ૩૩ લાખ રૂપીયાની સખાવત કરી. “ Indian

"Peebody" કહેવાયા હતા. એવણું વૃતાંત બહુ લાંબું છે, તે આજ નગાએ આપી શકાતું નથી. પણ આખા હિંદમાં પેહેલનેહેલા બારોનેટ થનાર આપણે આ નોશાકરો હતો એમ એપણે એના નામથી વડાઇ સેવામાં મોટી બડાઇ મારતા ગણાશું નહીં.

૧૮૬૦

વ્યારાનું દોખમું.

કશ્યે વ્યારા પ્રાંત નવસારીમાં અંગ્રુમનના ઉધરાટથી અને મુંબઈવાલા શેઠ ખરશેદજી નશરવાનેજી કામોની આગેવાનીથી એક દોખમું બાંધવાનો તાણો ઇ. સ. ૧૮૬૦માં પુરવામાં આવ્યો હતો, અને ઇ. સ. ૧૮૬૩માં એ દોખમું તૈયાર થયું તેની તમામ મેનેજમેન્ટ નવસારીવાલા હિંમતવાન અને સ્વતંત્ર વિચારના નર, આ. ઐરચજી જમશેદજી મોદી, જેણે નવસારીની પ્રજાના ઘણા ઉપયોગી કામોમાં આગેવાન ભાગ લીધો હતો, તેણે કરી હતી. જે વીશે તે દોખમાની તખ્ત ઉપર પણ લેખ કાતરેલો છે કે " એ દખમું બંધાવા ઉપર મેનીજર મોદી ઐરચજી જમશેદજી એદલજી નોશારીનાં."

૧૮૬૦

ગારડાજી.

નવસારીના પ્રખ્યાત ગારડાજીના કુટુંબને પ્રકાશમાં લાવનાર શેઠ રસતમજી નવરોજી ગારડાજી હતા. એવણું નવસારીમાં તેમજ ધરમપોરે, વાંસદા, વગેરે ગામોમાં બહુ જાણીતા અને માનીતા હતા. પ્રથમમાં દારૂનો મોટો રોજગાર કીધો હતો. તે પછી પેરચુરણ મકતાઓ રાખતા હતા. વાંસદા અને ધરમપોર જેવાં દેશી રાજ્યોમાં નાણાની ધીરધાર એવણું ચલાવતા હતા. નવસારીવાલા લોકપ્રિય મરહુમ શેઠો જમાશજી તથા બેરબેરજી ગારડાના એવણું પિતા થતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૬૦ની તા. ૩૦ જુલાઇને દીને એવણું ૬૦ વરસની ઉંમરે ગુજરી હતો. એવણું વીશે તા. ૧૫ આગષ્ટ ૧૮૬૦નું મુંબઈ સમાચાર કહે છે કે, તા. ૩૦ મી જુલાઇ.

રોજ ૧૦ માહ ૧૧ (શે.) ૧૨૨૯ યજ્ઞવલ્કરદી

રસતમજી નવરોજી ગારડા—તારીખ ૩૦ મી જુલાઇને દીને નોશારી મધે રસતમજી ગારડા નામનો એક ગરહસથ મરણ પામે-
ઓયે. એ ગરહસથ નોશારીમાં અશતરી કેલવણીનાં કામને ઘણી શારી મદત કરી હતી.

[મુંબઈ સમાચાર, ૧૫ મી આગષ્ટ ૧૮૬૦.]

૧૮૬૦.

ચેલેલચેલેલી.

ડીરપેન્સરી.

શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજ્ઞાસાએ પોતાના મરહુમ પીતાના પુત્ર માટેની “ વિ-ક્ટોરિયા ડીરપેન્સરી ” ઉઘડે તેટલાં તા. ૩૭, મેથી પોતાને ખરચે એક ધર્મનું દવાખાનું

નવસારીમાં ઉઘાડ્યું હતું. અને તેના તબીબ ડાક્ટર રસ્તમજી હોરમજી હાથીરાંમને નવસારી મોકલ્યા હતા. તે પછી હાલના નવસારીના “ મોટા ડાક્ટર ” જમશેદજી બેરાંમજી આવ્યા. જેવણ અત્રે લોકપ્રિય થઈ પડી, કુધ પુત્રે નવસારીની દોષલ સુખી થયા. અને નવસારીને ક્ષત્રીને પણ વધારે ફળી હોય, તો તે એજ લાયકીવાલા ડાક્ટરને ફળી છે. એ વિ-ક્ટોરિયા ડીરપેન્સરી કાલ્યાવાડી આગળ, ઇ. સ. ૧૮૬૨માં ઉઘાડવામાં આવી હતી. એ ડીરપેન્સરી કાલ્યા સર જમશેદજીએ ૭૫૦૦૦ રૂપૈયા એલાહીદા કાલ્યા હતા. આજેપણ એ ડીરપેન્સરી નોશ્વરીતે અને તેની આસપાસના લોકોને એક આશીર્વાદ સમાન છે.

આ “ વિક્ટોરિયા ચેરિટીબલ ડીરપેન્સરી ” માટેના રા. ૭૫૦૦૦ મધેથી આસ્પીટલનું મકાન બાંધવા માટે રા. ૧૦૩૫૯ ખરચી બાકીના રૂપાનું વ્યાજ ચાલુ ખરચમાં વાપરવાને અંગ્રેજ સરકારમાં અનામત રાખવામાં આવ્યા હતા, અને એ દવાખાનું ઇ. સ. ૧૮૬૨થી ચાલુ થયું હતું. નવસારીથી એ દવાખાનાં સુધી જવાનો રસ્તો ઘણોજ ખરાબ હતો, તે પાકાકરી મોટા રૂ. પુલો બાંધવાને ડાવેજર-લેડી આંવાંબાએ પોતાના ખાલી મરહુમ સર જમશેદજીના પુત્રને માટે બાબ. રા. ૧૮૩૭૬ સરકારમાં આપ્યા, અને અંગ્રેજ સરકારે કૃપાવંત થઈ તેમાં રા. ૩૭૬૬ ઉમેરીને રા. ૨૨૧૪૩ને ખરચે પાકા રસ્તો, અને પથ્થરના પુલો બાંધી આપ્યા છે.

૧૮૬૧.

દેશાઈ દરવાજામાં.

ખડેરાવ માહારાજ.

તા. ૭ માર્ચ ૧૮૬૧ને દીને કૈલાસજીસી ખડેરાવ માહારાજના મોટા દેશાઈજીના દર-વાજામાં કરેલી ખાસ દરબારમાં પધાર્યા હતા. ત્યાં મોટા માણસોની મુલાકાત લીધી હતી, અને પારસીઓની રીતમાત્ર માટે તથા તે દિવસે પારસીવાડાઓમાં કરેલી ધામકુમેથી પોતે ઘણા ખુશી થઈ સંતોષ જાહેર કર્યા હતા.

૧૮૬૨

તવડીનું દાખમું.

ઇ. સ. ૧૮૬૨માં નવસારીની અંગુમનના સ્વામિત્વ હેઠલ નવસારીની પડોશમાં આવેલાં તવડી ગામમાં અંગુમનના ઉધરાટથી એક

દોખમું બાંધવાનો તાંણો પુરવામાં આવ્યો હતો. એ દોખમું તા. ૧૯ એપ્રિલ ૧૮૬૪ના રોજ નોશારોવાલાઓએ ઈન્ચુ હતું. શેઠ શોરા-બજા જમશેદજી જીજીભાઈ તરફથી ન્યાતનું ખાણું એ દિને થયું હતું. અને નવસારી તથા સુરતની વચ્ચે પોતાને ખરચે ખાસ ટ્રેન ફરતી કરાવી હતી. જે કોશ રહી ગયાં તેઓ તવડીની સીમમાં આંખી રાત પડ્યાં રહ્યાં, અને “ ગીચા તવડી ને આવ્યા રવડી ” ની કેહવત ત્યારથી પડી ગઈ.

૧૮૬૨

મીનોચેર હોમજી- વાલી અગ્યારી.

શેઠો અરદેસર, નસરવાનજી, અને હોમજી ખરશેદજી દાદી શેઠે પોતાના માતાજી મરહુમ બાઈ બીઆઈજીનાં પુનને માટે નવસારી મધે દેશાઈજી ખરશેદજીના આતશખેરાંમ આગળની મનોચેર હોમજીવાલી પુરાણી દરેહમેહેર નવેસર બંધાવી આપી હતી. તેને પરફવાનું જશન તા. ૧૦ મે ૧૮૬૨ને દીને કર્યું હતું. જશન થઈ રહેવા બાદ મજકુર શેઠોએ દસ્તુર કેકોબાદજી રસ્તમજીને, દેશાઈ બરજેરજી નવરોજીને તથા શેઠ જમાસ્પજી રસ્તમજી ગારગજીને ત્યાં આ. બરજેરજી બહમનજી મીનોચેર હોમજીનાને અકેકી શાલ ભેટ આપી હતી.

૧૮૬૨

નવસારીના પ્રતાપે મુંબઈમાં મદ્રેસા.

બાઈ આંબાબાઈ તે ડાવેજરલેડી જમશેદજી જીજીભાઈ એ પોતાના ખાવીંદ મરહુમ સર જમશેદજીના ઉડમણામાં નવસારીના દોખમા આગલ ચોમાસામાં જવાનો રસ્તો ધણો બીકટ હોવાથી ત્યાં એક પાકી બાંધણીનો પુલ બંધાવી આપવા સારૂ રૂ. ૩૫૦૦૦ની તંદોરસ્તી પઠાવી હતી. પણ એક ધર્મનું કામ તોડી પાડવાને જે પ્રમાણે આજેપણ અહિંયાં કેટલાક વિદ્વસંતોષીઓ ખટપટો ચલાવે છે, તેજ પ્રમાણે એ પુલની અગત નથી એવી એક તરફથી કાંતાસેરી થવાથી બાઈ સાહેબે તેજ રકમ “ સર જમશેદજી જીજીભાઈ જરયોસ્તી મદ્રેસા ” સ્થાપવામાં આપી દીધી, અને તેમાં રૂ. ૩૬૦૦ શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈએ આપ્યા પછી, તે ખાતું પગભર થઈ આપણા ધર્મના માહેર પેશ્વાઓ બાહાર પડવા પામ્યા છે. ટુંકમાં મુંબઈની એ મોટી મદ્રેસાનું મુજ નવસારીની મંજુર થયલી સંખાવતને આભારી છે. કહોકે, ધર્મનું મુખ્ય મથક નવસારી, તેનાજ પ્રતાપથી ધર્મની મોટી મદ્રેસા મુંબઈમાં મંડાઈ ગયલી છે, અને તેમાંથી

દર વર્ષે વિદ્વાંતો આહાર પડે છે.

૧૮૬૨
બેરંમંત
આતલીવાસા.

નવસારીના એક જાણીતા મહેશ્વર શેઠ બેરંમંત કાવશંત્ર આતલીવાસા નવસારીથી ઇ. સ. ૧૮૦૦ની શરૂવાતમાં મુંબઈ જઈ મન્યાસના કૃત આગળ પરચુરણ સમાન વેચવાની પ્રથમ એક નાણી દુકાન માંડીને વેપાર કરવા લાગ્યા. વધતાં વધતાં અમેજી સામાન તથા દારૂનો મોટો વેપાર ચલાવ્યો. પાછળથી વેપાર ધીકવાથી ઇ. સ. ૧૮૫૧માં પોતાના સગા શેઠ માસનજી હીરજી-ભાઈ આતલીવાસા સાથે ભાગમાં “ બેરંમંત અને પાલનજી ” ની કુંપનીને નામે વેપાર ચલાવા લાગ્યા. ઇ. સ. ૧૮૩૩માં મુંબઈમાં વરસાદ ધણોજ એકો પડવાથી તે માટે એકત્ર જઈને કરવાને એવણે પોતાને ખરચે ચાહાડ્યાજીના આતશખેરાંમમાં જશન તથા નેઆતનું જમણ કાંધું હતું. તે વેળાએ ત્યાંની અંજુમને તેવણને બહુ માન આપી શકલ આદારી. તા. ૧ અક્ટોબર ૧૮૬૨ના મુંબઈ ચાપુકમાં એવણે મોટે લખેછે કે “ ખુદ પોતાની અક્કત્ર હુશીઆરીથી ગરીબી હાલતમાંથી નીકલી એક સારી દોલત ભેગી કરી હતી-અને દોલતનો કાંઈ નહીં પણ ઘટતો ઉપયોગ કરેઓ હતો. ” એ પ્રમાણે એક ગરીબ નોશાકરો મુંબઈમાં મોટાબોક થવા પામ્યો હતો.

૧૮૬૩
નોશારીનો પેહેલ-
વેહેલો ડાક્ટર.

ઇ. સ. ૧૮૬૦માં નવસારી મધે શેઠ રસ્તમંત જમશેદજી જીજીભાઈએ પોતાના મરહુમ પીતાવાલી “ વીક્ટોર્યા દીસ્પેન્સરી ” ઉઘાડે ત્યાં સુધી કાઢેલાં કામ ચલાકિ ધર્મના દવાખાનામાં નવસારી ખાતે પેહેલવેહેલા શીખેલા ડાક્ટર તરીકે શેઠ રસ્તમંતજી હોરમંતજી હાથીરાંમ, એવણે મુંબઈની ગ્રાંટ મેડીકલ કોલેજમાં વૈદાંતો અભ્યાસ કરી ઇ. સ. ૧૮૬૦માં તખીયપણું ચલાવાની શનદ મેલવી હતી તેવણને યાકલ્યા હતા. અને ઇ. સ. ૧૮૬૨માં એ “ વીક્ટોર્યા દીસ્પેન્સરી ” રીતસર ઉઘડી તેના પણ સરકાર તરફથી એવણેનેજ તખીય તરીકે કાયમ રાખવામાં આવ્યા. એવણે ૨૭ વરસની કાચી ઉમરમાં નવસારી ખાતે ઇ. સ. ૧૮૬૩માં ગુજર્થ હતા. એવણે નવસારીના પેહેલવેહેલાજી “ ડાક્ટર ” હતા. ઘણા હુશીઆર અને મલતાવજ સ્વભાવના હતા.

૧૮૬૩.

પેહેલ વેહેલો.

નાશાકરો, સુનસક.

ના મોખેદોમાં એ પ્રમાણે પેહેલ વેહેલા સનદ પામનાર ગ્રહસ્થ આ હતા.

૧૮૬૩.

મોંઘવારીમાં મદદ.

જે પ્રમાણે આજે ઇ. સ. ૧૮૯૭ના વરસમાં વરસાદ કમી પડવાથી નવસારીમાં મોંઘવારી ચાલવાથી દુકાળનું મદદ ફંડ સ્થપાઈ ગરીબ લોકોને સસતો અનાજ પુરો પાડવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૮૬૩ના સપ્ટેમ્બર મહીનામાં નવસારી અને તેની આસપાસ તમામ ગુજરાતમાં મોંઘવારી ચાલવાથી ઓતરેબલ રસતમજ જમશેદજી જીભાઈએ દરેક ગરીબ હમખતીઓને ત્યાં પોતાને ખરચે અનાજ પુરો પાડ્યો હતો.

૧૮૬૩.

ઝાકટર હાઉંગ નવ-

સારીમાં.

મુંબઈનાં કેળવણી ખાતાના વડા મી. ઇ. આઈ. હાવર્ડની સુચના ઉપરથી મુંબઈ સરકારને ખરચે પુના કોલેજના સંસ્કૃત ભાષાના પ્રોફેસર ઝાકટર માર્ટીન હાઉંગ, દસ્તુર હોશંગજી જમખંડજી જમખંડજી સાથે જુના પુરાંણાં જદ પેહેલવી તથા પારશીઓના ધર્મને લગતાં દફતરોની શોધ કરવાને ગુજરાત તરફ આવ્યો હતો. તે તા. ૭ જાનેવારી ૧૮૬૪, ને દીને સુરત થઈ નવસારીમાં આવ્યો હતો. અત્રેના દસ્તુર કેકોબાદજી રશતમજ મેહરજીરાંણા પાસેથી યજ્ઞદેજરદી ૮૦૦ (ઇ. સ. ૧૪૩૧) માં લખાયેલી દીનકર્દ કેતાબના સાત જુગો, તેમજ દસ્તુર જમશેદજી રશતમજ જમખંડજીના પાસેથી ૩૦૦ વર્ષની લખેલી એક રેવાયત તથા શેકનું ગુમાની વજારની કેતાબો, તથા શેક શોરાબજી એફલજી વજીરદાર તે હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્તર પાસેથી ૨૨૫ વર્ષ ઉપર લખાયેલી વંદીદાદની એક નકલ લઈ ગયો હતો. એ ઉપરાંત વંદીદાદ, ધનજીને, વીરપરક, અને ખોરદેહ અવસ્તાના ૩૫૦ વર્ષ ઉપર લખાયેલાં કેટલાંક દફતરો તથા “ વેદાનુસ્ક ” ની એક નકલ, કોઈ એક મોખેદની પાસેથી વેચાતાં લઈ ગયો હતો. હેડમાસ્તર મી. શોરાબજીએ ઝાકટર હાઉંગ તથા દસ્તુર હોશંગજીને, દસ્તુર દેશમજી તથા મોખેદોનો એક મેટા મેળાવડો ભેગો કરી, તા. ૧૩ જાનેવારીને દીને મોટી જી-

આદત આપી દેશાઈ દશતુરોની ઓલખાંણ કરાવી હતી.

૧૮૬૪

કાઉલ્મઈ શકલાત-
વાલા.

નવસારીના વતની શેઠ દોરાબજી જમશેદજી શકલાતવાલાના વડા દીકરા શેઠ કાવે-
શજી ઉદ્ધે “ કાઉલ્મઈ ” ઇ. સ. ૧૮૬૪
માં ૭૦ વરસની વયે ગુજ્યા હતા. એવ-
જી પોતાના બાપની સાથે શકલાતના વેપારમાં પડીને ઘણી ખુબી અને
ઘનત મેળવી હતી. ઇ. સ. ૧૮૫૩માં બાપના મરણ પછી પોતાના
ભાઈઓની સાથે મુબઈ મધે “ દોરાબજી જમશેદજીના ઊંકરાઓ ” ને
નામે પેઢી ચલાવી હતી.

૧૮૬૪

બહુમાન મોટે
નાપસંદગી.

વડોદરાના ગાયકવાડ મહારાજા ખડેરાવ
મુબઈ મધે ફરવાને ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં ગયા
ત્યારે સર જમશેદજીએ પોતે એક નોશાકરો
હોવાથી પોતાને ત્યાં તેવણને નોતર્યા.
અને મોટી માનવંત મીજલશ મલી હતી. સરે, ખડેરાવ મહારાજને
જરીઆનનો કિમતી પોશાક તથા કેટલાંક નામીયાં ગંદવેરાતનું
નજરાણું કંઈ, તથા મહારાજ સાથે ગયલા સરદારોને ઉચ્ચ કાશમીરી
શાલો ઓઢાડી, જેથી ખુશી થઈને મહારાજે સર જમશેદજીને તેમનાં મકાન
આગલ હમેશાં નગારખાતું ચાલુ રાખવાને, અને તેના ખરચ સાર ગા-
યકવાડી મુલકમાંથી મોટી જંગીર કાઢી આપવાને તથા મુબઈમાં બેશી
ફરવા રાજદારિ પાલખી આપી, “ ગાયકવાડના પાલકી પદસ્ત ” નું
બહુમાન આપવા જણાવ્યું, પણ તે લેવાની સરે ઉપકાર સાથે ના પા-
ડી. (જુઓ તા. ૧૯ જાનેવારી ૧૮૬૪ નું જામજમશેદ)

૧૮૬૪

સર બાર્ટલ ફ્રીચર
અને નોશાકરાઓ.

ઇ. સ. ૧૮૬૪માં મુબઈનો નામદાર ગવ-
ર્નર સર બાર્ટલ ફ્રીચર, સુરત ખાતેની
સર કાવશજી જેહાંગીરવાલી ઓસ્પીટલ
ઉઘાડવાના સમારંભ સોડ જતો હતો. તે
પ્રસંગે શેઠ રસતમજી જમશેદજી જીજીભાઈ લેડી આવાંખાઈ સાથે અને
પધાર્યા હતા. અને ગરીબ લોકોમાં મોટ મોટી રકમોનું વેહેંચાંણ કરતાં
હતાં; તે પ્રસંગે ગવર્નરને સુરત તરફ જતો બાંણી તેવણે નોશાકરાઓ
પાસે એક માનપત્ર તૈયાર કરાવ્યું નવસારીના તે વેળાના શાખાએ તથા
દેશાઈઓએ તેમાં ઝુખ્ય ભાગ લીધો હતો. ગવર્નર નવસારી સ્ટેશન
ઉપરે ઉતર્યા હતા, અને માનપત્ર સ્વિકાર્યું હતું. ગવર્નરે શેઠ રસતમ-

જીને નવસારીમાં જોઇ સંતોષ બતાવ્યો હતો કે, “ તેવણ મુંબઈની હેનગારી એકવાર પડતી મેલીને પોતાના સ્વદેશીઓ તથા સગાં વાહ-લાંઓ સાથે આ કશખાઓમાં કેટલોક વખત પોતાના વતનીઓને કાચ-દો કરવામાં ગુજરાતવાથી તમો ઝોનરેખલ શેકને મેટા દિલાસો અને સુખ મલતું હશે. ” વળી નવસારીના પારશીઓએ તેજ અરસામાં ગ-કટર હાકિમને મદદ કરવા માટે ગવર્નરે નોંધાકરાઓનો ઉપકાર માન્યો હતો, અને દસ્તુર હોશંગજીની તારીફ કીધી કે તેવણ કાબેલ અને વદાદાર છે.

૧૮૬૪

ઈ. સ. ૧૮૬૪ તા. ૧૭ અક્ટોબરથી શેક

કાવશજી જાંગીરજી
દવાખાંતું.

કાવશજી જાંગીરજી રેડીમનીએ નવસારી કશખામાં આજ એક ધર્મતું દવાખાતું ગકટર જમશેદજી એહરાંમજી વીમા

દલાલનાં ઉપરીપણાં હેઠલ પોતાને ખરચે ચાલુ કીધું હતું. તા. ૩૦ અક્ટોબર ૧૮૬૪ના ગુજરાત મિત્ર ઉપરથી જણાય છે કે એ દવાખાંતું ઇ. સ. ૧૮૬૭ના માર્ચ માસ સુધી શેક કાવશજીએ ચાલુ રાખ્યું હતું, અને તે પાછલ તેવણના રૂ. ૪૫૬૫ ખરચાયા હતા. એ બાદ એ દવાખાંતું શેક અરદેશર હોરમજી વાડીઆએ દેશાઈજી ટેહમુરરપભાઈના ધર-માં આસરે ૪ વર્ષ સુધી પોતાને ખરચે ચાલુ રાખ્યું હતું.

ગઢેવીનું દોખમું. નવસારીની અંબુમનના ઉપરીપણાં હેઠલ ગઢેવી ગામમાં અંબુમનના ઉગરાટથી તથા શેક કાવશજી જેહાંગીર રેડીમનીની મદદથી દોખમું બાંધવાનો તાંણો પુરવાની ક્રિયા ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં કરવામાં આવી હતી. જે વેળાએ ૪૦૦૦ પારશીઓ ભેગા મળ્યા હતા. એ દોખમું ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં તૈયાર થવાથી નવસારીની અંબુમનના ઉપરીપણા હેઠલ ઇજવામાં આવ્યું હતું.

વાએજી કરવાનો ચાલ. રખીથવનનાં જશનની ક્રિયાઓનાં, જશન પુર થવા પછી ધર્મ સંબંધી વાએજી, વિહવાન દસ્તુર કાવશજી દારાખજી મેહરજીરાણા (ઉરદે “ રાહતુમાયતું સાંકલ્યું ” ચાને રાહતુમાય સભામાં જેથી અવસ્તા કે બીજી માહીતી જોઇએ તે એવણ મોંઢે મોલી જતા હતા તેથી સાંકલ્યાની ગરજ ઝાયા સારતા હતા) થણી દીનારોની વાએજી કરતા હતા, તે ચાલ બંધ પડી ગયાથી તે પાછો ચાલુ કરવાનો રહેયો ઇ. સ. ૧૮૬૬માં નીકલ્યો હતો. અને પેહેલવેહેલી વાએજી “ માણસ જાતને સમ્યાઈથી રહેવાની જરૂર ” વીશે અવ-સ્તાની દલીલો સાથની એક અસરકારક વાએજી તા. ૨૫ સપ્ટેમર

ને દીને દસ્તુર રસ્તમજી કેકોબાદજી મેહેરજીરાણાએ સમજાવી હતી.

રૂપાના ખાતાની દેશાર્ધ શ્રી ખુરશેદજીવાલાં અનેના આતશ-
પેહેલ. બેહરાંમ સાહેબમાં ત્રાંખા પીતલના ચમ

કુડને બદલે કેબલો રાખવા સાર રી.

૧૦૦૦૦ ની કિંમતનું ચાંદાનું એક ખાતું આ. બેહરાંમજી નશરવાંજી
શીરવૈયે ચલાવ્યું હતું. જે વેલા દેશાર્ધજી બરજીરજી નવરોજજીએ પો-
તાના કુટુંબના હક સંબંધી વાગળી વાંધો લઇ રીતસર લેખ થયા
પછી ચલવા દીધું હતું. તે વેલાએ મોટી તકરાર ચાલી રહી હતી.

ઈંગ્લંડમાં પાસ થનાર ઇ. સ. ૧૮૬૭ માં હિંદુસ્થાનનાં જંગલ
પહેલ વેહેલો ખાતામાં સરકાર તરફની નેમણુકને માટે
નોશાકરો. લંદનમધે લેવાયલી પરિક્ષામાં ૨૦૦ ઉમેદ-
વારો મધેથી ફક્ત પાંચ જણા પસાર થ-

યા હતા, જેઓમાં એકજ નેટીવ હતો, અને તે એકજ પારશી હતો,
અને તે આપણો પોતા દેશાર્ધના ખાંદાંનનો નોશાકરો ભાઈમી. ફરાંમજી
રસ્તમજી દેશાર્ધ હતો. આ જંગલ ખાતાની પરિક્ષામાં પસાર થનાર
પેહેલવેહેલો નેટીવ હમારો નોશાકરોજ હતો. મી. ફરાંમજીએ પરિક્ષા
પસાર કર્યા પછી કાયદા પ્રમાણે ફ્રાન્સ તથા જરમનીનાં મોટાં મોટાં
જગલોમાં અહીં વરસ સુધી તાલીમ લઇ ઇ. સ. ૧૮૬૮ માં હિંદુસ્થા-
નમાં આવી સીધેના જંગલ ખાતામાં નેમાયા હતા. તા. ૯ માર્ચ ૧૮૬૭નું
રાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડયા બપ્પર આપે છે કે, "Out of about 200
candidates who were examined in London for five
Government appointments in the Forest Depart-
ment of India, Mr. Framjee Rustomjee Desaee
was declared to be one of the successful competi-
tors. The salary attached to the office is Rs 250
per mensem to commence with. Mr. Framjee had
been prosecuting his studies in England for some
time; and, before coming out to India, will have
to travel over the continent to gain special know-
ledge connected with the Forest Department."

“ શોરાબ ખાગ. ” તથા “ નશરવાંન ખાગ. ”

બાહાર ગામોએથી નવસારીમાં આવનારા પારશીઓને કિતારા માટે બહુ અગવડ પડવાથી નવસારીના વતની આ. કાવશજી શોરાબજી બેદવારે પારશી મુસાફરોને વાપરવા તથા નવસારીના જરથોસ્તીઓને સર અવસરે વાપરવા, પોતાના મમાઈ બાઈ કુવરબાઈ તે એ. દાદાબાઈ નશરવાનજી બેદવારના ધણીઆણીના પુત્રને માટે, એક ધર્મશાળા બંધાવી તેને પોતાના બાવા એ. શોરાબજી પાવણજી બેદવારના નામ ઉપરથી “ શોરાબ ખાગ ” નામ આપી ઈ. સ. ૧૮૫૮ માં ખુલ્લી મેલી હતી. અને તેની મરામત માટે રૂ. ૨૦૦૦ એલાહીદા કાઢ્યા હતા. અને એ મકાંન તૈયાર થયાની ખુશાલીમાં બીજાં દહાડે નોશારીના તમામ મરદોની, અને ત્રીજે દહાડે તમામ ઓરતોની ન્યાત જમાડી હતી.

ઉપલી ધર્મશાળા તૈયાર થયા પછી ૪ મહિના રહીને એ મકાંનથી થોડેજ છેટે, એ. નશરવાનજી ખરશેદજી કાંગાએ અદિઆના જરથોસ્તીઓને વાપરવા તેમજ બાહાર ગામના પારશીઓને ઉતરવા “ નોશરવાન ખાગ ” નામે એક ધર્મશાળા બંધાવી ખુલ્લી મેલી હતી. તેની મરામતને માટે રૂ. ૨૦૦૦ એલાહીદા કાઢ્યા હતા.

શાપુરજી શકલાતવાલા.

શેઠ દોરાબજી જમશેદજી શકલાતવાલાના ચોદા દીકરા શેઠ શાપુરજી જેવણ પોતાના બાપની સાથે સકલાતનો બોહોસો વેપાર ચલાવતા હતા તેવણ એક નોશાકરા હતા. તેવણ ઇ. સ. ૧૮૫૩ થી બાપના મરણને લીધે “ દોરાબજી જમશેદજીના છોકરાઓ ” ને નામે વેપાર ચલાવતા હતા. વલી તે ઉપરાંત ઇ. સ. ૧૮૬૦ થી એવણે નવસારીના વતની શેઠો નશરવાનજી રતનજી તાતા, તથા જમશેદજી નશરવાંનજી તાતા તથા મુબઈના શેઠ કાલાનદાસ નારણદાસ સાથે “ નશરવાંનજી રતનજીની કુંપની ” ના નાંમથી બીજો વેપાર તથા કંદાકટ ચલાવતા હતા. મુબઈની યુનાઇટેડ સ્પીનીંગ એન્ડ વીવીંગ કુંપનીના એવણે દાયરેક્ટર હતા. આરબો સાથેના નાહનપણનાજ પરિચયને લીધે એવણે અરબી ભાષા અચ્છી જાણુતા હતા. એવણે ઇ. સ. ૧૮૬૮માં ૬૦ વરસની વયે ગુજર્થા હતા.

પાદરી વીલસન નવસારીમાં.

મુંબઈનો પ્રખ્યાત પાદરી રેવરંડ ડૉક્ટર જૉન વીલસન ડી. ડી. જે મુંબઈમાં ઇ. સ. ૧૮૨૯ના સુમારે આવી દાહોડાઓ સૂધી ત્યાં રહી પોતાના ધર્મમાં હિંદુસ્થાનના લોકોને વટલાવામાં ફતેહ પામતો હતો, તથા જેના માનમાં મુંબઈમાં વીલસન કોલેજ સ્થપાયલી છે, અને જેને પારશી, હિંદુ વગેરે મુંબઈની સઘળી જ્ઞાતના લોકોએ ગવર્નરના પ્રમુખ-પણા હેઠળ માનપત્ર આપી રૂપાંતો એક “ સાલ્વર, ” તથા રૂ. ૨૭૦૦૦ નું ફંડ મેળું કરી તેનું બ્યાજ, એ વિદ્વાનને આપતું કર્યું હતું, તે વીલસન પાદરી ગુપચુપ નવસારીમાં ઇ. સ. ૧૮૪૪-૪૫ (સંવત ૧૯૦૦) ના અરસામાં આવ્યો હતો. કાલ્યાણાડીમાં તેણે પોતાનો મુકામ રાખ્યો હતો, અને ત્રણ દિવસ રહી પોતાનું નામ જણાવ્યા વગર, શૌષ્ઠ ખોલ ચલાવા લાગો, એક દહાડે પાછલા પોહોરના ઘેઘા ઉપર ફરતો ફરતો દેશાઈજીના આતશબેહરાંમ આગલ આવી ઘોડા ઉપરથી કિતરી પડી, આતશબેહરાંમ સાહેબના પેહેલા દરવાજામાં દાખલ થયો. તે વેળાએ વારાફાર મોખેદો આ. નવરોજી જમશેદજી બામજી અને રસ્તમજી ખરશેદજી ગાંરા અગ્યારીના અંદરના ભાગમાં ગભરાતથી બુમો પાડતા ચાલી ગયા, “ ટોપીવારો અગ્યારીમાં દાખલ થયો છે. ” ત્યાં દેશાઈ ફરફતજી હોરમજી ઉર્ફે “ જીજીસાહેબ ” હાજર હતા, તેવણે આતશબેહરાંમના જીના બંગલાની સીલડી આગળ તેને રોકી રાખ્યો. તે અંદર જાવા માંગે, પણ જીજીસાહેબ તે કાંઈ સમજી શકે નહીં, એટલે હાજર-તોજી કંઈ કરે. એવામાં મરહુમ દશતુર જમશેદજી રસ્તમજી જામારખ આશા આવી લાગ્યા. તેવણે વીલસનને ફારશી ભાષામાં સવાલ કર્યો. તે વેળાએ વીલસન ફારશી સમજતો હતો, પણ ખોલતાં અચકાતો હતો. બ્યારે વીલસનને ખબર થઈ, કે એતો પવિત્ર આતશનો કેબલો છે, તેવોજ દરગુજર ચાહી બાહાર નીકલી પડ્યો. આ વખતે દેશાઈજી ખરજોરજી નવરોજીવાલું મોટું ઘર બંધાયલું નોહોલું, તે જગા ઉપર જમશેદજી દસ્તુર સાથે ઉભા રહી લાંબો વખતવેર વાતો ચલાવી. બંન્નેની ગોફતેગો જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી હતી. તે પછી તેણે જરથોસ્તી ધર્મની કેતાઓ જોવા ઈચ્છા બતાવી. જમશેદજી દસ્તુર ધણા કાબેલ, અને

સ્વતંત્ર વિચારના એક ખરેખરા નોશાકરા નર હતા, તેવણું ધર આતશ-
ખેરાંમવાત્રા મોહોલામાંજ હોવાથી ત્યાં તેને લાઈ જઈ પોતાના ઓટલા
ઉપર બાહાર બેસાડી ધર્મની જીતી કેતાઓ બતાવા માંડી. એ ધર
આગળ તે નવાઈ જેવું જોવા લોકોની ઠંઠ મલી હતી. વીલ્સને કેટલીક
કેતાઓ પોતે વેચાતી લેવા આહી, પણ તે વેળાના નવસારીના ધર્મ
ચુસ્ત દશતુર મોખેદો અસલ આપદાદાની કેતાઓ કદિપણ ધરમાંથી
બાહાર કાઢતા ન હોવાથી, તે કેતાઓ વેચવા સાફ નાં પાડી ! વીલ્સન
આથી ઘણો દિવસીર થઈ ગયો. તે કેતાઓમાં શાહનામાનો પાછલો
ભાગ, તેનું અરધું દશતુર હતું; જે સને ૧૮૦૦માં લખાયલું હતું, તેના
૩. ૩૦૦ આપવા વીલ્સને જણાવ્યું. જમશેદજી દસ્તુર જોકે ગરીબ
હાલતના હતા છતાં સાફ ના પાડી ! એ વખતે તેવણુના એટા દસ્તુર
ખરશેદજી, જેવણુ હાલ મકિના વડા દશતુર છે, તેવણુ જોકે હેરબદ
થયલા નોહતા, તોપણ ઈજ્જતને, વંદીદાદ. વીરપદ ભણી જણતા હતા,
તેવણુ પાસે વીલ્સને તે અવસ્તાઈ કલાંમો ભણાવી પોતે ખુશ ખુશ થઈ
ગયો, અને ૩. ૫) આશોદાદ આપવા કર્યા, પણ જમશેદજી દસ્તુરે તે
લેવાને પણ ના પાડી. કેમકે જીવદીનને હાથની આશોદાદ લેવી, તે
વેળાએ ગુનાહબરેલું સમજવામાં આવતું. તોપણ તેવણુની ગરીબી
હાલત છતાં. એ આશોદાદ વગેરે ન લીધાથી કેટલાક લોકોએ તેવણુને
ઠપકો આપ્યો હતો. કલાક લાને શુમારે તે નાશીપાશીથી છુટો પડ્યો
હતો.

જોકે, મુંબઈમાં પાદરી વીલ્સન બધાંને વટલાવે છે, એવી વાતથી
ચોતરફ હિંદમાં કોકો બીહ ગયાં હતાં, પરંતુ નવસારીમાં તે જટલો
વખત રહ્યો તેટલો વખત એ વીલ્સન પાદરી છે એમ કોઈના જાણવામાં
આવ્યું નોહતું. પણ વીલ્સને પોતે જ્યારે મુંબઈમાં તે વીશે ઘણાઓની
આગળ ઉપલી બધી હકીકત કહી ત્યારે એક મહીનો રહીને મુંબઈથી
નવસારી ખાતે ઇપદાના કાગળો લખાઈ આવ્યાં કે “ પાદરી વીલ્સન
નવસારીમાં આવ્યો તેને જમશેદજી દસ્તુરે બધી દીન ધરમની કેતાઓ
દેખાડીને બધું કહી આપ્યું તે સાફ નહીં, કાંજે તેતો પારશીઓને
વતલાવે છે. ”

એ જમશેદજી દસ્તુર સ્વતંત્ર વિચારના પટેલા દસ્તુર હોવાથી
અત્રેના હેડમાસ્તર મરહુમ શોરાબજી વજીદદારને ત્યાં પાછલી રાતે જ્યા-
રતમાં ગયાથી થોડાક વખત છુટા પાડેલા પશુ તેની બીલકલ

પરવા ન કરવાથી ઉલટા પોતે કહતા કે, મેં બધાઓને ન્યાતખાદાર સુકેલા છે. આખરે અંજુમને તેણુ સાથે પાછી સલાહ કરવાનું વાળખી વિચારું હતું. એ પ્રમાણે યાદર વીલ્સન પણ નવસારીની મુલાકાત લઈ ગયો છે.

દાદાદાર્ઘ વાછા. નવસારીના વતની શેઠ દાદાભાઈ માણેકજી વાછા, તે શેઠ માણેકજી જીજીભાઈ વાછાના નાધલા દીકરા. એવણુ પોતાના કાકા મરહુમ સર જમશેદજી તરફથી વ્યાપાર માટે ચીન જઇ સારી પુજી મેલવી પ્રખ્યાત થયા હતા. અને તે પુજીનો મોટો ભાગ, પોતાના કુટુંબમાં એધે વિતરતા આવેલા “ સખાવત ” ના વારસાની રૂએ, ધર્મખાતે આપ્યો હતો.

હુઅરસ્તે ઉર્ફે જેનરલ ફંડ.

નવસારીની અંજુમનને લગતાં ધર્મનાં કામો કરવાને માટે તા. ૧૩ મે ૧૮૭૦ ને દીને અત્રેની અંજુમને ભેગી મલી “ નવસારી હુઅરસ્તે ફંડ ” યાને નવસારીના જરથોસ્તીઓનું નેક કાયને લખતું ફંડ ઉજી કીધું હતું, અને તેના વ્યાજમાંથી પ્રથમ જરથોસ્તી સ્વાંતોને અવજ મંજવ પોંદ્યાડવાનાં કારણસર નવસારી ખાતે દોખમા સુધી જે રસ્તો અંધાય તેની ઘટતી મરામત કરવાનો, તથા તે ઉપરાંત જે વધુ ઉપજ થાય તો દરરોજની એક ઈજશની તથા આફગાંન બાજ અને દર દરવરસીન રોજ દોખમા આગળ જશન કરવાનો, તથા તે કરતાં પણ વધુ ઉપજ થાય તો દરશાલનો તીરમહીનાનો એક શેહેરી ઘાઢબાર કરવાનો, વગેરે ઠરાવો થયા હતા. એ ફંડનો વહીવટ ચલાવવા માટે દેશાધ અરજેરજી પાલણજી (શરનશીન તથા ખમ્મનચી) તથા તે વેળાના હૈયાત હંસુર કેકાખાદજીના ભેટા માહીઆરજી (નાયબ શરનશીન તથા ખમ્મનચી), દેશાઈ મનચેરજી અરજેરજી (સેક્રેટરી), તથા ભમા સ્પજી એદલજી દેશાઈ (પોલ્યા), નવરોજજી રતનજી કુતાર, માણેકજી ભેરાંમજી મુનશી, ભમાસ્વજી રસ્તમજી ગારડા, એદલજી રસ્તમજી ગાએ, ફરાંમજી ફકીરજી તંબોલી તથા રતનજી પેશતનજી સુતરીઆને તરસીઓ ઠરાવ્યા હતા.

તે પછી તા. ૪ ડીસેમ્બર ૧૯૭૨ ને દીને નવાં ઉભાં થયલાં અગ્રેજી નામ સાથના “ જોનરલ ફંડ ” સાથે, અવસ્તાઈ નામવાલું “ હુઅરેસ્તે ફંડ ” જોડી નાંખવામાં આવ્યું, તેમાં રૂ. ૪૩૫૫ (તેમજ નવસારી ખાતે રૂ. ૨૮૦૪ અને મુખબના રૂ. ૧૫૫૧) પૈકી રાા વર્ષના વ્યાજ મહેથી ખૂબ વાદ જતાં રૂ. ૪૦૦૦ની સરકારી નોટ અને રૂ. ૩૫૫ રોકડા, નવાં ફંડમાં આપી, હુઅરેસ્તે ફંડનો હિસાબ બંધ કર્યો હતો. એ ફંડના ખાજાથી ૧૧ નવા સભાસદો થયા હતા. તેમાં મુખ્ય ભાગ એહેદીન હોસ્તમજી આશાજી હવાલદાર નામના “ નવસારીના નવ-રોજ ફરદુનજી ” ગણાતા એક ધણા હિંમતવાન, અને કદિ છોડે નહીં એવા મજામુત અને વ્રદ વિચારના નરે એ ફંડના રક્ષણ માટે કોર્ટ દ-રવારે પૈસા ટકાથી હોરાંન થઇ નોસારીની અચ્છી શેવા બગવી હતી. જેના માનમાં એવાજુ જ્યારે ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં ગુજરી ગયા, ત્યારે એક ગ્રહસ્થે રૂ. ૩૦૦૦ની રકમ એલાહીદી કાઢેલી જણાવી હતી. હાલ એ જોનરલ ફંડમાં અશરે રૂ. ૧૨૦૦૦ ની થાપણ થયેલી છે. એ ફંડનાં વહિવટમાં સ્વતંત્ર વિચારના મરહુમ દેશાઈ બરજોરજી પાલજીએ ઘણી મેહેનત અને જોહેમતથી સારો વખારો કર્યો હતો. જેના બદલામાં તેવણને એક શાલ અંગુમને આપાડી હતી.

૧૮૭૦

કબીસાની તકરાર.

ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં કબીસાની તકરારે ચોતરફ ફેલાયલી હોવાથી નવસારીના વિ-હવાન એરફ મનચેરજી શાપુરજી વાઘાએ વડા દેશાઈજી બરજોરજી નવરોજીના પ્રમુખપણાં હેઠલ તા. ૨૨ એ ૧૮૭૦ને દીને “ કબીસા ” વીશે એક છટાદાર ભાષણ કર્યું હતું.

એ કબીસાની સમજણ એવી છે કે:—હાલમાં પારસીઓમાં એ મુખ્ય વિભાગો છે. ૧—કદમી, અને ૨—રસમી અથવા શેહેનશાહી. કદ-મી = યાને કદિમી, અથવા કદિમથી ચાલતા આવેલા રેવાજ પ્રમાણે આજનારા. અને રસમી = એટલે ચાલતી આવેલી રસમને અવલંબી વર્તનારા, અને ઇરાંનના શાહનશાહના રેવાજ પ્રમાણેની ગણત્રિ ગણના-રા, તે ઉપરથી શેહેનશાહી પણ કહેવાય છે. એ વિભાગો મી. અ. બ. પટેલના કહેવા પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૭૪૫થી પડેલા છે. એ એ વિભાગો થવાનું કારણ આ છે. જે કેટલાક પારસીઓ અમુક મહિનો ગણે છે, તે બીજા કેટલાકો ન ગણતાં તેની આગળનો ગણે છે. યાને કદિમીઓ એક મહીનો આગળ અને શેહેનશાહીઓ એક મહીનો પાછળ ગણે છે.

કદમિઓને અરદીખેદેસ્ત મહિનો હોયતો શેહેનશાહીઓનો ફરવરદીન મહિનો હોય છે. એક મહિનો પાંચ ગણનારાઓની દલીલ એવી છે કે, ઇરાનથી પારશીઓ હિંદમાં નાશી આવ્યા પછી એક કવિસો (૩૨૫ દલાગાનું) એક વરસ એનો હિસાબ મેળવવા દર ૧૨૦ વરસે એક મહિનો ઉમેરવાના રેવાજને કવિશો અથવા કબીરો કહે છે) કીધો છે. જેઓ એક મહિનો આગલ છે, તેઓ કહે છે કે એ કબીરો આપણે કીધો નથી, એવી તકરાર ઘણા વરસો સુધી જેસમેર આદ્યા પછી અતે ઇ. સ. ૧૭૪૫માં કદમીઓએ એક મહિનો આગમયથી મુકતાદ માંડવા શરૂ કીધા, તે દિવસથી કદમી અને રસમી એવા બે ભાગો થયા. એક મહિનો આગળ રોજ માહ બાણુવાની રીત અરમાનીના દલાલ શેઠ માણેકજી એદલજી અરમાનીએ છેક સને ૧૭૨૨ થી શરૂ કરી હતી એમ કહે છે.

૧૮૭૧

નવસારીના દશતુર ૩૨૨૭૭ નશરવાન-

કેકાબાદજી દશતુર.

જીના વગ ખેટા દશતુર કેકાબાદજી, તે હાલના દશતુર દારાબજી માહીયારજીના

બાપાવા ૫૭ વરસની વયે તા. ૮ જાનેવારી ૧૮૭૧ ને દીને ગુજરી હતા. પોતાના બાપના મરણથી ઇ. સ. ૧૮૩૭ માં એવણને દશતુરી મલી હતી. એવણના વખતમાં નવસારી પંચકને તાખેતા આસપાસના ઘણાં ગામોમાં નવી દરેહખેદેરો અને દોખમાઓ પરલ્યાં હતાં. નવસારીમાં પારશી પંચાતના તથા સર જમશેદજી જીજીભાઈના ચેરીટી ફંડના ધર્મેના કામેના ઇ. સ. ૧૮૫૦ થી એવણ એક મુખ્ય મેમબર હતા. ઇ. સ. ૧૮૬૧ માં કેલાશવાશી ખડેરાવ મહારાજની એવણે મુલાકાત લીધાથી એવણને કશખી શાલ તથા પાધડી બેટ મદ્યાં હતાં. તેમજ માહરાજે પોતાના ઘરમાં માતાજી સાથે પણ એઓને ઓલખાવ્યા હતા.

બીજા મેહરજીરાંણા.

દશતુર કેકાબાદજીએ ૩૪ વર્ષની લાંબામાં

લાંબી દશતુરી ભોગવી, ત્યારે તેવણના ખેટા મેહરજીરાંણા તે હાલના વગ દશતુર દારાબજીના બાપાએ ૩૪ મહિનાનીજ ટુંકામાં ટુંકી દશતુરી ભોગવી ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં ગુજરી ગયા. એવણને બાપના મરણથી ઇ. સ. ૧૮૭૧ માં દશતુરી મલી હતી. એવણ ઘણાં સુધા અને બણનાર ગણનાર હતા. જો એવણની દશતુરી થોડાં વધારે વર્ષ લાંબાઈ હોત, તો એવણના પાંદાંતને તેમજ

નવસારીને ઘણો લાભ થાત એમ એવણુના બહા સ્વભાવ ઉપરથી જુ-
નગો મત આપતા રહ્યા છે.

છેલ્લા ગાદીનશીન દેશાધ્યો.

પ્રથમ છુટી છુટી હકીકત નવસારીના છ ગાદીનશીન દે-
શાધ્યો વીશે આપણે જણાવી છે, હવે બાકીના ચાર ગાદીનશીન
જે યદ્ય ગયા, તેઓ વગેરેની સામટી હકીકત જણાવ્યે.

૧—એ. હોરમજ એ. રસ્તમ. દેશાધ્ય રસ્તમજી મનચેરજીના
ખીજા બેટા. નવસારીના વડા દેસાઈની ગાદી ઉપર સાતમા દેશાધ્ય લેખે
એવણુ આવ્યા હતા. એવણુ “ હોરમજીભાઈ ” ને નામે સાધારણ રીતે
ઓલખાતા હતા. એવણુનો જન્મ સંવત ૧૮૪૦માં થયો હતો. તા.
૪ મે ૧૮૫૫ ઇસવી રોજ ૧૧ માહ ૮, ૧૨૨૪ યજ્ઞેન્દ્રદીને દીને
એવણુના ભાઈ ખરેજીજીભાઈની ગાદીએ તેવણુના કિંમણાને દીને
આવ્યા હતા. સ્વભાવે હદ બહાર ભોલા હતા. એવણુ પોતાના બપાવાના
પિત્રાઈ ભાઈ તેહમુરજી રસ્તમજીના પાલખ થયા હતા. તેથી એ. હોર-
મજ એ. તેહમુર નામ ફેરવેસ્તમાં લેવાય છે. એવણુ સંવત ૧૯૧૪માં
ગુજરી ગયા હતા. તા. ૬ મે ૧૮૫૫નું જન્મે જન્મશેઠ એવણુ માટે કહે
છેકે:—“ હમો શારીંગે જાણીએય કે દેશાધ્ય હોરમજીજી પોતાના વ-
ડવાઓની જગો માંન ભરેલી રીતે ચલાવવાને લાએક છે. ”

૨—એ. તેહમુરજી એ. બેહમન. એવણુ દેશાઈની ગાદી
ઉપર આઠમા દેશાઈ હતા. એવણુના આપ દેશાઈ જન્મશેઠજી વરસો સૂ-
ધી ગાયકવાડ સરકાર ચાથે લડત ચલાવી તેના મીમાં ફળ ચાખ્યા વિના
ગુજરી ગયા હતા, તેના ફળો એ દેશાઈજીના વખતમાં મળ્યાં હતાં.
એવણુ ઘણો ભાગ મુજબનાજ એક શેઠ્યા તરીકે મુજબમાંજ રહેતા
હોવાથી એવણુની વતી દેશાઈજી બરજેરજી નવરોજ દેશાઈમજી ચલા-
વતા હતા. એવણુનો જન્મ સંવત ૧૮૬૧ માં થયો હતો. મુજબમાં
નાવર મરાતમ કરવા માફ એવણુ યોજના જાહેર કરી હતી, તે ફતેહ
પામવા પામી નહી હતી. એવણુ સંવત ૧૯૩૨ માં મરણ પામ્યા હ-
તા. મુજબના દરેક મેટાં જાહેર કામેમાં એવણુનો આગેવાની ભર્યો
ભાગ હતો, એમ મુજબની પારશીઓને લગતી તવારીખોમાંથી

જણાઈ આવે છે. મરહુમ હોશીઆર, અને પરહેઝગાર હતા.

૩-એ. બરજોર એ. નવરોજ. નવસારીના દેશાઈની ગાદી ઉપર નવમા દેશાઈ લેખે દેશાઈ બરજોરજીભાઈ આવ્યા હતા. નવમા હોવાથી નવસો વીધનો અને નવસો ખટપટો એવણુની કારકીર્દી વખતે જાગી હતી. એવણુનો જન્મ સંવત ૧૮૬૪ના શ્રાવણ વદ ૧૦ના રોજ થયો હતો. વેહેવલવાલા દેશાઈ શેઠજીભાઈની દીકરીના એવણુ દીકરા થાય છે. જાણે ગોયા રીજ'ટ તરીકે એવણુની કારકીર્દી દેશાઈ તેહમુ-રસજીની ગેરહાજરીમાં ચાલી હતી. દેશાઈ ખાંદાંન ઉપર સવા લાખ રૂપ્યાની જે વેળાએ ગાયકવાડ સરકારમાં તવાઈ આવી પડી હતી, તે એવણુની કુનેહથી ખાંદાંનના લાભમાં ઉતરી હતી. એવણુને પોતાના વડવાઓથી ઉતરતું આવેલું રૂ. ૩૦૦૦નું અંગ્રેજ સરકાર તરફથી પોલી-ટીકલ પેનશન મળતું હતું. તે એવણુના મરણ પછી બંધ પડ્યું હતું. દેશાઈ ખુરશેદજીવાલા અત્રેના આતશખેહરાંમમાં રૂપાંતું પાતર ચઢાવ તી વેળા થયલા ઝગડાનો પોતાને મનમાનતો નીકાલ એવણુના વખ-તમાં આવ્યો હતો. મ્યુનીશીપાલીટીમાં રૈયતને પણ ભાગ અપાવામાં એ-વણુની પેહેલ હતી. અને તે વીશે સંવત ૧૯૧૯માં એવણુ અને સર-કાર વચ્ચે લખાણો ચાલ્યાં હતાં. એવણુને ખંડેરાવ ગાયકવાડ સાથે ધાડી મીત્રાચારી હતી; અને સંવત ૧૮૫૭ના બળવા વખતે ખંડેરા-વ માહારાજે અંગ્રેજ સરકારને મદદ કરવી જોઈએ એવી એવણુ-ની ખંતીલી સલાહ ઉપરથી માહારાજે ખીજા તંત્રીઓની સલાહ લઈ તે પ્રમાણે વર્તણુ કર્યું હતું. અકાબરોની શાક્ષી કોર્ટમાં ન લેતાં કમીશનથી લેવાનો ચાલ એવણુથી થયો હતો. એક અચ્છા ઘોડેવાર લેખે એવણુનું નામ પ્રસિદ્ધ છે. છત્રેના સરકસ-માં આજે ઘોડાના જેવા ખેલો થાય છે, તેવા કેટલાક એવણુ નાનપણથી કરવા માંડતાં જોખમો પણ ખેડ્યા હતા. ગઝલો જોડવા ત્યા ગાવા વગેરેનો એવણુનો શોખ જાણીતો છે. પારશીઓને નાતરાં વગેરેની રજા સરકારમાંથી ન લેતાં પારશી અકાબરો સાથેજ સંબંધ રાખવા જેવો ધારો એવણુ પસાર કરાવ્યો હતો. પોતાની ઓતોખાચોખાશી એવણુ કશ્ણારસીક લખેલી, ત્યા કેટલીક વાર્તાઓ, કેટલીક પોતાની બનાવેલી ગજલો, પોતાના ખાસ ઘોડાની વિસ્મય પમાડનારી તવારીખ, ઘોડાના ત્યા ખીજાં જનવરો અને ખાણુસો વીગેરેની દવાના નુસકાસંગ્રહ વીગેરે ઘણીક કેતાખો એવણુ લખેલી વગર છપાવે ઉધઈનો ખોરાક

થવા લાગી છે. ખોદાનું ચાલવું થશે તો “ એહેવાલે બરગેર ” માં તે ધીસે રસભરી હકીકત આપણે વાંચીશું. દારસી, મરાડી, વગેરેનું જ્ઞાન હોવાથી વાતોના, કેહવતોના, બેતોના, દોહરાઓના, અને ગઝલો કે કવિતાના દાખલા આપવામાં એવણુ સમયસુચક હતા. ધરમપોરના રાગ વીજ્યદેવજી, મુબઈના પેહેલા બારોનેટ, તથા બીજા બેરોનેટ, તથા રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ સાથે તથા વાહાડયાજી જીજીભાઈ દાદા-ભાઈ અને છોકરાઓ વગેરે સાથે એવણુને ઘણી દોસ્તી મોહબત હતી. મરણુ સંવત ૧૯૪૦ માં થયું. એવણુના લાગવગ, કુતેહ, અને સારી સમજથી પોતાના મોટા દેશાઈ ખાંદાનવાલાઓના બેહોલાં વતન, ધનાં-મી ગામ, પાલકી વગેરેની આસામી, તથા દેશાઈગરાંની હક દસ્તુરીના સરકાર સાથે પાકા બંદોબસ્તો થવાથી આજ સુધી તે સર્વે સુરલીત-પણે એ કુટુંબ ભોગવે છે.

૪-એ. મીનાચેહેર એ. હોરમજ. એવણુ ૭મા દેશાઈ હો-રમજીભાઈના બેટા થાય છે. એવણુનો જન્મ સંવત ૧૮૭૦માં થયો હતો. એવણુની યાદદાસ્તશક્તિ અનન્ય બેવી હતી. દશ દશ પંદર પંદર પેઢીઓના કુટુંબીઓમાં થયેલાં જન્મ, મરણો, લગ્નો વગેરેની આખાદ હકીકત પરપર બોલી જતા હતા. માત્ર ૭ માસ દેશાઈગર ચંલાવી સં-વત ૧૯૪૦માં મરણુ પામ્યા હતા. દેખાવમાં ખુબસુરત, સ્વભાવમાં બોલા, અને નીતિમાં પરહેઝગાર હતા.

૫-એ. જામારૂપ. ઓ. જાંગીર. એવણુ કાંઈ વડા દેશાઈની ગાદીએ આવ્યા નેહોતા. પણ દેશાઈની ગાદીને છેક લાયક એવા એક યુજરોગનો ગાદી ઉપર આવવાનો વખત ન આવવાથી વિવેકને ખાતર તેવણુના યુજરોગો તરફથી અંગ્રુમન ઉપર થયેલા ઉપકારો ધ્યાનમાં લઈ ફેહરેસ્તમાં એવણુનું નામ લેવાય છે. એવણુ ૬ થા દેશાઈ ખરશેદજીના બેટા હતા. પોતાના ૫ઠા ભાઈ જાંગીરજીના પાલક થયા હતા. એવણે સતત ૧૨ વરસ વડોદરા ખાતે રહી પોતાના બેટા સાથે ફેટલાંક સરકારી કાંમે કાંઈ હતાં. જ્યારે શેઠ શોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઈ કુટુંબ સહ વડોદરે ગયલા તે વેળાએ એવણુની અને એવણુના બેટા દેશાઈ બેજ-નજીની મેહેનતથી ગાયકવાડના દીવાને પણુ સામીલગીરી આપી શેઠ શોરાબજીને પ્રજા તરફનું માનપત્ર અપાવ્યું હતું. સંવત ૧૮૬૫માં જન્મી સંવત ૧૯૩૧માં મરણુ પામ્યા હતા. વડોદરામાં પ્રથમ નીક-જેલી દરગદાર કચેરી જે હાલની સરદાર કોર્ટને નામે ઓલખાય છે તેના

એવણુને નવસારીના મોટા દેશાઈ તરફથી જડજ લેખે સરકારથી ઠરાવામાં આવ્યા હતા.

૬-એ. બેહુમન એ. એદલ. એવણુના બાપનો દારાબજી હતા, પણ પોતાના પીત્રાઈ એદલજીના પાલક થયા હતા. એવણુ પોલીઆ દેશાઈ હતા. મોટા દેશાઈથી એવણુ જુદા હતા. પણ દેશાઈ બરજો-રજીભાઈ સાથે એવણુને ઘાડી મીત્રાચારી હતી. સ્વભાવે ઘણા ભોલા હતા. અંગે કઠાવર, જુગ્યાંએ બોલીદરાજ, અને સ્યાણા હતા. દારશી ભાપાતું થોડુંક જ્ઞાન પણ હતું. એવણુ ઇ. સ. ૧૮૮૯ માં ગુજ્યા હતા.

ભગર્યાઓનો ગ્રેટ ચાર્ટર.

આજે ભગર્યા પંચક પોતાના ટોલા ઉપર જે સ્થાનિત્વ ભોગવે છે, તથા પોતાના તાબાના મોખેદોને ઇ. સ. ૧૭૩૩ના કાયદાની રૂએ બંધારણમાં રાખી શકે છે, તે મુખ્ય લેખ તા. ૨૬ અક્ટોબર ૧૭૩૩માં થયો હતો. એ દીને નવસારીના તમામ ભગર્યા મોખેદોએ એકઠા મલી એક મુખ્ય કરારનામું કરી પોત પોતામાં એવા એકરાર કર્યા કે—“ અસલ આપણાં વડાં વડારાની રાહ તથા લખીઆ માફક આપણાં પંથકો જે નવસારીનો મોટા મોહોશો * તથા મલેસર ફલીઓ, તથા ગંદેવી, બીલીમોરા, કેશલીપાટી, વલસાડ, મેહધર, કરાડી, મહુઆ, શીઓદપુણી, આંમલી, તવડી, મરોલી, તથા પેલીગમ વસાઈ, થાણા, મુખઈ, કલ્યાંણી, ભીમરડી, એઓલ, દીવ, તેમજ વાંસડા, ખડકા, તથા વેચારે પાલનાં વગેરે જગાઓપર આપણા જજમાનો બહેદીનો રહે છે તથા હવે પછી રહેશે તેઓને ધરતું બાજ, બરશનુમ, વેવાહ, ગગરનાં, શેઆવ, શરોશ, આફરંગાન, વગેરેનું કામ કોઇખી મોખેદ અંબુમનની રજા વગર જઈને કરવું નહીં. અગર કોઇ મોખેદ ખુદી કરી રજા વગર બંધ એ કામો કરેતો તે અંબુમનનો ગુ-નેહગાર દહે, અને રૂ. ૨૫૧) ગુનેહગારીના ભરે. જે મોખેદને અંબુમન મોકલે તે જાએ અને આલાદ જોઈએ તે નવસારીની દરેહમેહેરમાંથી

* નવસારીમાં પારશીઓ બે જથ્થે રહે છે. ૧-મોટા ફલ્યા. અને ૨-મલેશર ફલ્યા. એ મોટા ફલ્યાને અગાઉ મોટા મોહોશો, એમ બાલખવામાં આવતો હતો.

લક જાએ. ” આ લેખ ઉપર દશતુર દારાબજી પાલણજી- દસ્તુર જ-
મશેદજી રસ્તમજી મેહેરજીરાણા-દેશાધજી ખરશેદજી ટેહમુરજી-કુકાજી મે-
હેરજી પોલ્યા દેશાધ-જીવણજી હોમજી પોલ્યા દેશાધ-વગેરે ૫૫ મોખેદોની
શહીઓ છે.

આ લેખ થયાથી મેહેદીનોમાં વલી નવેસર ખટપટ ચાલી, અને
તેઓએ નાશીપાશી અને નાચારીથી એક હિંમતવાન લેખ કર્યો.

રસાકસીનો રમુજી અને રસીક રક્ષાપત્ર.

તા. ૧૪ ડીસેમ્બર ૧૭૩૪ને દીને, ઉપલા બગર્થાઓની માફક હવે
નોશારીના તમામ મેહેદીનો ભેગા મળ્યા. તેઓની મોટી સભા મલી.
તેમાં નવસારીના મોટે ક્લેયે તથા મયેશરના, ગંદેવી, મહુવા, મરોલી,
તવડી, શીઓદપુણી, ખીલીમોરા, મેહધર, કરારી, આમલી, વગેરેના શ-
મશત બહેદીનોએ નવસારીમાં ભાગ લીધો. તે સભામાં મોખેદોના વહેવ,
ગગરનાં, શીઆવ, વગેરેના લવાજમા બાપે બંદોબસ્તના નિચલા ઠરાવો
પસાર કીધા. “ સંવત ૧૭૪૨ (ઇ. સ. ૧૬૮૬) માં સર્વે બહેદીનોએ
મલી જેમ ઠેડબું છે તેમ આપવું, તથા જે તે બંદોબસ્તો મુજબ
મોખેદો નહીં ચાલે અને જીઆદા માંગી કામ અટકાવેતો મોખેદ વના
કામ ચલાવીએ. આશીરવાદ તથા ગગરનું સારવા અટકાવેતો તંદરોસ્તી
પઢીને વહુવરને ઉઠાડી ધર લાવીએ, શીઆવ તથા બાજ અટકાવે તો
લોખાંન મેલીને બાજ પોતાને ધર ખાધએ અને શીઆવ પેહેરીએ, ઘેહ-
સારજી અટકાવેતો સરોશબાજ તથા નીઆએશ તથા પટેટ પઢીને
રવાંનને દોખમે પોંદ્યાડીએ. તથા આ. મનોચેર હોમજીવાલી અગીઆરી
જે સંવત ૧૭૪૨ (ઇ. સ. ૧૬૮૬) થી અંજુમને ઠરાવી છે તે બાહાલ
છે, તે અગીઆરી ઉપર સુખન લાવેતો નામંજુર છે. એ અગીઆરી સાડ
પોતાનો જીવ જાવ્યામો આપીએ ને તે બાહાલ રાખીએ. ” આ
લેખ ઉપર રતનજી કુકાજી તલાટી, મનાજી કુકાજી તલાટી, રાંમજી શા-
ગર, બહેરાંમ ભાધજી, નશરવાન ભાધજી શાગર, જમશેદજી માણેકજી
વાઘા (સર જમશેદજીના વડવા,) પટેલ માણેકજી અસપંદીઆરજી, બ-
રજોરજી નવરોજી તલાટી, મનોચેહેર કુકા, પટેલ મેહેરજી કારા, પેશી
રાંનજી, નવરોજી રસ્તમજી, કાવશ જીવજી, પેશી આશા નાહનજી,

અસપંદીઆર માંણેક લીમરા, દારાળ અસપંદીઆર, શોરાળ જમશેદ, આદર જમશેદ કરારીના, માણેક શાપુર, આશા દારાળ ગેઆરા, જમશેદ રતન શીરવાઇ, અસપંદીઆર દાદા શીરવાઇ તવડીઆ, માણેક બહેરાંમ પાહલણ તવડીઆ, નવરોજ નરીમાંન શેદ, દારાળ શોરાળ માણેક, અર-જેર નવરોજ, રસ્તમ નાનજી, બચા ધનજી ગાંધી, હીરા રતન તવડીઆ, શાપુર નવરોજ શાંગા, શુખલાજી આશાજી, રતનજી બહેરાંમજી રાણુ, બહેરામજી નવરોજ વાડીઆ, શોરાળજી રસ્તમજી ખોખરી, હોરમજી રસ્તમજી ખોખરી, બચા જમશેદ પેશીખાંત વર્ધદ, માણેક દારાળ બહ-મન વજીરદાર, હોશંગજી નાના વાછા, હીરજી જમશેદ સુધ, નાનાભાઈ ફરાંમજી તવડીના, દારાળ ફરાંમ આશા, જોગી શોરાળ, રતન દારાળ મહુવાના, હોમજી લીમજી મહુવાના, શોહરાળજી ભાઈજી મહુવાના, આશા ધનજી મહુવાના, નાનજી ધનજી મહુવાના, ગાંધી કોહેઆ ખરશેદ કુકા, ચાંદજી બહેરાંમજી ભાઈજી તલાટી, દારાળજી નાનજી કરાડીઆ, કાઉશજી રશતમજી અસપંદીઆરજી પટેલ, બચાજી રતનજી ખોખરી, ફરાંમજી પાલનજી મગરા, બોગા હોમજી વાછા, બહમન કીકા માણેક, નવરોજ કાવશજી ચાંદજી, નાના આશા મહુવાના, જીવા રસ્તમ મરોલીઆ, ન-વરોજ નાહના મરોલીઆ, શોરાળ દારાળ સુધ, દારાળ હીરા દીગરીઆ, માણેક જીવા દીગરીઆ, વગેરે બહેદીનોતી શહીઆ છે.

એ પ્રમાણે ઉશકેરાયલા બેહેદીનોએ છેલ્લું પગલું ભર્યું. એવું પ-ગલું આગળાજ વખતમાં ભરાયલું છે, એમ નથી, પણ છેક ઈ. સ. ૧૮૭૩માં કાંઈક વાંધાને લીધે મોએદોએ બેહેદીનોને ત્યાંના કામો અટકાવ્યાં હતાં, જેથી ફટલાક દીનચુસ્ત બેહેદીનોએ પોતે થોડાક મહીના સુધી ઉપલા બેહેદીનોની માફકજ, કોકોને ત્યાં બાજ આફ્રીગાંન, ઘેહસારણું આશીરવાદ, નવખેત વગેરેની ક્રિયા કીધી હતી ! પશ્ચિમ તરફના ખડોમાં જે મારામારી અને જે પ્રકારના વરવાંધા રોમન કેથલીક અને પોટેસ્ટન્ટ પથો વચ્ચે ચાલી તેનો પસરાત આજસુધી ચાલુ રહ્યો છે, તેવાજ પ્રકારની આપણી નોશાકરી જીએશ જગૃત રહી હતી.

દારધામનો દાહેડો.

ઈ. સ. ૧૭૪૦થી તો ભગરીયાએ અને બેહેદીનો વચ્ચેની લડાઈ—

ભગરીયાઓ અને સંજ્ઞા વચ્ચેની ભારાભારી—ભગરીયાઓ અને મી-
 નોચેર હામજી સાથનો ઝગડો—ભગરીયાઓ અને સુરતીઓ સાથના
 વરવાંધા એવો દોરધાંમનોજ દાહેકો ચાલવા લાગ્યો હતો. બધા કેસોમાં
 ભગરીયાઓ તો વાદી કે પ્રતિવાદી હતાજ હતા. આગળ આપણે તે
 વીશેની છુટી હકીકત તો શાલવાર આપેલી છે. હાલ તેનો મુદ્દાનો
 ભાગ, અને તે ઊપરથી તે વખતની આપણી હાલત ઉપર પડતું અ-
 નવાળું જેવા સારૂ નવી બાબત હાથ ધરીશું. ઈ. સ. ૧૭૪૦માં રાવ
 શ્રી ગંગાજીરાવ ગાયકવાડે નવસારી મધે સંજ્ઞાના આતશખેરાંમની સાથે
 વસનારા સંજ્ઞા મોએદો આ. શાપુરજી બહેરાંમજી તથા આ. રશતમ-
 જી શેહેરીઆરજી વગેરેને પરવાનો કરી આપ્યો હતો કે, તમારી
 આતશની અગ્યારીમાં આશોદાદ જેને આપે તે સાથે કોઈના દાવો નહીં,
 તથા જે કોઈ રાસમાં આવે તે સરવે જેમ શુદ્ધાંમત વેંદચી લેતા હતા
 તેમ વેંદચી લીએ. બીજી દખ્ખણ છુટી આપે તેમાં કોઈને મુઝાહમ
 નહીં. ” આ પ્રમાણે સંજ્ઞા સાથે દિનપ્રતિદિન ઘસાતુંજ ચાલ્યા
 કીધાથી ભગરીયાઓએ સંજ્ઞાઓ સામે પોતાની ફરિયાદોની એક અરજી
 તૈયાર કરી, અને દેશાધિ અરશેદજી તેહમુલજી, પોલ્યા દેશાધિઓ કુકાજી
 મેહેરજી, તથા જીવણજી માણેકજી, અને દસ્તુરજી સાહેબ જામરૂપજી
 આશાજી એવા ૪ મુખીઓના ડેપ્યુટેશન જોડે શાનગડ ખાતે રાવ શ્રી
 ગંગાજીરાવની હજુરમાં તા. ૫ સપ્ટેમ્બર ૧૭૪૦ના રોજ મોકલી
 આપી. એ અરજી ગંગાજીરાવને પોહિંચાડયા પછી કિપલા આરેવ મુખી-
 ઓઓએ તા. ૧૯ સપ્ટેમ્બર ૧૭૪૦ને દીને નવસારીની અંજુમન
 ઉપર શાનગડથી એક પત્ર લખી ખબર આપી કે, “ ગંગા-
 જીરાવે સંજ્ઞાઓને ફક્ત આતશખેરાંમની બોએ દેવાને તથા ભગ-
 રીયાઓને પોતાનાં પંથકમાં કામ કરવાનો હોકમ આપ્યો છે. ” વળી
 દેશાધિ અરશેદજીએ એ વીશેનો એક કાગળ સુરત ખાતે શેઠ માણેકજી
 નવરોજી શેઠના ઉપર તા. ૨૨ સપ્ટેમ્બરને રોજ લખ્યો હતો, જેમાં
 પોતાની સાથે શાનગડ આવેલા દશતુરજી જામરૂપજી આશાજી (તે
 પ્રખ્યાત જામરૂપ આશાના પાંદાંનના મુખ્ય વડીલ) ની કાબેલ્યત વગેરે
 વીશે લખે છેકે; “ બીજું અરજ એજે હમે દશતુર શ્રી જામરાજી
 ગુ. આશાજીને તાંહા સાથે લઈ ગયા હતા. તાંહાં આપના ધરમની
 ચરચા શુબેદાર સાહેબ આગળ ઘણી થાઇ. કાંએજે પહેલાં દેવાંનજી
 આગળ થાઈતી જે એ દેવાંનજીએ દશતુરનાં પદાંનીને આપણા ધરમની

ખુબી ધણી કહી. જેથી શ્રમેદારજીએ બોલાવા ને શરવે પુછું ઈર્જત ધણી દીધી. તેપર પેલાંનો આપણા શલોક પરી દેખાડા. તેથી શ્રમેદારજી ધણાજ ખુશી થાએઆ ને આપણા ધરમથી વાકેફ થાએઆ ને ધણી ખુબી ધરમની હર વખતે બોલા કરે જે લખવામાં આવે નહી. દશતુરજી તાં શંશકરત શાહી પદાથી ધણાં ખુશાલ થાએઆ. એ વેળામાં હીંદોશ-તાંનમાં આંપણા ટોલાને રોશાન કરાતે ખુબી લખવામાં આવતી નથી. એવી રાશતી દશતુરજીથી થામ છે. શરવે વાતે દશતુરજી એ સવાલનાં જવાબ રાશતીથી ધરંમને રાહના ધણા શારા કરા છે. બીજા માએના જઈ અવશતાના શંશકરતમાં વાંચી દેખાડા તેથી ધણી ખુબી જાહેર થઈ છે. ” * આના જવાબમાં ભગરીઆએના તમામ

* નવસારીમાં જમાનાઓ થયા એવાજ પ્રકારની એક વાત, મરહુમ દશતુરજી પેહેલા મેહેરજીરાંણા વીરો બોલાતી આવી છે. તે વાતની સચ્ચાઈ ઉપર હાલમાં શક નાંખવામાં આવ્યો છે. અને સી. રૂ. પે. કરકરીયા જેવા વિદ્વાન તવારીખનવેશ એ વાત ખોટી છે એમ પુરવાર કરવા માંગે છે. ગમે તેમ હોય. એક થા બીજી પક્ષ તરફ જાહેરમાં મારો અદના વિચાર આપવાથી હું પરહેજ રેહવાનું દુરસ્ત વિચારું. પરંતુ નવસારીની તવારીખ પેહેલવેહેલોજ તડકો ભેતી હોવાથી તેમાં સિદ્ધ વાત, કે બોલાતી વાત, કે કથા, સર્વનો સમાવેશ કરવાનો હોવાથી નવસારીમાં જે વાત ચાલતી આવેલી છે તેજ માત્ર આપણે જણાવ્યે.

એમ કહે છે કે, દિલ્લીના પાદશાહ અકબરે ઈ. સ. ૧૫૮૦-૮૧ માં બધા ધર્મોનું સંશોધન કરી તેમાંથી સાત્વિકત્વ ખેંચી કાઢી તેનો એકત્ર સંગ્રહ કરી, એક અકબરી મજહુબ સ્થાપવાની નેમથી દેશ પરદેશના નૃદા નૃદા ધર્મોના માહેર મોલવીઓની મેહેશ્વીલ દિલ્લીમાં ભેગી કરી. હિંદુ, કિસ્તી, મુશલમાન, પારશી, ખુધીસ્ત વગેરે સર્વ ધર્મના પેશવાઓને ત્યાં બોલાવામાં આવ્યા હતા. તેમાં નવસારી ખાતેથી જે પારશી પેશવાઓ ગયલાં તે એને અકબરીમાં આવેલું છે; તે પારશીઓમાં મેહેરજીરાણાં પણ ગયા હતા એમ કહેવાય છે. હિંદુ ધર્મનો પેશવા, જે કે જગતગુરના કીતાબથી જ્ઞાલ ખાતો હતો, તેણે પોતાના યોગામલથી આકાશ ઉપર બીજે એક સુરજ બતાવી એમ પુરવાર કરવા માંગ્યું કે હિંદુ ધર્મ સર્વોત્તમ છે. પાદશાહ અચરત થયો, અને આ એકમને જાહેર વ બાહેર પાડવા બીજા ધરમવાલાઓની મકદુર પુછતાં, છેવટે પારશી ધરમ ગુર મેહેરજીરાંણાએ એ ગુલ કરામત બતાવી આપવા બીડું ઝડક્યું. અને તેઓએ પાક અવસ્તા વાંછી નેક નૈયતે ભણતાંની સાથેજ, બીજે ઉલો કરેલો સુર્ય, જે માત્ર એક શોનાની થાળી હતી, તે અક્ષર લટકેલી હતી ત્યાંથી જમીન ઉપર આવી પડી. પાદશાહને એ નોશા-

ટાલાએ દેશાધીજી ખરશેજી ઉપર શોકર ગુનરીનો પત્ર લખ્યો હતો કે, “ શી સુગંડની હકીકત શરવે રદ બદલની લખી જે નળી પુશી થાએઆ છે. ખોદાતાલા તમારો બોલખાલા કરે ને રૂડાં કામ શીદ કરી આવો હમારી દોવા છે. ને શ્રી દાદારહોરમબદની તથા ખેરાંમધન-દની તથા મુકતાદમા વગેરે શરવે ફરેશતાની મદદ તમોને હોજો. બીજું

કરા દશતુરજીએ જરથોસ્તી ધરમની બીજી પુખીએ ભેગી આતશની પુખી-એ સમબવ્યાથી, કહેછે કે પાદશાહે પોતાના મેહેલમાં આતશ ખરપા કર્યો હતો, અને કુખી શુદરેહ પેહેરી જરથોસ્તી ધરમ અખત્યાર કર્યો હતો. અને મેહેલમાં પોતાની રાંજીએ પાસે વટીક એ ધરમ અખત્યાર કરાવ્યો. અને મેહેરજીરાંજીને ૨૦૦ વીંધાનો વજ્ર ફેા પારચોલ પરગણામાં ઈનામ દાખલ આપ્યો હતો. આ વાત જો ખરીજ હોયતો નોશારીની તવારીખનો તે એક સુખાર છે. પણ બીજા સાહેબો તે ઉપર શક ખતાવી તે માનવાની નાં પાડે છે. એ વાત વીશે વધી એક ઉરદુ બાધામાં ખ્યાલ પણ નોડાયલો ગવાયછે. પરંતુ એટલી વાતતો ખોટીજ હોવી નેઈએ, કે પાદશાહે સુદરેહ કુશ્તી પે-હેરી જરથોસ્તી ધરમ કબુલ કર્યો હોય. કારણ કે અકબર પાદશાહે એ ધરમ અખત્યાર કર્યો છે, એવી અફવા દીલ્લી શહેરમાં ફેલાઈ ગયાથી તમામ મુસલમાન કોમ ઉશ્કેરાઈ ગઈ હતી. અને અકબર ઉપર હુમલો કરી તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી દઈ તેનો ઘાટ કરવાનો એકજ રાતમાં કસદ કરવામાં આવ્યો. આથી અકબરે પોતાના સલાહકારોની સાલેશ કરી બીજે દહાડે સહવારમાં એક નહેરનામું બાહાર પાડી પારકો ધરમ અખત્યાર કર્યો બદલ ઇનકાર કર્યો. તે નહેરનામું આખું વાંચવા યોગ્ય છે. તે ઉપર જે અરખીક મુદ્રાલેખ લખેલો છે તે ઉપરથીજ નજીયા છે કે, કેહવામાં આવે છે તેમ તેણે ક્યું આહું પગહું ભરું નોહોતું. અકબરને લખતાં વાંચતાં બી-લકલ આવડતું નોહતું. માત્ર પોતાની શહી કરી નાંજીતો હતો, તોપણ તેણે લખાવ્યું કે:—

“ કીલ ઈતલ અલા જુ વલદીન,
કીલ ઈન્નલ રસુલો કદ કહના,
માનજ અલ્લાહો વ અલ રસુલે માન,
મીન લેસાંન અલ વરા ફકે અફ અના. ”

ભાવાર્થ:—કોણે ખોદાતાલાને વટીક સ્ત્રી સાથે સંબંધમાં આવેતો, યા-ને છોકરાનો બાપ હોવા બદલના આબમાંથી છાર્યો છે ? કોણે પાક પેગં-ખર મહમદને વટીક નદુગર હોવાના તોહમતમાંથી મુક્ત કર્યો છે ? જ્યારે આ દોરગી દુન્યાએ પાક પેદા કરનાર ખુદાને અને પાક પેગંબરને એવું અ-હું કહેવાને આંચકી કીધી નથી તો પછી અકબર જેવા નાચીજ બંદાને

કાગળ ૧ હમો રાવ શ્રી ગંગાજીવાવાને લખો છે. આપા ગતે તો આપને. ” વીગેરે. આ પ્રમાણે ગાયકવાડ સરકારે પાછી ભગરીયાઓની પક્ષ પકડેલી જોઈ ન શકાવાથી, એજ વરસમાં સુરતના કેટલાક બેહેદી-નોએ દામાજીરાવ ગાયકવાડને એક અરજી કીધી કે, “ સંગજી ભોખેદોને નવસારીમાં ધર્મની ક્રિયા કરતાં પાછા અટકાવ્યા તે અમેને કબુલ નથી, અને અમેતો સંગજી ભોખેદોનાં જે વડાં ઘરો જે કશતુર ખરશેદજી કેકોબાદજી તથા દસતુર અરજોરજી કામદીનજીનાં છે તેને માનયે છે, અને ગૌરને માનવો તથા દખણાં આપવી તે કાંઈ જોરા-વરીની નથી પોતાની રાજ હોય તેને આપવી. ” આવી રીતે વળી સંગજી તરફથી સુરતીઆઓ પ્રતિવાદીમાં પોતેજ માંગી લઇને દાખલ થયા. અને છેવટે દામાજીરાવ ગાયકવાડે ભગરીયાઓને એવું જાડજમેટ

ખોડાં બોહતાનમાંથી કોણુ છોડનાર છે ? હુંકમાં લોકોમાં જે અફવા હતી તે અકબરે ખરી લાગણીથી સરતાપા જોડી પાડી છે.

મી. એફ. એ. એચ. કહેયેતે પોતાના “ બરોડા ગેઝેટર ” માં જો કે એ હકીકત લખાણથી લખીછે, પરંતુ લખાણ થઈ જાય માટે આ જગ્યાએ ઉતારી નથી.

તોપણ શેઠ પેશતનજી જેહાંગીર તથા શેઠ ખરશેદજી રસ્તમજી થાણા-વાલા જે વેળાએ હાલના નામદાર મહારાજ શયાજીરાવને તાનપણમાં હરેક બાબદોના ભાષણો સમજવતા હતા, તે અરસામાં “ પારસીઓ કોણુ છે ” એ સંબંધમાં એક ભાષણ શેઠ ખરશેદજી રસ્તમજી થાણાવાલાએ સમજવતાં નવસારીને માટે વાળખી મગરૂરી લેતાં નવસારીનું જે ભુષણુ તે નિચલા શબ્દોમાં ખતાવી આપ્યું હતું, તેમાંથી કેટલોક સાર સમજાય છે.

“ Newsaree where the Parsis had become an influential and opulent race.....In 1142 A. D. Newsaree was a feudal village under the sway of the Mahomedan Kings of Delhi. The Dastoors, as well as the Desais were constantly in communication with the Delhi Court, and notwithstanding religious differences between the latter and the Parsees, the Parsee-Desais were entrusted with the collections of the public revenues on behalf of the Delhi Government.

આપ્યું કે, “ તમે તથા સંનણા મોખેદો જેઓ નવસારીમાં વસે છે તેઓની ફરીઆદપરથી અમોએ તજવીજ કરી સરવે કાગળ પત્રો નેયા પરથી જાહેર થયું કે કદીમથી તમારાં પંથકમાં સંનણા મોખેદો રહેછે તેનું જીવતાં સુવાંતું તથા ધરમતું કામ સરવે તમે કરતા આયા છો, તથા આતશની પુનપાત, ભોગ, કુલાર, વગેરે તેઓ કરતા આયા છે, માટે તમારો કદીમ રાહા ચાલતો આવેઆ પ્રમાણે કરજો; અને કદી સંનણા મોખેદો તમારાં પંથકમાં પોતાનું કામ સુવાં જીવતાં પોતે કરેતો તમેબી સંનણા પંથકનાં આતશ અગીઆરીમાં આતશની ખોએ દેજો. ”

Of these Desais, the most distinguished was Changa Asha, who 400 years ago got from the Mogals the Desaigiri of Nowsaree and of Parchol Prugna. On failure of his heirs, the Desaigiri was transferred to Kekobadjee Meherjee Ráná, who was Dastoor that is the high priest of the Parsees. His father as well as himself had gone to Delhi and obtained grants of extensive Vazifas which are known by the name of Ghel Kharee (ગેલ ખારી તે ઉપરથી ઘેલખરી થયું છે.) and which the Dustoor family enjoy at the present day. In 1700 one Temooljee Rustomjee went to Delhi, and obtained the Desaigiri of Nowsary and of Parchol Paragna. This Desai was the means of bringing Pilajee Rao Gaikwar to Nowsari from Songar in about 1720. This act of the Desai displeased the Nawab of Surat who had him arrested and imprisoned at Surat, Pilajee Rao Gaikwar however came to his rescue and he was liberated. Pilajee Rao then appointed his son Khursedjee as the Desai of Nowsary, and his heirs now enjoy certain Nemnooks from His Highness's Government.

જે વેળાએ શંખણાઓ આતશબેરાંમ લમ્પ્ર પ્રથમ વલસાડ નાશી
મયા, તે વેળાએ તેઓમાં એક ખોટી ધાસ્તી પેડી હતી, કે શાપુર
શામરાને હાથમાં રાખી ભગરીયાઓ આતશબેરાંમના પાક કેમલા ઉ-
પર પાણી રેડાવી તેને તુકશાંત કરાવનાર છે!! આવી તદ્દન બેહુદી
અને ભયંકર હકવા તે વેળાએ ભગરીયાઓના દુશ્મનોએ ફેલાવી હ-
તી, અને તે શંખણાં તેમજ આસપાસ તમામ બેહદીનોએ ખરીજ
માની હતી. કારણ પણ તેઓને મળ્યું એવું, કે શાપુર શામરો તેજ
અરસામાં વલસાડ પોતાનો દાવો ઉઠાવો અનેના કેટલાક બાયઝાઓ સા-
થે ઉપડી ગયો હતો. અને આતશબેરાંમની રખેવાલી કરનારા બહુજ
ખીધા હતા. તે ઉપરથી સંભાળથી અને હુશીઆરીથી રેહવા બેહદીનો-
એ શંખણાવાદાઓને ચેતાવેલા રાખવા કસદ કીધો.

આમ ધવાથી સુતીઆઓ સાથે હવે નવસારી, તવડી, વગેરે
અનેક ટેંકાણેના બેહદીનો, ભગરીયાઓ સામે આવી ઉભા. એ હકવાથી
સર્વેના દીલ ભગરીયાઓ ઉપર નારાજ અને ખદ્દા થઈ ગયાં. ભગરીયા-

The first Baronet Sir Jamsetjee Jeejeebhai
was a native of Nowssary.” ભાષણ સાંભળવા અરકાને શેલત
મહારાજની આસપાસ ખીરાજેલા હતા, અને જે વેળાએ ભાષણ પુરું
થયું તે વેળાએ રેસીદતે મહારાજને ઊભી વખતે સેકંડ કરતાં કહ્યું કે,
“ Remember Mahraja that you are made a king
by the Parsee Desai of Nowssari.”

શોનગડ ખાતે જે પ્રસંગ ગાયકવાડ મહારાજની હજીર દસ્તુર ભખાવ-
આશાને પડ્યો હતો તેવોજ પ્રસંગ નવસારી ખાતે શ્રીમંત સરકાર કેલા-
શવાશી ખડેરાવ માહારાજની સ્વારી પધારી હતી તે વેળાએ તે વેળાના
દશતુર કેકાબાદજી દશતમજીને તા. ૭ મારચ ૧૮૬૧ ના રોજે પડ્યો હતો.
માહારાજની હજીરમાં અનેના દેશાઈઓ મુજરો કરવા ગયા, ત્યાંએ દશતુરજી
પણ સાથે ગયા હતા. માહારાજે દશતુરજીને પોતાના ધરમનો શ્લોક પઢવા
જણાવ્યો. એટલે ત્યાં બેઠેલા શેક મંચેરજી મેરવાનજી ગુરગુરે “ યથા અ-
હુ વૈરયો ” ના કલામ પઢી જવા દશતુરજીને જણાવ્યું. તે પ્રમાણે અહુનવર
આખી દશતુરજી પઢી ગયાથી મહારાજને તે ભણતણ પોતાના હિંદુ ધરમ-
ના વેદોક્ત શ્લોક જેવું લાગ્યાથી ખુશી થયા, અને હિંદુ પારશી પ્રથમ એક
ઝાડના મુજ્યાં હોવાથી આર્ય છે એમ જાણી આનંદ પામ્યા હતા, અને
દસ્તુરજીને એક કશખી શાલ તથા પાધડીની બક્ષેશ કરી હતી.

ઓનો બચાવ કરનાર તે વખતે એક કિલ્લાની માદક પ્રકાશનો ખુરશેદ તેમની પીટે ઉભો રહેશે હોવાથી, જે કે ચોતરફની દુશ્મનામતો તે જવાબ આપતો હતો, તોપણ ચોતરફ ગરગાંમડેના બેહોદીતોએ મલી એક મેહેનર વલસાડની અંગુમન ઉપર લાખ્યો કે, “ સંજ્ઞાવાલાં પુરાતમ આતશબેહરાંમ સાહેબ જે તમારી તરફ લાવેલા છે તેની દરગાહની ખબર હરથડીએ લેતા રહેજે. સંજ્ઞા આ. શાપુર શેહેરીઆર શામરા વગેરે જણ ત્રણ ચાર પોતાના ટોળાથી કતાંક થયલા છે તેથી તેઓ જે શ્રીજીને દરગાહમાં કસ્સી વાતની તુકશાની કરે તો આપણે ધરમ કસ્સો રહે નહી. સરવે વાતે હુશીઆર રહી કામ કરજો. બાજે લોકો દીનની ખરાખી ઉપર બેલા છે, અને આપણુને તો શ્રી ધરમના તતવ એજ શ્રી આતશબેરાંમ છે. માટે તમે સર્વે પંચાત મલી એ વાતની તાકીદ રાખજો એ આતશબેરાંમની બરકતે કરી તમારી જગાતું ઘણું સારું કલ્પીઆણુ થાશે. શ્રી આતશબેહરાંમની બોએના દેનારને હરથડી તાકીદ કરજો જે મોટી ખુબ કીધા વીના કોઈ બેએ દીએ નહી. ખુબ કરનારને આગલ પાછલ તમચાર રાખજો. જે રવેસે દીનમાં ફરમાવ્યું છે તે માદક કામ કરાવજો. કસ્સી વાતે દીનનાં કામમાં કોતાઈ તથા રેચાઅત મરચત કરશે તો એ વાતની ફરજ તમારે સર છે. ” આ કાગળ ઉપર પટેલ બહમનજી નશરવાનજી મેહેરજી, પટેલ ફરાંમજી નાનાભાઈ, પટેલ માણેકજી અશપંદીઆરજી, દારાબજી અસલાજી, બરજોરજી નવરોજી તલાટી, એદલજી કેરશાસ્પજી તલાટી, બેહરાંમજી જીજીભાઈ તલાટી, જીજીભાઈ કેરશાસ્પજી રાનજી, નવરોજી રાંનજી ચાંદજી, જમશેદજી રાનજી તલાટી, મનચેરજી કુકાજી શેક, મનાજી કુકાજી તલાટી, દારાબજી શોરાબજી પટેલ, કુકાજી કીકાજી, કેરશાસ્પજી ભાઇજી, દારાબજી હીરાજી દીગરીઆ, હોમજી રસ્તમજી બોખરી, જીવણજી દાદાજી, ફરાંમજી આદરજી તલાટી, હોશંગજી નાનાભાઈ વાજ, બચાજી દારાબજી પટેલ, દારાબજી બહમનજી બારીયા, ભીખાજી શોરાબજી ચાનજી, ભીખાજી કેરશાસ્પજી નાકરા, કડવાજી બરજોરજી મેહેતર, કાકિશજી રસ્તમજી પટેલ, પેશતનજી નવરોજી મેહતર, જમશેદજી ફરદુનજી ઇતાલીઆ, ફરદુનજી ચાંદજી મેહતર, ધનજી જીવાજી ચાંદજી, બચા ધનજી ગાંધી, હોમજી જમશેદજી કરાડીના, તથા તવડીના પટેલ મેહેરજી ફરાંમજી, નવરોજી ભીખાજી, ભીખાજી ફરાંમજી, બચા હોશંગજી વગેરે પુષ્કળ શહીઓ છે.

નવસારી અને સુરત વચ્ચે લાગેલું ગ્રહણ.

ઉપલી મારામારી એકાધીજ સમી નહીં. સુરત ખાતે જઈ વસેલા ભગરીઆ મોખેદોને ખીસા ઉપાડ કરવા થકી સુરતીઆ એકાધીજ ખંટપટા ચલાવા લાગ્યા. તે વખતે ભગરીઆ ટાલો પૈપેતો ગરીબ હતોજ પણ પક્ષે પણ ગરીબ હતો. તેઓની તરફેણ કોઈજ નહીં. તેઓના પ્રતિસ્પર્ધીઓની વાહરે ચઢવાનેતો બધા લાગવગવાલા ધનાધ્ય બેહેદીન શેઠીઆઓ હતા. ભગરીઆઓને તો પૈસે કે પક્ષે તે વેળાએ તમામ ટેકો એકલા દેશાઈ ખુરશેદજી ઉપર રાખવાનો હતો. ઇ. સ. ૧૭૪૧ની તા. ૨૮ મી અક્ટોબરે સુરતમાં વસનારા નવસારીના ભગરીઆ મોખેદો શોરાખજી નશરવાનજી તાતા, દારાખજી નશરવાનજી મુલ્લાં, બચાજી નશરવાનજી કોટવાલ, તથા કાવશજી બગતજી પાવરી વગેરેએ નવાખ તેગબેગખાનની દરબારમાં સુરતીઆ મોખેદો મનોચેરજી ખુરશેદજી, દારાખજી રશતમજી નજુમી, માણિકજી હોમજી ટટી, બેહરામજી મેહરજી આખુટી, દારાખજી કામરીનજી વેલાએતી, દારાખજી જમશેદજી જંગલી, જમશેદજી રશતમજી ગોદરેજી, બેહરામજી નવરોજી ચીરીમાર, નાંધલા શોરાખજી કારા, ખુરશેદજી દારાખજી દેવ, કુકાજી બેહરામજી ગાજી, કાઉશજી ફરદુનજી મુનજીમી, વગેરે ઉર દાવો કીધો કે, નવસારી કશખાન શંખણા મોખેદો તથા પારશી જજમાનો જેઓએ વેપાર ધંધાસર અથવા લુટારાઓના તોફાનને લીધે સુરતમાં આવી વતન પકડ્યું છે, તેઓને ત્યાંના લગત, ખુશાલી તથા ગમીની રસમોનાં સન્નલાં કામો કરવાનો કટીમઉલ ઐયામથી અમારો તાલુકો છે, અને તે બાબેનો પરવાનો પણ હાથમાં રાખીએચ, તે છતાં સુરત બંદરવાસી મોખેદો તે અમારી મેહેનતમાં જસ્તીથી દાખલ થાય છે. ” આ ફરીયાદ થવા ઉપરથી સુરતના નવાખ સાહેબે ચોરાસી પરગણાંના ફોજદાર મીરજી અબ્દુલલા બેગને એ બાબેની તેહકીક કરવાને ફરમાવ્યાથી તેણે સુરતવાસી મોખેદોનો હક રદ કીધો, અને તેઓ પાસે તા. ૨૭ શાબાંન ૧૧૫૪ હીજરીને દીને એક લેખ લખાવી આપ્યો કે ઉપલા સંખણા મોખેદો તથા સર્વે પોતાના જજમાનોનાં કામો કરવાનો હક ભગરીઆ મોખેદોનો છે, તેમાં અમારો કસો દાવો દખલ નથી.

આમ ભગરીઆઓની તરફેણમાં ચુકાદો થવા બાદ ઇ. સ. ૧૭૪૨ માં રાવ શ્રી ખડેરાવે સુરત મધે શેઠ માણિકજી નવરોજી શેઠના, દશતુર ભીખાજી જમશેદજી, મોદી નાનાભાઈ ભીખાજી વગેરે મુખીઓ કિપર એક ફરમાન મોકલ્યું કે, સુરતમાં નવસારીને તાબેના જે બેહેદીનો રહે છે તેમને ત્યાંનું મોબેદીનું કામ જે સુરતવાલા મોબેદો જળ્યરીથી કરવા આહે છે તેમને અટકાવી નવસારીવાલાઓને તેમના હક મુજબ કરવા દેવું, અને મુલકમાં ગોર જળમાની કોઈની ગદ નથી તો એ કમ જશે. તે પર એહેનો હક રહેશે નહીં જે કોઈ શીશાદ હીંગામે કરશે તે માત થાશે. માટે જે શીશાદ હીંગામે કરે તેને મને કરજે. ને આગળ શીશાદ વધે નહીં. ગોરને ગોરની જગા. જુગમાંનને જુગમાંનની જગા તે તાલા તલશ નહીં. ” વીગેરે કેટલીક તાકીદ દીધી છે.

એ ફરમાન સુરતના બક્ષીજી સાહેબ મારફતે ખડેરાવે મોકલ્યો હતો.

નવસારીનો “ આપ ” ધારો.

નવસારીમાં અસલ મોબેદોને કેવી રીતે વરતાવવામાં આવતા હતા, તેનો એક દાખલો, જ્યારે ઇ. સ. ૧૬૭૨માં વલસાડની અબ્દુમને અધ્યાય શાપુરજી રાંણાના વારસને નવસારીને ધારે “ આપ ” આપવાનું ઠરાવ્યું છે તે ઉપરથી નીચે મુજબ જણાય છે.

લગન મુરતનો રા. ૧)

અરમારી ધારણુ મુરત રા. ૧)

બરશાખ મુંકે મુરત રા. ૧)

ધર ઉખેડે તે દાડે રા. ૧)

કુવો ખોદાલી ને તૈયાર કરાવે મુરત રા. ૧૧)

કુવાની શાઈ કરે રા. ૨)

જહાજ (ચાને વાહાંણુ) નો પથાંન નાંખે મુરત રા. ૧)

જહાજ તયાર થાયને પાણીમાં ઉતારે તે દહાડે પામડી રા. ૩)

છોકરીને અધાનની બાંધે મુરત રા. ૧)

છોકરાને ભણવા બેસાડે રા. ૧)

પતેલીને દહાડે રા. ૧)

સુરજ ધરણને દાડે ધરદીથ ૦) =

વલાવેા હોએ ૩૧. ૧૥

શાદી બાળતમાં વદ સુરત ૩૧. ૧)

એહરાંમ ઈજતનાં ગણ તથા નગદ ૩૧. ૨૥

રેન્ને તથા શારી વગેરે ૩૧. ૫)

આશોદાદને દાદે કુદરત પરમાણે. ગંબારને દાડે ધારા મુજબ હ =

૨ પાંચ મહીને ૩૧. ૦૧

છોકરાને તથા છોકરીને શદરો પેરાવે ધારા મુજબ આપે.

હરેખ પરખ ઉપર ૩૧. ૦૧

એ પ્રમાણે મોએદનો આપ દરેલો જણાયલો છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે, આગલા પારશીઓ વાહાણુ ફેરવવાના ધંધામાં ઘણા આગળ વધેલા હતા, અને સુરજ ધરણ જેવાનો વેહમ હિંદુઓ જેવોજ હતો.

જંદેરવાંનની ક્રિયાનો કાયદો.

નિચે પ્રમાણેનો એક લેખ મનોચેર હોમજવાલાઓએ ભગરીઆ સાથવાલાઓને લખી આપેલો દશતુર જ. શા. મેહરજરાંણાંની હસ્ત લેખી કેતાબમાંથી ઉતારી લઉં છું:—

“ શ્રી અનંતુમન નોશારીનાં અધેઆર ભગરીઆ દશતુર શ્રી તથા દેશાધ તા. હમકાર શમશતે વડી દરેમેહરનાં વગેરે શમશતે અધેઆર જોમ લા. નોશારીનાં અધેઆર શમશતે મનચેર હોમજનાં તા. શોહો-રાંખ ચાંદણાના તા. દાદાચાંદજી શમશતે જત અમારા મળતા નોશારીનાં એહેદીનતુ જંદરવાંનતુ કામ નહી કર. અમોએ કેટલાંએક એહેદીનતુ જંદરવાંન તમારી ચોરીએ કરેઆં તે જાહેર થાએઆં તે પર અમો શરવેની મીનત આજેજી તમારી આગલ કરી તકશીર માફ કરાવી તમો અમોને માફ કીધી ને આજ દીનથી લખી આપીઉ છે જે શ્રી ભગરીઆ અનંતુમનનાં પંથકમાં કોઈ એહેદીનતુ જંદરવાંન અમો કર નહી. હવે પછી કર ને શામેત થાએતો શ્રી હાકેમ તા. પંચનો ગુનેગાર. એ લખીઉ રૂાજી રજવંદીથી લખી આપેઉ તે શહી. સંવત

૧૮૧૫ શરાવન વદ ૧૩ રોજ ૭ મા. ૧૧ તેરીખ ૨૬ માહે જોલહજ શને ૧૧૭૨ હીજરી. ”

અન	મતું	તત્ર	શાખ
૧ આ. બેરાંમ દારાખ મતું.	૧ તલાલી દારાખજ મનાંજ શાખ		
૧ આ. બેહેરાંમ બરજેર મતું.	ધની રજી.		
૧ આ. લીખા દારાખ મતું.	૧ પા. માણેક દારાખજ શાખ.		
૧ આ. રશતમ બેહમન મતું.	૧ બે. નવરોજ માણેકજ શાખ.		
૧ આ. બરજેર માણેક મતું.	૧ વા. ચાંડલ બેરાંમજ શાખ.		
૧ આ. નવરોજ પેશુ મતું.			
૧ આ. ફરાંમ જમશેદ મતું.			
૧ આ. શેહેરીઆર કુકા મતું.			
૧ આ. જાદલ હીરા મતું.			

આ પ્રમાણે થયલા લેખની રૂએ આજેપણુ મીનોચેર હોમજીવાલા સાહેબો પોતાના કોલને મજબુત વલગી રહ્યા છે. તેઓ એ કોલ કદિ તોડતા નથી, અને જીવેરવાનની ક્રિયા ભગરીઆઓજ આજેપણુ કરે છે. વલી આ ટેકાંણે જાણુવું જોઈએ કે જે છેલ્લી શાખની આગળ વેરા કરીને લખ્યું છે તે “ વેરા ” નું સંક્ષિપ્ત છે. આગલા બહેદીનો ઘણે ભાગે વેરા કરીને પોતાના નામની આગલ લખતા હતા. આગલા વખતમાં તો પારશીઓ પોતાનું અને પછી પોતાના બાપનું નામ લખતા હતા. પણ પાછળથી અટક લખવાનો ચાલ પડેલો છે. એના સંબંધમાં, પ્રો. દાદાભાઈ નવરોજ બ્યારે લંદનની યુનીવર્સિટી કોલેજમાં ગૂજરાતી ભાષાના પ્રોફેસર હતા, ત્યારે તા. ૧૩ માર્ચ ૧૮૬૧ને દીને “ ધી લીવરપુલ શીલોમેથીક સોસાયટી ” આગળ “ પારશીઓની રીતભાત અને રેવાજો ” ઉપર એક ભાષણ આપતાં પારશીઓના નામ અને અટક લખવાની રીત વીશે જણાવ્યું હતું કે:—

“ Every family has a surname, but it is not in ordinary use, except for important legal documents. My name is Dadabhai, which is the name given to me on my birth. My father's name is Naoroji given to him in the same way. My surname, or family name is Dodi. Now I am always addressed in conversation, not Naoroji, but Dadabhai. In letters, D. Naoroji is

incorrect; the name must be full, Dadabhai Naoroji, and in any important documents, I may sign Dadabhai Naoroji Dodi. ” (જુઓ પાન ૧૮)

એ પ્રમાણે નવસારીના પારશીઓમાં પોતાના નામ હામ લખવાનો જે આદ્ય પડતો, તે હિંદુસ્થાનના તમામ પારશી ટોલામાંજ ચાલતો જણાયો છે.

નવસારીના જરથોસ્તીઓ અને દિલ્લી દરબાર.

જ્યારે નવસારીમાં ધાડ પડી, ગરાશીઓ આવ્યા, અને લુટા-રાઓ ચાલુ વર્ષો વર્ષ લુટ ચલાવા લાગ્યા ત્યારે, અહીંયાંના અધેઆરુઓ તથા મેહેરીનો સુરત જઈ ભરાયા, તે વેળાએ સર્વેના દક સાચવવાના તથા તેઓની સંભાળ રાખવા અભય વચનના તરેદવાર દરમાનો નવસારીના જરથોસ્તીઓને દિલ્લીના પાદશાહો તરફથી મળેલાં છે. તે અધાંની જગા કરવાથી આ તવારીખ લાંબી થઈ પડે. તે દરમાનોમાં ૧ થું. ભગરીઓના અધેઆરુપણના દક સંબંધીનું દરમાન મોહમદશાહ પાદશાહ ગાજી તહેરખાન તથા મોમીનખાનની મોહોરનું છે. ૨ થું. પીઢારાઓની ધારતીથી નોશાકરાઓ સુરત ગયલા તે વેળાએનું મોહમદશાહ પાદશાહ ગાજી મોમીનખાનની મોહોરનું છે. ૩ થું. નોશારીના પથકના મોટપ વીશેનું મોહમદશાહ પાદશાહ ગાજી સોદરાયખાનની મોહોરનું છે. ૪ હું. એવાજ પ્રકારનું મોહમદશાહ પાદશાહ ગાજી તેગમેગખાનની મોહોરનું છે. ૫ થું. એજ મતલબનું મોહમદશાહ પાદશાહ ગાજી શફદરખાન બાહાદુરની મોહોરનું છે. ૬ થું. સુરતમાં નોશાકરા અધેઆરુની જજમાનવૃત્તી બદલનું દોરે આવમશાહ ગાજી અમાંખાંની મોહોર, તથા આલમગીરી પાદશાહનો મુરીદ મુખતારખાંની મોહોર, તથા તેજતખાંની દેવાનની મોહોર, તથા મઅનેમદખાંની દેવાનની મોહોર સાથનું દરમાન છે. ૭ મું. ઉપરના જેવું પાદશાહ ગાજી ફીદવી મોમીનુદીન ખાંબાહદુર કુટુબજગશ એદકાએમુલ્લહૌલાની મોહોરનું છે. ૮ મું. સવાલ જવાબ રૂપે કરેલું લખત છે. એ શીવાય નવસારીના ઘણાં ઘણાં ખાંખી કુટુંબોમાં મુશલમીન, પારશી, તેમજ હીંદુઓને દીલ્લી દરબાર તરફથી દરમાનો મળેલાં છે. તે પૈકી નમુનાનું ૧ દરમાન આપણે ઉતારી લઈએ:—

દેસાઈ ખુરશીદજી તેહસુરજીને મળેલું ફરમાન.

દેસાઈગરાં બાબતનું.

તોગરા

અમુઅલ ફતેહ
નાસરદીન મહમદ
શાહ બાદશાહ ગાઝીનું
ફરમાન.

બીન મીરાન	શાહ	અમીર તેમુર	કરાન	બીન શાહે	આલમ
જાહઝાહ જાહ				બીન આલમગીર	
ખાખરજી મળે				બાદશાહ	
જાહઝાહ જાહજી				બીન શાહેજેહાં	
ખાખરજી મળે				બાદશાહ	
જાહઝાહ જાહ				બીન જેહાંગીર	
દેખાજી મળે				બાદશાહ	
જાહઝાહ	જાહજી	જાહઝાહ	જાહજી	જાહઝાહ	જાહજી
દેખાજી	જાહજી	જાહજી	જાહજી	જાહજી	જાહજી

બહાદર સાહેબ
કરાન સારી અમુઅલ
ફતેહ નાસરદીન મહમદ
શાહ બાદશાહ ગાઝી
બીન જેહાનશાહ
૧૧૩૧

આ વખતે મોટા મર્તબાનું ફરમાન મુબારકી બરેલું તાબેદારી
કરવાને લાયકનું ફરમાવ્યામાં આવે છે કે કસમે નવસારી પરગણે પારચોલ
અમદાવાદના સુબાની સુરતની સરકારના અમલદારોને જાણવું જોઈએ
કે મળકુરની ચોધરાઈ (દેસાઈગરી) ખોરશીદજી પારસીને નામે પેટામાં
જપ્ત કરીને સોંપવામાં આવી છે, તેટલા સાર રૈયતની

આખાદીને તથા ખેતીના વધારાને તથા સરકારમાં માલનો અવેળ અદા કરવાને ઘટની રીતે કાશેષ કરે, અને વાટપાણ્યોને અને ચોરોને પોતાની હદમાં આવવા નહીં દીએ. વાસ્તે હાકમો તથા અમલદારો તથા ભગીરદારો વગેરે હાકલના તથા આવતા વખતનાને લાયક છેકે મજકુર (દેસાઇ) ને તે જગાના ચોધરી (દેસાઇ) મુકરર બાણીને તેની સલાહ તથા હીસાબના સુખ્ય પ્રમાણે ચાલવું. ઉલટું ચાલવું નહીં. એ વીશે પુરતી તાકીદ બાણીને અમલ કરવો. લખ્યાની તારીખ ૭ મી જમાદુલસાની સને ૩૦ જહલુસી.

(મોહોરછે.)

(મોહોરછે.)

૧૧૧૬

મહુમદશાહ ખાદશાહ ગાઝીના મહુમદશાહ ખાદશાહ ગા-
વજર અલમમાલક એતે- ઝીના ખાનેઝાદ અબદુલ
માદઉલ દોલા કમ- હમીખાન સને
રૂઝીનખાનખહા- ૧૧૧૬
દર હુસરતે
જંગ મહુમદ શાહી

(નકલો દફતરોમાં લીધી છે.) સને ૩૦ જહલુસી તા. ૨૭ રમઝાન

કંકલ્યાઓની મુખ્ય સનદ.

આજે નવસારીમાં અને ખીજે જગે છેકાણે કંકલ્યા અથવા કરક-
રીઆની અટકથી જે ટોળો ઓળખાયછે, તે ટોળાના મુખી વડીલ આ.
મેહેરજી ચાંદણા નામે એક દાનાવ ભગરીયા મોખેદ હતા. એવણ વીશે
નવસારીમાં આવી વસેલા મલેકસરાહમધેના પારશીઓનો મોટા વિશ્વા-
શ અને માન હોવાથી તમામ મલેકસરની અજુબને તેવણને પોતાના પં-
થકી ખતાવી, આખું મલેશર ફલ્યું તેવણનું યજમાન થયું, અને તીચે
પ્રમાણે એક લેખ કરી આપ્યોહતો. એ લેખ અસલ હમારી પાસે આવ્યો
છે. તે અસલ લેખ આ પ્રમાણે છે:—

!! શ્રી મલેસર પહલીઓનાં*પારશી શમસ્ત નાંદનાં તથા મોટા સમસ્ત

* પહલ્યુ = અટલે ફલ્યું સમજવું.

જત અમો શરવ પંચ એતકાક થઇ કરાર કીધોને આંપણું વડાએ અ-
શન આં. મિહિરજી ચાંદણાના વડાનિ* કુલકરી લાવા છેને અમાર અધા-
રપણું કાંમ તમો પાસિ કરાવીએ તેની વગત વેહેવા થાએ જેની વ-
રણી તથા ઊડેણાની ધુપ દેખાતી તા. ચેહારમનુ આફરગાંન કરિ તથા
કુઆરા છોકરાની નવજોત તા. રોજ દીશા શાલ ૫ શાલ તમો પાસે
કાંમ કરાવીએ તે કિયર આ. મિહિરજીનાં બાપદાદા હમેસે કાંમ કરતા
આવા અને આંપણું વડાએ એહો પાસે કામ કરાવેજી તે ઊપર અમો
શરવ પંચ બિશીને લખુ કરજે એહોનાં વડા બાપદાદા કામ કરતા
આવા ને અમોભી રાજ થાઈને એહો પાસે શાલ ૫ શાલ કાંમ કરાવીએ
એ કિપર કાએ બીજો લોદકી કરી અમલ કરી તથા કરિએ નહી ને
કોઈ એ લખા ઊપર લોદકી કરી અમલ કરૈ તે શ્રી શરિતો ગોતેગાર
તા. દીવાંનમાં ગોતેગારી ૩૧. ૨૫ પચીશ બરૈ તથા અમારા વડા કુલ
કરી એહોને લાવા છે. માટે અમો અમારા વડાનું કુલ પાળવા
લખુ કર છે તા. અમારએ કમુત કર છે અમારા વડાં શાયે
ને તમાર કાંમ શાલ ૫ શાલ અત્રાવું માટે શરવ પંચ રાજ થાઈને
લખુ કર છે સંવત ૧૭૨૮ વરમે રોજ ૧૬ મા. ૧૦ શ્રાવણ વદી ૧૩
એ અમો શરવ રાજ થાઈને લખુ છે આ. મિહિરજી ચાંદના ઊપર
રાજ રેહેડ. ” (અહીંથી ફાટી ગએલી ૧ ન લીટી છે) એ લેખ
વીશે તરેહવાર અજબ જેની કથાઓ છે, તે જગાની તંગીને લીધે
મોકુફ રાખી છે. આ લેખ કિપર નીચલા બેહેદીનોની શહીઓ છે.

શાગર બહેરાંમ, ધનજી બહેરાંમ, ખરશેદ ધરવાંન, શાગર રાંનાં,
રશતમ રાંમજી, રાંમાં ધરપાલ, ચાંદજી કાંમજી, જમશેદ ચાંદા, ચાંદજી
ધનજી, કાંમજી ખરશેદ, જીવન ધનજી, વોહરા નાંહનજી કલા, મેહરજી
માંણિક, રાંમજી ખરશેદ, લીમડા રાંમજી, ભાઇજી આશડીન, ચાંનજી
રાનજી, ધરપાલ બમન, વો. પેશતન રશતમ, વો. પેશી આસડીન.
દારામ અમીઆ, વો. બામ કાવશ, વો. શાગર આશડીન, ચાંદા કડવા,
જમશેદ ધનજી, વો. બાંમ મેહરજી, વો. કીકા માંતક, હોશંગ રાંનાં,
બેરાંમ ખરશેદ, આચર મલી, જમશેદ હોશંગ, ચાંદનાં રશતમ, જીવન
રાંમાં, હીરા ચાંદા, જોગી આદર, જીવન પદમ, શાપુર હાંશા, ખરશેદ
હોરા, પોચાં કાંમાં, બાંમજી ચાંદા, કાવશ વાછા, જમશેદ માંકા, હીરા

* જ્યાં જ્યાં સરવ “ ઈ ” હોય, ત્યાં ત્યાં “ ઈ ” નો “ ઞ ” વાંચવા.

નરશંગ, મહેરજી રશતમ, તેમજ ચાંદજી, કાંતજી આશા, ગા. હોશંગ શામર, શાપુર પદમ, વો. આશા હીરા, વો. મેહેરજી ચાંદના, કુકા કાં-મરીન, વો. પેશતન પદમ, વો. ચાંદ શામર માનિક કાવશ, વો. ચાંદજી રાંમજી, ધનજી નરશંગ, વો. મેરાંમ હીરાજી, મેરાંમ કાવા, શામર કાવા, હીરાજી ખરશેઠ શરને બાઇઓ શમેત, મહેરજી શહીઆર, જ-મશેદ શહીઆર, જીવન ધનજી કરવા, કાવશ ધનજી, કાવશ રાંતાં, અશપુ નરીમાન, વો. હીરા શામર, વો. માનિકજી નરશંગ, નાંનાં માંકા, મહેરજી જમશેદ, વો. વ્યાંમ પદમ, વો. તાકા મંજી, બહેમન આશદીન, કાકિશ લીઆ, માંજીક રાંમજી, મહેરજી પેશતન, વો. દાજી ધનજી, વો. બહેમન માહીઆં રાંમજી, ખરશેદ રાંમજી, વો. કાંમજી મેરજી.

મોખેદ કુળોના મુળો.

૧- માંદના તથા ભેડવાર અને માંધના ખાંદાંના મુળ પુરૂષ એ. લીમરા એ. રેલીઆ, એ ઘણાં પરહેજગાર અને એક સાલેક હતા. એવજી રોજ ૫ માહ ૧૬ સંવત* ૧૨૮૭ માં ગુજર્થા હતા.

૨- હોળદાર ખાંદાંના મુળ પુરૂષ દશતુર આશદીન એ. કાકા હતા. એવજી પણુ કાનાવ અને બહેલા દશતુર. “ આશદીન કાકા ” ને નામે એાલખાના હતા. એવજી રોજ ૧૦ માહ ૪ સંવત ૧૬૯૪ માં ગુજર્થા.

૩- કાંગા તથા કુકા ખાંદાંના મુળ પુરૂષ એ. હીરા એ. મોવ-દ એ. હમજીઆર એ. કાકા એવજી સંવત ૧૭૯૭ રોજ ૪ મા. ૧૦ ને રોજે ગુજર્થા. એવજી દીનજીના કામમાં ઘણા કામેલ હતા.

*ધણીક ગમ હતાવેજ વિગેરેમાં સંવત આવે એ કોઈગમ ચળદેનરી શાલ આવે છે, માટે ચળદેનરી રાનેનો ઈસવીસન કરવા હોય તો તેમાં ૬૩૧ હમેરવા, અને ઇસવી સનમાંથી ચળદેનરી સને બતાવવો હોયતો ઈસવી સનમાંથી ૬૩૧ બાદ કરવા. તેમજ હીનરીમાંથી ઈસવીસન લાવવા હોય તો હીનરીમાંથી સેંકડે ૩ ટકા બાદ કરી તેમાં ૬૨૨ હમેરવાથી ઇસવીસન આવશે. તેમજ ઇસવીમાંથી વિક્રમાબ્દ સને લાવવો હોય, તો ઈસવીમાં ૫૬ હમેરવા, અને સંવતમાંથી ૫૬ બાદ કરતાં ઈસવી સને આવે છે. •

૪- શકલાતવાલા તથા મોશરા તથા યુધેલા વગેરે ખાંદાંનના મુળ પુરૂષ એ. ચાંદના એ. કાકા હતા. એવણુ રોજ ૨૭ માહ ૪ સંવત ૧૬૮૭ માં ગુજ્યાં.

૫- રાંતજી ખાંદાંન, તથા મોદી વગેરે ખાંદાંનના મુળ પુરૂષ એ. કુકા એ. શાહારાખ રાંતજી રોજ ૫ માહ ૩ સંવત ૧૭૪૦ માં ગુજ્યાં. એવણુ એક પરહેજગાર સાલેક હતા.

૬- શંજણા ખાંદાંનના મુળ પુરૂષ એ. માણેક એ. પેશીતન તે ઉદવાડેના સંજણા પેશીતન માણેકના બાવા. એવણુ નોશારીના જીવા શાએર ચાંદાના પાળક થવાથી નવસારીમાં માહીઆર ફરેદુનની પોલમાં આવ્યા હતા. એવણુ રોજ ૨૪ મા. ૮ સંવત ૧૭૪૪માં ગુજ્યાં.

૭- શેક ખાંદાંનના મુળ પુરૂષ એ. રશતમ એ. માનેક, જેવણુ “રશતમ માનેક” ને નામે ઘણા પ્રખ્યાત હતા, તેવણુ રોજ ૧૭ માહ ૧૦ સંવત ૧૭૭૭માં ગુજ્યાં.

૮- શીરવાઘ, દેશાર્ધ, અવાશીઆ, વગેરે ખાંદાંનના વડા એ. હોમજી એ. ફરેદુન, તે દેશાર્ધ ખાંદાંનના મુળ પુરૂષ તેહમુલજી દેશાર્ધના બાવા રોજ ૪ માહ ૭ સંવત ૧૭૦૮ માં ગુજ્યાં.

૯- નરશંખ નવદર ખીન ચાચા વાછાના પૌત્ર દારાખના પૌત્ર લોહોરાસ્પજી નામે નવદર અટકના એક યુજર્ગ મોખેદ ધધ ગયા છે. કહે છે કે, હાલના મોદવારમાં એવણુનું ઘર હતું, તેને પાછલે બારણે સારી જાતની બોરડી હતી, તેના બોર એવણુ મોહલામાં રમતાં છોકરાં એને આપતા હતા. એક દહાડે એવણુ માંદા હતા અને છોકરાઓએ બોર માંગ્યાં, ત્યારે ધુજતા ધુજતા બોલ્યા કે “મોદ લાવ ! મોદ લાવ ! તે મોદ કયા સુલામાંથી લાવે !” તે ઉપરથી કહેછે કે નવદર અટક બદલાઈને મોદની પડી છે. મોદ ખાંદાંનના એવણુ મુખી ગણી શકાય, તે બેકે તેવણુના બાપદાદા નવદરની અટકના હતા. વડી એ લોહોરાસ્પ ના બેટા રશતમજી એક જાણીતા ખેડુત હતા. તેવણુ દેશાર્ધએને અરદોવારો નામે વજીફે ખેડી ત્યાં ઘણે ભાગે રહેતા હતા. તે વીશે દેશાર્ધ ખુરશેદજીએ સંવત ૧૮૨૧માં નોંધ કરેલી છે. મરનારે કંટાળીને બોરડી ઉખડાવી નાંખી ત્યાં છાપરી બંધાવતાં, પાયામાંથી કેટલુંક ધન જડયું ત્યારથી શ્રીમંત થયા એમ કહેવાય છે.

એ પ્રમાણે આ ૯ મુળ પુરૂષોની જાણવા હકીકત જ-

જાત્રી છે, અને ખીનખોની ખીના “ નવસારીના નામવર બેટાઓ ”
જાલી હમારી ચોપડીમાં આવશે.

નવસારીના નવાખ સાહેબ.

નવસારીના દેશાધીજી નવરોજી મનોચેરજીના વડા બેટા એદલજી
બાપ, સંવત ૧૮૪૪ માં જન્મ પામ્યા હતા. એવણુ ઘણા ખખરદાર
અને હિંમતવાન છતાં ભોળાં દિલના હતા. બાપના મરણ પછી ગણદે-
વીની મામલત એવણે ચલાવી હતી. નવસારીના તે વેળાના લક્ષાધિશો
માં એવણુની ગણત્રિ હતી. ગંદેવીની મામલત કરવા ઉપરાંત વડોદરા
દરબારના અને નવસારીની અબ્દુમનના દરેક બહેર કામોમાં એવણુ
આગેવાંની ભરો ભાગ લેતા હતા. દિલના એટલાતો દુલ્લા હતા, કે
તેવણુને “ નવસારીના નવાખ સાહેબ ” કરીનેજ લોકો કહેતાં હતાં.
તેવણુનો કાંઈ અને કડબ પરેખરજ એક નવાખને છાજતો હતો. જોકે
વડા દેશાધીની ગાદીએ એવણુ આવવા પામ્યા નોહતા, કારણ કે મોટા
દેશાધીની ગાદીએ, ગુજરનાર ગાદીનશીનનો બેટા આવતો નથી, પણ
કુટુંબમાં ઉમરે જે વડો હોય તે વડો દેશાધી થાય એવો કાયદો ચાલતો
આવેલો છે. તોપણ તેવણુને નવસારીમાં તેટલુંજ માનતો મળતું હ-
તું. તેવણુ જ્યારેપણ ગણદેવીથી નવસારી આવતા ત્યારે આતશખેહ-
રાંમ સાહેબમાં જેટલા રૂપ્યા ચઢીને મોખેદ સાહેબો “ વારો ” લઈ
આવ્યા હોય તેટલા રૂપ્યા આપી દેતા ! એક વાર સુરતમાં અમીરાની
કાઉન્સીલ મલી હતી, ત્યાં એવણુ મોંઢેથી સિધારેલા હોવાથી પોતાને
લાયકની જગા ઘેરાઈ ગયલી હોવાથી એક જમાદારે પ્રેસીદંતની પાસે-
થી એક ગ્રહસ્થને ઉઠાડ્યો, કે એદલજીબાપ સરીખા ઉમરાવની એ
બેઠક છે. તે જગાએ એદલજીબાપને બેસાડયા. સભા પુરી થઈને સ-
ભાસદો બાહાર નીકળ્યા, કે તુર્તજ પોતાની આખર વંધારનાર જમાદાર-
ને પોતાની આંગલીએથી કિંમતી હીરાની વીંટી કાઢી આપી ! એવા
એવણુના દુલ્લાપણના ઘણા દાખલા છે. એવણુને દુષ્ટ કીમ્યાગરો
વળગેલા હોવાથી પુષ્કળ દોલત ગુમાવવી પડી હતી. ગણદેવીથી નવસા-
રી આવતાં સંખ્યાખંધ માણસ કુનસોના સ્વારીના જેવા કાંઠામાંથી એ-
વણુ આવતા. અને “ નવાખ સાહેબ ” આવે છે, એમજ લોકો બોલતાં.

એવણુને સુરતની કોઠીના ૧૧ મા “ચીફ” મી. એન્ડ્રુસ સાથે બારે મિનાચારી હતી. મી. એન્ડ્રુસે કરેલા દેશાઈની તરફેણના વાળખી રિપો-
ર્ટની લીધે આખું દેશાઈ ખાંદાન આજે પણ એકલબાઈને યાદ કરે છે. એવણુ ઉપર ધરમપોરના રાજા વિજયદેવજીનું અતિ હેત હતું. ધરમપો-
રના રાજામાં એવણુના હાજરો રૂપ્યા ઉછીકા વપરાયલા છે. એ રાજા
વિજયદેવજીએ એવણુને ઘણીવાર મોટાં ધનામો આપ્યાં હતાં, તેમાં
૨૦૦૦ રૂપૈયાનો એક કિમતી લશકરી ઘોડો પણ જોટ આપ્યો હતો.
એવણુ ૫૮ વર્ષની વયે સંવત ૧૯૦૨ માં મુન્શી હતા. સુરતની આ-
ગમાં બચી મયલા દસ્તાવેજો બદલનો સુસ્વખનો એવણુને આવ્યા બ-
દલ પીન્ડે દેકાણે આપણે વાંચીશું. ગણદેવીમાં એવણુ પોતાને ખરચે
આપરાંત પાડવાની સવળી તૈયારી કરી હતી. જનીન પણ લીધી હતી,
અને તેના ખર્ચ માટે વજીફો પણ કાઢ્યો હતો. પણ તે શુભ કામ
પાર પાડવામાં નવસારીના કેટલાકોએ અડચણો નાંખવાથી તે કામ એ-
વણુને હાથ પાર પડતું અટક્યું હતું. ગણદેવીમાં એવણુ ઘણાંક ધર્મ-
ના કામો કર્યાં હતાં.

નવસારીના લુકમાન.

નવસારીમાં હિંદુ દેશી વૈદોનો પ્રચાર આગળથીજ ચાલતો આવેલો છે. તેમાંપણ ઘણા પ્રખ્યાત અને અગ્રણી નારીવૈદોએ છેક કાઠિયાવાડ સુધી નામના કાઢી છે. ઘણાઓએ ભોંચે પડેલાંએને પોતાના રામબાણ અણીવેલો ઉઠાડેલા છે. તેમાંપણ ફકીરભંધ વૈદ, બરુભંધ વૈદ, તુલભ-
રામ વૈદ [ગેરેમાં આપેલાદેજ એકમનો ગુણ વિશેષ ઉતરેલો હતો. તેઓ નવસારી અને તેની આસપાસ ૩૦ ગાઉ સુધીમાં પોતાની પ્રખ્યાતિ અને વિખ્યાતી ફેલાવી ચુક્યા છે. તે બધામાં એક પારસી દેશી હકીમે પોતાની તિશ્ણુ ગુદિ અને દર્દ પારખવામાં તથા તેના અસરકારક ઉપચાર કરવામાં નવસારીમાં અને આસપાસ સઘળે “ નવસારીના લુકમાન ” નો મોટો એવકાશ મેલ્યો છે. તે હકીમ મરહુમ શેઠ પાલનજી ખર-
શેદજી બામજી*નામે આપેલાદે એક નોશાકરા, આપેલાદે ભગરીઆ મોખેદ,

*બામ નામના મોખેદ ઉપરથી બામજીની અટક પડેલી છે.

ખામજી કુટુંબના નરે ઘણી તારીફલાયક નામના કરી છે. એવણની જીંદગીના બનાવો એટલાતો જાણવા લાયક છે, કે તેને માટે “ ડાકટર પહાલજીજીનું જન્મ ચરિત્ર ” એવી એક ચોપડી પણ ‘તેવણના એક ખેરખાહે પ્રસિદ્ધ કરવાની જરૂર વિચારી છે. મરનારે ભોંએ પહેલાંને ઉઠાડ્યાં છે. વૈદાં ઉપરાંત, ઝાડપાનની વિદ્યામાં-મંત્રતંત્રના એદમમાં-હુત્તર કારિગરીમાં-અંગબળ અને તર્ક બળમાં-એવણની ઘણી તારીફ થાય છે. ઘોડાની સ્વારીમાં, શીકારમાં, અને કુસ્તી બાજીમાં વખણાયલા હતા. ગાયણ ગાવામાં પણ ખાં હતા. નવસારીમાં શેત્રંજ રમનાર ક્ષેત્રે એવણની વખાણ હતી. દેશાધજી બરજોગજી નવરોજીના જાંની મિત્ર હતા. એક વેળાએ મરણને બીજાણેથી એ દેશાધજીને એવણે ઉઠાડ્યાથી દેશાધજી મોસુદે એક વજ્રે એવણને ઈનામમાં આપ્યો હતો. વડોદરા દરબાર તથા ધરમપોર અને વાંસદાની દરબારો તરફથી એવણે ઘણાં ઇનામો મેલવ્યાં હતાં. જડીબુટ્ટીમાં માહિતી હોવાથી, હડખાંનો-સર્પદંશનો-વી-છુતા દંખનો- પાથાં-કોહોડ-લકવો-ખહી-વગેરે જ્યાંગાર દરદોનો તો એવણનો ખાસ અભ્યાસ હતો. એવા સેંકડો દરદીઓને એવણને હાથે આરામ થયાથી અત્રે બહુજ વખણાર્થ ગયા હતા. એકજ દાખલો. દેશાધ ખાંદાનની એક નોજવાનસ્ત્રી એક અંગ્રેજ વૈદું શીખેલા પારશી દાકટરની સારવાર હેઠળ હતી. તેનો છેલ્લો દમ ચાલે છે અને ધરકલો થઈ રહ્યો છે, એટલે અંગ્રેજ દાકટરે બીલકુલ આશા છોડાવી જણાવ્યું કે અરધા કલાકમાં તેણી મરણ પામશે. દાકટરે ત્રીજે દહાડે તેણીનું ઉંમણું થયલું જાણી, ઉંમણાની મીજલશે જવાની તૈયારી કરી. ખબર કાઢતાં જણાયું કે તે સ્ત્રી પાલણુજી દાકટરની દવાથી હુસ્વાર થઈ છે. એટલે પેલા દાકટર સાહેબની અજ્ઞયબીનો પાર રહ્યો નહીં. આજે તે સ્ત્રી બચ્યાં બાલાંની માતા થઈ પાલણુજીભાઈના પ્રતાપે પોતાનો મુખી સંસાર સુધર્મિતપણે ચલાવે છે !

એવણ પાસે ઘણા અકશીર મલમ હતા. * અને કેટલીક અતિ

* આ ઠેકાણે નવસારીનો સુપ્રસિદ્ધ “ કુકીનો મલમ ” યાદ કરવો. બરાબર થઈ પડશે. જે પ્રમાણે શંક માણેકજી બહુમનજી કલકાતીના ઘણી-આંણી અને શંક નશરવાનજી (નશલી) બચાજ દાવરના ઝટી જીવીબાઈ મુબઈમાં આજસુધી “ નશલીની જીવી ” ના નામથી પોતાના પ્રખ્યાત મલમને લીધે પંકાયલાં છે, તેજ પ્રમાણે હાલના “ કુકી ” તે વીલરબાઈ બહેરાંમજી તલાટી પોતાના “ કુકીના મલમ ” ને લીધે નવસારીમાં પંકા-

કિંમતી દવાઓ, મરી જતા માણસની સાથે વાત કરાવા જેટલી અગતની હતી, એમ કહેવાય છે. ટુકડાં એવણની આખી દારકીર્દી એકજ અગ્રેજ કહેવતમાં સમાઈ જાય છેકે, “ Jack of all trades and master of some one. ” અથવા Something of everything and everything of something.

એ નોશાકરા લુકમાનનો જન્મ નવસારીમાં તા. ૬ નવેમ્બર ૧૮૦૮ને દિને થયો હતો, અને તા. ૧૬ જાનેવારી ૧૮૯૧ ને દીને ૮૨ વરસની વયે મરણ પામ્યા હતા. યુગરતાં સુધી મરહુમ પોતે કાઠીએ કદાવર, આંખે આખા, મને મજબુત, અને તને તંદોરસ્ત ટકી રહ્યા હતા. મરહુમ નવસારીની એક નોક હતી. પોતાનો આ જાતનો સગબગ સંબંધો વારસો પોતાના વડા બેટા ડાકટર શોરાબજીને સોંપી ગયા છે.

નવસારી સાથે સુરતની સગાઈ.

નવસારી સાથે જો કોઈપણ શહેરને બેઠેનબેઠેનના જેવી સગાઈ અસલવારેથી થયલી હોયતો તે સુરત શહેર સાથેની છે. તે વીશે “સુરતની તવારીખ” ના ખતાવનાર મી. અ. બ. પટેલે ઘણી સારી નોંધો કરેલી છે, અને તે તવારીખ આ સગાઈ વીશેના ટેકામાં આપણે

ચલાં છે. એટલુંજ નહીં, પણ મુંબઈ અને ગૂજરાતના ઘણા ભાગોમાં પણ પોતાના મલમથી વખણાયલાં છે. એ મલમ તલાટી ખાંદોનવાલાઓ અરબશતાન, ઈરાંન, અને આફ્રીકાના ભાગોમાં પણ ફેલાવે છે. એ મલમ પણ નવસારીની મોટાઘઘોમાં એક ગણી શકાશે. એ “ કુકીનો મલમ ” આશરે ૭ પેઢીથી પુત્રિવંશમાં ઉતરતો આવેલો છે. કોઈ ક્ષીરની મેહેરબાની પેહેલવેહેલે કુકીબાઈ નામની પારશણ ઉપર ઉતરેલી તેના પ્રતાપ છે. ખુબી એ છેકે એ મલમની પટ્ટી ગમે એવાં જીવલેણ દરદો, ગુંમડાં, પાકાં, સરેલાં હાડકાં, ભગંદર વગેરે વગેરે ઉપર ઉત્તમ અક્ષીર ગણાય છે. એવાં કફોડાં દરદો ઇંગ્રેજ પેદાંવાળા ડાકટરોથી નથી સાજાં થયાં ત્યારે એ મલમથી અજબ જેવી રીતે દુરસ્ત થયાં છે. વધી ખુબી એ છેકે એજ મલમની પટ્ટી એક દરદને પાકવે છે, તેજ પટ્ટી દરદને ખેંચી કાઢે છે, અને તેજ પટ્ટી રૂબે છે. એ મલમ કંડો છે. અને ટુકડાં નવસારીના એ પ્રખ્યાત “ કુકીના મલમ ” થી હજારો આદમીએ આજે આશીરવાદ દેતાં સાજાં થયાં છે.

હવે જોવી જોઈએ. ગોયા સુરતની તવારીખ તે નવસારીની તવારીખ છે. કહોકે સુરતમાં જોખી કંઈ બનતું, તે બહુધા દરેક વાતની સાથે નવસારીનો સંબંધ એટલે દરજ્જે હતો, કે નવસારી ગોયા સુરતનું એક પર હોય, અને સુરતમાં બનતા બનાવની અસર જોવી ગોખીપરાંમાં કે સલાબત પરાંમાં થાય, તેવીજ “નવસારી પરાં”માં થાય. ત્યારે સુરતમાં જે આફત તે નવસારીમાં હતી. સુરતમાં સુખ અને આબાદી તે નવસારીમાં ઉતરતી. સુરતમાં રેલ કે દુકાળ આવે તે નવસારીમાં પણ આવે. સુરતના નવાબો અને મુત્સદ્દિઓ તે નવસારીના પણ નવાબો હતા. ફક્ત તેમના પ્રતિનિધિ મલેકો, અત્રે વસતા હતા. ત્યારે જે વિચારો હમો આ ઠેકાણે જણાવ્યે તે “સુરતની તવારીખ” ની સાથે ભેલી દબનેજ જણાવીશું. “સુરતની તવારીખ” ના વિદ્વાન બનાવનારે નવસારી વિશે જે કંઈ લખ્યું છે તે, અને નવસારીને પણ લાગુ પડતું જે તેણે લખ્યું છે, તે ભેલીને આપણે જણાવ્યે.

સુરત શહેર ૭૦૦ વરસ ઉપર એક મેદાન હતું, અને રાંદેર ગંજવર શહેર હતું. રાંદેર તુટીને સુરત જ્યારે “બાબ ઉલ મકકા” યાને મકકે હજ કરવા જવાનો દરવાજો એવું જોડ નામ લઈને મંડાયું તે વેળાએ પણ સુરત કાંઈ ચઢતી અવસ્થામાં નોહોતું. હજુ તે મેદાન હતું. “તેરમી સદીમાં સુરત જ્યારે એવી અવસ્થામાં હતું ત્યારે ભૂચ, ખંભાત, તથા નવસારી આબાદ હાલતમાં હતાં. અમદાવાદ તે વખતે હતું નહીં.” ત્યારે કહો કે જે વેળાએ સુરત અને અમદાવાદ જોવાં શહેરો નહીં હતાં, તે વેળાએ આપણું નવસારી તો શહેર જોવી આબાદીમાં હતું. “પારશીઓ એ વખતે સુરતથી દક્ષિણે બાર કોશ પર તરતના વસેલાં શહેર નવીસારી માં સુરતની નજદીકજ, પણ છેક સને ૧૧૪૨ના સાલના આવીને વસેલા હતા.....પારસીઓની વસ્તી પંદરમી સદીમાં નવસારી ખાતે ભારે હતી.....” એ સદીમાં સુરતમાં પારશી થોડા થોડા વસવા માંડ્યા હતા, અને નવસારી પારસીઓના ધર્મનું વડું મથક હતું.”

“માલેતોબર” “મહમદ તગલખ નામનો હિંદુસ્થાનમાં નવસારીની ઉત્પત્તિ. એક ગાંડો પાદશાહ ઇ. સ. ૧૩૨૫ થી ૧૩૫૧ લગી રાજ કરી ગયો. તેના વખતમાં ગુજરાતમાં એક મોટો બળવો જાગ્યો. તે બલવામાં ગુજરાતમાં (નવસારીમાં અને એમર) અધેર રાજ ચાલી રહ્યું. એ બળવા વ.

ખતે તમલખ પાદશાહે સુરત શહેર લુટી લેવાની રજા આપી. ” સુરત લુટીને નવસારીમાં તે આવ્યો. હાં પણ લોકોને લુટ્યા અને ખરાબ કીધાં. નવસારી થઇ તે દેવગઢ ઉપર ચઢાઈ લઇ ગયો. “ તેણે મહમદવાઝ (નામે એક અમીર) ને ગુજરાતની શુભાગીરી આપી, મલેક મુકમીલને તેનો વજર કરાવ્યો. આ વેળાએ બીજા કટલાક સરદારોને ગુજરાતમાં જાગીરો મળી, તેમાં એક સરદાર નામે “ મલેક ઉતુઝાર ” એટલે મોટો સોદાગર એ નામે સરદાર હતો, તેને નવસારી અને તેના તાબાના મુલકો જાગીરમાં આપ્યાં. ” એ મલેક મોટો શ્રીમંત હતો. આ ભાગમાં દ્રવ્યવાન માણસને “ માલેતોઝાર ” કહેવામાં આવે છે, તે એ “ મલેક ઉતુઝાર ” ના નામ ઉપરથી અપભ્રંશ થઇને બોલાતો શબ્દ છે.

નવસારીના નવ સૈયદા સુરતમાં.

આગલ આપણે નવસારીના નવસૈયદોની હકીકત વાંચી છે. તે નવે સૈયદ ભાઈ ભાઈ હતા. ગોપી તલાવની વાયવ્ય ખુણે નવસારીના “ નવસૈયદખીરની દરગાહ છે. એ સૈયદની યાદગીરીમાં ૩૦૦ વરસ થયાં દર વરસ મેળો ભરાય છે, અને મહમદનો ઉપરાંત નીચ વર્ગના હિંદુઓ એની માનતા લે છે. ”

નવસારી ભાગળ.

સુરતમાં ઈ. સ. ૧૬૦૮ માં પેહેલ વેહેલા અંગ્રેજ લોકો વેપાર કરવા આવ્યા, તે વખતે સુરત શહેરની આસપાસ ફક્ત એક કિલ્લો હતો, તે “ શહેર પનાહ ” યાને શહેરને બચાવનારો એવા નામથી ઓળખાતો હતો. તેમાં ત્રણજ ભાગળ હતી. વરીઆવી, બરાહન પુરી, અને નવસારીભાગળ. પેલી નવસૈયદવાલી દરવા તે વખતથીજ નવસારી ભાગળની દક્ષિણે ઉભી હતી. સુરતનો વેહેવાર નવસારી સાથે એ ભાગળ માફતે ચાલતો હતો. એજ પ્રમાણે સુરતમાં નવસારી બજાર પણ છે.

શીવાજી અને પીંઢા-

રાઓ નવસારીમાં.

મરાઠાઓની જે ધાડ અને હુંટ સુરતમાં ચાલતી તેજ નવસારીમાં ચાલતી. બલકે પેહેલાં નવસારીમાં ધાડ પડતી અને પછી સુરત લુટાતું. ધાડપાડુ અને પીંઢારાતું નવસારીતો જોયા “ બાબ ઉલ ગુજરાત ” હતું. ગૂજરાત લુટવાની નવસારીમાંથી શરૂવાત થતી. પીંઢારાઓ કેમ આવતા અને કેમ લુટતા તે “ સુરતની તવારીખ ” આપણને બરાબર સીખવે છે. શીવાજીએ ગુજરાત તરફ નગર કરી,

તે વેળાએ તેણે બહિરજી નામના એક વિશ્વાશુ જાણુદને આતરફ ચારો-
 મારો જોધ આવવા મોકલ્યો. આ તરફની આબાદી જોધને તે પાછો ગયો.
 એટલે શીવાજીએ નાશકની જગ્યાએ જવાને બાંહાને ૪૦૦૦ લુટારા
 ભેગા કર્યા, અને આપણે આગલ કહી ગયા તેમ, ઇ. સ. ૧૬૬૪માં
 આ તરફ તેણે લુટા ચલાવી. અને ૪૦૦૦ ઘોડેસ્વાર લઈ આ ભાગમાં
 પેડો. ગમરાયનાં લોકો પોતાની જીજ્ઞસાભાવ ભોંયરાંઓમાં દાટવા લા-
 ગ્યાં. વારંવાર લુટા થવાથી લોકો પણ જાણી રહેલાં તે રાંધવાના
 સુલાની નિચે, અથવા દિવાલોની ફાટમાં, અને સંદાશની નીચે જીવનગાળો
 હોય તે સાંતતાં. કાઠતો ઘરમાં બારણાંને બાહારથી તાલું મારીને અથવા
 અંદરથી ખીલી દધને ભરાઈ બેસતાં. કામ્ર સુરત તરફ નાશી જતાં.
 શીવાજી અને તેના માણસો ઠર જીવે લુટ ચલાવતા. બાહાદુર લોકો
 સામે થતાં, હિંચકારાં લોકો શરણુ થતાં, અને ચાલાક લોકો પીંઢારાને
 છેતરવા યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ ચલાવતાં. નવસારીની એક બાહાદુર રજપુ-
 તાંણીની વાત ચાલે છે કે, તેને ત્યાં બે પીંઢારા ભરાયા. રજપુત બાહારે
 ગયો એટલે એક જણને તેણે ભોંય તળીઆંની ઓરડી તરફ આંગલી
 બતાવી, કે જે છે તે એમાં છે. અને બીજાને માળીયાં ઉપરનો મસ
 મોટો ઉડો પેટારો બતાવ્યો. એક પીંઢારો માળ ઉપર ગયો, તેની
 પુઠે જઈ પેટારો ખોલી આપ્યો. પેટારો ઉડો હોવાથી અંદરનો
 માલ લેવા પીંઢારો વાંકો વલી ડીંગાયો, કે તાંટયા પકડી બાહાદુર
 રજપુતાંણીએ પેટારામાં તેને ઉઠાવી દઈ બારણું નાંખી દઈ સાંકલ
 પોઈ દીધી. અને નિચે ઉતરી પડી ઓરડીમાં ભરાયલાં અંદર ખોલ-
 ખખેડ કરતો રેહવાદઈ હિંમત અને સમયસુચકતાથી બારણું બંધ કરી
 દીધું. રજપુત આવી લાગો અને રજપુતાંણીની હિંમત ઉપર આશ્રીત
 કરી પેલા બંનેને મરણતોલ હાલતમાં બીજો દહાડે બાહાર કાઢ્યા.
 એજ પ્રમાણેનો એક મોખેદનો દાખલો કહે છે. કે એક પીંઢારો તે-
 ના ઘરમાં આવ્યો તેને પોતાનો પેટારો ઉઘાડી આપી અંદરથી માલ
 જીજ્ઞસ લેવા કહ્યું. પીંઢારાએ જેવું ડોકું પેટારામાં ધાલ્યું, કે મોખેદ
 સાહેબે પેટારાનું બારણું પાડી નાંખ્યું, અને પીંઢારાની ડોકી કચડી
 રાખી ખોખરો કરી નાંખ્યો. એક હિંચકારી વાંણેણે બાળહંત્યાનું
 પાપ થાય કરીને પીંઢારાના દેખત એક કામળ બાળકને કુવામાં નાંખી
 દીધું. પીંઢારાએ બાળહંત્યામાંથી ઉગરવાને તેણીનું ઘર છોડી દીધું.
 પાછળથી વાણેણે મોક મુકી માથું અંધાળવા લાગી. કેમકે જન

કરતાં જીજીસને તેણીએ વાહાલી ગણવામાં પાપ કર્યું હતું. પીંઢારા નવસારીમાં આવતા તે દોડદોડમાં જોડલું લુટાય તેટલું એક એ દહાડામાંજ નાશ ભાગમાં લુટતા. કંઈ શાંત જીવેજ બધીવાર લુટાતું નોહોતું. એક મોહલામાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં દોડ દોડ ચલી રહે. કેમકે તે લોકોને પણ નવાળ અને મલેકના માણસોનો તથા બીજા બાહાદુર રૈયતનો ડર હતો. ધાડ પડી ત્યારે એકવાર એક દોસીએ એવી તાલ લગાવી, કે ઘરમાંથી અનાજનાં થોડાંએક હાલ્લાં લાવી ધરના બારણાં આગળ ફેડી નાખ્યાં, અને ઓટલા ઉપર બેસી રડવા લાગી. પીંઢારાઓ જેવા તેણીના ઘર આગળ આવ્યા તેવાજ તેઓએ આ દેખાવ જોઈ એવું વિચાર્યું કે, તેમના કોઈ ભાઈબંધ પીંઢારાઓ આ મોહોલો લુટી ગયા છે, અને જીજીસભાવ લઈને અનાજના હાંદલાં બાહાર ફેડી ગયલા છે, આવા ખોટા ખ્યાલથી તેઓ પેલી દોસીના ઘરમાં તો નહીંજ પેલા પણ આખા મોહોલામાં પણ નહીં પેલા !

એકવાર પીંઢારાઓએ નવસારીમાંથી લુટેલું તમામ દ્રવ્ય અને જીજીસભાવ નવસારીનાજ એક ધોભીનો બળદ લુંટીલઈ તે ઉપર તે લાદી લઈ ગયા. અર્ધવચ્ચે ગયા ને મોગલ સરકારના લોકો ઉપરથી તેમના ઉપર હુમલો ચાલતાં નાશભાગ ચાલી. બધેલો બલદ ત્યાંથી છુટ્યો તે આખા પોતાના ધોબી ધણીને ત્યાં આવી ઉભો. એ રીતે એક ધોબી નેહાલ થઈ ગયો. પીંઢારા આવ્યા ત્યારે એક ઓરતે પોતાના ધણીને જીજીસભાવ સંતાડવા તાકીદ કરી આગળમાં વટાણાં રેડી દીધા. વટાણા ઉપરથી ચાલતા માણસના પગ લપસી પડે છે, એ વાત જાણીતી હોવાથી તેણીએ આ સમયસુચકતા વાપડી. તે ઉપરથી દોડતાં પીંઢારાઓ સરી પડવા લાગ્યા. ઘરમાં દાખલ થવાને એમ કરતાં થોડીક વાર લાગી અને જનસભાવ ઉંચું નીચું કરવામાં ધર-ધણી ફાવ્યો.

“બતાવ ધન

કાંહ છે ?”

એમ છતાં તે પીંઢારાઓ દાટેલું શંતાડેલું, કે બચાવેલું છુપાવેલું ધનદોલત બતાવા માટે ધરધણીઓ ઉપર ધણી ધણી સખતાઈ કરતા.

ધોડાની માફક માણસોનાં મોઢાંમાં મરચાંના તોળડા બાંધતા ! ગરમ તાટવેલા શલ્યા પકડાવતા ! ઉની ઉની તવા ઉપર ઉભા રખાવતા ! આંખમાં તપકીર દાખતા ! સંદારમાં મુંડી ચાંપત્તા ! વગેરે વગેરે

અનેક ઉપાયોથી આપણા નોશાકરા આપદાદાઓને હિણુતા અને પુછતા-
ને પુછતા એજ કે, “ અતાવ ધન કાંહ છે ? ” એ ભાઈઓના પાસે પાસે
એ ધર હતાં. એક ધરમાં ભોંયર* હતું અને બીજામાં નોહતું. તેમના
મોહોલામાં પીંઢારાઓ પેદા; કે જે ધરમાં ભોંયર* નોહતું તે ધરવાલા
ભાઈએ પાસેના ધરમાં પોતાના માળ્યાં ઉપરથી સામાન નાંખવા માંડ્યો.
સામાનની ગાંસડીઓ પૂરી થઈત્યારે પીંઢારો બોલ્યો, “ બસ એટલીજ ! ”
એમ કેહતાંની સાથેજ મોખેદના હાંગળ ગગડી ગયા. અને સામાન લઈ
દઈને પણ આ છેતરપીંડી કરવા માટે તે મોખેદને માળ્યાં ઉપરજ છ-
કડીને સજ્જડ માર માર્યો. જામારૂપઆશાખાંદાંનના એક ભોળા મો-
ખેદ પોતાના ઓટલા ઉપર વંદીદાદનો પોથો લખતા હતા. પીંઢારાઓ
તેવણના મોહાલ્લામાં જેવા પેદા, કે તેવણે વંદીદાદનો પોથો અને અ-
વસ્તાની બીજી કેતાઓનું પોતલું બાંધી નાશવા માંડ્યું. પીંઢારો સમ-
જ્યો કે ધન દોલત લઈને તે નાશો છે. મોખેદ સાહેબ કરગરી કેહવા
લાગા “ જે ભઈ આએ મારી કીમતી દોલત છે. એને તું નાચડક ! ”
પીંઢારો તે ઉપરથી લલચાયો, અને પુછ્યું કે એમાં શું છે ! મોખેદ
કહે, “ જે છે તે બધું એમાંજ છે તો. તતવતો બધું એમાંજ છે. એ-
વડે મુઆનું બી થાય ને જીવતાનું બી થાય. ” આ ઉપરથી પીંઢારાએ
જોસદાંન ઝુટવી લીધું, અને પોથો ઉથલાવા લાગો, તો તેમાં કંઈ
દીકું નહીં. એટલે અકેકું પાંતું ફાડતો જાય ને મોખેદ બચારા રડીને
કકલી પડતા જાય; તેમ તેમ પેલો કેહતો જાય, કે ધન દોલત બતાવ.
મોખેદ બચારા આંખ પાણી કરી બોલાવથી કહે, કે ધન દોલત સૌ
તો એજ છે. આખરે પોથો ફાડી પીંઢારો* ચાલ્યો ગયો.

નિર્ધન નવસારી.

એ પીંઢારાઓ સામે બળતવારીથી અંગ્રેજ
લોકો અને વલંદા લોકો લડતા. પણ તે
જમાનામાં તેઓની સંખ્યા પણ નાહની હોવાથી તેઓ પોતાના જાત
ભાઈઓનું જ રક્ષણ કરી શકતા. પાછળથી અંગ્રેજ કંપનિના અમલદારોએ
સુરતની પ્રજાનોતો બચાવ કરવા માંડ્યો. અને તે ઉપરથી સુરતના ન-

* પીંઢારા શબ્દનો સાધારણ લોક એવો અર્થ સમજાવે છે કે, પ-
શ્ચ+ધારા; યાને ધાડ પાડવાનું પણ યાને વૃત લેનારા. પણ વલી સત્તાદાર
રીતે તે શબ્દ સંસ્કૃત પિણ્ડાર ઉપરથી પિંડારા અથવા ગોવાલ્યા કરીને
સમજાવામાં આવે છે. અને તે ગોવાલ્યાઓ પાછળથી હુટનું કામ ચલાવતા
હોવાથી તેજ નામે ઓળખાતા રહેલા છે.

વાળે તો તેના ઈનામમાં એ કંપની ઉપર ૩૫ ટકા જકાત હતું તેને બદલે ૧ ટકા કર્યું. શીવાજીની આ ભાગમાં ઈ. સ. ૧૬૬૪ની ધાડ વેળા નવસારી સુરત વગેરે ટેકાંણેથી કરોડ રૂપિયા સૂધી શીવાજી પુને લઈ ગયો કહેવાય છે. એ લુટ પછી પાંચ વરસ રહી પાછો આપણા આ ગરીબ ભાગો ઉપર લુટ ચલાવા આવ્યો. ઈ. સ. ૧૬૭૦-૧૬૭૧-૧૬૭૪-૧૬૭૫માં તેની લુટ ભારે હતી. નવસારીતો નિર્ધન થઈનેજ રહ્યું, પણ સુરતને લુટ્યું તો લુટ્યું પણ આખરે સળગાવી દઈ ગયો. લોકો પાયમાલ થયા. વેપાર ધંધો ભાગી પડ્યો. નાશભાગ કરી લોકો પરદેશ જતા રહ્યા; તેમાંથી કોઈ કુટુંબો તો પાછાં ફર્યાજ નહીં. નવસારીના જે કુટુંબો નાહાં તેતો મુબમમાં મંડાઈ ગયાં. તે વખત અમાઁની નવસારીની સુરતથી ઉતરતી સગાઇ મુબમ સાથે અટકગની ગણાતી હતી. શીવાજી પોતે કેમ લુટ ચલાવતો તેને માટે સુરતની તવારીખમાં કહેલું છેકે, શીવાજી અગાઉથી ફકીરને વેશે એકલો મોહલ્લે મોહલ્લે ફરી જતો, અને તાલેવંત લોકો ક્યાં ક્યાં વસે છે, તે નગરીઓ અને પરાંઓ નજરમાં રાખતો. ઈ. સ. ૧૬૮૦માં શીવાજી મરણ પામ્યો ત્યારે સુરત અઢાવીશીમાં એટલે નવસારીમાં પણ સઘળે લોકોમાં ખુશાલી થઈ. આપણું નોશારી શેહેર તે વેળા ઔરંગઝેબને તાબે હતું. સુરત અને આસપાસના લોકોની ખરાબી શીવાજીએ કરેલી જાણી તે કોધાયમાન થયો. શીવાજીના રાજ્ય ઉપર તે ચઢાઈ લઈ ગયો. તેના દીકરા શંભાજીને મકડી કેદ કરીધો. શંભાજીએ પેગંબર હઝરત મહમદને ગાળ દીધી છે એવું તોહમત મુકી તેની જીવતાં જીવત જીભ કાપી નખાવી, અને તેની આંખોમાં લોહાંનો ઢગઢગતો સળીઓ ઘોંચાવી તેનો શીરચ્છેદ કર્યો. આ સળથી પણ કંઈ પીંગરાઓ ધરાયા નોહોતા. શીવાજીના લશ્કરના જંગલી મરાઠાઓ લુટતા ! લુટ નહીં મળતી તે ધરમાં મારફાડ કરતા ! ઉંધા લટકાવતા ! ભારવટે તાંગી નીચે બળતું કરતા ! અને તેના કરતાં માખાપના રૂપરૂ, ભાઇએહેનના સમક્ષ, સ્ત્રીઓને નગ્ન કરી દાંહાંમ દેતા. અને લાજ લુટતા ! અને ફાવે તો સાથે ઉંચકી જતા ! શીવાજીનું નામ સાંભલી નવસારીના કહો કે સુરતના સર્વે લોકો ઠરઠર કાંપતા અને તેનાથી હેબકી જતાં. એ પ્રમાણે દખ્ખણના દેશીઓએ શુજરાતના દેશીઓને હેરાંન વેરાંન કરી પાયમાલ કર્યા છે. ગરીબ નોશાકરાઓની અને નરમ સુરતીઓની લુટ લઈ જઈ પોતાના દેશી જાતભાઈઓને તે આપી દેતો. ખપ જોગું રાખી બ્રાહ્મણોને દાન કરતો. એક ગમથી

લોકો એવી રીતે લુટાતાં ત્યારે બીજી ગમથી આરંગજેય હિંદુઓ પાસેથી પેસા કઢાવી મુસલમાનોને આપતો. તે વખતે પારસીઓની સાથે મુસલ-
તે વખતની સરકાર. માનો ધણી સારી રીતે વર્તતા. તે વખતે ન-

વસારી શેહેર સુરત અફઝીનીશીમાં હતું, અને તે તમામ ૨૮ મહાલો મલી વાર્ષિક આવક ૧૩ લાખની હતી, બ્યારે આજે માત્ર નવસારી પ્રાંતનીજ આવક તેથી બેવડી છે. તે વેલાએ “ નજીસારી ” ની પેદાશ માત્ર ૬૦૩૨૦૦ દામની હતી (૪૦ દામનો એક રૂબ્બો થાય છે.) સુરતમાં જે પ્રમાણે તે વખતે રાજવલિવટ ચાલતો તે પ્રમાણેજ નવસારીમાં નાહના પાયા ઉપર ચાલતો. તે એવી રીતે કે, નવસારીનો વડો હાકમ સુરતમાં “ મુત્સદ્દી ” ના એલકામથી રાજ ચલાવતો. તેના હાથ નીચે ઇનસાફ કરનાર જે જરૂર તે “ કાઝી ” કહેવાતો. તેથી ઉતરતો અમલદાર “ વાંકા નવીશ ” ના નામે ઓળખાતો હતો. તેના તાબામાં ફક્તરખાંનું રહેતું. જકાતખાતાંના ઉપરીને “ શાહે બંદર ” ને નામે ઓળખતા. શેહેરોના બંદોબસ્ત માટે ઉપરીઓ હતા. નવસારીના ઉપરીને મલેક કહેતા, અને તેના હાથ હેઠલના મેજીસ્ટ્રેટને “ કોટવાલ ” કહેતા. તેના હાથ હેઠળ એક ફોજદાર રહેતો. એ કોટવાલ તથા ફોજદાર પોતે પણ રાતે ૯ કલાકથી પાંચલી રાતે ૩ વાગા સુધી શેહેરમાં “ રોન ” (Round) ફરતા અને શેહેરની પાસખાંની કરતા. કેમકે એક રાતે કેડેપણ ખાતર નહીં પડે એમ બનવું નવાઇ જેવું ગણાતું. વળી નવસારીમાં તે વેળાએ લોકોને સજ્જગ રાખવાને અને સાવધ રહેવાને આખી રાત દોલ અફાળતા “ દાંડીઆ ” ફરતા રહેતા. રાજ્યરંગવિષે લખાણ કરના બેસ્થે તો ઘણું છે, પરંતુ, જે ગાયકવાડોએ ગાયકવાડી રાજ ઉપર હકુમત ચલાવી હતી તેઓએજ નવસારી ઉપર ચલાવી, તેમજ જે મુગલ પાદશાહો અને સુરતના નવાબો, મુત્સદ્દીઓએ ગુજરાતમાં હાકમી કરી તેઓએજ નવસારી ઉપર પણ ચલાવી, માટે તેઓનું ખ્યાન લખાવાની જરૂર જોઇ નથી.

ફરજીઆત

સાદાપણું.

એવી રીતે લોકોમાં ચોર લુટારાનો અને પી-
દારા તથા ગ્રાસીયાઓનો ભારેડર હતો. થોડાક સિવાય બીજાઓથી મોટી હવેલી બંધાતી નહીં. ગાડી ઘોડેમેસી ફરતું નહીં. સારાં કપડાં પહેરી બાહાર નીકળાતું નો-
હતું. આજના પેહેરવેશના રેવાજથી કિલકુંજ હતું, કે ઘરમાં સાફ સાફ પેહેરવું, પણ બાહાર જવાનો વખત થાય ત્યારે દોડીની ફગલી, ને ફાટલો

એડા પેહેરવો પડતો ! બોલતા એડા પેહેરનારની કમખખતી થતી. ઓરતો જવલેજ એકલી આહાર નીકલતી. તેમાં જવાન ખુબસુરત ઓરતથી તો આહાર નીકલી શકાતું જ નોહતું. ખુબસુરતી એતો ગોયા તેણીને કેદખાંતાની બેડી હતી. જાણે ઓરતે ખુબસુરત પેદા પડવું, એ-
તો તે દાહાડા ઉપર ગુન્હાનું કામ હતું. ઓરતોને જો ન છુટકે પાંણી-
છાંણીએ આહાર જવું હોય તો પાંચ સાતનું ટોળું ચર્ધ નીકલી શકાતું.
લોકોની દયાનત. તે વખતના આપણા લોકોના પ્રમાણીકપણા

માટે લખે છેકે, વેપારીઓમાં પ્રમાણી-

કપણું મોટું હતું. રૂપીઆની બાંધીને સીસ કરેલી થેલીઓ એક
ઠેકણીથી બીજી ઠેકણી વગર ગણવે અને વગર પરખવે વરસના વરસ
આપ લે કરવામાં આવતી એવી તે વખતે સાદુ દયાનત હતી. તેની તેજ
થેલીઓ એક બીજાને ત્યાં આપ લે થતી. તે વખતે દસ્તાવેજ ઉપર
શાખ વડીક સુરજ અને ચંદ્ર ને નામે થતી. વેપારમાં પણ ખરકત હતી.
નવસારીમાં તો ખુમલા, વાંસ, ચોખા, નાલ્યર, અને ગોળનો વેપાર તે
વખતે બહુ દીપેસો હતો. પારશીઓ વડીક માંછલાં વેચતા. ધણેભાગે
નવસારી અને સુરતનો લગભગ બધી ખતનો (લોહાર સોની જેવા
આતસ ઉપર જવાલ ગુજરનારા ધંધા અને હલકી ખતના નીચ પેશા
શિવાયના) વેપાર રોજગાર પારશીઓના હાથમાં હતો. સુથાર, માંછી
પસ્તાકીઓ, વણકર, ખેડૂત, શીપાર્ધ, વ્યાજખોરા, ગાંધી, વગેરે તમામ
પારશીઓ હતા. વેપારમાં તે વખતે થોડામાં ધણો નફો હતો. અને થોડામાં
ધણી ખરકત તેઓ સમજતા. તે વખતના પારશીઓનો લાગવગ જેવો
તેવો નોહોતો. નવસારીમાં મોખેદ બેહોદાનોમાં થયલી ખુનામરકીના
ગુન્હામાં ફાંસીને લાકડે ચઢે એવા ૧૨ તોહમતદારોને સુરતના શેઠ
કુંવરજી નાહનાભાઈએ પોતાના લાગવગથી ફાંસીએ જતા અટકાવ્યા
હતા. એટલું જ નહીં પણ કહે છેકે, સુરતના એક પ્રખ્યાત ખાંદાંનનો
પારસી નખીરો ઈંગ્રેજોની કાથીમાં ચોરી કરવા જતાં દારૂખાનાં અને
હથ્થારખાનામાં ઉતરી પડ્યો; અને ત્યાં દીવા સલગાવતાં દારૂખાનું
સળગી ઉઠી એક માણસનો ભોગ લીધો. તે છોકરા ઉપર રાજદોહ માટે
પ્રપંચ કરવાનો અને ખુન કરવાનો વાંક મેલી પટેડીને દહાડે ફાંસી
દેવાનો ઠરાવ થયલો, તેને ફાંસીને લાકડેથી નવસારીના દેશાઈ મનોચેરજી
ખરશેદજીએ પોતાના લાગવગથી છોડવ્યો હતો, અને તેને માટે “ ઉન્ને
તો ઉન્ની બમ્મધ ” વાલો ખ્યાલ આજેપણ સુરતમાં ગવાય છે.

અઢારમી સદીની શરૂવાતમાં સુરતમાં પારશીઓ કેમ અને ક્યારે વધ્યા
 નવસારીઓ તે વીશે “ સુરતની તવારીખ ” માં લખે
 પારસી-સુરતને છેકે, “ નવસારી પેશાના હાથમાં ગયું.
 વસાવ્યું. ત્યાં કામદારોના જુલમ તથા મરાઠાઓની
 વારંવારની લુટથી પારસીઓ કંટાળી ગયા.

તેથી એકી વખતે આસરે ૧૦૦૦-૨૦૦૦ પારસીઓ પોતાના કુટુંબ
 કબીલા સહીત સુરત આવ્યા. તેઓએ “ રસ્તમ પુરા ” નામનું આખું
 પર્વ નવસારીવાસાનેતુનું વસાવ્યું. અને રોચાંનને કેટલાંક વરસ
 લગી નવસારીનેજ દોખમે ચઢવા લાવતા. આડે દહાડે તેમને એ
 કામમાં મુશ્કેલી લાગતી નહીં હશે, પણ ચોમાસામાં કાઢવ કીચલમાં
 તથા નદીઓ રેલપાણીથી ભરપૂર હોય, તેવા વખતમાં તેમને હેરાનગતી
 અતિશય પડતી, તેથી રસ્તમપુરાની (નોશાકરી) પારશી અંગુમનના તે
 વખતના પટેલ અમલપંદીઆરજી શેરાખજીએ નવાખ મીર મોમીન-
 ખાન (જે ઈ. સ. ૧૭૫૫માં સુરતના નવાખની માદીએ આવ્યો
 હતો) પાસે પીપલોદ તથા ભરથાણાના સીમાડાપરજ જમીન લઈ
 ઉંઘરાણું કરી પીળા પથ્થરનું એક દોખમું બંધાવ્યું. એ જમીન રસ્તમ-
 પરાંના સઘળા પારસીઓને માટે વકફ તરીકે મારીમાં વંશપરંપરા
 આપ્યા બાબતનું નવાખ સાહેબે મોહોર સાથનું ફરમાન આપ્યું છે. ”
 પારશીઓમાં જે પ્રકારના દોખમા બોલાય છે. પદાનીઆઓનું, અને
 વગર પદાંન્યાઓનું. યાને નવસારીના લોકો મુરદાંના મોંઢાં ઉપર પદાંન
 નામનો લુગડાંનો કકડો બાંધે છે, અને સુરત તરફનાઓમાં તેવો રેવાજ
 નથી. તેથી પદાંનીઆઓને આગળ જમાનામાં દોખમે ચઢવામાં
 હરકત પડતી. નવસારીના લોકો પદાનીઆ હોવાથી, સુરત ગયાં ત્યાંથી
 પણ સુરદું ચઢવા નવસારી લાવતા. વરસાદ પાણીમાં, નદી નાલામાં
 બ્યારે રેલના કે પૂરના પાણી ચઢતાં, ત્યારે કહે છેકે દહાડાઓ લગી
 પાણી ઓસરતાં સૂધી મુરદાંને ઝાડ ઉપર બાંધી રાખવાં પડેલાંના
 દાખલા બન્યા છે. જાણે બળ્લર હાટ કરવા જવાનું હોય, તેમ સુરત
 મયલા નવસારીના પારશીઓ ચાલતા નવસારી આવતા. તે એટલે
 સુધી કે મહિનાના જેટલા હમકારા, તેટલા દહાડા સુરત જઈ વસેલા
 ઘણા નોશાકરા મોખેદો માત્ર કરશલી દોરી સાથે લઈને ચાલતા આતશ-
 બેહેરાંમ સાહેબને શેનદો કરવા નવસારી આવતા, અને બપોરે અને
 ખાંધલઈને પાછા સુરતમાં સાંજે તો દાખલ થઈ જતા.

ઇસ્તમઅલીખાન. નવસારીમાં જે વેલાએ લુટતો સમય સમી ગયો હતો, ત્યારે ઈ. સ. ૧૭૨૩ પછી સુરતના નવાખતો મોગલાઈ જીલ્લમ, અને નવાખી દ્વાર વધી પડ્યો. તેમાં ઈ. સ. ૧૭૨૩ માં ઇસ્તમઅલી નામના એક બાહાદુર સિપાહને નવાખ બનાવી સુરત અને નવસારીની હાકમી તેને મોગલ સરકારે સોંપી. તે બેકે મરાઠાઓને પૂરો પડ્યો ખરો, તોપણ લોકોને કિલ્લામાંથી ચુલમાં પડ્યાં. મરાઠા લુટાઈઓથી છુટીને હવે મોગલાઈ મારમાં છુંદાવા લાગ્યાં. ઇસ્તમઅલીખાન પોતાના બાઈના 'ખુનનું' વેર લેવા મરાઠા સામે લડવા અમદાવાદ ગયો, ત્યાં તે માર્ગે ગયો. અને જે પ્રમાણે ધરાની બાહાદુર પેહેલવાન ઇસ્તમને પેટે બાહાદુર બેટો શોરાબ પેદા પડ્યો હતો, તેજ પ્રમાણે ઇસ્તમઅલીખાનને પેટે બાહાદુર બેટો શોહરાબખાન આવત્યો હતો. તેણે પણ નવસારી કિપર બાપના જેવોજ જીલ્લમ ભરી રાખ્યો. સુરતનો હાકમ મુસદ્દી ગણાતો હતો ત્યાં સુધી તો ઠીકજ હતું, પણ ઈ. સ. ૧૭૩૩ માં સુરત અક્ષવીશીનો હાકમ “ નવાખ ” ના પૌઢ નામથી ચાને વાઈસરાય જેવો ગણાવા લાગ્યો ત્યારથી, ચાને નવાખ તેગબખતખાનના વખતથી નવાખી દ્વાર ધણો વધી પડ્યો હતો. તેના વખતમાં સુરતમાં “ નવાખની સ્વારી ” બહુ હાકમાઈથી નીકળતી હતી. અને આજે જેમ વડોદરે દશેરાની સ્વારી બેવા લોકો જાય છે, તેમ નવસારીથી એ સ્વારી નીકળવાને દિવસે પુષ્કલ લોક સુરત જતું હતું.

નવસારીમાં

ઈ. સ. ૧૭૨૯માં એકએક તાપી, મીઠોલા,

મોટી રેલ.

અને પૂર્ણા નદિઓમાં રેલ ચઢી આવી. ન.

વસારીમાં તો તમામ પાકનો નાશ થયો

હતો. પૂર્ણા નદિને કાંઠેના પારશીઓના તમામ મોહોલાઓ રેલમાં દુબી રહ્યા હતા. ઘણાં ઘરોમાંતો માળપર વેર રેલના પાણીનો વોહ ચાકતો હતો. લોકોમાં ધબરાટ બહુ ફેલાયો. કેમકે સુરતમાં એ રેલથી ભારે ખરાબી હતી. ત્યાંતો લોકો ઝાડ ઉપર અને ઘરના છાપરાંઓ ઉપર બમે દહાડાં બુખાં બેસી રહ્યાં હતાં !

પારશીઓનો પોશાક. સુરતના હિંદુ તથા પારશીઓનો જે પોશાક

૧૮ મી સદી અને ૧૯ મી સદીની શ-

રવાતમાં હતો, તેજ નવસારીના હિંદુ અને પારશીઓનો હતો. તે એટલે સુધી કે પેહેરવાના બેજા વડીક સુરતથી નવસારીમાં મંગાવામાં આવતા હતા. સુરતની તવારીખમાં તે વીશે અચ્છું ખ્યાન કરેલું છે. તે વખતના

લોકોનો પોશાક સાદો હતો. સવળાં લોકો હાથે વણેલાં તલબદ્ધ બાંધે
 લુગડાં પહેરતાં હતાં. હિંદુઓ હલકી પાંચડીઓ અને દોડી તથા ખાદીના
 અંગરખા અને ઘેતીયાં પહેરતા હતા. હિંદુ સ્ત્રીઓ ધરેણું ધાલતી
 તે પોશ્વક અને લાખથી ભરેલાં હતાં. મોટા ભાગે રૂપાના ધરેણું હતાં.
 અને તલવંગરોજ શેતાના તે પહેરતા. પારશી લોકોમાં ૧૮ મી સદીમાં
 અને ૧૯મી સદીની શરૂઆતમાં મોટા ભાગે છીટની સુતરાકિ, હાથે
 બાંધેલી પાંચડી પહેરવાનો નવસારીમાં રેવાજ હતો. વલી દરેક રણુની
 પાંચડીઓ જુદી હતી. તાપના દહાડાની જુદી, ઠાઠના દહાડાની જુદી,
 અને ચોમાસામાં પહેરવાની પાંચડી જુદી હતી. ધણીઓ તે એ સદીઓમાં
 પણ લાલ કસુંબા પાંચડી પહેરતા અંગરખાને બદલે દોડીના ખમા
 અથવા નીમા પહેરતા. તેની ઉપર ખીજોડીની “ કમ્મર ” બાંધવાનો
 રેવાજ હતો. કમ્મરે ખીજોડી બાંધ્યા વિના બહાર જવું અવિવેકી
 ગણાતું. આજે પણ દેશાઈ ખાંદાનમાં તે રેવાજ કેટલાક સાહેબો રાખી
 રહેલા જણાશે. સુરતમાં વગર ચાંચના, પણ નવસારીમાં ચાંચના જોડા
 પહેરતા. જોડા પણ ભારી ધરખમ, અને વાંધરી બાંધવાના હતા.
 ચોમાસામાં તે લાકડાંના જોડા અને ખડકિ કે પાંચડી પહેરવામાં આવતી.
 મરદોમાં પણ ધણીકો નાક કાન વીંધારી વાલી પહેરતા. પારશીઓ
 પણ રાતે પોતીયાં પહેરીને સુતા હતા. પારસણે સુતરાકિ સાડી,
 સુતરાકિ ઇબ્ર, અને ધાંધડ તથા ચણીયા પહેરતી. શદરા અને માથા-
 બાંના પણ બડાં દોડીના પહેરતાં, તે જોડે એ તવારીખમાં કહે છે તેમ
 નવસારીમાં ઉંચા પ્રકારની મલમલ પણ ખનતી હતી. “ જણી મલમલ
 નવસારી અને ભરૂચમાં ખનતી; તેવી કેમ કેમ જોઈ નહોતી. ” કાંચલી
 પહેરવાનો, કપાળે ચાંદલો ચોદવાનો અથવા તીર્થ કરવાનો ચાલ હતો.
 સુરતમાંતો ધણીકે પારસણે આંખ આંદને બહાર નીકળતી. હાથે હિંદુ
 માફક પોહોલા પટાના કાળાં લાકડાં, ધાતુ, કે કાગળ કાચના ચુડા પહેરતી
 હતી !

ખાધાનો ખોરાક. નવસારીમાં ૧૯ મી સદીની અધવચ સુધી
 તે ઘણી સોંધવારી હતી. દરેક વસ્તુ સોજી
 અને સસતી મળતી. પૈસે પેદા કરવા ઘણાં મોંઘાં હતાં. આ જમાનાની
 માફક આવક થોડી ને ખર્ચ ઘણો નોહોતો, પણ ખર્ચ થોડો ને આવક
 ઘણી હતી. “ હિંદુ લોકો ઘરમાં તેમજ લગન મરણના વરામાં શું
 ખાતા ? તેઓ ઘણું કરીને જોડા ચોખ્ખાનો ભાત, દાળ, કઢી તથા શાક

ખાતા. ઉતરતા લોકો વાલ તથા રોટલા ખાતા. જે સખસ ગોળ તથા ઘઉંના લોટની ગોળખાપડી ખવાડતો તે તવંગર ગણાતો. ઘી, માખણ, દુધ સસ્તું છતાં, તે ઘણું ઓછું વાપરવામાં આવતું. વરામાં ખાંડ જવલેજ વાપરવામાં આવતી. પારશી લોકોનો ખોરાક પણ સાદો હતો. તેઓ ઘરમાં ઘણું સાદું ખાતા, (આજના જેવી ખાધાની વરણાગી નોહોતી.) તેમજ લગન તથા મરણના વરામાં પણ તેવું જ હતું. જડા ચોખા, અને મગની કે વાલની દાળ. એ દાળને મોઢી ગણી કોઢતો દાળને ઠેકણે કોહણું કે વેગણાની યુરીઆનીથી કામ લેતા. માંસનો ખોરાક તે વખતે વરામાં વપરાતો નહોતો. દારૂતાડી વરામાં પાવામાં આવતું નોહતું. ”

ખેતીવાડી.

નવસારી, એ ગુજરાતનો મુખ્ય ભાગ, અને ગુજરાત એતો “ હિંદુસ્તાનનો આગ ” ગણાયલો ઉત્તમ ખેતીવાડીનો હતો હરેલો છે. એટલે પછી નવસારીની જમીનની ફળદ્રુપતા વિષે વિચાર કરવાનો હોયજ શાંતો ? “ નવસારી ગંદેવીની જમીનમાં પથ્થર વાવે તો તેનેખી ફળ આવે ” એવી અતિશયોકિતની કહેતી છે. એ ભાગ મધેની કેરી જેવી ઉત્તમ ગણાય છે તેવી ખીજે કેડેતી ગણાઇ નથી. સુરત અઠાવીશીના એ તમામ ભાગ વીશે સ્ટેવોરીન્શ મુસાફરે કહેલું છેકે “ ૧૮ મી સદીના ખેડુતો ઉદયોગી ખેડુત હતા. ખેડયા વગરની જમીન કવચિતજ નજરે પડતી. સુરતની આસપાસની ખેતી ઘણી ઉત્તમ હતી. ખેતરોને વાડ કરતા, અને વાડેવાડ આંખા આંખલીના શોભાયમાન ઝાડો આવી રહેલાં હતાં. તેમાં ભાત, ઘઉં, બાજરી અને ખીજે દાણો થતો હતો. કપાસ, સણ, તંબાકુ સારો થતો હતો. ” સુરત સાથે, એશીયા-યુરોપ-અને આફ્રિકા દેશના બધાંમલી ૮૪ બંદરો ને વહેવાર હોવાથી “ ચોંદાશી બંદરનો વાવરો ” કહેવાતો, તે બંદરોમાં સર્વથી પેહેલું બંદર આપણા નવસારીને મુકેલું છે. પ્રથમ તો પારશીઓ પણ ખેડુતો હતા, અને સર રીચર્ડ ટેપલે (મુંબઈના ગવરનર) તાતા શેઠવાલાં દોખમા વખતે દેશાઈ બરજોરજી નવરોજીને કહી સમજાવ્યું હતું કે:—

“ તમે ખેડુત ઉપરથી દેશાઈ થયા છો. ”

સુરત જીત્યું ત્યારે નવસારીનો હૃદયો.

સુરતના નવાબના હાથમાંથી જ્યારે ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં અંગ્રેજ સરકારે સુરત લઈ લીધું, ત્યારે મુબઇના ગવર્નર જોનાથન દંકન ઉપર નવસારીના દેશાધીજીને ત્યાંથી મોબારકબાદીનો પેગાંમ તથા ભેટ સો-ગાદનો સામાન ગયો હતો. અને તે નવસારી સાથનો સુરતનો સંબંધ જારી રાખવાનું ગોચર ધજન હતું. એ બદલ મી. જોનાથન દંકને લખેલી નોંધમાં પણ લખેલું છે કે “પેશવાના (ગાયકવાડના) દેશાધી નવરોજીને ત્યાંથી મેવો તથા ધુળ આવ્યાં.”

નાંણાનું ચલણ. સુરતમાં જે નાંણું ચાલતું, તેજ નવસારી-માં ચાલતું હતું. માત્ર “અકબરશાહી”

અને “દામ” તું ચલણ વપરાતું નોહતું. બાકી આંગાશાહી રૂપ્યા તો નવસારીમાં પણ સુરત પેટેજ આગળ વપરાયલા નોંધાયલા છે. પાછળથી “સુરતી” અને “ભરૂચી” રૂપ્યા નવસારીમાં ચાલેલા જણાયા છે. તે ભરૂચીમાં પણ વલી ૧૫ આનાવાળાથી તે છેક ૧૨ આના સુધીના ઘસાઇ રહેલા રૂપ્યા વટાય સાથે વપરાતા. તેમાં વલી સકકઠ-લીસો-બાજેલો-ટાંણેલો-નાંકેલ-અતરીઓ-સીસેલ-ત્રાંબાનો એ સૌ સુરતની માફકજ નવસારીમાં ચાલખાતા હતા. સુરતની તવારીખ ઉપરથી તેના ભાવો પણ જણાયા છે.

સિકકાનું નામ—કિંમત આંના.

નાંકેલ	૧૫	એ ઉપરાંત સોલાકી, એડીદાર વગેરે ખાંમીભર્યા રૂપીયા જે સુરતમાં નહીં ચાલતા તે નવસારીમાં ચાલી જતા. “સુરતી” શિવાય કોઇ પણ રૂપીઆની કિંમત પુરા ૧૬ આના ઉપજતી નોહોતી. આજે વડોદરામાં જુના બાબાશાહી રૂપીઆની ઢપના અર્ધા-પાવલાં-એઆંના વગેરે રૂ-
ટાંણેલો	૧૪	
અનતારીયો	૧૪	
બાજેલો	૧૪	
સીસેલ	૭	
ત્રાંબાનો	૨	

પાંના નાંણા આવતાં હતાં. પૈસા પણ તે ઢપના આવતા હતા. કહે છે કે ત્રાંબાનો એક આનો પણ આવતો હતો. વલી બદાંમ અને કો-

કીડું પણ નવસારીમાં ચળણ આજથી ૨૫ વરસ ઉપર હતું. એક પ-
 ઘસાની ૧૦૦ કે તેથી ઓછી બદામ (આપણે ખાઈએ છે તે નહીં
 ખંભુરી), અને એક બદામની ૨ કોડી મલતી. નાહના ચલણે લો-
 કેને મોટો ફાયદો હતો. ૧ પાછ અને ઉપર ૪ બદામ આપેતા તે
 આજનો “ સવાયો ” ગણાતો. ૧૨ બદામની નાહાસડી કેહવાતી. અને
 છ બદામની “ દમડી ” કેહવાતી. નવસારીમાં ઘણે ભાગેતો એવી આ-
 પ લે ચાલતી, કે સુથારને મોચી જોડો શીવી આપે, અને શુથાર મો-
 ચીને વીઢણા વગેરેના હાથા ધડી આપે. વૈદોને ત્યાં વટીક ખેડુતો જુ-
 વાર આપતા, એટલુંજ નહીં પણ છેલ્લાં છેલ્લાં નવસારીમાં બ્યારે
 માત્ર એજ વધીલો હતો ત્યારે તેઓને બસેર પાંછેર જુવાર આપી કામ
 કરાવામાં આવતું.

મજૂરી અને ભાવ તાલ.

છેક ૧૯ મી સદીની અધવચ સુધીમાં મજૂરીના દર ઘણાજ
 ઓછા હતા. તેમજ અનાજની ઘણી સોંધવારી હતી. જેમ દર ઓછા તેમ
 લોકો સુખી હતાં. સંવત ૧૮૨૧-૨૨-૨૩-૨૪ શાયેના મહાપુબ્ય દેશાર્ધ
 શ્રી ખુરશેહજી તેડમુલજીના રોજમેસોને આધારે તેમજ બીજી હાથની
 લખેલી વહી વગેરેથી તે વખતના અનાજના ભાવો તથા મજૂરીનો અડ-
 સટો નીકળે છે, જે ઘણે ભાગે સુરતના ભાવોને મળતોજ આવે છે. આ
 ભાવ ૧૮ મી સદીનો સુરતની તવારીખ પ્રમાણે આપ્યે છે:—
 ધંધાદારી. નવસારીની મજૂરીનો રોજ, આના. સુરતનો દર, આના.

સુથાર	૬	૪
લુહાર	૮	૮
દરજી	૩	૪
મોચી	૨	૨
મજૂર	૨	૩
કડિયા	૫	૪
ખાઇ મજૂર	૧૧	૧૧
ખેતીના મજૂર	૨	૨
ગોળા	૭	૬

ખાધા બદલના મળુર ૨૥ પૈસા
 કલામગર ૫૦ વાસણુ નાનામોટાં રૂ. ૧
 શાની ૧૨ આના
 કંસારો ૭ આના ૬ આના
 હળમ = મોટાં મરદનો ૧૥ પૈસા અને નાનાનો સવાયો. નવસારી પ્રમાણે.

અનાજ વીગેરે.	નવસારીના ખાવ રૂ.	સુરતનો દર રૂ.
ખાત અંગાલીયું	૪૥૥	હારો ૪ હારો
" સાળિયું	૨૥	" ૨ "
" કડા	૨૧	" ૨ "
ધઉનો લોટ	૦૥૥-૥૥૨	મણ ૦૧ મણ
ગુવાર બાજરી	૦૧	" ૦૭૩
દાળ તુવરની	૧	" ૦૧ "
દાળ ચણાની	૦૥૥	" ૦ "
કપાસ	૧૥૥	" ૧૥ "
ધી	૬૥	" ૪ "
દારૂ	૨૧ ૦૧	" ૨ "
દોલેલ	૨૧ ૨૨	" ૧૥ "
તેલ	૨૥	" ૨ "
દલાંણુ	૦૭	" ૦ "
મશાયો	૮	" ૦ "
ગાળ	૧૥૥ ૩૧	" ૧૧ "
મટન	૧	" ૧ "
હલવાન	૦૥	" ૦ "
તાડી	૦૧ વાસણુ ૧	૦૭
ધંડાં	૧ પૈનું ૧	૧ પૈનું ૧
મરઘાં	૧ આનાનું ૧	૧ આનાના ૨
મીઠું	૦૭-૧ મણ	૦૭-૧ મણ
દુધ	૦૧ ૨૥	" ૦૧ ૨
મરી	૪૥૥	" ૪ "
મરચાં	૦૧	" ૦૧ "
ખાંડ	૨૥	" ૨ "

કેરી	૦૪	"	૦૪	"
દોધી, કોણ	૦૪-૧૧	"	૦૪	"
કાપડ જીનું	૦૧૧ ૨	ગજ	૦૧	ગજ
કાપડ જાકું	૦૧	"	૦૪	"
ઈન્દરની લાકડાં	૪	"	૩	"
માલવાના "	૧ ૨	હેલ* એકના	૦૪	મણ
મુનો	૧૧	મણ	૦	
ઊં	૩	સો મણ	૦	
ત્રાંચું	૨૫	મણ	૦	
પીતલ	૪૫	"	૦	
ખંબરચી	૧	રોજ ૧ના	૦૧૧	રોજ ૧ના
પાણીભરા	૦૧ ૩	"	૦	
લાકડાં ફાડનારની-	૨૧ ૩	હેલ ૧ ના	૦	
મજૂરી				

એ પ્રમાણે સસતો સુકાળ તે વેળાએ હતો, તો લોકો સુખી કાં ન હોય ? તે વેળાએ જો પીંઢારાને ગરાશીઆઓનો જીવન નહોતો, તો લોકો દુઃખ જોવોતો શબ્દજ નાંજીત નહીં.

મારજેન મજૂરી. નવસારીમાં નહીં, પણ આખા નવસારી પ્રાંતમાં “મારજેન મજૂરી” યાને ધરેણે મુંકેલી મજૂરી ચાલતી. જેને મી. એથેતે Mortgage Labour કહેલી છે. દેશાઈઓ કોલીના છોકરાઓને પરણાવતા, અને તે છોકરાઓ નાહાણપણથીજ દેશાઈને ત્યાં મુકતમાં મજૂરી કરતા, અને બચ્ચું લેતા. તેઓને “કોલીનાં પોરાઓ”-“ગોલાં-મો”-વિગેરે સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવતા. તેઓ મારજેન મજૂરી કરતા. તેવા ૨૦૦-૩૦૦ કોલીઓ, તે “દેશાઈનું લશકર” ને નામે ઓલખાતા. અને કામ પડવે પીંઢારાઓની સામે તેઓ લડી શકતા. તેઓ ખાઈને મસ્ત થઈ રહેલા, દેશાઈની તાબેદારી અને નોકરી હરખથી ઉપાડવાને નીમકહલા-લીથી જીવ આપવા વટીક તત્પર રહેતા. એકજ દાખલો બસ થશે, કે

* નેલ= એટલે બેલગાડી; તેનો અપભ્રંશ હેલ થયો છે. જે જગાએ જે જીવસના લાવમાં જીવ્યું મુંક્યું હોય, તે લાવના આધાર ન મળવાથી મીંડાં મુંક્યાં છે.

સચીનના નવાબનો એક ખાસ નામીચી ફેરીનો આંખો સચીનમાં હતો. તેની ફેરી ચોરાય નહીં કરીને નવાબ, આરબ શીપાહોનો પેહેરો રાખતો. નવાબ અબ્દુલકરીમ યાકુતખાન (ખાલુમીઆ) દેશાઈ મન-ચેરજી ખરશેદજીના મિત્ર હતા. તેવણુ નવસારીમાં દેશાઈના પરોણા લેખે અત્રે આવ્યા હતા. બંન્ને વચ્ચે ખુશ તોલટપ્પા થતાં અકેકના લશકરની સરકરાહી ઉપર આવતાં, તે આંખાની ફેરી લાવવા નવાબે દેશાઈજીને કહ્યું. દેશાઈજીએ કાલીના પોરાઓનું “લશકર” બોલાવ્યું, અને દાર તથા વાલ રોટલાથી તૃપ્ત કરી આંખા ઉપરથી એકપણ ફેરી લાવવા ફરમાવ્યું. રાતોરાત આપણી “રીઝમીટ” દંડુકા વગેરે લખને સચીન ઉપર ગુપચુપ ચઢાઈ લઈ ગઈ. આરબોને મારી હાલી આંખાનું એકેએક ફળ પાંદડાં સુધાં સહવારના પોહોરમાં લાવી હાજર કરીધું. અને ખાલુમીઆએ અચરજ થઈ આ લશકરની તારીફ કરી. આજે પણ અત્રેના કાલીઓ નવસારીના ગરબામાં “લશકર કોનું ને કેહવાયરે-લશકર દેહાઈનું” કહેવાય. ” એવો ગરબો મીઠાસ લઈ લખને હોંશથી ગાતા ગાતા દેશાઈ દરવાજામાં દાખલ થાયછે. બીજો દાખલો એ છે કે, વડોદરેથી દેશાઈના કિંમતી દસ્તાવેજ લઈ આવતો એક કાલીનો પોરીયો રસ્તામાં માંદો મરણુતોલ પડ્યો. ભર્ય આગળ આવતાં તેને કાલેરા લાગુ પડ્યો, અને ગધેરમાંજ મરણુતોલ માંદો પડ્યો. તેણે પોતાનું મરણુ નજીક આવેલું પીછાંણી, પોતાના જીવજાનની દરકાર ન રાખતાં પોતાના ઘણીના કિંમતી કામજોનું પોડકું બચાવતો વિચાર કરી, જેમ તેમ પડતો આપડતો નજીકના એક ઝાડ આગળ ગયો, અને જેમ તેમ ચક્રમક પાડવાના લોહાંવતી તે ઝાડ નીચે જરા જેટલો ખાડો ખાડી તેમાં તે પોડકું સંતાડી ઉપર આસપાસના કચરાનો ઢગલો કરી મેળ્યો. તેણે વિચાર્યું કે, આ ઝાડ નીચે મરી જઈશ, તો આ પોડકું કોમને પણ સંશયભુત થઈ પડશે, તેથી ધસડતો ફસડતો પાછો પેલી ગધેર ઉપર જઈને પડ્યો. અને ત્યાંજ મરણુ પામ્યો. ઘણે દિવસે પુછા-પાછ થતાં જણાવ્યું કે વડોદરેથી કામજો લઈ નીકળેલા પોરીયાનો પતો મળતો નથી, ત્યારે વેહેમી કાલીઓએ, કહેછે કે, તેનું “માણુનું” મંડાવ્યું, અને તેમાં તે મરનારે આવી સર્વ હકીકત કહી; જે ઉપરથી પેલાં પોટલાંની તપાસ કરાવતાં આખા મળી આવ્યું હતું. એ પોટલાં મળી આવ્યાના કદાપિ બીજા સંજોગો પણ હશે, અને જાહલી “માણુના” ની વાત કયા જેવી પણ હશે, તોપણ એટલીજ વાત આપણુ

મુદાને તો ટેકા આપવા બસ છે કે, તે મારગેજ મળુરીવાલા કાલીઓ પોતાના ધણીનું નીમકહસાલ કરવાને પોતાના જીવનનની પણ દરકાર રાખતા નોહતા. વ્યારા, શાનમઠ, વગેરે ટેકાંણે તો યોધરા, દુબલા, કાલી ધોડયા, ગામઠ, ભીલ, અને વસાવા એ લોકોને ગામના સધન લોકો પાળતા, પરણાવતા, અને બચ્ચાંની માફક રાખતા, અને તેઓ ગુલાંમ જેવાજ થઈ રહેતા. ગોયા તે ગુલાંમી વેપાર આજે પણ તે તરફ મરી ગયો નથી, પણ ધણે ભાગે હૈયાત છે. એ ગરીબ લોકો પોતાના મુંબ્યાંના ખરચ માટે પોતે સાહુકારોને ત્યાં વેચાય છે. ૧૦૦ રૂપીઆ ખાતર તેઓ ૮-૧૦ વરસ સુધી પોતાને વેચે છે. રાંતી માલસોમાં તો ૩૫. ૨૫ માટે ૪-૫ વર્ષ બચારો ગરીબ ગામઠ ગુલાંમી કરતો. તે પણ માત્ર એકવેર ખાવાનું મેળવે, અને બીજી વેરને માટે તેના બચ્ચાં છોકરાં રળી લાવે તેમાંથી ખાય. વળી ફેરલાક ખેડવૈયા, સાહુકારના ગુલામ જેવા થઈ રહેલા. લુચ્યા સાહુકારો સાત આપરે તે બચારા દુબળાઓ સાથે હિશાબ કરવા બેશે. ચાલીશે અઢીએ દશ (!) અને દશે પા સાડાખાર (!) એવા હિશાબ કરી બચારાઓને નીચવી ને ખાલી કરી નાંખે. બચારે તે બચારાના હાથમાં બુજ પૈસા બચે, ત્યારે મનસે બોલે, “ઝોણુનું વરજ કંઈ છાઈ” નીંહ. મેથતો છારો પછરો પછણ પાક નહદો રાજ ઉતરેલો નીંહ.” એમ બચારા નહીં મોંઘવારીની મોંઘવારી સમજતા. જેથી હવે તેમના બચ્ચાંઓને સરકારે ભણાવા માંડયાથી કંઈક પણ ફાયદો થશે. તો બેકે દુબળાઓને લખતાં વાંચતાં નહીં આવડયાનો લાભ દસ્તાવેજો તપાસતાં કોર્ટ તેની તરફેણ જતી-કેમકે તેઓ નહીં લખતાં આવડયાથી શહી બીજા પાસે કરાવતા-પણ હવે માત્ર શહી કરતાં શીખ્યાથી કદાચ તે ગેરલાભ કેળવણીને બદલામ કરનારો નીવડે પણ ખરો.

જે લોકો સાહુકારના ગુલાંમ કે બચ્ચાં જેવા થઈ રહેતા, તેને વળી શેક દયાળુ થઈ વરસ દહાડે ૧ ધોતર, ૧ બંદી, અને ૧ ટોપી આલતો. ધણેભાગે તો તે ગુલાંમ તેના શેકને ધરતોજ માણસ થઈ પડે છે; અને વંશપરંપરા તેના કુટુંબમાં નોકરી બનવામાં આવે છે. બંશેર અનાજ અને તાડીના બરડાં ઉપર રાજ રહી નીમકહસાલીથી વર્તે છે.

અવ્યવસ્થિત રાજ.

“અસલી” વખતમાં* સુરત જીલ્લામાં, અને તેમ કરીને આ-
પણ નવસારીમાં કેવું અવ્યવસ્થિત રાજ ચાલતું હતું તે વીશે “રસ-
માળા” મધેના એક ફકરાનો તરજુમો સુરતની તવારીખે પુરો પાડેલો
છે, તે ઉપરથી હુંકમાં સમજાઈ જશે.

“ગાયકવાડ અને પેશ્વાની વારા ફરતી ચઢતી પડતી ગુજરાતમાં
થતી, તેમ તેમ તેઓ ગુજરાતને પોતાના વારામાં સુસતા. ગુજરાત એ-
ક, અને તેને સુસનાર જન્મ જેવા બે, એટલે ગુજરાતની દુર્દશામાં શી
બાકી? સન ૧૮૧૮ સુધી ગુજરાતવાસીથી નિર્મળ વસ્ત્ર પહેરાતાં નહિ,
તો નિર્મળ મનની તો આશાજ શી? કોઇને ઉજલો દીઠો તો આ-
ડીયા તૈયાર હતા. તેઓ ચાડી ખાય અને તે પ્રમાણે મુખ રાખના
મુખ સરદારો તેને જુલો. જન નામ ધરાવનારા સર્વ પદાર્થોને પૃથ્વીમાં દટા-
ઈ રહેવું પડતું. જ્યાં ત્યાં બળાતકાર, અન્યાય, અનીતિ, બિચાર, આદી
દુર્ગુણો પરીવાર માહલી રહેલો. અરે? ઇતિહાસમાં વાંચતાં અને કોઈ
ધરડા માણસનાથી સાંભળતાં આજપણ કમકમી આવે છે, એવી અવ-
સ્થામાં ગુજરાત પચી રહ્યું હતું. એવા અધકારમાં ઇ. સ. ૧૮૦૦ ની-
આલથી કહિંકહિંકિરણ પડવા માંડ્યાં.”

અવ્યવસ્થિત રાજ તે વખતે એટલું હતું, કે એક ચાડીયા દુશ્મને
જીલમી રક્ષાપુત્ર કાનોજ રાજ આગળ ચાડી ખાધાથી નવસારીના આખાં
દેશાઈ કુટુંબને, ધાવતાં બચ્યાંઓ સહ કેદ કરાવી વડોદરે પકડાવી મંગાવ્યું
હતું. તે તેવું નારાજ રાજ ૧૦૦ વરસ થયાં બાદ પડવા માંડ્યું હોય
એમ માનનારાઓ ઠગારો. છેક ઇ. સ. ૧૮૭૦ ના અરસામાં પણ
વડોદરામાં તેવું તેવું ઘણું ચાલ્યું હતું. આજે દેવાન તે કાલે કેદી થતો.
નામદાર મહારાજ ખડેરાવના પ્રિય દિવાન બાકી સીંધ્યાને વાંક પુરવાર
થયા વગર, કૈલાસવાસી મલ્લાહરાવ મહારાજની રાજનીતિમાં રાજ્યના બદ
સલાહકારોએ કેદ કરાવ્યો હતો. અને તેના પગમાં મણ લોખંડની બેડી,
અને હાથમાં ઝાડુ કાઢવાનો યુતારો આખી મૈલ દોઢ મૈલ સુધી રાજવાડા

* જ્યાં જ્યાં “અસલી” વખત એમ લખેલું છે ત્યાં જણવું કે
૧૯ મી સદીની અધવચ અગાઉના જમાનાઓમાં.

સધી ચલાવી લઈ જઈ, જે રાજવાડા આગળ તે હાકમી ચલાવતો, અને જે દરવાજા આગળ હજારો અરજદારો તેના દર્શનના અભિલાષિ રહેતા, તે આગળની ગટર સાફ કરાવામાં આવી હતી. અને છેવટે તેની છાતી ઉપર ચઢી ભેંશી જળરદસ્તીથી તેને ઝેરનો ખ્યાલો ભચડીકચડીને પાઈ મારી નાંખવામાં આવ્યો । આ તોંધ પાલ્લભે'ટની બ્લુ લુકમાં નોંધાયલી છે. વળી ગોવીંદ નાયક નામના કેદીને તો ખાવાને માટે પાશેર મર્યાનાં લુકમાં શેર બાજરીનો લોટ અને પાશેર મીઠું અને પાશેર લસણ ભેળી બનાવેલો રોટલો ફરજ પાડીને ખવડાવામાં આવતો, અને તે ઉપર પાણી પીવા માંગેતો એક નાહની ૨ ગોટની કરશલીમાં પાણી આપવામાં આવતું । વધારે પાણી અપાતું નોહોતું । આજની ધનશાસી ગાયકવાડ સરકારમાં તેવાં અધેર હવે રહ્યાં નથી, અને કેળવણીની દોલત કેળવાયલા મહારાજના આપાદ અને ન્યાયી રાજમાં આપણે કેવાં સુખી છીએ તેનો ખ્યાલ ઉપલા અન્યાયોથી થઈ શકશે. આગળ તો રજપુત ગરાસીયાઓ ગરીબ ખેડુતોના પાકથી ભરપુર ખેતરો સળગાવતા, લુટ ચલાવતા, અને ખુનો કરતા, હથીઆરબંધ માણસો રાખતા, આગલા રાજના વખતથી જેમ મળતું તેમ મેળવવાને કોશેશ કરતા. તેઓ એક ગામપર સીલટ સાથે તીર કાંમકાંવાળા માણસો મોકલતા. તેઓ ગામના દેશાઈ પાસે ગરાસ માંગતા. દેશાઈઓ તે ઉધરાવીને આપતા. કોઇવાર જેઠાએ તેથી વધારે ગરાસ લોકો પાસે ઉધરાવી વધારાનું નાણું દેશાઈ તથા ગરાશીઆઓના માણસો વેહેંચી લેતાં. આવી રીતે જુલમથી ખેડુતો પાસેથી લેતા, તેથી વારંવાર લડાઈ થતી, અને ખુનો થતાં. નવસારીના દેશાઈએ તો ગરાશીઆને તોડવાને બહુ પ્રયત્નો કર્યા હતા. દેશાઈ ખરશેદજીએ ગરાશીઆઓને ઠેકાણે લાવવાનીખીના સ્વચરિત્રમાં લખ્યાંજી લખી છે. ગામડીઆ ગરાસ આપવાની નાં પાડતા, તો ગરાશીઆ તેઓના ઘાસના કુંડાં સળગાવી મુંકતા, અથવા એકાદ ગાંમડીઆને પકડી ચીરી નાંખતા. તેમ છતાં જે ગરાસ ન આપતા તો આખું ગામ સળગાવી દેતા, અને બચારાં વાહલાં છોકરાં બચ્ચાંને કેદ કરી પકડી લઈ જતા. સુરતની તવારીખમાં તેના દાખલા આપ્યા છે. ગરાસીઆઓ નજીવે બાંહાંને પોતાનું ગરાસ લાગુ પાડી દેતા, તેના ધણા દાખલા દફતરે વટીક નોંધાયલા છે. મી. મોરીસન લખે છે કે, યુવા ગામમાં એક કુવા ઉપર બાયડીઓ પાણી ભરતી હતી, ત્યાં એક ગરાસીયો જઈ ચઢ્યો. તેણે થોડોક વાર કુવામાં જેઠા કર્યું, તેથી એક

આયડીએ પુછ્યું “ હાકોર શું જુઓ છો ? ” હાકોરે જવાબ દીધો કે તેનો આપ તે કુવામાં પડેલો છે, તેની સાથે તે વાતો કરે છે. આ ઉપરથી એક તીખલી સ્ત્રી બોલી કે “ તમારા આપા લુગડાં ભાંગે છે; કેમકે કુવાની ટાઢ ખમાતી નથી. ” હાકોરે પોતાના દીલપરથી વસ્ત્ર કાઢી કુવામાં નાંખ્યાં અને ચાલતો થયો. આ ગરાશીઓ યોડા દીવસ પછી તે ગામે પાછો ગયો, અને ફેટલાંક ધર સળગાવી દહને બોલ્યો કે, તેના આપને લુગડાં જોઈએ છે, તે લુગડાં માટે નાંખું આપો. તે વખતથી યુવા ગામમાં દર વરસ રૂ. ૩૦ નું ગરાસ દાખલ થયું. બીજી કહાંણી એવી નોંધાઈ છેકે, હુંગરી ગામમાં એક ગરાસીઆની ઠંકરાંણીને પ્રસવ થયો, અને છોકરો આવ્યો. તેણીનું કાઈ સચું વહાણું નહીં, તેથી ગામના પટેલે દયા ખાઈ ગોળ અને સુંઠ તેણીને માટે મોકલાવ્યું. બ્યારે તે છોકરો મોટો થયો ત્યારે તેણે દર વરસ સુંઠાંણાની રકમનો દાવો કર્યો, અને દયાની માને ડાકણ ખાતે લડાઈ ટંટો થયા છતાં, અંતે દર વરસ રૂ. ૧૫ નું ગરાસ તે ગામને માથે પડ્યું. એમ ધરમ કરતાં કરમ નડે, અને બેશને પાહું તેમાં પાડાને દામવા જેવું થતું. એ બધું અંધેરાજવાલાઓ મુગે મોઢે જોયા કરતા, અને અંધેર ચલાવા દેતા. ગરાસીઆ ઉપરાંત લુટારાના વળી ટોળે ટોળાં ઉતરી પડતાં. મારા-મારીઓ થતી. ખુતો થતાં. ગામડાઓને ઝેર દેતા. છાકટ પડી રહેતા. તે એટલે સુધી કે ઈ. સ. ૧૮૧૫ માં એક સીનીયર જડજે પોતાની સરકાર વખતે એવું મત નોંધ્યું હતું કે, “ નાતજાતના પટેલોનો અધીકાર નબળો પડી ગયાથી, તથા ઉતરતા કોઠા ચઢતાને માન આપવાને બંધાયેલા છે એમ જે સમજવામાં આવતું હતું તે સમજવું બંધ પડ્યાથી, એ અનીતિનો વધારો થયો છે, અને એજ કારણથી અસખ્ય દુરાચરણો અને નીચ દુરગુણો તથા વધતું જતું છાકટપણું ઉભરી નીકળ્યું છે. ” હુંટ અને ચાંચ્યા-ચોરી વધી પડી હતી. નદિ દર્યામાં વાહાંણુના વાંહાંણુ દુબારી દેવામાં આવતાં. પણ બ્રીટીશ સરકારે સુરત જીતી લીધું ત્યારથી એવાં કામો તરફ આંખઆગ્ર ધર્મ શક્યા નહીં. અંધેર રાજો વડીક જરા ચોંપ રાખવા લાગ્યાં. ઈ. સ. ૧૮૧૨ માં નામદાર સરકારે એવી ગોઠવણ કરી કે દરેક ગરાશીઆએ પોતાના જે જે ગામે ઉપર ગરાસ હોય તેનો આંકડો કલેક્ટર પાસેથી લખાવી લઈ જઈને ગામના દેશાઈને દેખાડવો. બીજે વરસે આગેવાન ગરાશીઆની સાથે મળીને એવી ગોઠવણ કરી કે કલેક્ટર ગરાસના આંકડા એકઠા કરે,

અને તે ગરાશીઆઓના આડતીઆને આપે. ગાયકવાડ અને દેશી રાજાઓમાં પણ આગળ આપણે કહી આવ્યા તેમ ગરાશના આંકડા મુકરર થઇ, રૈયત પાસે નહીં, પણ સરકાર પાસે ગરાશ લેવાનું શરૂ કરવામાં આવ્યાથી ઇ. સ. ૧૮૧૬થી એ તેલપુ નરમ પડ્યું. અધેરાજમાં આપણા બાપદાદાઓએ શાંશાં વિપત્તો ખમ્યાં છે । છેક ઇ. સ. ૧૮૭૩ સુધી તેવાં અધેર રાજ ચાલ્યાં છે. ધોળે દિવસે એક મહારાજ રૈયતની પોતાને ગમે તે આબરુદાર સ્ત્રીને પકડાવી મંગાવી બળાત્કાર ગુમ્મરતો હતો. તેવી ૫૦૦ સ્ત્રીઓને તે મહારાજએ બગાડી હતી. તેના કમકમાટ ઉપજે એવા હેવાલો પાર્લામેન્ટની બ્લુબુકમાં નોંધેલા છે, તે આ ઠેકાણે ઉતારી લેતાં પણ શરમ લાગે છે.

નવસારીમાં રેલ્વે અને વીજલીનો કાસદ.

નવસારીમાં જ્યારે રેલ્વે જેવું સાધન ન હતું ત્યારે મુ'બઇ તરફ જવાને માટે બેલગાડાં વપરાતાં હતાં. વેહેલવાનની ગાડીઓ રેલ્વેનું કામ બજાવતી. ૮ થી ૧૦ દહાડે મુ'બઇ પોહોંચી શકાતું. સુરત જવાને ધણા લોકો પગે ચાલીને જતા, તો ધણાઓ ગાડાંમાં જતા. શ્રીમંત લોકોને ત્યાં માફાની ગાડીઓ હતી. તે વખતે મુ'બઇ જવું, તે ગોચા હિંદુસ્થાનથી આફ્રીકા જવા જેવું ભારે હતું. કેમકે રસ્તામાં ચોર લુટાડે અને ફાડી ખાનારાં જનવરોની બહુ દેહશત રહેતી. હુનશી કુઇ તરફની “ ગંદેવીની ગધેર ” ને રસ્તે મુ'બઇ જવાતું. તેથી મુ'બઇ કમાવા રળવા ગયલાઓ ૮-૧૦ વરસે પાછા અત્રે આવી શકતા. એક ધણી મુ'બઇ રળવા કમાવા જાય, તે જાણે પાછો આવવાનોજ નહીં હોય, એવી રહારોડ તેના ઘરમાં ચાલતી. અને તેની ગાડી મોહોલામાંથી પસાર થાય તે જાણે એક મરનારને લઇને ખાંધીઆઓ ગેહાંન ઉંચકી જતા હોય એવું બયાનક લાગતું. પાછલી રાતે ગાડું આવી ઘર આગળ છુટે ત્યારથી રહારોડ ચાલતી. ધણીવાર એવી રહારોડથી અજાણાઓ કોઈ મરી ગયું હશે એવોજ ખ્યાલ કરતા. જૈરાંઓ મોહલાને નાંકે સુધી આંસુપાણી કરતાં કરતાં મુંકવા જતાં. મુ'બઇ જનાર ધણી પણ ધણા આંખપાણી કરતો. વળી મરદ લોકો પૈકી કેટલાકો બખર સુધી, તો કેટલાકો “ ગંદેવીની ચોકી ” ને નામે ઓળખાતી હુનશીકુઇની પછ-

વાડેની ટેકડી સૂધી જતા. અને ઘણા અતલગના દોસ્તો વળી ગદેવી સૂધી વળાવા જતા. તેજ પ્રમાણે જ્યારે મુ'બઈથી કોઈ આવે ત્યારે તેને લેવા જવાનું રેશન ગદેવીની યોજીજ હતું. અને ઘણા આખરદારોને લેવા ગદેવી સૂધી જતા. વળી કેટલાક લોકોતો સંવત ૧૯૦૦ ના અરસા સુધી સુરતને બંદરેથી મુ'બઈ જ આવ કરતા. મુ'બઈથી માલ આવતો તેતો સુરત બંદરેથી વાહાણમાં આવતો. એ ગાડીઓ બાડે ફેરવનારા વેહેલવાંતો પારશીઓ હતા. નવસારીમાં લંગડાવાડમાં જન્મેલા આપણા પારશી કવિ મી. મનચેરજી કવશજી લંગડા ઉર્ " મનસુખ " * ના બાપદાદાઓ સુધ અને લંગડાવાલાઓ વેહેલવાનનું* કામ કરતા હતા.

આ પ્રમાણે સફરની આપદા હોવાથી તે વેળાએ " દિલ્લીને જાંપે " જવું એ ઘણું મોટું પરાક્રમ અને સાહસ કહેવાતો. દરિયાની સફર કરવી તે વેળાએ ઘણી ભય ભરેલી ગણાતી. દિલ્લી જઈ આવે એટલે તે વેળાએ ગોયા ખીજી દુન્યામાંજ જઈ આવેલા જોવું ગણાતું. તેમાંથી પણ નવસારીના દેશાઈ દશતુરે દિલ્લી જઈ આવતા. કેટલાક નોશાકરાઓ તે વેળાથીજ ચીન, સીંગાપોર, વગેરે દુર દરાજ ઠેકાણે જતા. પણ ઘણે ભાગે પાછા ફરતા નોહોતા. એ બધી આપદા મટી જવાનું છેક ઈ. સ. ૧૮૫૭ થી શરૂ થયું. એક ગમ હિંદુસ્થાનમાં સત્તાવનનો બળવો ચાલી રહ્યો હતો, ત્યારે ખીજી ગમ આપણા નવસારીમાં રેલ્વે લાઇન નાંખવાનું શરૂ થતું હતું. મુ'બઈ અને નવસારી વચ્ચે રેલ્વેનો વહેવાર ચાલવાનું પેહેલવેહેલું ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં શરૂ થયું. લોકો અજબ અજબ થઈ બોલતાં કે " આંખ વીંચીને પાછી કંઘાડયે તેટલાં તો સુરત જવાયય " ! પવન-

*એ મી. મનસુખ નવસારીના લંગડાવાડમાં નહિને કાંઠે આવેલાં બી-શ્માર હાલતમાં હાલ મોજુદ છે તે ઘરમાં શાપુરજી નવરોજી સુધને પેટ જન્મ્યા હતા. એવણના એક વડીલ પુરૂષ પગે લંગડાતા હોવાથી એવણના ખાંદાંનની અટક " લંગડાના " ની પડેલી છે, અને તે ખાંદાંન જે મોહોલામાં વસતું હતું તેનું નામ " લંગડાવાડ " પડેલું છે. ટુંકમાં આપણો પારશી કવિ મી. મનસુખ પણ એક નોશાકરોજ છે, એ આ ઠેકાણે નોંધી રાખેલું નોંધ જરો નહીં. વળી ખીજી પારશી કવિઓ મી. શીરોજ. ર. ખાતલીવાલા અને મી. ખ. ખ. ફરામશેજ પણ નોશાકરાઓજ છે.

*હેલ = ગાડી (પાછળથી વેહેલનો અપભ્રંશ હેલ = ગાડી થયો છે.) અને વાન=રાખનાર. વેહેલવાંન એટલે ગાડી રાખનાર, અથવા ગાડી બાડે ફેરવનાર.

પાવડીની કથા તો સાંભળેલી અને આતો નજરે જોઇ ધરડાંઓમાં તો અચરતીનો પાર ન રહ્યો. એ રેલ્વે શરૂ થઇ ત્યારથીજ મોંઘવારી શરૂ થઇ. એક પલ્લામાં સુખ થયું, અને બીજામાં દુઃખ થયું. રેલ્વેથી લોકોનો ધંધો રોજગાર ચાલવા લાગ્યો. નીમાજગરા ટેકડાનો એક ભાગ તોડીને ત્યાં રેલ્વે સ્ટેશન સ્થાપ્યું. તે જુનું સ્ટેશન ૧૨ વરસ થયાં તોડી નાંખીને સવા લાખનું નવું સ્ટેશન હાલે બંધાયું છે. બી. બી. એન્ડ. સી. આર્થ. રેલ્વેમાં એ સ્ટેશન આવેલું છે, અને આપણું એ સ્ટેશન બીજા નંબરના સ્ટેશનમાં મુકાયલું છે.

રેલ્વે સાથેજ વીજલીક કાસદ નવસારીમાં આવ્યો. યાને ઇ. સ. ૧૮૫૭ થીજ તારના દોરડાં નાંખવાનું કામ પણ શરૂ થયું. તારનાં દોરડાં ન હતાં તે વખતે ખેત્રીઓ અને કાસદો ટપાલ લઇને તારની ખબર વડીક લઇ જતા. ઓછામાં ઓછા ૩-૪ દહાડા કાસદને મુબઈ જતાં લાગતા. આજે તો સ્ટેશન ઉપર, તેમજ શહેરમાં પોષ્ટઆરીસમાં, એમ બે ટેકાંએ તારના દોરડાં નંખાયલાં હોવાથી લોકોને ખેવડું સુખ થયું છે. તો જોકે આજે પણ કેટલે તાર આવે છે, કે લોકો ગભરાઇને હાંબ મુકી દે છે. કેમકે તાર તો કોઈ મરી ગયાંનોજ આવે, એવો તે જરૂરનો લોકો સમજે છે !

ટપાલ સીસ્ટમ.

હાલનું ટપાલ ખાતું (પોષ્ટ ઓફીસ) જેવું આગળ કશું નોહોતું. હાલનું પોષ્ટ ખાતું પણ રેલ્વે થયા પછીજ થયું છે. પ્રથમ તો સારી આંટવાલા શાહુકારોની પેઢી ઉપર આખા કસબાનો ટપાલ એકઠો થયા કરતો ! અને આઠ દહાડા સુધી તે કાગળો પેલી પેઢી ઉપર એકઠાં થયાં કરતાં ! વળી ઘણું જરૂરનું, યાને હાલ તાર માર્ફતે ખબર આપ્યે છીએ તેવી ખબર આપવા જેવું હોય, તો સ્પેશીઅલ કાસદ તે પેઢી-વાલો કાઢતો, અને તેનો દર પણ વધારે હતો. ટપાલ ઉપર ટીકીટ ચોઢવાની નોહોતી. પણ હલકાં ભારી પાકીટ પ્રમાણે બે આનાથી એક રૂપિયો સુધી પેઢી-વાલો લેતો. અને આઠ દહાડે એક ખેપીઓ મુબઈ મોકળવામાં આવતો. વળી મદેની-વલસાડ-તારાપોર વગેરે મથકેથી ખેપીઆ બદલાતા. વડોદરા પણ તેજ પ્રમાણે કાગળો જતાં. આઠ દહાડામાં ઘણાંમાં ઘણાં ૫૦ કાગળો

ભેગાં થતાં. જોખમના કાગળો શ્રીમંતો પોત પોતાના કાસદો પાસેજ મોકળતા. જરૂરા કાસદોએ દોઢ દહાડામાં વડોદરે, અને ૩ દહાડામાં મુંબઈ જરૂરી કાગળો પોહોંચાડેલાંના દાખલા બનેલા છે. એક પોલ્યા દેશાઈના મા મરવા પડ્યાં, તેના દીકરાને મોં જોવાને મુંબઈથી તેડાવ્યો. કાસદ ૪ થે દહાડે મુંબઈ પુગો ! અને ૩ દહાડામાં તેજ બલદોની મારતી ગાડીથી તે દીકરો મુંબઈથી નવસારી આવી લાગી મરતી માતું મોં જોવા પામેલાની વાતો ચાલે છે. કાસદોને છુટતા, તેથી બીલામું નાંખેલી શા-હી વડી પોતાની પીઠ ઉપર સંદેસો લખાવી લઈ ફકીરને વેશે તાતા ખાં-દાંનના ખેપીઆઓ વડોદરા ખાતે દેશાઈના સરકાર દરબારી ખટપટના કાગળો લઈ ગયલાંના દાખલા નોંધાયલા છે. છુટાંને લીધે તો ઘણા કાસદો તો જોડના માંજરમાં રૂકકો ખોસી લઈ જઈ પોહયાંડતા. મુંબઈથી આવેલાં કાગળો એક વહીમાં શહી કરાવી લઈ જોના તેના આપવામાં આવતાં, અને તે પણ પેઢીવાલાને ત્યાં જઈને લઈ આવવાં પડતાં. મુંબઈમાં પણ એવીજ ખાંતગી પેઢીઓ ટપાલનું કામ કરતી. અને હાલની સીસ્ટમના પોષ્ટ ખાતાં નીકળ્યાં ત્યારથી તે વહીવટ બંધ પડ્યો. સરકારે ફરજિયાત તે રૂઢી બંધ પડાવી. તોપણ અત્રે નોશાકરાઓને મગર થવા જોગ એક ખીના નોંધવા જેવી છેકે, પોષ્ટ ખાતાંના કાગળો ગમે ત્યાં પોતાના છાપ મારી, પોષ્ટ આપીસની માર્શલ વગર, મેલમાં બાહારે બાહાર મોકળવાનો હક, અંગ્રેજ સરકારે બધેથી બંધ પડાવ્યા છતાં, એકલા એકજ નોશાકરા નાંમે આ. દાદાભાઈ બમનજી કકલ્યાને આજે પણ આપેલો છે. જે હક આજે પણ તેવણના વારસો મુંબઈ-બાહારકોટ-ખારા કુવાની સામે ચલાવતા કહેવાય છે.

આગળ જ્યારે ૮ દહાડે ૫૦ કાગળો પેઢી ઉપર ભેગાં થતાં, ત્યારે આજે નવસારીમાં ૫ ટપાલવાલા રોજ કાગળ વેહેંચવા ફરે છે, તોપણ તે જલદી વેહેંચાઈ શકાતાં નથી. કેમકે સરાસરી ૧૦૦૦ કાગળોની આવજ નવસારી પોષ્ટ આપીસમાંથી થાય છે.

શેરના સટાની નવસારી ઉપર અસર

“ સને ૧૮૬૦ માં અમેરિકામાં લડાઈ જગ્યાથી ઈંગ્લાંદમાં અમેરિકાનો ૩ આવી શક્યો નહીં, કેમકે લડાઈ ટંટાને લીધે ત્યાં ૩ પાક્યોજ

નહીં. તેથી હિંદુસ્થાનના ૩ નો ભાવ વધી ગયો. જે ૩ એકસો ૩૫૫ ખાંડી મળતો તેના રૂ. ૭૦૦ થી ૮૦૦ ઊપજ્યા. આવા મેંબા ભાવને લીધે કરોડો રૂપ્યાની નહીં ધારેલી દોલત આ દેશમાં હિંદુવાંદથી ધસગાથ આવી. ખેડૂતો, વેપારીઓ વગેરે એકાએક તવંગર બની ગયા. આવી રીતે એકદમ પૈસો વધી પડ્યાથી મુંબઈમાં એક નવી જાતની ઘેલાઈ ઉભી થઈ. હિંદુવાંદમાં જેવી રીતે અગાઉ પાયમાલી થઈ હતી તેવી પાયમાલી થઈ. દરિયો પુરી જમીન બતાવવા, પારકા દેશો સાથે વેપાર કરવા, વગેરે, ગાંડા ગાંડા વિચારો ઉભા થયા. મોટી મોટી કંપનીઓ થઈ, શેરના સટા ચાલ્યા. વગર નફે, વગર વેપારે તે શેરના કાગળીયાંના ભાવ એકના દશ થઈ પડ્યા, તેથી તે વેચીને તેમાંથી નીકલી નાકા તેઓ તાલેવાન થઈ પડ્યા. જેઓ એથી પણ વધારે નફો ખાવાની આશાએ તે ચીટડાં રાખી રહ્યા તેઓ પાયમાલ થયા. એવી રીતે મીર લોકો ફફીર થયા અને ફફીર લોકો મીર થયા.

શેર સત્તાની ગાંડાઈમાં મોટી મોટી જીલ્લપાઈસો થઈ. ગરીબ લાચાર મજૂર, દળનારીઓ, રેલ્વે કાંટનારીઓ, પાંધુની ભરનારાં, (મોબેટ) સરખાં સરવે લોભાઈ ગયાં. જણસ ભાવ વેચી વેચીને શેર લીધા. તે સઘળાં પાયમાલ થયાં. એ ગાંડાઈ ન નીકળી હોતતો (નવસારીમાં) જે કેટલાંએક ધર્મને નામે કામો થયાં છે, તે કામો આત નહીં.”

“તે વખતે મુંબઈના ધણાએક તવંગર પારસીઓ (નવસારી) તરફ ઉપરાસાપરી ફરવા આવ્યા હતા. તેઓ ૩ ના વેપારમાં લાખો રૂપ્યા કમાયા હતા. મરહુમ શેઠો રસ્તમજી તથા શીરામજી જમશેદજી જીજીભાઈ તથા શેઠ ખરશેદજી ફરદુનજી પારખ તથા શેઠ બેરાંમજી જીજીભાઈ વગેરેએ પોતાની મુસાફરીમાં ગરીબ ગુરખાંઓને ભારે સખાવતો કરી હતી. પાણીના પરખ, અવાડા, કુવા, ધર્મશાળા, નિશાળો, દવાખાનાં વગેરે (નવસારીમાં થયાં તે શેર સટાને પણ આભારી છે.) કાણ જાણ કેવી છે એ વિચારથી શેઠ રસ્તમજી તથા શીરામજીએ એક બે વરસમાં લાખો રૂપીઆ આપ્યા. તેઓએ નાતજાતનો તફાવત રાખ્યા વના હિંદુ, મુસલમાન, કે પારસી, એ સઘળાંના દુઃખ ટાળવાને લાખો રૂ. ની દોલત આપી દીધી. (નવસારીના પારસીઓને વેહેંચાણુ ને નામે મૂઠે મૂઠે રૂપ્યા આપ્યા હતા. જતા આવતા ગરીબ મુસલમાન કે હિંદુઓના દિલ ઉપર પાવલી બેઆંતીના ખોભા નાંખવામાં આવતા.)

નવસારીમાં સગાં વાહવાને સોનાની જ્યુસો, હુગડાં, ધરખાર વડીક બંધાવી આપ્યાં હતાં. મૂંઠે મૂંઠે મળતું જોઈ, જોણે કે જોના બાપદાદાએ હાથ ઓરેલો નહીં, તેવા કેટલાક હાથ ઓરતા થઈ ગયા. મોખેદોમાં વેહેંચાંણ પુકળ હતું. વળી એ શેરો નવસારીથી સુરત કે ઉદવાડે આતશખેરાંમને સેજડો કરવા જતા, તો મોખેદો તથા બીજીકા તેઓની પુઠે સુરત પણ જતા. ધણા મોખેદો તે વખતથી તવંગર થઈ ગયા છે. નવસારીમાં મોંઘવારી વખતે ચોખ્ખાની ગુણોની ગુણો તેઓ ઘેર ખેડાં પોંહોંચાડતા. તવડી મામમાં દોખમાની ક્રિયા થઈ ત્યારે ચુરમા, મલીદા, અને મીઠાઈનીતો ન્યાતો શેઠ શોરાબજી બાતલીવાલાએ ખવાડી ! ”

શેઠ રસ્તમજીએ પોતાના ૩ મિત્રો દસ્તુર કેકોબાદજી રસ્તમજીને તથા દેશાઈ બરજોરજી નવરોજીને અને બમનજી દારાબજી પોલ્યા દેશાઈને મોટી મોટી રકમોના શેરો ભેટ આપ્યા હતા. દેશાઈ બરજોરજીએ તો ડહાપણ વાપરી તુરત વટાવી લીધા, પણ બીજા એ સાહેબોએ વધારે મળવાની લાલચમાં ગુમાવી દીધા. રસ્તમજી શેઠે એકેક દોસ્તને માટે એકેક ગાડું ભરીને તો કપડાંના ટાકા, જ્યુસો, વાસણ કુસણો વીગેરે મોકલ્યાં હતાં ! મજેશરના ગરીબ લોકો શેરના સત્તાની સખાવતથી શોના રૂપાંના બાંગડાં સાંકડાં પેહેરવા પામ્યાં ! એવી એવી ધણી અસરો મુંબઈના શેર સટાની નવસારીમાં લાભકારક થઈ હતી.*

નવસારીનો ન્યાય.

નવસારીમાં મુગલાઈ રાજવહિવટમાં નવસારીનો મલેક મુખ્ય ન્યાયાધિશ હતો. તેના હાથમાં ખુનના મુકદ્દમા વડીક ચુકવવાનો અધિકાર હતો. જ્યારે ગાયકવાડી રાજ્ય સ્થાપન થયું ત્યારે ન્યાયનું કામ

*આ ઠેકાણે જાણીતું અગત્યનું થઈ પડશે કે, સર જમશેદજી નવસારી આવેલા, તે વેળાએ ૩ ગજ પોહલાં છુંપડાં જેવાં મજેશર વાછા મોહલા મધેના જે ધરના ચીખ્યાંમાં પોતાનો જન્મ થયો હતો, તેને પગે પડવા આવ્યા હતા, અને તેજ ચીરીયું સમરાવી અસલ સ્થિતિમાં રાખી વાપડવા પોતાના એક ખેશીને સોંપી ગયા- અને ગરીબી હાલતમાં જ્યારે પેહેલવેહેલા મુંબઈ ધંધાને મટી ગયા તે વેળાએ જે પડોશણે તેવણને ભાત્યું કરી આપેલું તેને તેણી નેહાલ કીધી હતી.

પ્રારંભમાં દેશાધને ત્યાં હતું. ગમે એવા ગુન્હાનો નિકાલ તેઓ કરતા. રફતે રફતે ગાયકવાડીમાં ન્યાયતું લગભગ તમામ કામ એક ફાજદાર જેવો અધિકારી પણ ભોગવવા લાગ્યો હતો. નવસારીનો શુભો તે વેળાએ મુખ્ય ન્યાયાધિશ હતો. ખુનની સજનો બદલો ફાંસીથી નહીં હતો, પણ તરેહવાર કમકમાટ ભરેલી રીતે ખુનીના જીવ લેવાતા. કેટલાક ગુન્હેગારોને તો ઝેર પાચલી શોતીઓના ફટકા વડી ભર બળરમાં ઉભા રાખી લોકોની ઠક વચ્ચે મારવામાં આવતા હતા. અને મારી રહીને મીઠાંતું પાણી પેલા શોટીના શેરો ઉપર છાંટવામાં આવતું, અને ચચરાટ તથા અગન બહુ થતી. એક વાર ચારપુલ આગળના મુસલમાનવાડમાં રહેતો એક મુસલમાન પરદેશ ગયો. તેના ૪ દોસ્તોએ તેની ઝેરહાજરીનો લાભ લઈ તેની ખુમસુરત ઓરત ઉપર રાત્રીને વખતે બળાત્કાર ગુજાર્યો. અને તે કરપીણ કામથી ન ધરાતાં તેણીને કાપી નાંખી મહા કૃત્રિમ કર્યું. તે બાઈની ૭-૮ વર્ષની નાહની બાળકી હેબકી જમને કાંથીના એકાદ ખુણામાં ભરાઈ રહી. સહવારમાં મોંઝે સુધી મોહલાના લોકોએ તેણીના બારણા બંધ જોઈ, બારણા ઉતારી આ કમકમાટ બંધો દેખાવ દીધો. ગડબડ થતાં પેલી છોકરી સંતાઈ રહેલી બાહાર આવી રહી પડી, અને એહવાલ કહેા કે, મારા કાકાઓએ (અર્થાત બાપના મિત્રો) આવી તેણીની માને કાપી નાંખી છે. તપાસ કરતાં તે સર્વ મુજબ પકડાયો. નવસારીના શુભાએ તે દરેકને અકેકાં બેલગાડાં ઉપર બંધાવ્યા. અને મેશના ટીલાં તપકાં કરાવી, ખાસાંના હારો પેહરાની ૪ ગાડાંઓ મોહલ્લે મોહલ્લે ફેરવ્યાં. મોહલ્લાને દરેક નાંકે ગાડાં ઉભાં રાખી, મારાઓ છોં બરફાતે તેમ ખુનીઓના માથાં અને બરડા ઉપર મોટા ભારી દાંગો મારતા, અને લોહીલુહાણ કરી તે ઉપર મીઠાંતું પાણી રેડતા. તરાકિતાના ચકલા ઉપર લાવતાં બે તો મરીજ રહ્યા, અને તોપણ તેઓના ઉપર માર પડવોતો ચાલુજ હતો. એમ કરી તે ૪ પાપીઓના પ્રાણ લીધા. એ દેખાવ નજરે જોનારાં આજે પણ હેયાત છે. અને આ વાતતો જાણીતી છે, કે જે પોતાં હેડાંનાઓએ આ દેખાવ આપાદ જોયલો હતો, તેમણે આખું એક વર્ષ સુધી તાપ આવવી ચાલુ રહી હતી. કહે છે કે દર વર્ષે જે દહાડા ઉપર તે દેખાવ લોકોએ જોયલો તેજ દહાડા ઉપર ધણા વર્ષો સુધી તેઓને તાપ ચઢી આવતી હતી!

એવો તે વેળાએ શુભાને અધિકાર હતો. ઇન્સાફતું કામ દાંગ-

ધકા વગરનું તો હતુંજ. કોઇ ચોક્કસ ન્યાયાધિશ ન હતો. ફોજદારના હાથમાં આવે તો ફોજદાર ઇનશાફ અને સજા કરે. અને દેશાધના હાથમાં આવે તો દેશાધ ઇનશાફ કરે. જે દેશાધના હાથમાં મામલત હોય તેના દરવાજામાં લાકડાંનું ખોળું તો પડીજ રહેતું. ગુનેહગારને તે ખોળાંમાં પગ ઘસાવી બેસાડી રાખવામાં આવતા. મલેકના વખતમાં તો વળી મોટા લોકોને ગેરઈનશાફ થાય તે સુરત ખાતેની “કરાઇ હજુરી અદાલત” માં અપીલ પણ જઈ શકતા. ગરીબોને માટે ન્યાય જેવું નોહતું. “Justice was sold to the Rich and refused to the Poor” એ કહેવત તે વેળાએ ખરેખર અમલમાં હતી. તે વખતે ન્યાયની અદાલતો, ચોટી-દેવડી-ચપુત્રા-કોટવાલી-અમીની, વગેરે નામેથી ઓળખાતી. તે વખતે ઇનશાફની અદાલત તે ગોયા સરકારી મેહેસુલ ખાતું હતું. ન્યાયને બાહાણે નાંણું ભેગું કરવામાં આવતું. સુરતમાં જ્યારે ઇ. સ. ૧૭૯૬માં અંગ્રેજ સરકારે દોંડી પીટાવી કે “અંગ્રેજ સરકાર કોઈ પણ વખતે કોઈ પણ દુઃખીની ફરીઆદ સાંભલવા તૈયાર છે. સરકારના દરવાજા ગમે ત્યારે દાદ માંગનાર માટે ખુલ્લા છે.” ત્યારે નવસારીની રૈયતને પણ જીવ આઠ્યો હતો. સુરતના અંગ્રેજ ચીફના જંગલની બાહાર એક ઘાંટ ટાંગેલો હતો, તે ફરીયાદ કરનાર નીચેથી વગાડે, અને પછી તેનો ન્યાય થતો.

મુસલમાન કોમનો સંસારી અને ધર્મ સંબંધી ઇનશાફ કોટ ઉપરના કાઝીઓ કરતા. હિંદુઓના તે પ્રકારના ન્યાય નગરશેઠ કરતા. અને પારશીઓના ન્યાય દેશાધને બારણે દરબાર ભરાઈને ચુકવાતા. હાલમાં ગાયકવાડ રાજ્યના ખીજા પ્રાંતોમાં જેટલા ગુન્હા થાય છે, તેનો સોમો હિસ્સો પણ નવસારી પ્રાંતમાં જનતો નથી. અને નવસારી પ્રાંતમાં જેટલા ગુન્હા જન છે, તેનો સોમો હિસ્સો પણ નવસારી શહેરમાં તો જનતો નથી. નવસારી પ્રાંતમાં વર્ષે સરાસરી ૩થી ૪ ખુનની રાસ આવે છે, જ્યારે ખુદ નવસારી શહેરમાં તો ૧૭ વરસે એક ખુનની રાસ આવે છે ! અને તેથી ઘણી મોટી લાગે છે. હાલ નવસારી પ્રાંતમાં ચોરીના ગુન્હા પણ ઘણા થોડા થાય છે.

હાલે આખા પ્રાંત માટે એક ડીસ્ટ્રીક્ટજડજ (જે નવસારીમાંજ રહે છે); અને ૩ મુનશફો રહે છે. જડજને સેશન-શના મુકદ્દમા ચુકવવાનો, અને ખુનીને ફાંસીની સજા ફરમાવવાનો અધિકાર છે. દર વરસે નવસારીની જડજકોર્ટમાં દિવાની મુકદ્દમા ૪૦૦ અને સ્પોલકોઝના

૬૦૦ તથા અપીલના ૬૦ થી ૧૦૦ મુકદ્દમાની રાસ આવે છે. દર વરસે નવસારીના આખા પ્રાંતના સરાસરી ખુનોના મુકદ્દમાની સંખ્યા ૪ ની આવે છે. છેલ્લાં ૪૦ વરસમાં તથા નવસારીમાં માત્ર ૩ ખુનીને ફાંસી દેવામાં આવ્યા છે. નવસારી પ્રાંતમાં ફર્સ્ટ ક્લાસના અધિકારવાલા ૬ મેજિસ્ટ્રેટો છે. ગાયકવાડી ધરમરાજ હોવાથી આગળતો ખુનો બદલો ફાંસીથી લેવાની સીસ્ટમ નોહોતી.

પોલીસનો બંદોબસ્ત.

પ્રથમ નવસારીમાં હાલની સુધરેલી બંધની પોલીસ જેવું કશું નોહોતું, પણ શહેરના બચાવને ખાતર જુદિ જુદિ તરેહની નવાઈ જેવી પોલીસ હતી. ૧—મલેકના ખાનગી પગારખાનારાં ગણુત્રિના માણસો નવસારીનું રક્ષણ કરતાં. ૨—પારશી રાજ અથવા પારશી દેશાધિને ત્યાં રહેનારી પારશી પોલીસ, જેને “ લાકર્થી પોલીસ ” ના નામે ઓળખવામાં આવતી, તે ચાંલંટયર પોલીસના જેવી હતી. તેઓના હાથમાં તરવાર બંદુક જેવું કશું હથિયાર રહેતું નોહતું, પણ ખાધને દોંગા થઈ રહેલા પારશી શીપાઇઓ હાથમાં હથિયાર લેખે માત્ર એકાદ લાંબી લાકડી રાખતા. તેઓનાં કદ, કડબ, અને ધાક, એજ તેમના હથિયાર હતાં. ૩—પાછલથી ગાયકવાડી જ્યારે નવસારીમાં સ્થાપણ થઈ ત્યારે, ભરેલાં પેટપર પણ ન આવે એવું એકાદ તરવારનું કાયતું રાખી ફરનારી શુબાના માણસની બનેલી પોલીસ, શહેરનું રક્ષણ કરતી. ૪—અને જ્યારે દુકાળ જેવે સમયે ચોર છુટારાંઓનો ધણો પગપેશારો થાય, ત્યારે ઘેરે ઘેર રૈયત પોતેજ પોતાને પોલીસ બનાવતી. હથિયારની તો બંધી હતીજ નહીં, એટલે તેવા તેવાઓને ત્યાં, કાઢને ત્યાં તરવાર તો કાઢને ત્યાં બંદુક રહેતી. ટાઢના દહાડાંતો “ ચોરીના દહાડા ” ને નામે ઓળખાતા, અને જીલ્લે જીલ્લેના પારશી વગેરે ટોળીઓ થઈ રાતે રોત ફરતા. તેવા બાહાદુર નોશાકરાઓમાં એક મરહુમ કાવસજી હોરમજી શહીંઆરનોજ દાખલો બસ થશે. જેવણુ બંદુકો વગેરે હથિયારો રાખતા, અને “ ચોરીના દહાડા ” માં રાત્રે પોતાના ભત્તાના મોહોદાઓમાં હિંમતથી ફરતા, અને લોકોને હિંમત આપતા. સુરતતો પગરસ્તેજ ચાલીને જવાનું હોવાથી, રસ્તે ભેદવારની

ખાડી આમળ લુટારાઓની બહુ ધાસ્તી રહેતી. ત્યાંજ લોકો લુટાતા. ત્યાંજ કાચરડાંમાં કે ઝાડો ઉપર બરાઇ રહેનારા દુષ્ટો મુસાફરોના નળ વડીક લેતા. તે સમયથી સુરત કે ગણદેવી જવું હોયતો વળાવા કે વરતાણ્યા સાથે લેવા પડતા. સુરત જતા રાહદારીઓ માટે દેશાઇ ખરશેદજી ટેલુકુરજીએ ખાડી ઉપર પુલ બાંધાવી રસ્તો સુધાર્યો હતો. (રા. નમેલ સા. ૧૮૨૧) નવસારીથી સુરત જવાનું તે જાણે કે લુટાઇ નેજ જવાનું હોય એવી રીતે મુસાફરી કરવાની હતી. કોઇ લુટારૂં ફકીરને કે બીખારીને વેશે રસ્તા ઉપર પડી રહેતા, અને “ મુસાફરો કેટલા છે, એકલ ડોકલ છે કે પાંચ પચીશ છે, તેની ખબર કાતરમાં બરાયલાઓને પોંદચાડતા. જ્યારે તેઓ જોતા કે એક બે છે, ત્યારે તેઓ જાણે બીખ માંગવાને કાલાવાલાના બોલો બોલતા હોય તેમ બોલતા, અને વચ્ચે “ એકલ ડોકલકા અલ્લા બેલી ” એવું બોલી છુપાઈ એટલાઓને ચેતાવતા હતા. જો મુસાફરો ધણા હોય અને લુટી શકાય નહીં એમ હોયતો બોલતા કે, “ સાત પાંચકા ભલા. ” લુટારાઓની આ નીશાંતીઓ લોકોને જાણીતી થઇ ગયલી હતી. તે શીવાય તેઓ સેંકડો તદબીરોથી પોતાને ધધો ચલાવતા. ” એ લુટારાઓને માટે આપણું “ ધરરેગુલર તરૂપ ” પુરતું તો નોહતું, પણ થોડીવણી હિંમત હતી. આખા નવસારી પ્રાંતને ખસાવાને તો પોલીસ હતીજ નહીં. નવસારીની રૈયત પોચી, અને બોકરાં જેવી અસલથી ગણાતી આવી છે. એટલે સૂધી કહેવત પડેલી છે કે, બકરાં મેંઠાંનાં ગોવાલાંને માથે વધારે ગોવાલ્યા હશે, પણ નવસારીના લોકોને તાબે રાખવાને તો તેટલા પણ ભરવાડાની જરૂર નથી. નવસારી અને સુરતનેજ લુટારા પીઠારા કાં લુટવા આવતા ? એ સવાલનો જવાબ એટલોજ છે કે, એ ભાગ ધણો તવંગર ગણાતો, અને આ ભાગ જે ગૂંજરાત પ્રાંત કહેવાય છે, તેને માટે યુરોપીયનોએ એવું મત આપ્યું છે કે, “ Guzerat which has often been called the Garden of India, on account of its rich soil and careful cultivation. ” એટલે હિંદુસ્થાનના બાગ લેખે આ ભાગને ગણેલો છે.

આ ગરીબ નોશારી પ્રાંત અને નવસારી કર્યાના રક્ષણ અને બંદોબસ્તને માટે આજે સુધરેલા રાજ અમલમાં પણ પોલીસનું પ્રમાણ બીજા પ્રાંતો કરતાં નામદાર ગાયકવાડ સરકારે થોડુંજ રાખેલું છે.

આખા પ્રાંતની ૩૧૯૪૪૩ માણસની વસ્તી માટે એક પોલીસ નામખ શુખા (સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ) રહે છે. બે સર ફોજદાર રહે છે. ૧૦ ફોજદાર છે. ૩૨ નાયબ ફોજદાર છે. ૩૮ જમાદાર. ૧૦૨ હવાલદાર. ૬૬૭ શીપાઇઓ છે. (એમાં ૩ વર્ગ છે. ૧લા, ૨જા અને ૩જા ક્લાસના શીપાઇઓ છે). ૨ ફફેદાર. ૪૩ રેગ્યુલર સ્વાર છે. અને ધરરેગ્યુલર યાને વ્યવસ્થા વગરના સ્વારો ટપાલ લાવવા લઈ જવામાં રહે છે તે લગભગ ૧૦૦ ને આશરે છે. એ બધા નવસારીના ૬૮૮ ગામડાંઓમાં વેહેંચાયલા છે; ત્યારે ખુદ નવસારી શહેરમાં કેટલી પોલીસ ફોજ હશે તેનો વિચાર કરી લેવાનો છે. વળી આરખના માણસો નવસારીમાં રહે છે તે જોવાના કેદિઓ વગેરેને સંભાળવા રહે છે તે જુદા. ખુદ નવસારીમાં ૪ પોલીસ ગ્યાટો છે. કાહારવાડમાં, મોચીવાડમાં, જોળવાડમાં, અને બળરમાં મલી ૪ ગ્યાટો છે. ટુંકમાં પોલીસની જરૂર નવસારી શહેર માટે તો લગભગ નહીં જેવી છે. કેમકે સાધારણ રીતે ખાંડીશમાં કેટલીક ગમ દર ૬૦ માણસની વસ્તીએ ૧ પોલીસ શીપાઈ, તો કેટલીક ગમ ૧૦૦ માણસે ૧ શીપાઈ રાખવાનો નિયમ છે, તો જો કે કેટલીક નરમ પ્રજાના પ્રમાણમાં એ નિયમ ત્યાં પણ જળવાતો નથી, તથાપિ તે ધોરણે ગણતાં નવસારી પ્રાંતની વસ્તી માટે જ્યાં ૫૩૨૪ પોલીસ શિપાઇઓ જોઈએ તેને બદલે માત્ર ૬૬૭ શિપાઇઓથી કામ સંતોષકારક રીતે ચાલે છે. ખુદ નવસારી શહેરને માટે ૧ ફોજદાર, ૧ નાયબ ફોજદાર, ૧ જમાદાર, ૧૦ હવાલદાર, ૨ સ્વાર (તેહનાતી), ૩ કારખાંનાના શીપાઇ, અને ૫૭ પોલીસ શીપાઈ ઠરેલા છે, તેમાં પણ ગેરહાજર ઘણા હોય છે. તે સાથે ગણતાં ૪૦ માણસો ૧૬૨૭૬ માણસને સંભાળી શકે છે ! એ ઉપરાંત ફફેદારના તાબામાં “ પોલીસ ફફ ” માં નાયબફોજદાર, જમાદારો, હવાલદારો, અને શીપાઇઓ છે તે જુદા.

નવસારીમાં મુ'આને માન.

“ જીવું તો મુજબમાં ને મરવું તો નવસારીમાં. ” ધર્માંધ લોકો કહે છે કે, “ મુજબમાં જીવેલું પરમાણુ—ને નવસારીમાં મરેલું પરમાણુ. ” તેઓ ધારે છે કે મુ'આને મુજબમાં માનવ નથી. મુ'આનેતો

નવસારીમાંજ માન છે. એના કારણે આપણે નિચલી હકીકત ઉપરથી જોઈશું.

પારશીઓમાં પેહેલાંતો એવું હતું કે, નશેશાહારો મોટાં રવાન દીઠ રથી૩૦ રૂપીયા, અને નાહના રવાન દીઠ એકથી દશ રૂપીયા લખને જે હાંન ઉચકતા. તે એટલે સુધી કે કેટલીક એણે વખતે તો રા. ૩૦ સુધી એક રવાનના તેઓએ લીધા હતા. તેઓ ઘણે ભાગે દારૂ પીને પીઠાંઓમાં પડી રહેતા, અને રવાન થયાની ખબર તેઓને કરતાંજ તેઓ તે રવાનને જોવા આવતા. જે મરનાર જરા કદાવર કે જાડું હોય, તો રવાનના ભાર પ્રમાણે તે ઉચકવાતું દામ માંગતા. અને સહવારના પોહારમાં તેઓ પોતાની તે “ રોજના દરવાજા ” ખુલ્લા કરવાને ખુદની પ્રાર્થના કરતા. તેઓનો જીલમ અતિશય હતો. એક ગમથી એક બાપ મરી ગયો, કે તુર્ત તેનો દીકરો તેતું મુરદું ઉચકા મણી આપવાની રકમની શોધમાં પડતો. આવું દુઃખ એટલું તો ચાલ્યા કીધું કે ઇ. સ. ૧૮૪૬માં સર જમશેદજી જીજીભાઈના બેહેન નવાજખાઈ તે શેઠ કાવજી જમશેદજી હોજદારનાં વિધવા ૮૩ વરસની વયે ગુજરી ત્યારે રા. ૫૧૦૦ સરે પારશી પંચાતમાં એવી સરતે આપ્યા કે મુદ્દલ ન ખરચતાં તેના વ્યાજમાંથી નવસારીના નાવારસ જરથોસ્તી રવાનેને અવલ મંજલ પોંહચાડવાં, તથા આંધલાં પાંગલાં નોશાકરાં જરથોસ્તીઓને કાંઈ જીજીખી મુસારો આપવો, એ પ્રમાણે નક્કી કર્યું. તોપણ નશેશાહારોનો દોર ઘટ્યો નહીં, અને જ્યારે શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ નવસારીમાં ખીજવાર પધાર્યા ત્યારે પોતાના જાનીમિત્ર દેશાઈ બરજોરજી નવરોજીને નવસારીની કાંઈ હાજત જણાવવા કેહતાં, તેઓએ નશેશાહારનો બંદોબસ્ત કરવા વિનંતી કીધાથી શેઠ રસ્તમજીએ મુબઈ જઈ એક ફૂંડ સ્થાપી પેહેલી આશરે રા. ૧૨૦૦૦ની રકમ ભરી. એ રસ્તમજી શેઠ જેવણ “ સવરગવાસી નામદાર તે જમશેદ, નવસારીથી આવ્યો તે ઉગતો ખુરશેદ ” ના બેટા બાપેદાદે નોશાકરા હતા, અને “ જાનેવારી માહાની તે તારીખ તેવીજ, સને હતો મુખારક અધારશે ચોવીશ; બાવીશમે રોજ અને મહા ચોથો, ચન્દેજશદી અગીઆરસે ને ચોરાંણુંમે ”** ને દિને જન્મ્યા, અને ચન્દે. ૧૨૪૦ માં ગુજરી, તેઓએ “ સાંભલી પોતે જાતભાઈની કાંઈ ચકચાર, કે જીલમ કરે છે તેઓ પર નશેશાહાર;..... ભરીઆ રશતમે રૂપીયા સીતેર હજાર, ખીજાઓએ ભરીઆ સેજસાજ

બાહાર. ” * તેઓએ નવસારીનાં મુખાંતે દેકાંણે પાડવાનું પુન્ય હાંશલ કર્યું છે. અને આજે નવસારીમાં મોટાં રવાનના હાલ શ. ૨ તથા નાહનાનો શ. ૧ લેવાય છે. અને કરાડી, તવડી, મતવાડ, અશુદ્ધર, કશબા, વગેરે ગામોના રવાનો અત્રેના દોખમામાં લાવવામાં આવતાં હતાં, અને તવડી શીવાય આજે પણ બીજી ગમના રવાનો અત્રે લાવે છે. ઇ. સ. ૧૮૬૦માં શેઠ કાવશજી ધનજીભાઈ પાંડિવાલાએ શ. ૧૦૦૦૦ એલાહીદા કાઠી નવસારી અને સુરતના આંધલાં પાંગલાં જરથોસ્તીઓનાં, તથા રવાનોતે અવલ મંજલ પોહયાડવાના, ફંડમાં આપ્યા. પછી એ ફંડ વધ્યું અને નશેશાલારોના પગાર બંધાયા, અને આજ સુધી રસ્તમજી શેઠના પ્રતાપે, નવસારી ઉપરતું તેવણતું હેશાન થયાથી, લોકો તેવણના અશેશદેહને હજાર હજાર દોઆ દેછે. વળી ઇ. સ. ૧૮૬૦માં બાઈ માણકબાઈ તે આ. માણકજી જમશેદજી ટાટાના વીધવા ગુજરાતે તેવણના ઉઠમણમાં* એ ફંડને પુષ્ટી મળી. મરનારના ખેટી બાંધ જીવણબાઈ તે શેઠ બમનજી દોરાબજી શકલાતવાલાના ધણીઆંતી તથા તેમના ખાવંદ અને ફરજદોએ મળી શ. ૧૩૫૦, બત્રીગના દીકરા શેઠ નશરવાનજી રતનજી ટાટાએ શ. ૭૫૦ તથા બીજા ખેશીઓએ શ. ૮૧૦ મળી શ. ૨૯૧૦ નું એક ફંડ નવસારીમાં ઉભું કરી તેના વ્યાજમાંથી દર માસે શ. ૧૫ નવસારીના નશેશાલારોને પગાર બદલ આપવા દેરાવ્યું. અને તે ફંડના ત્રસ્ટીઓ શેઠો નાનાભાઈ બમનજી શકલાતવાલા અને જમશેદજી નશરવાનજી તાતા નીમાયા. પરંતુ એજ વરસમાં, ઇ. સ. ૧૮૬૦માં સુબધમાં પણ રવાનોતે અવલ મંજલ પોહયાડવાનું ફંડ નીકલ્યાથી, નવસારીનું એ ફંડ તેના વ્યાજ સુધાં શ. ૩૫૦૦ નું સુબધના ફંડ સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું.

નવસારીમાં પારશી રવાનનું માન કેમ માનવામાં આવે છે ? મરનારની મીજલશ મોટી ભરાય છે. ક્રિયા કામ બરાબર થાય છે. એક જથ્થે નવસારીમાં પારશી વસ્તી હોવાથી જુદદીનની આમેખતી અને દ્રષ્ટિ વગર ભણતણ ક્રિયાઓ ચાલે છે. * દશ દહાડાની કે મહિના દહાડા-

* હંડેણું=અથવા હંડમણું, એટલે હંડવું તે, ભાવાર્થે શોકમાંથી ઉડવાનો દિવસ. પ્રો. દાદાભાઈ નવરોજ પ્રમાણે The rising from mourning.

* મી. કા. દી. ક્યાશની બનાવેલી “ અહવાલે રસ્તમજી જમશેદજી જીભાઈ ” ઉપરથી.

* નવસારીમાં પારશીઓતો પારશીઆજ, ખત્રિતેજ ખત્રિ, ખાટખતે

કાળી ભોંય હોય તોપણ આગળતો આખી અંબુમનની મીઠસશે દર રોજ ભરાતી. બાજ રોજગાર વર્ષો સુધી ચાલુ રહેતા. એ વીગેરે અસલી વિચારના લોકોને અતુકુળ વિધિઓ થતી હોવાથી “ સુઆંતે માન ” સમજવામાં આવતું હતું. આખી પારશી પ્રજામાં, નવસારી શિવાય કોઇન ઠેકાણે વધારે એકીનથી અને વધારે વરસો સુધી મરનારના દરનબાજ થતા હશે.

નવસારીના પેહેલા દશતુર મેહેરજી રાંણા ઈ. સ. ૧૫૯૧ માં ગુજરાત, એટલે આજે ૩૦૬ ઉપર વરસ થયાં છતાં, આજે પણ તેવણના બાજદરન ખાંણાં સદા ધામધુમથી થાય છે. એજ નહીં, પણ મોટા દેશાઈ ખાંદાનવાલાઓ તો દરનબાજને માટે મોટી જાગીરો એલાલીદી કાઢી મયા છે. અને દેશાઈ ખાંદાનના મુળ પુરૂષ દેશાઈ ટહમુલજી ર-સ્તમજી ઇ. સ. ૧૭૨૮ માં ગુજરાત તેને આજે ૧૬૯ વરસ થયાં છતાં, તેવણના દરનબાજ ખાંણાં સાથે થાય છે. એ બધાને “ સુઆંતું માન ” ગણવામાં આવે છે. “ બરે ! સુબધમાંતો હિંદુ દરવન ભોંય આગળથી જાય, ને અએખર કરે ! બચું, સુબધમાં મરવાતું. ” એવા એવા ગોરાંણી બાધઓના નવસારીમાં છણકા હોય છે. “ ખોદા થેરને આંગણે મરતી વખત લાવેતો સાર ” એ તેમની મોટી જિજ્ઞાસા હોય છે. હિંદુઓમાં તો અસલથીજ મુરદાં ઉચકવામાં તો જાતબાધઓ મદદે લાગતા, પણ વળી મુરદું બાળવા થકી અકેકું લાકડું દરેક પાદશ્યો પોતાને ઘરથી પોતાની ખાંધે મારીને લઇ જતો ! જેથી ગરીબ માણસને મરણના સંતાપમાં એક સંધ્યારો રહેતો.

મુસલમાનબાધઓમાંતો હોંશે હોંશે સર્વ પાદશ્યાઓ ખાંધ મારતા, એટલે મુરદાં ઉચકામણી ભારી પડતી નોહોતી.

ખાટકી, ગોલાતો ગોલાજ, ઝવેરી રીતે એકજથ્થે વસે છે. તોપણ અસલ કાળમાં જુદીન લોકો પારશીઓની ક્રિયામાં લંગાંણ પાડતા, તથા ભર નાવરની ક્રિયામાં પણ પીંદારા વગેરેનો જુલમ હોવાથી ગુપચુપ પારશીવાડાઓમાં થઈને છુપે રહેતે વડી દરેહમેહેરમાં નાવર્યાને લઈ જઈ શકાય ઝવેરી છુપી ગલીઓ રાખવામાં આવતી. તે મધેની પાવડીવાડ તરફની અને દેશાઈવાડ તરફની ગલીઓ ઇધાંણી આપવા હજી હૈયાતી ભોગવતી રહી છે. એ ગલીઓમાં થઈને નાવરની મીઠસ યુજ સંભાલથી પસાર થતી, અને સરખસની વચ્ચમાં નાવર્યાને હાથમાં ગુરજ આપી ચલાવાનો રેવાજ આજ સુધી ચાલ્યો છે.

પારશીઓમાં, મુરદાને દોષમાની પાત્રી ઉપર રવાનાને મુકતાં નશોશાવારે દસ્તુરી પઢવાનો રેવાજ છે. એટલે કે જમીનમાં નશો નાંખવેા એ ગુન્હા ભરેલું તેઓના ધર્મમાં ગણેલું હોવાથી, તે ગુન્હા (!) પોતાને માથે ન રાખતાં, તે શહેરના દસ્તુરના હુકમથી એ નશો હું મુકું છું, એમ બોલી પોતાને માથેનું કરક ઉતારવાની તેમની જિજ્ઞાસા હોય છે. દસ્તુરી ભણતાં એમ બોલે છેકે, “ અદસ્તુરીએ દાદારહોરમ-જદ-અદસ્તુરીએ બેહમન અમશાર્ષદ-અદસ્તુરીએ જરથુસ્ત્ર સ્પેંતમાન-અદસ્તુરીએ આદરઆદમારેસ્પદ-વપદસ્તુરીએ આજમાન કે બુદે આશદ. ” ધણી ગમ છેલ્લી દસ્તુરી ભણતાં જે તે ઠેકાણેના દસ્તુરનું નામ લેવામાં આવે છે.

નવસારીમાં હાથીના મરણનું માન અને મહત્વ જુદુંજ છે. નવસારીમાં અસલથી એક હાથી રાખવામાં આવે છે. અને તે મરી જાય એવી સ્થિતિમાં જણાય ત્યારે તેને શહેર બહાર રાખી ત્યાંજ તેની કબર કરવામાં આવે છે. પરંતુ ૮ વરસની વાત ઉપર મલ્લાર પ્રસાદ નામનો હાથી પોતાના સ્થાનમાંજ મરણ પામ્યો ત્યારે તેનું મુરદું ઉંચકી લઈ જવાને તરેહવાર જાતના ગેહાંન અને ખાટલી બનાવા છતાં તે ઘસડાયો નહીં, અને એ દહાડે તેના હુકમ પાડી ગાડાંઓમાં ભરી લઈ જઈ દશેરા ટેકડી તરફ દાટવામાં આવ્યો હતો. હિંદુઓ હાથીને ગણેશના પ્રતિનિધિ જેટલું બહુ માન આપતા હોવાથી આ કાપ વાહાડથી મુરદાને માન મળવાને બદલે અપમાન અને અપશુકન થયલાં માનતા હતા.

અસલી કેળવણી.

આગળા વખતમાં નવસારીમાં કેળવણી જેવું કશું નોંહાતું એમ કહેવાશે નહીં. આજે કેળવણીમાં પારશી અને હિંદુ ધણા આગળ વધેલા અને મુસલમાનબાઈઓ પાછળ પડેલા જેમ ગણાય છે, તેથી ઉલટુંજ આગળા જમાનામાં હતું. નવસારીમાંતો મુસલમાન લોકો, ધર્મની કેળવણીમાં કારાન ભણતા, અને સામાન્ય કેળવણી ફારશી ભાષાની હતી. કેમકે મુસલમાનો માટે કેળવણીના તે વખતે સાધનો હતાં. તે વખતે દરબારી ભાષાજ (Court Language) ફારશી

હતી. સરકારી બધું કામ ફારશીમાં ચાલતું. તેથી તે વખતનો બી. એ; કે એમ. એ; તેજ ધણી ગણતો કે જે ફારશી બાષા સારી જાણતો. જેમ આજે નોશાકરાઓ અંગ્રેજી બણવા પડ્યા છે તેમ તે વેળાએ ફારશી બણવામાં આવતી. તે પણ થોડાજ છોકરાઓ શિખતા. “બાકીના તો બાપેદાદે ચાલતો આવેલો હુન્નર તથા ધંધો બચપણથી શિખતા, તેથી મોટપણે તેમાં પ્રવિણ થતા. વાણિયાનો દીકરો વેપાર તથા દુ-કાનદારી કરતો. ખેડુત ખેતી, અને મજૂર મજૂરી કરે. એજ તે વખતની કેળવણી હતી. કાસબીનો દીકરો કાસબ કરતો. ” દરેક નોશાકરાનું પોતાનું ધરજ ગોચા કેળવણી ખાતું હતું. હિંદુ તથા પારશી કામમાં કેળવણીનો વધારો નોહોતો. થોડા થોડાજ અને તેખી થોડુંજ શિખતા. નામું શિખવાનો બહુ ચાલ નવસારીમાં હતો. તે “છીપા નામું” કહેવાતું. છીપાનામું બણ્યો તે કાલેજમાં ગોચા અભ્યાસ કરી પરિક્ષા પસાર કરી ગયેલો ગણાતો. સેહેજસાજ અલેક્ષ ખે કીધું, કરીમા ખોલે, ખાલકખારી કહી જાય, તેતો કાબેલ ગણાતો ! અને શુલેસ્તાન ખોસ્તાન બણ્યો તેતો મોલવી થઇ પડતો ! અને દીવાને હાફિઝ, કે શીકંદરનામું વાંચે તેતો મોટા આલેખ ગણાતો ! પણ તે વખતે શુલેસ્તાન ખોસ્તાન શીખેલો ફારશીમાં ખોલી લખી જાણતો ! તે વખતની કેળવણી આજના જેવી તણુમણુ, પાસ થઇ જવાય એવી અધ કાચી ફારશી કેળવણી ન હતી. ખરેખરી સંગીન હતી. જે હિંદુ ફારશી જાણે તેને નવાખ અને મલેક પોતાના દીવાન વટીક ખતાવતા. પાછળથી છેક છેલ્લી સદીમાં “વાંકી બીલારી ” Vocabulary એટલે શબ્દકોષ, અને યુ ગો, આર્થ ગો, આંધરેખલ કુંપની સરકાર (Honourable Company) જેવું અંગ્રેજી જાણનાર બહુ લાહેરમાં ખપતો. નીતિની કેળવણીમાં અને સંસાર વહેવારની કેળવણીમાં લોકો પ્રવિણ હતા. પોત પોતાના બાપીકા હુન્નર કળાકૌશલ્યમાં દરેક જણ કુશળ હતો. તે વખતે નફ્ટ નોકરીની ઝાઝી દરકાર કોઈ રાખતું નોહોતું. સંતોષથી બાપદાદાના હુન્નરમાં ખાંચ પૈસા મેળવી ગુજારો કરવાની પોલીસી હતી. ગાજે ગાજે નવસારીના પારશી-ઓનો વગ દિલ્લી દરબારમાં વધી ગયો હતો. તે ફારશી કેળવણીની ખોલખાલા હતી. તે વખતે હિંદુઓ પણ ફારશી બણતા. કેમકે મુસલમાન રાજમાં ફારશી, હિંદુ રાજમાં ગૂજરાતી, અને મરાઠા રાજમાં મરાઠી બણવાની ફરજબાત જરૂર હોવાથી જેતે રાજને લગતી બાષા બણવાથી તેનો ઉપયોગ થતો. ગુજરાતી બાષા

બણવાને “ હિંદી શીખવું ” એમ બોલતા. દારશી અને ગુ-
જરાતી લખતાં શીખવાને સ્લેટ પેન તે વેળાએ નોહોતાં, પણ લાકડાંના
ઘડેલો એક પાટલો આવતો. તે ઉપર છાંયું ધુધારું છાંટવામાં આવતું,
એટલે તે સ્લેટની ગરજ સારતું, અને પેનની ગરજ સારનાર હાથની
૪થી આંગળી હતી, અથવા લાકડાંનું વેટણું હતું, જેણેવતી ક, ખ, ગ, કે
અક્ષે-એ-પે-લખવામાં આવતું. પાટલો ભરાઈ રહે કે પાછી નવેસર
તેવીજ નવી સ્લેટ બનાવવામાં આવતી. લખવાને માટે કાગદી લોકો
બડાં કાગળો બનાવતા. તેજ કાગળપત્રમાં કે તુમાર અને કૌરવો-
ન્ડ-સમાં તથા નામાં ઠાંમા લખવામાં વપરાતાં. સફેદ દેશી બરની તે
વેળાની બણીતી કલમ હતી. આજની કાળી શાહી તેજ તે વેળાએ
પણ હતી.

પાટીની અગાઉ તો “ પાટલા ” નામની સ્લેટ હતી. ટેબલ રોકા
નાહના પાટલા ઉપર ધુળ નાંખી લખવાતું હતું. અને તે ઉપર લખ-
તાં બરાબર આવડ્યા પછી, ઉંચા કલાસ (?) માં “ પાટી ” તો
આપવામાં આવતી. ! પાટલા ઉપર લખતાં શીખવા ઉપરથી, ટોચ
ધણીને પુછવું હોય કે તું કાંઈ શિખ્યો છે કે, તેને માટે પુછવાતું
હતું કે, “ પાટલાપર ધુળ નાંખીય કે ? ” એ કહેવત સાધારણ
હતી. પાટલા ઉપર તો ધુળ નાંખી હાથ વાળવામાં આવતા, પણ
પાટી તો વળી રંગીન તરેહવાર ફેસનતું એક લખ્યોરસ પાટયું
આવતું. તે ઉપરતો ખડી અથવા મોઠા લોક હોય તે ચાખે કીતો
લખતા હતા ! એ પ્રકારની “ પથ્થર પાટી ” ૧૦૦ વરસની યુગર-
ગોની લખેલી તબરરક લેખે એક જુની ચાર પેઢીની પાટી ધરાવવાતું
શેવકને માન છે.

વિદ્યાર્થીઓને તે વેળા શિક્ષકો હદ બાહાર માર મારતા હતા. જન-
વરોને જેમ આપણે માર્યે તેવો હેતાંન્યત માર બેધડક પડતો. ઉંચે
લટકાવી નીચે બળતાં વટીક કરતા !

ધણા જુના વખતમાં નવસારીમાં હાલમાં અપાતી કેળવણી-
ના સાધન ખીલકુલ ન હતાં. હિંદુઓમાં તેમાં વિશેષે કરી બ્રાહ્મણોમાં
તો તે વખતના પ્રખ્યાત શાસ્ત્રી, જોશી, વૈદ, કે વેદીઓને ત્યાં લોકો પો-
તાના છોકરાને મોકલતા. પારશીઓમાં મોખેદોની નીશાળ, જેને
“ શેઠની સારે જવું ” કહેવામાં આવતું હતું, ત્યાં છોકરાંઓને ધર્મ-
ની તાલીમ સાથે મોકલતાં. બણેલાઓ વિદ્યાર્થીઓને (પારશીઓમાં

નિશાળ્યાઓને) બચાવવા એ પોતાની એક અનિવાર્ય ફરજ સંમન-
તા. પછી તે પોતાના દુસ્મનનો છોકરો કેમ ન હોય તોપણ તેને
બચાવવાને ના પાડી શકાતી નહિ. એવી એક કહેવત છે કે “ જે
ઓડું માથું કરી બચુવા એસે તેની સાથે તેના વડીલોના વેરનો કાંપ
પણ કીનો રાખવો નહીં. ” વળી વિદ્યાર્થીઓ-શિષ્યવનારને ન્યાતિમાં
ઘણું માન મળતું. તેમાં પોતાનો પણ એક ગાભિક લાભ રહેતો. તે
એકે, જે શાસ્ત્ર પોતે શિખેલો હોય તે શિષ્યવવાથી સર્વદા પોતાને
પણ તાણું રહેતું. પારશી મોખેદો પણ વંદીદાદ, ઇજ્જતને, નીશાળ્યા-
ઓને બચાવતાં પોતે પાછું પોતાને માટે તાણું કરવાની નેમ રાખતા.
ધર્મની એક ફરજ, માન, અને પોતાનો લાભ આવાં આવાં કારણો
થી વિદ્વાનો પોતાને ઘેર પોતાના ગામના તેમજ પરગામના મળી
પાંચ દશ કે વખતે પચ્ચીશ ત્રીશ વિદ્યાર્થીઓની નિશાળ માંડી બચા-
વા રાખતા. બચુનારા પાસે બચુવા બદલ કાંઈ પણ પૈસા લેખ
શકાતા નહીં. વરસ દહાડે ચોખ્ખા અને એક નાલ્યરની રોશ શિક્ષકને
માટે લેખ જવાની હતી. બણી રહ્યા પછી માત્ર ગુરની પૂજા કરી ઘેર
જતી વખત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આપેલી દક્ષિણા, જેને ગુર-દક્ષિણા
કહે છે, તે લેવાને હરકત નહતી. પણ આ ગુર-દક્ષિણા ઘણીજ નામની
હતી. એટલે એચાર વર્ષના અભ્યાસ કર્યા પછી જતી વખતે શિષ્યો એક
એ રૂપીઆ કે દોઢ કદાચ શક્તિવાળો પાંચ દશ રૂપીઆ માત્ર આપી
જતો. પારશી વિદ્યાર્થીઓમાં નાવર થઈ રહ્યા બાદ “ શેક ” ને પછી
૭ રૂપૈયા સૂઘીની પેહેરાંમણી કરવામાં આવતી. એ ચાલ આજે પણ
અત્રે છે. નવજ્નેતનું શિખવા માંડે ત્યારે વળી જરા પૈસાવાલો હોય તો
ઘાંણીચણા નિશાળ્યાઓમાં વેહેંચાવે અને છુટી અપાવે. પણ નાવરનું
શીખવા બેશનાર તો ગરીબ કે તવંગર તેને એમ કીધા વિના ચાલેજ
નહીં, અને છુટી અપાવે.

આ પ્રમાણે આજથી બસો વર્ષ ઉપર આપણી નવસારીમાં
પ્રાણલો અને મોખેદોને મોહોલ્લે મોહોલ્લે અકેકી કે વખતે એ ત્રણ
નિશાળ બેસતી હતી. સહવારના પોહોરમાં ત્રણ ચાર વાગે ઉઠી મેં સાદ
કરી અને વખતે સ્નાન પણ આટોપી લેઈ વિદ્યાર્થીઓ ગુરને બારણે
ઓટલા ઉપર હાથમાં પાના લેઈ (કારણકે તે વખતે છાપખાનાનો
પ્રસાર ન હોવાથી છાપેલાં પુસ્તક ન મળવાથી બચુવાનો અંથ પ્રથમ
લખી લેવો પડતો.) ઉઘાડે માથે છાતી અને માથું ધુણાવતાં ધુણાવતાં

મેટથી બજુનારાઓનો સામટો અનાજ સાંભળી એક પરદેશીને તો મોટો આનંદ અને અનુરૂપી લાગ્યા વિના રહેજ નહિ. ગુરૂ અને મોખેદ પણ વહેલો ઉડી પોતાના ઘરમાં નિયમિત કરેલી સ્થાનકે ખેસતો. વિદ્યાર્થીઓ અનુક્રમે પોતાના આગળા દિવસના પાઠ એક પછી એક આપી જતા, અને તે દિવસનો નવો પાઠ લેઈ પાછા બારણે ગોખવાને જઈ ખેસતા. આ પ્રમાણે ગુરૂ તથા મોખેદ, સર્વના પાઠ થઈ રહેતાં સુધી બાર વાગતાં લગણુ જણી રહેતો. મોખેદોના ઓટલા, તે વેળાની બારતી અને ડેસ્ક હતી. તે ઓટલા એજ કલાસખી અને સ્કુલખી. નિશાળોના ધડીઆલ તેતો તડકાંથી પડતી છાપરાંની જર (self-made board) હતી. અને રાતનું ધડીઆલ તે શેતારા હતા. પાછલી રાતનું ધડીઆલ “ બાંગી ” મરઘો હતો, અને તે પાળવામાં આવતો.

વિદ્યાર્થીઓ જોકે ગુરૂને કાંઈ શિખવણી આપતા નહિ તોપણ તેમની વખતો વખત એક દિલથી સેવા બજાવતા. ગુરૂના ધોતર ધોતા. ગુરૂના અને ગોરાંણીના ઘરમાં કચરો વાળતા. ગુરૂના અને ગોરના વાસણ માંજતા. ગુરૂના અને મોખેદ શેઠના હાથ પગ આપતા. અને ગુરૂના ઘરનું ગમે તેવું કામ કરવામાં તેઓ લજવાતા નહિ. તેઓના મનમાં ધર્મની કાંઈ એવી લાગણી રહેતી કે આપણે ગુરૂનું કામ કરીએ તેથી ગુરૂ આપણા પર પ્રસન્ન થાય અને આપણને અંતઃકરણથી આશિર્વાદ આપે, તો આપણને વિદ્યા જલદી આવડી જાય. મોખેદની નિશાળમાં તો શેઠ જેમ કામ કરાવે તેમ વિદ્યાર્થીઓને રમવા ગમતું. કામતો મોખેદ શેઠો એવું એવું કરાવતા કે ન પૂછે વાત. ખાચો વટીક કઢાવેલો અનુભવસિદ્ધ વાત છે. અડાયાં કે લાકડાં ભરાવવાં, બજાર હાટથી સામાન (વળી તેજી શેઠ ખુશ થાય તેમ કીદાયતમાં) મંગાવવો એ કામો તો તે વેળાએ સાધારણ હતાં. એ વખતની મોખેદની કે ગુરૂની નિશાળ એવી હતી, કે જ્યાં મનની સાથે તનની, ધર્મની, અને ઘર સંસારની બધી કેળવણી અપાતી. રાંધવાનું વટીક છોકરાઓ શેઠાંણીની આગળ શિખતા. વળી બજાર હાટ લાવવાની નાહના છોકરાઓને ઘણી સરસ તરખ્યત મળી જતી. શેઠનું કામ કરવામાં નામોશી એવું તો નહીંજ, પણ કોઈ છોકરા પાસે દયા ખાઈને શેઠ કે શેઠાંણી “ અલીઆં લાકરાં ” નહીં ભરાવે, તેના માખાપ શેઠ શેઠાંણી ઉપર ગુસ્સો કરતાં, અને દુરિયાદ કરતાં, કે બીજાનાં છોકરાં પાસે કામ કરાવો છો એ માથા છોકરા પાસે કાંમ નહીં કામ કરાવતા ! તે વખતે નિશાળમાં ખે-

રામરેજની છુટી હતી. મહિનામાં એક દહાડો રજા હોય, એટલે
 છોકરાઓને અતિશય ખુશી હતી. તેઓનું મે-વંકેશન તે નરોજની
 રજા હતી. અને નરોજની ૨ મહિના આગમ્ય તેઓને લોહીપાંણી
 આવવા માંડતું. ગોયા તોનીક પીતા હોય તેવું તેમનું શરિર આનંદ
 અને તનુરસ્ત થતું. પારશીઓ વણવાનું કામ પણ બહેરાંમરોને બી-
 લકુલ કરતા નોહોતા. આજના જોટલી તે વેળાએ શિખનારાઓને રજાઓ
 નોહોતી. છુટીના દિવસે બસ રમવું રમવું ને રમવું એજ તે વેળાએ હતું. છોક-
 રાઓને કાંઈ સખબને લીધે એકાએક જો એક દહાડો છુટી આપી હોય, તો
 જાણે સાહરાના રણમાં ઠંડાં પાંણીની પખાલ મળી હોય એટલો આનંદ
 થતો. બધું શિક્ષણજ આનંદમાં અપાતું. છોકરાને બગરહાટનું ગુર
 કામ સોંપે, ત્યારે છોકરો જાણે કે રમત મળી, ને ગુર જાણે કે કામ થાય છે,
 પણ અંદરખાંતે તો દુન્યાદારીની તરખ્યત નાહતપણથીજ થતી. તે જમા-
 નાના શેઠ (શિક્ષક) તથા ગુર (માસ્તર)ની કેળવણી આપવાની રીત ઘણી
 સારી હતી. લેશન કંઈ ધર આગળ કરવાનું નોહોતું. પણ નિશાળમાં “ પાઠી ”
 (પથ્થર પાઠી ઉપર લખતાં શિખવાની રીતી ઉપરથી નવું લેશન લેવું,
 તેને “ નવી પાઠી લેવી ” કહેવામાં આવતું.) લેવાની, ત્યાંજ
 “ પાઠી ” અવગાયાતી, અને ત્યાંજ “ પાઠી ” (લેશન) આપવાની
 હતી. આજે મેકાલેનું એક ચેપટર મોંઢે કરતાં, કે શેકશપીઅરની
 ૫૦૦ લીટિ મોંઢે ચઢાવતાં આપણે કંટાળ્યે છીએ, અને તે વખતના
 મોએદના છોકરાઓ વંદીદાદનો ૨૨ પરગરદનો (પ્રકરણનો) આખો પોથો,
 ૭૨ ઇન્જનેના હા (ચેપટર), અને વિસપરદ, ખોરદેહ અવસ્તા,
 યસ્તો, ન્યાએશો વગેરે પોથાના પોથા મોંઢે તરતર વગર ભુલે જોલી
 જતા !! હિંદુ વિદ્યાર્થીઓ વેદીક બાણતણો પરાંપરાં મોંઢે જાણતા !
 એ પ્રમાણે નવસારીના લોકોની મનશકિત સરસ હોવા સાથે ખરી ખુમી
 કેળવણી આપવાની હતી. તેઓ ખાનગી ટ્યુશન ઉપર વિદ્યાર્થીઓના
 પાસ થવા ઉપર મદાર રાખી છોકરાઓ ઉપર ઓછી કાળજી રાખવા
 જેવું ન કરતા હતા. નોશાકરાઓની મનશકિત વિષે શેઠ ખ. ર. કામા-
 જીએ વાજબી મગરૂરી લખ બણાવ્યું છેકે, “ જ્યારે પણ કોઈ
 જરથોસ્તી મોટી પરિક્ષા પસાર કરે છે, અથવા કાંઈ મોટી નામદારી
 કરે છે, ત્યારે પહેલાં તો હું એમજ અનુમાન કરૂં છું, કે એ ઘણી ન-
 વસારીનો વતની હશે, અને બીજું તો તે અધારતાન વર્ગનો હશે;
 અને પાછળથી ખબર કાઢતાં અનુમાન તે ખાત્રિનાજ રૂપમાં આવે છે.

અને ખરૂં હરે છે ” અસલી વખતમાં નીતિની કેળવણી કેવી સરસ હતી ! “ વેહેલા સકારે ઉડવું, માખાપને પાએ પડવું. ” વગેરે નીતિના ધડા નિશાળેથી છુટતાં “ શિખામણની ધાત ” ને નામે તમામ છોકરાઓ પાસે ભણાવામાં આવતા. તેની થોડીક લીટી નમુનાને માટે આપીશું :—

“ રવી ઉગમતાં દેવ ગુરુ સંભારવા !

સહવારના પોહારે નાહવું; પેહેલી પુંગ દેવની કરવી !

માખાપને પગે લાગવું; મહેતાજીને સલામ કરવી.

બેશ કહે તાંહાં બેશવું; ઉઠ કહે તો ઉડવું.

શીખ માગી નીશાળે આવવું; ખડીયો પાટી લાવવાં.

ઉંઘારે પગે ચાલીએ નહીં; વાટે એકલા આવીએ નહીં.

વાટે કાંઈ ખાધએ નહીં; વાટે ચાલતાં દોડ્યે નહીં.

મોહમાંથી ભુડું બોલ્યે નહીં; તમાશો જોવા રહ્યે નહીં. *

ગુડું કાંઈએ કહીએ નહીં; કાંઈનું કાંઈ ચોરીએ નહીં.

ગુડી શાહેડી પુરવી નહીં; જામીન કોના થાવું નહીં.

બોલાવે કાંઈતો બોલ્યે જી; આવોજ બેસોજ જલ પ્રસાદ લેશો.

કાંઈને કાંઈ મારવું નહીં; ઘણું તરાડી બોલવું નહીં.

ઘણું કાંઈને હથવું નહીં; પારખી લડાઈ લેવી નહીં.

અંજાણું કાંઈ ખાવું નહીં; અંજાણી વાત કરવી નહીં.

અંજાણું કળ ખાવું નહીં; અંજાણું મારગે જવું નહીં.

લેહેણું દેવું જોઈને કરવું; વાટે જોખમ થોડું લેવું. ”

વિગેરે, વિગેરે. મેહેતાજીનું એક સોંપેલું કામ કરવા સઘળાઓ પોતે કરવાને દોડી જાય, અને વખતે બીજાને ન કરવા દેતાં પોતે કરવાને ન ચુકવાય એવો કજીઓ પોતાના મિત્રોની સાથે કરી દેતા, અથવા વખતે એક નાનું કામ પણ સઘળા મળીને કરવામાં હસવા જેવો દ્વારસ કરતા. આવા દ્વારસનો ખરો ખ્યાલ નવસારીમાં બનેલી એક નીચેની વાત ઉપરથી વાંચક વર્ગના લક્ષમાં આવશે.

એક પ્રસંગે ધણા વિદ્યાર્થીઓ રાખનાર એક ભટ્ટને કાંઈક કામ સાર સોયતો ખપ પડ્યો. સોય પોતાના ઘરમાં મળી ન આવી, અને

* આજનું “ Don't ” અથવા “ Stop ” અથવા “ એમ નાં કરતાજી. ” જેવી અંગ્રેજી ઢપની એ અસલી “ શિખામણની ધાત ” હતી.

કામ જરૂરનું અને ઉતાવળનું હતું, તેથી બારણે ભણતા વિદ્યાર્થીઓ તરફ એક પાઠ ફેંકી એકને સોય લાવવા હુકમ કર્યો. હુકમ સાંભળતાં દરેક જણ ભોંયપર પડેલી પર્ધ લેવા દોડ્યા. પાસે બેઠેલા એક નાહના વિદ્યાર્થીએ તે પાઠ તરત ઉપાડી લીધી. મોટાઓ રકઝક કરવા લાગ્યા કે સોય લાવવા હમને કહ્યું છે. પણ ગુરના સાંભલવામાં તેઓની મડબડ આવે તેથી ત્યાં તેની તકરાર કર્યા વગર સર્વ ચોટા તરફ દોડ્યા. પણ સોય કાણે લેઇ જવી તેનો નિકાલ તેઓ કરી શક્યા નહીં. તેથી તકરાર વધી. એક બુદ્ધિવાન વિદ્યાર્થીએ તેનો તોડ ઝટ કહાડ્યો. પોતાની પાસે એક ડીંગારી જે તે હાથમાં ઝાલી લાગ્યો હતો, તેની સાથે વચ્ચે તે સોય લટકાવવી, અને તે લાકડી સર્વએ મળી ઉંચકવી. જેથી સર્વ કાંઇએ ગુરનું કામ કર્યું ગણાય. એવી તેણે દરખાસ્ત મુકી. સર્વ આ મતને અનુકૂળ થયા, અને સર્વએ ભર બગરમાંથી ડેક ગુરના ઘર સુધી તે લાકડી ઉંચકી લીધી. રસ્તે ચાલનારને આ બતાવથી બહુ હસવું આવતું, અને અગત્યથી તેઓ પુછતા કે છોકરાઓ આ શું લઈ જાય છે? ત્યારે તેઓ બેઘડક જવાબ આપતા કે હમારા ભટ્ટની સોય! હમારા ગુરનું કામ એકને હમે કેમ કરવા દઇએ? માટે સર્વે મળી આ સોય ઉંચકી જઈએ છીએ. ગુરને પણ આ બતાવથી બહુ આશ્ચર્ય લાગ્યું, અને તેમની અડકલની તારીફ કરવા લાગ્યા. પણ પોતાના ગુરનું કામ કરવા તરફ દરેકની સ્પર્ધા અને ધ્રુજા બેધ તેમનો ગુન્હો તેણે માફ કરી માત્ર હવેથી એવું હસવા જેવું કામ ન કરવા સમજીત આપી.

જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ ગુર તરફ આવું માન રાખતા, ત્યારે ગુર પણ તેમના તરફ બહુ મમતાની નજરથી જોતા. પોતાના શિષ્યને પોતાના પુત્ર પ્રમાણે ગણી તેમના પર બહુ ભાવ રાખતા. જે ગુર કે મોબેદને પેટે બચ્યાં ન હોય તેો તે શિષ્યોનેજ બચ્યાં માફક ગણતા. એટલુંજ નહીં, પણ ચોક્કસ નસંતાના મોબેદ શેઠોએતો પોતાના નિશાહ્યાને પોતાનો પાલક (દત્તક) વટીક કરી લીધેલાંના દાખલા હજી નોશારીમાં મેળીદ છે. પરગામના વિદ્યાર્થીઓમાંથી કોઈ માંદો પડે તો પોતાના છોકરાના જેવી તેની સારવાર કરતા. મોબેદોની ઘણીક નિશાળો અને ગુરોની શાળાઓ તે બોરહીંગ અને લોહજીંગ જેવી હતી. બાહારગામના ભણવા આવનારા ત્યાંજ ખાતા પીતા, રહેતા અને ભણતા, તથા કામ કાજ કરતા. પરગામના વિદ્યાર્થીઓને માટે

અસલના વખતથીજ રોજ ઠેરવેલાં પાંચ સાત ધનવાન બ્રાહ્મણને ઘેરથી રાંધેલાં અન્નતી બીક્ષા માંગી લાવી ખાવાનો રીવાજ પડેલો છે. તે પ્રમાણેની ગોઠવણુ પણ કરી આપવામાં ગુરૂ પોતાની ભલામણુ લાગાવતા, અને કોઈ દહાડે ભૂખ્યા તરસ્યા વિદ્યાર્થીને પોતાને ઘેર પણ ખવાડતા. સારાંશકે વિદ્યાર્થીને પારકા ન ગણતાં ગુરૂ પોતાના એક કુટુંબના માણસ તરીકે ગણી લેતા. મેહેતાજીના શાલગરેહને દહાડે ૨-૫ બતાના સઘ જવા તથા રોજ મુંઠૂં ચોખા કે જુવાર લઘ જવાનો ચાલ પાછલા વખતમાં પડ્યો.

ઉપર પ્રમાણે પૂર્વના વખતમાં આપણી તવસારીમાં બ્રાહ્મણ જાતિઓ અને પારશંઓમાં કેળવણી આપવાની પદ્ધતિ હતી, પરંતુ બીજી કામનામાં શી રીતે ભણાવવાનો રીવાજ હતો તેની હુંકે તોંધ લેવી જરૂરની છે. સર્વ કોઇ જાણે છે કે અસલ કેળવણીનો પ્રસાર સર્વ સ્થળે થોડો હતો. બ્રાહ્મણો અને દશતુર મોખેદોજ ભણતા. બીજાઓ પોત પોતાનો ધંધો ચેતનગાર માવ કરવામાં કુશળતા મેળવતા. કુશળ કારિગરોમાંથી પણ થોડાજ લખી વાંચી જાણતા. વેપારી વર્ગમાંથી ઘણાકે મોંઢે હિસાબ ગણતા. આ શિખવવાને માટે આપણા તવસારીમાં કેટલાક પંડ્યાઓ ગામડી નિશાળ માંડતા. આવી નિશાળોમાંની અઘાપિ ખત્રીવાડને નાંકે મંડાતી એક ગામડી નિશાળ કાયમ છે. જે કે હાલ સરકારે તેમને ગ્રાન્ટ આપી હાલની ચાલતી કેળવણી પ્રમાણે અભ્યાસ ચલાવવા ફરજ પાડી છે, તેપણુ આજથી દશ વર્ષ ઉપર જ્યારે ગ્રાન્ટ ઈન એડના ધારા એ નિશાળમાં લાગુ નહતા, ત્યારે ત્યાં અસલની રીત પ્રમાણેજ આંકે શિખતી માત્ર નામ લખતાં, અને શહી કરતાં શિખવવાનો રીવાજ ચાલતો હતો. એમ છતાં એવી નિશાળમાં મોંઢે હિસાબ ગણતાં તે એવી સારી રીતે શિખવવામાં આવતા કે તેવા હિસાબો હાલ સરકારી નીશાળોમાં છઠ્ઠા ધોરણમાં પસાર થયલા છોકરાઓ પણ ન ગણી શકે. આંડીગુંડીના, કોવડાના, અને નજર તથા તર્ક વગેરે એવા હિસાબો આ પંડ્યાઓ વારંવાર પુછવાનો રીવાજ રાખતા; કે જેથી શિખનારાઓમાં વિચાર કરવાની શક્તિ વધે. આવા પંડ્યાઓની બુદ્ધિતા કહાડેલા હિસાબોમાંથી ઘણાખરા એકલ કરી કોવડા સંઘ નામની એક ચોપડીમાં કોઇએ છપાવેલા છે, તે જોતાં અગાઉના હિસાબ શિખવવાની રીતિનો ખ્યાલ સહજ આવશે.

જ્યાં જ્યાં જેવા હિસાબો એ લોકો મોંઢે કરતાં શિખવાની રેવ

પાડતા. દેશીહિસાબ નામની ચોપડીમાં મોઢે કરવાના હિસાબની જે કું-
ચીઓ આવેલી છે તે સઘળી અસલની એવી ગુટ્ટેગુટ્ટે સ્થળેની ગામ-
દી નિશાળમાં ચાલતી રીતિઓ એકઠી કરી જાવવામાં આવેલી છે.
અને તેથી હિસાબો મોઢેથી યોગ વારમાં અને વગર ભૂલથી થઈ જા-
યછે. જે હિસાબો કરવામાં આવતી સરકારી નિશાળના છોકરાઓ પોતાની
મોટી પાટીના બેકે પડ ભરી વાળે, ચાર વાર ફરી ફરીને ગણે ભૂલે,
અને વારંવાર સરવાળા બાદબાકી ગુણાકાર કે ભાગાકારમાં ભુલો કરે,
વરદી ખોટી ગણે, કે એકાદ આંક મુંઝવાનો ભુલી જાય, જેથી તેનો વ-
ખત ધણો જવા છતાં હિસાબ અતે ખોટો આવે, તેવા હિસાબોતો
આ નિશાળમાં મોઢે ગણતાં શિખવતા.

આવી મોટી નિશાળો આપણી નવસારીમાં ઘણા ગુના વખતથી
ત્રણચાર જગાએ ગુદાગુદા પડ્યાઓ માંડતા હતા. સાથી ગુનામાં ગુ-
ની એવી એક નિશાળ લક્ષમણ હોલની પાસેના ધોળીવાડની સામેના
મોહોદરામાં મંડાતી હતી, અને તે ઉપરથી અત્યાર સુધી તે મોહોદરા-
“ નિશાળ મોહોદરા ” ને નામે નવસારીમાં મોગુદ છે. ત્યારપછી
આસરે સો વરસ ઉપર એક ગોલવાડમાં; એક અપાસરા નાપે બગ્ગરની
પડોસમાં આવેલા જૈન લોડાના લતામાં; અને એક હાલ જ્યાં ખત્રીવા-
ડમાં છે ત્યાં; એવી ત્રણ નિશાળો સ્થપાઈ હતી. અને હાલના પુઢામાં
પુઢા માથુસો પણ અગરતો ભવા મહેતાજીના, કે ગોલવાડવાલી નિશાળના
મહેતાજી હરિનારાયણ પડ્યાના, કે અપાસરાવાલી નિશાળના વિશ્વનાથ
મહેતાજીના, કે ખત્રીવાડવાલી નિશાળના ભાણા મહેતાજીના,
નિશાળીઆ હોવાનું માન ધરાવે છે. ત્યાર પછી ગુદાં ગુદાં કારણેથી
ગોલવાડ તથા અપાસરાવાલી નિશાળો આવજ ત્રીશ આળીશ વરસ થયાં
બંધ થઈ, પરંતુ ભાણા મહેતાજીવાલી ખત્રીવાડની નિશાળ તો હજી
કાયમ છે. ભાણા મહેતાજી પછી તેના પુત્ર નારણ મહેતાજી ઉર્
“ નાન મેતાજી ” થયા, અને આવજના બગ્ગરના ઘણા ખરા દુકાન
દારો તેના નિશાળીઆ છે. નિશાળની શીમાં, દરેક છોકરા પામે તેઓ
કાઈ પણ જાતના અનાજની રોજ મુઢી મંગાવતા, ત્યાં દરેક અગીઆ-
રસે કે તેહવારને દિવસે એકેક પૈસો મંગાવતા. તેમજ નવે
છોકરો ભણવા આવે ત્યારે અરધો રૂપીઓ એન્ડ્રુસ-શી તરીકે
લેતા, ત્યાં શ્રીમાન પાસે એક રૂપીઓ લેઈ છોકરાઓને છુટી અપાવતા,
અને તે દહાડો તેહેવાડનો જેવો ગણાતો ! અરધા રૂપીઆને બદલે એક રૂપી-

જો આપવા ધણા રાજ થતા; કેમકે તે આપવાથી મેહેતાજ નીશાળ-
માં છુટી પાડે, એટલે બધા છોકરા પોતાના માયાપને કહે કે, આજ
ફલાંણનો છોકરો નિશાળમાં નવો આવ્યો તેથી તેના બાપે અમને છુ-
ટી અપાવી. આથી તેની પ્રખ્યાતિ આખા ગામમાં થઈ જાય ! તેથી
એક રૂપીઓ ધણા જણ હોંસે હોંસે આપતા. તળી જ્યારે એકાદ છો-
કરો બધા આંક બણી રહે ત્યારે, તેણે “ ઉભો પાટલો ક્યો ” કહેવાય.
કેમકે આજ સુધી જે પાટલો આંક લખવામાં વાપરવામાં આવતો, તે
હવે બણી રહેવાથી નિશાળની દિવાલે ઉભો કરી બંધ કરવામાં
આવ્યો, તેથી મેહેતાજ આખી નિશાળના છોકરાને પેલા છોકરાને ઘેર
લઈ જતો, અને ત્યાં આંક બોલાવતો, ત્યાં “ મેહેતાજને પાંચડી પેહેરાવો,
છોકરાઓને છુટી અપાવો ” એવાં કેટલાંક કવિતારૂપિ જ્યનાદ બોલાવતો.
કેમકે ઉભો પાટલો ક્યો એટલે એક પાંચડી ત્યાં એક રૂપીઓ લેવાનું
મેહેતાજનું દાયું હતું. ત્યાં છોકરાઓને પતાસાં, સાકરીઆ ચણા, અને
ગરીબને ત્યાંથી ધાણી કે પહુવા ખાવા મળતાં ! તે વખતે તેટલાથી
સૌ ખુશ ખુશ થઈ જતાં.

હાલની કેળવણી.

આ કસબામાં સર જમશેદજી જીજીભાઈ, ત્યાં સર કાવશજી જ-
હાંગીર અને શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ, તથા શેઠ તાતાચાલાઓ
જેવા સખી ગ્રહસ્થોએ પોતાના પારશી છોકરાઓને માટે ગુજરાતી તથા
ઇંગ્લેન્ડ નિશાળો સ્થાપિ, તોપણ હીંદુઓનાં છોકરાંને ગૂજરાતી શીખ-
વાનું પારશીઓના જેવું સાધન નવસારીમાં નહતું. તેથી તેઓ પો-
તાનાં છોકરાંને કાલીઆવાડી કે જલાલપોર જેવી નિશાળોમાં ગુજરાતી-
નો આગળ અભ્યાસ વધારવા મોકલતા, અને ત્યાં ગૂજરાતી પાંચ ચોપડી
શિખી આવ્યા બાદ, તેમને મલેશરની અંગ્રેજી સ્કુલમાં મોકલવામાં
આવતા. નવસારીમાં સર્વ વર્ષના લોકો માટે શરૂવાતનું અંગ્રેજી
બણવાની પેહેલ, સર્વ પેહેલાં શેઠ રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈએ
કરી. મલેશર ખાતે પેહેલ પેહેલાં ઇ. સ. ૧૮૬૩ના ફેબ્રુઆરીમાં “ ધી
રસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈ એ. વ. સ્કુલ ” ને નામે નામ-
દાર અંગ્રેજ સરકાર માર્શલે સ્કુલ સ્થાપવામાં આવી. એ અગાઉ જોકે

“સર. કા. જે. જરથોસ્તી મદ્રેસા” હતી, પણ તેમાં તો માત્ર પારશીઓનેજ ભણાવામાં આવતા. ઈ. સ. ૧૮૬૩ થી ઈ. સ. ૧૮૮૯ સુધી એ સ્કુલનો કારોબાર અંગરેજ સરકારના હાથમાં હતો. તે પછી સ્કુલની કમીટીને સોંપવામાં આવ્યો છે. હાલ એ ખાતામાં કસરતશાળા પણ વધારવામાં આવી છે. અને તેનો કારોબાર ઉત્તમ પ્રકારે ચાલે છે. નવસારી, વલસાડ, અને બીલીમોરામાં એવી સ્કુલો સ્થાપવા શેઠ રશતમજીએ રૂ. ૭૦૦૦૦ની સખાવત કરી હતી.

નવસારી આજે કેળવણીમાં ઘણું દીપી નીકળ્યું, તે સર કાવશજ જેહાંગીરે સ્થાપેલી “જરથોસ્તી મદ્રેસા” ના પ્રતાપ કહી શકાય. તેને માટે જર જેહમત ખર્ચી આ કસબા ઉપર મોટો ઉપકાર કરનાર લેખેતું માન, વગર શકે મુબંઈના માનવંત કામા ખાંદાંનને આપવું વાજબી કહેવાશે. એ નિશાળની હુંક તવારીખ જાણવી વ્યર્થ જશે નહીં.

મુબંઈના કેળવાયલા અને આગેવાન પારશીઓ બ્યારે મુબંઈ ખાતે પોતાના જાતબાઈઓ માટે કેળવણીનો સંગીન પાયો નાંખી રહ્યા, ત્યારે તેઓને મુબંઈથી ઉતરતું મોટી પારશી વસ્તીવાળું મથક નવસારી જણાયું, અને અલ્લિઆં કેળવણીનો પાયો નાંખવાને તેઓનું દિલ લલચાયું. તા. ૬ અક્ટોબર ૧૮૫૬ ને દિને નવસારી મધે એકલા જરથોસ્તીઓનાજ ફરજદારને કેળવણી આપવા માટે મુબંઈ મધે એક ફંડ ઉભું કરી તેમાંથી નવસારીના મોટા ફલ્યામાં જંદ, પહેલવી, ફારશી, ગુજરાતી, અને અંગ્રેજી શિખવવાને “નોશારીની જરથોસ્તી મદ્રેસા” ને નામે એક સ્કુલ ઉભી કરી. એ મદ્રેસાના ફંડના ટૂંકરીઓ તરીકે શેઠો પુરશેદજી નશરવાનજી કામાજી, બેહરાંમજી જીજીભાઈ અને દોશાભાઈ ફરાંમજી કામાજીને, તથા સેક્રેટરી તરીકે એ. કાવશજ નશરવાનજી કાંગાને, અને વડા શિક્ષક લેખે એ. શોરાબજી એદલજી વજીફદારને ઠરાવ્યા હતા. એ મદ્રેસા માટે મુબંઈમાં ગેઝેલવેહેલે ફંડમાં રૂ. ૬૩૫૧ ભરાયા હતા. તેમાં શેઠો ધનજીભાઈ નશરવાનજી કામાજી, પુરશેદજી નશરવાનજી કામા, અને બેહરાંમજી જીજીભાઈ દરેકે રૂ. ૫૦૦; તથા શેઠ પેશતનજી ફરાંમજી કામાજીએ રૂ. ૩૫૦; તથા શેઠ દોરાબજી જમશેદજી શકસાતવાલાના ઢોકરાઓએ રૂ. ૩૦૧; તથા શેઠ ડોશાભાઈ ફરાંમજી કામાજીએ રૂ. ૩૦૦; તથા શેઠ કાવશજી શાપુરજી લંગડાનાએ રૂ. ૨૨૫; તથા શેઠો બહમનજી ફરાંમજી કામાજી, અને ફરાંમજી નશરવાનજી પટેલે દરેકે રૂ. ૨૦૧; તથા શેઠો

મનચેરજી ફરાંમજી કામાજી, અને પેશતનજી તથા ડોસાભાઈ ફરાંમજી કામાજી દરેકે રૂ. ૨૦૦); તથા શેઠ રતનજી એદલજી આતલીવાલાએ રૂ. ૧૫૧); તથા શેઠ વનજીભાઈ ફરાંમજી આતલીવાલાએ રૂ. ૧૨૫); તથા શેઠો હીરજીભાઈ તથા ફરાંમજી હોરમજી શેઠના, અરજેરજી બહમનજી પદમ, માણેકજી નશરવાનજી પીટીટ, નશરવાનજી રતનજી તાતા, હોરાબજી પાલજી રાનજી દરેકે રૂ. ૧૦૧); તથા શેઠો બહમનજી જીજીભાઈ, માણેકજી અરશેદજી દાદી અરજેર, તથા જમશેદજી અરશેદજી આતલીભાઈ દરેકે રૂ. ૧૦૦); અને ખીન્નઓએ નાહની નાહની રકમે નવસારીની કેળવણી માટે ભેગી કરી, જેઓનો નોશારી તરફથી ઉપકાર માનવાની આ કક્ષમ આજે જોગવાઈ લઈ શકે છે.

ઉપલું ફંડ ભરનારા ગ્રહસ્થોએ તા. ૨૨ મે ૧૮૫૬ ને દીને શેઠો અરશેદજી નોસરવાનજી કામાજી, મેહુરામજી જીજીભાઈ, અને દોશાભાઈ ફરાંમજી કામાજીને એક લેખ કરી આપી જ્યાં સુધી એ ફંડનું બંડોળ રૂ. ૨૫૦૦૦) નું થાય ત્યાં સુધી તેના ટ્રસ્ટીઓ તરીકે કામ ચલાવતે અને ઉપલી બંડોળની રકમ એકઠી થયા પછી તેમાં નાણું ભરનારાઓની મંજુર્યાત લઈ સધળો અખત્યાર તેઓના પસંદ કરેલા ટ્રસ્ટીઓ અને કારોબારીઓને સોંપવાનો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો હતો. તેજ મુજબ તા. ૨૯ મે ૧૮૫૬ ને દીને નવસારી કર્યાને લગતા રૂ. ૪૦) જરથેસ્તીઓએ પણ એક લેખ કરી ઉપલાજ ત્રણે ગ્રહસ્થોને ટ્રસ્ટીઓ ઠેરવી આ કામ હાર પાડવા માટે શાખાશી આપી હતી. તે બાદ ઉપલે દીને એ મદરેસા અને ઉંઘાડયા પછી નવસારીમાં તેનો કારોબાર ચલાવવાને ટ્રસ્ટીઓએ તીચલી કમીટી ફરવી:—દસ્તુર શોરાબજી ફરાંમજી મેહુરજીરાંણા, શેઠો માણેકજી હોરમજી દેશાઈ, એદલજી શોરાબજી દેશાઈ, અરજેરજી પાલનજી દેશાઈ, રસ્તમજી નવરોજી ગારડા, માણેકજી મેહુરાંમજી મુનશી, ફરાંમજી ફકીરજી તંબોલી, એદલજી રસ્તમજી ગાએ, અને જમશેદજી ટેહમુલજી દેશાઈ. પછી અવારનવાર જગા ખાલી થયાથી, શેઠો બચાભાઈ એદલજી દેશાઈ, દસ્તુર જમશેદજી રસ્તમજી જામારખાશા, અને જામારખજી રસ્તમજી ગારડા સામેલ થયા. અને કારોબાર મંડલીના સેક્રેટરી લેખે પ્રથમથી તે ઇ. સ. ૧૮૭૯ માં પોતાના મરણ સુધી શેઠ જમશેદજી ટેહમુલજી દેશાઈ, અને ૧૮૭૯થી છેક પોતાના મરણ સુધી શેઠ અરજેરજી પાલજી દેશાઈ

કાયમ રહ્યા હતા. એ મદરેસા સ્થપાયા પછી તેમાં મુ'બઈ તથા બાહ્-
ર ગામના જેમી અથોરનાનોના છોકરાઓ કેળવણી લેવાને આવે તે-
મની ખોરાકી તથા બીજી હર રીતની મદદરત કરવાને મુ'બઈવાલા
નવસારીના વતની એ. બીખાજી રતનજી નરીગાનની માર્શતથી અત્રે
એ. ફરાંમજી નવરોજી કારતકે માથે લીધું હતું. મદરેસાનો ખરચ
વધવાથી ઇ. સ. ૧૮૬૨માં ડા. ૩૨૭૪ વધારે, ફરંડમાં ભરાયા તેમાં
મોટી રકમો કામા ખાંદાંતનીજ હતી. ત્યાર પછી વળી ઇ. સ. ૧૮૬૩
માં ડા. ૨૫૫૧ ભરાયા, તેમાં પણ કામાવાલાઓનીજ મોટી મદદ હ-
તી. અને મદરેસા સ્થપાઇ ત્યારથી પોતાના મરણ સુધી શેફો શોરાબ-
જી શાપુરજી બગાલી અને પેશતનજી હોરમજી કામાજી વાર્ષિક મદદ
આપતા હતા. એ પછી એ મદરેસાની પુ'જી ડા. ૨૫૦૦૦) ની કિંપર
થવાથી તથા શેફ કાવશજી જેહાંગીર રેડીમનીએ તા. ૧૭ જુલાઈ
૧૮૬૩ ને દીને ડા. ૨૫૦૦૦) ની રકમ એ મદરેસાના ખરચને માટે
જુદી કાઢી આપ્યાથી તા. ૩ અક્ટોબર ૧૮૬૩ને દીને એ મદરેસાના
૭ વર્ષના વહિવટનો રીપોર્ટ રજુ કરવા તથા પોતાનો હુદો છોડવા ના-
ણા ભરનારાઓની એક સભા બોલાવી હતી; જે વેળાએ એ મદરેસાનું
નામ ફેરવી, “ કાવશજી જેહાંગીર નોશારી જરથોસ્તી મદરેસા ” કરી
રાખવામાં આવ્યું હતું. પાછળથી તા. ૧૪ એપ્રિલ ૧૮૭૭
ને દીને એ નામ બદલી “ સર કાવશજી જેહાંગીર નોશારી જરથોસ્તી
મદરેસા ” નામ રાખ્યું છે. તેજ આજે પણ છે. બાદ ટૂંક થયા પછી
એ ખાતાંના કારોબારી શેફો ખરશેદજી નશરવાંનજી કામાજી, બેહરાંમજી
જીજીભાઈ, ડોશાભાઈ ફરાંમજી કામાજી, ધનજીભાઈ ફરાંમજી પટેલ, પે-
શતનજી હોરમજી કામાજી, ખરશેદજી રસ્તમજી કામાજી અને એ. કાવ-
શજી નશરવાંનજી કાંગા મુકરર થયા.

એ મદરેસામાં યુનિવરસીટીની ડીગરી મેળવેલો કોઈ વધારે હુશી-
આર શિક્ષક નિમવા માટે ઇ. સ. ૧૮૭૨ થી ૩ વર્ષની મુદત સુધી
શેફ હોરમજી નવરોજી શકલાતવાલા તથા તેમના દોસ્તો શેફો અરદેશર
હોરમજી વાડીઆ, મેહુરવાંનજી માણેકજી શેફના, અને જમશેદજી નશર-
વાંનજી તાતાએ મળી દરમાસે ડા. ૧૫૦) ની રકમ આપી હતી; અને
તે બાદ સર કાવશજી જાંગીરજી રેડીમનીએ દરમાસે ડા. ૧૦૦) ની
રકમ ઇ. સ. ૧૮૭૬ની આખરી સુધી આપતી કીધી હતી. એજ
મુજબ ઇ. સ. ૧૮૭૮માં શેફ જાંગીરજી કાવશજી જેહાંગીરે ડા. ૧૦૦

ની રકમ એ મદરેસામાં વિદ્યા હુજર શિખાડવાનાં એજનરો ખરીદવાનું કારણ સર બેટ આપી હતી.

એ પછી ઇ. સ. ૧૮૭૭ ના શાલથી નામદાર ગાયકવાડ સરકારે પોતાના દેવાંનું રાજ સર. ડી. માધવરાવ નાઇટ. સી. એસ. આઈ. ની મારફતે એ મદરેસાને ગ્રાન્ટ ઇન એડ દાખલ દર વર્ષે રૂ. ૨૬૦૦ એ વી શરતે આપવાને કબુલ કીધા હતા કે, એ મદરેસામાં જરથોસ્તીઓ ઉપરાંત મર કોમના હિંદુ, મુસલમાન દરેક (કેળવણી શિવાય) છોકરાઓને પણ કેળવણી લેવા દાખલ કરવા તથા મદરેસામાંથી ગુજરાતી ભાગ કાઢી નાંખવા, અને અંગ્રેજીની કેળવણી સરકારી ચોથાથી તે સાતમા ધોરણ સુધી આપવી; તથા જરથોસ્તી ધર્મનું જ્ઞાન આપવાને મદરેસાના ફંડની આવકમાંથી દર વર્ષે રૂ. ૫૦૦) ખર્ચવા, અને મદરેસામાં આવનારા દરેક છોકરા પાસેથી શી દાખલ રૂ. ૧૦ દરમહિને લેવો. આ શરતો એ મદરેસામાં નાણાં ભરનારાઓની તા. ૧૧ જુન ૧૮૭૭ ને દીને મળેલી સભામાં બાહાલ રહ્યાથી તે મુજબનો ફેરફાર એ મદરેસાના બધારણમાં થયો, અને તેજ શાલથી નામદાર ગાયકવાડ સરકાર તરફથી એ ખાતાને રૂ. ૨૬૦૦)ની વાર્ષિક મદદ મળતી થઇ, જે આજે વધીને રૂ. ૩૦ ૩૫૦૦ની થઇ છે.

ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં દેશાઈ શ્રી ખરજોરજી નવરોજીએ પોતાના મિત્ર સર કાવશજી ઉપર આ મરીબ કશઓ હોવાથી છોકરાઓની શી નહીં લેવા એક કાગળ લખ્યો. તુર્તજ સર કાવશજીએ શી બંધ કર્યાનો જવાબ પ્રાપ્ત્યો; અને રૂ. ૧૦૦૦૦ની બીજી રકમ એ ફંડમાં આપી છોકરાઓ પાસેથી શી લેવાનું બંધ કરાવ્યું હતું. એ પ્રમાણે છુટક છુટક બીજી રકમો આવી રૂ. ૨૯૦૦૦ એવણે એ ફંડમાં આપ્યા હતા. ત્યારબાદ જુદા જુદા આસામીઓએ સંકલ્પરશીપો સ્થાપિ. તા. ૧૧ નવેમ્બર ૧૮૬૧ ને દીને બાઇ ધનબાઈજી તે મરહુમ શેઠ ધનજીભાઇ નશ-રવાનજી કામાના વિધવાએ એ સ્કુલનું મકાન બાંટે રાખવા તથા નવું બાંધવા વીગેરેની શરતોએ રૂ. ૧૦૦૦૦ની રકમ આપી. જેમાંથી ઇ. સ. ૧૮૬૩માં નવસારી મધ્યે એક મકાન તથા જગાનો કડકો “મટેલની પોલ” નામે રૂ. ૫૧૬૨ ની કિંમતે વેચાતો લઇ ત્યાં સ્કુલ ભાવવામાં આવી. તે અગાઉ ખાનગી ઘરોમાં છુટા છુટા કલાંસો હતા. એ સ્કુલમાં પીટીટ ખાંદાને પણ મદદ કરવાનું જારી રાખ્યું હતું.

એ મદ્રેસા સ્થપાઇ ત્યારથી ઇ. સ. ૧૮૮૧ ની આખરી સુધીમાં ૨૫ વર્ષમાં તેની પાછળ રૂ. ૧૧૫૪૧૦-૩-૭ નો ખર્ચ થયો હતો, અને પુંજી રૂ. ૫૯૬૫૩-૩-૫ રહી હતી. આને વધીને આશરે રૂ. ૭૫૦૦૦ તું ફંડ થયું છે.

આને એ નિશાળ માટે સરકારની રૂ. ૨૦૦૦૦ ની મોટી મદદ તથા તેમાં સ્કુલ તરફથી રૂ. ૮૦૦૦ ની અને મી. બેરાંમજી નશરવાનજી શીરવૈની રૂ. ૧૨૦૦૦ ની મદદથી ૪૦ હજારનું એક સુશોભિત મકાન દબલ્યા સાથે નવસારીમાં ખડું રહ્યું છે.

એ નિશાળના સિખેલા પૈકી ધણા ધણા મેટ્રીક્યુલેટો-એફ. ઇ. એ.-પી. ઇ. થયેલા-પી. એ.-એમ. એ.-એલ. એલ. બી.-તથા ડાક્ટરો, શૌલીશીટરો, વકીલો, જડગ્ને, કમીશનરો, કલેક્ટરો, મામલતદારો, મુનશફો, લખનારાઓ, વકતાઓ, ગ્રંથકારો, કવિઓ, એનજીન્યરો, વગેરે આધ્યેષ્ઠારો આને દુન્યામાં મશહુર થઇ આ નગરીનું નામ રાખે છે. મરહુમ શેઠ ખરશેદજી નશરવાનજી શીરવૈ (મુખમના પેહેલવેહેલા પારશી ઇનકમ ટેક્ષ કલેક્ટર, તે પણ નોશાકરાજ હતા.), શેઠ રતનજી કાંગા (ભરૂચના ડે. કલેક્ટર) શેઠ કેરશાસ્પજી રૂ. દાદાચાંનજી (વડોદરાના સર્વે સેટલમેન્ટ કમીશનર) લશકરના સરજન મેજરો ડામલા-અને કાંગા; તથા કાંગા શૌલીશીટરો-ટહેમુલજી ડાક્ટર વગેરે નરીમાન ડાક્ટરો, નવસારીને શુ' ઓછી દિપાત્રે છે!

એ સ્કુલ સ્થપાયા પછી થોડાં વરસ રહીને તો ધર્માંધ લોક-લાગણી તેની સામે થઇ અને શિખતાં છોકરાંઓ ઉઠી જવા લાગ્યાં. તે વખતે ૫ મો સ્ટાન્ડર્ડ તેજ ફર્સ્ટ ક્લાસ ગણાતી. અને ૧ લા ક્લાસમાં ૩ થી વધીને ૫ સૂધી વિદ્યાર્થીઓ વધતામાં વધતા શીખતા. આને દશ ધણા એટલે ૫૦ છોકરાઓ ૧ લાજ ક્લાસમાં છે; કે જેટલી સંખ્યા પ્રથમ તો આખી સ્કુલની હતી. મેટ્રીક્યુલેશન ઉપરાંત સ્કુલ ક્રાઇનલ નો પણ ક્લાસ ચાલે છે. સ્કુલમાં અકેક બંને છોકરાંના ખાપો પ્રથમ તો શિખવા આવતા. એટલુંજ નહીં પણ સ્કુલના બુજરોગ સેક્ટરી વરીક શિખવા આવતા ! તે વખતે એક બે છોકરાઓ મેટ્રીક્યુલેટ થાય, કે ધાણું થઇ ગયું કહેવાય; અને આખા કશખામાં હોહા થઇ રહેતી; અને નોશાકરી દુન્યાની તે Topic of the day થઇ પડતી. પેહેલવેહેલા મેટ્રીક્યુલેશન માટે ૩ ઉમેદવારો મેસર્સ રતનજી એદલજી કાંગા, બીખાજી કાવશજી કાંગા, અને કાવશજી મનચેરજી પાવડી ગયલા. તેમાં-

થી ર કાંગાઓ પસાર થયા હતા. જેમાંના મી. રતનજી આજે ભરમતી કે. ક-
લેક્ટર, અને મી. બી. ખાજી આજે ગાયકવાડીમાં ફોજદારનો ઓધ્ધો ધરાવે
છે. આ સ્કુલમાં જેટલા માસ્તરો આવી ગયા છે, તેટલા ઘણે ભાગે અધા
ખીટીશ કે ગાયકવાડીમાં મોટા સરકારી હુદાઓ ઉપર છે. અધા શિક્ષકોમાં
પેહેલા હેડમાસ્તર શેઠ શોરાબજી વજીરદારે પોતાની હિંમતથી,
શેઠ કેરશાસ્પજી રસ્તમજી દાદાયાદજીએ પોતાની કુનેહથી, અને શેઠ
ફરાંમજી નવરોજી દાદીબરજીએ અણહદ ખંતથી, નવસારીના ઘણા
આશિર્વાદ લીધા છે. તેમાં છેલ્લા ગ્રહસ્થે તો ક્રિકેટની પેહેલ કાઢી,
કસરતશાળાને ઉત્તેજન આપી, નોશારીના છોકરાઓમાં નાહનપણથી
જુગાર રમવાની ચાલતી આવેલી બદીને જડ મુળથી કોમેડી નાંખી,
વગેરે ઘણાં ઘણાં સંગીન કામો કરી નોશારી ઉપર હેશાંત કરેલું છે.

હેડમાસ્તર શોરાબજી વજીરદાર તો ખચારા તે વખતે મોહલ્લે
મોહલ્લે રાતે ફરતા, અને તપાસ રાખતા કે કયા છોકરાઓ રાતે
લેશન કરે છે. એમ જણાવાથી વિદ્યાર્થીઓ રાતે લેશન કરતા. એ
ખચારા પેહેલવેહેલા હેડમાસ્તર ધર્મ આગ્યા ત્યારે તો એક શુભા જેટલું
માન તેવણું અને મળતું હતું, પણ પાછળથી ખચારા ઉપર કેળવણી
આપવાના પ્રતાપ અને સ્વતંત્ર વિચારોનેજ લીધે ફોજદારીઓ વડીક
મંડાઈ હતી. દંડ વડીક કરાવામાં આવ્યો હતો ! તોપણ છેવટ સૂધી
હિંમત ન હારતાં કેળવણી આપવા પાછળ ઉમંગીજ રહ્યા, અને દુઃખો
ખમી ખંત રાખી રહ્યા હતા.

આજની આગળ વધેલી કેળવણીના પ્રતાપે અને હાલના વિદ્વાન શિ-
ક્ષકોની ખંતથી દળત અંધ છોકરાઓ મેનીક થવા લાગ્યા છે, અને
હવે તે સાધારણ બનાવ ગણાવા લાગ્યો છે. એ સ્કુલમાંથી ઈ. સ.
૧૮૭૦ ના અરસામાં મેસર્સ પાલણજી રસ્તમજી આંડીઆ તથા
ખરશેદજી માણેકજી વજીરદારે પ્રથમ છુટા પડી ગયુવાળા ધરમાં નવી
સ્કુલ ખાતગી સાહાસથી કાઢી હતી. બાદ બ્યારે ઈ. ૧૮૭૮ માં એ
હાઈસ્કુલમાં ચાર અંગ્રેજી કલાસો રાખી ગૂજરાતી ખાતું કાઢી નાંખવામાં
આવ્યું, ત્યારે ક-ખ-ગ થી શિખવાતું ખાતું રખડી જવા લાગ્યું.

તાતા સ્કુલ.

તેથી ગુજરાતી શિક્ષકોએ પોતેજ એ
ખાતું નિભાવા માંડ્યું, અને હાઈસ્કુલના
તે વખતના લોકપિય માસ્તરો મેસર્સ નરભેરાંમ મણીશંકર, મંચેરજી
નવરોજી અરગાણી, અને જામાસ્પજી રતનજી મીસ્ત્રી જેવા “ માખાપ ”

સમાન શિક્ષણે ગુજરાતી ખાતું ચલાવના સહાય કર્યો. પણ તેમ ન ચાલી શકવાથી હાઈ સ્કુલના સેક્રેટરી શેઠ કાવશજી નશરવાનજી કોંગા તથા શેઠ ફરદુનજી માણેકજી કોંગાને ખાનગી ગોડવણથી સ્થાપિત કર્યું. એ સાહેબોએ ખાનગી કમીટી, ખાનગી ફંડ, અને ખાનગી વહિવટથી રૂ. ૩૦૦ ના નિર્જિવ ફંડમાં ઇ. સ. ૧૮૮૦ થી એ ખાતું ખોલે ચલાવા માંડ્યું. એટલામાં શેઠ શોરાબજી કાવશજી તાતાએ પોતાના મહત્તમ ભાગ શેઠ દાદાભાઈ કાવશજી તાતાની મીલકતમાંથી એ સ્કુલના ખર્ચ માટે ૭૦૦૦ ની રકમ આપી. અને ૧૮૮૧ માં એ ખાતું “ ધી દાદાભાઈ કાવશજી તાતા સ્કુલ ” ને નામે શેઠ ખ. ર. કામા જેવા અબળ જેવી શક્તિના મહાન નરની રાહબરી હેઠળ ધર્મધોકાર ચાલવા લાગ્યું. પછી તે નામદાર ગાયકવાડ સરકારે ૧૮૮૨ થી દર માસે રૂ. ૨૫ ની ગ્રાન્ટ ઇન એડ એ સ્કુલને આપતી કરી. ઇ. સ. ૧૮૮૪ થી એ મદદ બેવડી કરી નાંખવામાં આવી. પછી તે વધીને રૂ. ૧૦૦ ની માસિક મદદ ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં સરકારે આપવા માંડી, અને ઇ. સ. ૧૮૯૭ થી તે રૂ. ૧૮૦૦ ની ગ્રાન્ટ ઇન એડ આપતી કરી છે. પછી એ સ્કુલને એક મજબુત ટેકા શેઠ રતનજી દાદાભાઈ તાતામાં મળી આવ્યો. અને તેવણને ટેકા અને હાલના સેક્રેટરી શેઠ ફ. મા. કોંગાના સંગીત બળથી આજે નામદાર સરકારે રૂ. ૩૦૦૦૦ આપી તેમાં શેઠ રતનજી તાતાએ રૂ. ૧૭૦૦૦ ને આશરે બીજા હિસ્સે રૂ. ૪૭૦૦૦ ની એક મજબૂત બીલ્ડીંગ ખર્ચે શેઠવાડી આગળ બાંધી છે. જેમ નવસારીમાં પેસતાં એ શહેરની આંખ લેખે સર કા. જે. મહેસાણું મી. બેરાંમજી નશરવાનજી શીરવૈ બીલ્ડીંગવાળું મકાન શોભી રહ્યું છે, તેમ આ કસબાના નાક લેખે આ તાતા બીલ્ડીંગ કિબી રહી છે. એ સ્કુલમાં અચ્છા ફળવા-યજ્ઞ માસ્તરો, સંગીત પુસ્તકો સાથની લાઇબ્રેરીઓ, અપેરેતસો વીજે-રેના પ્રદર્શનો, કસરતશાલાઓ, હબરો રૂખ્યાની ગુરુબંધ સ્કોલરશીપો, સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓ, ક્રિકેટ ક્લબો, પુષ્કળ ઇનામો, જાતબતની રમતગમતો, કીન્દર ગાર્ટન સીસ્ટમ, ધર્મની ફળવણી, વગેરે મગર થવા જેવા સુધારા અને સુધરેલા દેશ જેવા સંગીત વધારા થઈ ચુક્યા છે. એ તાતા સ્કુલનું આજે લગભગ ૪૫૦૦૦ નું ફંડ છે.

એ તાતા સ્કુલ સુર્વિતપણે ચાલે છે, એવામાં બીજો એક ફાંટો તેમાંથી પડ્યો.

દેશાઈ સ્કુલ.

એજ સ્કુલના એક માસ્તર મી. ખરશેદજી માણેકજી વજીદદારે તા. ૩ જી માર્ચ ૧૮૮૭ ના રોજ પારશીવાડને ખીજે છેડે, યાને બગવાડને નાકે નદિને કિનારે, જે લત્તા ઉપર પણ એક એવા ખાતાંની બહાર હતી ત્યાં, તે લત્તાના કેટલાક લોકોની, તથા મલેશર કુલ્યેની સ્કુલમાં ફી વધવાથી ત્યાંના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓની ખાદેશ ઉપરથી ઉઘાડી. અને તેને નવસારીના મહાપ્રતાપિ દેશાઈ શ્રી ખરશેદજી ટેલ-મુંલજીના નામ ઉપરથી “ ધી. ખુ. ટે. દેશાઈ. એ. વ. સ્કુલ ” એવું નામ આપ્યું. એક મોભાદાર કમિટી પણ ફરી હતી. આ સ્કુલ ખાનગી સાહાસથી અજળ જેવી રીતે ૯ વર્ષ સુધી ચાલી. પણ જણાવવાને દિલગીરી ઉપજે છે કે, તે સ્કુલ, એ ખાનગી ગ્રહસ્થો ચલાવવાને કેવળ અશક્ત થઇ પડ્યાથી, પાછી ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં દાદાભાઈ તાતા સ્કુલ સાથે જોડી નાંખવામાં આવી છે. પ્રથમ એ સ્કુલના સેક્રેટરી લેખે મી. નાનાભાઈ બરબેરજી દેશાઈ કેટલાંક વર્ષ સુધી રહ્યા, અને પાછળથી મી. રશતમજી જામાશજી ગારડા સેક્રેટરી થયા હતા.

સરકારી હિંદુના છોકરાઓને વારંવાર શિક્ષણ માટે **કેળવણી ખાતાંઓ.** અડચણ પડ્યા કીધાથી નામદાર ગાયકવાડ સરકારનું લક્ષ તે તરફ ખેંચાયું, અને ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં એક મરાઠી નિશાળ, અને થોડા વખત પછી તુર્તજ ગૂજરાતીશાળાઓ અત્રે ઉઘાડવામાં આવી. તે પછીતો તે નામદારે મોટી ઉમરની હિંદુ વગેરે સ્ત્રીઓને માટે “ જનાના સ્કુલ ” કાઢી. રાત્રે ભણવાની “ રાત્રિ શાળા ” કાઢી. પછી ઉરદુસ્કુલ—ગાયનશાળા—કન્યાશાળા—ટેડાઓને માટે અત્યંત શાળા—ટેડાઓને માટે અત્યંત ખોરડીંગ અને લોહંગ શાળાઓ, વગેરે બુલ્લિબુલ્લિ ૭ નિશાળો સ્થાપિ. અને બધી સ્કુલોમાં કીન્દર ગાર્ટન સીસ્ટમ દાખલ કરી દીધી. નવસારીમાં ટેડા વટીક બ્યારે ભણવા લાગ્યા, અને આગળ નવસારીમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં ધુળ ધુળ નજરે પડતું, ત્યાં હવે જ્યાં જુઓ ત્યાં કેળવણી, કેળવણી, અને કેળવણીનાજ રંગ ઉડી રહ્યા, ત્યારે હવે ટેડા શિખે અને ભંગીયા રહી ભય! ત્યારે વળી ભંગ્યાઓએ સરકારને અરજ કરી, કે તેમના બચ્ચાંને માટે પણ ખોરડીંગ લોહંગ સાથની શાળા કાઢવી ! એ અરજ ઉપર પણ અમલ થવાની તૈયારી હતી. પણ એમ કરતાં તો લોકો બાપીકા ધંધા છોડતા ગયાથી સરકારને વિચાર ફેરવવો પડ્યો. આખા નવસારી પ્રાંતમાં ધોડિયા, કોરચા,

દુબળા, બધાજ કેળવણી લઈ લખવા વાંચવા, ને સુધરેલી દોષે વ્યવહાર ચલાવા લાગ્યા. નવસારીના સરકારી કેળવણી ખાતાંઓ ઉપર દેખરેખ રાખવા એક ખાસ ઈન્સ્પેક્ટર રહે છે, અને અગ્રણ મહેતાજીઓ દરેક સ્કુલમાં ચુંટી કાઢેલા હોવાથી ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી ત્યાં અપાય છે.

જ'દ મદરેસા.

"The stronghold of the Mobeds is our town of Mowasari, and it has been so for some centuries, because the Parsis early migrated to it from Sanjan, and have thrived and flourished there ever since."

એ પ્રમાણે વડોદરાની વસ્તીની ગણત્રિના પોથામાં નોંધાયેલું છે. અહિંનો વડો દસ્તુર તે આખા હિંદમાં પારશીઓનો રોમનો પોપ કહેવાય છે. ત્યારે આવાં એક ધર્મના વડાં ધામ (Ecclesiastical Seat) માં જ'દ અવસ્તાની મદરેસા ન હોય એ કેમ અને? પ્રથમથીજ અત્રેની હાઇસ્કુલમાં ધર્મની કેળવણી ખાસ અપાતી હતી. જેથી અસ-લથી આજસુધી "જરયોસ્તી મદરેસા" ને નામે તે ઓળખાય છે. પ્રથમ કાબેલ દસ્તુર કાવશજ દારાબજ, એ મદરેસામાં શિક્ષણ અને વાચનને આપતા હતા; તોપણ એક ખાસ એલાહીદી જ'દ મદરેસાની જરૂર જણાયાથી આ કસબાના ઘણાક દીનયુસ્ત વતનીઓએ શેઠ નશરવાનજ રતનજ તાતાને અરજ કરવા કિપરથી તે શેઠે તે અરજ બાહાલ રાખી પોતાના નામથી એક જ'દ મદરેસા તા. ૪ ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૪ ને દિને સ્થાપિ અને તે પછી તા. ૧૪ જુન ૧૮૮૬ ને દીને તેને કારોબાર એક લાયક કમિટીને હસ્તક સોંપ્યો. એજ શેઠ મદરેસાને લાયકતું એક કુશલ મકાન બંધાવી તેના નિભાવતું ફંડ એલાહીદુ' કાઠી સુ'કયું. શરવાતમાં તો, નવસારીમાં જેમ હંમેશ અને છે તેમ એ ખાતાંની સામે પણ કેટલાકો થયા; અને પ્રારંભમાં તો ફક્ત ૧૫ વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થયા. પણ પાછળથી મોબેદોના ૭૩ અને મેહેદીનોના ૭ મળી ૮૦ થયા. એ મદરેસામાં શુદ્ધ ઉચ્ચારે લખાવાનું, ક્રિયામાર્ગનું, નાવરમરાતબનું, અને અવસ્તા પેહેલવીનો, તરજુમો શિખવવા ઉપરાંત દારશી પણ શીખવવાનું

દરાવેલું છે. મુ'બઇની મુદલાં ફીરોજ મદરેસાના ધોરણ ઉપર એ ખાતું
ધિકાવાની મરહુમ શેઠની જીજ્ઞાસા હતી, પણ ગાળે ગાળે એ મદરેસાનું
મરણ નજદીક દેખાવા છતાં, આજે ત્યાં અપાતી રકોલરશીપો, સેંકડો રૂપ્યાના
ઇનામોની લાલચો વગેરે થવાથી, શેઠ ખ. ર. કામા જેવા તેના સખળ
સુકાંતીએ તેનું સુકાન ફેરવી નાંખી પાછી સજીવન કરી છે. અસલતો
એક મોખેદ નાવર મરાઠા થાય, ત્યારે તેની એક બે વરસની કમાઈ
રૂ. ૧૦૦ થી ૧૫૦ સુધી લણાવનાર શેઠને આપવી પડતી હતી, તે
સૌ નીકળી જવાથી અત્રેના ગરીબ લોકોને ઘણો ફાયદો થયો છે.

સ્ત્રી કેળવણી.

નવસારી કશામાં સ્ત્રી કેળવણી આજે ઘણી આગળ વધી ગઇ છે.
આગળતો આખા એક મોહલામાં જો એક સ્ત્રી પોતાનું નામ માત્ર લખી
જાણે તે ઘણી બાહોશ ગણાતી. વળી પુરૂ નવસારીની સ્ત્રી-પેદાયશમાંતો
લખવા વાંચવા જેવું અસલ કાંઇજ નોહતું. પણ સુરતની જો કોઈ
શખસ, સ્ત્રી પરણી આવે, તો તે કદાપિ લખતી વાંચતી નિવડતી. અને
તેની મોટી ઉકમાઈ ગણાતી. અસલ સ્ત્રી કેળવણીમાં જરૂર સંસારની કેળવણી
માટે વગર નામે સ્થપાયેલું જરૂર કેળવણી ખાતું હતું. વાસણ ઉત્તરતાં આ-
વડ્યાં અને કુવામાંથી કળસ્યે કળસ્યે પાંણી કાઢતાં એક બાળકોને આવડ્યું,
એટલે તેણી સંસાર કેળવણીનો કક્કો ખખખો સૌ શિખી રહેલી કહેવાય. વળી
અથોરનાન વર્ગમાંતો છોડી ચાતરી કાંતતી થઇ, કે જાણે કેટલો બધો અભ્યાસ
આગળ વધી ગયલો ગણાય. નાદની છોડીઓ ૬-૭ વરસની ઉમરથી જરા
જરા ખરનો કચરો પુ'જે વાળી કાઢવા લાગતી, અને ૯-૧૦ વરસનીતો રાંધતાં
અને “ મીઠુંકુવે ” થી પાણી લાવતાં શિખી જતી. હિંદુ લોકોમાં પણ ઘર
કેળવણી હતી. જેમ પારશી લોકોમાં માટે “ શેઠની સાર ” હતી, તેમ
પારશી છોડીઓ માટે “ શેઠાંણીની સાર ” હતી. તેવી સાર (નીજાળનો
અપભ્રંશ નિસાર, અને નિસારનો સાર થયો છે.) અસલ ઘણી હતી.
આજે પણ “ માણકખાઈ શેઠાંણીની સાર ” વગેરે કેટલીક સારો રહેલી
છે. અને જે છોડીઓ માણકખાઈ શેઠાંણીની આગળ શિખેલીઓ, તે-
ણીઓ મમઇ બપઘ થઇને મરી પણ ગઇઓ છે, તોપણ તેજ માણક-
ખાઈ શેઠાંણી ૧૦૦ ઉપર વરસ કુદાવી ગયાં છતાં, જેવાંને તેવાં આજે

હૈયાત છે. એ “સારો” માં છોડીએને ચાતરી કાંતવાથી તે કુસ્તી વણુક સુધીનું તેમજ રાંધવા સીધવા વજેરે ધર સંસારી તમામ કામ શિખવામાં આવતું, અને જે શેઠાણીએને બચ્ચાં ન હોય, તેઓતો નિશાળવેણુ-નેજ છોકરી દીકરીની માફક રાખતાં. પણ દસ્તાનવાલી હાલતમાં છોડી આવવા લાગે, અને તેણીની કુસ્તી વેચાવા લાગે ત્યારપછી-તેણીએ નીશાળેથી ઉડી જતી. તોપણ, કુસ્તી વણુતાં આવડ્યા પછી કેટલોક વખત વેર શેઠાણીને કુસ્તીની કમાઈ કરી આપ્યા શિવાય તેણીએ ઉડતી ન હતી.

મલેશરની છોકરી-

ઓની નિશાળ.

જે પ્રમાણે સર્વથી પેહેલું ગૂજરાતી શિખવાનું ખાતું મલેશરખાતે શરૂ જમશેદજીએ ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં સ્થાપ્યું, તેજ પ્રમાણે

સ્ત્રી કેળવણીની પેહેલ પણ મલેશરમાંજ પેહેલી થયેલી છે. મોટા દલ્દલા કરતાં મલેશર દલ્દલાંએજ બંને કેળવણીનું મંડાણ કરવાનું માન લીધું છે. ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં છોકરાઓને માટે જ્યારે મલેશરમાં સર જમશેદજીએ નિશાળનું મકાન બાંધ્યું, ત્યારે તેજ વરસમાં છોડીઓની નિશાળ પણ કાઢી હતી. પહેલાં તો માબાપોએ એ સુધારા તરફ આંચકી અને અણગમે બતાવી, છોડીઓને નિશાળમાં મોકલવાના કામને છકેલપણું ગણી છોડીઓના છોકેલપણા માટે શંકા રાખવા લાગ્યાં હતાં. તે એટલે સુધી કે એકવાર એક છોડી લખવા વાંચવાની કેળવણી લઈ પરવારી ધર બેઠી. થોડેક દહાડે તેના ઘરમાં કોઈ જીવાન મરી ગયું, ત્યારે વેહેમી કાલી ધુધ્રઓ રડવા લાગી કે દુકતીએ લખવા વાંચવાનો બાળંદીના જેવો (!) ધંધો માંડ્યો, અને માટીડાએ શિખવાનું તે જૈરી શિખી, તેથી એ મરણ થયું ! એટલે લગી તે વેળાએ કેળવણીના વેહેમ અને સુગ હતી.

રતનબાઈ ખરશેદજી આંટીઆ તે હાલના અંજીમનના અકાબર વડા દેશાઈ મનચેરજી એદલજીના ધણીઆંણી માબાપથી છુપી રીતે લખતાં વાંચતાં શિખ્યાં. એ વાત જે અરસામાં જાહેર થઈ તેજ અરસામાં તેવણના બાવા ખરશેદજી ગુજરી ગયા. બચારાં રતનબાઈને તુપી નાંખવામાં આવ્યાં, કે છુપી રીતે શિખી સુધી તેથી બાપ મરી ગયા ! એવી એવી કેળવણી સામે વેહેમી સુગ હતી. પણ આજે ત્યાં સારા મેહેતાજીના હાથ હેઠળ સંખ્યાબંધ બાળકીઓ કેળવણી લે છે.

તાતા કન્યાશાળા.

જે અરસામાં “ સત્તાવનના બળવા ” ની ધમરચકરી આપ્યા હિંદને ધુભવી રહી

હતી તે વેળામાં ચાલે ધ. સ. ૧૮૫૭ માં, એક સખી અહરથે પોતાનું નામ છુપું રાખીને શેઠ શોરાબજી શાપુરજી બંગાલી માર્ફતે મોટા દ્રવ્યામાં સ્ત્રી કેળવણીની સ્થાપના કરી. એ સખી શેઠ ધ. સ. ૧૮૬૬ સુધી પોતાને ખરચે એ સ્કુલ ચાલુ રાખી. તે સખી નર, પાછળથી જણાયા તેમ સ્ત્રી કેળવણીના પુનઃ શેઠ દોશાભાઈ ફરોમજી કામાજી હતા. ત્યાર બાદ ધ. સ. ૧૮૬૭ થી શેઠ શોરાબજી શાપુરજી બંગાલીએ પોતાના ખરચે એ નિશાળ ચલાવી હતી. તે છેક ધ. સ. ૧૮૭૨ ના ડીસેમ્બર માસથી નવસારીના Self-made men મધેના એક નોશાકરા વતની શેઠ નોશરવાનજી રતનજી તાતાએ પોતાના સ્વાધિનમાં એ ખાતું ભ્રમ, પોતાના ખેહેનના નામથી એ નિશાળનું નામ “ બાઈ નવાજબાઈ તાતા નવસારી જરથોસ્તી છોકરીઓની નિશાળ ” એવું રાખી પોતાના ખરચથી વહિવટ ચલાવ્યો, અને તા. ૧૪ જુન ૧૮૮૬ થી એક કમીટી નિમી, નિશાળને લાયકનું એક મકાન બાંધી, તેને સ્વાધિન તેના દારોબાર સોંપ્યો. આજે એ નિશાળમાં ૧૬ વર્ષથી ૫ વર્ષ સુધીની છોકરીઓ ભણે છે. લખવા, વાંચવા, ભરવા, શુંકવા, રાંધવા, માવા, શીવવા, વગેરે દરેક તાલીમ ક્રિદરગાર્દન સીસ્તમ પ્રમાણે ત્યાં અપાય છે. અને ૭ વરસ ઉપર એક અંગ્રેજ બાઈએ અંગ્રેજ કેળવણીનો ક્લાસ ઉંઘાડ્યો હતો, તેજ પ્રમાણે આજેપણ એજ સ્કુલના એક ઉમંગી માસ્તરે ત્યાં અંગ્રેજ કેળવણીનો ક્લાસ ઉંઘાડ્યો છે. એ સ્કુલમાં કેટલીક સ્ત્રી શિક્ષકો પણ કેટલાક વર્ષોથી દાખલ થઈ ચુકી છે, અને આજે સ્ત્રી-સુધારો એવો સરસ થઈ ચુક્યો છે, કે જે બાંદાંનવાળાઓ અતિશય અસહી વિચારના હતા, તેમનીજ ખેટીઓ દારમોન્યમો ઉપર સુસરોદ કાઢે છે, છત્રીઓ ઓઢે છે, જુત ધસ્તાકીન પેહેરે છે, અને શેઠ દારાશા રતનજી ચીન્ગર જેવા સ્ત્રી-કેળવણીના હૈયાત પિતાના ભાષણોના મેળાવડામાં વગર હરકતે ઘરડાંખોખાં મમાઈજી, માયજી કે માસીજીને લઈ જઈ સામેલગીરી આપે છે, અને જાહેર ભાષણો વટીક કરેછે. વળી ધ. સ. ૧૮૯૬ માં અત્રેની હિંદુ તથા પારશી સ્ત્રીઓએ “ સ્ત્રી સમાજ ” નામની મંડળી સ્થાપિ છે, જ્યાં સ્ત્રીજ ભાષણ કરતા-સ્ત્રીજ પ્રમુખ, અને સ્ત્રીજ મેનેજર હોય છે. એ પ્રમાણે નવસારીમાં તો પાણીનો ગોઠ ગળતાંથી વાર લાગે, તેના કરતાં પણ અતિ ઝડપે સ્ત્રી છુટાપણ અને સ્ત્રી-કેળવણી જાગૃત થઈ-ઉઘરી ગઈ-અને ઘરડી થવા લાગી છે.

આજથી ૧૭ વરસ ઉપર તે વેળાના વડોદરાના રેશીદંત સાહેબ પોતાના

ખાતું સાથે એ સ્કુલના ઇનામના મેળાવડામાં ખીરાબ્યા હતા. તેઓ છોડીઓની કેળવણીની ઢપછપથી એટલાંતો મધન થઇ ગયા, કે ઉભરાતી ઉતાવળમાં તેઓએ દર વરસે એ મેળાવડામાં હાજર થવા કબુલાત આપી હતી. વળી ઇ. સ. ૧૮૯૬ માં બ્યારે વાઇસરાય લોર્ડ એલ્ગીન વડોદરે આવ્યા ત્યારે આ સ્કુલની છોડીઓને ખાસ મહારાજ સાહેબે વડોદરે બોલાવી તેઓના કીંદરગારટનના ભાગે ભજવાવ્યાથી લોર્ડ એલ્ગીને, પરમાનંદ પામી, આ નવસારીની સ્ત્રી-કેળવણીના ભજવાયલા ભાગથી પોતાનો હરખ જણાવ્યો હતો.

ગંગાધર શાસ્ત્રિની ધર્મશાળા અને સદાવૃતાં.

આ ધર્મશાળા કુંભારવાડ તરફ દુધીઆ તલાવના ઉપર આવેલી છે. એ “ ગંગાધર શાસ્ત્રિવાલી ધર્મશાળા ” એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે. કેમકે જે ગંગાધર શાસ્ત્રિ આપણા ગાયકવાડ સરકારના એકયાર દિવાન હતા, અને જેમને પંઢરપુરના દેવળમાં સન ૧૮૧૫ માં પેશ્વા સરકારના પ્રધાન ડેવેએ દાર કર્મખાતું ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેજ ગંગાધર શાસ્ત્રિએ સંવત ૧૮૬૮ અને શાકે ૧૭૩૩ના ફાગણ શુદ્ધ બારેસને શુક્ર વારના દિવસે બંધાવ્યાનો લેખ છે. આ ધર્મશાળા બંધાવ્યા પછી એમાં એક સદાવૃત પશુ ચાલતું હતું. એ સદાવૃતને માટે દરમાહે ત્રણસો રૂપીઆ એટલે વાર્ષિક ખર્ચ છત્રીસસેં રૂપીઆનો શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર તરફથી મળતો હતો. સદાવૃતમાં દક્ષિણી બ્રાહ્મણોને તૈયાર ભોજન મળતું. અને બીજાઓને તેમની લાયકાતના પ્રમાણમાં દાળ ચોખા અને લોટથી તે ધી શાકર સુધીના સીધાં મળતાં હતાં. એમ હતાં અને તેવો સાધુ આવ્યો હોય તોપણ તેને દાળ ચોખા લોટ અને તે રાંધવાને બીજો નોંઝતો સામન મળ્યા વગર રહેતો નહિ. આ પ્રમાણે સંવત ૧૯૦૮ ના શાક સુધી એટલે લગભગ ચાળીસ વર્ષ સુધી ઉપરું સદાવૃત ચાલ્યાનું જણાય છે; પણ ત્યાર પછી કેટલાંક કારણથી તે બંધ થયું. એવુંજ એક સદાવૃતખાતું દેશાધ શ્રી મનચેરજી ખુરશેદજીનું ચાલતું હતું. ત્યાંથી મરીબ લોકોને, સાધુ, બિલ્લુક વગેરેને, ચોખા દાળ વગેરે આપવામાં આવતાં હતાં. તે સદાવૃતખાતું છેલ્લો છત્રીશ વરસ થયાં બંધ પડ્યું છે.

એ ધર્મશાળાના બંધાવનાર શાસ્ત્રિ ગંગાધર કૃષ્ણ પટવર્ધન તરફથી પ્રથમ એક વ્યવસ્થાપક ધર્મશાળાને માટે રાખેલો હતો. તેના પછી એના કારભાર અને વ્યવસ્થા હાલના એના વ્યવસ્થાપક રા. આપ્ટે વકીલના પીતાજી નારાયણરાવ સદાશીવ આપ્ટે ઉરેફે નાના પંદુજીના હાથમાં સંવત ૧૯૧૩ના શાલમાં આવ્યાં. તેમણે કેટલોક શ્રમ અને ખટપટ કરી સદાવૃત સરકારમાંથી ચાલુ કરાવ્યું. આ વખતે અગાઉના જેટલો એટલે છત્રીસસેં રૂપીઆનો વાર્ષિક ખર્ચતો મળતો નહિ. તો-પણ બારસે રૂપીઆ દર વરસે, એટલે સો રૂપીઆ માસિક ખર્ચ મળતા થયા. આવી સ્થિતિમાં સંવત ૧૯૩૩ના શાલ સુધી ધર્મશાળાનું સદાવૃત ચાલુ રહ્યું. ત્યાર બાદ આજેતો તે છેક બંધ થયું છે.

આજે પણ એ ધર્મશાળામાં સાધુસતો પોતાનો ઉતારો લે છે.

આત્મારામ ભૂતાર.

આત્મારામ ભૂતાર એ નામે અરધી શદી ઉપર નવસારીમાં એક પ્રખ્યાત વૈદ થઇ ગયો છે. એ જાતનો બ્રાહ્મણ હતો, અને ખમરમાં આવેલાં ઐયરા માતાના મંદિર પાસેના ઘરમાં રહેતો હતો. એ વૈદાંતી વિદ્યામાં કુશળતા ધરાવતો હતો. એટલુંજ નહિ, પણ ભૂત ડાકણ વગેરે કહાડવામાં નિપુણ ગણાતો. તેથીજ એનું નામ ભૂતાર પડ્યું કહેવાય છે. ભૂતાર એટલે ભૂતનો ઉતારનાર અથવા કહાડનાર. એ એકાગ્ર અત્રેના તે વખતના સુબા નારાયણરાવ બાઉના તરફથી તેમને મળેલો કહેવાય છે; અને તે નીચે જણાવેલી એક કથા પરથી માલમ પડશે.

ઉપર દર્શાવેલા સુબા નારાયણરાવ એકવાર બહાર ગામ' ફરવા ગયા હશે, ત્યાંથી તાવ લેછને ઘેર આવ્યા. તાવ રોજ રોજ સખત અને સખત ચઢવા લાગ્યો. અને તેથી ખાવાનું સુદાં છોડ્યું. ઉપાસો કર્યો, વૈદોને બોલાવ્યા, ઔષધો લીધાં, પણ ગુણ કશોતો લાગ્યો નહિ. અંતે કાઠની બલામણથી આ વૈદરાજને આમંત્રણ કર્યું. વૈદરાજ પધાર્યા. નાડિ જોઇ, અને ડોકું ધુણાવ્યું; અને બોલ્યા “ તાવ કાંઈ અગરોગતો નથી. કાંઈ બહારની ઝપટ લાગી છે. ” આ સાંભળી સુબા સાહેબના બાઈ આંખમાં આંસુ આણી બોલ્યાં:—

“ વાટલ તમે અસલ વૈદ્યબ્યા, પણ આતાં યાનાં લવકર વેરં કરા. આઠ આઠ દિવસાચે ઉપોષણ ફાલે આહેત, યાંના બ્રોવર મી પણ અન્ન સોડલે આહે, યાજ કરીતાં આતાં કૃપા કરા. મી તુમચે ઉપકાર કધી હી વિસ્તરણાર નાહીત. માફા વિશ્વાસ આતા માત્ર તુમચ્યા વરચ આહે. ”

વૈદ બોલ્યા:— “ રડીશ નહીં બાઈ. ધીરજ રાખ, હું એમને હમણાં ઉઠાડું છું. સારા કરું છું, અને દહીં અને ભાખર ખવાડું છું, ત્યારેજ હું આ તમારામ ખરો. ” બાઈ બોલી કે:—

“ મી તુમચી જન્મ પર્યંત રીણ કરીણ હોઈન. ”

વૈદરાજે થોડું હુબાન મંગાવ્યું. ધુપ કર્યો. મંત્ર બણ્યા. એટલે સુખા સાહેબ જે તદન સુસ્ત અને બેભાન સ્થિતિમાં તાવતી ધુનમાં પડેલા હતા, તેણે પાસુ ફેરવ્યું. પાસે બેઠેલી મંડળા એટલામાંજ વધદરાજને શાખાશી આપવા લાગી. ધુપ જારીજ હતો, છુહુ શબ્દ થયાજ કરતો હતો, મંત્રોચ્ચારના ન સમજાય એવા ગણકારા પડયાજ કરતા હતા, એટલામાં સુખા સાહેબ આંખ ઉઘાડી હળવે રહીને એક થયા. આથી તો સર્વના હર્ષણી સીમા રહી નહિ. શાખાશ વધદરાજ, ધન્ય છે તમારી વિદ્યાને, એમ નેતે ધીમેથી કહેવા લાગ્યા. વધદરાજે પોતાની પ્રયોગ ચાલુ રાખ્યો. પછી તેમણે પ્રશ્ન કર્યો. “ બોલ તું કોણ છે, ક્યાંથી આવ્યો છે, શા માટે આવ્યો છે? ” સુખા સાહેબના મોંમાંથી શબ્દ નિકળ્યા, “ હું જન છું, સચ્ચીથી થોડેક છટે મારી કબર છે, મારી કબર આગળ એ પીશાબ કરવા બેઠો તેથી એના શરીરમાં મેં પ્રવેશ કર્યો છે. ” વધદે પુછ્યું “ હવે જાય છે કે નહિ. ” પાછા શબ્દ સંભળાયા, “ ના. હું હવે એનો કેડો છોડવાનો નહિ. ” અગ્નિમાં ધુપની જોરતી બમણી થઈ, મંત્ર બણ્યાવા લાગ્યો, અને છુહુ છુહુ એ શબ્દ વિશેષ નિશ્ચય પુર્વક થવા લાગ્યા. એટલામાં તો “ ઓ જાઉંરે, ઓ જાઉંરે, મને ગબરાવ ના, ” એમ સુખા સાહેબ ધુમ પાડવા લાગ્યા. વધદે કહ્યું “ તું જાય છે ખરો, પણ આ બધાં માણસો શી રીતે જાણશે કે માટે આ શીશામાં ઉતર ! ” (એક શીશો બતાવીને કહ્યું.) જન બોલ્યો. “ ના. શીશામાં તો નહિ. તું મને ગોંધી રાખશે. ” વધદે કહ્યું “ લે હું સોગન ખાઈને કહું છું કે એક કલાકમાં નદીને પેલે પાર હું

તને છોડી દેઈશ. પરંતુ હવે ફરી આવીશ નહિ, અને શીશામાં ભરાતી વખતે જેમ પાણી ભરાતું હોય તેવો અવાજ કરીને જળે, એટલે આ બધી મંડળીને ખાતરી થશે.”

દુઃકમાં ત્યાં બેઠેલા સર્વ જણાએ તેજ પ્રમાણે સાંભળ્યું અને જોયું. વધે તરતજ તેજ શીશો બુચથી બંધ કર્યો, અને પોતાના એક ચાકર ખુશાલ નામે ત્યાં હાજર હતો; તેને આખી નદીપાર મુકી આવવા કહ્યું.

સુખા સાહેબ હવે શાંત પ્રકૃતિએ બેઠા હતા, તે બોલ્યા, “ મને ભુખ બહુ લાગી છે, ” વેદે તરતજ બાજરીનો બાખર અને શેર દહિં લાવવા ફરમાવ્યું; અને તે તેવણ એક ભૂખ્યાં માણસની ઝડપથી અને રૂચિથી ખાઈ ગયા.

તાવના ઉપર દહિં ખવાડ્યું, એ વધદકશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે બહુ જોખમ ભર્યું છે; પણ વધે પોતાની કુશળતા બતાવવાને ખાતર મુદ્દામ તે આપ્યું હતું.

નારાયણરાવ સુખાએ સારા થવા પછી એ વધદને શિરપાવ આપ્યો. વધદની માગણીથી બાયરા માતાને અંગે વર્ષાસન કરી આપ્યું, ત્યાં રોજનું સિંધું ચાલુ કર્યું. ત્યારથી તે પોતાના ઘરના વધદ થયા, એટલુંજ નહિ, પણ મિત્ર અને સલાહકાર વટીક થઈ પડ્યા.

આધુનિક સમયના વાંચક વર્ગને આ વાતમાં સત્યતાની ઘણીક શંકાઓ ઉડશે, તોપણ આ વાત અઘાપિ વૃદ્ધો બહુ આનંદથી કહે છે. એ વધદની બહુ તારીફ કરે છે, અને ઘણા જાદુગરો તથા જુદા વિદ્યા જાણનારા ભૂવાઓને તેણે માત કંઈકાં તેઓ જણાવે છે. મોઢેથી ચાલી આવેલી વાતોમાં કેટલીક અતિશયોક્તિઓતો હોય છે, પણ ખીજ વિના વૃક્ષ નહિ, જળ વિના પરોપાઠ નહિ, અગ્નિ વિના ધુત્ર નહિ, એ ન્યાયસુતરોને આધારે એમાં સત્યતાનો થોડો તો વાસ હોય ખરો.

આત્મારામના બાળશનેહિ એક ભગવાન કર્ણશંકર જોશી કરીને હતા. જે હાલ દશેક વર્ષ ઉપર નેવું વર્ષની ઉંમરે મરી ગયા છે. તેમને મોઢેની આ વધદને વિષે એક વાત એવી છે કે:—

અમે એકવાર દુધીઆ તળાવ ઉપર બેઠા હતા. તેવામાં કેટલાક સાંઘ ત્યાંની મશ્તદમાંથી આવી અમારી સામે ઉભા, અને થોડોક વાર પછી બોલ્યા.

“ વર્ષદ મહારાજ આત્મારામ, હમ આપકી તારીફ સુનકે હુંને
હુંને આશંક આવ હુવે હે. ખુશને આપકી મુલાકાત ફેરન કરા દી હે.
આમ હમકી કિંદ એસી હેકે અપન થોડી દેર ખેડે. ઓર હરેકકે
કીસ્સે ઝોર હીકમત દેખે. ઓર હમબી કિસ્તાફકી મેહેરબાનીસે થો-
ડી બોલત એસેળી ધંદમ જનને હે. ઓર હમને સુના હે કે આપતો
કિસેયે યેહ નવસારીનેતો કયા, ક્ષેત્રીન આમે શુજરાતમે ચકતા હો.

આત્મારામ:—મિયાં સાહેબ, તમારી ધચ્છાથી હું બહુ ખુશી છું.
લોકો કહેતા હશે, પણ મને તો કાંઈ આવડતું નથી. હું તો માત્ર
ઔષધનાં પડીકાં બાંધી જાણું છું. જોઈએ તો તમને એકાદ પડીકું
આપીશ.

ફકીર:—જી હાં, અગર દો તો બહુત ખુશ. આપકી તરફસે કુચ
નર્મ ખીના સિખવાવગે તો હમ આપકા એહેસાન માંતીએ. ઓર હર
બચપે હમ આપકી તારીફ કરીંગે.

આત્મારામ:—તમે તો વળી જુદી વાત કરોછો. હું તો એક
હકીમ છું. અને આત્મરી માણસને દવા કરી જાણું છું. ખીજું કાંઈ
આવડતું નથી. પણ તમારા જ્વા દેશે દેશ ફરનારા સાંધ મૈલાની
મુલાકાત લેવા બહુ ખુશી છું.

ફકીર:—હાં. હકીમકે પાસસેજ હમ હકીમાત લેનેકી કિંદ રખતે
હે. કલરોજ હમકો જનાહેં, ઈસ લીએ આજહી અપન ખેઠક જમાવે
તો ઉમદા બાત હે.

આત્મારામ:—હીક ત્યારે, આજેજ, અને હમણાંજ, આજ ચો-
ગાનમાં (મરીફ આમળાતું ચોગાન બતાવેને) આપણે એસીશું.

ફકીર:—મગર, એ જગા ઉમદા નહીં હે. આપકી મરજી હોવે
તો અપન.....

આત્મારામ:—(એક બાંધે સાવરણો મુકી આવતા બંગીને દે-
ખાડી,) પેલો બંગી તે સાફ કરી જશે.

પેલા બંગીને જાણે કહી રાખેયું હોય તેમ વગર બોલવે ચાલવે
તે જગા વળી ગયો. ઓટલે ચાર મજ્બુરો સાગની સાગરી લેઈ આવ્યા.
તેમણે પોતાની સાથે આણેલી નરાજવડે ખાડા ખોદી તે દાટી દીધી.
ઓટલે બે માણસ એક કનાત લખને આવ્યા. તેમણે તે બાંધી દીધી.
પછી એક હજમ આવ્યો, તેણે ત્યાં સસ્મધ ગોઠવી દીધા સળગાવી
દીધા. તેઓ પોત પોતાનું કામ વગર બોલવે કરીતે તેજ પ્રમાણે ચા-

ધ્યા મયા. પંદર મીનીટમાં માંડવો તૈયાર થઇને અંદર દીવાની જોતથી જળકી રહ્યો. આ જોઇ ફકીર તો દોંગ થઇ ગયા. હવે સર્વે ઉડી માંડવામાં મયા.

ફકીર:—હકીમ સાહેબ, બસ ! જો કુચ્છ દેખતેકા થા, સો દેખ લીયે. પુડીકે બાંધતેવાસે હકીમકી ઉસ્તાદી દેખ લી.

આત્મારામ:—હવે તમારા કાંઈ કીસ્સા બતાવો.

ફકીર:—નહીં જ મહારાજ, હમ આપકો ક્યા બતાવે ? હમકો આપકે આગે કબુલ કરતા પરતા હે કે હમ ફક્ત એક ચૂંઠડી મારના જાનતે હે. (એમ કહી ઉપર ઉડતાં વાગળાંમાંથી એક, બે, ત્રણ, ચાર, એમ પાંચ વાગળાં એક પછી એક નીચે તરફડતાં પાડ્યાં.)

વર્ધદ:—અહ ! એ બીચારાં પંખાને શા માટે દુઃખી કરોઠો. ઉડી જવા દો બીચારાંને ઝાડપર.

ફકીર:—નહીં જ, અબ એતો મરજીયો. હમકો ચૂંઠડી મારના ચાદ હે, મગર ઉસકા ઉતારા નહીં મારુમ.

વર્ધદ:—મરી શું જાય. એતો ઉડી જશે. (એટલે એક પછી એક સર્વે પાંખ ફફડાવતાં ઉડી ગયાં.)

ફકીર:—(કાલાવાલા કરીને) હકીમ સાહેબ, હમકો બસ ઇતનાહી ચાહીએ. ઈસ લીએ આપ મેહરબાની કરકે હમકો ચેદ શીખા દો. ઈસ લીયેહી આપકી હમ તાલાશ કરતે આયે હે. હમારે ચે હમસે તમામકે જ જાતે હે. મગર કોઈ સામેત હો શકતા નહીં. હમ ખુલાવંદ કરીમકા ખુલાત બધા ગુન્હા કરતેહે. ઈસલીએ આપ હમકો ઇસમેંસે બચાવ !

વર્ધદ:—આ કીસ્સો તમારો સાગવી રાખો. કાલે તમને એનું વાળજી શિખવીશ. પણ પછી બીજું કાંઈ બોલશે નહીં.

ફકીર:—નહીં જ, હમ ખુદાકી કસમ બાકે બોલતે હે કે ઈસકે શીવાય દુસરા હમકો નહીં ચાહીએ.

એક બાળુએ આ વાત અને પ્રયોગ ચાલતાં હતાં, ત્યારે બીજા બાળુએ સામે એક બાઇ ગુણિકાને વેશે ગાયન કરતી બેસી હતી. હવે તેણે પોતાનું ગાયન બંધ કર્યું. એટલે બાઇની સામે એક માણસ આવી બરશીતો ટાટ મુંકી ચાલ્યો ગયો. પણ પછી તરતજ બીજા ધારી પેલા ફકીરને થોડી થોડી આપી, તથા અમને સર્વને બમે ચાકાં આપ્યાં. મને તે અત્યારે નહીં ખાવાને મારા મિત્રે આંખ મારી, એ-

ટલે મેં તે મારા ઘોતરને છેડે બાંધી દીધી. વધદે ફકીર તરફ જોઇને કહ્યું. હવે ઉડીશું. એટલે સર્વે વિમા થયા. માતારી જતી રહી.

પાછા તેજ આણસો આવી માંગવો છોડી ગયા. અને સૌ સૌને ઘેર ગયા. મારા ઘોતરને છેડે બાંધેલી બરશી ખાવા શામાટે ઇસારતથી ના કહી તે પુછવાની મને સરત રહી નહિ. તેથી વાત કરતા કરતા ઘેર આવ્યા; અને ઘોતર અને પાવડી ખુટીએ મુક્યાં. સદવારે ઉડીને ઘોતરને છેડેથી છોડીને જોઈ છું તો બરફીને બદલે પડીકાંમાં નર્ક માણમ પડ્યું. મેં તે ફેંકી દીધું. શામાટે મારા મિત્રે મને તે રહેવા દેવા ઇસારત કરી હતી, તેનું કારણ હવે હું સમજ્યો.

બીજે દહાડે જુતારનું ધર પુછતા પેલા સાંઘ આવ્યા અને કેહવા લાગ્યા, આજે તમારા ફરમાન મુજબ આવ્યા છીએ. વધદે કહ્યું, પેલી કાબરપર તમારો પ્રયોગ અજમાવો. હું તમને તેને સારી કરતાં શિખવું છું. ફકીરે ધણુંએ કયું, પણ આગલે દિવસની પેટે તેને પ્રયોગ આણ્યો નહિ; તેથી તે બોલ્યો, હકીમજી ! તમે હમારો પ્રયોગ આજવા દેતા નથી.

વધદે કહ્યું; હું ઇમાનથી કહું છું કે હું કાંઈ કરતો નથી. પણ ફીક થયું, જુદાનો ગુન્હો કરતાં તમે તમારી મેળેજ બચ્યા.

કહેવાની જરૂર નથી કે આગલે દહાડેની બરશીએજ તેની વિદ્યા ફેક કરી નાંખી હતી. આથી ફકીર બીચારા વીસે મોહોડે ચાલતા થયા. “લેને ગઇ પુત ઝોર ખો આઇ ખસમ” જેવો હાલ થયો.

આ વધદે જુત વિદ્યા શિવાય ઔષધમાં પણ બહુ કુશળ હતા. પાકીને આપેલું ઔષધ કદી તેનું નિષ્ફળ જતું નહિ. નાડિ જોઇને રોગની ઝટ પરિક્ષા કરતા. વળી એનામાં એક ખુમ્મી એવી હતી કે, પૈસાદારને એક રોગપર સો રૂપીઆનું ઔષધ મંગાવી ત્યાંજ તેની આગળ તે બનાવી આપતા; ત્યારે એક ગરીબને તેજ રોગને માટે એક પાઇનું અનુપાન બતાવી તેમાં ઔષધ આપતા. અને આજ પ્રમાણે એક ગરીબ અને તનગરનું ફેફસ મટાડવાની વાત મશહૂર છે. એ આજથી પચાસેક વર્ષની અગાઉ મરી ગયા કહેવાય છે. આ ટેકાંણે જાણવું અગત્યનું ધમ પડશે કે, આગળ નવસારીમાં જુતનો વેહેમ અતિશય હતો. હાલ જ્યાં શકટર પાલનજીનું મકાન છે, ત્યાંતો તેનો વાસોજ કહેવામાં આવે છે. વિંદુઓ માને છેકે મુએલાં માણસની ધર્મ ક્રિયા કે વિધિ કરવાની રહી ગયાથી, ચુકી ગયાથી, અથવા આપધાત કીધાથી, તે મુ

નારજીત થઈને ગામમાં ફરતો ફરે છે. તેના પગની પાટલી કંધી જણાવામાં આવે છે. રૂઢાલ થઈને રસ્તે પડતો, જેના કિપર કુરખાં હોય તેની કપડાં વણવાની શાળો ભરી જતો, કે દુખી થયો હોય તો તોડી જતો, રાહદારીઓના રસ્તા ચુકાવતાં, કે વાડકાંઠામાં આડાવતો, એવો તેને ચિતારવામાં આવે છે. ઘણા લોકોએ જુના વેહેમને લીધે જુના કારનારા જુનારોને પોતાના ધરનાર પાંજુને મુળે અથવા મુકા આવી દીવેલાંના દાખલા નવસારીમાં ઘણા બનેલા છે. ઘણાંક શોના જેવાં વરો એ વેહેમને લીધે બંધ પડ્યાં છે, અને ઘણાંક તો ભાંગીને ભસ્ત્રાં પણ થઈ ગયાં છે. એ કારણથી હિંદુઓમાં આત્મારામ વ્રજ અને હાસ્ય પાહલનજી બામજીની “જૂતારો” લેખે ઘણી નવાઈ જોવી વાતો અત્રે આપે છે.

આપાસાહેબ પાગેદાર.

શ્રીધર વિનાયક ઉર્ફ આપા સાહેબ, એ પાગેદારના નામથી ઓળખાય છે. એઓ મૂળ અહમદનગર જિલ્લામાં આવેલાં બાંભોરા ગામના વતની હતા. અગણેતરા કાળ વખતે એઓ પોતાની વંદર વર્ષની કિમરે પોતાની વતન ભૂમિથી વડોદરાવાળા નાનીયા માટુકર ગોપાળ મયરાળને ત્યાં (કહે છે કે ગોપાળ મયરાળ નેમની ફાર્મના ઓકરા થાય.) આવેલા. પ્રથમ થોડોક વખત ત્યાંજ રહી દેહલીક દરવારી રીતરસમની માહિતિ મેળવી. આ વખતે અમરેલી પ્રાંતનો ઇમ્નશ પણ ગોપાળરાવ પાસેજ હતો. અને ત્યાંનો અધિકાર તેમના તરફથી “ગમનન આપા” સલાવતાં હતા. આ વખતે અમરેલીમાં આરોઠ લોકોએ કાંઈક કારણસર હુલ્લક મચાવ્યું હતું. તે સમાવવામાં ગમનન આપા સાથે એઓ પણ હતા. ત્યારબાદ એમની સાક્ષાત્રી અને હુણીઆરી જોઈ, એમને નવસારીમાં બાવિસ માનકરી પૈકી એક ડેરવીને એકત્રવામાં આવ્યા; અને તે બદલ એમને વાર્ષિક લવાજમ ત્રણસો રૂપીઆ ગાયકવાડ સરકાર તરફથી મળવા લાગ્યા. વળી એમને નવસારીમાં ગોપાળરાવ મયરાળ તરફથી સીવેદારી પાગા સોંપવામાં આવી હતી, અને તે બદલ એમને જુદું વતન મળતું હતું. એ પાગા ધસવાના હોવાથીજ એ પાગેદાર ને નામે ઓળખાવા લાગ્યા. નવસારીમાં પાગાનું કામ એમને સંવત ૧૮૮૧ થી સોંપવામાં આવેલું કહેવાય છે.

શ્રીધર વિનાયક, પાગા શિવાય ખાનગી વેપાર પણ કરતા હતા. એ સર્વમાં એમણે ઠીક પૈસો પેદા કર્યો હતો. એમણે પટના-શેરીમાં એક મોટી હવેલી પોતાને રહેવાને માં બાંધેલી છે. જે બાજુ શ્રીધર આપ્તાની હવેલીને નામે ઓળખાય છે. તેનો આગલો ભાગ બખ્તરખ આવેલો છે. તેથી નામે દુકાનો તરીકે પણ ગણાય છે. પોતાની હવેલીની સામે એમણે કેટલીક જમીનમાં નાના મકાનો બાંધેલાં છે. આં તે હાલ પાગેદારના ડેહરાને નામે ઓળખાય છે. વળી એમણે જુના થાણાની ઉત્તર દિશાએ એક ચાલી બાંધેલી છે.

એઓ શંકર બક્ષ હતા; અને શિવ ઉત્તર એમનો બાવ અતિશય હતો. પોતાની હવેલીની સામે એમણે એક નાનું વિનાયક બાંધેલું છે; તેમજ આપણી પડોશમાં આવેલાં એક મન નજીકમાં લુધ્યાડ (મૂત્તરચ્છ) નામના ગામમાં ભૂતનાથ કરીને એક મહાદેવ છે તે ઉપર એમનો તથા એમના પુત્ર વિકુલરાવ વિદ્વં બાઉ સાહેબનો આકીન સારો હતો. દર સોમવારે એઓ તે મહાદેવના દર્શન કરવા જતા હતા એમ કહેવાય છે. જે મહાદેવનું દેવળ એમણે પોતાના મકાનની સામે બાંધેલું છે તેનું નામ એમનાજ નામ ઉપરથી શ્રીધરેશ્વર મહાદેવનું દેવળ કહેવાય છે. તેનો અર્થ અર્ધાગ પોતાના ઉત્પત્તમાંથી થાય છે.

એ પાગેદારે એકવાર માંડણ આપના ઇન્જરો પણ રાખ્યો હતો. એ સંવત ૧૯૨૧ ના અષાઢ વદ ત્રવમીને દિવસે આસરે પાંસેઠ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યા. એમને એક વિકુલરાવ કરીને પુત્ર હતા.

વિકુલરાવ પાગેદાર. શ્રીધર આપ્તાના પુત્ર વિકુલરાવ પણ પોતાના આપના મરણ પછી માનકરી તથા પાગેદાર નિભાયા. એમણે પણ પોતાના આપનીજ પેઠે હુશીઆરીથી કામો કર્યા. તેઓ શરીરે એવળ બાંધાના, અને બાંધાને શેઠે એટલી ઉંચાઇના ગૃહસ્થ હતા. તેઓ પોતાના આપના મરણ પછી લાંબો વખત પાગાનો કારોબાર ચલાવી શક્યા નહિ. ચાર વર્ષમાં એટલે સંવત ૧૯૨૪ ના આવણ વદ ૧૧ તે દિવસે એઓનો કાળ થયો. એમને એક પુત્ર ઘોંડુપંત કરીને હતો.

ઘોંડુપંત પાગેદાર. પોતાના આપના મૃત્યુ વખતે ઘોંડુપંત આઠ નવ વરસની વયના હતા; તેપણ અગાઉના રીસાજને અનુસરીને એમના આપનો ઓધો તથા અધિકાર તેમને મળ્યાં. પરંતુ તે લાંબો વખત ચાલી શક્યાં નહિ. સંવત ૧૯૨૬

સુધીજ ચાલ્યું. એ વખતે એમના હસ્તકમાં રહેલી પાગાનો રીસાણો થયો, અને તે સાદરે મોકલી દેવાનો હુકમ થયો. તેથી એ કામ એમના તરફથી નિકળી ગયું. માનકરી તરીકેતું તેમનું વર્ધાસન તો તેમના મનરણ સુધી રહ્યું. સંવત ૧૯૪૧ના કાર્તિક વદ ત્રીજને દહાડે એઓ દેવલોક થયા, ત્યાર પછી તે ખાસસા છે. મરણ વખતે તેમની ઉંમર આસરે ૫૨૨ીસ વર્ષની હતી. પણ તેમને કાંઈ સંતાન ન હતું. ધોડાપંત ભવિષ્યમાં સારો દેખાવ આપે એવો (Promissing youth) તરણ હતો. એમના દત્તક તરીકે યાદવરાવ નામના એક જવાન હાલ છે.

પાગેદારનું કુળ નવસારીમાં સારું ધનવાન કેહેવાય છે. તેના હસ્તકમાં ત્રણ નવસારી તથા પદસાણા, કામરેજ, અને જલાલપોર, વગેરે ગામે વજીરાઓ છે. અને તેનું વાર્ષિક ઉત્પન્ન આસરે એ અઢી હજારનું કેહવાય છે.

સવા પોહોરની પાદશાહી.

પાગેદારની સત્તા.

પાગેદારની સત્તા પણ અમર્યાદ હતી. સુખાના જેટલી અગર તેથી પણ પ્રસંગે તેની સત્તા વિશેષ ગણાતી. જલાલપુર, અગાઉ પેશવાના તાબામાં હતું. કહેછેકે એક વાર એ તાલુકાનો ઇન્સપેક્ટર, એક ઇન્સપેક્ટરને નામે લખાયેલો, તેનો પરવાનો અથવા સનદ એક મીઝાંમાઈ ઉઠાવી લાવી, જુના ઇન્સપેક્ટરને, પેશવા સરકારની સહી શીક્ષાવાળી સનદ બનાવી પોતાના અતભાઈએને બતાવી, એકટોળી કેમી કરી તેની મદદ વડે ઉઠાડી હાંકી કહાડયો. આ ઇન્સપેક્ટર સહાય વિનાનો નિરાધાર પડવાથી અત્રેના પાગેદાર પાસે આવ્યો, અને ખરી વાત વિદિત કરી. પાગેદારને તેની વાત રાસ્ત લાગવાથી કેટલાક ધોડેસ્વારની એક ટુકડી તેની મદદ સારૂ મોકલી. જેથી તેને પોતાની હકુમત ફરી પ્રાપ્ત થઈ શકી. આ પ્રમાણે પાગેદાર ધાડ તથા લુટારાઓની ટોળીઓને પણ વિખેરી નાંખતા. તથા વાટપાડુઓને પકડી લાવતા અને શિક્ષા કરતા, કે કરાવતા. કોઈ ઉપર ઇતરાજ થાય તો તેને શાસને પોહોરવામાં પણ કાંઈ સરકાર તરફથી પરવાનગી કે હુકમ જોઈતો નહિ. કારણકે એવાની સામે તેને દાદ મેળવવી, એ તે કાળે બહુ મુશ્કેલ હતું. દીગમરનું રાજ એટલે સુધી હતું, કે પાદશાહનું નામ

એક અટકતો મુશ્કેલીમાન નવસારીની સુઆગીરી ઉપર પોતાની કુનેદથી આવી શક્યો હતો. તે વેળાએ “ ચાંદરાતના ચૈદ હાકમ ” એવીજ કહેવત ચાલતી; કેમકે એક વરસમાં ૫-૭ થી શુઆ બદલાઈ રહેતા. તેથી કહે છેકે એક શુઆ તો હાથીની અંબારી ઉપર પુછાં તરફ મોં કરીને સ્વારીમાં નીકળ્યો હતો. તેને કારણ પુછવામાં આવ્યું ત્યારે તે બોલ્યો, “ હેખતા હઉં કે પીછે કાણ આતે હે. ” એટલે એક શુઆ હજુ તો આવ્યો નહીં એટલામાં તેની પછાડી પીજે જણ શુઆગીરીનું કાગળ લઈને વડોદરેથી આવેલોજ છે એમ ખતનું. નવસારીમાં અચ્છીણુ તથા છપ્પુ દોશી નામે બે બેહેનો લુનશીકુમ્બ જવાના ચાર પુલના રસ્તા આગળ કુપડાં જેવાં ઘરમાં રહેલીઓ હતી. કહે છેકે એક દહાડે એકાએક તેના ઘર આગળ શીપાઈસપનાઓની ઠઠ મળી રહી. લોકો અજબ થવા લાગ્યાં. કેમકે એક બેહેનોના બાપ બાહધરજંગ વડોદરેથી શુઆગીરી લાવ્યા છે એવી નવસારીમાં હોહા થઈ રહી. બાહધરજંગે હજુરનો રૂકો બતાવ્યો, કે તુર્તજ શુઆએ શુઆગીરી બાહધરજંગને સપુરદ કરી દીધી. પણ પીજેજ દહાડે બાહધરજંગની ઠગાઇ અને બતાવદ પ્રકાઈ આવી, અને માથુ શુઆએ તેના પાસેથી ૧૧ પોહોર દહાડામાંજ અખતાર લઇ લીધો, અને કેદ કર્યો. તોપણ બાહધરજંગે બગાઈ લીધી કે, સવાપોહોર દહાડોખીતો પાદશાહી કીધી ! તે ઉપરથી આજેપણ એક કુહો અને બોલાય છે કે:—

“ બાહધરજંગકી સ્વારી જેસા છોકરોંકા બેલ;
ન્યાલચંદ મોદીકી ખીચરી, ચૌર બેની ધાંચણુકા તેલ. ”

હરબાજ ખંડેરાવ.

(સંવત ૧૮૫૭ થી ૧૮૮૭ સુધી ત્રીશ વરસ શુઆગીરીની હકુમત કરી.)

હરબાજ ખંડેરાવ ઉર્ફે બાપુસાહેબ, એ મોજે દાદેગાંવ જીલ્લે અહમદનગરના વતની હતા. એમની અટક કુલકરણી હતી. એઓ શ્રીમંત મયરાળ નારાયણ ઉર્ફે બાકિસાહેબ જાંબેકરના સંબંધી હતા; તેથી વડોદરામાં તેમના અમલ વખતે તેઓ ત્યાં આવેલા. થોડાક સમય પછી એમને મરેલીના વહીવટદાર બતાવી મોકલ્યા હતા. તે કામમાં સંતોષ

મળવાથી, ત્યાર પછી એમને નવસારીની સુખાગીરી સંવત ૧૮૫૭ ના શુભારે આપવામાં આવી. આ વેળા એમનું વય શુભારે બત્રીસ વરસનું હતું. એમણે નવસારીમાં ત્રીસ વરસ સુધી ગાળેગાળે સુખાગીરી કરેલી છે. એ ઘણા દયાળુ હતા. ધર્મપર એમની શ્રદ્ધા ઘણી હતી. નવસારીમાં એમણે કિંચ વર્ણુની વસ્તીની વૃદ્ધિ કરવાને ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. આ વખતે નવસારીમાં થોડીક ગુજરાતી બ્રાહ્મણોની વસ્તી હતી; પરંતુ દક્ષિણી બ્રાહ્મણો ખીલકુલ ન હતા, એમ કહીએ તો ચાલે. એમણે ઘણા દક્ષિણી બ્રાહ્મણોને વડોદરેથી, દક્ષિણથી, અને ખીજે આસપાસથી બોલાવી નવસારીમાં વસાવ્યા. નવા વસનારામાંથી ઘણાને એમને પોતાના ખર્ચથી ઘર બંધાવી આપ્યાં. આજિવિકાને માટે વરસાસન બાંધી આપ્યાં. અને ઘણાકને ધર્મશાળા જમીન વગેરે આપી. પોતાની આ કરેલી બક્ષિસ ઉપર શ્રીમંત સરકાર મોટા શયાણરાવની મંજુરી મેળવી. તેથી હરબાણ ખડેરાવ તરફથી થયેલાં વરસાસન અદ્યાપિ ચાલુ છે. આ પ્રમાણે એમના ઉત્તેજનથી નવસારીમાં ઘણા દક્ષિણી બ્રાહ્મણો સ્થાયિ રહેનારા થયા. આવા સ્થાયિ રહેનારના, નવસારીમાં આજે આ જાતિ પૈકી, એકંદર ધર પચાસેક છે. અને તેઓ સંવત ૧૮૫૬ પછીના, એટલે આ શુભાના અમલના દરમ્યાનમાં અત્રે આવેલા છે.

આ સુખા સમદટિ રાખનાર હતા. એટલે એમણે એકલા દક્ષિણી બ્રાહ્મણોનેજ ઉત્તેજન આપ્યું નથી. અત્રેના રહેનાર ગુજરાતી બ્રાહ્મણોમાંથી ઘણાકને એમણે કાંમને કાંઈ નિમિત્તે વર્ષાસન બાંધી આપ્યાં છે. તથા દેવાળયોની પૂજન સોંપી, તે બદલ ધર્મશાળા જમીન કહાડી આપી છે. અને તેનો લાભ તે બ્રાહ્મણોના વંશજો હવે પણ લે છે. આથી ગુજરાતી બ્રાહ્મણોની વસ્તીમાં પણ વૃદ્ધિ થવાને ઉત્તેજન મળ્યું. પર્વણોને દહાડે તેઓ પોતાને ત્યાં બ્રાહ્મણોને હરહંમેશ ભોજાવતા, અને તેમની વિદ્યાના પ્રમાણમાં યથાથોગ્ય દક્ષિણા વગેરે આપી તેમનો સત્કાર કરતા. જે વર્ષાસન, ધર્મશાળા, જમીન વગેરે તેમણે રાજ્યમાંથી કરી આપ્યાં છે, તે બદલ જેમને તેમને તેઓએ શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના સહી શિક્કા સાથે પરવાના કરી આપ્યા છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે, આ કામ તેમણે સંવત ૧૮૮૧ પછીના વર્ષમાં કરેલાં છે.

એમણે નવસારીમાં ચાર પાંચ દેવજો બંધાવેલાં છે. તેમાં બે પોતાની રહેવાની હવેલીની સન્મુખ આવેલાં છે. એક જે વિકૃત મંદીરને નામે ઓળખાય છે. તે સંવત ૧૮૭૯ અથવા શાકે ૧૭૪૫ના જેઠ ૧૬

૧૫ વાર શુક્રે અધ્યાયનો લેખ કરેલો છે. બીજું પોતાના મકાનની સામેજ એક શિવળય છે. અને તેનું નામ પોતાના નામને મળતું હરિ હરેશ્વર રામેલું છે. તે સંવત ૧૮૮૬ એટલે શાકે ૧૭૫૧ના અષ્ટમ શુદ્ધ ૧૩ શુક્રે એમના તરફથી અધ્યાય છે. ત્રિજું મોટાં બજારના પડોશમાં આવેલું નિતકરેશ્વર મહાદેવનું દેવળ સંવત ૧૮૮૨ શાકે ૧૭૪૭ના અષાઢ શુદ્ધ ૩ વાર રવિએ અધ્યાયલું છે. બહાર એક વળી નવસારીની પડોશમાં આવેલાં કાલીઆવાડી ગામમાં પેંદ નામે ઓળખાતાં રૂળીઆને મોંખરે આવેલું ગણપતિનું મંદીર પણ એમણેજ અધ્યાયેલું કહેવાય છે.

આ રથજે જણાવતું ચોખ્ખું છે કે, જોકે આશાપુરીનું દેવળ જે પાછળથી એમના પુત્રના અમલમાં અધ્યાયલું છે તે, અને કાલીઆવાડીનું ગણપતિ મંદિર જે હાલ જીંદીશહમાં લેખાય છે, તેની હદ તે વખતે ગાયકવાડ સરકારની હદમાં ગણાતી હતી. એટલે તેના ગાયકવાડ સરકાર દ્વારા કરતા હતા એમ કહે છે. પાછળથી સાવણી વગેરેથી એકકસ કમી તે જીંદીશહ હદ કરી છે. અને તેથી હાલ તે જીંદીશહમાં ગણાય છે.

હરનાથ ખેડરાવ કિં જાણુ સાહેબને સરકાર તરફથી પાલખીની નિમનોડ મળી હતી; અને તે બદલ તેમને સાતસો રૂપીઆ પ્રતિ વર્ષ સરકાર તરફથી આપવામાં આવતા હતા. આ નિમનોડના રૂપીઆ તેમના ચિરંજીવ નારાયણરાવ હરિની હયાતી સુધી ચાલુ હતા; અને અઘાપિ તેમાં કાંઈક કમી કરીને નારાયણરાવના ચિરંજીવ ચિંતામણરાવને પણ આપવામાં આવે છે.

હરનાથ ખેડરાવે એક દરીપુરા નામનું ગામ વસાવેલું છે. આ ગામ મોઢે બહેનર તાલુકે પલસાણાની પડોશમાં ચાર ગાકે કિપર આવેલું છે. આ ગામની જગીન સુરતના એક વાંછીઆ પાસે સંવત ૧૮૮૧માં જર ખરીદ લેવાય લાંબેલી કહેવાય છે. એ ગામમાં વમનારાના તમામ ઘરો પોતે અધ્યાવી આપેલાં છે. વળી ખેડુત વર્ગને પોતે જોડ તથા બગદતી જોડ લેવાતી લેખ આપેલી હતી. આ ગામ અઘાપિ તેમના પૈત્ર ચિંતામણરાવના હાથમાં બચેલું છે. એ ગામની કિપર હાલ આઠ હજાર રૂપીઆની ગણાય છે. એ ગામ કિપર હાલ સરકાર તરફથી મહામી વગેરે કાંઈપણ જાતનો સેટલમેન્ટનો હક લેવાનો નથી કેમકે શ્રી મેટા સિયાણરાવ મહારાજે તે માફ કરી બંધપરંપરા નિરંતર સનદ કરી આપેલી કહેવાય છે.

હરખાજી ખડેરાવના વખતમાં આખા નવસારી મહાલની કિંમત નવ લાખની ગણાતી હતી. આ સુખાવળી કાંબ્રક વ્યાપારમાં પણ લાઘ રાખતા હતા. કહે છે કે એમની નવસારીમાં, ગણદેવીમાં, અને સુરતમાં, પેઢીઓ ચાલતી હતી. એમની શરાફી પેઢી લાલદાસ મલ્હારને નામે પ્રસિદ્ધ હતી.

આ સુખા સંવત ૧૮૮૭માં દેવશોક થયા હતા. એમના મરણથી નવસારીના તમામ જાતના લોકો, તેમાં વિશેષે કરી આલ્મજી બહુ દિલ-ગીર થયા હતા. મરણ વખતે એમનું વય સુમારે આઠ વરસનું ધારવામાં આવે છે. એ સાદસિક, બહુ વિચારવંત, તથા દરેક હતા; એમ તેમના કામો કિયરથી માત્રમ પડે છે. આગળ જતાં રાજ્ય પ્રકરણનું ધોરણ અમુક પ્રકારનું બદલાઈ જશે, તેનો પણ એમણે પુર્વ તર્ક કરી મૂક્યો હોય, એ પ્રમાણે જે તે કામની વ્યવસ્થા એવી સુદૃઢ કરી ગયા કે તેમાં અંધાપિ કાંઈ પણ અંતર કરી શકાયો નથી. એમનો પરિવાર અંધાપિ ચાલુ છે. આપુસાહેબની હવેલીને નામે ઓળખાનો એવણનો વાડો, નવસારીમાં મોટું મકાન છે. એમને ત્રણ છોકરા હતા. નારાયણરાવ, ખડેરાવ, અને મલ્હારાવ. નારાયણરાવના છોકરા ચિન્તામણરાવ કિંઈ આપુસાહેબ હવેલીવાળા હજી હયાત છે.

પારશીઓમાં એ હરખાજી ખડેરાવ કિંઈ આપુસાહેબને માટે એક એવી વાત ચાલે છે કે, એમને છોકરાં થતાં નોહોતાં. તેથી અનેક ફકીર પુકરાના મંત્ર ધન એવણુ ચલાવતા હતા. એકવાર એક ફકીરે એવો વેહેમ ધાલ્યો. કે માણસના માથાની ઓપરી જો મળી આવે તો તેની મદદથી તારી દવા કરે, અને જરૂર ફરજદ થાય. એ સખખથી તેણે પારશીઓના દોખમા તરફ આપુસાહેબને આંગલી ખતાવી. આપુસાહેબે એક ખાસાને સંગાથો, અને તે જોખમ અને હિંમત ખેડી દોખમાવાળા કંપાઉડમાં કાળીઔદસને દિને કિતર્યો. આ ખબર દોખમા આગળ રહેતા હિંદુ રમેવાસે આવી પારશીવાડમાં મોકારી. એટલે પારશી કિશકેરાતનું પુછવું જ શું. ધરેધરથી દાંગરીગોલા લઈ પારશીઓ દોખમા તરફ દોડી પોહ્યાં. કિશકેરણી એટલી થયલી કહે છે કે, શહીઆરવાડમાં તુર્તની નખાવેલી ધધણની ચીરીઓનો ઢગ પડેલો હતો, તે ઓક્ષ ઓક્ષતાં ખલાસ થઈ ગયો. કેમકે જે પારશી જાય, તે અદેશી ચીરી કેંચકનોજ જાય! પણ આ દોરાદોર પેહેલાંજ આપુસાહેબનો ખાસો. કે ઈપણ પગલાં ભરવા વિના મોખારા ગણી ગયેલો હોવાથી, લોહી રેગવાનો સખવ દુર

થયો હતો. તોપણ તે દહાડેથી આજ સુધી દિવાળીના તેહેવારની પાંચ દિવસ આગમનથી, તે દિવાળી વિટતાં સુધી પારશીઓમાં ધરેધરથી દાળ ગોળા પેસા વીગેરે ઉધનવી દોળમા આગળ નશેશાકારોની ફાળ બંદુકોના બાર કરતી દધિયારો સાથે ત્યાંજ રાત દહાડો પડી રહે છે. કેટલાંક વર્ષ થયાં ધરેધરથી દાળમાત ઉધરાવાનું બંધ પાડી...કંડમાંથીજ ખર્ચ કરવામાં આવે છે.

નારાયણરાવ.

હરગાજી ખંડેરાવને ત્રણ પુત્ર હતા. તેમાંથી વડાનું નામ નારાયણરાવ હતું. નારાયણરાવને પણ પોતાના પિતાના ગત થયા પછી નવસારીની સુબાગીરી મળી. એમના વખતમાં વડોદરાવાળા શ્રીમંત ગોપાળરાવ મયરાળ આ મહાલમાં આવ્યા હતા, ત્યારે કામરેજ મુકામે તાપી નદીમાં રેલથી બચ ભરેલી સ્થિતિમાં ઘેરાઈ ગયા; તે વખતે નારાયણરાવની સુબનાથી બચ મુકા થયા અત્રેની આશાપુરી માતાની માનતા રાખી. અને બચ માથેથી ઉતરી જતાં તેમણે આ સુબાને એ માતાનું એક દેવળ બંધાવવા હુકમ કર્યો હતો. તેથી તેમણે સંવત ૧૮૯૧ શાકે ૧૭૫૭ ના વૈસાખ સુદ ૫ વાર રવીએ આશાપુરીના દેવળનું ખાત સુદર્ત કર્યું હતું. આ બાબત આગળ આશાપુરીના ભાગમાં આવી ગઈ છે. એટલે તેનો વિસ્તાર કરવાની જરૂર નથી. પાન ૩૮ ઉપર આપણે માધવરાવ બાબા સાથે બનેલા બનાવ વીશે જે જણાવેલું છે, તે બનાવ નારાયણરાવ જોડે બનેલો કહેવાય છે, તેથી આશાપુરીના દેવળનો સંબંધ પણ નારાયણરાવની સાથેજ જોડાયેલો આપણને વાજબી લાગે છે.

નારાયણરાવ સુબાનો અમલ ઝાઝોવાર નવસારીમાં રહ્યો નહિ. કેમકે થોડા વખત પછી અમીન જમાદાર નાગે એક મુસલમાન ગૃહસ્થ નવસારીની સુબાગીરીની સનદ વડોદરેથી લેઈને અત્રે આવ્યા. તેથી અહીંની સુબાગીરી તેમના હાથમાં ગઈ. પરંતુ તેમના વખતમાં ખેડુતો મેહેસુલ બરોબર ભરી શક્યા નહિ, તેથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી નવસારીના સુબા તરીકે નારાયણરાવ પાછા થયા.

કહે છેકે કિંગના સુર્યને સૌકા માને; પણ આશ્રમ્યા પછી કોઈ ગણે નહિ, તેમ આ સુબા નારાયણરાવના હાથમાંથી પડેલીવાર અમલ

જતાંજ એમના એક ગણોત્તીઆએ એક વણદાનું મણિત ભરવાની આનાકાની કરી; અને વધારે દળાણુ કરતાં તે બોલ્યો કે “ હવેતો રા-
ઈના પહાડ રાતે વહી ગયા હવે બ્યારે તમારાં નગારાં ફરી વાગશે
ત્યારે જોઈ લેકશ. ” આ શબ્દો નારાયણરાવ સુબાને માટે ઘણા સખત
હતા. તેમનાથી એ સાંખી શકાયા નહિ. તેથી વખત આવેવે તેના શ-
ખુનને મળતીજ કાંઈ કડવી શિક્ષા તેને આપવાને ઠરાવ કરી તે પસંગ
વહી જવા દીધો.

પણ હવે પ્રસંગ આગ્યો હતો. નારાયણરાવને સુબાને અધિકાર
મળતાંજ તેની ખબર સેવાને તેણે પ્રયત્ન કરેલા શક કર્યો. પણ તે ખોટાતાર
એક ભોડેના સાતિનો પકડો ખેડુત હતો. તે આપણી પડોસમાં આવેલાં
પડ્યા ગામમાં રહેતો હતો. તેનું નામ મોરોનો ભુરે કરીને હતું. તે
પોતાને માથે આવી પડેલું મોટું ભય ચેતી ગયો હતો. પોતેજ વકરા-
વેલા વાઘની મીનમાં રહ્યો છે. એ તેના સંપૂર્ણ વક્ષમાં હતુ. અને
હવે કાંઈ દુર છટકી જવામાં તેણે બેહતર ધાંચું, તેથી તે સુરત નાશી
ગયો.

પણ પોતાની આંખ હાથ વડે છુપાવવાથી કાંઈ જગત આંધળું
થઈ જતું નથી, માત્ર પોતાનીજ દ્રષ્ટી બંધ થઈ જાય છે. તેની નાશી
જવાની ખબર એ સુબાને પડી; અને તેને પકડી લાવવાને પોતાનો
એક માનીતો જસુદ સયાજી તાપક કરીને હતો. તેને મોકલ્યો. તેમજ
આ કામમાં બેઠતી મદદ આપવા સુરતવાળા નામાંકિત ધનઘરાલના
ભાઈ પીલુશા (પીરોજશાને માટે પીલુશા લખાવયું છે) ને શિક્ષારસ
પત્ર મોકલાવ્યાં. હવે તો પેલો ભોડેનો ઘરમાથી પણ બહાર નીકળતો
નહિ. અને તેની પાસેનાજ એક ઘરમાં જસુદે ધામો નાંખ્યો. જસુદને
બે ચાર દિવસ રાત દવાડો સાવચેત રહેવું પડ્યું. એમ કરતાં મધરાતે
મોહન પીશાખ કરવા નિકળતાં રાત્રે તે પકડવા આવનારે કહું છેડે, પ-
ડોશના માલની બારી ઉપરથી મોહનની પીઠ ઉપરજ કુદી પડી તેને
પકડ્યો. એમ પકડવાનું કારણ એમ, કે ઘર પ્રવેશ કરીને પકડેલો
કહેવાય નહીં !

પકડી લાવવા માટે તે જસુદને મોટી બક્ષીસ મળી, અને કહું
છેડે પીરોજશાએ તેમાં સહાય કરી, માટે મોરોની ગામની પડોસમાં
આવેલી સાંકા નામની જગા તેવણને ઈનામમાં લખી આપી.

હવે નારાયણરાવ સુબાએ પેલા મોહનભાઈનો વરઘોડો નવસારીના

બનરથી થાણા સુધી જાહેર રીતે કહાડ્યો. તેના જોલવા પ્રમાણે તેની પીઠપર એક મોઢું નગારું બાંધ્યું. અને મોઢી વચ્ચનવાર ગુણ પાંડપર નાંખી ચાલતા એક હેતકરીની માફક ચલાવી તે નગારું જ્યાં ત્યાં વગાડવામાં આવતું હતું; અને મોહનભાઈને કહેવામાં આવતું કે, “આ નારાયણરાવના અધિકારનું નગારું વાગે છે. હવે તેમના ગણિતના રૂપીઆ ૪૮ પતાવી દે.” કહેવાની જરૂર રહેલી નથી કે પેલા મોહનભાઈને રૂપીઆ હવે ભર્યા વિના ચાલ્યું નહિ.

આગળ આપણે કહી આવ્યા તેમ નારાયણરાવને એકવાર મહાન જરૂર લાગુ પડ્યો હતો. તેમને આત્મારામ જુનારે સાહેબે કૃત્યું, તેથી બનરમાં આવેલાં ભાઈરા મતાતા અગે રા. ૫૦ નું વીસત તથા રોમનું સીધું સરકારમાંથી એમણે તેને કરી આપાવ્યાં હતાં.

નારાયણરાવ સંવત ૧૮૧૯ ના અષાઠ સુદ ૧૨ ને ત્રિવસે ગુજરી ગયા. એમને એક પુત્ર ચિંતામણરાવ કરીને અવાપિ હયાત છે. તેઓના વંશજો “ હવેલીવાળા ” એ નામથી હાલ ઓળખાય છે.

બાબા સાહેબ શુબા અને દાદા ટટ્ટ.

આપણે આગળ કહ્યું છે તેમ, પૂર્વે ગાયકવાડ સરકારના આબા રાજ્યના સમગ્ર પ્રાંત ઇન્નરે આપવાનો રીવાજ હતો. ગોપાળરાવ મયરાળ ભાડે મોટા સાહુકાર, એ એક વખત ગાયકવાડ સરકારના મોટા માનીતા દિવાન, અને આબા રાજ્યના ઇન્નરવાર હતા. એમને ત્યાં “ છપ્પનપોર ભૂંગળ વાગતી ” એવી કહેવત છે. એ કહેવતનું મૂળ શોધતાં લોકચાયકા એમ કહે છે કે, જે છપ્પન કરોડ રૂપીઆનો માલીક હોય તેને ત્યાં ખમનામાં ભૂંગળના જેવો એક પ્રકારનો અવાજ સ્વભાવિક રીતે થયા કરે છે. અને આ પ્રમાણે ગોપાળ મયરાળને ત્યાં પણ થતું એમ સામાન્ય દાંત કથા કહે છે. ગમે તેમ હોય પણ એટલું તો ખરું કે તેમના પાસે એટલી બધી પુછતો નહીં, તોપણ એ સાહુકાર મોટા ધનાઢય હતા. અને દ્રવ્ય સંબંધી જ્યારે જ્યારે સરકારને જરૂર પડતી ત્યારે એઓ જોઈએ તેટલાં નાણાં સરકારને એકલા પોતેજ પુરા પાડતા. નાણાંના બદલામાં તેઓ ગાયકવાડ સરકારનું આખું રાજ્ય, અગર તેનો મોટો ભાગ ઇન્નરે રાખતા, અને તેમાંથી તેમને મોટો

નદી થતો.

તેઓ આ પ્રમાણે ગાયકવાડ સરકારનો રાખેલો મુલક પ્રાચીન ઈંગ્લાંડના નોર્મન પીરીઅડમાં ચાલતા ફ્યુડલ સીસ્ટમમાં નોબલમેન, રાજ્યની જમીન જેમ પોને રાખી અર્જને થોડી થોડી વેહેંચી આપતા, તેમ જીમ્ન કારભારીઓને મહાસો વેહેંચી આપતા.

ગોપાળ મયરાળ તરફથી નવસારીમાં પોતાના સુબાઓ મોકલવામાં આવતા. એવા સુબામાંથી હેલ્લા એક માધવરાવ બાબા કરીને ઘણા દયાળુ અને પુણ્યવંત સુબા થઇ ગયલા છે. જે કે સુબાના મોંમાંથી નિકળેલો બોલ, એજ તે વખતનો કાયદો હતો; તોપણ આ સુબા તરફથી ગરીબોને બીલકુલ પીડા થતી ન હતી. જે કે કઠોરમનના કોઇ કારભારી તરફથી કદાચ રાંક પ્રજાને પીડા અને જુલમ થતાં હશે, તોપણ એવો ત્રાસ જે પ્રજા પર વર્તતો એ કોમળ મનના સુબાના કાને પડે, તો તેવણ એવા કારભારીને દયાથી પ્રજા પર વર્તન કરવાને સુચના કરતા, અગર અટકાવતા. અથવા તેમાં જે નિષ્ફળ થાય તો તેમની પાસેથી કારભાર પણ લઇ લીધાનાં ઉદાહરણો બનેલાં છે. આ નવસારી પ્રાંતના ચૈદ મહાત્તમાં વિભાગ થયાનું આપણે આગળ જણાવ્યું છે. અને એ મહાસો, અહીંના સુબા, કારભારીઓને જુદા જુદા અગર સામટા અમુક રકમ મેહેસુલને પેટે લેવા દરાવી આપતા હતા. આ પ્રમાણે નવસારી પ્રાંતના ચૈદ મહાસો, ઉપર કહેલા માધવરાવબાબાએ, હાલમાં કહેવાતા હવેલીવાળા ચિંતામણુરાવના વડીલ નારાયણુરાવ ભાડિસાહેબને કારભારી દરાવી, આપ્યા હતા. આ નારાયણુરાવના પત્નીના ભાઈનું નામ દાદાસાહેબ હતું.

દાદાસાહેબના બાપનું નામ ગંગાધર હતું. અને તેની અટક ટડુ હતી. તેથી તે દાદાજી ગંગાધર ટડુ કહેવાતા. અને અદ્યપિ તે નામથી ઓળખાય છે. માધવરાવબાબાના મોટા કારભારીના આ ટડુ સાળા હતા, તેથી એ પણ ધાંમે ધીમે સુબાસાહેબના માનીતા થઈ પડ્યા.

એ દાદાટડુ નવસારીમાં એક અજબ જેવી મુતિ (Wonderful Character) થઈગઇ છે. દાદાજી ગંગાધર ટડુને પોતાના બનેલીનાયોગથી સુબા સાથે સારી ઓળખ અને પ્રીતિ થઇ એટલુંજ નહિ, પરંતુ પાછળથી તે પણ ચૈદ મહાલના કારભારીનું માન પ્રાપ્ત કરવા શક્તિવાન થયા હતા. કેમકે એ મહાસોનો કારભાર કેમ ચલાવવો તેની માહિતી અને અનુભવ પોતાના બનેલીના હાથ તળે રહીને તેણે પ્રાપ્ત

કહી હતાં. એનો કારભાર કાંઈક સખત હતો એમ કહેવાય છે.

દાદાજી ગંગાધર ટટુએ ચૈદ મદાસના કારભારમાં સારા પૈસા જોડેલા કહેવાય છે. તે પૈસાના લેખથી, કે એના સખત અમલથી વેર લેવાનીજ મુરદાથી, ગમે તેમ હો, પણ એના ધર પર એક વખતે ટટ-લાક કાળી અને બીલ લોકો દરોડો પાડવા આવ્યા હતા. પણ જેનો દિવસ પાધરો તેનો વેરી આંધળો, તેમ ધાડપાડુઓને એનું ઘર નડ્યું નહિ, અને ખીજાં એક મોટાં ઘરને દાદા ટટુનું ઘર ધારીને ઘેરી લીધું; અને હુડીને આવ્યા ગયાની એક અજળ જેવી લાંબાંણુ વાત ચાલે છે, તે આ ઠે-કાંણે જણાવવાની જરૂર નથી.

એ બાબા સાહેબની શુભાગીરીને “દાદા ટટુ ના વખત” ને નામે હજુ પણ લોકો યાદ કરે છે. શુભા પણ તેજ, અને કારભારી પણ તેજ હતો. તેનો બોલ તેજ તે વેળાએ કાયદો હતો. પાતળો અને મુરદાજી જેવો છતાં, તેનો કડખ અને કાચુ અજળ જેવાં હતાં. એકવાર મુશલમાન લોકો જુનાં ઘાંણામાં કાંઈ કળ્યાને લીધે હલસૌ કરવાની નેમથી એકથા થઈ પડ્યા. દાદા સાહેબ પાસે તે વેળાએ ૨-૩ જમ્બુ માત્ર હતા. મુશલમાનો શુરપર ચઢેલા હતા, છતાં તે મુરદાજી દાદાટટુ-એ ૬૬ નિશ્ચય અને હિંમત રાખી નવસાજી કાશીયા નામે જમાદાર (જે હાલ હૈયાત છે) ને કહ્યું, કે એમાંથી જે મુખી છે તેટલાને પ-કડી લાવી અહિં બેસાડ. તેણે જેવો તરાડો મારી કડકો કાઢ્યો કે ગરોગર ટાળું વીખરાઈ ગયું. એ ખરો પોલીસકલ પુરૂષ હતો. બસા બસાની ઈજત લેવાનું તો પાનને ચુનો લગાડતાં પણ વાર લાગે તેટલામાં લમ લેતો. નવસારીજ ગોયા દાદાટટુનું બોલાતું. ઈનસાફ તો તેને ત્યાં જણે વેચવાજ મુકેલો હતો. કહે છે કે, એજણ મારામારી કરી આવે, તો ફરીયાદીને પણ ૧૧ રૂપો દંડ કરતો, ને આરોપીને પણ તેટલોજ દંડ કરતો! તે વખતે નવસાજી કાશીયા જેવો એક જમાદાર, તે જેવો પણ મેજલેટી પાવરતો વાપરતો! ફરિયાદી અને આરો-પીનો નીકાલ, અને તો તે પોતાની “જમાદારની દેવડી” માંજ કરી નાંખતો! પણ નશીબ હંમેશ કાંઈ એકજ ગતિથી ફરતું નથી. જે દાદા સાહેબ પોતાની સાથે ૫૦ માણસને લઈ રોજ પગતે જમતો, જેણે કાથી હુદ્દે કે ગાડી ધોડેજ અધી મોજ કરેલી, એ તરફ જેનો હુકમ ઉઠાવતે શીપાઇઓના ટોળાં ચાલતાં, આગળ પાછળ મસાલો સળગતી, તેજ દાદાસાહેબનો જ્યારે કારભાર જતો રહ્યો ત્યારે, ઉંઘાડે પગે બચા-

રો અબરે અબર નવસારીમાંજ ભટકતો ફર્યો ! ધમસો ખોલ્યો. સંપત્તિ ગઈ, મિત્રો તણ ગયા, ઘેરગાર ગયાં, અને એવી તો ક'માળ સ્થિતિમાં છેલ્લા દહાડામાં જોવામાં આવ્યો હતો, કે પોતાની જાતી પણ તે જોઈ પીગળી જતી. મોટી મારફત હાથ જ્યાં છે તે જગ્યાએ, એક કોળણ, દાવાના માણસના જુલમથી તેને ફોકટમાં શાકભાજી આપી, રોજરોજ કકડ્યા કરતી હતી. તેનીજ પાસે દાદા પોતાની પડતીમાં રોજ અબર લાવતા. એક દહાડે દાદાએ નરમાશથી કોળણને કહ્યું કે, “ ભાણતો આવ મારી કને બીજા કરતાં એવડો કાં લીએ છે ! ” કોળણે ગાળ દઈ કહ્યું, “ ફાટી મુઆ નેટલી ભાજી મફત લઈ ગયસો છે, તેટલીના પૈસા હવે વાળી લેવા છે ! ” નેવાજ એક તણો લાકડાંનો ભાસે વેચનારીએ પણ પડતીમાં માર્યો હતો. હે દૈવ ! વટતી પડતી દુન્યાનો ચિતાર જો જાણે હોયતો નવસારીના દાદા ટટુની ધારદિલિના લાંબા દયાજનક પ્રકરણો પુષ્કળ છે. એ દાદાસાહેબના નામ ઉપરથી પડેલો દાદાટટુનો મોહો-દસો અથવા ટટુ મોહદસો, એવણના બાઈઓ આખા અને બાપાના વંશજો, તથા પોતાના સારી સ્થિતિમાં આવતા જતા બેટાના પરિવારથી વસાયસો છે.

આસુદગી અને આરોગ્યતા.

અસહના નવસારીના લોક, કહો કે ૪૦ વરસની વાત ઉપર તો કેવળ આસુદાં અને નિરોગી હતાં. કાંઈપણ રોગ હોય તેનો ઉપચાર ધરગતુ દવાઓથી કરવામાં આવતો. ઘણું થાય તો વર્ધતી સલાહ લેવાતી. વર્ધતો પણ તે વેળાએ જો પઈસાથી એક આના સૂધી શી આપવામાં આવતી. વળી શ્રાંમંત લોકો ઘણું મોટું દરદ હોય, તો સુરતથી અસપંદીઆરજી અથવા પાછલા દહાડા ઉપર પેશોતન, એવા પારશી હકીમોને તેડાવતાં. તે વખતે રેમીટ્ટ-ફીવર કે તાઇફાઇડ-ફીવર જેવી ઓઆરોનાનો જાંણું દેવાતીજ નોંહાતી. ધરગતુ નુસખા અને ઝાંઝોપાસો મુખ્ય હતો. આંખમાં ધુલું પડે તો દરતુજ શાપુરજી શેરાળજીનો “ ધુલાંતો ફેરો ” બાંધતા. આંતરીયો તાપ આવે તો દેશાઈ હોમજીભાઈ એદ-લજીના “ મોરા આંખાના પાંદડાં ” બાંધવામાં આવતાં. એરીસીપેલાસ જેવા રકેતવા (રતવા) ને ઉંજનારા ઢેગઓ હતાજ. ચોડીયા તાપ

ને માટે અમુક કુવાતું પાણી ગુણકારી હતુંજ. વિગેરે વિગેરે પરગટુ દવા અને પીણી દોરા બહુ આવતા. મોઢામાં મોટી તાપ, તે શનેપાત કેહવાતો. ખડું પુઢાવો તો ન્યુમોન્યા કે એ જાતના દરદર ગોચા નવસારીમાં નોહતાં. પારસીઓમાં સારસાપેરીલાને બદલે ગરમ ગરમ તાડી અને હાથોવેની પીસને ફેંકાણે વાળની પાપડી હતી. જુવાન મોહોટ કોઠ કદાચજ થતું. અને તેથી તેનો શોક ઘણા મહિનાઓ, બસકે વરસ સુધી પળાતો. ૭૫-૧૦૦ ની ઉંમર વગરનો જાણે મરવાતુંજ નોહોતું. છેક ૧૦ વરસની વાત ઉપર લણકરી મોહલામાં ૬ દોસીઓ ૧૦૦ વરસની વસ્તી હતી. આજેપણ તેમાંની એકાદતો દહાડા કાઢે છે. જે પ્રમાણે દારજીલિંગ અને શીમલા Lungs of India ગણાય છે, તે પ્રમાણે તે વખતે નવસારી અને સુરત Lungs of Guzrat યાને ગુજરાતના ફેફસાં ગણાતાં. કોઈ ઘણી ૫૦ વરસની ઉંમરે ચશમે પેહેરે, એટલે જુવાનજોતની આંખ ગઈ હોય તેટલો તેની આંખ બંધા બળાપો કરતી. કોણેરા શું ને રેમીટીશીયર શું ? ન્યુમોન્યા શું કે હાર્ટદીઝીઝ શું ? એ બધું તે લોકોને અજાણ હતું. ઘણું થાયતો “ શનેપાત ” શબ્દ ભારીમાં ભારી તેઓ સમજતાં. ખચિત જુવાન મોહોટ તે વેળાએ નવસારીમાં જુજજ હતો. ઓરતો મજબુત ખાંધાની હતી. આજે લગનમાં વરનીની શેશ વટીક ઉચકતાં ભાર લાગે છે, અને દુખળાંઓ પાસે ઉચકાવેછે ! બ્યારે આગળનો વરનીની ગમે એવી ભારી શેશ ઉચકવાને તળમાં પડતાં, અને પોતાના હકને નાટે લણવડ કરીને પણ ધરડી બોખી માતા પણ તે ભારી બોળે ઉઘાવતી. અને તે ઉપરથી કોઈને સુગનભરી ગાળ દેવી હોય તો “ તારી માયને વરની આપે ” એવી રીતનું બોલાતું. આજે તે બધું નાશ પામતું જઈ કાંવળાપણું ફેલાયું છે. આજથી ૨૫ વરસની વાત ઉપર ઈ. સ. ૧૮૭૨ માં એક રોગ નવસારીમાં લાગુ પડ્યો હતો. એ મરજ સુરતમાં પણ ચાલ્યો હતો. “ એ મરજ એપરેલ મહીનાથી શરૂ થયો હતો અને તે ત્રણ મહીના લગી ચાલ્યો હતો. તે ૧ દીવસના બચ્ચાંથી ૬૦ વરસની ઉંમરના ડોસાંને લાગુ પડ્યો હતો. તેમાં બાકી કોઈ નોહોતું. સાંજુસમું માથુસ ફરતું ફરતું હોય, કામ કરતું હોય, કે સુતું હોય તેને એ વા લાગ્યો, કે તેનું શરીર તરત લાલ રંગનું થઈ જાય. તેને ઠાઠ વાગી આવે, તેના હાથ પગ ઢીલા થઈ જાય અને તે સોઠપોઠ થઈને પડે. એ મરજ ત્રણ દહાડે મોતાની મેજે સારો થાય. પણ લોકોને કોઈએ લુલથી અથવા

ભણી જોઈને ઓસડ કીધું તો તેનો હાથ યા પગ રહી જાય. અને તે લાંબા દહાડા દુઃખી થાય. એ મરજની ખુખી એ હતી કે જેમ તે એકે એક માણસને લાગુ પડ્યો હતો, તેમ તે મરજમાં એકે એક માણસ સાળું થયું હતું. કોઈના જનને આજ આવી નહોતી. એ મરજને “ જીટીયાં ટુટીયાં ” ને નામે ઓળખતા હતા, અને તેને માટે માનતા લેતા હતા. પણ એ ઘણે વરસે આવતો એક જાતનો તાવ હતો, જેને અંગ્રેજીમાં ડેંગ ડીવર (Dengue fever) કહે છે. તે સાઠ વરસ અગાઉ જેને લાગુ પડ્યો હતો તેને આ વખતે લાગુ પડ્યો નહોતો. એવા તાવ અમેરીકામાં કેટલીકવાર ફેલાયલા નોંધાયલા છે. ”

માણસને તાંણ થાય અને હાથ પગ એ મરજથી ખેંચાય અને અમજાય, તે ઉપરથી લોકોએ તેનું નામ “ જિત્યું ટુટ્યું ” આપ્યું હતું. અમેરીકામાં હાલ ઇ. સ. ૧૮૯૭ ના અક્ટોબરમાં ન્યુઓરલેન્સમાં “ yellow fever ” નામની તેવા પ્રકારની તાવ ઉભરી છે. એ જિતીયું ટુટીયું નવસારીમાં ચાલ્યું ત્યારે લોકોને ઘણુંજ લાગ્યું, કે નવસારી હવે રોગિષ્ઠ થયું છે. અસહન લોકો ખામખીને આના દોઢ આનામાંતો બચાડતો કરતા. એક અતિશયોક્તિની વાત અત્રે બોલાય છેકે ૪ મોખેદો એક દહાડે ખજુરાંમાં તાડી પીવા બપોરે ૨ કલાકથી બેઠા, તે તાડીના ચાર વાસણ પી ગયા ! આખો એક બકરો ખામ ગયા ! અને પાપડી તો એટલી બધી ખાધી, કે તેના છોળાંને ઢગલો તે ચારેવની વચ્ચે એટલોતો ઉચો થયો, કે અંધારું થતાં તો ઢગલાની આસપાસ બેઠેલા સામે સામેના મોખેદો એકબેકને જોઈ પણ શક્યા નહીં ! ! વળી એક હિંદુ જોશી ૧૧ શેર પોચી ખાંડ બેઠાં બેઠાં શરત નાંખી ખામ ગયો હતો, અને તે લઈ જોશી હજી હૈયાત છે.

તનબળ. નવસારીના લોકો તનની ફેળવણીમાં ઘણા જખરા હતા. ખડેરાવ મહારાજના લઈ મજોની સાથે પારશી કુમલા કાકા જેવા પરતાકીઆઓ કુસ્તી રમીને તેમને હરાવતા. મારા-મારીમાં પોણોસો માણસની સામે માત્ર ૩ પારશીઓએ જીત મેળવી છે. મુંબઈમાં “ રસ્તાર્થ એક દસ્ત ” નામે નોશાકરાએ પ્રખ્યાત તાલીમ બા-જોને કુસ્તીમાં હરાવેલા છે. હાલના ગોંદળના રાજના કારભારી મી. કા-વશજી. એ. દેશાઈને તનબળને લીધેજ રાજકોટમાં રાજકુમાર કેલેજમાં ક્રિસ્ટાફની નોકરી મળી હતી. તેજ પ્રમાણે અમદાવાદ સુધી નવસારીથીજ એક ક્રિસ્ટાફ મી. શોરાબજી. મ. પાવડીને તાલીમ શિખવવા બોલાવામાં

આવેલા હતા, અને તે હજી ત્યાંજ છે. આજે મુંબઈની પારશી ક્રિકેટના કેપ્ટન મી. મે. એ. પાવડી તે પણ નોશાકરાજ છે. એ પાછલા ક્રિસ્ટાદોના ક્રિસ્ટાદ મી. પેશતનજી. ફ. બાડીયાની તનબળની તો અણુહદ તારીફ છે. આંખે લગભગ અપંગ હોવા છતાં સંખ્યાબંધ માણસની સામે કાલ્યાવાડી ગામે લડી જીત મેળવેલાંના તેવણના દાખલા નોંધાયલા છે. ઝોરતો પણ તેટલીજ બાહદુર હતી. એકવાર ૨૫ વરસ ઉપર બાઇ નવાજબાઈ તાતા સ્કુલમાં સંચારી કુસ્તી વણુવાની. રૂઢીનો અખતરો ચલાવામાં આવતાંજ બાહદુર ગોરાંણીઓ સ્કુલમાં જઈ આસ્તરોને હટાવી દઇ, સાંચાને અને જતરોને સૌ બાંજી ફેડી, તોડી નાંખી, લડાઈ લડી આવેલીનો બાંણવા લાયક દાખલો નોંધાયલો છે. છેક ઇ. સ. ૧૮૮૪-૮૫ ના અરસામાં પણ બેહેદીન લોટો, ગોરાંણીઓનો કુસ્તી વણુવાનો એકલો હક અને એકલું પેટંટ છીણવી લેતાં જણાયાં ત્યારે ગોરાંણીઓએ જંગ મચાવી દીધું હતું. વારંવાર સ્ત્રીઓ મરદોની ગરજ સારતી. છેક ૨૩ વરસ ઉપર બ્યારે નવસારીમાં ચોરોનો ઉપદ્રવ વધી પડ્યો ત્યારે સ્ત્રીઓએ ખે એ ચોરોની સાથે ઓળતોજથી લડી તેઓને છટકી જવા દીધા ન હોતા ! એવા પ્રકારના જોર અને બળના ઘણા દાખલાઓ છે.

મન શક્તિમાં નોશાકરાઓ બહુ ચઢીઆતા

મનબળ.

છે. સર્વથી બીકટ પરીક્ષા જે શીવીલશર-

વીશની ઇંગ્લાંડ જઈને પસાર કરવાની, તેમાં આજ સુધી પસાર થયલા ૭ પારશી સીવીલ્સનોમાં ૨ તો બાપેદાદે નોશાકરા છે. મી. કાવશજી જમાલજી પાદશાહ, અને મી. પીરોશા કેરશાસ્પજી દાદાચાંદજી નોશાકરા શીવીલ્સનો કહી શકાય. કહે છે કે એકવાર જમાલજીઆશાના ખાંદાનના પટેલા દસ્તુરને વંચાવા સાર જરથોસ્તી ધરમને લગતી એક જીની કેતાબ એક યુરોપિયન મુસાફર લાવ્યો હતો. આગમચથી ગોઠવણ કરી રાખ્યા મુજબ માલ્યાં ઉપર કાગળ ખડ્યો ને કલમ લઈ તેવણનો બેટો બેઠો હતો. બાપે મોટે સાહે તરાડા મારી રાગડો કાઢી પેલી કેતાબ વાંચવા માંડી. સામટા ૪ કલાક સુધી તે વાંચીને પુરી કીધી. બીજે દહાડે તે મુસાફરને દસ્તુરજીએ કહ્યું, કે એ કેતાબનો હમારે ત્યાં પણ છે. એમ કહી આગલે દહાડે બાવાનો રાગડો સાંભલી દીકરાએ બોલે બોલ ઉતારી રાખેલી કેતાબ બતાવી ! એના કરતાં પણ અગમચ જેવી મનશક્તિના એક મુનશી હતા. જેવણને “ બજરોગ સાહેબ ” ના નામે નવસારીમાં ઓળખવામાં આવતા હતા. તેવણ તો સરકાર દરબારમાં

જે અગત્યના કે છુપા દસ્તાવેજો વાંચી આવે, તે લાગણી બોલે બોલે રાતની વખતે લખી મુકે ! તે લખેલી નકલોનો કેટલોક સંગ્રહ શેવકે ખરીદી રાખેલો મોજુદ છે. એની એવી નોંધાકરાઓના મનબળની ધણી વાતો છે.

નવસારીમાં જાહેર થયેલા સાહુકારો પૈકી ધનબળી, હિંદુઓમાં વાણ્યા અને શ્રાવક તથા પાર-શીઓ છે. અહિંના સાહુકારો પાસે રોકડ રૂ. ૩૦ લાખથી વધારેની દોલત અંકાય છે.

લગભગ ૨૦૦૦૦૦૦ રૂપિયા સુધી બધા સાહુકારો મળી ધીરધાર ચલાવે છે. ખીજા નાહના સાહુકારો ઘણા છે. મુસલમાનોમાં કોઈ વ્યાજ ખાઉ સાહુકાર નથી, કેમકે તેઓ વ્યાજ ખાવું, એ પોતાના ધર્મના દરમાનથી ઉલટું ગણે છે. આપણુ નોંધાકરાઓના અસહ બાપદાદા નિર્ધન અવસ્થામાં હતા. તે એટલે સુધી કે સરકારની ખંડણી ભરવાને પણ ગરીબ લોકો અશક્ત હતા. તેઓ તરફથી શ્રીમંતો કર ભરતા. નવસારીના માહબન લોકો ઉપરની ખંડણી હતી તે વડોદરાવાલા પરી. હરી ભક્તિએ સરકારમાં રૂ. ૨૫૦૦૦ની મોટી રકમ ભરી માફ કરાવી હતી. નવસારીના મહેશ્વર તથા મોટા કુલ્યાના પારશી બેહેદીન લોકો ઉપર ખંડણી હતી, તે શેઠ દ્રામજી નશરવાનજી બાતલીવાલાએ રૂ. ૨૦૦૦૦ બદલે દેશાઈ મનોચેરજી ખુરશીદજીના વારસો તથા દેશાઈ મેહેરવાનજી રસ્તમજી જેઓને સરકાર તરફથી મોગલાઈ હતના રૂ. ૭૫૦ મળતા હતા, તેટલું વ્યાજ ઉપજે એટલી રૂ. ૨૦૦૦૦ની રકમ દેશાઈજી મોસુદને આપી તેઓ પાસેથી મોગલાઈ રૂ. ૭૫૦ની વેચાણ લઈ સરકારને આપી માફ કરાવી હતી. તે વડોદરાની રેસીડન્સી મારફત સંવત ૧૮૮૧-૮૨ ના સાલમાં થયું. આદ નવસારીના ગોલાં, ગાંચી, દરજી, શુધાર, કડીઆ, મોચી, વગેરે તમામ ગરીબ લોકો ઉપર ખંડણી હતી. તે લોકોએ બ્યારે સર જમશેદજી સંવત ૧૯૦૬માં નવસારી આવ્યા ત્યારે તેમને અરજ કરી તેથી સંવત ૧૯૦૬-૭માં શ્રીમંત ગણપતરાવ મહારાજે સર જમશેદજી મારફતે વડોદરાના મોતીબાગ માટે જે ફરનીયર મંગાવેલું તેના આશરે રૂ. ૨૦૦૦૦ સરકાર તરફ લેણું હતા તેનો જમાખરચ કરાવી, તે ગરીબ લોકો ઉપરની ખંડણી માફ કરાવી હતી. એ પ્રમાણે આગલા વખતમાં લોક નિર્ધન હતું. વળી નવસારીના એક જુના એહવાલમાં નિમે મુજબ હકીકત આપેલી

છે:— “ ભાઈ તથા રાગવજી નામના પેસવાના અમલદારોએ નારણરાવ નામના એક ગાયકવાડ ઘરાંજીના નજીરાને મારી નાંખવાથી નારણરાવની માય ગોપીબાઈએ પેલા રાગવને પકડી લાવવાનું હેઠક નામું કાઢ્યું હતું. એટલુંજ નહીં પણ જુદી જુદી જગાએ શીપાહો મોકલી લડાઈ ચાલી હતી. એવો મામલો જોઈ રાગવ નાશીને સુરતમાં જઈ ભરાયો. તે ઉપરથી તોશારીની રૈયત ઉપર ગોપીબાઈ ગુસ્સે થઈ, કે તેને નવસારી રહી રૈયતે જવા કેમ દીધો ? તેથી નવસારીની રૈયત ઉપર ૩૫૦૦૦ તો કર નાંખ્યો, તે દેશાઈ ખુરશેદજીએ પોતાની તરફથી તમામ આપ્યો હતો. ”

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય.

સ્થાનિક સ્વરાજ્યના (Local Self Government) સંબંધમાં આ એક નોંધી રાખવા જોગ બીના છે, કે ઈ. સ. ૧૮૮૩ માં હિંદુસ્થાનના પ્રતાપિ અને પ્રજાપ્રિય વાઇસરાય લૉર્ડ રીપને, આ દેશના લોકોનું હિત હેઠે ધરી સ્થાનિક સ્વરાજ્યની યોજના ધડી, યાને કે દરેક શહેરના મ્યુનિસિપલ ખાતાનો કારોબાર શહેરના લોકોના ચુટી કાઢેલા મેમબરોની માર્શતે ચલાવવો, તે લૉર્ડ રીપનની યોજનાનીતો વીશ વરસ પહેલાંથીજ ગાયકવાડ સરકારે નવસારીને સ્થાનિક સ્વરાજ્યનો હક્ક બક્ષેલો છે. છેક સંવત ૧૯૧૯ (ઈ. સ. ૧૮૯૩) માં મહારાજા ખંડેરાવના દિવાન સાહેબ ભાઈ સિંધ્યાએ કરેલાં નિયત્તાં લખાંશુ ઉપરથી સમજશે.

હજુર હુકમ અંક ૧૧ સ્વારી કડી પટ્ટણુ વિગેરે

હુ. ફો. કા. અંક ૮૫

યાદી સરકાર હજુર ફોજદારી કામદારની વિગ્ગાપના હેવી જે નવસારી કર્યા મધેના મારગોની ગંદકી દુર થઈને રાત્રે માર્ગ ઉપરના અંધારાના નિરાકરણને માટે ફાણસની રોશની કરીને સુધારો કરવા વીશે પેશજી સરકારમાં યાદી રજુ કર્યા લગત એ બાબે રૈયત લોકને પુછીને ખુલાસો લખવા વીશે પ્રાંત અઠાવીશીના શરણુખા ઉપર શેરો હુકમ મળ્યાથી તે કામલ આ તરફના દક્ષિણ પ્રાંતના સર ફોજદારી કામદાર

માર્ફતે સરસુખા સાહેબ તરફ મોકલતાં તેઓએ સર ફોજદારી કામદારની સમક્ષ માહાલ કચેરીમાં તમામ પ્રગળણ એકત્ર કરીને તેઓને ઉપલી બાબદનો પ્રશ્ન કર્યાથી તેઓએ એ સુધારાના કામ કરવા સ્વસંતોષ કબુલ કરીને તેના ખર્ચને માટે નવીન ફેટલીએક જીણસો ઉપર હક લેવાનો મુકરર કરીને તે અવેજ રૈયત-ખંચ મધેના લોકોની એક કંપની માફક મેમબર ઠરાવીને તેઓના અનુમતે જમાખર્ચ કરી તે કામમાં સરકાર તરફ મુલતબાદ મકનદાર (તે સર ફોજદારી કામદાર) એઓને અધ્યક્ષ નેમી તેઓ તરફથી હમેને લાગે તે મદદ આપવામાં આવીને એ અવેજ ઉપર સરકારનો અથવા સર શુખા વીગેરે કામદાર લોકોનો અખત્યાર ન રહેવા વીશે અબયપત્ર મળવા વીશે તે લોકોએ આપેલી કબુલાયતની નકલ સર ફોજદારી કામદાર માર્ફત આ તરફ મોકલ્યાથી તે નકલ હજુર રજુ કરીને વીનંતિ કરવાની કે આ બાબે સરકાર મરજીન રૂપ આપનારો શેરો થઈને મળવો જોઈએ, મીતી કારતક સુદ ૧૫ સંવત ૧૯૧૯.

(શહી) બાઉસીંદ.

એ બાઉસીંદે પ્રથમ હજુર ફોજદારીના મુખ્ય અધિકારી યાને Police Commissioner હતા, તે વેળાએ તેવણે સરકાર હજુર-માં એ યાદી લખેલી. એ બાઉ સીંધે પાછળથી દીવાન થયા હતા. આ ઉપરથી ખંડેરાવ મહારાજે નીચે મુજબ ઠરાવ કર્યો.

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય માટે ખંડેરાવ મહારાજ.

નામદાર ખંડેરાવ મહારાજ, જેવણ એપીકયુરયસના કત્તા શત્રુ અને હરક્યુલીશના ચુસ્ત મિત્ર હતા, તેવણે તો આશુદગી અને તનબળનેજ પોતાનો મુદ્રાલેખ કરી રાખ્યો હતો. એટલે પોતે તદ્દોરસ્ત રહે, તો પોતાની રૈયતની તદ્દોરસ્તી માટે પણ તેમણે કાળજી હતી. તેથી તેમણે દૂરમાન કાઢ્યુંકે:—પ્રાંત અકાવીશીના સરસુખાને હુકમ કે સદરહુ બાબતોનું કિતબ થાય તે રસ્તા દુરસ્તી વગેરે નીમેક્ષા ખર્ચમાં જશે. સરકારમાં જમા થવાનો નથી. ઉત્પન્ન પ્રમાણે બરાબર ખર્ચ કરીને કામ દુરસ્ત ચલાવવાની નજર રાખવા માટે સરકાર તરફથી મેમબર નિમવાનું થશે તેઓનાં વીડમાંને તથા તમે જે મેમબર મુકરર કરો તેઓના વિચા-

રથી કામકાજ ચાલીને શાશાળાદ જમા ખરચનો હીસાબ હજુર મોક-
લતા જવું. કદાપિ ઠરાવેલાં ઉત્પન્નમાં વશુલ આવવામાં કોઇ તરફથી
હરકત થશે તો તે મચકુર સરકારમાં જાહેર કરવો. એટલે વાજબી
પ્રમાણે મહદ આપીને ઉધરાણીની તજવીજ થશે. એ પ્રમાણે સદરહુ
લોકોને સમજીત આપીને આ શેરાની નકલ તમારી શહી સાથે તેઓને
આપવી, અને ઉપર લખ્યા પ્રમાણે કોઈ સારો પ્રમાણીક માણસ સર-
કાર તરફે મેમબર તેઓને મુકરર કરી અપાવવો. તથા ઉંઘરાણી
વીશેની તમે નજર રાખવી. મીતી કારતક વદ ૨ સંવત ૧૯૧૯ મુ-
કામ આનંદ તાલુકે નાપાડ. દસ્તુર વામનરાવ લક્ષમણ ની. ફડનીશ.

આમ થવાથી નવસારીમાં સુધરાઈ ખાતું સ્થાપન થયું, અને
કેટલાક મેમબરોને પ્રજા તરફથી લીધા હતા. પારશી મ્યુનિશિપલ મે-
મબર લેખે તે વેળાએ દેશાધ બરજેરજી નવરોજી નિમાયા હતા. ત્યાર
બાદ એ સ્થાનિકસ્વરાજ્ય અધાધુનિમાં દલાડા કાઢવા લાગ્યું. તે છેક
ઈ.સ. ૧૮૮૬ સુધી તેવું ચાલ્યા કીધું. બાદ નામદાર સરકાર શયાજીરાવ મ-
હારાજ નવસારીમાં આવ્યા, અને તેવણે નવસારીને ઘણું આગળ વધતું
એક નવરંગ શહેર જોઇ લઈ, શહેરની રચના રોતકમાં સુધારો વધારો કરવા-
ના હેતુથી ખુદ પોતાને હાથે નિચે પ્રમાણે ઠરાવ લખ્યો, જેમાં તે નામ-
દારના કેવા અમુલ્ય વિચારો તે વેળાથીજ છે, તે જણાઈ આવશે.

સયાજીરાવ મહારાજના અમુલ્ય વિચારો.

મે. રા. બા. નોશારી પ્રાંતના મુખ્યા સા. તરફથી ફોજદારી હ-
જુર જા. નંબર ૨૪૩ તા. ૩૦ મે ૧૮૮૬ ની યાદી ઉપરથી શ્રીમંત
સરકાર માહારાજ સાહેબ (શયાજીરાવ) એઓએ પોતાને હાથે નિચલો
ઠરાવ કર્યો.

“ સર માધવરાવ એઓનો ખીત તારીખનો મેમો જોયો છે. તેમાં
કનસલ્ટેટીવ કમિટી નેમવી એમ છે, તે પ્રમાણે કરવાને આ તરફથી
હુકમ લેવાની વિશેષ જરૂર નથી. ખેર. તથાપિ કમિટી નેમેલી અસ્તાં
હોએને ખુશી છે. માજી દીવાનના હુકમાનુવયે શુભા લક્ષમણ જગન્નાથે
કમીટી કેટલોક વખત બરેલી હતી; અને ભયાં પછી તેમાં શું શુ કામ
તથા તે કેમ થયું તેના હમે પોતે (શયાજીરાવ) એક એ પત્રો જોયાં.

નાયબશુબાએ કમીટીએ ભરવી એ યજ્ઞસ્વી થાય છે કે કેમ અને નયજ્ઞસ્વી થવાના કારણો સહજ પોતાના પત્રોમાં દરશાવેલાં છે. પરંતુ તે બીજે ઠેકાણેના નિયમોથી નવસારી અપવાદ સમજે છે. એ તેવણતું બોલવું અનુભવ સિદ્ધ કરી દેખાડવાને ભોડા ઉપર તથા સ્થાનિક અમલદારો ઉપર અવલંબી રહેલું છે. કેટલોએક વખત કમીટી ભરવાનો પ્રવાઠ અહીં ચાલુ હતો, એ ઉપર દરશાવ્યું છેજ. પરંતુ હુંને તે સારો રેવાજ થોડી પછુ મુદત સુધી જીવતો રહેવાનો હતો, તે પ્રમાણે થોડા દિવસમાં મરણ પામ્યો; અને હતો કિંવા નહીં તેની સુદ્ધા અમલદારોને યાદ રહી નથી એ બીજકુલ ઠીક નથી. જે થોડા અમલદારના મનમાં હતું કે કમીટી નેમવી પ્રસરત હતી તો તે સાર થયેલો રેવાજ આગળ જીવતો રહેવા ઉ-તેજનરૂપી પાણી પાકીને દરખત જીવતું રાખવાનું હતું, તેમ થયું નહીં એ સોચન્ય છે. આ એક મને લાગે છે કે હમારા નેટીવ ભોડામાં મોટી સોચન્ય વાત છે કે, તેઓમાં સતત (એક સરખો) પ્રયત્ન રહી શકતો નથી. જોઈએ તે વાત મળી તથા હસ્તગત થઈ એમ સમજાયું કે તેનું ફરી નામે લેવું નહીં. એ સ્વભાવના ચિન્હો ઉપરથી કમીટી સિદ્ધિએ જાય છે કે નહીં તેનો અને ખરેખર અર્થેશો છે. ખેર. અનુભવ ઉપરથી કહેવામાં આવે તે ખરું. હું એક બારગી સર માધવરાવ કરતાં પછુ વધારે આગળ જવા તથા સારાં મહત્વના સ્વરૂપ આપવા તૈયાર છું. પરંતુ એ સિદ્ધિએ ગયા વગર આગળ જવું મુનાશય ન સમજીને ઘૂંટું છે તેજ કરવું. તેથી ફરમાવાની જરૂર નરતાં, ફરમાઈ છું કે consultative body ને થોડા પ્રસિદ્ધતા વગેરે આપ્યાથી ભોડા જાસ્તી લક્ષ કદાચિત આપશે. એવા પ્રકારની મોઢેથી કહેલી સુચનાઓ કેવળ માહીતી માટે હું શરશુબાને દ્વારે સુદ્ધાં જણાવી ચુક્યો છું. આ સુચના સમજવાની છે. આ મ્યુનીસીપાલિટી ધણીજ જુની સંવત ૧૯૧૯ ની છે. ઉપરીના (consultative) હાય નીચેના અમલદારે પ્રમાણીકપણે અમલમાં લાવવી ઘણું સ્તુત્ય છે. એવા ધણાજ અમલદાર હોય તો રાજરીત ભરભરાતે પોહોંચે છે. તા. ૫ જુન ૧૮૮૬.

(શહી) શ્રીમંત સરકાર મહારાજ શયાજીરાવની શહી છે.

મા. શરશુબા નોશારી જ. નંબર ૨૮૫૩

સહી મે. સ. બા. નવસારી પ્રાંતના સુબાસાહેબ તરફ માહલાં-

નીહાય શર સુખા તરફથી લખવાની કે

આપની યાદી ફોજદારી હજુર જ. નંબર ૨૪૩ તા. ૩૦ મે ૧૮૮૬ ની પ્રાધવેટ સેક્રેટરી સાહેબ ની. શ્રીમંત સરકારને નામે આવેલી શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબની આગળ મુકવામાં આવી અને તે સંબંધી તેઓએ જે ઠરાવ લખ્યો તેનો ઉતારો આ સાથે મોકલ્યો છે, તે ઉપરથી તેઓના વિચાર આપના લક્ષમાં સેદેજ આવશે.

નવસારીમાં મ્યુનીશીપલ કમીટી સ્થાપન થવા સંબંધી જે આપની સુચના તે યોગ્ય છે, પરંતુ આપની આજ્ઞીશના રીકાર્ડ ઉપરથી આપણને જણાઇ આવશે કે, માજી દિવાન નામદાર સર. ટી. માધવરાવ સાહેબના હુકમથી તે વખતે મ્યુનીશીપલ કમીટીની સ્થાપના થઇ હતી. અને તેના કામ કેટલાએક દિવસ ચાલ્યાં. પછી તે ક્યારે, તે શામાટે બંધ પડ્યાં તેની માહિતી પડતી નથી. એટલા માટે હવે જે કમીટી સ્થાપન કરવાની છે તે કાંઇ નવીન સ્થાપન કરવાની નથી, પરંતુ આગળ થયેલા હુકમ પ્રમાણે જે વ્યવસ્થા ચાલી અને દરમ્યાન બંધ પડી તેજ પાછી ચલાવવાની છે. એટલા માટે આપની કચેરી મધેની ફાઇલો જોઇને જે ધોરણે કમીટી કરવાના કામ આરંભ્યાં હતાં તેજ ધોરણે આગળ ચલાવવાં જોઇએ.

હમોને લાગે છે કે, બની શકે તેટલી તાકીદે કમીટી ભરીને મ્યુનીશીપાલીટીના કામ તેઓની સલાહથી ચલાવવાં. જોકે માજી દિવાન સાહેબના હુકમમાં સલાહકાર કમીટી એમ લખેલું છે તોપણ હમોને લાગે છે કે, બહુમતે જ્યાં સુધી કામ ચાલી શકે ત્યાં સુધી ચલાવવાં જોઇએ. એમ થવાથી રૈયત લોક મ્યુનીશીપાલીટીના કામ ઉપર વિશેષ ઉત્સુકતાથી લક્ષ આપશે.

આવતા શાસના બજેટ, કમીટી આગળ આપણુ જલદી લાવીને જાસ્તી મદદ આપને સરકારમાંથી જોઇતી હશે તો આપના તરફથી લખાઈ આવવાની કૃપા થવી. એટલે સરકારને વીક્તિ કરવા ઠીક પડશે. તેજ પ્રમાણે મ્યુનીશીપલ કમીટીના નીયમ કેવા કરવા જોઇએ તે આપણુ કમીટીની સલાહથી ઠરાવીને મ્યુનીશીપલ ખાતાં તરફ મંજૂરી સાફ મોકલશે.

પેટામાંની શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબની મીનીટ ઉપરથી જણાઇ આવશે કે સરકારની ઇચ્છા મ્યુનીશીપાલીટી સારા પાયા ઉપર લાવવાની છે. અને જે વખતે તે સારી અવસ્થામાં આવશે તે વખતે શેફરની

સુધારણા વિશેષ થશે એટલું જ નહીં પણ, લોકોને ફેટલાક અધીકાર હાલ નથી તે પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ પણ છે. એટલા માટે આપણ તથા કમીટીના મેમબર આ કામ લક્ષ લગાડીને ચલાવશો એવી આશા છે. તા. ૫ જુન ૧૮૮૬.

(શહી) લક્ષ્મણ જગન્નાથ માહાલાનીહાય શરણુબા.

નવસારી મ્યુનિશિપાલિટિ.

ઈ. સ. ૧૮૬૩ પેહેલાં મ્યુનિશિપાલિટિ જેવું અત્રે કશું નોહોતું. જ્યાં જુઓ ત્યાં સડકને બદલે ગધેરા હતી. મેતદરેડને બદલે ધુળના ઢગલામાંથી ચાલતું પડતું. જ્યાં તાતાબાગ હાલ છે ત્યાંથીતો દોઢથી એકલા જવાતું નોહોતું. ઉંચા ટેકડાઓની વચ્ચે ખીણોમાં થઈને રસ્તો કાપવાનો હતો. તે ખીણોમાં ચોર છુટારાની પણ ધાસ્તી રહેતી. મ્યુનિશિપાલિટિની ભાષ્ટ ક પાણી છંટકાવ જેવું કશું નોહોતું. સંવત ૧૮૧૯માં મ્યુનિશિપાલીટી સ્થપાઈ, અને આજે સુધરેલી સરકારના પ્રતાપે નવસારીમાં આશરે ૧૦ મૈલ જેટલી પાકી સડકો થયેલી છે. અધારી રોતે દીવાળતીના ૩૦૦ ઉપર ફાળુસો સળગે છે. નામદાર માહારાજને વડોદરા અને નવસારી એ બેજ શહેરોને મ્યુનિશિપાલિટિના એક સરખા નિયમો લાગુ કર્યા છે. મ્યુનિશિપાલિટિના પાંચ વાર્ડ કરવામાં આવ્યા છે. ૧-થાણા જીલ્લો. ૨-મલેશર જીલ્લો. ૩-મોટા બજાર જીલ્લો. ૪-મોટા પારશીવાડ જીલ્લો. અને ૫- જોલવાડ જીલ્લો. શહેર સ્વચ્છતા માટે ૪૦થીપં અંગીખા, ૫ શીપાઈઓ, ૧ મુકાદમ, ૧ ઇન્-સપેક્ટર, ૧ સેક્રેટરી છે. તેઓને માથે “ સુધરાઈ કામદાર ” નામે એક અમલદાર છે. જે પરસનલ નાયબ શુબા છે, તેમનાજ હાથમાં એ ખાતું છે. શહેરમાં પાણી છંટકાવ મુખ્ય ૨૫ રસ્તાઓ ઉપર થાય છે. પાણી છંટકાવ માટે મુખ્ય ૩ કુવા છે. રામબાઈ માતા આગળનો—સ્ટેશન તરફ ઢેંગવાડા પાસેનો—અને કાલ્યાણાડી આગળ જુના થાણાના પાછલાબાર આગળનો. એ ત્રણ કુવા બસ નથી. એક અજબ જેવીખીના નોંધવા બેગ છે, કે મ્યુનિશિપાલિટિ બદલ એક પાઈના પણ કર લીધા વગર સરકાર પોતે પોતાની પાકીટમાંથી એ બધો તમામ ખર્ચ કરે

છે, કર જેવું કશું નથી. તો જોડે તોલ ટેલ લેવામાં આવે છે તે મ્યુનિશિપાલીટીમાંજ વપરાય છે. મ્યુનિશિપાલિટીની આવક નિચે પ્રમાણે છે:—સરકાર તરફથી ગ્રાન્ટના રૂ. ૩૬૯૧—જકાતનું ઉત્પન્ન ૧૦૦૦૦—રખડતાં જનવરો ડાંખાંમાં દાખલ કરવાના દંડના રૂ. ૨૨૦ ભાજમાર્કેટના રૂ. ૧૨૪૦—મચ્છી મારકેટ (Fish Market) ના રૂ. ૧૫૦—માંસ મારકેટ (Mutton Market) ના રૂ. ૯૨—મ્યુનિશિપાલિટીની જમીનનું ભાડું રૂ. ૧૬૦—ઘરોમાં નવીન બારી બરસાક મુકવામાં આવે તેનું ઉત્પન્ન રૂ. ૫૦—ત્યા ખીજ પરચુરણ કિંમત રૂ. ૫૦ એ પ્રમાણે આવક છે. અને ગ્રાંટ શિવાય કૃપાવંત સરકાર, મ્યુનિશિપાલ એસ્ટેબ્લીશમેંટ પાછળ લગભગ રૂ. ૭૮૫૦નો ખર્ચ કરે છે તેનો જુદો. વળી પબલીકવર્ક્સના કામો પાછળ નવસારી પ્રાંત માટે દર વરસે સરકાર દોઢલાખ રૂપ્યા ખર્ચે છે, અને કોઈ વરસે તો તેથીખી વધીને ૨ લાખ સુધી ખર્ચ કરે છે. વડોદરાની બરાબર શહેર લેખે મ્યુનિશિપલ બાબદમાં નવસારીને સરકારે શહેર ગણેલું છે, અને જેમ વસ્તી વધે તેમ ગ્રાંટ વધારવા ઠરાવ કરેલો છે. પ્રથમ સર. ડી. માધવરાવે ઇ. સ. ૧૮૭૭માં દર માણસે ૦૧ રૂ. ગ્રાંટ આપવા ઠરાવેલો, પણ કૃપાવંત માહારાજએ તા. ૧૦-૩-૧૮૯૨ ને દીને ૭૦૦૦થી વધારે માણસ થાય તો દર માણસે રૂ. ૦૧ની ગ્રાંટ આપવા ઠરાવેલું, છતાં અત્રેની મ્યુનિશિપાલીટી તે પ્રમાણે ગ્રાંટ મેળવતી નથી ! ત્યારે આપણી સરકાર આપણા સુખ માટે શું ઓછું કરે છે ? કુલ ખર્ચ ૧૦૯૫૦ સુધીનો સરકાર કરે છે. વળી સરકાર ખર્ચ કરે છે, અને સુધરેલા દેશોની માફક તેનો કારોબાર રૈયતના હાથમાં સોંપ્યો છે. ખત્રી, ગોલા, ધાંચી, કુંભાર, માડી ભાડેફેરવનાર વડીકને તો ચુંટણીનો હક આપ્યો છે ! અને કુંભાર, ખત્રી, વગેરે શહેર સમાજ થઈ શહેર સુધરાઈ વિષે વિચાર ચલાવી તેનો બદોબસ્ત કરે છે. હાલ ૨૨ મેમબરો છે. સુધરાઈ કામદાર-પોલીશનાયબશુખા-એક ઝીકચુડીવ એનજીન્યર-સીવીલસરજન-નવસારી તાલુકાના વહીવટદાર-અને સરકારી નિશાળના વડા શિક્ષક મી. નરભેરાંમ મણીશંકર જોશી એ ૭ મેમબરો સરકાર તરફના ચુંટેલા છે; અને મેસર્સે રૂદરજી મોહનભાઈ વકીલ-દેશાઈ મનચેરજી બરજોરજી-મણીશંકર અંબારામ શાસ્ત્રી-મુલ્લાં રહીમમુલ્લાં હામેદભાઈ-નમીનદાસ જીવજીભાઈ મારવાડી-ખરશેદજી માણેકજી વજીરદાર-કાવશજી હોરમજી દાદાચાંદજી-નવુમીઆં

હાજીમીઆં-ધેલામાઠ ગોકળદાસ પારખ-કશન વનમાલી ખત્રી-નવરોજ ફરાંમજ તંબોલી-બહમનજ શાપુરજ ડેબુ-ફકીરમીઆં એનાયતમીઆં-નવરોજ ચાંદજીમાઠ મેહેતા-રતનજ ફુલબમાઠ-અને છીખા ભમવાંન કુંભાર એ ૧૬ મેમખરો રૈયત તરફથી ચુટી કઢામલા છે. દર ત્રણ વરસે નવીન ચુટણી કરવાનો ફરાવ છે. દર વરસે સરાસરી ૨૬ વખત કમિટિને બોલાવામાં આવે છે, ત્યારે સરાસરી ૧૨ વખત કોરમ મળે છે. હાલ ૧૮૮૩ વેરો દાખલ થયાથી ભંગી લોકની સંખ્યા બેવડી આણી છે.

સ્વૉટર હાકિસ યાને બકરાં કાપવાનો એલાહીદો વાડો કરવાનું-બખરના રસ્તા પોહળા કરવાનું-મ્યુનિશીપાલ સ્ટોર હાકિસ-બંખાખાંનું-મ્યુનિશિપાલ હોલ વગેરે બાંધવાના તથા ફાયરબંબ રાખવા માટેના કામો ચાલતાં હતાં, તેમાં કેટલીક બાબદ હાલના શુબા સાહેબ ખાસે-રાવના અમલમાં, અમલમાં આવવા લાગ્યાં છે. વરિષ્ઠ કોર્ટના ૧૮૭૪ રા. બા. જનાઈન સખારામ ગાદગીશે નવસારીની સુધરાઈ વી-શે કહ્યું છે કે:— “ In Navsari the intelligent Parsi Community builds houses and lays out gardens in a style borrowed from Bombay reclaims land from the sea, and turns the course of rivers to irrigate the fields. ”

એક શહેરના આવરદા ૭૫૦ વરસના ગણાયલા છે. પાદર જે-વી સ્થિતિ ઉપરથી લગાર કશખા જેવી હાલતમાં આવતાં ૨૫૦ વરસ લાગે છે. અને તે ૧૨૦ તબક્કો છે. ૨૫૦ વરસ તેને એક શહેર થતાં લાગે છે, તે ૨૦૦ તબક્કો. અને તેને છેક પડતીમાં આવતાં ૨૫૦ વરસ લાગે છે, તે ત્રીજો તબક્કો છે. નવસારી હાલ ૨ જ તબક્કાની અધવચમાં આવતી જાય છે. એકસો વરસમાં તો એક મોટું શહેર થઈ પડે એવાં ચિન્હો જણાય છે. હુનશીકુર્બના લતા તરફ પાછી વસ્તી વધવાનો સંભવ છે. હાલજ ઉત્તરે વેરાવળ, દક્ષિણે “ દેશાઈ કેસલ ” નામનો બંગ્લો, પૂર્વે કાલ્યાવાડીનું નાકું, અને પશ્ચિમે રેલ્વે સ્ટેશન સુધીનો ૬ મૈલનો ચકરાવો શહેરનો ભાગ ગણાયલો છે. બધા મળીને મુખ્ય મોહોલ્લો ૧૧૨ છે. તેમાં મોટા બખરને એક મોહોલ્લો ગણતાં તેમાં ૨૦૦ ઘર આવેલાં છે, અને કાજ મોહોલ્લો તેથી ઉતરતો ૧૨૫ ઘરનો છે. તેથી ઉતરતો થાંણા મોહોલ્લો ૧૦૦ ઘરનો છે. એમ ઉતરતા ઉતરતા

મોહોલ્લા છે. કાઘળ એવું શહેર હશે, કે જ્યાં એકજ જથ્થે એકજ માતિના અને એકજ ધંધાના કે એકજ કુટુંબના મોહોલ્લાઓ નવસારીના જેવા હશે. નવસારીમાં તો તમામ પારશીઓ જે ભાગમાં એક જથ્થે વસે છે. ખત્રીવાડમાં ખત્રીઓજ, ગોલવાડમાં ગોલાઓજ, એમ વસે છે; એટલુંજ નહીં પણ એક કુટુંબના પણ એકજ મોહોલ્લામાં વસે છે, જેમ કે દેશાઈવાડમાં દેશાઈ કુટુંબજ વસે છે.

દરિયાઈ આયાત અને નિકાસ.

છેક પંદર વરસ ઉપર નવસારીમાં દરીયા માર્ગે નીચે પ્રમાણે આયાત નીકાશ થતી હતી. ફક્ત દરીયા માથેજ નીકાશ થતી ચીજોમાં રૂ. ૩૭૯૪ નો ખાલ-રૂ. ૮૬૭૭ નો ગોલ-રૂ. ૮૮૨ નો તલ, કેરી, સુરણ, અને આદુ-વીગેરે દરીયાઈ વાર્ષિક નીકાશ રૂ. ૧૩૩૫૩ ની થતી. રેલ્વે માર્ગે, અને પગ રસ્તે નીકાશ થાય છે તે તો જુદી છે. નવસારીમાં દરીયામાર્ગે આયાતમાં રૂ. ૨૮૭૪ ના નાલ્યર, રૂ. ૬૯૦ નો ખજુર, રૂ. ૧૦૯૯૮ ના બાંધકામના સાગલી લાકડાં, રૂ. ૫૭૫ ના સાટકા, રૂ. ૫૭૫ ના વાંસ, રૂ. ૨૩૦૫ નું સુખડ, રૂ. ૭૭૫નો ચુનો, રૂ. ૨૦૭૬ના ઘર બાંધવાના પથ્થર, રૂ. ૨૫૮૨ના જુમલા, અને રૂ. ૩૦૦૩ ને આશરે બીજી ચીજો મળી રૂ. ૩૦૧૮૪ ની વાર્ષિક આયાત થતી. રેલ્વે માર્ગે તો જુદી.

કુદરતી ખનાવો.

આગ—નવસારીમાં આગ લાગવાનો ચાલ જવલેજ છે. સંવત ૧૯૪૦ માં શયાજીરાવ મહારાજની સ્વારી નવસારી પધારી ત્યારે હુન-શીકુષ્ઠ આગળનો મંડપ સળગી ગયો તે, અને બીજી મોટામાં મોટી કોઈપણ વાર આગ લાગી હોય, તો તે ઇ. સ. ૧૮૯૭ માં મોટા બજારમાં લાગી, અને ૧૦ દુકાનો બળી ગઈ, રૂ. ૧૫૦૦૦ સુધીનું નુકસાન થયું. આગ ઓળવવાના સાધન લેખે અનેના પારશી લોકો, ચાલતા પુખ્તાના જેવા છે. અસહ્ય તો જુજવીજ આગ લાગી હતી, અને તે નહીં જેવીજ

હતી. નવસારીને તેની પોતાની આગે તો કોઇ દિન ખરાબી કીધી નથી, પણ સુરતની આગે નવસારીનું ઘણું સત્યાનાશ વાળ્યું છે. પીંઢારા હુટારાના ડરથી સુરતમાંજ નવસારીના લોકો પોતાના ખત પત્રો, અને જીવ્યસમાવ રાખતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૨૨ માં તથા ઇ. સ. ૧૮૩૭ (સંવત ૧૮૯૩) માં સુરતમાં જે મોટા અગ્નિ કોપ થયો, તેમાં નોશાકરા-ઓનું બહુ બળી ગયું. આજેપણ નવસારીના પુષ્કળ ઘરોના અસલ ખત પત્રો મોજુદ નથી. સરકારમાં વૃદ્ધિ ખત પત્રો માંગતા, “તે તો સુરતની આગમાં બળી ગયાં,” એમ જવાબ આપવાનો અહિં આં શિરેસ્તોજ પડી ગયો છે. મોટા દેશાધવાળાઓની તમામ ખગીરોના ખત પત્રોની પેટી એ આગમાં બળી ગઇ હશે, એમ કેટલાક વખત વેર માનવામાં આવ્યું, પણ તે ખત પત્રો વગર તેઓની જામીરો જતી રહેવાનો જ્યારે કટાકટીનો વખત આવ્યો ત્યારે ખુદરતે યારી આપી હતી, અને તેનો તવારીખમાં નોંધાયેલો એક બનાવ એવો મળ્યો છે કે, એક રાતે દેશાધ એદલજીભાઇના સ્વપ્નામાં તેવણના પુત્ર્ય પિતા દેશાધ નવરોજી-ભાઇ કહી ગયા, કે દસ્તાવેજો વીશે ફરતે કરવી નહીં, તે સંજ્ઞા સુરતના નજરઅંકી વસીભાઇને ત્યાં અનામત બચેલા-છે. એ પ્રમાણે ૩ વાર એકજ રાતે એકજ પ્રકારનો સ્વાનો આવ્યો, અને વાત પણ ખરી પડી. તે મીઆં સાહેબે દેશાઇને બચાવા તે પેટી કાઢી લઇ પોતાને ત્યાં બચાવી હતી. તોપણ બીજા પુષ્કળ દસ્તાવેજો એ આગમાં દેશાધઓના બળી ગયા હતા.

રેલ—જ્યારે આગનું નામ નવસારીમાં બીલકુલ નેવું નથી, ત્યારે રેલ દર વરસે આવે છે. સાલ્હેર મુલ્હેરના પાણીથી પૂર્ણા નદિ બોલ બોલતાં જળમય થઇ જાય છે. ઇ. સ. ૧૭૮૧-૮૨ માં મોટી રેલ આવી હતી ત્યારે મોહોલ્લાઓમાં હોડીઓ ફરતી થઇ હતી. તેવીજ મોટી રેલ ઇ. સ. ૧૮૮૧-તથા ૧૮૮૩ માં આવી હતી. તે વેળાએ પણ પારશી-વાડાઓમાં હોડીઓ ફરી હતી. મેહરજીરાણા લાયબેરીના નાક આગળ, અને દેશાધવાડની અધવચમાં, સાંગાવાડમાં પૂર, અને તરાકિતામાં છેકવેર, તથા બજારમાં લાજી મારકીટ સૂંઢી, અને થાણા સુધી રેલના પાણી આવ્યાં હતાં. તે રેલને લીધે આખો સાંગાવાડ પડ્યો, અને નવેસર બંધાઇ ગયો છે. છેક છેલ્લાં ચાર વરસ ઉપર તેવીજ મોટી રેલ અત્રે આવી હતી. પણ પૂર્ણા નદિએ ઉતર તરફ પોતાનો બીજો રસ્તો પણ હાલે શોધેલો હોવાથી જોર જણાવ્યું નોહવું.

પુછડયો તારો—નવસારીમાં ઇ.સ. ૧૮૫૭ માં અને પછી ઇ.સ. ૧૮૮૧-૮૨ માં આકાશ ઉપર મોટી સાવરણી જેવાં પુછડાં સાથેના પુછડયો તારો જણાયો હતો. અને ઇ.સ. ૧૮૬૩માં મોટું સુર્ય ગ્રહણ થયું હતું. ઇ.સ. ૧૮૧૯ માં મોટો ધરતીકંપ અતરે થયો હતો. પક્ષમ પર પોઢેલા પડી ગયા હતા. રસ્તે ચાલતાં લોકો ચકરી આવી પડી ગયાં હતાં. ઘણાં ઘરો તેથી નેખમાયાં હતાં.

માતાનો કોપ—ઈ.સ. ૧૮૯૬ થી મુંબઈમાં ખ્રીસ્તીક શીવરથી મરકી શરૂ થઈ તે વેળાએ માત્ર નવસારીજ એવું શહેર નિવસ્યું, કે જ્યાં એકપણ સ્થાનિક કેસ મરકીતો બન્યો ન હતો. 'પુત્રાનું' ધારેલું તેજ થાય, પણ તેમાં માનવીના પ્રયત્નની જરૂર પણ ના પાડી શકાય નહીં. અત્રેના રાજ-પ્રજાહિતવર્ધક શુભાસાહેબ ખાસેરાવના ચાંપતા ઉપાય મરકી અટકાવાને માટે ચાલ્યા. તે ઉપરથી માતાનો કોપ, જે ૨૫ વરસો પેહેલાં અતરેના ગોલવાડમાં પુર જોશમાં ચાલ્યો હતો, તેજ અત્રે ઉભરી નીકળ્યો. ગોલવાડમાં ધરેધર ધુણુતારીઓ નીકળી લગભગ ૬૪ જણીઓ તેમાં ધાંચણ, ધોભણ, મોચણ, ગોળણ, વિગેરે ન્યાતિઓ પૈકીની સ્ત્રીઓને માતા આવી, અને કંઈ કંઈપના થઈ નહીં શકે એવી અજબ જેવી રીતે તેણીઓ કલાકો અને દહાડાઓ ગણત્રિ સુધી પોતાની ડોકીને ધડ ઉપર ફેરવ્યા કરતીઓ હતી. અંગ્રેજલોકોમાં સેંટ વીટસીસ દાન્સને મળતી આ ધર્મીય ઝનુનની અસર છે. કેમકે તેમાંની કેટલીકોને સત્તાવાલાઓએ ઢોંગ માની આતશ ઉપર વટીક ચલાવી નેઈ હતી. એ માતા હસકી વણીના લોકમાં આવવાનું કહે છે. ૨૫ વરસ ઉપર પણ એજ કોપ ચાલ્યો હતો. ગોલવાડના વડ આગળના માતાઓના ચાંતક આગળ હંમેશાં, એ ધુણુવાનો વા લાગેલી સ્ત્રીઓ ધુણે છે. ગામે ગામથી વેહેમી લોકોના ટોળાં એ માતાનો કોપ જેવા અતરે આવ્યાં હતાં. તે માતાઓ ભવિષ્ય વાંછીઓ ધુણુતાં ધુણુતાં કહેતી હતી. મરકીની આગાહી અને ખીજા કોપોની અગમચેતી જણાવતી હતી. શાલ આખાદ થશે કે ખી-આખાદ થશે તે તેણીઓ જણાવતી. વરસાદ કેવો થશે, ધાન્ય કેવું પાકશે વિગેરે સુખ દુઃખોના ભવિષ્ય પુછે તેટલાં કહેતી હતી. કેટલીકા હાથમાં આતશના કકડા લઈ ચોળી નાંખતી. એ વિગેરે પુષ્કળ ચેતક ચાલ્યું હતું. પાછળથી પોલીસે એ માતાઓને ધમકી આપી ઉઠાડી મેલી હતી. તેમ ન થયું હોતો. લાંબો વખત વેર તેમજ ચાલત. કેમકે ભોકા ધધોમપો છોડી તે ઉપરજ પડ્યાં હતાં.

દુકાળનો કાળ.

ગૂજરાતમાં અને તેથી કરીને આપણા નવસારીમાં મુખ્ય ૩ દુકાળો પડ્યા હતા. સડતાળો-સાહડો-અને અગણોતરો, એવા ત્રણ દુષ્ટ કાળો નવસારીએ દીઠા છે. સંવત ૧૮૪૭ (ઇ. સ. ૧૭૯૦) માં પડેલા દુકાળને સડતાળો, સંવત ૧૮૬૦ (ઇ. સ. ૧૮૦૪) માં પડેલા દુકાળને સાહડો, અને સંવત ૧૮૬૯ (ઇ. સ. ૧૮૧૨) માં પડેલા દુકાળને અગણોતરો એવાં સંક્ષિપ્ત નામો આપ્યાં હતાં. તેમાં સડતાળો ઘણો જખરો હતો. તેવારે રેલ્વેનું સાધન ન હોતું, તેથી સુ-કાળવાળા ભાગમાંથી દુકાળવાળા આ ભાગમાં દારૂ ભાવી શકાયો નહીં. છુટ્ટા કણીઆઓએ વરસાદ જરા થોડો પડ્યો કે પોતાની દારૂની વખારોને તાલ્યાં મારવાનો અને દુકાળ નહીં તો મોંઘવારી પાડવાનો રસ્તો અતરે ઘણો ચાલતો. એકવાર સંવત ૧૭૮૮ માં તો વરસાદ સારો પડ્યો, અને અનાજ સારો પાક્યા છતાં, અતરે દુકાળ પાડવામાં આવ્યો હતો. કહે છેકે સડતાળામાં અનાજ મોંઘું અને ધી સોંઘું હતું. તેથી કહેછેકે લુખે મરતાં નોશાકરાંઓએ અડાયાં તથા લીપેલા પોપડા-ને ધીમાં તળીને ખાઈ પેટ ભર્યું હતું ! અરેરે ! આપણા અસલી નોશાકરાંઓને જનવરતું જાંણ વટીક ખાવામાં લેતું પડ્યું હતું ! એ સડતાળાના કાળ કરતાં વળી અગણોતરો ઘણો સખત કહેવામાં આવે છે. સડતાળામાં જે સ્થિતિ નવસારીની હતી તેજ સુરતની પણ હતી. કવિ નર્મદાસંકરની સુરતની મુકતેસર હકીકતમાંથી ઉતારાનો ઉતારો અત્રે આપણે કરીશું; કેમકે આખા ગૂજરાતમાં એક સરખો દુકાળ હતો.

“ એ દુકાળ એવો તો ભારી હતો કે, વરસાદ મુળગો વરસ્યો નહીં. ને અનાજ ખીલકલ પાક્યું નહીં. ઘણી મોંઘવારી ચાલી, એક રૂપીઆનું ૮ શેર અનાજ મળતું. ને તે પણ સો પચાસ રૂપીઆનું સામટું જોઈએ તો ન મળે. જેની દુકાનમાં અનાજ હતું, તે પણ વેચી શકતા નહીં, કેમકે ગરીબ લોકો લુખે મરવાને લીધે છુટકાટ કરતા. બે ચાર દહાડા વધારે પોહોંને એટલું અનાજ તો ક્યાંથીજ મળે ? બંગાલી ચોખાની માંસડીઓ યુરી પડતી નહીં, કેમકે વાંદાંજીની ખેપ વરસમાં એક બે વાર થતી. સાહુકારો ખચકાર ને ઘણી ચણા વહેંચતા. તે ખાઈ, પાણી પી,

ગરીબ ગુરબાં સુધી રહેતાં. કેટલાંક બાપડાં ઢોરને ખાવાની કુસકી ખાઈ રહેતાં. કેટલાંક ગરીબો મ્હોલે મ્હોલે ફરીને ઓસાંમણ માંગી પીતાં. કેટલાક આખરદાર લોકો ભુખે મરવાથી કુવોટાકું કરતાં. છોકરાંએને ભુખથી ટળટળતાં જોઈને તેઓના માબાપો તેઓને અશ્વની કુમાર લઈ જઈ સહુ તાપીમાં ઝંપલાવતાં. કેટલાક નિર્દય માતડીઓ, પોતાના છોકરાંને મારી નાંખી તેનું માંસ ખાતા. સુના રૂપાની જથ્થોસો સસ્તે બાવે લોકો વેચવા કહાડતા, તોપણ તેના લેનાર મળતા નોહોતા. તડકો અતીસે પડતો. મરકી પથ્રુ ખુબ ચાલતી. એટલા તો લોક મરતા કે સરાહના દરવાજા બહાર અને નવસારી દરવાજા બહાર નવાળે એ મોટા ખાસ ખોદાવ્યા હતા. તેમાં મુઠદાં નાંખાતાં. ગરીબ ગુરબાંનાં તથા કેટલાક કોળી દુખલાનાં મુઠદાં તો રસ્તે રજળતાં. એ દુકાળ દહોડ વરસ રહ્યો. ” વળી સંવત ૧૮૬૦ માં પડેલો દુકાળ તો સડતાળાથી ઉતરતો હતો, પણ અમણોતરો જળરો હતો. ગુજરાતમાં અને તેને લીધે નવસારીમાં એ દુકાળ જળરો કેહેર વરસાવી રહ્યો હતો. તેનું દરામણું બ્યાન “ સુરત અખબાર ” ના ઉતારા ઉપરથી ઉતારો કીધાથી સમજશે.

“ અમણોતરો કાળ ધણાએ સાંભળ્યો હશે. લોકો એ વખતે કળયુગ આવેલો કહેતાં. અને ગુજરાતમાં પડ્યો માટે ગુજરાતના લોકોના પાપનું પરિણામ સમજતા. તીડ એ સુકવણાના પેગામ ગણાય છે. ૧૮૧૦ માં બંગાલા તરફથી તીડ નીકળ્યા તે ૧૮૧૧ માં મારવાડ લગી આવ્યા. તેઓએ ખેતર અને ઝાડ એવી રીતે ખાઈ નાંખ્યાં કે જાણે બજેલાં ધરના ઠાંબલાં ઊભા હોય એવાં ઝાડના થડ દેખાવા લાગ્યાં. મારવાડ પુરું કરીને એ તીડ ગુજરાતમાં ફાખલ થયા, તે નર્મદા લગી આવ્યા. અને ૧૮૧૨ ના ચોમાસા અમાકિ નાખુદ થઈ ગયા. મારવાડમાં વરસાદ પડ્યો નહીં તેથી મારવાડના બહુ લોકો ગુજરાત આવ્યા. તેમના પગલાં આવતાંજ ૧૮૧૨ માં ગૂજરાતમાં વરસાદ પડ્યો નહીં, તેથી ગુજરાતને, ગૂજરાતી અને મારવાડી બેનું પોષણ માથે પડ્યું. બાવ વધતા ગયા. પૈસાદાર લોકો ઘરમાં દાણો ભરતા ગયા. પણ મારવાડીઓ બહુજ સંતોષી કે દુકડો મળે તે પરજ સંતોષ માન્યો. તેમની પાસે પૈસા મળે નહીં તેથી મજુરી જાગે એવાં ખાંધકામ ઉભાં કર્યા; પણ કાણ જાણે હરામખોરીથી કે પછી હમેશ સખાવતનો દાણો મળવાને બરાબરો કાંઈ મજુરીએ લાગ્યા નહીં. હવે દાણો છેક મોઢો થયો. મારવાડમાં

જુખમરો પડ્યાથી લોકો હીયાં નાસી આવવા લાગ્યા, અને દરેક મોટા જાહેર રસ્તાપર ઝાડ નીચે ટોળે ટોળાં પડવા લાગ્યા. રોગ અને મરણ વધી પડી. તે વખતે મારવાડીઓ પડતા ત્યાં મરતા, અને કાઢીને ગંધ ઉડતી તોપણ તેને કોઈ ઠેકાણે પાડતા નહીં. આ ગંધથી મરણ વધતી. વડોદરામાં સરકારે મુરઝાં ઠેકાણે પડાવ્યા છતાં ઘણાં મોત થયાં તો ખીજી ગાયકવાડીમાં જ્યાં બધી ગાયકવાડી ત્યાં કેટલાંક થયાં હશે ! અમદાવાદમાં આ કાળથી ૧૦૦૦૦૦ સાણસ મરણ પામેલાંને અડધનો નીકળ્યો હતો. વસ્તી અરધી થઈ ગઈ હતી. કેટલાંક ઘરે તાળાં દેવાયાં. કેટલાંક ખાલી થઈ ગયાં. નાસવાનો પણ એલાજ ન હતો. મરણ એટલાં ઉપરા સાપરી થયાં. કે શહેરમાં બળતણ ખુટ્યું ત્યારે ઘરના દાંડા બાળી મુદડાં બાળ્યાં; તે પણ પુરતાં મદ્યાં નહીં. અરધાં બળેલાં મુદડાં સાબરમતીને કાંઠે રખડતાં. તે બતાવતું કે પોતાના વહાલાંને ઠેકાણે પાડવાની સરખી ટક ન મળી તો હાદેશો કેવો મોટો હશે. એ શહેરમાં રોગ જે ખરાબી કરી તે એક ગજબ. રોગ વના એક ધર ખાલી નહીં. કુટુંબને કુટુંબ ધસગાઈ ગયાં. બાળીને આવે તે પેહુલાં ગણુઆના કામ તૈયારજ. અને એટલાં મોત વધ્યાં કે, મરહોના આશરા લાગ્યા નહીં. બાળવા ગયલાંનેજ બાળવાનો વખત આવ્યો. તેથી મરહોને ઠેકાણે ઓરતો ગણુ તરીકે મુરદાંઓ લઈ જતી, અને અગ્નીદાહથી સંતોષ માની આવતી. જે ધર્મ ક્રિયા મરદ વના થાય નહીં, તે ઓરત કરે; અને આખરે ઓરત પણ કરનાર ન મળે, એના જેવો ગજબ, હે ધંધર ! હવે પછી ન પડશે. ” સુરતની તવારીખના કર્તા મી. એલ્લજ પટેલ એ વીગેરે ઘણા બધાન આખ્યાં છે.

એ પછી ઇ. સ. ૧૮૩૩ માં આ જગ્યામાં દુકાળ નહીં પણ મોઘવારી થઈ હતી. આજે રેલ્વેની દોલત એવા કરગ દુકાળનો દુલ કાળ વહી ગયો છે. ઇ. સ. ૧૮૯૭ માં ભારે દુકાળ પડ્યો, ત્યારે નવસારીમાં તેની ઝાઝી અસર જણાઈ નહીં; તોપણ ‘ શ્રી નોશારી મોઘવારી ફંડ ’ સ્થપાયું. અને તા. ૧ જુલાઈ ૧૮૯૭ થી તા. ૧૦ અક્ટોબર ૧૮૯૭ સુધી ગરીબોને સસ્તો અનાજ આપવાની દુકાન નીકળી હતી. ખાં. સા. કાવસજી. હે. દાદાચાંદજી-મેસર્સ ન. દ. તા. બોલી-માણેકલાલ. શી. વકીલ-ફદરજી. મો. વકીલ એઓ સાથે મળીને સ. બા. ખાસેરાવજીના આગ્રાથી ફંડ રૂ. ૭૦૩૩ સુધી ભેગું કર્યું. એ અરસામાં ૧૮૮૪ મણુ અનાજ ખાધો, તેમાં મોઘો અનાજ લાવી ગરીબોને સસ્તો

ભાવે વેચતાં નુકશાન રૂ. ૪૨૦૦ મથું, અને તોપણ ફૂંડ વધ્યું છે. વળી પારશીઓ માટે એલાહીદું ફૂંડ થતાં ૩૧૫૧ રૂ. ભરાયા તેમાંથી ૩ વાર ગરીબ પારશીઓને ઘર બેઠાં અનાજ પુરૂં પાડવામાં આવ્યું હતું.

તેમાં નવસારીના પારશીઓએ રૂ. ૩૦૪૦-મુ'બંધતા તા. ચીનના પારશીઓએ રૂ. ૧૭૭૮-હિંદુઓએ રૂ. ૧૮૩૫-અને મુસલમાનોએ રૂ. ૩૮૦ ભર્યા હતા.

વૈદ વંશ.

રૂખી વર્ધદ.

નવસારીમાં હરી ભટ નામે એક વર્ધદ સત્તરમી સદીમાં થઇ ગયા છે. તેઓ પ્રથમ ભટ

હતા, પણ પાછળથી વર્ધદોનો ધંધો કરવા સાગ્યા. તેવણને પ્રખ્યાત ૩ પુત્રો હતા. રૂખી, રૂઘનાથ, અને નાહના. તેમાં રૂખીની પ્રસિદ્ધતા વિશેષ હતી. એ રૂખી વર્ધદ સંવત ૧૭૫૨ ના અરસામાં થયા છે. નાહનપણ્યામાં વિદ્યાભ્યાસ શરૂ કરી આયુરવેદ શાસ્ત્ર યાને વર્ધદક શાસ્ત્ર, તથા મંત્ર શાસ્ત્ર, વેદીક શાસ્ત્ર (વેદ ભણવાનું) એ ત્રણેવ શાસ્ત્રોમાં નિપુણ થઇ રૂખી વર્ધદ વિદવાન કહેવાયા. રૂખીને ધણી વરસની ઉંમર સુધી સંતાન ન હોતું થયું. બંનેવ ભાઈઓ એકસંપથી રહેતા હતા, પણ સ્ત્રીઓમાં કળ્યો એ સંસારનો સળો હોય છે, તેમજ બન્યું. ધણેક વખત એકસંપ માદમા બાદ રૂઘનાથના ખતલામાંથી એવો ઉદ્ગાર નિકળ્યો, કે જે દહાડે તે દહાડે બધું છે કાણું ? તે બધાના માલેક તો હમેજ છીયે ! એ વાતથી રૂખીની ધણીઆંણીને ખોટું લાગ્યું, અને રૂખી એ બ્યારે તે બીના સાંભળી ત્યારે દુઃખી થયા. તેથી મનમાં માઠું લાવી નવસારીથી નીકળી સાત કોશ ઉપર આવેલાં માસા ગામની નજીકના મહાકાળીના સ્થાન આગળ ગયા, અને દેવીનું અનુયાન માંડ્યું. તે અનુયાનનો પ્રયોગ સાત દિવસ સુધી લુખે ખાસે કરતાં દેવી પ્રસન્ન થયાં, અને રૂખર પ્રગટ થઇ પુછ્યું કે, વરંજી ? યાને કે શું ઇચ્છા છે ? માંગવું હોય તે માંગ ! રૂખી સંસ્કૃતમાં પૂછું હતા, એટલે પાછો જવાબ આપ્યો કે, અને સંતાનની પ્રાપ્તિ થાય એવું કરો ! દેવીએ પ્રસન્ન થઈ એક શિશુન યાને નાલ્યર આપ્યું, અને કહ્યું કે, જા, એની શેવા પુજા

હમેશા કર ! તેથી સંતાન પ્રાપ્તિ થશે. તેજ પ્રમાણે ત્યાંથી તે ના-
ત્યર લઈ રૂપી ધરે આવ્યા, અને ધર આવી પોતે તેની શેવા પુનઃ
કરવા માંડી. અને ભાઈથી જીવ રહ્યા, તથા આગલાગ છુટું પાડ્યું. કે-
ટલેક વખતે સપુતની પ્રાપ્તિ પણ થઈ ખરી. તેનું નામ તે પરમેશ્વરનો
આપેલો હોવાથી ભગવાન કરીનેજ રાખ્યું. ત્યારબાદ પોતે વધેક વિ-
ધાના બળથી કેટલાક રાજવાડાઓમાં ફરી, બહુ દરદીઓને સારા કરી
પોતે મોટી નામદારી મેળવી. તે સાથે, પોતે પોતાનાં કુટુંબના નિર્વાહ
માટે થાપ એટલું મોટું વતન પણ કર્યું. આ નાત્યર હજુપણ ૨૦૦
વરસ થયાનું જેવું તે પુનઃ રૂપીના હાલના વારસ વધેદરાજ ગોવીંદભાઈ
ફકીરભાઈના ધરમાં મેળવે છે. અને તેમાં વાટી હજુ હાલે છે, જેના
ધરમાં તે નાત્યર છે તેના ધરવાસા તો આજેપણ તેની પુનઃ દરરોજ કરે
છે. એ રૂપી વધેદને સુરત અઠ્ઠાવીશીના ધણા લોકોએ એક સરદીફીકેટ
આપેલું છે, તે જેવાથી આપણને અસલી કાળમાં કેવા પ્રકારની સંજીવ
સરદીફીકેટ અપાતી હતી તેનો ખ્યાલ પણ થશે.

શરદીફીકેટ:—“ સંવત ૧૭૧૨ વરસે શન ૧૧૦૩
ફસલી માદરવા સુદ ૧.....જોગ લી. સરકાર સુરતનાં પ્રગણાં
કશવે નોશારી વગેરે તપશીલે લખા પ્રમાણન દેશાઈ તથા પટેલ જત
નવસારી મધ્વે મા રુઠ્ઠી હરી બ્રાહ્મણ જોગ્ય જન દસ આયુર્વેદ પ્રવીણ
છે તે જાણી અમે સર્વે એ મટ રુઠ્ઠીને વરલાસન શ્રી કૃષ્ણી પ્રીત તલે
તપશીલે લખા માફક ચાલતાં પેઢી દર પેઢી જહાલગી અમારો વંશ
તથા એહોનો વંશ રહે તાંહા લગી કરી આપૂ છે જે એ વરલાસન લેઈ
પોતાનું ઉદર પૂરતી કરે ને જે કો પ્રાણી કષ્ટ પાવે તેહને નીસપ્રહી
થઈ પરમારથ અડસઘ કરે જે તે શ્રી કૃષ્ણી કૃપાથી ઓરોગ્ય થાણ.”

એ સરદીફીકેટ ઉપર પ્રા. વલસાડના હરી મધુ શ. ૨, રૂઠના-
થજી મકંદજી કશવે નોશારીનાના શ. ૨ા, સરભોજી, તેજાડી, પારભોજ,
કામરેજ, ચીકલી, મહુવા, બેશેશર, ચોરાશી, ટીંખા, મરોલી, વ્યારા,
વગેરેના દેશાઈઓએ શરદીફીકેટ ઉપર શહી કરી, રૂપી વધેદને વર-
લાસન આપવાનો દરેકે આંકડો ભરેલો છે. તે ઉપર પારશીઓ તેહમુલ
સુદુરાજ અને રૂસ્તમ ખરશેદજી એ બે જણના મતાં છે.

ભગવાન વર્ષદ. એ વર્ષદ સંવત ૧૭૭૬ ના અરસામાં થઈ
ગયા છે. પ્રખ્યાત રૂપી વર્ષદના એવણ
પુત્ર હતા. આયુર્વેદમાં પૂર્વિષ્ય થયા હતા. અને પોતાના વખતમાં નવસા-
રીમાં વર્ષદનો ધંધો કરનારા એકલા પ્રખ્યાત વર્ષદ એવણ હતા.

બાળમુકંદ વર્ષદ. એ વર્ષદ સંવત ૧૮૦૧ માં થયા છે. રૂ-
પીના કરતાં પણ એ વર્ષદના પરાક્રમે
વધારે છે. નવસારીથી એવણે કાશી જનારસ જઈ કેટલાક વિદ્યાભ્યાસની
વૃદ્ધિ કરી પોતે ધણી કીર્તિ મેળવી હતી. એના હાથથી હજારો દર્દીઓ
સાજ થયા હતા. તથા ભોંયપર મુરદાં લેખે નાંખેલાં વટીક એવણે
ઉઠાડ્યાની પ્રખ્યાતિથી, તથા ચાલતાં હાલતાં સાગસમા તંદોરસ્ત મા-
ણસના મોહોટ આગમચથી પારખ્યાથી, દેશપ્રદેશ નવસારીને એવણે
પ્રખ્યાત કરી દીધી હતી. આસપાસના ગામડાંઓ અને ૧૦૦ કોશ સુધી-
ના શહેરોના લોકો એવણની પાસે દવા કરાવા આવતાં, અને વરસો
સુધીનાં ચાલુ હોદ્દામાં દુઃખ દરદ સાફ કરાવી હશે ખુશીથી પોતાને ધર-
જતાં હતાં. તેઓએ વર્ષદાના ધંધામાંથી હજારો રૂપીઆ મેળવી
હજારો રૂપીઆ ધર્મ કર્મ અને વીધિ નિયમ ઉપર ખર્ચ કર્યો. રોજના
સંખ્યાબંધ પરોણા તથા દરદી લોકો એવણના ધરમાં ધામો નાંખતાં,
અને પુષ્કળ બ્રાહ્મણો રોજ એમને ત્યાં જમતા. એવણે ઔષધોની તેમજ
દરદોની નવીન શોધો વટીક કરેલી કહેવાય છે. દરદોના નવા ગુણ
ગુણ ઉપરથી નવાં દરદો શોધક ધારવામાં આવે છે. એવણે ધણા રા-
જવાડાઓમાંથી ધનામે મેળવ્યાં હતાં. એવણને ગાયકવાડ સરકાર તરફ
થી રૂ. ૬૭ વર્ષાસન મળતું હતું, તે આજે પણ તેમના વંશજોને મ-
ળે છે. વાંસદા સંસ્થાનમાંથી તેમજ સુરત ખાતે મોગલાઈમાંથી એવ-
ણને મોટાં ધનામે મળ્યાં હતાં. સુરતના નવાબોના વર્ષદ લેખે ધણો
વખત ત્યાં રહેવું પડતું હોવાથી સુરતમાં પોતાનો એક મુકામ રાખી
પીંદારાઓની ધાકથી ધણી ઉત્તમ કીર્મતી દવાઓ ત્યાં સંતાડતા. કહે
છે કે સુરતથી માદ્રામાં ખેરીને એકવાર નવસારી આવતા હતા, તે વેળાએ
ખેતરમાંથી જુવારના માળા મધેના ચળ્યાંને મારેલો ગોદણનો એક ગો-
ળો ગાડીના પૈડાંને એવો તો જોરથી લાગો, કે પોતે અંદર બેઠેલા
છતાં એવણને પણ ચકરી આવી ગઈ. ગાડી ઉભી રાખી તે ગોદણ
ફેંકનારના બાપને બોલાવી કહ્યું, કે એ છોકરો ૩ દહાડામાં મરી જશે.
એડુએ રડી પડી તેનો ઉપાય કરવા કહ્યું. એટલે પોતે કહ્યું, કે એ

દરદીના પેટમાં એવો એક કીડો છે, કે એને હવે પાણીની બહુજ શોષ લાગશે, અને તે પીધાથી તે મરી જશે, માટે તુર્ત જઈને એને એક શેર મીઠું તેલ પાછ દે, એટલે તે છવડો મરી જઈ કાલે બાહાર નીકળી પડશે. તેજ પ્રમાણે થયું, અને ખેડુત પાછળથી નવસારી આવી પોતાની ઉત્તમ ખેલની એક બેડી એક નવીન માદા સહ ઈનામ દાખલ આપી ગયો. એવી એવી અજબ જેવી એવણની વાતો ઘણી છે. તદબીરે જેમ મોટા હતા, તેમ તકદીરે પણ જળવાન હતા. વાંસદાના રાજાને કાંઈ ગરમીનો વ્યાધિ થયો. માણસો ઘોડાવા આગ્રમાં. પોતાનો તેલેવારનો દહાડો હોવાથી એક દવા તેઓ સાથે મોકલી આપી કહ્યું, કે કાલી મીરચી (કાલાં મરી) માં એ દવા પાછ દો ! પેલા માણસો મરીને બદલે મરચાં સમજ્યાથી તેમાં દવા આપી ! તકદીરે જોરાવર એટલે રાજા સારો થયો, અને ઈનામ મોકલ્યું ! એ વખતે ૩ છોકરા ભવાંનીશંકર, ગાંડા, અને પ્રેમાનંદ હતા. પ્રેમાનંદ બીજી બાયડીને પેટનો હતો. વૃદ્ધકાળ થયો ત્યારે તેવણે આતુરશન્યસ્ત લીધું. યાને કે તાત્કાલિક વિચાર થતાંની સાથેજ દેહ છુટતી વખતે જે શન્યસ્ત લેવા માં આવે છે તે લીધું. તેવણે “ નારાયણ ” કરીને, ગંગાધર શાસ્ત્રીની ધર્મશાળા નજીકમાં ભૂમિદા કરી, ત્યાં તેમના છોકરાઓએ રૂ. ૨૦૦૦ ખરચી એક દેવળ બાંધાવેલું હતું છે. ત્યાં માહાદેવની પ્રતિસ્થા કરેલી છે. અને દેવાળયનું નામ “ નારાયણેશ્વર ” આપેલું છે. આજે પણ તેની પુજા, યાગ, દીવો ખતી વીગેરે વિધિ થાય છે. એ વખતે જ્ઞાન સંધ્યાધિક સદ્કર્મમાં પુર્વિજ હોવાથી અસ્વસ્થામાં* એવણે ત્યાં આવેલા કહેવાય છે. “ બાળમુકતને તો અસ્વસ્થામાંએ દર્શન દીધેલું ” એવી નવસારીમાં કેહવત પડી ગઈ છે. એ વખતના છોકરાઓ ભવાંનીશંકર—ગાંડા—અને પ્રેમાનંદ જે થયા તે પણ વખતમાં કુસળ હતા, અને અત્રે પ્રખ્યાત થઈ ગયા છે. તે બધાનો દરરોજ પુજા સાર પુરણેશ્વર જવાનો રેવાજ હતો. ભવાંનીશંકરને વિનાયક, અને

* જે પ્રમાણે પારશીઓમાં કેજુશરો પાદશાહ, અને પેશાતન દરતુર હજારો વરસ થયાં મુકેનશીન રહી છવતા રહેવાનું મત છે, અને તદોરશતી માં તેઓના નામો છવતાં માણસની માફક લેવાય છે, તેજ પ્રમાણે હિંદુઓમાં—અસ્વસ્થામાં, બળી, વ્યાસ, હનુમાન, વિભિષણ, કપાચાર્ય, અને પરશુરામ એવા સત્ત રૂપિયાને ૭ રૂપિયો છવતા, જંગલોમાં રહેતા હોવાનું મત છે. તે ૭ રૂપિ પૈકીનો એ અસ્વસ્થામાં જણવો.

ગાંડને દેશવરામ કરીને છોકરા હતા.

ફકીર વર્ધદ.

એ ફકીર વર્ધદ પ્રમાનંદના છોકરા હતા.

એવણના બાપ તથા બપાવા નાહતી ઉમ-

રમાંજ ગુજ્યા હતા. ફકીર વર્ધદ આયુર્વેદનો (વધદાનો) અભ્યાસ ધણો વખાણવા જેવો કર્યો હતો. બાળમુકનના વખતનો કેળવાયેલો એક નોકર નામે રામા કરીને હતો, તે ગુટારા ગુટતાં એટલેનો હુશીયાર થઇ ગયો હતો, કે બાળમુકનની દવાની બધી ક્રિયા વગેરે સર્વે ઉત્તમ માહિતી ધરાવા લાગ્યો. ફકીર વર્ધદ નાહતા હોવાથી કેટલોક વખતવેર તેણે અ-ને ફકીરભાઈના માય સામબાઈએ પોતે ગુના વખતનું એ વધદાનું કારખાતું મન માનતી રીતે ચલાવ્યું હતું. એ સામબાઈ વધદરાણી વધદાંમાં બહુ કુશળ હતાં. તેઓએ ફકીરભાઈના અભ્યાસમાં બહુ મદદ કરી. ફકીરભાઈ કેળવાઈને પરિપક્વ થયા પછી પોતેજ ધંધો ચલાવ્યો. તે વખતે દેશાઈને ઘેરના વધદનું માન મોટું કેહવાતું, અને તે સુખી વધદ કહેવાય. રૂખી વધદથીજ દેશાઈને ધરના તે વધદ ગણાતા, પણ ફકીરભાઈએ વિશેષ પ્રિયતા મેળવી. દવા અને દર્દની ચિકિત્સામાં તથા દરદી સાબું થશે કે નહીં તે પારખવામાં સામબાઈની જેવી તારીફ હતી, તેવીજ ફકીરભાઈની હતી. કાલ્યાવાડીના દેશાઈ ધરાણાના પણ પોતેજ વધદ હોવાથી ત્યાં પણ મહત્વ હતું. દરતાં હરતાં આદમીના મરણ પીછાંણે-લાં, અને કંઈકને ભોંયે નાંખેલાં એવણે ઉદાસ્યાં હતાં. તેવણની તેવી પરિક્ષા કરેલાં માણસો હજી હૈયાત છે. એવણ સંવત ૧૯૨૬માં ૬૦ વરસની થયે ગુજ્યા. એવણ પછી એવણના છોકરા નરોત્તમભાઈ થયા તે પણ બાહોશ હતા, પણ ટુંકમાંજ તેમનો અંત આવ્યો.

૨ જી ભગવાન વર્ધદ. ફકીરભાઈને ૪ બેટાઓ નરોત્તમ, ભગવા-ન, દયાશંકર. અને ગોવીંદભાઈ થયા. બી-

જી ભગવાન વર્ધદ, વર્ધદકમાં કુશળ હોવા સાથે ધર્મ નિયમમાં મ-જબુત યકીનના હતા. પાછળથી પોતાનો રોજગાર વટીક દેહ સાધન કરવા માટે પોતાના ચાલાક ભાઈ ગોવીંદભાઈને સોંપી, ધર્મ ધ્યાન ઉપર લક્ષ આપવા લાગ્યા. દેહકપ્ટ—ઉપાશન—વ્રતવ્રતાદિ—પુનઃઅરચ્યા એવણે અહોરાત્રિ નબળી દેહ છતાં છેવટ લગી કર્યું. સંવત ૧૯૪૬ માં ગુજ્યા. ગુજરતી વખત સુધી ધર્મ ઉપરની આરથા અજબ જેવી રાખી હતી. તેવણ પછી તેવણના ભાઈ તે આજના સુપ્રસિદ્ધ વધદ-રાજ ગોવીંદભાઈ, એ જીના વંશનો ટેક ટેકાવી રહ્યા છે. અને સારી

નામના મેળવી કુળને દીપાવે છે. એ ભગવાંન બાધના ના કુવરઆઈ વધદરાંણી બાળ રાગમાં અને આંખના દર્દ પારખી સાગ્ન કરવામાં નવસારીમાં ઘણાં વખણાઈ ગયાં છે. એવણે પોતાના બેટાને વધદાંતો બણે અભ્યાસ પોતે કરાવ્યો હતો.

રૂગનાથ વધદ. હરી વધદના બીજા છોકરા રૂપનાથ પણ ઘણા કુશળ હતા. તેઓ ૧૭૫૨ના અરસામાં થઈ ગયા છે. એવણના વંશમાં નામદારી મેળવનારા આનંદરામ વધદ—ત્યા વિજયરામ વધદના છોકરાઓ તુલનારામ વધદ—અને જદુભાઈ વધદ બહુ પ્રખ્યાત થયા છે. કહે છે કે, નવસારીના એક શુભાસાયે આનંદરામને જરા વાંકું થતાં બોલબોલતાં તેનો આત્મા તેના શરીરમાંથી કઢાવી શક્યા હતા ! ! એ કથા આળુએ રાખતાં તુલનારામ અને જદુરામની કિર્તી ઘણી છે. જદુભાઈ હજી હયાત છે. પણ એ દોસાણની વધદકળા આગળ ભલા ભલા વિદ્વાન ડાક્ટરો હેરત પામે છે. એક દરદી જધા ડાક્ટર વધદથી હાથ ધોઈ છેવટે પણ એવણની નજર પાડવામાં મોટો રાહાત સમજે છે. એવણ મંત્ર શાસ્ત્રમાં તથા વેદિક શાસ્ત્રમાં પણ મહેર થયલા છે. એવણના બેટા સુરજરામ પણ તેવાજ કુશળ છે. અને જદુભાઈના પૌત્ર ધીરજરામ પ્રાણજીવકર તો દેશી વધદાં સાથે એલ. એમ. એન્ડ. એસ. થઈ ગાયકવાડ સરકારની નોકરીમાં છે. એ શિવાય એ વધદ વંશમાં બીજા ઘણા કુશળો થઈ ગયા છે, અને હજી પણ કેટલાકો સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવતા જાય છે. નવસારીમાં એ વધદ વંશ ઘણું જીતું અને માન પામેલું છે. તેજ પ્રમાણે જોશી કુટુંબ નવસારીમાં સુપ્રસિદ્ધ છે, પણ જોશીઓના પરાક્રમેની નોંધ લેવાનું આ જમાનામાં અને આ તવારીખમાં બરાબર ન જણાયાથી હાલ તુર્ત તે વંશની તવારીખ મુજતવી રાખી છે.

નવસારીના નુર સતાગર. *

સૈયદ સાદાત વીશે આપણે આગળ કહી આવ્યા, પરંતુ સચેદીના

* જોકે આગાખાનની અને પીરોની પેઢીના જમાનાનો મુકાબલો મળતો નથી, તોપણ દાદુએ બતાવેલા નવસારીના મુખ્ય પીરની પેઢી નીચે પ્રમાણે છે:—

નાનજીઓણી સાહેબના ખોળાઓના વૃતાંતના ૪ ભાગો ઉપરથી ત્યાં હાલના ગાદીનશીન પીર હાગમશાહે હમેને રૂબરૂ હકીકતો બતાવ્યા ઉપરથી જે હકીકત હમે નિચે જણાવી છે, તે ઉપરથી આખા હિંદુસ્તાનમાં જેટલા પીરોની દરધા છે, તેમાં સર્વોત્તમ અને શ્રેષ્ઠ નવસારીના દૂર સતાગરની દરધા ગણાય છે. દૂર સતાગરનું 'ખીળું' નામ સૈયદ સાદાત છે.

માતાપંથીઓના “ધેલમી આરાધ” (૧) નામના ભજનમાં “અમીની પાવર લઈ નુરસતાગર પાંદ પધારશે,” છત્યાદિ ભવિષ્ય વાણી વર્ણવેલી છે. તે પ્રમાણે તૈમની આ તરફ (હિંદમાં) પધરામણી થઈ હતી. નૂર = બેત; અને સતા = શક્તિ અથવા સત; અને ગર = ગુર થાય છે. શક્તિપંથી આ મહાગુરને બહુ માન આપે છે. નૂરસતાગરને ઉપદેશ અર્થે હિંદના દેશો તરફ અન્નમુતના(ર) વાલી, અલી ઝીકરતલ સલામે મોકલ્યો હતો, અને હિંદુસ્તાનમાં ઈમામતનું કામ એ તોશાકરા પીરથી જનરી થયું હતું. હિંદુ ધેલમીઓની ખાસ નેમ પ્રમાણે, માતા પંથીઓને પ્રીય થવા પોતે મુસલમાન છતાં માતા પંથીઓને પસંદ પડે એવું હિંદુનું “નૂરસતાગર” નામ રાખ્યું હતું. મુસલમાનોની આગળ “સૈયદ સાદાત” એવું મુસલમાની નામ બતાવ્યું હતું; પણ હાલથી તે બે નામથી ઓળખાય છે. ધેલમી ઉપદેશકની રીતિ, ફારશી શાયર શેખસાદીની શિખામણને મળતી આવતી હતી કે:—

સાદીયાં ગર વસ્લ ખાહી, સુન્નેકુન બા ખાસો આમ;

બા મુસલમાં અલા અલા, બા હિંદુ રામ રામ.

નખી મહમદ મુન્તકા, ઈમામ હસન, કાશમસાહ, અહમદ અલી, સતગુર નુંર, ઈમામદીન, મહમદ મનસુર, ગાલબદીન, અબદુલ અઝીઝ, મુશતનશર બિલ્લા, અહમદ હાની, કાશમશાહ, મહમદ, મહમુદ, મહોબદીન, ખાલકદીન, અબદુલ મુમન, ઇસલામદીન, સલાહદીન, શમશદીન, નશીરદીન, સાહેબદીન, સદરદીન, હસનકબીરદીન, તાજદીન, પંદીઆદ જવાં મરદી, હેદર, અલાહદીન, કાશમશાહ, નશીર મહમદ, દાદુ, આગા હસનશાહ, મહમદ, આગા અઝીઝ, મેરાબેગ, આગાઅલી અકબર, આગાઅલી અન્કર, હસનઅલી, અબુલ કાસમઅલી, અબુલ હસનઅલી, ખીખી ફાતમત, આગા અલીશાહ, આગા મહમદ મુલતાન.

૧ ધેલમદેશના તે ધેલમી કહેવાય છે.

૨ અલમુત=એ ઈમામોની મુખ્ય ગાદીની જગા છે.

૩ નૂરસતાગરનો “સદાઈ” શબ્દ ખોળપંથના જ્ઞાનોમાં પણ આવે છે.

યાને સૌની પ્રિતિ મેળવવી હોય તો સૌ સાથે સમ્યક્તાથી વર્તવું, મુસલમાનની આગળ અલ્લાનું અને હિંદુની આગળ રામનું નામ લેવું.

નવસારીના એ નૂરસતાગરનું વર્ણન બોમ્બે પંથનાં ઘણાં જ્ઞાનોમાં છે. તેમાં “ રમત ” નામનું જ્ઞાન મુખ્ય છે, તેનો સાર હુંકામાં લખ્યું છે.

આ જ્ઞાનના પ્રારંભમાં એમ કહ્યું છે કે, “ શિષ્ય પુછતે હો સ્વામીજી આજ કળગુગ મધ્યે પરિભ્રમ્ણ કર્યાંથી આવ્યા, તે ભેદ કયો સરજનહારજન સતગુર સો દેવ વાચા સુણો હો મુનીવરો. ” આ સખ્દનો સાર એવો છે કે, નવસારીના નૂરસતાગરના શિષ્યોએ તેમને ઇશ્વરના અવતારનું માન આપ્યું છે. એ વાર્તામાં લખે છે કે, નૂરસતાગર સંતર-દ્વીપ ધેલમદેશ તરફથી ગૂલરાતના પાટણ નામના ગામમાં આવ્યો, તે જો ત્યાંના એક મંદિરમાં શિવની પિંડી ઉપર પગ મુક્યો. પૂજારીએ તેને વાંચ્યો, અને જણાવ્યું કે, આ દેવ ઉપર રાજા સિદ્ધરાજ કુશ ચલાવે છે તેના ઉપર તું પગ કેમ મૂકે છે ? પીરે કહ્યું, કે તારો એ દેવ હોય તો તેને બોલાવ ! પૂજારીએ કહ્યું, પદ્મરત્ન મૂર્તિ બોલે નહીં. પીરે હુકમ કરવાથી મંદિરની સર્વ પ્રતિમા જગત થકા ગઈ, તે વૃત્ત અને ગાયન કરવા લાગી, અને બીજો ઉપરનાં વાજિંત્રના ચિત્રોમાંથી મધુર સ્વર નિકળ્યા ! પૂજારી અચરતીમાં પડ્યો, અને તેણે આ ખબર તરત રાજાને પહોંચાડી. તે રાજા, “ જનીપા ” નામના જોગી જોડે મંદિર આમળ આવી પહોંચ્યો, અને પીરનો પ્રત્યક્ષ ચમત્કાર જોઈ પડ્યો. આ પછી જનીપા અને પીર વચ્ચે કેટલીક પરિક્ષા ચાલી. જનીપાએ એક દંડ આકાશ ભણી મોકલ્યો. પીર ની મોજડી તે દંડને પાછી લઈ આવી ! આવા ઘણા ખેલ આ વારતામાં લખ્યા છે. તે બધા અહિં લખવાની અગત્ય નથી. અતે જનીપા અને તેના સાથીઓ પણ પીરને નમ્યા, અને ધર્મ માંગ્યો. પીરે તેઓને બ્રહ્મજ્ઞાનનો બોધ કર્યો. એ પ્રસંગે એ પીરના ઘણા શિષ્ય થયા. તે પછી એ પીર પાછો પોતાને ધેલમદેશ ભણી ગયો ૪ એ પી.

૪ “ રાજતલસલ્હા ” નામની તવારીખમાં અલમુતગઢના હાકમોનો ઇતિહાસ આપ્યો છે, તેમાં હજરત અલીએ નૂરસતાગરને ઉપદેશ અર્થે હિંદમાં મોકલ્યાનું લખ્યું છે તે અલી બીન અબુતાલેબ નહીં, પણ અલીહસનઝી કરતલસલ્હામ, જે તે વખતે અલમુતગઢનો હાકમ હતો તેણે મોકલ્યા હતા એ ઉપરથી નવસારીમાં એ પીર કેમ આવ્યા તેનું મૂળ સમજાય છે.

રના ખીખ ભાઈનું નામ હંમામ હશેન હતું. ઉપલી વારતામાં લખે છે કે, જંબુડ્રીપના નવસારીના ગામમાં રાજ સુરચંદને ધેર કુંવરીને જન્મ થયો, તેનું નામ તેણે “પાળણ્ણ” રાખ્યું. બ્રાહ્મણોએ ભવિષ્ય કહ્યું કે, એ કન્યા તમારું તારણ કરશે. કુંવરી મોટી થઈ. રાજાએ તેના સગપણનો વિચાર કર્યો. પણ કુંવરીએ જણાવ્યું કે, મારો વર ઘેલમદેશમાં છે, તે મને વરવા અહિં આવશે. રાજાએ કન્યાને એક જુદી મેડીમાં રાખી; ત્યાં તે પીર નૂરસતાગરનો જપ કરતી હતી. રાજાની કુંવરીએ એક પારધીને રાજ હરણું સવાશેર માંસ લાવી આપવા હુકમ કર્યો હતો. તે પકાવી તેમાંથી એક આંગળી બેળાને હોઠને લગાડતી. ઘણાં વર્ષો વીત્યાં પછી નૂરસતાગર નવસારીના જંગલમાં આવ્યો. ત્યાં તેના સતથી પશુ પક્ષીનો મોટો મેળાવડો થયો. બધાં પશુઓ મેળાવડામાં ગયલાં હોવાથી તે દહાડે પારધીને હરણું ન મળતાં તે મેળાવડામાં ગયો. તેને પીરે હરણો પાસેથી માંસ અપાવ્યું. જે હોઠને લગાડતાં કુંવરીને પીરના આવવાની ખબર પડી. કુંવરીએ આ વાત રાજાને જણાવી. રાજા પીર પાસે આવી પગે પડ્યો. પીરે તેમને બ્રહ્મજ્ઞાનનો બોધ કર્યો.

પીરના લગ્ન.

પછી પીરને પાલખીમાં બેસાડી રાજ દરબારમાં લઈ આવ્યો, અને તેની બેઠક

કુંવરીનાં લગ્ન કર્યાં.

આ લગ્નની ધામધુમને માટે કહે છે કે, “બારા કોશકા માંડવ” ની કેહવત એ લગ્નથી પડી. નવસારીથી ગંદીવી સાત કોશ સુધીનો લગ્નનો મંડપ તાંબવામાં આવ્યો હતો, અને ત્યાં સૂધી લાઈટ કરવામાં આવી હતી ! અને એક તળાવ દુધનું ભરાવ્યું, તથા ખીજું શરણતનું ભરાવ્યું. અને જે લોકો લગ્નમાં આવ્યાં હતાં, તેમને તે બેમાંથી ગમે તે, ગમે તેટલું પીવાની છુટ હતી. એ લગ્નથી નિચલાં નામેની ઉપતિ થયેલી કહે છે. “નવસારી” નામના અર્થે આગળ જણાવ્યા તે થોડા હોય, તેમ વળી એ નામ એ લગ્ન સાથે તાલુકો રાખતું જણાવામાં આવે છે. નૂરસતાગર નઓસા (ફારશીમાં નઓસા એટલે વરરાજ) યાને વરરાજ લેખે અને આવી આરાસ્તે થયા, તે ઉપરથી નઓસા = વરરાજ; આરામ = આરાયસ્તન ઉપરથી તેનો નવસારી થયો કેહવાય છે. વળી લગ્નમાં લોકો લાઈટનો હોડો બેવા જે જગાએ જતાં તેઓ બોલતાં કે ગંદીવી (યંદુષ = રોશની) બેવા અને

બાઇટ જેવા જઈએ, તે ઉપરથી તે જગાતું નામ ગંદેવી પડ્યું કહે છે. જે તળાવમાં દુધ ભરાયું તેનું નામ “દુધ્યું,” અને જેમાં શર-
ખત ભરાયું તેનું નામ “શરખત્યું” તળાવ એમ નામો પડ્યાં કહે
છે. શરખત્યું તળાવ આ દરવાની દક્ષિણે નજીકમાં, અને દુધ્યું તળાવ
દરવાની પશ્ચિમે આવેલું, આજે પણ એજ નામોથી ઓળખાતાં છે.
એ દરવા આગળનાજ ફલ્યામાં હજરત સૈયદ સાદાતનું એક લંગર
(સદાહતું) ચાલતું હતું. જ્યાંથી ફકીર ટુકરાઓ અને ગરીબ ગુરખા
ઓને રોજ ભાતદાળનું સદાહત મળતું હતું. જે ઉપરથી તે ફલ્યાનું
નામ “લંગર પર્” આજે પણ બોલાય છે.

ચચ ચાકરની ચતુરાઈ. લગ્નની રીતમાં ઘણા સરંજામની સાથે
સુરચંદ રાજાએ ગંગા નામની ચાકરડી,
અને “ ચચ ” નામનો ચાકર આપ્યો. નવસારીમાં પીર નૂરસતાગ-
રના ઘણા સુરીદ થયા. તેમાંથી થતી મોટી પેદાયશ જોઈ, ચચનું મન
બગડયું. તેણે પીરને ડેકાંણે પાડી પોતે પીરની જગ્યા ઉપર આવવા
વિચાર કર્યો. પીર સમાધિમાં હતા ત્યારે ચચે પાળણ્ણે બીબીને સમજા-
વ્યું કે, પીર સમાધિમાંથી જાગૃત ન થાય તો આપણી શી ગતી થાય?
માટે એ વિષે આપણે પીરને પુછી માહિત થયું જોઈએ. બીબીએ
તેમ કહ્યું. પીરે કહ્યું કે, મારા શરીર ઉપર માંખ ખેંસે, ત્યારે સમજવું
કે, મારા શરીરમાં જીવ નથી. આ વાત બીબીએ ચચને કહી. ચચે
સમાધિની હાલતમાં પીરના બદન ઉપર ખાંડ છાંટી. તે ઉપર માંખ
ખેસવાથી તેણે પીર ખરણ પામ્યાની વાત જાહેર કરી, અને દફન ક-
રાવ્યો. *સોમનાથના દેહરામાં સેખશાહીને મળેલા ધુતારા હિંદની માફક, પી-
રની કબરની બાજુમાં ચચે ખાડો ખોદી, પોતાના એક ચેત્રકાને કંઈ બેદ ભ-
ણાવી સંતાડ્યો; અને પોતે પીરની માદીનો વારસ છે એમ શિખોને જાહેર
કર્યું. તેની સામે “ ચોર ” નામના પીરના બીજા ચેત્રાએ દાવો ઉઠા-
વ્યો. અતે આ વાતનો ખુલાસો મેળવવા તેઓ શિખો સમેત પીરની
કબર પાસે ગયા, અને સવાલ કરતાં કબરમાંથી એમ અવાજ થયો કે,
“ ચોટ ત્યાં ખોટ અને ચચ ત્યાં સચ. ” આ બોલવું પીરનું નહીં,
પણ ચચના ચેત્રાનું હતું. આવી તરેહનો કોઈ પીરથી બીબી શકાયો નહીં.

* ધારશરીથી લોંબક વાત આવવાનો તર્ક મળતો એમ અમેની જુદા મ-
શહદમાં હવે નજર નજર જોયો છે, તેમ એ પીરની દરવામાં બીબી તિનોજ
હોવાનું કહે છે.

પીર પોપટ રૂપ ધ્વજ કબરમાંથી નીકળી આવ્યો. * યય નાહો. અને ધ-
મના પુસ્તકો સમેત મેઘવાળાના પાડામાં ગયો, અને તે વડે મેઘવાળાને
બોધ્યા. * એ પીર ૪૮૭ હીજરીમાં ગુજર્થા હતા. આ કથામાં
સિદ્ધરાજ જોડે તેનો સંબંધ બતાવ્યો છે. રાસમાળામાં સિદ્ધરાજનું
વૃત્તાંત છે, તેમાં સિદ્ધરાજે ધ. સ. ૧૦૯૪ થી ૧૧૪૩ સુધી
રાજ્ય કર્યાનું બખ્ત્યું છે. એ ખીનાને અલીઝિરતલસલામની હ-
કિકત ઉપરથી ટેકો મળે છે. તે એવી રીતે કે, એના વખતમાં
નૂરસતાગર અલમુતમાં હતો, એવી વાત “ માતાંગના કવીત ” માં
છે. અલીઝિરતલસલામના વૃત્તાંતમાં તેની વફાતનો સન ૪૮૭ નહીં
પણ ૫૬૧ હીજરી બતાવેલો છે. આ પીરની દરબા આપણા નવસારી
શેહેરમાં છે. એ પીરના શિષ્યોને ધણાખરા પીર ઇમામદીને, નવસારીનો
નૂરસતાગર અમારો દાદો થાય, એમ સમજાવી વાળી લીધા હતા;
અને તેની દરગાહ પણ તે પછી તેમના વંશવાળાઓના કબજામાં આવી

* પીર કબીરદીનનું જ્ઞાન જેમાં ઇશ્વરને વૈરાટ સ્વરૂપ યાને જગતનું ઇ-
શ્વરને રૂપ આપીને દર્શાવેલો છે, તે જ્ઞાનમાં “ હેનંદા ” શબ્દ વીરો લખ્યું
છે કે તે કહેવાથી હાથીદાન જેટલું પુણ્ય થાય, અને “ કાયમ પાયા ” કહેતાં
ઘોડાદાન જેટલું પુણ્ય થાય. ખોલ લોકો ઘટપાટનાં સ્થાપન અને ઉત્થાપન વ-
ખત આ શબ્દો બોલે છે. તેની ઉત્પત્તિ વીરો કેટલાક કહે છે કે, પીર સદર-
દીને કેકશેહેરમાં જન્મ રૂપે તપશ્ચર્યા કરી ત્યાં તેને ઇમામે કૃપાવંત થઈ
“ હેનંદા ” (હીજરા શબ્દ જનું અપભ્રંશ જણાય છે) કહી બોલાવ્યો, ત્યારે
તેણે કહ્યું, “ કાયમ પાયા. ” એટલે ઇમામ જે અમર છે તેને હું પામ્યો.
વળી બીજું મત એ છે કે નવસારીના સૈયદ સાગત જ્યારે કબરમાંથી પોપટ
રૂપે નિકળ્યા, ત્યારે “ ચોટ ” શિષ્યોને કહ્યું કે “ હેનંદા. ” એટલે પીર
સજીવન છે, તેની સામે તેઓએ “ કાયમ પાયા ” કહ્યું, જમ કહે છે.

“ હેનંદા ” અને “ કાયમ પાયા ” એ સતપંથીઓના, ક્રીમેશન પંથની
માફક, ગુપ્ત શબ્દો છે. કોઈ માણસ કોઈ સતપંથીને જામ કહે કે, “ હું સ-
તપંથી છું, મને ક્રિયામાં સામેલ કરો. ” તેની ખાત્રી કરવા સાથે તેને
“ હેનંદા ” કરીને કહે છે. તેના જવાબમાં જો તે “ કાયમ પાયા ” કહે
તો તેને દાખલ કરે છે. હાથ મેલવામાં પણ તેવો ગુપ્ત દર્શાવે છે. તે
એવો કે, અંગુઠાને પકડી પછી રીતસર હાથ આપવો. અંગુઠાને પકડવો, એ
અદ્વૈત મતની નિશાની છે. એટલે જોકે ખોટા-સત્ય-અને બીજું સર્વ મિથ્યા.

* મેઘવાળાને તે ટેકા લોકોનો ગરેરા. એ પ્રમાણે જોતાં ટેકાઓના ગરેરા-
ગરે (બ્રાહ્મણ) ની ઉત્પત્તિ પણ નવસારી સાથેજ સંબંધ ધરાવે છે.

હતી. એ દરગાહ ઉપર શિષ્યો પૈકી સુમારે ૨૫૦ પાઘડી દરીદ્ર * આપે છે, તેમાંથી નવસારીના પુંજરી અને દરગાહનો ખર્ચ ચાલે છે. એ પીરના શિષ્યો, કણ્ઠી, ખારવા, કોળી ઇત્યાદિ છે. અસલ એક ઓટલા ઉપર એ પીરની કબર હતી. મી. નાનજીઆણી કહે છે કે તે ઉપર બો-જાઓએ ઉધરાણું કરી દરદા બનાવી હતી, તેને સુમારે સો વર્ષ થયાં હશે. તે પછી તેને વધારવાના ખર્ચમાં બોજા શેઠ કાસમખાન નાથાખાન અને બીજાઓએ મોટી રકમો ભરી હતી. એ પીરનો આરસ દર વર્ષે રમઝનની ૧૭ મી તારીખનો ભરાય છે. ત્યાં એના મુરીદ અને બોજા લોકો તથા બીજા જ્ઞાતિના માણસો પણ એકઠાં થાય છે.

વળી હાલના ગાદીનશીનનું એવું કહેવું છે, એ શાનાના કળશના ગાદીનશીન પીરો અલી કબીર અને હાશનશાના વખતમાં એ દરદા સ-મારવાને બાંહેને ફેટલાકો, ભોંયમાં સુરંગ પાડી નુરસતાગરના પ્રેતવાદી પેટી લઈ જવાની ગોઠવણ કરતા હતા. પશ્ચ તેના સતને લીધે તે પેટી જેમ જેમ ભોંયરું ખણાતું ગયું તેમ તેમ, નીચે જમીનમાં ઉતરતી ચાલી. અને પાછળથી રોળે નમી ગયો, અને તેના ગુંબજમાં ફાટ પડી. ગાદીનશીન ખાહાર ગામ ગયલા, તે આની ખબર થતાંજ આવ્યા. અને તેમને નુર સતાગરે આગાહી કરાવી તે પ્રમાણે પથ્થરો પુરતાં ભોંયરું ખંધ થયું. તોપણ રોજા ઉપરની ફાટતો હજુસુધી રહી ગઈ છે, જે આજેપણ બતાવામાં આવે છે. પછી, કહે છે કે, માહારાજ ખંડેરાવ, જેવણ મુસલમાન ધર્મને બહુ માન આપતા, તેઓએ ખાસ દરાવ કર્યો, કે આવું કામ કરનારા પૈકીના કોઈએ હવેથી આવવું નહીં, આવે તો ૨૫૦ રૂપિયા દંડ લેવો. અને તે પ્રમાણે એકવાર અમલ પણ કરીએ હોવામાં આવે છે.

હિંદુસ્તાનના જૂદા જૂદા ભાગો ઉપર જે પીરોની દરદાઓ છે, તે ઘણે ભાગે નવસારીના આ પીરના મૂળ્યાં છે. “ બરાનપુરવાળા ” અને “ આડીઆ ” પંથીઓ, એ પીરની ખાસ ઓલાદના નથી, પરંતુ

* દરીદ્રજાત ઐટલે કમાઈમાંથી અઢી ટકા કાઢવા તે. જકાત એ ના-લવાનોનો હક છે. પેગંબરનો કે તેમના જાએનશીનો માટે નથી. કહે છે કે બોજા લોકો બાબરી ઉતરાવા હજુબી જ્યારે એ પીર આગળ આવે છે ત્યારે સા રૂપ્યાની જકાત આપે છે. તેમાં ૧૧ રૂપ્યો આ ગાદીનશીન અને ૧૧ રૂપ્યો આગાખાન લીએ છે. બીજા નજર ભેટમાં પણ એજ પ્રમાણે નિમો નિમનો દિરસો છે.

દત્તક કહેવામાં આવે છે. એના સંપત્તિમાં નવસારીની ખાસ ગાદીવાળાની ઝોલાદ વચ્ચે અને તેમના વચ્ચે મારામારીઓ વટીક ચાલી હતી. જેમાં સરકાર પણ વચ્ચે પડી હતી. અને તેમની મારામારીનો નિવેડો આણવા પેહેલાં કાજુપુર તે હાલ કાદીપેદર ગામે દિલ્લીથી ખાસ વજરે આવી દરાવો કરેલા છે. બરાનપુરના પીરની ગાદીના જાએનશીન શુલામ રસુલ ઉરે ખાવા સાહેબે નવસારીની દરવા માટે દાવો ઉઠાવ્યો હતો, પરંતુ હીન્દરી ૧૧૮૭ માં બરાનપુરવાળાએનો દરાવ એવો થય્યો જણાવામાં આવે છે, કે એ ગાદીવાળા જો પૂર્ણા નદિ ઝોલાગીને નવસારીમાં દાખલ થાયતો રૂ. ૧૦૦૦૦ આપે. અને નવસારીની દરવાના સૈયદ સગીર તથા તેના બેટા સૈયદ કબીરના વખતમાં હીન્દરી ૧૧૫૯ માં આડીઆ પંથી પૈકી સીધી કામના સાજી સવાઈએ એ દરવા માટે બાંધે ઉઠાવ્યો હતો. તેથી જો તેઓ ફરી બાંધે ઉઠાવે તો રૂ. ૨૫૦૦૦ લેવાનો દરાવ ગાયકવાડ સરકારે કરેલો જણાવામાં આવે છે.

ખોજપંથના જ્ઞાનોમાં એમ કહ્યું છેકે, એ પીરની એકવાર બેઠ લીધા વિના ચોરાસી લાખ ફેરાની મુક્તિ થતી નથી. એ જગ્યા નવસારીના ઈમામશાહી સૈયદોએ આગાખાનને કબજે ન આપવાથી, મી. નાનજીઆણી કહે છેકે, સંવત ૧૮૨૨ ની શાલમાં તેની સત્તા ખેંચી લેવામાં આવી હતી એમ કહેવામાં આવે છે. x

ઈસમાયલી સુઝરાની ચોપડીમાં નુરસતાગરનું બીજું નામ “ નુર-મહમદ ” એવું બતાવ્યું છે. નુર સતાગરને શુજરવાને ૭૫૦ નહીં પણ ૮૨૮ વર્ષ થયાં છે. તેમજ એ પીરની ઉંમર ૩૫૦ વર્ષની કહેવામાં આવે છે ! અને કહે છેકે વર્ષમાં છ મહિના તેઓ સમાધિમાં રહેતા, અને ૬ મહિના દુન્યાંદારીમાં રહેતા, તેથી તેમની ઉંમર ગણવામાં કેટલીક ત્રુટિ થયલી જણાય છે.

નુરસતાગર યાને નવસારીના સૈયદ સાદાત પોતે જ્ઞાની હતા. શિષ્યોને પણ અંતનો ભોધ તે તેવોજ કરતા હતા. એના શિષ્યો એને ઇશ્વરનો અવતાર ગણતા હતા, અને બ્રહ્માનો અવતાર પણ લેખતા. એ વાત માતાપંથીઓ પાસેથી મળેલા દશ અવતારના જનનમાં છે. અને તેનીચે પ્રમાણે નવસારીમાં ગવાય છે:—

xકહે છેકે તેને માટે આગા હશનઅલી સાહેબ નવસારી આવેલા, પણ તેઓ કંઈપણ વિશેષ કર્યા વિના પાછા સિધાયા હતા.

“ સત જુગમાં પ્રભુજી ચાર અવતાર લીધા, પ્રથમ કૌરભ અવતાર લીધો, કૌરભરી માતા પદમાવતી તેને પેટે અવતર્યા, પીતા પૂર્વરખ કહીને; માન સરોવરમાં યુદ્ધ કીધો છે, ત્યાં મદ કીટક દેતને માર્યો છે; દેતની માતા તો સપ્રાદેવી પિતાતો નારાકંશ, તેનો દીકરો તે રાખસ અવતર્યો, તેને ધરતીનો મધ ચાખે, તેનું નામ મદકીટક તે માર્યો ત્યારે બીજો અવતાર મચ્છનો લીધો, તેની મા સંખાવતી, પિતા અતી-તરખ, ગુર સોગ્ગતદ તે સંખા દાણુવ કાળે અવતર્યો; સંખવો બ્રહ્મા-જીના વેદ હરી ગયો, તેની માતા જનમદેવી, પિતા સામેરીરખ, તે હંસના ખેત્રમાં માર્યો છે; ત્રીજો રૂપ વારાહીનો લીધો, તમ્મર દાણુવ દેવ યુદ્ધ કીધો, વારાહીરી માતા તો પદમાવતી પિતા દેવરખ, ગુર દેર-ચંદ, તમ્મર દાણુવરી માતા જાંસુવતી, પિતા સિદ્ધખજ તે કૌર સમુદ્ર ખેત્રમાં માર્યો છે. ચોથો અવતાર નારસિંહરો લીધો છે, પેરાજ કારણુ યુદ્ધ કીધો છે, માતા લીલાવતી, પિતાતો કંસવરગણુ, તેને પેટ અવ-તાર લીધો છે. દેત હરણાકંસ માર્યો છે, હરણાકંસની માતા તો મ-છગંધા, પિતા આદક તે કાશ્મીરીમાં નારસિંહરૂપ હોય માર્યો છે. પાંચમો અવતાર પ્રભુજી સત જુગમાં લીધા; તા પછી ત્રેતાજુગમાં અવતાર હરી લીધા; પ્રથમતો વામનરૂપ લીધો છે; તેની માતા સિલાવતી પિતા હરીકંસ, ગુર ત્રિપચંદ, વામનરૂપ લઈ બળને માર્યો; ત્યાંથી કુરસરામ અવતર્યો, ખેત્ર ઈસાણુદમાં અવતર્યો છે, માતા રણકાદેવી, પિતા જમ-દારખી, ગુર અંગરખ, દેત સસા અરજણુ માર્યો, સસા અરજણુરી માતા ત્રગ્ગ-તારકી, પિતા જલજીવન તે કુરસરામ માર્યો, સાતમો અવતાર શ્રીરામચંદ્રનો લી-ધો, તેની માતા કાસલા, પિતા કશરધ, ગુરવશિષ્ટમુનિ, અન્નેધામાં અવ-તર્યા છે, ત્યારે જણુરખ ધર સીતા અવતર્યા છે, તે ત્યાં રામ લખમ-ણુ વનવાસ થઈ આવ્યા છે, નવતાડી પાડી છે, રામચંદર સીતા પ રણ્યા છે, ત્યાંથી રાવણનો વેર લાગે છે, રાવણુરી માતા ત્રજટા, પિતા દેશારખ, રાવણુ અસુર થયો છે, તે સીતા હરી ગયો છે, તે રાવણુ માર્યો છે, લંકાં બિભિખણુને સોંપી છે, સીતાજી વારી આવ્યા છે, ત્રે-તાજુગ આવી રહ્યા છે. ત્યારે દ્વાપર આવ્યા છે, પ્રભુજી અવતાર લીધા, પ્રથમ અવતાર કરસનજીનો, માતા જસોદાજી પાર્યા છે, કંસ મારવા કાળે અવતાર લીધો છે; કળજુગમાં યુદ્ધારૂપ લીધો છે; તેની માતા કરણાવતી, પિતા તો વછરાજ. તે અંતજ્નેતમાં ખેડે છે, તેની માતા ગંધારી, પિતા અંધરાજ, તે માધપર માર્યો, નુરસતાગરજ વેદ

મુણાયો, મુસલમાન હોઈ વેદ મુણાયો, કળબુગ બેઠો તે કાશુ-
દને, ભાદરવા વેદ તેરસ વાર શુક્રવારને દને કળબુગ બેઠો છે, ”

આપણા નોશાકરો નૂરસતાગરના બજનો જણાયાં નથી, પણ તે પછીના પીરોએ પોતાના જ્ઞાનોમાં જે બતાવ્યાં છે, તેમાંથી “ સતગુર તુરના શ્લોક ” તેનામના જ્ઞાનમાંથી થોડાક શ્લોક આપણા સૈયદ સાદાતની તા-
રીફના જણાવીશ. “ સતગુર કહેરે દિલમાં દેવળ પુછએ, અને દિલમાં દેવ દુવાર; દિલએ સાંઈ આ આપ વસે તો દિલમાં આપ દિદાર. સત ગુર કહેરે આપે હરીઆ લેર હરે અને આપે વરસે તુર; આપે સખ ઘટ દીસતાસો અપા કે મન દુર. ” ફિરસ્તાની તવારીખમાં સૈયદ મહમદ નુરબક્ષ વીશે લકીકત નીકલે છે, તે નવસારીના આ મહા પુરૂપની લકીકત સાથે મળતી આવે છે. પીર શમસના જૂતાંતમાં બતાવ્યા પ્ર-
માણે બદખશાનમાં તેના મુરીદ હતા, ત્યારે બીજે ઠેકાણે પણ હશે. ખીર હેદરે અખીર સૈયદ મહમદ નુરબક્ષનો રશાલો વાંચ્યો હતો તેથી જણાય છેકે, તેમણે કેટલીક કેતાબો બનાવી હશે. પણ તે હાથ લાગતી નથી. વળી ફિરસ્તાની કેતાબ પ્રમાણે શાહકાસમ અનવર જેને મુરીદો “ જમાનાનો ઈમામ ” ગણતા તેનો આ નોશાકરો નૂરસ-
તાગર બાપ થતો હતો. અને પીર શમસ શાહ કાશમના મુરીદોમાંથી હતો એમ પણ જણાય છે. માતાપંથ ને “ જોત પંથ ” પણ કહે છે. એ મતને અનુકુળ આવે એવો નુરબક્ષ એટલે જોતનો આપનાર લકબ એ સૈયદ સાદાતે રાખ્યો હતો. એણે પોતાને ઈશ્વરનો અવતાર અથવા ઇમામ મનાવ્યો છે. *

ચચ અથવા માતંગ.

નવસારીના આ નુરસતાગરનો શિષ્ય ચચ જેને નુરસતાગરે પોપટ રૂપ થઈ નસાડ્યો, અને તે મેઘવાળોના વાડામાં સંતાયો એવી વાત પાછળ આવી છે. મી. નાનજીઆણી કહે છેકે, ખોળ લોકો આ ચચને “ ચચ

* ખોળપંથના જ્ઞાનોમાં સતગુર તુર પછી “ સાયેલીન ” તું નામ આવે છે, અને પીરોની શીપમાં “ ઇમામદીન ” તું છે. એ બેઠાનો નૂરસતાગરના ચેલા “ ચોટ ” ના હશે એમ “ અનંતના પાઠ ” ઉપરથી માનવામાં આવે છે.

(ખોળ વૃત્તાંત.)

મુખી ” નામથી ઝાળખે છે, અને મેઘવાળો તેને “ માતંગ ” નું નામ આપે છે. તે કહે છે કે હજરતઅલીએ અક્ષમુતગદમાં નરસતાગરને જે મંત્ર આપ્યો હતો, તે તેણે પોપટ રૂપ થઈ “ માતંગ ” ને આપ્યો, ને તે મંત્ર વડે માતંગે મેઘવાળોને બોધ્યા. મેઘવાળો માતંગને પ્રથરનો અવતાર ગણે છે *એણે નવસારી અને ગુજરાતના દેશઓને તથા મેઘવાળોને શી રીતે બોધ્યા, કહો કે હિંદુ ઉપરથી મુસલમાન કીવા, તે સમજવા માતંગનું એક કવિત આપ્યે:—

* ખોળના વૃતાંતોમાં કહેછેકે, માર્ગી એટલે માતા પંથના મત પ્રમાણે નવ અવતાર મુખી હિંદુ અવતાર મળતા થઈ, પીર શદરદીને મુસલમાન છતાં દશમે અવતાર હજરત અલીનો ખતાવ્યો, અને તેનો અવતાર પ્રમામ ઇસલામશાહને ખતાવ્યો. આ યોજના નિચે પ્રમાણે હતી:—શિવનાદ (૧) આદ (૨) અવિમત (૩) આદ (૪) હવ (૫) કવ (૬) ધર્મ (૭) કવર (૮) તવ (૯) નાદ (૧૦) ઉત્રા (૧૧) હરીનક (૧૨) અંત (૧૩) અતીત (૧૪) વાંસે શ્રી મહા (૧) મનાયક (૧૫) અગમેલ (૧૬) ઉચ્ચેન (૧૭) ઇચ્છવર્ષપત (૧૮) એસુમવ (૧૯) વણવીર (૨૦) વાંસે શ્રી કોરણ (૨) અર્ધાંત (૨૧) એદીઆત (૨૨) પ્રજાપત (૨૩) ઉચ્ચેન (૨૪) કદીમ (૨૫) દોએલ (૨૬) વાંસે શ્રી વારાહ (૩) કશવ (૨૭) બળીઆ (૨૮) વસઅમુ (૨૯) તાહુતસ (૩૦) ગોતમ (૩૧) પુરીતક (૩૨) વાંસે શ્રી નરસંગ (૪) મનાયેક (૩૩) કુસુપરખ (૩૪) કિસ મંડણ (૩૫) વાંસે શ્રી વામન (૫) માનધાતા (૩૬) પૃથ્વી જય (૩૭) એશીત (૩૮) જવ લગન (૩૯) વાંસે શ્રી પરમુરામ (૬) રધ (૪૦) જલઆત (૪૧) કુંભ હરી (૪૨) અન્નેપાળ (૪૩) દશરથ (૪૪) વાંસે શ્રી રામ (૭) પદમ (૪૫) જસવંતણ (૪૬) વીરપાળ (૪૭) વાસુદેવ (૪૮) વાંસે શ્રી કાન (૮) પ્રીત (૪૯) જન્મેજય (૫૦) શિવાનંદ (૫૧) વિષ્ણુચક્રાજ (૫૨) વાંસે શ્રી છુદ્ધ (૯) શીશ (૫૩) સામ (૫૪) મલેક (૫૫) ઇસલામ (૫૬) હારામ (૫૭) સામાન (૫૮) આદાન (૫૯) નિઝાર (૬૦) મિંઝાર (૬૧) ઇલીઆસ (૬૨) મલેક (૬૩) ખમીમ (૬૪) કિતાન

માતંગનું કવિત.

“ અલમુતગઢ આલી ભણે, કોકો મુંઝ ભાખત પાળશે, પચવીશ ગામ સોસત્રપન એતરમેં સદ સંભળાવે; તખ ઉચ્ચો નુરસતાગર તે-
છુવાય, દેવ તારા ભાખત પાળશું. જેમ હજરત અલી કહે તેમ કરશું.
ઉગમણુ જઈ ગમત કરશું. આગળ સીમ નહીં સુજત, દો નેણ ભેર રોદ-
ન કીઆ. આગળ છે પાલણુકે મયા, બે બેનડીનો વેર હતો તે મે-

(૬૫) મસરત (૬૬) ફક્રઆલ (૬૭) ગાલખ (૬૮)
લબે (૬૯) કાબ (૭૦) મુરાદ (૭૧) કઝીમ (૭૨)
મુતહર (૭૩) અમદુલ મુતાફ (૭૪) હાસમ (૭૫) મુતલખ
(૭૬) તાલખ (૭૭) વાંસે શ્રી મૌલા મુર્શિદા અલી (૧૦)

એ પ્રમાણે હિંદુઓના ઇશ્વરી અવતારોની પેઢીઓ લખી નવમા
ખુદાવતાર પછી દાદા આદમની પેઢીઓ લગાડી દશમો અવતાર હજરતઅ-
લીનોખતાવ્યો છે. સકિતના ત્રણપુત્ર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ વીશે આમ
ગોઠવણ કરી નખી મહમદ ને બ્રહ્મા ઠરાવ્યા, હજરતઅલીને વિષ્ણુ,
અને બાવા આદમને શિવ ઠરાવ્યા.

જ્ઞાનનો પાઠ.

જુરે ભાઇરે આજ કલયુગમાં, ઇશ્વર આદમ નામ ભણાયાં,
ગુરૂ બ્રહ્મા તે નખી મહમદ કહાવ્યા, હો જુરે ભાઇ—૧
જુરે ભાઇરે પુરૂષ કિતમ વિષ્ણુજી, અલી રૂપે નામ ભણાયાં,
તેતો નામ રખી સરે ધાયાં, હો જુરે ભાઇ—૨

પીર સદરદીનના વખતમાં બાવા આદમ, પેગંબર મહમદ, અને
હજરતઅલી કોઇ હતા નહીં, પણ સદરદીને તેનામોનો સંબંધ લગાડી
એમ યોજના કીધી કે, પીર સદરદીનએ ગુરૂ બ્રહ્મા, નવસારીના નુરસ-
તાગર અથવા નખી મહમદ અને મમામ ઇસલામશાહ વિષ્ણુ, અથવા
અલી એમ જાહેર કર્યું. હિંદુ ધર્મને માનનારી હલકી શાતીઓને એમ
ગળ્યું ગળ્યું જોડ મેળ સમજાવી મુગલમાન ધર્મ ઉપર ચડીત બેસકા-
વેણું છે. અને પછી પંથીઓ ગાય છેકે,

“ આસાજી સંતરદીપ ઠરાકખડે, ધણસર વધાધ્યુ અલી અવ-
તર્યા; અલી નામ નિરંતર ભણ્યે, શ્રી ઇસલામશા જુગ પરવર્યા. ” વિ-

જાપત કરશું. અમનગુર, અકનગુર, વદનગુર, વ્યાસગુર, કળગુર કષ્ટ સાખ પુરો, કરમ તો કરે કાચડા. અમે એ આલી, અમે એ ઇશ્વર, અમેએ રૂપ આગળ ધરતે; મહાદ્વીપ, જમ્બુખંડ, ડમર માતાંગ નામ ઉચરતે, થાન એટો દાન દેશે, રાપ રંક દોપ સીજવશે, દેખ મુતારા મુદ્ધતાનગ, મુદ્ધતાન અમે મુરેધું કામ. સુણે ન મુદ્ધમ દશ અવતાર, નવ અવતાર આગે રમ્યો. દશમે મેઘવારે જે ધરે, મહેસરી માતાંગ આયો દેવ. ”

સાર:—અન્નમુતમાં અલીએ ભાષણ કર્યું હતું, તેણે કહ્યું કે, મારાં વચન કોઈ પાળશે ? આ વખત નવસારીના તુરસનામરે આંખોમાં આંસુ લાવી કહ્યું, કે હું દેવ ! તારાં વચન અમે પાળશું, અને જેમ તમે કહેશો તેમ કરશું. તુરસનામર યાને સૈયદ સાદાત નવસારીનાના વખતમાં હજરતઅલી અલમુતગઢમાં ન હતા. હજરતઅલીનેતો એ વખતે પાંચશે વર્ષ થઈ ગયાં હતાં એમ કહે છે. આ વખત અન્નમુતમાં હમનઅલી ઝીકરતલસલામ બાદશાહ હતો, તેને હજરતઅલીને. અવતાર ગણી તેના વિષે બે.લવામાં આવ્યું હશે, એમ મી. નાનછઆંહીનું મત છે. અલ-મુતગઢમાં ભાષણ પણ તેણેજ કીધું હતું. ઉપરાંત કવેતમાં વળી કહે છે કે:—હું અલી છું, હું ઇશ્વર છું, અને આગળ જે ઇશ્વરનાં રૂપ થયાં છે તે બધાં મેંજ લીધાં હતાં. નવ અવતારમાં મેં આગળ રમત કરી હતી, અને હમણાં દશમે અવતાર લીધો છું. એ પ્રમાણે હિંદુના ગી-તામાં અને પારશીના હોરમબ્દયસ્ત જેવા અવસ્તામાં વર્ણવેલી ખુદાઈ

ગેરે. શિષ્યો વધારવામાં પીર સદરદીનની ઝડપ નવસારીના પીર કરતાં પણ વધારે હતી. “ છત્રીસ કોડી ” નામના જ્ઞાનમાં કહે છે તેમ, તે શિષ્યોની ગણત્રિ ૩૬ કરોડની હતી. તેના ૩ ભાગ મુખ્ય હતા. ૧૨ કોડીનો મુખી તુલશીઓ કામશીર તરફ હતો, લાહોરની ૧૨ કોડીનો મુખી સામદાસ હતો, અને સિંધ તરફની ૧૨ કોડીનો મુખી ત્રીકમ હતો. આ ૩ મુખી અને ૩૬ કોડી શિષ્યોને લઈ પીર સદરદીન પરમેશ્વરના અવતાર આગા ઇસલામશાહની ભેટ લેવા નીકળ્યા. તેની હકીકત મળતી, પણ લંબાણ હોવાથી પડતી મુંકી છે. તોપણ આ જ્ઞાનમાં એવો બોધ છેકે એ પીરે ૩૬ કોડીને કશી જોતાં ૧૨ કોડી કાયમ રહી, તે સ્વર્ગમાં પોહાંચી, અને ૨૪ પાછી ફરી તે નર્કમાં પડી, તેની વાર્તાઓ ઘણી મોહક છે, પણ લંબાણ થાય માટે પડતી મુંકી છે.

મકિતા જેવી જોડણી કરેલી જણાય છે, જે નવસારીમાં ગવાય છે. મે-
ધવાળો કહે છે કે તેઓ પ્રવિત્ર રૂપી હતા, પણ ગાયનો વધ કરવાથી
અપવિત્ર થયા. એટલે ઢેડા થયા તે અગાઉ તો ઢેડાના બાપદાદા રૂપિ
હતા. !! રૂપિઓએ મહુડાંના ફળનો રસ (દાર) પીધો તેથી ઘેલા બની
ગયા, અને ઘેલાપણામાં ગર્વિત્વ કીધી. એ નવસારીથી નાડેલા ચેલા
માતંગની જગ્યા સીધના “ રાએમા બજાર ” નામે ગામના ઇશાન્ય
ખુણે છે. નવસારીમાં તે કમ આન્ય હતા તે જાણ્યું. હવે નિચલી હકી-
કતથી નવું જણાશે.

એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ રમશામ તરફનો રહીશ હતો. તે પોતાના
પિતાના પુરતકો લઈ નાડો, તેના બાઈઓપાછળ થયા ત્યારે તે સિંધના
“ મહડા ” ગામે એક મેધવાળાં યાને ઢેડાઓના ગરના ઘરમાં
બરાચો મેધવાળે તેને પોતાની કુંવારી દીકરી જે એક ખાટલા ઉપર સુતેલી
હતી, તેની જોડે સુઈ રહેવા કહ્યું. તેના બાઈઓએ ત્યાં આવી પુછ્યું,
ત્યારે મેધવાળે કહ્યું કે મારા ઘરમાં તો મારી દીકરી ને જમાઈ સુતાં
છે, તે શિયાય બીજું કામ નથી. એ સાંભળી તે પાછા વળી ગયા.
હવે તે બ્રાહ્મણને મેધવાળે કહ્યું કે, મારી દીકરીને તેં આજ ચઢાવી,
માટે તેને તું પરણ ! બ્રાહ્મણે તેમ કીધું. થોડે દિવસે તે બાઈને ગર્ભ
રહ્યો. પ્રસવ વખત તેણે જ્ઞેતિષ્યના નિયમ પ્રમાણે જોયું તો બે ઘડા
પછી પુત્ર જન્મે તો પ્રતાપિ નિકળે, એમ તેને જણાયું, માટે તેણે
પોતાની સ્ત્રીના પગ તંગ બંધાવ્યા, અને વખત થયો ત્યારે તંગ છો-
ડતાં પુત્રનો પ્રસવ થયો, તેનું નામ તેની માને તંગ બાંધ્યો હતો, તે
ઉપરથી “ માતંગ ” નામ પડ્યું. મી. નાનજીઆણી કહે છે તેમ, ચચ
અને માતંગનો કતિહાસ એટલો બધો મળતો આવે છે કે, જેથી તેમે
નામ એકજ સંખ્યાનાં હતાં એમ માનવાને સંશય રહેતો નથી. નવસારીના
પીર નુરસતાગરનો આ નોશાકરો ચેલો ચચ અથવા માતંગ ઘણો
પ્રતાપિ પુરૂષ થઈ ગયો છે. એ માતંગના વંશનાઓ, આજેપણ કચ્છના
રાવ અને નવાનગરના જામનાં કપાળ ઉપર બેસતી વખત ટીળું કરે
છે. તે સામે બ્રાહ્મણ જેવા પણ તેની છીટ ગણતા નથી.

પીર શમસ.

જોખના વૃતાંતો ઉપરથી જણાય છે કે નવસારીના તુરશતાગરના એ એલા હતા. એક ચચ અને બીજો ચોટ. ચચ મેધવાગોનો પુર થયો, અને ચોટ તે પીરનો વારસ હતો, ચોટ વીશે કંઈ વધારે જણવા લાયક નથી, પણ ચોટનો વંશજ અથવા પંથી પીર શમસ હતો. તેને “શમસ ચોટ” કરીને કહે છે. પીરોની ટીપમાં નવસારીના તુરશતાગર પછી હમામદીનનું નામ આવે છે, તેને “હિંદુમામકવરાણી” કહે છે. (નવસારીના સૈયદસાદાતના ૧૮મી પેઢીના વંશજ તથા પીરશમસના ૩૭ પેઢીના વંશજ પીર સદરદીનના જ્ઞાન જોખ સોઢો પ્રીતથી પડે છે. એ પીર સદરદીનેજ પોતાના શિષ્યોને જોખનો લક્ષ્ય આપ્યો. એના કેટલાક શિષ્યો જે હિંદુની આકૃતિમાં રહી ગયા છે, તેઓને જોખનો “ચુપિત” કહે છે. તેઓ પંખજ ને સીધમાં છે. જોખ = ખ્યાલ એટલે સરદાર તે ઉપરથી. એ પ્રથમ રામની શીતાના લવ ઉપરથી થયલા લલવાણુ હિંદુઓ ઉપરથી જોખ થયા છે. હકકર, હાકર, વગેરેને મળતો પોતાનો અસલ અર્થક અને નસલસચક શબ્દ એ સુસલમાન થયલા હિંદુઓએ લીધો છે. એ જોખઓના પીરના મુળ પુરૂષ પણ નવસારીનાજ છે, એટલે જોખ પંથ પણ નવસારીનેજ આમારી છે.) તે ચોટ પણ કદાપિ હોય. નવસારીના મુખ્ય પીરના વારસની ઓલાદમાં એના ચમત્કાર નિરોધ છે. એ શમસ વિષે “ચંદ્રભાણ” નામના જ્ઞાનમાં લખ્યું છે કે, તેણે શિષ્યો પાસેથી માણસનું માંસ માંગ્યું હતું, અને તેને માટે ૩ લાંબા કાઢાડયા હતા, યાને લાયણુ રાખી જૂખ્યો રહ્યો હતો. અંતે ચંદ્રભાણ નામના બકતે પોતાનું માથું કાપી આપી, તેનું ખાણું બનાવ્યું. પણ પીરે તે ખાણું ચંદ્રભાણ વિના ખાવા ના પાડી; અને અંતે ચંદ્રભાણને પાછો સજીવન કરી સાથે જમાડ્યો! આ વાતો માતાપંથના “સગાળશા” અને “ચેલીઆ” ને મળતી છે. વળી ચંદ્રભાણને મળતું “સરભાણ” નામનું જ્ઞાન છે. સુરભાણ બકતે આ પીરને માથાપરના બાળ પકડી પોતાની સામડી ઉતારી આપી હતી, તેની તેણે મોજડી બનાવી હતી એમ તે જ્ઞાનમાં લખ્યું છે. ચંદ્રભાણ અને સુરભાણના વખતમાં એક “હરજી” નામના મોચીએ પીરશમસની ઉત્તમ શેવા

અજ્ઞવી હતી. તેથી ચંદ્રભાણ એક, સુરભાણ એક, અને હરજી મોચી અડધો, એમ ખોળા લોકો પોતાના પંથના અહીં મોખન ગણે છે. તેઓ જ્યારે પ્રાર્થના પઢે છે ત્યારે આ અહીં મોખનની હિમાયત માંગે છે. “ (અહીં મોખન જે પ્રસાદે) ” “ મોખન ચિંતામણી ” નામના જ્ઞાન માં પીર શમસની તરેહવાર મળ પડે એવી વાર્તા આવેલી છે.

પીરઘંભામુદીન.

નુરસતાગરને યાને નવસારીના સૈયદસાદાત માટે કહે છે કે, એના નામનું સત વધારે હોવાથી, સતા = સત, ગર = ગુર નામ પડેલું છે. તેના એક વંશજ પીરઘંભામુદીનને નુરસતાગર કેવી મદદ કરતા હતા, તે વીશે ઘણું કથારૂપી પશુ ગમત સાથે જ્ઞાન મળે એવું કહેલું છે. અને જે વાતો નવસારીમાં ખરાં હમાનથી મુસલમાનો કરે છે. તે મી. નાનજીઆંણી ઉપરથી આવ્યે. સંવત ૧૫૦૮ ના ભાદરવા શુદ્ધ ૧૧ ને રોજે પીરઘંભામુદીન ગુજરાતના આટલ્યા નામે ગામે ગયા. એક મશ-જીદમાં ઉતારો લીધો. જે મુસલમાનો ત્યાં નીમાજ પઢવા આવતા તેઓએ એ એ પીરને કહ્યું “ તમે મુસલમાન છતાં નિમાજ કેમ નથી પઢતા ? ” પીરે કહ્યું, “ મારી વતી મશજીદનો મિનારો નિમાજ પઢશે. ” એમ કહી તેણે આપણા નવસારીના પીર નુરસતાગરની પ્રાર્થના કરી, એટલે તુર્ત મીનારો સેજદા માટે નમ્યો તે જોઈ લોકો નાહા ! એ વાતની ખબર અમદાવાદના બાદશાહ મહમદ બેગડા (કેટલાકો વળી એમ કહે છે કે બગડ્યો શબ્દ ઉપરથી “ કયું બેગડા ? ” = યાને કાં બગડ્યો ? તેથી મહમદ બેગડો કહેવાયતો.) ને પડી. તેણે પીરને પોતાની હજુર બોલાવ્યા, અને મિજબાની કીધી. રકેબીમાં બિલાડીની તરકારી હતી. પીરે રકેબીને લાકડી ઠોકી કહ્યું, “ ઉઠ રંડા છાં તેરા કયા કામ હયે ? ” બિલાડી સજીવન થઈ રકાબીમાંથી કુદકા મારી નીકળી. બાદશાહ અને દરબારીઓ આ જોઈ દીંગ થઈ ગયા. બાદશાહે ઇનામ આપવા માંગ્યું. પશુ પીરે એક વેહેલ યાને ગાડી શિવાય બીજું કંઈ માંગ્યું નહીં. નવસારીના મુસલમાનોને જે તેમના તવારીખ પુછ્યે તો તે એવીને એવીજ હોય છે. આ પછી એ પીર ઘંભામુદીન “ ગુરમત ” નામના ગામડાંમાં આવ્યા. રસ્તામાં નાંઈએ

કાશી નામે લુટારાઓનો સરદાર મળ્યો. તેણે ગાડીને પકડી. પીરે કહ્યું કે તારાં અપકૃત્યની કમાઈ તારા કુટુંબ સાથે તું ખાય છે; પણ તેના પાપમાં ભાગ લેવા તારું કુટુંબ કષ્ટ પામી શકે છે કે ? તે તેઓને તારે પુછવું જોઈએ. નાંઈઆએ તેમ કીધું. તેની સ્ત્રી કેશર, દીકરી ધીરજ, બાપ પસુરપગી, અને બેહેન ગધુર એ બધાંઓએ પાપમાં ભાગ લેવા ના માડી. તેથી નાંઈઆને જ્ઞાન આવ્યું, અને વાટપાડુનો ધંધો તે દહાડેથી છોડ્યો. અને પીરનો તે શિષ્ય થયો. ત્યાંથી પીર સાહેબ “લાથારે” નામના ગામે આવ્યા. ત્યાં પાંચ મણુ જનોઠા અને સવા-મણુ કુડળ ઉતર્યા. એટલે હિંદુ ધર્મ તછ લોકો મુસલમાન થયાં. એ પ્રમાણે નવસારીના પીરની ગાડીના શેવકો અને વારસો કે ચેલાઓ, એ મુલકમાં પ્રખ્યાત થઈ, મુસલમાન ધર્મ ફેલાવતા ગયા.

એજ પ્રમાણે કવિ દશપતરાજ રાણાભાઈએ જુદી પ્રકાશમાં જે કથા આ પીરોની લખી છે તે અત્રેના સંબંધની છે. સૈયદ હંમામશાહ* વીશે કહે છે કે, સંવત ૧૫૦૫માં તેઓ ગુજરાતના જરમથા ગામે ગયા, ત્યાં ચાલુ ત્રણ વરસથી વરસાદ ન વરસેલો હોવાથી લોકોએ તેમને અરજ કરી. હંમામશાહે કહ્યું કે “અળી વરસાદ આવેગા.” પછી તુરંત વરસાદ વરસ્યો, તેથી ત્યાંના પાટીદારોએ તેમને ગુરૂ કહ્યા ! પછી હંમામશાહે પાટીદારોને કહ્યું કે, આ ગામથી પશ્ચિમે હું તીર ફેંકું તે જ્યાં જઈ પડે ત્યાં મારું થાણું બંધાવો. તે દેકાણે જુપડી બંધાવી આપી. એવામાં અમદાવાદના બાદશાહ મહમદ બેગમએ શી-કાર કરવા ત્યાં આવી મુકામ કર્યો. તેણે હંમામશાહની પરિક્ષા લેવા સારૂ દુધમાં ઝેર નાંખીને પાણું, તોપણ હંમામશાહને કાંઈ પણ ઇન્જ થઈ નહીં. વળી બાદશાહે ખીલાડીનું ગોંસ રંધારીને તેની આગળ મુક્યું ત્યારે હંમામશાહે કહ્યું “આઓ બચ્ચા કાચકો મરી પડી દયે !” એટલે ખીલાડી જીવતી થઈ તે તેમની પાસે ગઈ. વળી બાદશાહે માંસની રકાળી મોકલીને કહ્યું કે, આમાં તમારે માટે ગુજાળતા કુત્ર છે. મેંજ ઉપર એમ કહી રકાળી મેલી. હંમામશાહે રમાત્ર ઉતાર્યો એટલે તેમાં ખરેખરાં કુત્ર થઈ ગયાં, તે સૌને બહેંચી દીધાં. બ્યારે હંમામશાહ ધરજ થયા ત્યારે તેમણે પોતાની કબરને વારને પીરાણામાં રોકો બંધાવવા માંડ્યો. તે ઉપર આશરે દોઢસાપ રૂપીઆ ખર્ચ્યા. તે રોજાથી

*એ સૈયદ હંમામશાહ તેજ નવસારીના સૈયદ સાહનના વંશજ સૈયદ હંમામુદ્દીન હોય એમ મળતા આવતા શાલવાર ખતાવો ઉપરથી જણાય છે.

દક્ષિણ તરફ ૪૦ કદમ ઉપર “ નગીના ગોમટી ” નામની પોતાની બેઠક છે. ત્યાં કહે છે કે, ગાદી ઉપર બેસીને રોજ સાંજે ગાદી નીચેથી નાણું કાઢી કાઢી મળુરોને મળુરી ચુકવી આપતા હતા. મળુર કોળીએ બળયું કે, આ ગાદી હેઠે ખળનો છે, તેથી તેમણે રાત્રીએ આવીને તે કેકણે ચોરી કરવા સારૂ ખેલ્યું; પણ કંઈ મળ્યું નહીં; ખીજે દહાડે સાંજે મળુરી ચુકવી આપ્યા બાદ, ફરીથી બીજાવાર મળુરી આપી. કોળીઓએ કારણ પૂછ્યું. ત્યારે ઇમામશાહે તેઓને કહ્યું કે, તમે રાતે આ ગાદી હેઠે ખોદવાની મળુરી કરી તેની મળુરીના એ પૈસા છે ! એમ કહી પર્ધા સા આપ્યા. આવી કથાએ સુસત્રમાનોમાં ચકીનથી તવારીખ જેવી સત્તાધારીજ લેખાય છે. અને તેઓની તવારીખોએ વાજ એતેકાદથી લખાય છે ! એ રોજને તૈઆર થયો ત્યારે તેમની સેવામાં મુખ્ય સેવકો પહો પહોતા. હાજરબેગ મુસલમાન-બાબારામ ગાદીવાણ લડિવા કણખી-નાંધ-આ કાકા કોળી-સાણા કાકા લડિવા કણખી-અને મીચીબાધ (બાબારામની બેહેન). તે પાંચે જણે ઇમામશાહને કહ્યું કે, આપ સ્વર્ગે જવાની તૈયારીમાં છો, માટે સેવાનો કંઈ બદલો આપી જાઓ. ઇમામશાહે હાજર બેગને કહ્યું કે, હું જ્યારે મરીશ, ત્યારે તું પણ મરશે, તે તારી લાશને મારા રોજની ૨૦ કદમ દુર દફનાવવામાં આવશે, અને કિનાળામાં ગમે એવો તડકો પડશે તોપણ તારી કબર, અગાશીએ છતાં, તેને તાપ લાગશે નહીં. તે ઠંડી રહેશે, અને મારા સેવકો તારી કબરને પુલ ચઢાવ્યા પછીજ મારી કબર ઉપર પુલ ચઢાવશે. તેમજ આજ પણ થાય છે. બાકીનાઓના જુદા જુદા રોજ જુદી જુદી જગા-એ તરેહવાર બકિતબાવથી પુજાય છે, તેનું વર્ણન આપવાની જગા કે જરૂર નથી. પીરાણામાં એ પ્રમાણે પાંચ ગાદીઓ છે. અને તેઓના જુદા જુદા શેવકો પૈકી કેટલાકાએ નવસારીના શોતાના કળશવાલી ગાદી ઉપર નવસારીના નુરસતાગરના વારસ લેખે દાવો પણ કર્યો હતો. તે ખીના જણાવા પેહેલાં તેમની ટુંકમાં થોડી હકીકત સમજાવવી જરૂરની છે.

ઇમામશાહની ગાદીને માનનારા “ ઇમામશાહી ”—મુરબાઈની ગાદીને માનનારા “ પાંચીયા ” (કાકાબાધ કારભારીઓ થઇને માલેક થયા તેમાં પાંચ કારભારીઓએ કામ ઉઠાવી લીધું તે “ પાંચીયા ” થયા, અને નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે “ આઠ ” જણે ઉપાડી લીધું તે “ આઠીયા ” કહેવાયા.) બાળા મહમદશાહની ગાદીને માનનાર

“ સાતીઆ શેખ ” — પાકર અક્ષીની ગાદીને માને છે તેઓ “ આ-
હીઆ ”, અને તુરશાહનો શેખો છે તેને “ તુરશાહી મુમનો ” મા-
ને છે.

એ ઇમામશાહના ઘણા ચમત્કારો પૈકી એક એવો પણ છે કે,
એવણુ હકક ગયા પછી આકળમીઆં નામે મુસલમાને આવી તેમની
જગા દખાવી. ઇમામના દીકરાના દીકરા અશરફશાહે દિલ્લી દરબારમાં
ફરિયાદ કરી. પાદશાહે પીરના સતનો ચમત્કાર જાણવા માંગ્યો, કે
લોહાનો તલો તપાવીએ તે ઉપર રહીને નિમાજ પઢો તો તે જગ્યાની
સનદ થાય. જુમારાતને દહાડે પાદશાહ સાથે અશરફ પણ નિમાજ પ-
ઢવા ગયા. પોતે જ્યારે નિમાજ પઢતાં નમ્યાં, કે મસજીદના એ ટોડા
નમ્યા, અને પોતે કબા એડલે ટોડા પણ પાછા ટટાર થયા ! પાદશાહે
અચરત થઇ ૪૫ વિંધાનો પરવાનો કરી આપ્યો. હાલ પણ ઇમામશા-
હની માનતા ચાલે છે. લોહાની ખેડી તુટે છે, મનજીમ કે કોઈને માથે
તોહમત આવ્યું હોય, તે ઘણી લોહાના યાળાની ખેડીઓ પેહેરી કબર
આમળ જાય, એટલે તે જો સાચો હોય તો ખેડી એકદમ તુટી પડે છે,
અને લોકો તેને નિરઅપરાધી ઠરાવે છે. એ પ્રમાણે આપણે મનથી જો
ક્યા જેવું, તે મુસલમાનોને મનથી ખરેખરીજ તવારીખ ગણાય છે.
અને તેઓ આવા ચમત્કારોમાં એભેએલાદીના બેદો સમાયલા ત્યા
પ્રુદાઈ ખસારતો થયલી જણાવે છે. વળી તેની પછીના એક પીર
તાજહીન, જે પણ નવસારીના પીરની ઓસાદનો (પછી અસલ કે દત્તક)
ગણાય છે, તેની હકીકતો પણ જાણવા જોગ છે. તેમનું હિંદુસાધ નામ
પ્રહલાદ હતું, તેથી તેના વંશજો પેરાજ પૌત્રા (પ્રહલાદ પૌત્રનું અ-
પખંશ) કેહવાય છે. તેઓ સોદા લોકો સાથે વસે છે. તેઓ કહે છે કે
પીરતાજહીન સોદી પરણ્યા હતા તેના વંશમાંથી તે લોકો છે. પણ
ખોળ કહે છે કે, સોદી પીરના ૩૫ ઉપર ખોલીન થઇ હતી, તેને
પીરે પેહેરણુ આપ્યું તે પેહેરવાથી તેને દમેલ રહ્યા ! આ પેરાજપૌત્રા,
પીરતાજહીનની દરવાની ગાદીએ ખેસતા અને ચાંદની પેઢાયશ ખાતા.
વળી ખોળ કહે છે કે પીરતાજહીનની વફાતનો ખંજાળના ઉચ શેહેર-
માં થઇ હતી, તોપણ સિંધમાં તેની લાશ ખાટ ઉપર આકાશ મારે
આવી. એ ખાટના ચાર પાયાને ૪ શુલામડી વળગેલી હતી, તેમાંથી
ત્રણનાં ઇમાન કાયમ ન રહ્યાથી રસ્તામાં પડી ગઇ. બાકીની એક જણી
ખાટની સાથે “ જુણુ ” ગામમાં પોંદોંચી, તેને દરગાહની આપમણી

બાળુએ દાડી છે, તેને “ દાઘ દાડલી ” કહે છે.

એ પ્રમાણે હિંદુસ્થાનના તમામ પીરમાં મુખ્ય પીર નવસારીના સૈયદ સાદાત છે, અને તેના વંશજોએ દેશ પ્રદેશ આવા ચમત્કારથી નામના મેળવી, એ નવસારીને માટે મોટી મગરૂર થવા જોગ બીના છે. પગી એકને મનથી તે કથા હોય, અને બીજાને મનથી તવારીખ હોય. પરંતુ મુસલમાન લોકોની નવસારીની તવારીખ પુછ્યે, તો તે તવારીખ એજ છે, અને ઈનસાફને ખાતર તેને હમે આવકાર આપ્યો છે. અને નવસારીની મોટાઈમાં એ મોટી વાત હોવાથી લખાવવી બાગ પડી છે.

નૂરસતાગરના * શિષ્યો ખોરાંશાન અને ઈરાનમાં હતા, અને હિંદમાં પણ તેમના શિષ્યો એ રીતે જગે જગ થયા, તેઓ તેમને “ જમાનાનો સાહેબ ” એટલે ઈમામ તથા ઈશ્વરી અવતાર ગણતા.

ખાંદાંને આશા ફરેદુન.

૧-આશાજી:— નવસારીમાં દસ્તુર જમારખ આશાના ખાંદાંને પાયો નાંખનાર દસ્તુર જમારખજી આશાજીના બાવા આશાજી ફરેદુનજી, નવસારીમાં મોખેદી ધધો કરવા સાથે વણકરનો પણ ધધો કરતા હતા. તે ધધામાંથી પાંચ પૈસા મેળવી કેટલાંક ધરો ખાંધી મીલકત કરી હતી. એવણુ કિદાર ખવાસના હતા. જેની ગવાહી એવણે

*નૂરસતાગરની હાલની ઝાલાહ જે નવસારીમાં છે તેનો છોટો, છેક હજરતઅલી સાથે નિચે પ્રમાણે જોડાયેલો છે. અને તે સર્વ પીરો કહેવાંય છે:—[હૈયાત] હાશમશાહ, બાપુમીઆં, પૈરાસાહેબ, હાશમશાહ, અલીકબીર, અલીસખીર, હાશમશાહ, બાકરશાહ, દુલામહમદશાહ [બહરાનપુરી] હાશમશાહ, શાલેજી, શેખાંન, નરઅલીમહમદશાહ, [પીરાંજી], એમામુદ્દીન, પીરકબીરદીન, મહમદ શકરોદીન, સૈયદશાહબુદ્દીન, હજરત નશીરોદીન, શમશોદીનખ્રીષ્ટી, સ્લાહદીન, સાલેહ ઇસલામોદીન, મુમતશા, ખાલીફશા, મોહામ્મદીન, મહમુશા, મોહમ શા, હાશમશાહ, અહમદહાદી, મુનતશીરશા, અબુલઅલિ, શાલેજીદીન, મોમદમનશુર, ઇશમાયલશાંની, હજરત સૈયદ ગુફરીન [સદગુર], અસમાઈલ, ઇમામબદરસાદેક, ઇમામમોહમદબાકેર, ઇમામજેનુલઅબ્દીન, હજરત ઇમામહુસેન, [કરબલા], યશકુલલાહીલા શાહીબ મજહરીલ અન્વયબ હજરતઅલી અખતે તાલીબ [ખલીફ]. એ પીરો સૈની મુખ્ય ગાદી નવસારીમાં આજે પણ ચાલે છે.

નવસારી ખાતે બંધાવેલા ૭ કુવાઓ ઊપરથી મળે છે, જેમાંના ચાર આજે મોજુદ છે. પોતાનાં ઘણાંક દરજ્જા બચપણમાં ગુજરી જવાને લીધે આજાજી ઘણા નાસીપાસ થયેલા, પણ નામાંકીત દીકરા જમા-સ્પજના જન્મવાથી એવણેને ઘણી ખુશી પેદા થઈ, અને તે બનાવની યાદમાં એવણે નવસારીમાં સાતમે કુવા બંધારી લોકના વપરાસ માટે ખુલ્લો મુક્યો હતો. એવણની હુંક હકીકત પાતે ૧૨૦ ઉપર આવી ગઈ છે, તોપણ તે શિવાની બીજી ખીના જણાવીશું.

૨-જામાસ્પજનાશા:—દસ્તુર જમાસ્પજનો જન્મ ઈ. સ. ૧૬૯૩ માં થયો હતો. એવણે નવસારીના કામેલ મુનશી નજમુદ્દીન આગળ પોતાનો દારસી અભ્યાસ કર્યો હતો. એવણેને જ્યોતિષ અને સંસકૃત ભાષાની સંગીત તાલીમ આપનાર સંયુરામ નામનો એક પંડીત હતો. એવણેને લાઘવી કામેલી “સારસ્વત” અને “રત્નભાગા” નામની બે સંસકૃત ચોપડીઓ આજે પણ મોજુદ છે, જે એવણે, સંવત ૧૭૬૫ ના રોજ ૨૫ માહ ૮ ને દીને પોતે હેરબદ થયા, તેની અગાઉની લખેલી છે. જંદ અને પેહેલવી શીખવા પોતે ઇ. સ. ૧૭૧૨માં ભરત્ર્ય ગયા. ત્યાંના વડા દસ્તુર જમશેદજી કામેલીનજના જંદ અને પેહેલવીના શાગેઈ થયા. અને દારસીનું જ્ઞાન વધારવા માટે ભરત્ર્યની સરકારી મદ્રેસા, જ્યાં દસ્તુર જમશેદજી, જંદ પેહેલવીના વડા શીક્ષાગુરૂ હતા, ત્યાં દાખલ થયા, અને તે ખાતાંના મુનશી મોલવી મય્યાસુમશાહની ઊસ્તાદગીરી હેઠળ હકીમું, નજુમ, રમલ, અને સરદેનહુને લગતો અભ્યાસ આગળ વધાર્યો. પોતાના બાપની મરજી વિરૂદ્ધ ભરત્ર્ય જવાથી ઘણી મુશીબતો વેઠવી પડી હતી. તે છાં મુઘી કે ભરત્ર્યના વેપારી, મહાજન રામદાસ ગોકળદાસે એવણની તબદિલત હાલત ઉપર દયા લાવી, રાતે જેટલો વખત પોતાની દુકાન ખુલ્લી રહેતી તેટલો વખત ત્યાં બેસી એઓનો વિજ્ઞાન્યાસ કરવા દેવાની ગોઠવણ કરી આપી હતી. ભરત્ર્યના સરકારી અમલદાર અબદુલ્લા એબને દાબેબની સાગેઈ કરી, અરબી જુબાનનું પુખ્ત જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. બ્યારે ભરત્ર્ય હતા, ત્યારે એવણને ઇ. સ. ૧૭૨૩ યમદજ્જરદી સને ૬૯૨માં ખંખાતવાલા એરવદ મેહુરબાન કેબુશદની કલમચી લખાવણી પહેલવી તરજુમા સાથની યજ્જશનેની મોતેબર કેતાબ લાઇ લાગી હતી, જે આજે ઑક્ષિદ્ડની બાદલી-અન લાઇબ્રરીમાં મોજુદ છે.*

* આ કેતાબ દસ્તુર જમાસ્પજના મરજી પછી એવણના ત્રીજા દીકરા

કહે છે કે, એક દિવસે ભરૂચની ગુમા મસજીદની બહાર, કેટલાક મુસલમાન ઝોવમાઓ સાથે શીરહોસી તુસીની બદગોષ્ટ કરતા સંબળાયાથી એવણુ ખુબંદ અવાજ બોલ્યા હતા કે:—

ચે ખુશ ગોફત ફરહોસીએ પાકખાન; કે રેહમત બરાં તોરખને પાક બાદ.

મઆબ્બર મુરીકે કાને કશસ્ત; કે બંદારદો બને શીરીન ખુશસ્ત.

આ ઉપરથી તે ઝોવમાઓએ દરતુરજીને પોતાની નજદીક બોલાવી ઘણીક તરેહની તકરારો, ફૂંફોસી અને તેના શાહનામા ઉપર ચલાવી, અને તેમને તકરારના શીતરંજ ઉપર જોખાંનના ઘોડાથી દશતુરજીએ માત આપી. ૭ વરસ સુધી મુસીખતો વચ્ચે દીનદારી એલમ હાંસલ કરી, ઇ. સ. ૧૭૨૯ માં નવસારી ખાતે પાછા ફર્યા હતા. નવસારીના વખાણાવલા અથોરનાન વેપારી આ. રતનજી આજુકજી આંત્યા (હેશાઈ ખુરશેહજી તેહમુરજીના મામા *) ને પાંચ ગેહો અને કેટલીક યસ્તોનો ગુમરાતીમાં તરજુમા કરાવવાની તેવણની ઘણીજ ખાહેશ હોવાથી, તે એવણે કરી આપ્યો હતો. જે દસ્તુર દારાજ પાહલણુની તપાસ ઉપરથી ખરો હતો હતો. આ. રતનજી આંત્યાની ખાહેશ પાર પાડવાથી એવણુને નવસારીના બીજા અસલી વિચારનાઓની ખફીમાં

દસ્તુર બેહરામજીને હાથ ગઈ હતી, અને તેવણના મરણ પછી તેવણના વારસો દસ્તુરો મીનોચેહરજી અને તેહમુરજીને વારસામાં મળી હતી. આ મોતે બર કેતાખતે દસ્તુર તેહમુરજીના મરણ પછી કચરાની ટોપલીને હવાલે કરવામાં આવી હતી. પણ મુંબઈવાલા દસ્તુર દાકતર નમાસ્પજી મીનોચેહરજી એક વખતે નવસારી પધાર્યા તે વખતે એ કેતાખ પોતાની સાથે મુંબઈ લઈ ગયા, જે તેવણે ઈ. સ. ૧૮૮૬માં ઝોફફઈની બોહલયન લાઇબ્રરીને ભેટ આપી હતી. આ કેતાખને દાકતર મીલરે ઈ. સ. ૧૮૯૩માં ફોતોગ્રાફની મદદથી અસલ આકારમાં તેની ફેકસીમીલી પહેલવી તરજુમા સાથે છાપી બહાર પાડી હતી.

* એવણુના માતાજી નામે “ બાઈ ” ને પેટ સંવત ૧૭૫૫ ઈ. સ. ૧૬૯૬માં ખુરશેહજી હેશાઈ જનમ્યા. એ હેશાઈજીના ઘણીઆંણી રતનબાઈ નામે દોરડી ખાંતનના હતાં. એ હેશાઈજીની પેટી ભૂતી છે. તે બતાવતાં આ અદના લેખકનીજ પેટી પુરતો ખ્યાલ આપતો. શોરાખજી, મનચેરજી, ખરશેરજી, નવચોજ, મનચેરજી, ખરશેહજી, ટેહમુરજી, રસ્તમજી, હોમજી, ફરેહુન, રાણા, હોમા, માછીબાગ, ચાંઈચાં, વાઝા, આશા, ફરેહુન, હોમ, બહેમનીઆર, ખોરશેહ, બહેમનીઆર, ખુશમશતા, ખુશશતા, મોતદ, નેરીગાસંજ, ધવલ, શાહપુર, શહેરીઆર. એ પ્રમાણે ૨૮ પેઢી મળે છે.

આવું પડ્યું હતું, કેમકે તેઓ દેશીક વિચારના હોવાથી પ્રોટેસ્ટન્ટ વિચારને ધિક્કારનારા હતા. એવણે દીક્લીના શહેનશાહ મહમુદશાહ ઉપર, ફારસી જુબાનમાં એક અરજ કરી તેની દરબારમાં નાખલ થવાની ઉમેદવારી કરી હતી. આ અરજ વાંચી, પાદશાહ અને તેના દરબારીઓએ અરજદાર ફિલસુફને પારખી લીધો. મહમુદશાહે સુરતના નવાબ તેગબેગખાન ઉપર પાદશાહી ફરમાન મોકલી એવણને દીક્લી દરબારના મીર મૂનશીના ઓદ્દ ઉપર મોકલી આપવા ફરમાવ્યું. આ વખતે એવણ સુરત હતા. નવાબ તેગબેગખાનનો હુકમ મળતાંને વાર પોતાના ખાવાની જાણુવગર દીક્લી તરફ રવાના થયા. આશાજીને નવસારીમાં આવી ખમર થતાંજ, તેવણે એકદમ એવણની પૂઠે ભર્ય જઈ એવણને ધમકી આપી અને પાછા લઇ આવ્યા. ઈ. સ. ૧૭૧૬ માં ભર્યથી પાછા ફરવા પછી તુરતજ એવણે જરથોસ્તી મજહબ વીશે જુદી જુદી બાબતો ઉપર કેટલાક સવાલો ઇરાનના દસ્તુરો ઉપર લખી મોકલી તેઓની પાસેથી ખુલાસો માંગ્યો હતો, જેમાં રવાનને પદાંત બાંધવાનો સવાલ મુખ્ય હતો. આ સવાલો તથા જવાબો “ રવાયતે દસ્તુર નમારપ આશા ” ના નામથી આજે મશહુર છે. યુરોપમાં પ્રોફેસરો બોપ અને જરતુષ્ટ જેવા નામાંકીત વિદ્વાનોએ જબાનશનાસી (Comparative Philology) નો કાયદો અવસ્તાને છેક પછવાડેથી લાગુ કર્યો, પણ ખુદ હિન્દમાં ઘણા વરસ અગાઉ દસ્તુર નમારપજીને પોતાને એ કાયદાની માહિતી હતી. તેની સામેતીમાં એવણના સવાલોમાંની નીચલો ફકરો મલી આવે છે:- “ વ જુઝેરગાંને ઈન જાનેખ મઆનીએ આંત દર સંસકૃત કે એલમે ખરેહમન અસ્ત વ અકસર અલફાઝ વ એખાદત વ કવાનીને ઊ તઆલુક બ જંદ અવસ્તા દારદ. ”

અર્થ:- “ અને હાંના જુઝેરગોએ તેનો (પેહેલવીનો) સંસકૃત જુબાન, જે બ્રાહ્મણની વિદ્યા છે, તેમાં તરજુમો કર્યો છે, જે જુબાન તેના સજ્જો, રૂઢી, તથા વ્યાકરણમાં જંદ અવસ્તા સાથ તાલુકો રાખે છે. ” ઇરાન ખાતે મોકલેલા સવાલોના જવાબો આવી પુગે તેટલાં તો સુરતના જરથોસ્તીઓમાં રવાનને પદાંત બાંધવાની બાબદમાં મોટી તકરાર જાગી. તેઓએ નવસારીના દસ્તુરો ઉપર કાગળ લખી રવાનને પદાંત બાંધવું ‘યા નહીં’ તે વિષેનો ખુલાસો માંગ્યો હતો, જેના જવાબમાં દસ્તુર નમારપજી તથા બીજા દસ્તુરોએ તા. ૩ ૭ સપ્તેમ્બર

૧૭૨૧ ના પોતાના કાગળમાં લખી જણાવ્યું કે, રવાનને પદાંત બાંધવું રવા છે. * ત્યારબાદ થોડા દિવસમાં ધરાન ખાતેથી જવાબો આવ્યા પછી એવણને એ વીચાર ફેરવવો પડ્યો હતો, જેને માટે એવણને ઘણું ખમવું પડ્યું હતું. એવણ ઘણી મોતેબર વાચજીઓ કરતા હતા. એવણનો ૧ લો ફટવો એ હતો કે, રવાનના પગ લાંબા રાખવા, તથાપિ રવાનને પદાંત બાંધવું નહીં.

૨ જો ફટવો:—ગાંધીબારના દિવસો વરસના ચોક્કસ મહીનાઓ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેમ ગાંધીના દિવસો અસપ્તાહ મહીના સાથે તાલુકો રાખે છે. એવો ફટવો એવણે ગાંધીબારની આશીર્વાદ આધારે જાહેર કર્યો હતો.

૩ જો ફટવો:—મુકતાબના દિવસો ઉપર અશોધરોહરની આરાધના ૧૮) ને બદલે ૧૦) દિવસ કરવી સમ્ભવ છે. આ વીચાર એવણે “વાવીસાદ” ના આશીર્વાદ મધેના કરતા ઉપરથી જાહેર કર્યો હતો.

છેલ્લા એ ફટવાઓ પારસીઓમાં જાહેર કરનાર પહેલવહેલા દસ્તુર જમાસ્પષ્ટ હતા.

કેરમાન શહેરવાળા જણીતા ધરાની દસ્તુર જમાસ્પ વિશ્વાયતિની પધરામણી ઈ. સ. ૧૭૨૧ માં થઈ હતી. તે કેરમાની જમાસ્પ, આશ્વાનોશાકરા જમાસ્પના સવાસોના જવાબો પણ ધરાનથી નવસારી ખાતે લખાવ્યો હતો. તેમજ હોમસલી, પેહેલવી ફરવશી, નીરંગસ્તાંત, અને ખીજ કેટલીક નવુમને લગતી કેતાઓ હીદમાં પેહેલવહેલી લાવ્યો હતો. હજી સુરતમાં રવાનને પદાંત બાંધવાની તકરાર નરમ પડી નહીં. તેટલાં, આ ધરાંની દસ્તુરે એક ખીજ નવી તકરારને જન્મ આપ્યો. તેણે હિંદ તથા ધરાંનના જરથોસ્તીઓની મહિતાની ગણત્રિમાં એક મહિતાનો ફરક જણાવ્યો. આ વખતે જરથોસ્તીઓ જુની ચાલતી આવેલી ચીજને વળગી રહેલા હોવાથી નવી તકરાર ઉભી થાય તો ઘણાજ ઉશકેરાઈ જતા. અને તેથી સુરતના જરથોસ્તીઓમાં એ તકરાર પડ્યાં, જેમાંનું એક તકરાર ધરાંની દસ્તુરની પક્ષમાં રહ્યું. ક્રિસ્તાદ જમાસ્પ વિશ્વાયતિ અને એલા જમાસ્પ આશા વચ્ચે તકરારો થયા બાદ, નીચે મુજબ સમાધાન કર્યું. રવાનના પગ લાંબા રાખવાનો અને તેને પદાંત નહીં બાંધવાનો ફટવો જમાસ્પ આશાએ કબુલ રાખ્યો. જ્યારે જમાસ્પ વિશ્વાયતિએ નીચે જણાવેલી બાબદો મંજુર રાખી તે ઉપર

* પારસી પ્રકાશ સફ ૨૩ મે.

અમલ કરવા માંડ્યો હતો.

૧-નભાસ્પ વિલાયતીનું એવું મત હતું કે દસ્તુર તથા મેએટ્રે કોનો વીધેલા રાખવા જોઈએ, પણ દસ્તુર નભાસ્પએ તેને યજ્ઞ-શતેના ૪૫૫ માં હતો પેહેલો ફકરો સમજાવ્યાથી તેણે તુરંતજ પોતાના કાનમાંથી સુનાની કડી કઢાડી નાંખી હતી.

૨-નભાસ્પ વિલાયતી અરદીએહેસ્તયસ્તમાં “હાજિયમે બાજિએ” પદ હંમેશાં પઢતો હતો, પણ દસ્તુર નભાસ્પએ “હાજિયમ બજેએ” પદ કીધું, જે ઇરાંની દસ્તુરે કબુલ રાખી બાજવા માંડ્યું હતું. ત્યારબાદ દસ્તુર નભાસ્પએ સુરતના જરથોસ્તીઓમાં વાચન કરી રવાનને પદાન નહીં બાંધવાની મજબુત સીકારસ કરી, અને એ વાચનની અસર તેઓ ઉપર એ ઘર્ષ કે કેટલાક જરથોસ્તીઓ અને ખસુસ કરી રશતમ માણેક શેઠની આગાહે એ તરીકા ઉપર ચાલવાનો જાહેર એકરાર કર્યો. આથી એવણે બાણું ખમવું પડ્યું હતું. બ્યારે એવણે સાહેબે રવાનને પદાન નહીં બાંધવા વીશે ‘આઈ’ ખઈ છે એવી જાહેર વાચાન કરી, ત્યારે નવસારીની અનબુ-મન એવણે ઉપર અતીશય ક્રોધાયમાન થઈ, અને બ્યારે એવણે દુસ્તથી નવસારી પાછા આવ્યા, ત્યારે અત્રેના તમામ પારસી લોકો કિશકેરાઈને એવણના મકાન ઉપર હુકો લઈ જઈ એવણે ઉપર છુટાં ખઈ અને દેશનો મારો ચંકાવી કહેવા લાગ્યા કે, “જમ્માસ ! લે તાઈ ખઈ. જમ્માસ ! લે તાઈ ખઈ.” આથી પોતાના ઘરની બાહાર આવી એવણે ખુલાસો કર્યો કે “પેહેલાં મારોથી વીચાર પદા-નની તરફેણમાં હતો; પણ ઇરાંનથી આવેલા ખુલાસાથી હવે માહરી ખાતરી થઈ કે ગુજરેલાંને પદાંત બાંધવું રવા નહીં, એમ દીનતું ફર-માન હોવાથી મેં માહરો આગલો વીચાર ફેરવ્યો છે.” આ ખુલાસાથી પારસીઓ કાંઈ સંતોષ પામ્યા નહીં, અને એવણે ઉપર એટલો તો ધુન-રો થયો કે, ‘ટકાયું નહીં’; ત્યારે એવણે પોતાનું કીનતી કેતાબખાનું તથા ખીજો સરસામન ગાડાંમાં ભરી નવસારીથી ભરૂચ ચાલવા માંડ્યું. આ ખબર બ્યારે નવસારીમાં ફેલાઈ ત્યારે તેવણના તલગગારો, ભાઈઓ ફરામજી, રતનજી, તથા ફેરસારપજી માણેકજી અંત્યા તથા ખીજા કેટલાક જરથોસ્તીઓએ રાયનની નદી સુધી દોડી જઈ એવણને પાછા ફેરવવાની

*ખઈ=એટલે વાળખી એવો અર્થ થાય છે; તેમજ ખઈ=એટલે માથેનો માંગડો, જે મોઢો તથા મુસલમાનો પીશાબની પહરેડી વખતે વાપરે છે તે.

બહુ વ્યયે દોરેશ કરી. ફરોમજી આંત્યા રસ્તામાં આંડ પડ્યા, અને ફરમારખજી આંત્યા માડીના ખેલ છોડી નાંખી એવણને એ હાથે મજબુત પકડી ખેડા, બ્યારે રતનજી આંત્યા પોતાના ભાણેજ દેશાધ ખરશેદજી તેહમુરજીને સમજાવવા ગયા કે, “ હવે સઘળું ભુલી જઈ જમારખજીને પાછા લાવ્યે, નહીંતો ગામમાં સાઈ થશે નહીં. ” વિ. આ ઉપરથી દેશાધજીએ ખીજ આગેવાનો સાથ મસલહત કરી, અને વણકો રાયનની નદીપાર જઈ એવણને સમજાવી. દેશાધજી પાછા લાવ્યા, અને ત્યારપછી નવસારીની અનજીમન એવણની હેમાતી સુધી એવણ તરફ ખનદેસાની ખતાવા લાગી.

દસ્તુર જમારખ વિકાયતીના સમજાવ્યાથી સુરતાના એકજ પારશ્વી શેઠ ભાણેજી એકજ અરમાનીના દલાસે કદીમ રોજ માહ પઢવાની અને આફરીનગાન અને ખીજ કીયાઓમાં દીકરીતું નામ આપ સાથે લેવડાવવાની પેહેલ કલાડી હતી.

દસ્તુર જમારખ વિકાયતી તા. ૨૩ અક્ટોબર ૧૭૨૧ ને દીને ધરાન જયા પાછો ફર્યો તે વખતે પોતાના ચેલાં દસ્તુર જમારખજીને પેહેલની ફરવખી, અને નીરંગસ્તાનની કેતાખો ભેટ આપી ગયો હતો. આ કેતાખો હિંદમાં પહેલવહેલી દાખલ થયેલી હોવાને લીધે તેઓની નકલો કરી કરાવી તેઓને જુદા જુદા ભાગોમાં એવણે ફેલાવી હતી.

ખ. સ. ૧૭૩૮ માં દસ્તુર જમારખજીને પોલીઆ દેશાધ જીવણજી ભાણેજી સાથે રખીથવનની મીઅજદ માંડવાનો અને વારાદારની રખીથવન ઇજવાને લગતો વાંધો પડ્યો હતો, અને તેનો ફડચો ખુદ ગંગાજીરાવ ગાયકવાડે પોતે કરી આપ્યો હતો. ગંગાજીરાવે ખોરીઆલને દેહેરે ખીલા રોકાવી બડીઆલની શીશી તંગાવી ફરવરદીન મહીનાના અરદીખેહસ્ત રોજે ખપોરના ૧૨) કલાકથી તે અસપદાદ રોજની ઊશનગેહ સુધીના રાા) દલાડાદસ્તુર જમારખજીને ખસ કરી આપ્યા. જેથી રખીથવન ઇજવાનો અને તેની મીઅજદ માંડવાનો હક એ દસ્તુરજીની ઉતરતી ઓલાહો આજ સુધી ભોગવે છે.

જ્યારે ભગચાઓ પોતાના આગલાં લખાંપમાંની ૩એ ખેહેદીનેતે ત્માંના આશીરવાદ સારવા ઉભા રહે ત્યારે, ખેહેદીનો શત્રુવટને લીધે ઓખાને બદલે મટાકું, અને નાદખરને બદલે ઈટરડી સુંકી આશીરવાદ સારનારાઓને આપવા સુધીની હદે જતા, ત્યારે દેશાધ ખરશેદજી તેઓને આશીરવાદ સારવાનો હક રાખી તે મટાકું ને ઈટરડા પશ્ચ ખર

માં બાવલા ભમરાઓને સમજાવતા, અને જાભારપછી દસ્તુર તેને ટેકો આપનારી વાચનો કરતા. આમ થવાથી એહેલીનો ફરજના માર્ગો મોખા અને નાસ્તુર જ્ઞાની યુક્તા.

મરહૂમ દસ્તુર રક્ષતમજી માણેકજી મેહેરજીનાણાના વારેસો દસ્તુરે જ્ઞાનશેદજી અને શોહરાખજીએ પોતાની બાપીની મીલકતો વેંદેલી હોવા માટે પોતાના કિસ્તાદ દસ્તુર જાભારપછીને ક્ષેત્રના સવાદ કરાવ્યા હતા, અને એવણના સવાદી મુઠાદા કિપર રાજી રહી બન્ને જામજોએ મીલકતો વેંદેલી લીધી હતી. તેઓએ દસ્તુર જાભારપછીને કિસ્તાદી અને સવાદી હક દાખલ બેલખરી મધેના વજીરનો એક મ્યામો નગર કર્યો હતો. પહેલવી ફરવાળીની કેતાબ આ દસ્તુરજીને દસ્તુર જાભારપ વિધાયતિ તરફથી ભેટ મળવા અગાઉ શૈજગારના આફરીનગાનમાં “ યાવીસાદ ” પદનારા સાહિબો “ અસનાસનેમધે ” મુધી આવી ૩) અઢીમ વોહુ પદી કામ લેતા હતા, પણ મજકુર કેતાબને આધારે એવણે જાહેર કર્યું કે, “ અસનાસનેમધે ” સાથ “ અસાકિનામ ફરવાનામ ” નોખી કરદોપટે તો વાજખી છે. એવણનો એ વિચાર ખીનજોને પણ પસંદ પડવાથી તેઓએ તે સુજળ અમલ કરવા માંડ્યો તેમજ “ યાવીસાદ ” અને “ તાજીમીનમાને ” પદવાની તકરારમાં એવણનું એ મત હતું કે, “ ફરવરદેગાનમાં ૧૦ દહાડા શૈજગારની ખશતુમન સાથના આફરીનગાનમાં “ યાવીસાદ ” પદવા ફરમાવેલું છે, અને કિપકા ૧૦ દીવસ શીયાએ શૈજગારની ખશતુમનનું આફરીનગાન નહીં, પણ “ દો કરદેહ દહમ ” પદવું સજવાર છે. પણ “ દો કરદેહ દહમ ” નહીં, તે અરઝાફરવાળી ખશતુમન સાથ “ તાજીમીનમાને ” પદેતો વાજખી છે. એ મત તે વખતે નવસારીમાં વસતા સંજાણા મોમિદોએ કયુલ રાખી તે કિપર અમલ કરવા માંડ્યો, અને તેઓની ઓલાદો જે હાલ ઉદવાડમાં વસે છે તેઓ પણ હજુ મુધી એજ તરીકા કિપર ચાલે છે. ગાયકવાડ સરકારમાં પણ એવણને માન મળતું હતું. કહે છે કે ગંગાજીરાવ ગાયકવાડ એવણને ફરજગારના કાલણો અને કાલિઓ સાથ તકરાર કરવા બોલાવતા ત્યારે એવણને પોતાના જમણા હાથ કિપર અને દિવાનને ડાબા હાથ કિપર બેસાડતા હતા. એવણની કામેશ્વત કિપર પ્રસન્ન થઈ ગંગાજીરાવે એવણને દારસી અને હિંદી ખત લખવાનો અખત્યાર આપ્યો હતો, તેમજ મોહોર દાખવાની મોહરાંનાની વીંટી “ રકીમે દસ્તુર જાભારપ આશા ” ની નીશાન સાથની કરી આપી હતી. જ્યારે ગંગાજીરાવે

પોતાના ગાદીવારસ કેદારજીરાવના લગ્ન લુણ ગામમાં કીધાં, ત્યારે તેનું મુહુર્ત બેવા મારે બ્રાહ્મણોની મીઠલસમાં એવણુને પણ સામેલ કરી લગ્નનો દિવસ મુકરર કર્યો હતો.

એવણુ એક ખખરદાર દસ્તુર મોટા શીલમુદ્, નામીયા શાએર, અને અનજીમનતા એક આગેવાન હતા. એવણુના પોતાના દીકરાઓ ઉપરાંત ખીન્ન ઘણાક શાગેરદો હતા, જેમાં ઉદવાટેવાલા મરહુમ દસતુર ખરશે-દજી મહેરનોશજી સંજીયા, દસ્તુર નવરોજી સાપુરજી સંજીયા, અને દસતુર બરજોરજી રસતમજી સંજીયા મુખ્ય હતા. તેમજ મરહુમ દસતુરો જમશેદજી અને સોદરાજી રસતમજી મહેરજીરાણાના, એવણુ આગળ દીનદારી એલમ સિપયા હતા. ઘણાક મુસલમાનો અને બ્રાહ્મણોએ એવણુની શાગેરી કરી, અરમી, ફારશી, સંસ્કૃત અને જ્યોતિષ વિદ્યાની તાલીમ લીધી હતી.

એવણે “ દીવાને જમારપ ” નામની એક કેતાબ લખી છે; જે “ કવિતાઈ ખુશીમાં ફારસી મુસલમાન શાયરોની બરાબરી કરનારી અને એણેકે હકીકીના તલજગારોની જગાસા તૃપ્ત કરે તેવી છે. ” * એ શીવાએ એવણે પુષ્કળ ગજલો, મુખમમસો અને મોનામતો બોડીને, એક “ તબક્કેદ શાએર ” તરીકેની ગવાહીઓ પોતાની પાછળ મેલી ગયા છે. એ ઉપરાંત એવણુનો કેટલીક ચશ્તોનો પહેલવી અને ફારશીમાં કીધેલો તરજુમો અને સંસ્કૃતમાં બોડેલા શ્લોકો આજે પણ મોજુદ છે. મરણ વખતે એક ગંજલર કેતાબખાતું પોતાની પછવાડે મુકી મયા હતા; જેની હિંદ અને યુરોપમાં એક આવાજે તારીફ ગાવામાં આવે છે. ડા. હાઉએ તેની બહુ તારીફ કરી છે.

આ કેતાબખાનામાં પહેલવી પંદ નામે જરશોસ્ત, દસાતીર, પહેલવી મગશને અને વંદીદાદ, તથા નજુમ અને રમલને લગતી ઘણીક નાયાબ કેતાબો હતી.

આ વિદવાન દસ્તુરજી રોજ ૧૪ માહ ૧૦ શને ૧૧૨૨ ૫૦૬-જરદી તા. ૧૬ જુલાઈ ૧૭૫૩ ઈસવી ને દીને ૬૦) વરસની ઉંમરે * નવસારી મધે ખોખરી મોહલ્લામાં આવેલાં પોતાના મકાનમાં બહેશ્ત-નશીન થયા હતા.

* સત્યમિત્ર તા. ૨૫-૨-૧૮૯૪.

* આગળ આપણે પાન ૧૨૧ ઉપર જણાવી ગયા તેમ ઘણાઓ એવણુની મરણ વખતની ઉંમર ૫૬ વર્ષની ખાતે છે તે બરાબર જણાતી નથી.

૩-એરબદ નોશરવાન. દસ્તુર જમાશ્વ આશાને ચાર દીકરાઓ હતા. હેરબદ નોશરવાન, દસ્તુર જમશેદ, દસ્તુર મેહરામ, અને દસ્તુર રશતમ. પણ દીકરા હેરબદ નોશરવાન પોતાના બાવાજીની હેવાતીમાં મુન્બઈ હતા. એવણે ફારસીમાં પુણ્ડળ મળ્યો નેટેલી છે. બીજા બેટા જમશેદજીની નળુમની કેતાઓ ઉપરાંત, ઇ. સ. ૧૭૮૧ માં નવસારીથી મુંબઈ સુધી ડાકેલી પણ રસ્તેની મુસાફરીનો રસીકો અહેવાલ મુખ્ય છે. એવણે વીશે આપણે પાત્ર ૧૩૪ ઉપર કહી ગયા છીએ. ત્રીજા દીકરા દસ્તુર મહેરામ પણ પોતાના બાઈ દશતુર જમશેદની બરાબરનો એકામ ઝિખેલા હતા. એવણે નવસારીમાં હકીમના કાંધો કરતા હતા. ચોથા દીકરા દસ્તુર રશતમે નવસારીની અનળુમતમાં અરબી સદી સુધી દશતુરી બેઠક ભોગવી હતી. *

નાવર અરાતખની નવસારીની વડી દરેહમેહેર શિયાવ, ભગર પંથના અધોરનાનોથી બીજામ નાવર મરાતખ નહીં થઈ શકતા હોવાથી, તે આજ

મુંબઈમાં લાખલ કરવાની વારંવારની યોજના બાંગી પડ્યા પછી, મુંબઈવાળા પણ દસ્તુરજી પેશોતનજી બેરાંમજી શંભણાએ પોતાના તાબાનાં વાહાડયાજીવાળાં આતશબેરાંમ સાહેબમાં, અધોરનાનોના બચ્ચાને નાવર મરાતખ કરવાતું સાહસિક કામ માથે ઉઠાવ્યું. એ આતશબેરાંમ મથેના ભગ્યાં મોખેદો તેથી પોતાના બાપદાદાના હક ઉપર ત્રાપ પડતી ગણીને ઉશકેરાયા. વાહાડયાજીના આતશબેરાંમ થયા પછી ઘણે વરસે ભગ્યાંઓએ ત્યાંના મુતવલીઓને અરજ કરી હતી કે, નવસારીના આતશબેરાંમની આવકની માફક આ આતશબેરાંમની આવક પણ હમેને વેંહેંની આપો. મુતવલીઓએ કહ્યું કે, નવસારીની માફક અમારા આતશબેરાંમમાં પણ ભગ્યાં મોખેદોના દીકરાઓને નાવર મરાતખ કરો, નેઓ સાથે નવસારીના મોખેદો પાવ મેહેલનું કામ કરો, તો પછી તમારી માંગણી ઉપર ધ્યાન આપ્યો. ” તે પછી બે વાર લડાઈઓ ચાલી, તેનું ખ્યાત આગળ કરેલું છે. પછી ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં મુંબઈના ભગ્યાંઓએ એ આતશબેરાંમના ભોખનાં એકાં થયલાં નાણાં મેળવવાની મુંબઈની લાઈકાર્ટમાં ફરિયાદ માંડી. લાઈકાર્ટે ફરાવ નેદે લગભગ ભગ્યાંની તરફેણ નેવો કર્યો, પણ ફરાવમાં તે નાણાં મેળવવાની ગુચવણ

* આ હેવાલ લખવામાં મારા કાગલ મિત્ર મી. અરદેશખ ખરાદજી દસ્તુર જમાશ્વ આશાનાની કૃપા મદદ મળી છે, જે ઉપકારને પાત્ર છે.

નાંખી. અને આજલગી અને જમાનાઓ સુધી તે ખોરખે પડ્યાં. એ બાદ મુતવલીઓએ એ આતશખેરાંમની ૫૪ મા વરસની શાલગરેહ ઉપર પાછી ઉપલી માંગણી રજુ કરી, અને તે ભગવાં મેબેદોએ ન સ્વિકારતાં ઇ. સ. ૧૮૮૩ માં ત્યાંથી નિકળી ગયા. જ્યારે તેઓએ વાહાડયાછતા આતશખેરાંમની પાસેજ એક નવી અગ્યારી અને આતશખેરાંમ બનાવા માંડ્યાં (જે ઇ. સ. ૧૮૯૭ ની તા. ૧૭ અક્ટોબરે પરકાયા.*) (યારે વાહાડયાછવાળા મુઠ્ઠાઓએ નવસારીમાં એક નવી અગ્યારી ઇ. સ. ૧૮૮૮ માં બનાવી માંડી નાયબ દસ્તુર સેમે દસ્તુર રતનજી રસ્તમજી હાંગાને ઠરાવ્યા. નવસારીની ભગવાં અગ્યારીને તે સામે ગાયકવાડી અદાલતમાં ફરિયાદ માંડી, જેનો ત્રણ ત્રણ કોર્ટ કેસ ચાલી હજુ નિકાલ થયો નથી. એ કેસ ચાલતાં દરમ્યાનમાં બીજા અગ્યારીનાં બન્યા હતા. દેશાઈ ખરશેદજીના આતશખેરાંમ,* તેવજીના એકલાના બનાવેલા નથી પણ અગ્યારીમંતના છે, એવો બુટ્ટો કેટલીક ગમથી બાહાર પડ્યો, અને આતશખેરાંમના તાળાં તોડી પાતરે લઈ જવામાં આવ્યું. આ લખનારે નવી અગ્યારીના કેસમાં કેટલાક શાક્ષીદારોની શાક્ષી સામે એક હેન્ડબીજ કાઢ્યું, અને તેની સામે ઇશ્વરનો ઠરાવ કરવા અગ્યારીમંતની મીટીંગ થઈ, ત્યાં આતશખેરાંમ દેશાઈ ખરશેદજીના એકલાના નથી, અગ્યારીમંતના છે એવી મતલબના ચોપાંચાં વેહેંચાં. તે સામે આ લખનારે “આતશખેરાંમે દેશાઈ ખોરશેદ ” કાઢી, અને એવી રીતે આમણુ સામણુ ચોપાંચાં અને હેન્ડબીજો નીકળ્યાં હતાં. તેજ પ્રમાણુએ એ નવી અગ્યારીના

* તા. ૧૫-૧૦-૯૭ ના ઠાવજી આફ હન્ડીઆ તથા બોમ્બે ગેઝેટ, તથા તા. ૧૦-૧૦-૯૭ ના ક્યસરેહીંઠ, તથા તા. ૧૭-૧૦-૯૭ ના સત્યમિત્ર, તથા મુંબઈ સમાચાર અને જામે જનશહે વગેરે તમામ પત્રોમાં તથા એ અગ્યારીમંતની કમીટી તરફથી દસ્તુરજી જામારુપ મી. જામારુપ આશા વગેરે તરફથી જાહેર ખબરો માફતે એવી ખુશાકીયરી ખબર આપવામાં આવી, કે લગભગ “ ૧૨૦૦ વરસની હલત બાદ એના અગ્યારીમંતના આતશખેરાંમની સ્થાપના થઈ છે. ચાને ૧૨૦૦ વરસ પછી મુંબઈના એ એકલા આતશખેરાંમજી અગ્યારીમંતને પૈસે થયા છે.

* એ લાંબગડ પછી પણ શેઠ બ. બ. પટેલે ૧૮ મી સદીના પારશી ન્યાયાંગોનો વીચેના કાપણુમાં, તથા મી. પા. બ. દેશાઈએ તારીખે શાહાંને ઇરાનમાં, તથા દસ્તુર દારાબ પેશાતત શંભાણુએ “ ચેરાગે દાનેશ ” માં તથા “ દીનાએ મ્યુન્યુએ ખેરત ” માં વગેરે વગેરે કેકાણે દેશાઈ ખરશેદજીના આતશખેરાંમ તેવજીને એકલાને પૈસ પરકાયાવીસ પોતાની ખાત્રી મયલી જાહેર કરેલી છે.

કેસ મધેના ફટકાક શાક્ષિઓ સામે મીનોચેર હોમજી સાથની અંગુમને પોતાની સભાઓ બરી અને દરાવો કરી, તેના તકરારી નોંધાના ચોપાન્યાંઓ ૨૧. પી. એ. દાદાચાંદજીએ દાદયાં. એ વગેરે તકરારો અને જુએશો આ ત્રીજી લગાઈ દરમ્યાંન ચાલી હતી, અને એજ સંબંધે હવે કદાપિ ૪ થી અને છેવટની નાવર મરાઠાની લગાઈતો ધુ'ભાડો નીકળી, બરડો સળગી, એ જુનો કળ્યો દુર થવાનો સંભવ છે. અને વાદાડયાળના આતશખે-હરામમાં નહીં, તો હવે મુ'બકના નવા આતશખેરાંનમાં કદાચ નાવર મરાઠામ થાય એ બનવા ભોગ છે.

મીનોચેર હોમજી.

નવસારીના ભગરસાથના ચાંદા ફરેદુનની પોળમાંના માનકા વીકા. નાં કુટુંબના બન્ના પાંદાંનના એઓ એક સ્વતંત્ર વિચારના હિંમતવાન મોખેદ હતા. એરબદ પીરોજજી એદસજી દાદાચાંદજીએ ખાહાર પાડેલાં ચોપા-ન્યાંઓ ઉપરથી જણાય છે કે, એવણુ પોતે ભગરસાથના એક મોખેદ હતા. નવસારીની ભગરીઆઓની વડી ફરેહમેહેરમાં તેવણુ નાવર મ-રાતેજ થયા હતા. એ મનોચેરહોમજીએ વડી ફરેહમેહેરમાં ધણુ નાવરો શારેમાની નોંધ છે. પોતાના દીકરા આદરજીનો નાવર પોતેજ શારેમા છે, એટલુંજ નહીં પણ છુટા પડવાની દોઢ વરસ અગાઉ સં-વત ૧૭૪૦માં રોજ ૨૯ મા. ૭ ને રોજ એ. માણેક. એ. શોરાખ રાજુજીનો નાવર પોતે શારેમા છે. એટલે છે. વેર વડી ફરેહમેહેરમાં કામ કરેલું છે. અને ત્યાં પાવરેહલના નાનાં મોટાં કામો તેઓએ કર્યા હતાં. જેમ આપણે આગળ જણાવી આપ્યા તેમ, સંવત ૧૭૪૨ ના રોજ ૧૮ માહ ૧૧, તા. ૭મી સપ્ટેમ્બર ૧૬૮૬ ઇસવીને દીને, એટલે આગથી ૨૨૦ વરસની વાત ઉપર નવસારી ખાતે મોખેદો અને બેહુદીનો વચ્ચે મોટી મારામારી થઈ હતી. એ ઝગડામાંથી મનો-ચેરહોમજી પ્રખ્યાતીમાં આવ્યા, અને તેવણનો ટોળો જન્મ્યો. કમકે બેહુદીનોએ મનોચેરહોમજીમાંજ એક હિંમતવાન, સ્વતંત્ર, અને કદિ હટે નહીં એવો સાહસિક નર જોઈ લીધો, અને તેથી તેને પોતાની પક્ષમાં લઈ પોતાની બાજુ મળ્યુત કરી દીધી. તેવણે ભગરીઓથી અવાહીદી અગ્યારી સ્થાપિ, અને તેને વળગી રહેવાને

સંવત ૧૭૯૦ના રોજ ૧૧ માહ ૨ જાને દિવસે તે વખતનાં જાણીતાં બેહેદીન કુટુંબોના લગભગ ૯૬ બેહેદીન સાહેબો, જેમાં નામદાર સર જમશેદજી જીભાઈના વડીલો પણ હતા, તેઓએ સહી કરી એક લખત કર્યું. એ નર ક્યારે જન્મ્યા, અને ક્યારે ગુજ્યા તેનો ચોક્કસ દહાડો બાર જો કે મળતો નથી, તોપણ તેવણનો બો. મેહેરજીભાઈ સુરત્યાની નૈયતે નાવર થયાનો રોજ ૧૪ માહ ૭ સંવત ૧૬૯૮નો છે. તે વખતમાં ૧૫ વરસની ઉંમરે નાવર થયાનો સાધારણ નિયમ હતો. એટલે એવણ સંવત ૧૬૮૩માં જન્મેલા હોય. તે પ્રમાણે મણુતાં તેવણ ભગરસાથથી જ્યારે પોતાના ૩ બેટાઓ, જેઓ મોબેદીતું કામ કરતી ઉંમરના હતા, તેમને લઈને છુટા પડ્યા, ત્યારે તેવણની ઉંમર ૫૯ વરસની હોવી જોઈએ, અને આજે તેવણને થઈ ગયાને ૨૭૦ વરસ થયાં કહેવાય.

મેહેરજી ચાંદજી.

મેહેરજી ચાંદજી તે મેહેરજી રાનજી ચાંદજી, કકત્યા ખાંદાંનના મુળ પુરુષ, અને મહેશ્વરના મુળ પંથકી, તોખમે ભગરીઆ મોબેદ હતા. એવણ કાકા પાહલણની પોળમાં આવે છે. એટલે એવણની પેઢી ગણ્યે તો એ. મેહેરજી, એ. રાનજી, એ. ચાંદા, એ. પાહલણ, એ. બેદમન, એ. ચાંદના, એ. આંતા, એ. રાંણા, એ. કામદીન, એ. મો. બદ, એ. નરયોસ્ત, એ. (મોબદ) હોરમજીદીઆર, એ. રામીઆર, એ પ્રમાણે છે. મનોચેરહોમજી, ભગરીઆ સાથથી છુટા પડ્યા તે પેહેલાં પાંચ વરસ અગાઉ એટલે રોજ ૨૫ મા. ૯ સંવત ૧૭૩૭માં એવણ ગુજ્યા હતા. એ મોબેદ ઘણા દીનદાર અને પરહેજગાર હતા. આગળ આપણે કહ્યું છે તેમ, એવણના બેટાઓ બધાજ કંઈ મનોચેર હોમજી સાથે જોડાયા નોહતા, પણ તેવણના બેટાઓ બદમન અને પાહલણનો આપની પેઠેજ મીનોચેરહોમજીના છુટા પડવા આમમયના ગુજરી ગયા હતા. આજે પણ તમામ મહેશ્વર એવણના વંશજોનુંજ પંથક છે, તોપણ જાંદેરવાનતું ૩ દહાડાતું કામ, તથા નવજોત કરવાતું અને લગ્નના આશિરવાદ શારવાતું કામ આજે પણ ભગરીયાઓ કરે છે.*

* આ અને બીજી બધીક હકીકતો ચેરવદ મેહેરવાંનજી હોરમજી કક-

અંજીતા તવારીખ નવેશ મી. ર. પે. કરકરીવાના એવશ્ય વડના થાય છે.

પ્રખ્યાત મહેશરાઓ.

જીવણુજી કકુજી. ઉપરના જેવીજ એક દરેકટર મહેશ્વરમાં થઈ ગઈ છે. તરીઆની અટકના કીરકમ (મામ) ના મેહેલીન જીવણુજી કકુજી, ખીન માણુજી દેરશામ્પ, ખીન ચાં-દણદારામ, ગાયકવાડ સરકારનું નાકું સંભાળનાર એક ભગૈયા થઈ ગયા છે. વાંસદા અને ગાયકવાડ સરકારો વચ્ચે ચાલતી મારામારીમાં બીણોને ઉશકેરીને વારંવાર ગાયકવાડના પરગણાઓ વાંસદાવાળાઓ કુટાયતા, તે બીણોની સાથે એ જીવણુજી હંમેશાં લડતા અને નાંકું સાચવતા. એક વાર તે બીણોનો મારે થઈ પડેલો ઉપદ્રવ ટાળવા, ગાયકવાડે મહુવાના દેશાધીને જીવણુજીની સાથે ધાડ ઉપર જવા દરમાવ્યું. બાહાદુર જીવણુજી બીણોને પકડવા બીણોના રેહ્યાંચુવાળા ડાંગ જીલ્લાના તારપારા ગામ ઉપર ચડ્યા, ત્યાં કમઆએ વરસાદને લીધે તેમનો ઘર ગોળો ઈંટા પડી ગયાથી, તેવણુનું કાંઈ આવ્યું નહીં. છેવટે રોજ રૂપ માહ ૧૦ સંવત ૧૮૬૮ ને દિને એક બીણે છાપરામાં સંતાઈને દગાથી એવણુને તીર મારી ઘર કર્યા. મહુવાના દેશાધીનું લશકર પોતાના સરદારના મોહોટથી હારીખાઈને પાછું નાકું, અને બીણોએ ટુટી પડી જીવણુજીનું શીર છુટું પાડી, શીકામાં મુકી એક ઝાડ ઉપર લટકાવ્યું. પાછળથી જીવણુજીના મામા કુંવરજી રત્નમજી પરાગ ત્યાં ગયા, અને પોતાની કુનેહ સમજાવટથી કેટલુંક નાંકું બીણોને આપી તે ઘડ અને શીરનવસારી આંધી દોખમે અડાવ્યું. ઉપલી બાહાદુરીને સાથે જીવણુજીના દીકરાઓ બીખાજી અને શાપુરજીને ગાયકવાડ સરકારે સંવત ૧૮૬૮માં એક સનદ આપી. તે પ્રમાણે દાંડની બહી એક મુફત ગાત્રવાનો હક, તથા ૪ હોલ* જમીન એ બાહાદુર પારશીના ઇનામમાં પળે છે.

દયા, જેઓ મેહેરજી ચાંદજીની આલાદના છે, અને પોતાના ટોળાની તવારીખના એક અલ્લાસી અને એક બાહોશ ગ્રહસ્થ છે, તેઓએ પૂરી પાડી છે.

*૧૫ વિંધાનો એક હોલ કહેવાય છે, અને એ જમીન ૬૦ વિંધાં ગણાય છે.

ભાઈજી સાગર.

મલેશરના આગેવાન અકાબરો પૈકી ભાઈ-
જી સાગર એક મુખી હતા. એવણ એક
દિનદાર બેહેરીન હતા. કકડ્યાઓને મલેશરનું પંથક અપાવામાં એવણ
આગેવાન હતા. મોગલ સરકાર તરફથી એવણને આસાથી મળતી હ-
તી, અને સુરતના દરવાજામાં તેવણનું નામ આજે પણ મોજુદ છે. રોજ
૨૧ માહ ૭ સંવત ૧૭૮૦ ને દિને એવણ યુગ્યો હતા. મરહુમ માં-
જીકજી મુનશીના મોટાઓ હાલના મેસર્સ મેરવાનજી, પેશતનજી, અને
અનાજી મુનશીના ભાઈજીસાગર અપાવાના અપાવાના અપાવા થાય છે.

રામજી સાગર.

એ ભાઈજીસાગરના ભાઈ હતા. એવણ પણ
મલેશરની અંદુમનમાં વડા હતા. સુરતની
નવાખીમાં એવણ મોટા અમલદારી હોદ્દો ધરાવતા હતા. અને સુરતના
નવાખોના ધરમાં એવણને ઘણું માન હતું. મલેશરના પારશીઓના સં-
સારી કામો એવણની મુનશી અને લવાદીથી ચુકતાં હતાં. જે પ્રમાણે
આંગ્રાશાહે હિંદુ જેવી હાલતમાંથી પુષ્કળ પારશીઓને મુકત કર્યાં તે
પ્રમાણે, 'પોલીનજસે' વરસ રહીને સંવત ૧૭૮૦ માં રામજી સાગરની
ખાસ માંગણી અને મદદ ઉપરથી દેશાધિ પુરશેદજી ટેહમુલજીએ, પા-
છી હિંદુ જેવી હાલતે ગામડાંઓમાં અને રાનવાડાઓમાં વસ્તા ધણુક બે-
હેરીનેતે આ ઈજતથી ઓલાવીને નવસારીમાં જેમને સુદરેહ આપવાના
તેમને અપાવ્યા, અને કુરતી વીગેરે જેમની પાસે ન હતું તે આપી
પારશીપણામાં લાવ્યા હતા. એ ભાઈજી અને રામજીનું નામ પ્રખ્યાત થઈ
ગયું છે. તેઓની નસલ નીચે મુજબ છે:— રામજી, સાગર, બેહેરાંમ,
હાંચા, કામા, કડવા, પોમા, હાચા, વેજલ, યુ'આ, કેલા, અને કાંમદીન. એ-
ટલે સુધી તેઓની સેંકડો વરસ સુધીની પેઢી મળે છે. એ ખાંદાંનની
અસલ અટક તલાદી હતી, તે પછી મેહેતા થઈ છે. હાલના નવસારીના
ઓતરરી મેજસ્ટ્રેટ મી. પેશતનજી બદખેરજી મેહેતાના અપાવાના
અપાવાના અપાવા એ રામજી સાગર થાય છે, તથા મી. એદલજી નવરોજી
મેહેતા (ચીનાઈ) ના અપાવાના અપાવા અપાવા થાય છે. તેજ પ્રમાણે સર
જમશેદજીની પેઢી નીચે મુજબ છે:— જમશેદજી-જીભાઈ-ચાંનજીભાઈ-
વાજાજી-અને રાંમજી. વાજાજી સુધી સર ની પેઢીવાળા વાજાની અટ-
કના હતા, પણ તે અગાઉ તેઓ તત ની અટકના હતા. એ રાંમજી
રોજ ૧૪ માં ૪ સંવત ૧૭૮૨ માં યુગ્યો હતા.

જીવા આશા—મેહેદીન છતાં ધર્મ ધ્યાન ઉપર મન્યુત આસ્થામાં વખણાઈ ગયેલા નર એ જીવાજી આશાજી હતા. એવણુ રાતદિન અવસ્તા બણવામાં ગુન્નરતા હતા. એવણે સરકારી આશીસાની સામેનો હાલ “ જીવા આશાની વાડી ” ને નામે ઝાળખાતો મોટો વજ્રદેવ ધર્મ ખાતે કાઢેલો છે. અને ત્યાં મોટો કુવો બંધાવી દોરોને પાણી પીવાનો ખાસાડો બંધાવી તેની ઉપજના અમુક ભાગમાંથી તે ભરાવા માટે ધર્મખાતું કાઢી ગયા છે. અને તેજ જગા ઉપર હિંદુ, સોફાને માટે પાણી પીવાનું પરમ પણુ મંડાવી ગયા છે. કેમકે ગંદેવીની ચોકડી ને નામે ઝાળખાતી જગાએ થઇને પરદેશી મુસાફરો તે રસ્તેથી જ આવ કરતા હતા. એવણુ ૩ જ ગાથા રૂપેતોમદ અને સંવત ૧૮૮૭ માં ગુજ્યા છે.

નવરોજી શકલાતવાલા—નવસારીના નામવર મેટાઓમાં શેઠ નવરોજી દોરાબજી શકલાતવાળાનું નામ બાકીમાં રહ્યું છે. અત્રે રોજ ૨૪ માહ ૯. ૧૧૭૪ યજ્ઞદેવરદીમાં એઓ જન્મ્યા હતા. મુંબઈમાં એઓનો શકલાતનો વેપાર ચાલતો હતો. ત્યાં એક મુખ્ય શેઠના લેખે એવણુની આખર વિશેષ હતી. નવસારીથી મુંબઈ ગયલા તમામ નોશાકરાઓના તમામ જહોર કામોમાં એવણુનો કારસાજ હાથ હતોજ હતો. પોતે બહુ ધાર્મિક હોવાથી ધર્મના અનેક કૃતિની આગેવાની એણે કીધી છે. બાહોશી અને બુદ્ધિએ એવણુનામાં સારું ધર ક્યું હતું. રોજ ૧૫ માહ ૯ ૧૨૪૦ યજ્ઞદેવરદી (કે જે શાલમાં એવણુના મિત્ર શેઠ રસ્તમજી જ-મરોદજી જીજીભાઈ પણુ ગુજ્યા હતા) માં એઓ ગુજ્યા હતા.

નશરવાનજી તાતા—નવસારીના જાત મેહેનતથી વધેલા (Self-made men) પુષ્કળ નરોમાં એવણુ આપણું મુખ્ય ધ્યાન ખેંચે છે. તાતા ખાંદાનનાઓ પ્રથમનો નવસારીના દેશાઈના કારભારી ધૃત્યાદિ બીજી શેવાઓ ધમાન ધૃત્યારથી બજવામાં વખણાયેલા હતા. એજ તેઓની ધણી તરફની નિમકહલાશીનો જગતી જોત જેવો એક દાખલો આજે પણ નવસારીમાં યાદગાર રહ્યો છે. ગાયકવાડ સરકારની રંગ પંચમીની કચેરીની દરબારમાં કોષ કારણથી મોટાદેશાઈવાલા કોષથી પણુ જવાઈ શકાયું નહીં, જેથી જેમ બનવું તેમજ તેમ બીજી મેહકના ધણીની મેહેલી બેથવાની યાજી આવી. દાદાભાઈ તાતા નામના ખાસા ત્યાં હાજર હશે, તેમનાથી ધણી-દેશાઈની જગા આમ પુરાયલી જેમ દેખી શકાયું નહીં, અને આખમાં ખુન ચઢવાથી ધણી-દેશાઈની જગાએ પો-

તે જમ બેસા. મીઠાની હોળતોજમાં ખુનપર રસ ચઢ્યો. અને કહે છે કે ગાયકવાડની ગાદી ઉપરજ તે તાતાનું ખુન રેડાયું, અને ત્યાંજ મરણ પામ્યા. ખુનીને શોનગડના કિલ્લા ઉપર કેદ કર્યો. એવી નીમક-હલાલી એ ખાંદાને બતાવી નોકરી બજાવી હતી, પણ મી. લાયુસેરે કહે છે કે We are all the creatures of circumstances યાને આપણુ સર્વ પ્રાણી સંજોગને વશ છીએ, તેમજ એ ખાંદાનના આ નખીરા પણ જો. કે પ્રથમ તો બાપદાદાઓની માફક અત્રે સેવા બજાવતા હતા, તેણે એખીસીન્યાની ખુનખાર બ્રાહ્મમાં એઓના હાથમાં કેમીસરીએત ખાતું આવ્યું, અને તેમાંથી બતી અડકલ, કામ કરવાની કુતેહ, અને જોરાવર નશીબાને સંજોગે એવાતો ફાવી નીકળ્યા, કે આજને કાલ નોશારીના સ્વતઃ બનેલા પુરોષોમાં દોષ ક્ષતાની બાબદમાંતો સર જમશેદજીથી ઉતરતા એજ નોશાકરા ગણી શકાય. નવસારીના જેનરલ ફાંડમાં તથા બીજાં અનેક કામમાં એવણનો અગત્યનો હિસ્સો હતો. તેના કરતાં પણ નોશારીના પારશીઓને બેહુસ્તમાં જવાને પ્રથમ જો ચોખામાં રહેવું પડે તે સુદરચોખી, યાને દોખમું બંધાવાતું પુન્ય હાંશલ કર્યું. ઘરડાંખાખાં પ્રથમ “ બાબાવાલાંમાં જમજો ત્યારે સુખી ” એમ બોલતાં હતાં, તે હવે “ તાતા વાજામાં પડ્યે ત્યારે સુખી ” એમ બોલવા લાગ્યાં છે. અખુટ પુંજ મુંકી, અચુક કામો કરી, અમુલ્ય નામ રાખી ૬૪ વરસની ઉમરે તા. ૨૬ જાનેવારી ૧૮૮૬ને દિને એઓ ગુજર્થા હતા. અત્રેની જંદ મદ્રેસા એઓ એ સ્થાપેલી છે. એના અસલ મૂળમાંથી બસોલા કામેલ એરવદો તરીકે દસ્તુર હોરમજી ફરદુનજી મહેરજી રાણા, એરવદ ખુ. એ. પાવડી, અને નાગપોરવાલા દસ્તુર એદલાજી કાવજી કાંગા વી. બાહાર પડ્યા છે.

બાવાજી દેશાઈ—દેશાઈ ખાંદાનમાં સ્વતંત્ર વિચારના અને ફારશી આલેખ શેઠ બરજેરજી પાલજીજી દેશાઈ ઉર્ફે “ બાવાજી દેશાઈ ” નવસારીમાં જાણીતા થઈ ગયા છે. ફારસી ભાષાના જ્ઞાનમાં પ્રવિણ હતા. ફારશીખતપત્રો લખવા વાંચવામાં પોતાના બંનેવી દેશાઈ જમશેદજીજી દેહમુલજી, ઉર્ફે “ બરજેરમ સાહેબ ” ના જેવાજ કામેલ હતા. લક્ષમજીહોલ, લાઇએરી, જેનરલ ફાંડ, હાઈસ્કુલ વગેરેમાં, કોષમાં સેક્રેટરી, તો કોષમાં ખજાનચી લેખે એવણનું પગલું હતું જ હતું. નવસારીના જાહેર કામોમાં એવણ એક આગેવાન હતા. સ્વભાવે ભોળા અને સ્વરૂપે સુદર હતા. ૭૪ વરસની ઉમરે રોજ ૨૮ માહર સંવત ૧૪૪૫ની

છેક આખરીએ ગુજ્યા હતા. અંબુમનની ફેહરેસ્તમાં પોતાનું નામ યાદગાર રાખવા જેવાં કામો કરેલાં હોવાથી, હજુ પણ જે તેમ સાચ તો નામનાશય ગણાશે નહીં. એઓએ પોતાના બેટા મી. પાલણજી જેઓ પણ એક નોશાકરાજ છે, અને રાસ્તગોષ્ઠતરના સખઝીટર તથા દૂરેએલમના અધિપતિનો માનભર્યો હોયે છે, તેઓ સાથે મળીને “તમારીએ સા. સોન્ધાન” નામનું અમલનું પુસ્તક આકાર પાડ્યું હતું. તેમજ “તવારીએ હખામન્યાન” માં એવળુનો દુરાઝસ્ત લખાયેલો હતો. એવળુ પોતા પાછળ ૪ કામેલ બેટાઓ સુકી ગયા છે, જેઓમાંના વડા મી. હોરમજીને પોતાના એલગનો તમામ વારસો આપી ગયા છે.

દોશાબાઈ દેશાઈ— નવસારીના દેશાઈ ખાંદાનમાં હુસ્યાર નર લેખે મરહુમ દોશાબાઈ બમનજી દેશાઈ જન્મ્યા હતા. રોજ ૨૬ માહ ૭ ૧૧૮૮ યજ્ઞે. માં જન્મી. તા. ૨૯ એપ્રિલ ૧૮૪૨ માં ૭૫ વરસની વયે ગુજ્યા. દેશાઈઓનું કેટલુંક વતન ૧૯૦૬ ના સાલમાં ફરી જન્મ થયલું તેનો એવળુ ૧૯૧૭ ના સાલમાં દેશાઈ જમાસ્પજી ખરશેદજી (જેવળુના નામે જની મશાલની આશામી ગાયકવાડ સરકારે ફરી આપીછે) ની સાથે ખુલાસો કરાવી લાગ્યા હતા. અને તેજ વખતે નવસારીની મામલત પણ દેશાઈ ધરાંનાને ફરીથી મળી હતી. અને નવસારી કસબાની વમુલાતનું તથા મામલતનું એઓએ પણ કેટલોક વખત સુધી કામ કર્યું હતું. દેશાઈ જમાસ્પજીની માફકજ જેકે એવળુ વડા દેશાઈની ગાદીએ આવવા પામ્યા તોહતા તોપણ, અંબુમનની ફેહરેસ્તમાં એવળુનું પણ નામ લેવાય છે.

ગારડાજીઓ— શેઠ રસ્તમજી નવસારીના ગારડા, જેઓ નવસારીના જાત મેહેનતથી વધેલા એક શેઠ હતા, તેઓના બેટાઓ જમાસ્પજી તથા બરજોરજી પણ બાપના જેવાજ પ્રખ્યાત શેઠો અત્રે થઈ ગયા છે. જમાસ્પજી ગારડાજી નવસારીમાં કેળવણીના કામમાં તથા અંબુમનને લગતાં ફોટાના કામમાં ઘણી આગેવાની લીધી હતી. તેજ પ્રમાણે શેઠ બરજોરજીએ અત્રેના રેલે જાહેર કામોમાં પોતાનો હિસ્સો મરણ સુધી આપ્યો હતો. જમાસ્પજી ૧૯૩૮ના સાલમાં અને શેઠ બરજોરજી ૫૮ વરસની વયે ઇ. સ. ૧૯૯૭માં ગુજ્યા હતા. બન્ને બાઈઓએ લોકપ્રિયતા મેળવી નવસારી નામને દેશપ્રદેશ ઓળખાવી ગયા છે. દેશપ્રદેશથી આવતા પારશી પરોણાઓ માટે એવળુનું ઘર એક મેજવાનખાનું જેવું હતું.

નવરંગ નવસારી.

નવરંગ એક સુરંગ અને સુંદર શબ્દ છે. પણ નવસારી માટે તે આખા દેશ પડતો છે. નવરંગનો અર્થ નવે રંગ કરવા સાથે ૯ રંગવાનો અર્થ વધારે બંધાયેલો છે. નવસારીમાં ઘણી ચીજો ૯ ના આંકડા ઉપર છે. નવસરેહ અને નવસૈયદો વીશે તો આપણે કહી આવ્યા છીએ. નવસારીના આપણે જે અર્થો કરી આવ્યા તે હજુ જાણે આજે હોય તેમ, સંસ્કૃત નવ સર ઉપરથી નવસારી નામ પડ્યાનું પણ જણાવામાં આવે છે. સંસ્કૃત નવ = ૯; અને સર = તળાવ. તે ઉપરથી ૯ તળાવવાળું શહેર, તે ઉપરથી નવસરી કેહેવાય છે, એમ કહે છે,* આ શહેરમાં પ્રથમથી ૯ તળાવો છે. ૧-કુંડુ. ૨-શરખતુ. ૩-ગાંગડયુ અથવા વાગળ્યું (જે જુના થાણાના ખામની પુર્વે આવેલું છે.) ૪-નાગતલાવડી. ૫-કાલ્યાવાડીવાળું. (ચોકીની પાછળનું.) ૬-તરાડિતાવાળું. ૭-બેશાડખાડાવાળું. ૮-વેરાવળવાળું. (વેરાવળની પુર્વે) અને ૯-માલી વાડીવાળું. (વેરાવળ જતાં પશ્ચિમે.) એ પ્રમાણે ૯ તળાવ છે. એ પૈકી કેટલાંક સુકાઈને પુરાઈ જવા આવ્યાં છે.

વળી નવસારીથી બાહાર ગામ જવાના નવનાંકાં યાને નવ રસ્તા છે. ૧-જલાલપોર જવાનું નાંકું. ૨-ગણદેવીની ચોકી (યાને ગણદેવી જવાનો “ દશેરા ટેકડી ” ને નામે ઓળખાતો ભાગ (લુનશીકુઈની પાછળનો.) ૩-ગણદેવી જવાનો બીજો ફાટો લુનશીકુઈની આગળનો કાગદીવાડના નાકાને નામે ઓળખાતો રસ્તો. ૪-સુરત જવાનું બેશાડખાડાવાળું નાંકું. ૫-કાલ્યાવાડીનું. ૬-વીરાવળવાળું. ૭-આશાપુરી ત-

* ઇમ્પીયલ ગેઝેટીઅર ઉપરથી તારીખે શાહાને ઈરાનમાં નવસારીનું નામ ઈ. સ. ૧૫૦ માં “ નરસીપા ” હતું, એમ પ્રખ્યાત ભુગોળ શાસ્ત્ર ટોલેમીના નકશા ને આધારે જણાવામાં આવ્યું છે. આપણે કદાપિ કબુલ કર્યે, કે નરસીપા તેજ નવસારી હશે, કેમકે નવસારીના અક્ષાંશ રેખાંશ નરસીપાને મળતા આવે છે, તો જોકે તે વખતે નવસારીની હદ ઘણીજ મોટી લંબાયલી હોવી જોઈએ; પણ તે ઉપરથી એમ નથી કરતું કે નવસારી નામ નરસીપા ઉપરથી પડેલું છે. નવસારીના આગળ જુદાં જુદાં ૬-૭ નામે હતાં, તેમ વળી તેની આગમ્ય એ ભુમીનું “ નરસીપા ” નામ હોય, પણ તે શબ્દ ઉપરથી નવસારી થયું નથી. બ્રીગ્સ સીડીક ઓફ ગુજરાતથી વધારે જુલાસો થાય છે.

રકતું. ૮-સુરત જવાતું દાંડીવળવાતું. અને ૯-કાછીઆવાડીવાળું. એ પ્રમાણે નવસારીના નવ નાંકો યાને નવ ભાગળ ગણાયલાં છે.

વળી નવસારીના નવ ખતર ગણાય છે. જેમાંના ઘણુંકતો હાલ ઉડી ગયલાં છે. ૧-હાલના કુંભારવાડમાં પટવાવાડને નામે ઓળખાતું અસલમાં ખતર હતું; જે તે વેળાએ મોટું ખતર ગણાતું (ઉડી ગયું છે.) ૨-હાલનું મોટું ખતર અથવા ગદવરાવે ગદે કરેલું “ ગદવ ખતર ” (હાલ છે.) ૩-પાંચ, હાટડીનું ખતર (હાલ છે.) ૪-શાંણવાડના મોચીવાડ આગળનું જુલાવાડવાળું ખતર. (જેનો કંઈક ભાગ હજી છે.) ૫-તરાવતાનું ખતર (હાલ છે.) ૬-કાઠારવાડનું ખતર (હાલ છે.) ૭-મોલવાડનું ખતર (અગાઉનો મોટું ખતર હતું, હાલ ત્યાં અનાજ શિવાય પીગડું વેચાતું નથી.) ૮-ફનેહખાંનના કુવા આગળનું શતાપીરનું ખતર (હાલ થોડુંક રહેલું છે.) અને ૯- ખત્રીવાડનું ખતર (હાલ કંઈક નિશાન છે.) એ પ્રમાણે નવસારીના “ નવ ખતર ” ગણાયલાં છે. વળી કોઈ તો નવસારીના અસલ ૧૪ ખતર હોવાનું જણાવે છે.

વળી “ નવ દાળી વડ ” ને લીધે નવસારી વખણાયલી છે. આ-શાપુરીના મંદીરમાં એક મંદવર વડનું ઝાડ છે, જેના ઉપરથી જુદા જુદા અને છુટા છુટા પીગ નવ વડ એકજ દડ ઉપરથી ઉગેલા છે, જેની માતતા વડીક ક્ષેત્રાય છે. અને એ વડમંડળ જોવા લાયક છે.

આખકારી સીરટમ.

આખકારી શબ્દ અજ્ઞ નેવી ખુદરતી બનાવતથી બનેલો છે. આગળતો નવસારીમાં એ શબ્દની પણ હરતી નોદતી. એ શબ્દ ફારશી ભાષાનો ગણો, કે સંસ્કૃત ભાષાનો ગણો, તો તે એકના છુટા છુટા તેમજ સામઠા અર્થો એકજ તરોદના અને એકજ શબ્દના છે. ફારશી આખ = યાને પાણી; અને કારી = કરવન કરવું તે ઉપરથી કાર શબ્દ થયો, અને તેનો કારી થયો, યાને કે પાણીને ગરમી લગાડી જતરથી ગાળવાનું કામ કરવાની રીત. સંસ્કૃત પ્રમાણે અપ્ = પાણી; અને કર્ = કરવું તે ઉપરથી પાણીને જતરથી ખેંચવાનું કરવાનું કામ. સુબળ આખકારી, આપકારી, કે અપકારી એ બધા શબ્દ એકના એક છે.

આગળતો કતે કતે દાર ગાળવાની ભઠ્ઠીઓ હતી, અને જેને
જેમ ગમે તેમ પોતપોતાને માટે મણના મણ દાર, વગર ફી ભરવે ધર
આગળગાળી જેમ ગમે તેમ અનેજેવો સોજો ગમે એવો મન માનતો.
દાર પીવાનો મળતો. તે ધરગતુ ભઠ્ઠીઓમાં દાર ગળાતો, બો-
કરા કપાતા, અને ત્યાંજ ગોળા, ધાંચી વગેરેની જીઆફતો ચાલતી હતી.
ત્રણ રૂપૈયામાં સોજો મસાલાનો મણ દાર પીવા મળતો. કેટલી વ-
સાંછાં જેવાંકે દાર, તાડી, માંગ, ગાંજો, એ વસ્તુઓ ઉપર કાંઈ કર
કે નપતો કે જકાત જેવું અસલ નોહતું. નવસારીમાં અશીષુ તો જુજ
આવતું હતું, અને તેના ઉપર કર પશુ જુજ હતો. લોકો સસતાં સોજાં
મવડાં મળે તે ચોખા ઘાળની માફક ભરી રાખતાં, અને પોત પોતાના
કતા ઉપર તે ગળાવી લાવતા. વરસોનો જુનો દાર ભરી રાખવાનો
ચાલ હતો. ઘણા મોહોલાઓમાં તો મવડાંના પાણીની ગલીચીઓ ન્તરીજ
રહેતી. તાડીતો જાણે કુવામાંથી પાણી કાઢી લાવવાનું હોય, તેમ સૈ
સૌ પોત પોતાની જગાઓમાંથી તાડી કાઢી લાવી પીતા. વળી ઘણાંકો
તો પોતાના ધરના ખપજોગી તાડી નીકળે એવી ખજુરી પો-
તાને પાછળે ખાર રાખતા. તાડી અને કોદરા કે વાળની જીઆફતો
હલકી વર્ણના હિંદુઓમાં નિરોપ હતી. દારના પીંડાંઓ પણ હતાં. અને
દુખળા, નરડા, કોળી, વગેરે વર્ણોનો તે વેળાનો રાજ તે પીંડાંદારજ
હતો. તે પીંડાંદાર ગામમાં ગણે માણસ ગણાતો. ગોલા ધાંચીઓ સૌ ધર-
સંસારકે ન્યાતીના કળ્યા માટે પીંડાંદારની સલાહ અને લવાદી ઉપર ખુશ
રહેતા. આજેયણ મહાગદેવ જેવી રાની જગાઓ ઉપર પારશી પીંડાંદારો
એવી હાકમી ભોગવે છે. તેઓ કારાવની ગુજારને સજ્જ વટીક કરે.
હીદોળા ઉપર પીંડાંદાર હીંચકા ખાતો બેશે, અને આસપાસ તે ગરીબ
લોકો “ અનજાય ” કરાવા ગોળ ચકરકું વળીને બેશે, અને પીંડાંદાર
રાજ “ અનજાય ” કરે ! તે વેળાએ નવસારીમાં વખણાયલો સુરતી
દાર લાવવાની ચાલ હતી. ગોલાખ, એલચી, કાળસાં, વરીઆળી, દરાખ,
વગેરેનો દાર તે મસાલાનો ગણાતો. તે વેળાએ નવો દાર કોષ પીતા
નોહોતા, પણ જુનો પીંડો અને નવો ગાળેલો ભરી બેસે. દાર રા. ૩
થી ૩૫ માં સોજો મણ મળતો, અને તાડી તો રા. ૧ ની ૮ થી ૧૨
મણ સુધી મળતી ! દુકાનમાં તો ગરીબ ગુરખાં બે પૈસાની તાડી પીને
આખાં કુડુંબનું ગુજરાંન ચલાવતાં. તાડીનો તકવો અનામના જેટલો
તે વખતે હતો. જરા વળી પૈસાવાળાઓતો આડે દહાડે નીરો કરાવતા.

ખજુરાં દર એક વરસને અંતરે છેલ્લામાં આવતાં. ખજુરીના રસમાં ખાંડ એકથી ભેળાને વગર કેદની પીવામાં આવતી સરખતના જેવી જે ચીજ તેનીરાછે. ઇ. સ. ૧૮૭૮ માં નવસારીમાં દારૂ તાડીના ઇન્જન-રાની આપકારી સીસ્ટમ નીકળી, તાડી દારૂ ઉપર કર પેડે. તાડીના લેશનવાળા થયા. શેહેરના દરેક ખજુરાં ઉપર સરકારે કર નાંખ્યો. વળી તે ઉપર ચઢાઈ થઈ “ એક ” ને નામે ખજુરાં ઉપર દર વધીને ચઢા ચઢી ચાલી. તાડી વેચવાના લેશન (લાઇસન્સ) હરાજથી અપાવા લાગ્યાં. તે ઉપર દર વરસ વધારો થઈ સરકારને ફાયદો થતો ગયો. અને ખજુરાંના માલેકને રૂ. ૧ થી ૨ સુધી મળે છે. સરકારને તે કરતાં પણ વધારે મળે છે. છેલ્લાં ૭ વરસથી સરકારનો દર વધી ગયો છે. અને રૂપૈયાની મણુથી સવામણુ તાડી મળે છે. અને મોંઘી ચીજમાં હગાઈ તો હોયજ, એટલે તેમાં પાણી ભેળવાતો કુચાલ ચાલે છે. અને તે પણ અસલના જેવી સડકઈ મળતી નથી. ખજુરાંના માલેકને ખજુરાંને જેટલું મળે છે, તેથી ચારગણું સરકારને મળે છે, અને ૨૦ વરસ ઉપર રૂ. ૧ ની ૮-૯ મણુ તાડી પીનારાઓ તે રૂપીએ મણુ પીએ છે. કેટલીક મોસમમાંતો હુધના કરતાં જાડે લાવથી તાડી મળે છે. અગાઉ તો એક બે પૈસા આપ્યા કે તાડીવાળો કહે કે, જા પીવાય તેટલી પીજો ! આજે સરકારને કેફી વસાંણાંમાં દેશી દારૂની રૂ. ૪૭૦૦૦૦ ની, તાડીની રૂ. ૯૦૦૦૦ ની, તથા વીલાયતી દારૂની લાઇસન્સ ફોની રૂ. ૨૩૫ ની, તથા સ્પીરીટ ગાળવા દેવાની ડ્યુટીની રૂ. ૧૬૦ ની, તથા ઝેરી કેફી વસ્તુની રૂ. ૨૦૫૦ ની, તથા અફીણુ વગેરેની રૂ. ૨૦ થી ૨૫ હજાર સુધીની ઉપર વરસ દહાડે થઈ છે ! ૨૩૪૭૪૨ ગ્યાલન સુધી નવસારી સદર ફડતી ડીસ્ટીલરીમાં ગળાય છે, અને આખા પ્રાંતમાં ૫૧૩૨૮૬ ગ્યાલન સુધી ગળાય છે. તે પૈકી ૩૧૯૭૪૫ સુધી ઇન્જનદાર વેચાતો લે છે. આખા પ્રાંતમાં દર વરસે ૪૭૮૩૩૨ ગ્યાલન સુધી દારૂ પીવાય છે. નવસારી પ્રાંતની ૩૧૯૪૪૩ માણુસની વસ્તીમાં દર માણુસ દીઠ દોઢ ગ્યાલન દારૂ વરસમાં ખપે છે. પણ પીનારો વર્ગ અર્ધો અર્ધ જેટલો હોય છે, એટલે દર માણુસદીઠ ૩ ગ્યાલન યાને પોણા મણુ દારૂથી ઉપરની રાસ આવવા જાય છે.

શ્રીટીશ હદ પૈકી સુરતથી નવસારીની હદના વરીઆવ, જીઆવ, ગમેણી, એ ટેકાંણાંએએ જેમ દારૂ લાવવામાં આવે છે, તેમ નવસારી થી શ્રીટીશ હદમાં કશાએ મોતા તાલુકે આરડોલી વગેરે ટેકાંણે જાય છે.

તલ નવસારીમાં વેલાતી દારૂની ૪ અને ખીલીમોરામાં ૧ મળી આખા પ્રાંતમાં વેલાતી દારૂની ૫ ટુકાનો છે. આમકારીના ગુન્હા દરશાલ ૧૩૧ સૂધી થાય છે. ૨૫ પુરૂષ અંદરનો દારૂ જાહેમાં જાહે ૪ આને શેર વેચાય છે. અને તાડી કમીમાં કમી ૪ પૈએ શેર તથા જાહેમાં જાહે ૫ પૈએ શેર વેચવા કરાવેલું છે. દારૂની ટુકાનો નવસારી તાલુકામાં ૩૫ છે, અને તે મળી આખા પ્રાંતમાં ૩૨૬ ચાલુ છે, તે જોડે ૪૫૫ ટુકાનો ઉંઘાડવા કરાવ છે, જનુરું ઉપરના ટેક્ષના સરકારને માત્ર નવસારી તાલુકાનાજ રૂ. ૧૬૭૫૧ અને આખા પ્રાંતના રૂ. ૪૬૦૦૦ સૂધી આજે ઉપજે છે અશીશુની ટુકાનો આખા પ્રાંતમાં ૩૨ છે. અશીશુખાતું ઇ. સ. ૧૮૮૧ થી શરૂ થયું છે.

એ સઘળાં ઉપરથી નવસારી પ્રાંતમાં કેફીપીણું કેટલું છે, તેનો સામટો ખ્યાલ થશે. પ્રથમ દારૂ તાડીનો ઇન્જરો સુરતવાલા શેઠ બેન્જનજી ખરશેદજી દુમશ્યાએ દર વર્ષે રૂ. ૧૦૦૦૦૦ થી રાખેલો, તે ૧૫ વરસમાં તે વધીને પાંચ ઘણો થઈ ગયો છે. તે ઉપરથીજ કેફીપીણું વીશે વિચાર કરવાનો છે. તોપણ આપણું ગાયકવાડી રાજ “ધરમ રાજ” અથવા સર. ડી. માધવરાવના બેલોમાં Dominion of Chattrany માં ધરમ એટલે દાન અને ધરમ એટલે દીનધર્માન ઉપર કેટલું બંધું ધ્યાન આપાય છે, તેનો એટલોજ દાખલો બસ થશે, કે નવસારી ના પારશીઓની અરજ ઉપરથી તેઓને મોટેજ સરકારે એક ખાસ કાયદો કરેલો છે, કે પારશીઓને પોતાના ધર્મ ક્રિયામાં વાપરવા સારૂ ચોખ્ખો દારૂ પોતાને હાથે ગાળી લઈ જવાની છુટ છે. આ હકનું રક્ષણ, હિંમતનું હથિયાર અને ખંતનું પુતળું એવો મરહુમ નર બેહદીન હોરમજી આશાજી હવાલદાર, મરતી ઘડી સુધી કરતો હતો. તેના રૂઢ ઉપર હજાર દરદ હોળો. તેના મરણ સાથે તેની જાહેર હિંમતનો વારસો પોતે સાથે લઈ ગયો છે.

વરિયાવ બેહદીનોનું પરવ.

જે પ્રમાણે ભરૂચના પારશીઓ “ હોમાજીની બાજ ” કરે છે, તથા નવસારીના મોટે ફલ્ચેના પારશીઓ સંકટમાંથી બચવાથી મેહેરજી રાંછાની તથા ખરશેદજી દેશાઈની બાજ કરે છે, તથા પુણ્યભાવથી ન-

વસારીમાં ખોદાતા ઘણા કુવાઓ ખોદતાં, અરશેદછ દેશાઈ કે મેહેરજી-
રાણાના નામથી કોદાલી મારે છે, તેજ પ્રમાણે નવસારીના મહેશર કસ્યેના
તમામ બહેદીનોમાં જુના વખતથી “ વરિયાવા બહેદીનોના પરબ ”
ને નામે એક તેહેવાર પારણી રોજ રૂપ મો સાહ રૂ જા તે દીને ઘણા
માન સાથ પાળવામાં આવે છે. તેઓ વરિયાવ બહેદીનોની ખાજ, જસન
વિગેરે કિયાઓ કરતાં આવેલાં છે. ઘણા મહેશરોંઓ પોતાને ઘર છુટી
છુટી બાજ કરે છે, અને જેમનાથી બનતું નથી, તેઓ અંજુમનમાં
સામેલ થઈ ભાગ લે છે. જુનસીકુઈના પૂર્વ ભાગમાં “ દશેરા રેકડી ”
ને નામે ઝોળખાતી જગા આગળ, “ ધંબારી વડ ” ને નામે મહેશરના
બહેદીનોની એક જગા આવેલી છે. જે જગા, આગઉ તેા મહેશર કસ્યેની
મેહેરજીશો મળવાનું અને ભેગા મળવાનું એક મુખ્ય મથક હતું. આને
પણ નવા વરસની હમાજેર લેવા માટે ત્યાં તેઓ ભેગા મળે છે. કાંઈપણ
કરાવ કરવાના હોય, તેા ત્યાં જઈને ભેગા મળતા. ત્યાંજ આનેપણ ઉપજુ
પરબ ધામધુમથી તેઓ પાળે છે. એ જગા મહેશરની અંજુમનની
રાસની છે, અને ધાસ ઉગવાની તે જગા છે. ત્યાં એક જાંતવર વડનું
ઝાડ છે. જેની નીચે મહેશરવાળા સાહેબો પોતાના બહેર ધંબારના જ-
શનો અને ખાણી પીણી કરતા હોવાથી તે વડને “ ધંબારો વડ ” કહે
છે. એ જગા આશરે ૧૨ વીંધાં ઝેટલી વિચાળ છે. અને તેના ઉપર
અત્રેના મુજલમાનભાઈઓએ એક વાર દાવો ઉઠાવ્યો હતો, કે મોગદાર્થ
વખતથી એ જગા તેઓની છે. પરંતુ મહેશરવાળાઓએ ખાદ ભીડીને
તે પોતાની કદીમથી ચાલતી આવેલી સિદ્ધ કરી હતી. તેજ પ્રમાણે
ગાયકવાડ સરકારે પણ તેના ઉપર ધારાની સાગત લેવાનો કરાવ કર્યો
હતો, તેમાં પણ મહેશરવાળાઓ ફાવ્યા હતા, અને ધર્માદાય જગા લેખે
સરકારના ધારામાંથી તેને બચાવી હતી. આ પરમને દહાડે નાહના
મોટાં તમામ મહેશર કસ્યેના આશરે ૫૦૦ માણુઓ ત્યાં ભેગાં મળે છે.
ત્યાં પ્રથમતો આરંગાન દરશન વગેરે કિયાઓ કરી દેન અને રાંચેલા શ્વાદિષ્ટ
વાસની ચાસની કરી દાર પીને ખરાં અંતઃકરણથી મરહુમ વરિયાવા બહેદી-
નોની યાદ કરવામાં આવતી હતી; પણ હાલ દાર પીવાનો ચાસ બંધ
પાડી માત્ર ચાસની કરવામાં આવે છે. આગળતો મહેશરમાં ઉચરાણું
કરી એ ધામધુમ કરવામાં આવતી હતી, પણ હવેતો મહેશરના અં-
જુમનના ફંડમાંથી તેની કિયા વિગેરે થાય છે. એ પરબ પાળવા માટે
એવી તવારીખ જણાવામાં આવે છે કે, જ્યારે પ્રથમ કહી ગયા તેમ

ઈરાનથી પારશીઓ હિંદુસ્થાનમાં નાશી આવ્યા પછી, તેઓનો મોટો જથ્થો નવસારી અને તેની આસપાસ આવી વસ્યો હતો, ત્યારે તેમાં કામરેજ તાલુકાના વરિયાવ નામે એક કસબામાં પણ તે પારશીઓનો એક જથ્થો જમ વસ્યો હતો. કામરેજ તાલુકામાં બીજા ભોડાની મુખ્ય વસ્તી હોવાથી વારંવાર વરિયાવના આ બેદુત યુદ્ધ પડેલા પારશીઓને તેઓ મુશ્કેલી, અને હેરાન કરતા. વારંવાર તે બાહદુર પારશીઓ તેઓ સાથે લડીને તેઓને માત આપતા. એકવાર તેહેવારને દિને કહે છે કે, એ વરિયાવ બેહેદીનો વાડીવંતરે જમ બાણી પીણીમાં મશ્ગુલ થઈ મસ્ત પડેલા હતા; તે તકનો લાભ લઈ બીજા ભોડા ગામમાં પેલા. બાહદુર પારશીઓ ગામથી દુર વાડીઓમાં ગયલા હોવાથી લાચારીથી તેમની બાહદુર ઓરતો મુખ ઉપર મુખવટા મુકી અને પુરબા બાંધી, બીભોની સાથે ઓસ્તવારીથી લડી, એટલે બીજો પ્રથમ તો હટી ગયા, પણ એક સ્ત્રીનો પુરબો નીકળી પડવાથી બીજા મુઠાળા અરદો જોઈ બીભો બોલ્યા, કે “ રાંડના માર્યા ફોક ગયા ! ” તે ઉપરથી તેઓને હિંમત આવી અને પાછા લડ્યા; અને જેટલાંને મરાયાં એટલાંને માર્યા, અને અસખાબ લુટી લઈ ગયા. એટલુંજ નહીં, પણ બેતરાંમાં મસ્ત પડેલા પારશીઓમાં પણ કતલ ચલાવી. જેટલા અચ્ચા એટલા નાશીને નવસારીમાં આવી ભરાયા. અને જેમના વંશો પૈકીના ઘણા કુટુંબો અત્રે મલેશરમાં વસતાં કહેવાય છે. તેઓ આ પરમ સામાન્ય તહેવાર લેખે પાળે છે, કેમકે કાણુક્યારે કતલ થયા તેની ચોક્કસાઈ ન થવાથી એકજ તહેવારમાં બધાંના બાજ દરન કરે છે. એ પ્રમાણે જે પ્રકારની વાત, સંજાણમાં મહમદ બેગડા સાથે પારશી ઓરતોની લગામની સાંભળ્યે છીયે, તેજ તરેહની આ કથા વળી વરિયાવ તરફની કહેવાય છે. પણ એ તહેવારના દિવસના ચોક્કસપણા માટે લગાર શક હોવાથી તે ચોક્કસ દહાડો શોધી કાઢવાની તથા બીજી હકીકતો શોધવાની કોશિશ જરૂરી છે.

મગદુમશાહ પીર.

હજરત પીર મગદુમ નશીરૂદીન વળદે જમાલુલ્લા સાહેબની નવસારી ખાતેની દરગા વીશે ઘણીક જાણવા લાયક હકીકત છે. સેખ ફકીરુલ્લા ઉર દીવાન સાહેબ, જે ખરેખરો આલેમ હતો, તેણે “ રાશ્ત ” ના

તખલ્લુસ સાથે એ પીરની અસલ વિગેરેની એક જાણવા લાયક કેતાખ
હીજરી ૧૨૦૧ માં લખેલી હજુપણ મગદુમશાહના હયાત વારસ મી.
ફકીરમીયાં એનાયતમીયાં પાસે જળવાઈ રહેલી મોતુદ છે. તે ઉપરથી
અહિં આ લખવા એસ્યે તો ખીજી તવારીખ બરાય એટલી જાણવા
જોગ ખીનાઓછે. એ “રાફત,” નશીરુદ્દીનનો વંશજ હતો. તેના વખતમાં
એ પીર માટે ગાયકવાડે જમીનનું કાલનામું આપેલું છે. હજરત પેગંબર
સાહેબ મહમદના શાહવી યાને દોરત, તથા એક મન્સેશના બેશનાર,
અબુબકર-કિમર-કિશમાન-અને અલી એ ચાર ખલાફા પૈકી વડા ખલીફા
અબુબકરની ઓલાદથી ઉતરેલા એ મગદુમ પીર નશીરુદ્દીનહતા. એમના
પેદર જમાલુલ્લા મદિનાથી દિલ્લી આવ્યા હતા, અને દિલ્લી દરબારમાં
એક વઝીરનો હુદો ધરાવતા હતા. તેમની હયાતીમાંજ તેમના પેશર
નશીરુદ્દીનને એ હુદો મળ્યો હતો. એક ગમગી એ મગદુમ સાહેબ વ-
ઝારતની કારકિર્દી ચલાવતા, અને ખીજી ગમથી ફકીરીની કાશિશ ચલા-
વતા હતા. પિતા પુત્ર બંને અમદાવાદમાં આવ્યા, અને એક મોટા
સાલેકને ગુરૂ કરી ત્યાં એકમેએલાહી ઉપર પુખ્ત નજર કરવા લાગ્યા,
અને ગુરૂની સાથે રહ્યા. એમનો ગુરૂ શાહેઆલેમ નામે આલેમ હતો. ખીજી
ગમ ગુરૂનું નામ શરફુલહક કહેલું છે. એકમમાં પ્રવિણ થવા બાદ એક એ-
લેફક એવો બન્યો, કે એક બાઈ વાંઝત હોવાથી અતિશય નાશીપાશીમાં
ગુરૂના થાનકે આવી કરગરી કહેવા લાગી, કે પીર મેહેરબાન થાય અને
મને પુત્ર પ્રાપ્ત થાય એવું કરે તો હેશાનમંદ રહીશ, નહીંતો અહિંથી
જો નાશીપાશ થાઉં તો અહિંજ આતમઘાત કરીશ. મગદુમ સાહેબે
પોતાના ગુરૂ આગળ તેણીને જવા કહી. ગુરૂએ જણાવ્યું કે તને સંતાન
થશે નહીં, માટે જ અલ્લાની બંદગી કર્યા કર ! પેલી રડતી રડતી પાછી
ફરે છે, એટલે ચેલા મગદુમ શાહે તેણીને પુછ્યું કે, ગુરૂએ શું કહ્યું ?
તેણીએ રડી પડી હેવાલ કહ્યો. મગદુમશાહે ખુદા દરયાફતીમાં અરજ
પોહાંચાડી તેણીને વદાન આપ્યું, અને કહ્યું કે જા ! તને પુત્ર થશે. તેજ
પ્રમાણે કેટલેક વખતે તેણીને પુત્ર થયો.* અને જ્યારે તે પુત્રને ફકીરના
થાનકે નજર કરવાને લાવી, ત્યારે ગુરૂએ અચરતીથી પુછ્યું, બાઈએ
હેવાલ કહ્યો, અને ચેલા મગદુમ સાહેબ ઉપર ગુરૂ ખદા થયા, અને
ફરમાવ્યું, કે ગુજરાત અને કાકણુની હદમાં બરાબર અધવચે જઈ

*સિંધપુર આગળ હંઝા ગામથી થોડે દુર ઉનાવા ગામની પીરની
કમાનો આજનો ચમત્કાર પ્રત્યક્ષ પુરાવો આપે છે.

તારે રહેતું. અકસોશ અને નાઉમેદીમાં મગદુમશાહ અમદાવાદથી નવ-
સારીમાં આવ્યા. કહે છે કે તે વખતે કોકણની હદ નવસારીના લુનશીકુર્ષ
ઉપરના શરખત્યાં તળાવની પેલે પાર ચાને દક્ષિણ દિશા સુધીની હતી.
અને ગૂજરાતની હદ એ તળાવની આણી પાર ચાને ઉત્તર દિશા સુધી
હતી. તેથી એ બેની વચ્ચે હાલ જે જગાએ મગદુમ સાહેબની દરવા
છે, ત્યાં આવી એ ચેલાએ ખુંટ મારી મુકામ કર્યો. * તોપણ એ તળાવ
કોકણની હદમાં ગણાતું હતું. અને હાલ કબરની આસપાસ જે દેવાલ
છે તે ગૂજરાતની હદમાં ગણાતી. અહીં કેટલોક વખત રહી મગદુમશાહ
મકકાની હજ કરવા ગયા. ત્યાંથી પાછા આવ્યા ત્યારે ઝેતુન નામના
મકકાના નામીયાં જાણતું મીશવાક* સાથે લઇ આવ્યા. અને પાંચે
વખતની બંદગી કરવા વજુ કરીને તે મીશવાક ત્યાં ખોલી બેળ્યા કરતા.
એ મેશવાક એઓએ પોતાની હેયાતી સુધી વાપર્યું. અને પછી જે
જગાએ દાદી મુકેલું તે જગાએથી તે ઉગી નીકળ્યું. અને આ કથા
પ્રમાણે આજે ઝેતુનના જેમ જવર દરખતો એ મગદુમશાની દરવામાં ઉજેલાં
છે, તે પેલાં દાતણના મુળ્યાંના હાથમાં છે. અને કહે છે કે, ગૂજરાત
પ્રાંતમાં તો નહીંજ, પણ હિંદુસ્થાનમાં કેટલેક નવસારી શિવાય ઝેતુનના

* લુનશીકુર્ષના એ લત્તાની હવા અસલથીજ સારી હોવાનું માલમ
પડે છે. કેમકે સૈયદસાદતની સાથે જે સુરે તકરાર પડયાની બીના આગળ
આપણે વાંચી આવ્યા છીએ, તે હિંદુ યોગી પણ એજ કેકણે રહેતો હતો. અને
કથા પ્રમાણે તેનું આશન જમીનથી અદર રહેતું. તે જમીન ઉપર પગ મુ-
કતોજ નોહતો ! વળી મગદુમશાહની ૨૯૪ વરસ અગાઉ સૈયદસાદત અત્રે
આવ્યા હતા, તેપણ એજ જગાએ રહ્યા હતા. તેજ પ્રમાણે મગદુમ ઝૈરહીન
વગેરે પીરો અને સૈયદો અત્રે આવ્યા તે પણ એ લત્તા તરફજ રહ્યા હતા.
જેમકે નૂરસતાગરની ઉત્તરે ફકીર શાહેબેદરની કબર; દક્ષિણે અચ્છામીઆવા-
લા વાડામાંના સૈયદ મુંકતેની કબર; પશ્ચિમે મગદુમ ઝૈરહીનની કબર; અને
પુર્વે મગદુમ નશીરહીનની કબર છે.

* મીશવાક=એટલે દાતણ. મુશલમાનોમાં એવો રેવાજ છે, સહવારે
દાંત સાફ કરવાનું એક વેંટનું દાતણ રાખવામાં આવે છે, જેને મેશવાક કરીને
કહે છે. પોતાની આખી બંદગી સૂઝી એકજ દાતણ વાપરવાનો ધર્મ છે. અને તે
ધસાઈને છેક હાથના આંગળાંના એક કાપ જેટલુંબી રહે ત્યાં સુધી, તેજ
વાપરે છે, અને પછી તેને ચોક્કસ ક્રિયાથી એકાદ ગુલ જગાએ દાદી મુકે
છે. કેટલાક જણતો પોતાના વારસામાં તે ચીજ મુકી નય છે, અને તેના
વારસો તખરૂક તરીકે તે જળવી રાખે છે.

એ પૃથ્વી ઉપરાંત બીજા કોઈમાં નથી. એ હેતુન ઝાડનો રસ ઘણો પૌષ્ટિક મળાય છે. એ મગદુમ સાહેબની દરવાની બાહારની દેવાલમાં સંગેમુસા પથ્થરમાં સંગેમરમર પથ્થરના કકડાઓથી મઠી લીધેલો એક ફારશી લેખ છે, તે ઉપરથી એ પીરનો શતે નિકળે છે. “ સાખત દર રાહે ખોદા ઇન મશહદે પૂર ફેઝરા—કઝ સફા ચું સીને પાકે એતેકાદાં ખુશ ફેઝાદત. ” યાનકે જે પ્રમાણે પાક શીનાની અંદરથી શ્વચ્છ યકીન બહાર આવે છે, તે પ્રમાણે પૂરા ફેઝરાળી આ મશહદ ખોદાના રાહ ઉપર બનાવેલી છે. એમાં ફેઝા=ફેઝરાદ=અલેફના ૮૦-૮૦૦-૧ એમ અનુક્રમે આંકડા કાઢતાં ૮૮૧ નું શાલ આવે છે. એટલે એ મગદુમશાહ આજથી ૪૩૪ વર્ષ ઉપર થક ગયા છે. અને એનો ઓરસ દરશાલ સાહબાન મહિનાની ૯ મી તારીખે બરાવે છે. એવણુ ની પેઢી નીચે મુજબ છે:— મગદુમ સાહેબ—જમાલુલ્લા—શેખઅયર—હીન—અહમદ—હશન—ગમાલ ઉરે શાહઅહમદ—શાહમુહિન—મહમદ—અબદુલ્લા—શેખસૈયદ—હશન—કાસમ—નશીરુદ્દિન—મહમદ—અબદુલ્લા—અબદુર રહેમાન—મહમદ—અને અમીરુલ મોમીનીન અમુખકકર સીદીક ખીન કાહાફ. છેલ્લા મહમદ સુધીના સાહેબો શેખ ગણાય છે. એ મગદુમશાહની દરવાહ આજળ એક મશીદ અને એક મુસાફરખાનું પણ છે. એ દરવા માટે મોઝલ સરકારે નશીરપોર ગામ ખરચમાં આપેલું છે. હીજરી સને ૧૧૩૧ તથા ૧૧૩૯ માં તેના ફરમાન થયલાં છે. તે પ્રમાણે રોઝ મજકુરના સગળદાનશીન સેખ જમીલુલ્લાના નામે ખરચ મજકુરના પેટામાં ૨૪૫ વીંધા, અને સેખ એબમતુલ્લાના ફરજદોના ખાધ ખોરાક માટે વીંધા ૨૬૫ મળી વીંધા ૫૧૦ બહેલ આપેલાં છે. તેમાં મોઝ નશીરપોર પરગણે સુખામાં ૪૫૭ વીંધા ૧૦ વસા, અને પરગણે નવસારીની સીમમાં વીંધા પર અને વસા ૧૦ છે. જે આજ સુધી એ વંશમાં પળે છે.

મગદુમ ઝંઘરદીન.

ખાલતી ઘોર—કથા પ્રમાણે કેહેવાયછેકે, મગદુમશાહ પીર અ મદાવાદ છોડીગયા બાદ, બીજા પીરને પણ અમદાવાદમાં રહેવા ગમ્યું નહીં, તેથી જ્યારે ચેલાઓએ અમદાવાદમાં રહેતા બીજા પીર મગદુમ

અચરહીનને મગદુમશાહની નવસારી ગયાની વાત કહી ત્યારે પીરે કહ્યું, કે હવે આપણે પણ અહિં રહેવામાં સાર નથી; તેથી તેઓએ ત્યાંની એક દરવાજાની પાસેની એક દિવાલ ઉપર ઘોડેસ્વાર થઈ ફરમાવ્યું કે, “શ્રેષ્ઠ ચલ નવસારીકુ.” આમ કહેતાંની સાથેજ આંખ ઊંઘડે નહીં એટલામાં તેઓ અમદાવાદથી નવસારીમાં ઉડી આવ્યા!! અને હાલ જ્યાં તેવણની કબર બોલતી ઘોર ને નામે ઝાળખાય છે, ત્યાં તે દેવાલ હજુ પણ હૈયાત કહેવામાં આવે છે!! એવણની કબરનું નામ બોલતી ઘોર શા ઉપરથી પડ્યું, તેની કથા એવી કહેવામાં આવે છે કે, એક નોજવાન ઘોડેસ્વાર જરીનો પોશાક પેહેરીને રસ્તેથી જતો હતો, તેનો કસબી દુપટ્ટો પડી ગયો તોપણ તેતો આગળ દોડ્યા કર્યો ત્યારે કબરમાંથી અવાજ આવ્યો કે, “અએ જવાન તેરા દુપટ્ટા ગીર પડા! દેખ સે!” એ અવાજ ઉપર નીકળ્યા ત્યારે સ્વારે પાછો ફરી જોયું તો તે ઉજ્જડ જગામાં કબરમાંથી અવાજ નીકળતો તેણે સાંભળ્યો, અને પાછો ફરી દુપટ્ટો લીધો. ત્યારથી એ કબરને બોલતી ઘોર કહે છે. એ અચરહીન જે મોહલામાં આવી રહ્યા તેને અમ્બુરાનું નામ મળ્યું છે. વળી ખીજા બે પીરોની કથા એવી છે કે, જ્યારે તેમાંના એક અમદાવાદમાં ઉધાયલા હતા, તેવામાં જઈ ને કોઈ એકાએક મગદુમશાહની નવસારી ગયાંની દ્રષ્ટીકત કહી. પીર નાખુશ થયા, અને દિલ્લીની દિશાએ કાર દીધેલી હતી તે તરફથી નવસારીની દિશાએ કાર મરડી બોલ્યા, કે “ચલખે નવસારી તરફ!” એટલે પેલી ગમતી કાર દેતાંની સાથેજ નવસારી આવી પુગા !!

વળી ત્રીજા પીરને તેજ પ્રમાણે ખબર પડી, એટલે અમદાવાદની મશહદમાં નિમાજ કરવા નમેલા હતા, ત્યાંથી આપોઆપ નવસારીની મશહદમાં નિમાજ કરતા થઈ રહ્યા !!

મી. અચ્છામીઆં ગુલામીમીઆંવાળા વાડામાં એક, અને કાગદીવાડમાં એક, એમ બે પીરોની કબર હજુ અત્રે હૈયાત છે. મમદુમ નશીરહીન, ખલીફા અબુઅકરની ઓલાદના, અને મમદુમ અચરહીન ખલીફા ઉમરની ઓલાદના કહેવાય છે. નવસારીવાલા ગુલામીમીઆં બડામીઆં, તથા તેમના પુત્ર અચ્છામીઆં, નજુમીઆં દાલુમીઆં, વગેરે ઉમર ખલીફાની ઓલાદના કહેવાય છે. માથુમીઆં નશીરમીઆં, સેબુમીઆં બદુમીઆં, ફજલુદીન ખચરહીન, કે જેઓના વડીલ શેખ દોશન સાહેબની દરવાજાના ચાણાની પાછલી બાજુએ વાગદખમાં છે, તેઓ ઉસ્માન ખલીફાની ઓલાદના કહેવાય છે. સૈયદમીઆં દાદામીઆં (બાંગી), સાજીમીઆં બડામીઆં, વગેરે અલી ખલીફા-

ની ઓલાદના કહેવાય છે.

એ પ્રમાણે પેગંબર સાહેબ મહમદના ચારેવ ખલીફાની ઓલાદના વંશજો ધરાવવાનું નવસારીને માન છે.

યુસુફ સહીદ.*

કાસ્યાવાડી અને નવસારીની વચ્ચેનાં એ સહીદની કબર છે. કથા છે કે, દરરોજ સહવારે ગોવાળ્યો આવીને પોકારતો, કે ત્યાંથી એજ-એ જી એક ગાય નીકળતી, અને સાંજે તે ગોવાળાંમાંથી છુટી પડી તેજ જગાએ જાય થઈ જતી હતી ! બધી કથા ગમે એવી હશે, પણ આ બનાવતો બનેલો છે કે, નવસારીની મોટી નવી જેલ, શુબા લક્ષ્મણરાવે, એ કબર આગળ બંધાવા માંડી, ત્યારે બધા પરહેજગારોએ નાં પાડી; પણ શુબા સાહેબે તેજ જગાએ પાયા ખોદાવા માંડ્યા. પરંતુ પાયો ખોદતાંની સાથેજ એકેકો ભમરો ત્યાંથી નીકળતો, અને પાયો ખોદનારનેદખ મારતો કે તું ત્યાંજ મરણ પામતો ! એવા ૫-૬ ઇસમો મરી ગયાથી તે પાયા ખોદેલા રહેતાં ત્યજીને ત્યાં જેલ ન બંધતાં હાલની જગાએ બંધાવવી પડી છે. વળી કહે છે કે, તે વખતે તેજ જગાએથી એજ-એ જી એક સુદેદ બીસાડી પણ નીકળતી હતી ! આ સહીદની કબર સુબા આંતાંજ ગંગાધરે પાછળથી દુરસ્ત કરાવી હતી.

ટેહલદાસ તપેશ્વિ.

નવસારીમાં દુધિયાં તળાવના માંચાઉપર દક્ષિણ દિશાએ “ નર-સિંહ ટેકડી ” ને નામે એક સુપ્રસિદ્ધ ટેકડીવાળી જગા છે. આ જગા-એ પ્રથમમાં બાવળનાં મોટાં વૃક્ષ હતાં. અને સર્પ નાગનો વિશેષ ઉપ-દ્રવ હોવાથી તે રસ્તે લોકો જતાં આવતાં બહુ બીહતાં હતાં. એ ત-

* પેગંબર મહમદના બેટાઓ હાસમ, હાઝ્રાહીમ, તેશબ, અને તાહર એ ચારેવ બેટા પોતાના બાપની હૈયાતિમાં ગુજ્યા હતા. તેથી આજે જે ઓલાદ પેગંબરની બીટી ઉતરેલી તેના વંશજોને હૈયદ કહે છે. અને સહીદ તેને કહે છે, કે જેઓ હુસુલમીન ધર્મની લડાઈ કે લકરમાં માર્યા ગયા હોય.

રહતા તળાવને માથેના વડ નિચે પ્રથમમાં પ્રહલાદદાસ યુવા નામના એક મહાંતે પોતાનો મુકામ કર્યો હતો. અને અહિંની હવા બહુ પસંદ પડવાથી હાલની ટેકડી ઉપર પાછળથી જમ રહ્યા. તે પછી સંવત ૧૮૦૬ ના શાકમાં ૩૫ વર્ષની ઉંમરના એક યુવાએ આવી ત્યાં મુકામ નાંખ્યો. તે ટેહલદાસ* બાવા હતા. પ્રહલાદદાસના અનુયાયિઓ ૩ હતા. ગુરુ ઇશ્વર તપ કરતો, અને ચેલાઓ નવસારી અને તેની આસપાસ ઉદક પોપણ માટે કાઠ લઈ બિહા માંગી લાવી ગુરુ શિષ્યો પેટ ભરતા. ટેહલ મારવાની શેવા ઉપરથી ટેહલદાસના ગુરુ માખણદાસે તેનું નામ “ ટેહલદાસ ” રાખ્યું. એ ટેહલદાસનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૧૨ માં થયો. એમનો પુરાશ્રમ ગૂજરાતી કરંજીઆ બાલધુ ભાતતો હતો. એ મણે ૧૨ વર્ષની ઉંમરે સંસાર ત્યાગ કરી બિંદના ઉત્તર પ્રાંતમાં પ્રવાસ કર્યો. ત્યાંથી આશરે ૧૨ વરસ ભટકતી હાલતમાં રવડી બીજા લગભગ બાર વરસ દેશ પ્રદેશ આંગ કટ વેડી વૈરાગી વેષે સદરહુ ટેકડી ઉપર વડ વૃક્ષ તળે આવી મુકામ કર્યો. ગુરુ શિષ્યે મળી કેટલેક વખતે એ ટેકડી ઉપર નરસીંહમાહરાજની સ્થાપના કરી. અને આ પવિત્ર સ્થાપના થતાંની સાથેજ સર્પોનો સંહાર થયો. પ્રથમના ગુરુબંધુ સાળી આમજી અને હરીદાસજી મહારાજ નામે બે યુવા સાથે તેઓ રહેવા લાગ્યા; અને ગામમાંથી બિહા માંગી લાવી તે ડેકાંણે જે સાધુસંત રહેવા આવે તેમને ખાવા પીવાનું આપતા. આવી રીતે ત્યાં દિનપ્રતિદિન વસ્તી વધવા લાગી. અને આસપાસ ગામના ભાડેલા, કણુબી, કાળી, વીંગેરે લોકો તેમના ભજનમાં ભાગ લેવા લાગ્યા. કેટલાક ગામ કરીએ, શ્રી. નરસિંહજી મહારાજના ખરચ માટે વાર્ષિક ભેટ તરીકે દાણુ વિગેરેની નિમણૂક શરૂ કરી. અને જંગલ જેવી ટેકડી તે મંગળ જેવી મુર્તિ થઈ પડી, અને શેખા રચના વધવા લાગી. કુવા, બાગ, વસ્તી, વગેરે થોડા વખતમાં થઈ ગયાં. અને ટેકડીની મેરમાં પડી રહેતા ટેહલદાસ હવે તેની મધ્યમાં ગયા. સંવત ૧૮૨૧ માં શ્રી નરસીંહજીનું મદીર સારા પાયા ઉપર બાંધી ટેહલદાસની સ્વારી પૃથ્વ પર્વટન કરવા ગઈ, અને પચાગિનતું વૃત ધારણ કરી દ્રુત લીંબડાનાં પાંદડાંનો રસ પીને ૧૨ વરસવેર દશેદેશ તે મુલુકે મુલુકે ફર્યા. સંવત ૧૮૨૧ પછી

* ટેહલ-ટેહલજી. યાને યાચક દ્રષ્ટિથી બાંધી પુકાર કરતાં બિહા સારૂ ભટકવું; તથા ફેરી ફરવી; અથવા ટેહલ ટકાવા કરવા, તે ઉપરથી ટેહલદાસ થયોછે.

ગુર પ્રદક્ષાદાસ અને ગુરુબંધુ શાળીઆમ બન્નેનો સ્મરણાસ થયો. એ પ્રમાણે ૧ લા મહંત પ્રદક્ષાદાસ, તેવણ પછી શાળીઆમ તથા દરીદાસ, મહંત લેખે જાએનરીન થયા. અને તે પછી જમનાદાસ અને પછી મહંત તેહેલદાસજી થયા છે. ટુંકે મુદતમાં શ્રી. નરસિંહજી મહારાજની એટલી બધી પ્રસિદ્ધિ થઈ, કે રોજ હજારો માણસો આ ટેકડી ઉપર દર્શન કરવા જવા લાગ્યા, અને આખાં શહેરમાં વધુ પ્રખ્યાતિ તથા આગુબાણુનાં ગાંમદંઓમાં એની ઘણીજ વિખ્યાતિ થઈ. પૃથિવ પર્વતન કરી તેહેલદાસબાવા સંવત ૧૯૨૭ માં પાછા અગ્રે આવ્યા. તે વખતે તેમની મઢીમાં ૫૦ સાધુ અને દરીદાસ બાવા હતા. તેહેલદાસને નવ-સારીનીજ જુમી પવિત્ર અને આરોગ્યતા વાલી જણાઈ; અને શ્રીની પુજા શક્યી ચાલતી જોઈ તેમને પરમ આનંદ થયો. તેઓએ ૧૨ વર્ષ વેર યોગાભ્યાસ કર્યો. પછી તપ કરવા માંડી. દશ વર્ષ સુધી પંચ-ધુષિ તાષી આઠ આઠ માસ સુધી જપતપમાં રહેવા લાગ્યા. તે વખતે ફક્ત લીમપાન કરતા. ઊંતાને બાર સોળવોળ કીધા બાદ તેઓ સહ-વારથી મુર્ચનારામજીની તપમાં ભર તકકાયાં સુર્ય તરફ એકાગ્રજ મિતે ઉભા રહી નજર નાંખી તગર તગર કલાકો મચ્છિ તપ કરતા. અને ભર ઉંદાસમાં પશુ આગળ ધુષિ સંભળાવતા. એ પ્રમાણે દેહકટ લીધા બાદ બીજાં દશ વરસ દુધપાન ઉપર કાઢ્યાં. લીમપાન વખતે લીમગાળા રસ શિવાય કાંઈએ ખાતા નોંતા, તેમ દુધપાન વખતે દુધ શિવાય બીજું કાંઈ લેતા નોંતા. તળાવના પાણીમાં ભર દંડીમાં કલાકો મચ્છિ સામરા ઉભા રહી તપ કરવામાં કેટલાંક વર્ષ કાઢ્યા પછી, અતીત અ-જ્ઞાનગતને અનુદાન આપવાનો ક્રમ શરૂ કર્યો. સંવત ૧૯૨૮માં ગુરુબંધુ દરીદાસબાવા સ્વર્ગસ્થ થયા, અને એજ શાલમાં આ તળાવમાં ઘાટ અને શિવજીનું મંદીર બાંધી જેટ માસમાં ૧ લો વિષ્ણુવામ કીધો; તે વખતે આશરે ૮૦૦૦ લોક એકઠા થયા હતા. સંવત ૧૯૩૨માં ૨ જો બધુરૂદનો યજ્ઞ કર્યો; તે વખતે ૧૦૦૦૦ લોક ભેગા મળ્યા. સંવત ૧૯૩૭માં ૩ જો કોટી યજ્ઞ અથવા શિવાગિન કર્યો. સંવત ૧૯૪૨ માં ચોથો અતિશ્રદ્ધ નામનો યજ્ઞ કર્યો. સંવત ૧૯૪૬માં ૫જો મહારૂદ યજ્ઞ કર્યો. સંવત ૧૯૪૯ માં ૬જો સંહીતાનો સ્વાહાકારપુર્વક કર્યો. આ વખતે ૩૫૦૦૦ માણસ જમવા ભેળું મળ્યું હતું. અને સંવત ૧૯૫૨ માં ચલનિષ્ણુ યાગ નામનો ૭ મો યજ્ઞ કર્યો. અને પછી તુર્તમ સંવત ૧૯૫૩ માં ચમ યજ્ઞ કર્યો. એ રીતે ચમો કર્યો. તે પૈકી ઘણાકમાં

ગોળીચોથી દોઢમી મણુ મુઘી થી અગ્નિદેવને બળીદાનમાં આપ્યું, અને
 માને ગાનના રૂપ થી ૫૦ હજાર આદમીને એ બાવાએ જમાડ્યાં હતાં.
 ૭મા યાગ વખતે તો દેશદેશના મોટા રાજાઓ જેવા તપેશ્વીઓ થોડા
 હિંદુ, હાથી, વગેરે સાજ સાથે એવાઓના લશ્કરો લઈ સંખ્યાબંધ
 અગ્નિ આગ્યા હતા. ૫૦ હજાર આદમીને જમાડવામાં અગ્નિના બ્રાહ્મણો
 એ મેનાજ કરી હતી. વળી હરહમેશ ઉન્હાળો વીના બાદ ધુણિ શાંત કરે-
 તી વખતે ૧૫૦ મુઘી બ્રાહ્મણોનો હમેશાં એઓ જમાડે છે. અને ૩
 મણુ થી આતશમાં બાજે છે. સેંકડો મણુ થી બાળવા ઉપરાંત જમાડ-
 વામાં સેંકડો મણુ થી વાપરે છે તેતો જુદું. એમણે આપું હિંદુ પગે
 ફરી વળાતે એમું છે; અને સર્વ જમાના હિંદુ દેવળોની યાત્રા કરી
 છે. જન્માટલીના દિવસે મોટો અનકાઠ હાં થાય છે. આ માહારાજે
 અગ્નિ રીતે સત ક્રમાં અને યજ્ઞાદિથી વડોદરા રાજ્યમાંના આ નવસા-
 રી પ્રાંતને મોટી શોભા આપી છે. * પોતે તો બહુત બમાવી ફક્ત
 લગોટખર તપમાં બેસી રહે છે. હાં જુત પ્રેતનો અસલ ઉપદ્રવ હોવા-
 નું વેદમીઓ માને છે, અને તે એ બાવાના આવાગમનથી નાણુક
 થતાં છે. એ ટેકડી ઉપર સાધુ ફરીર સર્વે મુસાફરને સદાવૃત્ત અપાય
 છે. ત્રણ બાળુઓ તળાવના પાણીથી એ ટેકડી ઘેરાયલી છે. હાંના કુ-
 વાઓના પાણીની એની તારીફ છે, કે ગમે એવો ખાધેલો ખોરાક હ-
 જમ થઈ જાય છે. આખા હલાકામાં, બસકે આખા હિંદમાં ઇ. સ.
 ૧૮૯૬ શાસ્ત્રી બ્યુબોનીક મરકી ધ્રાટી નીકળી હજારો માણુસો મરી
 ગયાં, પણ નવસારીના એકને પણ એ રોગ લાગુ ન પડવાથી જેમ
 ખારશીઓ માને છે કે દેશમાં પુરશેદજીવાલા જુના આતશમેહરાંમ અને
 હોવાના પ્રતાપ છે, તેમ ધાર્મિક હિંદુઓ માને છે કે તે આ મહત્તા
 પમદાંના પુત્ર પ્રતાપના પરિણામ છે. અને રામચંદ્ર કરવાનો હેતુ પણ
 મરકીના અટકાવ માટેજ હતો. અહિંની હવા સારી રહી લોક મુખી
 હોવાનું કારણ આ પવિત્ર માણુસાધ મુર્તિનું રહેલું લોક માને છે. એ
 બાવા આજે પણ ૮૫ વર્ષની ઉંમરના જુવાન જેવા હેવાત છે. આપણે
 તપેશ્વીઓની જેવાતો સાંભળતા હતા, તે પ્રત્યક્ષ જોવાનો લાભ નોશાકર-
 ઓને મળ્યો છે. અને કહે છે કે, હિંદુસ્થાનના આ ભાગમાં સેંકડો
 મેદના ચક્રાવામાં આજને કાલ એજ તપેશ્વિ મુખ્ય કહી સકાય. એ
 તપેશ્વિ અગ્નિને મુખ્ય અને પુત્ર્ય દેવતા ગણી તેની પરસ્તેશ પુઝજ

* નવસારીના દેલ્હાસ મહારાજનું સંક્ષિપ્ત ચરિત્ર જુઓ.

કરી બહુમાન આપે છે, અને અગ્નિમાં ધી બાળવું વગેરે હદીયા અ-
લાભવાની તેની મુખ્ય નેમ પાર પાડે છે.

નવ નેવુંનાં તડ—આશરે ૪૦ વરસ ઉપર નવસારીના ગુજ-
રાતી બ્રાહ્મણોમાં દવે એટલે વાંછ્યાના ગોરની એવી તકરાર
થઈ કે, એમણે આપણામાં ગણવા કે કેમ. તે ઉપરથી તકરાર થતાં હ-
સેન થયો કે તેઓને આપણામાં લેવા, પણ અંદરથી નવ ધરવાળાએ
ના પાડી, અને તેવું ધરવાળાએ હા પાડી. તે ઉપરથી એક બાળુએ
૯ અને બીજી બાળુએ ૯૦ અથવા કહોતો બધા એકત્ર થયા. અને
તેવણુને ન્યાતમાં લઈ તેમની સાથે જમ્યાં. તેમાંથી ૯ ગાણુસો નહીં
જમતાં તકરાર લઈ બેઠા. તે ઉપરથી ન્યાતમાં મોટો ટંટો ચાલ્યો. એ
ઉપરથી કાલ્યાવાડીના દેશાદ્યોએ પેલા ૯ ગણુ મળ્યા, અને બીજા કે-
ટલાક વૃત્તિદારોને (જન્મભોને) દેશાદ્યોએ અટકારી ઠરાવ્યું કે, તમારે
એ લોકો સાથે જમવું નહીં. એ ઉપરથી કેટલાક લોકોએ તે જન્મભોને
છોડી ન્યાતમાં મળતા રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. ત્યાર બાદ એ તકરાર ધ-
ણો વખત ચાલ્યા બાદ ૩૦ વરસ ઉપર જ્યારે રેહેલદાસજી ચારે ધામ*
અને સપ્તપુરી તથા ચોરાશી હરડાંમાં તિથિ કરી આવ્યા તે વખતે, ગામમાં
પ્રસાદ આપવાને નિકળ્યા. એ વખતે પ્રસાદ આપતા આપતા વૈદ કલ્યા-
માં આવી પ્રસાદ આપવા માંડ્યો. તે પ્રસંગે ૨-૩ ગ્રહરથોએ કહ્યું કે
આ પતાસાનો પ્રસાદ તો નવસારીનો છે, માટે તમારાં કરેલાં તિથિનો
પ્રસાદ આપો. તે ઉપરથી તેઓએ ચેતીને કહ્યું, કે તમે લોકો તે જ-
ાતનો પ્રસાદ લેવાને પાત્ર નથી. કેમકે તમે હમારા કહેવા પ્રમાણે ચાલો
તો તે પ્રસાદને પાત્ર થાવ. બધાઓએ કબુલાત આપી કે તમારા બોલ
માંથે, તેને ઉત્થાપ્યે નહીં; પણ પ્રસાદ તો જોઈએ. ત્યારે નવ નેવું-
ના તડનો ટંટો તોડવા જણાવ્યું. બધાઓએ કહ્યું કે એ ટંટો બારે
છે તેમાં હાથ નાંખવામાં સાર નથી, કેમકે રોટી બેટીનો પણ વેહેવાર

* હિંદુ બાવાઓ જે ચાર ધામોના તિથિ કરે છે, તે હિંદની ચારે
દિશાએ આવેલાં તિથિ પ્રમાણે છે:—

રામેશ્વર-જગન્નાથ-બદ્રિનારાયણ-અને દ્વારિકાં. વળી તેઓ સપ્તપુરીની
પ્રભાલિા કરી આવેછે તે ૭ પૂરી તિથિ મુજબ છે:—કાશી-કેન્નન-હરદ્વાર-
અથુરાં-અજોધ્યા-ધારડા-અને શીવકામી (વિષ્ણુરાંમી). વળી એ ઉપરાંત
તેઓ ચોરાશી હરડાં નામે ૮૪ જગાએ તિથિ કરી આવે છે, તે લખાણ
ચાલ માટે આ કેડણે જણાવ્યાં નથી.

એ તારામાં મણે બાજે બાજ કરેલો છે. તોપણ બધાને સમજાવીને, ત્યાં કાલ્યાણીના દેશાદ્યો કુંવરજી શંકરજી, તથા મોહનભાઈ જગદાસ, તથા દિરજી બાલભાઈ, તથા નયુભાઈ લલુ, લલુ પરાગજી, ભીમભાઈ જીવજી, તથા દાજી વશનજી, વીગેરેને સમજાવી નરસીંહ ટેકડી ઉપર દર્શન તથા પ્રસાદ લેવા બેરાં છોકરાં સહ બોલાવી, તે દહાડે નવસારીના બ્રાહ્મણોને એકઠા કરી ન્યાતનું જમન કર્યું, અને ત્યાં તરતે સાંધવાં વિનંતી કરતાં સહવારના બેઠેલા સાંજ સુધી લડ્યા; પણ બ્યારે કંઈ નહીં વળ્યું ત્યારે, ટેહલદાસે સાંજે બધાઓને જણાવ્યું કે, તમારાં આ કામની બાંજગડમાં ૩ દિવસ થયાં નરસીંહજીને અપવાસ છે, અને આજે જો તમારું તરતું સમાધાન ન થાય અને સાંજે અપવાસ કરવો પડ્યો, તો હમે હવે નરસીંહજીને ઉઠાવી આલ્યા જમશું. ત્યારે જો બ્રાહ્મણો નહીં આવેલા તેઓને પણ બોલાવ્યા. તેમાં તુલજરામ વઘદ તથા મયારામ કમળાકર શાસ્ત્રી નહીં આવ્યા, તો ટેહલદાસજીએ કહ્યું કે તેઓની વતી હુંજ છું, અને તેઓનો દોષ હું માથે લઉં છું. ત્યારે છેક રાત્રે સમાધાન થયું. પાંદડાં ઉપર લેખ થયો.* અને બીજો દહાડે પ્રસાદ લેવા બધાંને બોલાવ્યાં. કુંવરજી શંકરજી, નયુજી લલુભાઈ, વઘદ ફકીરભાઈ, બાણા વઘદ, રાત્રે ત્યાંજ રહ્યા. અને બાવાની પાસે પ્રસાદ આપવા જેટલી જોગવાઈ પુછી. કેમકે મુખ્ય પ્રસાદ “ ગંગાજળ ” હતો. બાવાએ કહ્યું કે નરસીંહજીનું સત હશે, તો સહવારે તેઓજ પેદા કરશે. તે પ્રમાણે બીજો દહાડે નરસીંહજીના પ્રતાપે ગંગાજળનો પ્રસાદ તૈયાર થઈ રહેલો. અને એ રીતે એ નવ નેવુંનું તડ તોડી નાંખવાને ટેહલદાસ બાવા શકિતવાન થયા છે.

તાતાનું દોખમું.

અંબુમનની અરજી. અને શેઠ બાબાનું દોખમું થયા બાદ પડઃ વરસ રહીને, પારશી વસ્તી વધતી જતી જણાવાથી એક દોખમાની જરૂર જણાઈ. તે ઉપરથી અનેની

* આગળ તો ગાંધીઓ વગેરેમાં કાગલને બદલે વડના પાંદડાં ઉપર હીરાળ ચીઠી અને વખતે કામ ચલાઈ લેખ પણ લખી લેવાનો રવાજ નવસારીમાં હતો.

અનુમતે રોજ ૪ મા. ૧ યજ્ઞદે. ૧૨૪૬ સંવત ૧૯૩૪ ને દિને એક મેહુજર નવસારીના વતની શેઠ નશરવાનજી રતનજી તાતા ઉપર ક્યો કે, “ હાલ શેઠ ભાખાવામાં દોષમાનાં જેવાંજ એક ખીન્ન નવાં દોષ- માંની ઘણી જરૂર છે. તે કરવાને માટે તમે સાહેબે આગેવાન થાવું જોઈએ છે. કારણ કે આજ કેટલાંક વરસ થયાં શેઠખાંદાંનવાલું દો- ખમું ઘણીજ ખીજમાર હાલતમાં આવી જવાથી ભાખાવાલું એકજ દોષમું અંગેની વસ્તીને બસ નહીં અવાથી મીનોચેરશાહવાળું છેક જુનું દોષમું, કે જેમાં બાહાર ગામનાં જરથોસ્તીઓનાં દવાનો કુંકવામાં આવતાં હતાં, તેને ઘટતી મરામત કરીને નાચારીથી વાપરવામાં આવે છે. અને એ પણ વધારે વખત સુધી જવાય દમ શકે એવ નથી. માટે હમારાં દીલ શીકરમંદ ચાકીને કેટલાં દુખી થયાં છે તેનો હિવાલ અમે અંગે લખી શકતા નથી. એ અને એવીજ બીજી બાબદો ધ્યાનમાં લઇને તમે સાહેબ આપનાં વતનમાં આ છેલ્લી આશાએલતી જગો તમારા શકમા- ધનના પૈસાથી બંધાવી આપો એવી હમો આશા રાખ્યે છીએ. કારણકે તમે પોતે આપનાં પોતાનાં વતની છેઓ.....ખીજું જે હમારી કિપલી માંમણી ન કમુલ રાખશે તો એ નવું દોષમું બાંધ- માને તમે પોતે આગેવાની કરીને એક લીટ ડિયું કરીને તેમાં નોશા- રીને લગતા જરથોસ્તીઓ પ્રાસેથી નાંણું ભરાવશે.” વી.

તાતાનો જવાબ.

એનો જવાબ બ્યારે તા. ૭ માર્ચ ૧૯૩૯

રોજ ૨૦ મા. ૬ યજ્ઞદેજરદી ૧૨૪૭ સંવત

૧૯૩૪ ના ફાગણ શુદ્ધ ૪ ને શુકરવારે એ દોષમું ઇન્નમું તે દહાડે શેઠ તાતાના અનુમત જંગા પત્ર ઉપરથી જણાય છે:- “ તમારા ગરીબ શેવકે અનુમનના સાહેબોની ખાહેશ પુરી પાડવાનો હરાવ કીધો હતો. આએ તવું દોષમું જેના તાણાની કીયા રોજ ૨૦ મા. ૬ ૧૨૪૬ ને દિને થઇ તે શેઠ નશરવાનજી ચાંદાભાઇ તથા શેઠ બેજનજી મનચેરજી ઇજનેરોના પ્લાન ઉપરથી હમારાં માતાજી કુંવરબાઇની નૈયતે બંધાવ્યું છે. એ દોષમું આપણી માજદમશની હીનના ફરમાન મુજબ ઇલાવી આજના મુખારક રોજે જશન કરી, રૂઆનોને અવલમજલ પોંચાડવા સાર એ તમે અનુમનના સાહેબોને હમારો તમા હમારા વારસ વકી- હોનો કશોખી અખત્યાર રાખીઆ વગર સ્વાધીન કરવાની રજા લઉંછું. અનુમનના સાહેબો આપની નેક હીનનાં હોકમ તથા ફરમાન મુજબ હ- મિશે એ દોષમાની સંભાળ તથા દેખરેખ રાખતી. એ દોષમાના કું

પાકિસ્તાને લગતી દેવાલની બદલ ઉત્તર દિશાએ જમીન વીધાં ૫ શ્રીમંત સરકાર મલ્લારાવ ગાયકવાડે હમોને ઈનામમાં આપેલી છે તે હમારા કબજામાં છે. તે આજ દિને અનબુમનને સ્વાધીન કર્યે છીએ..... મજકુર જમીનનો પરવાનો ૧ સરકારે પોતાની મોહોર સાથેનો હમોને કરી આપેલો છે, તે પણ રાખવા સાર અનબુમનને હવાલે કરવાની રજા લેઈ છું. ”

તાતાને માનપત્ર. અહીં ઉપરથી તેજ દિને અનબુમન તરફનું માનપત્ર દશતુર દારાબજી માહીયારજીએ વાંચી સંભળાવ્યું હતું. એ માનપત્રમાં શેઠ તાતાનો જબજબ પ્રેમપુર્વક આભાર માનવામાં આવેલો છે; અને તે ઉપર દશતુર દારાબજી માહી-આરજી, દેશાઈ બરજોરજી નવરોજી, તથા પોલ્યા દેશાઈ બમનજી દારા-બજી વગેરે ૫૦૦ જણાની શહીઓ છે. એ માનપત્ર રૂપાંતર મુશોમિત કાસ્કેટમાં મુકીને તે ઉપર એક લેખ કોતરીને આપવામાં આવ્યું છે. એ દોખમાના પાયામાં તેમજ તેની બાંત ઉપર પેહેલવી જાપાની તખ્તીઓ ત્રાંખાના પત્રાંતી તેમજ સંગેમરમરની શેઠ તાતાએ પોતાના માતાજી કુંવરબાઈના પુન્યને માટે બધાવેલાં એ દોખમાની અંદર નાંખેલી છે.

પીટીની સગડી અને એજ અરસામાં શેઠ (હાલ સર) દીન-શાજી માણેકજી પીટી સદર દોખમાની આગળજ એક ગંજવર સગડી અશોફરોદરોની ખુશનીદીને કાજે બંધાવી આપી, અને ત્યાં જાથુક દાદગાંહ સ્થાપ્યા. તેથી તા. ૫ માર્ચ ૧૮૭૮ ને દિને દસ્તુર દારાબજી માહીઆરજી, દેશાઈ બરજોરજી નવરોજી, તથા પોલ્યા દેશાઈ બમનજી દારાબજી વગેરે ૬૦૦ જણની શહીઓ સાથનું એક માનપત્ર સર દીનશાજીને આપ્યું હતું. તેમાં જણાવ્યું કે, “ માનવંતા સાહેબ ! અત્રે જે સમડીઓ હાલ છે, તે ચેરાગ મુકવાના કામ શિવાય ખીજા કોઈ ઉપયોગમાં નહીં આવવાને લીધે મ-રહુમ નામદાર સરજમશેદજી જીજીમાઈ ૧ લા બારોતોટ સાહેબે એક ખીજા મોટી સગડી બંધાવી આપી હતી, કે જેમાં અશોફરોદરોની ખુશનુદી કાજે કિયાઓ કરવામાં આવતી હતી. પણ તે સગડી ખીજામાર હાલતમાં આવી જવાથી વાપરવેશના કામમાં નહીં આવવાને લીધે, એક ખીજા સગડી બાંધી આપવાને, તમો સાહેબ મયે શાહ દુખમાના તાંજાની વ-ખતેઅત્રે પધારેલા હતા ત્યારે, હમોએ અરજ કરવાથી, હમારી માંગણી

ભારતીય કમ્યુનિસ્ટ રાષ્ટ્રી, સગડી બંધાવી, તેમાં જાન્યુક દાદગોંહ રાખવાને તમો સાહેબો જોઈવણ કીધી છે, તેથી આજે ગરીબ અનજ્ઞમન તમો સાહેબનો મોટો ઉપકાર માને છે. ” વીગેરે,

સર રીચર્ડટંપલની સદરહુ દોખમાનો તાંણો પૂરવાની ક્રિયા પધરામણી. વખતે, તેમજ તે ઇંગ્લેન્ડ ત્યારે હજારો

હજાર લોકો દેશ પ્રદેશથી અને ઉત્તરી પ-

ડયાં હતાં. અને નવસારીમાં પારશીઓનો સૈથી મોટો જમાવ અને મેળાવડો આ પેહેલવેહેલી વારજ થય્યો હતો. મોટામોટા ઉપકારો, શુ હિંદુ, કે પારશી, કે મુસલમાનો, દોખમું જોવાની કવચિતજ મળતી તકનો લાભ હુડી લઈ ગયા હતા. તે બધા પરાણાઓમાં મુજબના તે વેળાના નામદાર ગવર્નર સર રીચર્ડટંપલ બારોનેટ જી. શી. એસ. આઈ; શી. આઈ. ઇ. પોતે પધાર્યા હતા. હાલના બાઈ રતનબાઈ તાતાવાળા “ એટલ બાગ ” ના બંજલામાં તેવણે લેવી બરી હતી. અને દેશાઈ દશતુરોના મુલાકાત બંધ, દેશાઈ બરજોરજી નવરોજી તરફથી, તેઓ દેશાઈ થયા પેહેલાં કોણુ હતા, વીગેરે હકીકત પૂછી લીધી હતી, અને તેજ દિવસે તેણે “ દસ્તુરજીની વાડી ” ને નામે ઓળખાતી (હાલ સરકારી) બાગમાં પ્રજના એક ગંજબર મેળાવડા સનમુખ પારશીઓની આમળી જાહેજલાલી અને શુરાતનપણુ વિષે શુભાપિત બાપણુ આપ્યું હતું. અને ખેતીના ઉત્તેજન માટે જોઈતાં મોશાકરાઓને, નવસારીના દેશાઈઓનોજ દોખલો લેવા સમજાવ્યા, કે તેઓના બાપદાદા અસલ ખેડવાયા હતા. અને તે ઉપરથી તેઓ આજે વધીને દેશાઈ થયા છે. વીગેરે. એ બદલનો લાંબો હેવાલ તે વેળાના “ ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા ” માં છપાયો છે. ગવર્નરની પધરામણી વખતે નવસારીમાં મોટો મદિમા યજ્ઞ રહ્યો હતો, અને જગે જગ લાઈટ અને વાવટા તોરણોનો ઠાઠ લાગી રહ્યો હતો. નવસારીની પ્રજાએ તે નામદારને નિચે મુજબનું અંગ્રેજી બાપામાં માનપત્ર આપ્યું હતું:—

“ ઇસાન વતન જરથોસ્તીઓને ત્યામ કરવાની ફરજ પડી ત્યાર પછી જરથોસ્તીઓના દશતુરોના વડાં મધક તરીકે માંગાઈ ગયલાં આ પુરાણાં શહેરના હમો હેઠળ શહી કરનારા રેહવાશીઓ આપ નામદારને પ્રિતબર્યો આવકાર દેવા માંગ્યે છીયે. આ શહેરના એક વતની મી. નસરવાનજી તાતાની સખાવતથી બંધાયલાં દોખમાની ક્રિયામાં સામેલ થવાને દેશના સધળા ભાગે તરફથી હજારો હમજતીઓ ભેગા થયાજે, તેવા સમયે આપ નામદારે પણ આ જગાની મુલાકાત લેવાની તબક્કી

લીધી તે માટે હમો ઉપર આપનો મોટો ઉપકાર થયો છે. જે હિંદુ સરદારોએ અને નામદાર ગાયકવાડ સરકારે હમારા વડવાઓને માથાળી રીતે આજો આપ્યો હતો, તે આ શુભ ઠાંકણે ચાદ કરીને તે માટે ઉપકાર માનવા વિના ચાલતું નથીજ, પરંતુ તે પેઢેલાં હમોએ નામદાર ખ્રિસ્તિય સરદારનો પણ ઉપકાર માનવો જોઈએ; કે જેના રાજ્ય હેઠળ હમો આજાદાની જોગવ્યે છીયે, અને જેહદ લાભો હાંસલ કર્યે છીયે. એટલા માટે નામદાર રાણી અને હિંદુસ્થાનની શાહનશાહયાનુના ધર્મિકાના આપ નામદાર પ્રતિનિધિ આગળ ઉપકાર જાહેર કરવાનો, તથા વજાદારીમરી વિશેષની બતાવવાની જે શુભ તક મળી છે, તે માટે મુખ્યારક્ષાથી ધન્ય છે. આ વજાદારી અને ઉપકાર બરેલી માંગણીઓ કામમ રાખતા સાર આપ નામદારના કારોબાર માટે હમો ભરોશાબરી રીતે આજુ ગળ્યે છીયે. આ દેશના ભોડા અને મુખ્ય કરીને દેશીઓના ભલાં માટે આપ નામદાર જે ખિતબરી લાગણી બતાવો છો, તે ઉપરથી આપણા વખાણના લાયક કારોબારની સામેતી મળે છે, અને તેથી તે સર્વ સંજિવાન ધંધર પાસે એટલુંજ માહીએ છીયે કે, આપ નામદારને તે હલેદ ખરે. ” એ ઉપર દસ્તુર દારાબજ માહીવારજ, દેશાધિપતિ જોરજ નવરોજ, પોદલા દેશાધિપતિ બમનજ દારાબજ વગેરેની માહીએ છે.

નવસારીના નોરોજ અને પરમાર્થ.

નોસાકરાઓના બધા મુણોમાં પરમાર્થનો ગુણ પ્રજ્ઞ છે. હિંદના ભોકને સખાવત કરતાં શીખવતાર પણ નોસાકરાજ સરજમરીદજ મર્ધ ગવા છે. નવસારીમાં કોઈ મોહલે ૩૪ તો કોઈ મોહલે ૫૦ સુધી જંગલી કુતરાઓનો ત્રાસ આજેપણ છે. અને તે સમજાં પળામાં જામ છે. તેમાં પારસી પોર્ષાઓતો બહમન મહીનાતા પરખને દિને મોહલે મોહલે “ હી ખીચડીનો પૈસો ” વાળું ગીત ગાતા ગાતા એક પરમાર્થી બીજા માંગી લાલી તેની ખીચડીખતે સંધીને મોહલે મોહલે ના કુતરાંને આજેખી ખવડે છે. આગળતો ચકલે ચકલે કુતરાંને માટે દેગો ચઢતી હતી. કેમકે નવસારીમાં ઠેક ઠેકાણે તે વેળાએ ચકલા * હતા. અહીંના પારસી પોરીઆઓ

* અસલ દરેક પારસી લગ્ન ઉપર ચકલાઓ હતા. જ્યાં સારી રાત પણ વસતી રહેતી. અને રાત અવારે એકની વખતે ચકલા ઉપરથી મળેલી મદદ

પરમાર્થી તેમજ અટક્યાલીવાળા પણ ખરા. નવસારીના પારશીનોરોજ
એક પરમાર્થી દિગંભ છે. અહીં જે પારશી ન હોય, તો નવસારીની
આવી સ્થિતિ પણ ન હોય એમ દરેક દેસવાળા અને દરેક ધંધાદારી
કમુલ કરે છે. બીજે કોઈ પણ દેશોંણે કરતાં નવસારીમાં નવરોજની
૧૮ દલાડાની ધામધુમ, પાટીજળી, અને ધર્મ ઉપરની મંજીર આસ્થા
અન્યમ ધ્યાન મેલે મેલી છે. આગળની તો વાત પુછવા જેવી નથી.
સો ધરે ૨૫ ને ત્યાં તો “ દેસલાં” ની ધામધુમ હોમજ હોય.
સસ્તા મુકાબમાં તો ભારીનોહતું, પણ આજે ૫૦-૧૦૦ રૂપીયાનો મરીમો-
ને ત્યાં જે ટાણે ખર્ચે આપે છે. પાછલી રાતે જે કલાકથી હોમને પોતોમીઆ
પોતાના ન્યાંગાંનેના કામ ઉપર તન મનથી હોમે હોમી વડે છે. અને રાતે
૧૦-૧૧ કલાક સુધી તેમજીને બીજાકુલ દુરમદ બળતી વધે. ત્યાં જુઓ
ત્યાં ધાર્મિક નોશાકરઓના ભવનપુ કરવાના મગડા સંભળાય છે. કોઈ મો-
ખેદનો દીકરો ૧૫ થી ૫૦ પનેત રોજ બસડે છે. વળી આજમાતો અને
સદમો ધરેધર ભણે તેતો જુધાં ! પનેતીને તેહેવાર બહુ આજળ જેવી
રીતે પળાતો આસપાસના ૨૫-૩૦ મામદાંનાં દોળી દુમળાં વગેરેને
મોટા દેશાઈવાળા બોલાવતા, અને દેશાઈ દરવાજામાં તેઓને પેલાતું
વેઠું આંધુ હતું. વળી આજહો, જોશીઓ, વગેરેને તે વર્ષાસત જેવું
ખાંધી આપેલું તે તેઓ હારિખંધ જેવી ક્રેતા. પાછલી રાતથી વાત
અને દોલ તાલા સાથે. ખેરતાં વરસના મગન વેચનારા, “ દેવેમરાગ પાવે
મોરાલ ” પોદારનારા સેંકડો દુકીરો ઉતરી પડતા. દેશાઈ દરવાજામાં
દેશાઈ દસ્તુરો, નાના બાળકથી ઘરડાં સરવે મળી દુમાગ્નેર અને બગ-
લગીરી કરતાં, અને ગમે જોયો વેરભાવભુધી જઈ ત્યાં ખિતભરી મુખા-
રખાદીઓ સાજતી. વળી નરોજની રાતે દરૂન મંજવાનો મુખ્ય મહિ-
મજતી હતી. કોઈ ધરમાં એકલ દોડલ ડોસીને દીકરીને પ્રસવ થાય, કોઈ બ્રહ્મચોક
મરવા પડે, તે વેળાએ આ નોલેંટરી મહદ અવગચની હતી. ફરસુવાદા મ-
રદોને માટે જેમ ચકલા હતા, તેમ વળી સ્ત્રીઓના મહલાજ પ્રમાણે દસ્તાન
વાલીઓને એક ડેશોંણે બસી વાત વગત વગેરે કરવાને ચારે દિશાના યુધ્ધઓ
એ દેસાઈ ખરોદછએ ચક્રેકો વડે માપાવી તેના જાડામાં બસવાનું કરી આ-
પેલું હલં. તેને હાડકયો અથવા ઉકરો કહેવામાં આવતો. દસ્તાનવાલી ઓ-
રતોથી બાહાર આટલે બેસાતું નોહતું. તેમ બસલું બાજંદાપણું ગણાતું, અને માર
મારવામાં આવતો. પાછળી રાતથી સાક્ષિક હાલતવાલી ચોરતો પોત પોતાના
લતા ઉપરના હાડકા ઉપર ગ્રુપમુપ જતી, અને સહી મીતીઆ સાથે મુખ-
કુખની વાતો કરી છવ વેરતી.

મા હોવાથી તેને “ દરાનની રાત ” અને કહેવામાં આવે છે, તે રાતે વઢી દરેદમેહેરમાં થતી મંબીર ક્રિયા બે એક સ્પીગલ કે બોપ, હાઉગ કે મીક્સને બતાવી હોયતો તેઓ તેજ વેળા કોસને ડેશણે કુસ્તી બાંધી પાદમાબ કુસ્તી કરી, અવસ્તા બચુવા શીવાય બીજું કંઈ કરેજ નહીં, એવી દિલ મેહેલાવનારી છે. જુદા જુદા ચક્રાઓ ઉપર અંગમળના અખાડા થતા, અને બાહાદુરી તથા જોર અજમાવા સાર કુસ્તીખાજ પારશીઓ કુસ્તી ખેલતા, તથા પ્રયાસના ખેલાડીઓ ખ્યાલના અખાડામાં પોતાની કસગીર કે તોરાની પડાની સરસાષ બતાવના. સ્ત્રીઓ પોતાના સુસ્વર કાઢી ગરબાની હરીફાઈમાં ઉતરતીઓ, અને દીનચાશીદારો પુ-જ્ઞ અવસ્તા બધી લેવાની બરાબરી કરતા. એ પ્રમાણે માર્ક ટવેનો પોતાની રમુજની, એપીક્યુરસો પોતાની ખાનપાનની, હરક્યુલીસો પોતાના જોર બળની, મેડમ પેરીઓ અને લેંગટ્રીઓ પોતાના કંઈ બળની, અને ઓગરટાઇનો, બીરીનશો, તથા બોસ્વોર્થો પોતાની શ્રદ્ધાની સ્પર્ધા કરતા. વળી ખોરદાદ શાસની આગમચની વળાવાની રાતે તેજોજ કમ ચાલતો. નરોજની અને વળાવાની રાતે સૌ સૌને આખી રાત બગવાનું હોવાથી, આપણા ઉધરતા પારશી વેપારીઓ ચાહ કાઢીની અને મખવા-સની દુકાનો માંડે છે. અને ખોરદાદશાહે પતેતીના જેવી રમના ચાહાલે છે. દુકાંમાં તે અસહ્યાત ભુસાવા લાગી છે, અને નકલ્યાત ચલકવા લાગી છે. ખોરદાદીઓ કાછડા મારી કામ કરવાને બદલે શેઠાંણીઓ થઈ દુબળાં-ઓને હવે તે બની મજાઓ સોંપી દેવા લાગી છે, અને થણે ભાગે ચલકત બૂદીજ વધી પડી, સુધારાને નામે ફટલોક કુધારો પોતાનો ઝોલો છેડો પખોડવા લાગ્યો છે.

શુબાઓ અને તેમના કામો.

ખાલસા (British) માં જે રેવીન્યુ કમિશનર કહેવાય છે, તે ગાયકવાડીમાં શુબો, અને રેવીન્યુ કમીશનર તે શરશુબો કહેવાય છે. શુબો એ શબ્દ એરેબીક ભાષાનો છે, અને તેનો અર્થ પ્રાંત અથવા જિલ્લો થાય છે. તેમજ પ્રાંત તથા જિલ્લાના ઉપરીને પણ શુબો કહે છે. નવસારીમાં માગભાઈ અમલ ચાલ્યો ત્યારે મહેકો પછી ગામે આવે શુબેદાર થઈ મથા છે. શુબેદાર એટલે પણ શુબાજી. ગાયકવાડી અમલ

ન્યારથી શરૂ થયો ત્યારથી નવસારી પ્રાંતને માટે એક શુભો નિમાષા
 થાયો. અને તેનું સદર સ્ટેશન (Subayat અથવા Collectorate))
 તે વખતથીજ નવસારી જોરેર હરણ, તે આજ સુધી છે. ન્યારે નવસા-
 રી માહાલ ઈન્દરે અપાતો હતો, ત્યારે પણ શુભા તો હતોજ હતો. પ્રજા હિ-
 તવર્ધક શુભાએતે શોકો દેવતા ચાલક પુંજતાં. માધવરાવ બાબા ઉર્જી બાબા
 સાહેબ શુભાની દર અડવાડયે એકવાર આશાપુરીના દર્શન માટે સ્વારી
 નીકળતી, તે વેળાએ તે શુભાના દર્શન કરવાના અભિલાષિ સૌ લોકો
 તેવાર પછ, બળરમાં હમા રહેતાં, અને પુણ્ય બહિતભાવથી દર્શન
 કરી નમન કરતા. દરોરાની સ્વારીમાં શુભાનું નીન તો જરૂરજ કરવાની
 લોકો ધાર્મિક દરજ સમજતાં. એજ પ્રમાણે તેઓના આહવા બેટા
 પ્રજાશિખ શુભા બાબાસાહેબની શુભાગીરી પણ લોકોની પુંજાવી હતી.
 બાબાસાહેબ શુભા અંગેજ મરણ પામ્યા હતા, તેમની પાથરતે
 પારદીઓ વટીક વમા હતા. એજ શુભા અને મરણ પામ્યા. હરબાજી
 ખંડેરાવ બીજા મરણ પામનાર શુભા હતા. ઈ. સ. ૧૮૭૬ થી આ
 રાજ્યની નવી કારકિર્દી શરૂ થઈ તે વેળામાં, નારાયણ વાજુદેવ ખારકર-
 નારાયણ રઘુનાથ-શીખાજીરાવ ખાતવેલકર (જે શુભા હરેકો જતાં તેણે શુભા-
 ગીરી પેતે ન બલાવતાં, પુણ્યાજી બીખાજી, બીંડરાવ રામચંદ્ર, ખંડુસાહેબ,
 નારાયણ રઘુનાથ. એઓના હાથથી શુભાગીરીનું કામ લીધું હતું.)
 બાબાસાહેબ, માધવરાવ બાબા, જોપાળરાવ મેરાળ, શુભાગઢકર, બજવં-
 તરાવ મજવંત, નારાયણરાવ રઘુનાથ, મેરાળ નારાયણ, હરબાજી ખંડે-
 રાવ (સંવત ૧૮૮૬ થી ૭૨ ને આશરે), હવબાઈ (સંવત ૧૮૮૧ થી
 ૮૬ ને આશરે), હરબાજી ખંડેરાવ (સંવત ૧૮૭૬ થી ૮૧ ને આ-
 શરે), અમીન સાહેબ (સંવત ૧૮૭૧ થી ૭૬ ને આશરે), હરબાજી
 ખંડેરાવ કુમાવિશ્વધર (સંવત ૧૮૬૬ થી ૭૧ ને આશરે), કચો
 આત્મારામ તાલ્યા (શુભાવતી કામ કરનાર, સંવત ૧૮૬૩ થી ૬૬ ને
 આશરે). એ પ્રમાણે શુભાઓ થઈ ગયા છે. તેમાં કોઈનાક તો બમે
 તથા વશ વાર ફરી ફરી શુભા થયા છે. લક્ષ્મણ જગન્નાથ-વડોદરા
 રાજ્યની જુની કારકિર્દીના મરણ વખતે, દીવાન દાદાભાઈ નવરાજી,
 મરહુમ લક્ષ્મણ જગન્નાથને જાણ્યા હતા. અને રાજ્ય સર. ડી. માધવ-
 રાવે નવીન કારકિર્દીનું ખી રોખું ત્યારે નવસારીને લાયક શુભા બેજે,
 તેમણે લક્ષ્મણરાવને રોષી કાઢી અને મોકલ્યા હતા. એમની કારકિર્દી સંવત
 ૧૮૬૧ થી ૭૫ સુધી રહી. નવસારી પેહેલાંથીજ નવીસારી તો હતીજ,

પણ એ શુભાએ નવી નવસારી બનાવી. સુધરેલી ઢપ ઉપર પાછી સડકો બધાવી. મ્યુનિસિપાલિટિનો દમામ વધાર્યો. દવાખાનું, (૧૮૮૦) ઔરખીડ-બ, ૧૮૮૨માં થયેલી પબ્લીક ઓફીસો, ૧૮૮૦માં જેલ, ઈ. સ. ૧૮૭૮માં તૈયાર થયેલી મારફટો વગેરે કામો આરંભી નવસારીમાં સુધારાનું પૈકું ચાલુ કરી, જતી રેળા એટલું જ કહી ગયા, કે એ પૈકાંમાં કોઈ અનુભવ તેજ પૂરતાર આવશે તો ખાડું ઝડપથી ચાલી આ નગરી સુંદર સૌહેર થશે. એઓએ પ્રવેશ કરવાની દુશીસ કરી હતી, તે પાછળથી માંડી વાળવી પડી હતી. લોકોએ એમના તરફ અતિ ચાહ હોવાથી લોકે એમની અને એમના પતિની યાદગારીમાં લક્ષમણરાજ તથા સીતાબાઈ રાવર પોતાને પૈસે બાંધ્યાં છે. વળી દુધ્યાં તળાવ ઉપર એક સરકારી બાગ પશુ તેવ-શુની યાદગારીમાં “ લક્ષમણ બાગ ” ને નામે યાદગાર છે.

લક્ષમણરાવ પછી ત્રીજાકરાય વૃજરાય ૧ લી વાર શુભા થઇ અને આવ્યા હતા. (સંવત ૧૮૩૫ થી ૩૬) તે પછી ગણેશ શીતારામ શાસ્ત્રી ૧ લી વાર શુભા થયા. (સંવત ૧૮૩૬ થી ૩૭ સુધી). એવળના વખતમાં આપકારી સીસ્ટમ થવાથી રોડોના અતિ અલગસામાં એઓ આવ્યા હતા. એઓના વખતમાં સ્ટેશન ઉપરની ધર્મશાળાનું નહીં થયું. તે પછી રામચંદ્ર ગોપાળ દેસામુખ ૧ લી વાર શુભા થયા. (સંવત ૧૮૩૭ થી ૪૧ સુધી.) એવળની પ્રક્રિદામાં સંવત ૧૮૪૦ માં નામદાર શયાણરાવ માહારાજની સ્વારી અને આવી, અને હુનગીદુધના મેદાનમાં રૈયત તરફથી આવકાર દેવા શુશોભિત મંડપ નાંખેલો હતો. ત્યાં માનપાત્ર થઇ રહેલા ખાદ આતશખાણ સળ-ખતાં માંડવામાં આગ લાગી તે બળી બરમ થયો હતો, અને ફરતીયર વીંચેલી ખરાબી થઇ હતી, જેની કિંમત દયાળુ મહારાજએ પોતે બધાંએને આપી હતી. તે પછી લલ્લુ કરાનદાસજી શુભા થયા. (સંવત ૧૮૪૧ માં દશ માસ.) ત્યાર પછી રાવજી વિકુલ શુભા થયા. (સંવત ૧૮૪૨ માં દસ માસ.) અનેની સરકારી અમલદારોની “ નવસારી કલબ ” એઓએ સ્થાપિ હતી. તે પછી પીતાંબર જેઠા સંવત ૧૮૪૨ માં ૪ માસ રહ્યા. તે પછી સંવત ૧૮૪૩ માં પાંચ માસ સુધી અંતાજી ગંગાધર ૧ લી વાર થયા. તે બાદ પાછા ગણેશ શાસ્ત્રી સંવત ૧૮૪૩-૪૪ માં ખીજી વાર થયા. તે પછી સંવત ૧૮૪૪ માં પીતાંબર જેઠા પાછા થયા. તે પછી રામચંદ્ર વિઠાયા ધામજીરુકર સંવત ૧૮૪૪ થી ૪૬ સુધી શુભા રહ્યા. તે

બાદ અમદાવાદના અધ્યક્ષશ્રી સિતેને સંવત ૧૯૪૭ માં શુભા થઈ
અમા. પછી ફેરવાઈ ૧૯૪૭ રૂસ્તમજી હાલમાં ૧૯૪૭ સંવત ૧૯૪૭ થી
૪૮ સુધી થયા. નવસારીનાજ જન્મેલા, નવસારીનીજ રૈયત પૈદા,
નવસારીમાંજ ઉધરેલા શિખેલા, નવસારીનીજ સ્કુલના શિક્ષક, અને
પેટેલ વેહેલા પારશી એવા જો કોઈ પણ નોસાકરા અત્રે શુભા થયા
હોય, તો તે એકોજ થયા છે. હાલનું નવું હુનશીકુખ, તથા હાલના નવા
બંગલાઓનો જ હતો નવા ફેરફારથી બ્રાહ્મણી રહેા છે, તે એવજુની
ફતેહમંદ કારકિર્દિનું પરિણામ છે. ઢેડવાડો ખસેડીને નવી ખમિદારી
હુનશીકુખ ઉપર એવજુથી થઈ છે. ફેટલાકોએ તો તેને “ ફેરસારપ
ફર્યા ” નું પણ નામ આપ્યું હતું. અતરેનો લક્ષમજી હોલ ઉપાડવાનો
સમારંભ એમને હાથે થયો હતો. અતરેની શ્રીશ મારફેટ એવજુના
વખતમાં બંધાઈ હતી. સડાને નવેસર ખજુવી, લેડામાં આવવાનું કામ
એવજુે જાળવવાથી બગરની દુકાનેમાં વરસાદ વહાણ બરાબ જતાં
પાણુનો અટકાવ થયો, જ્યાં ત્યાં રૈયતના લાજનું એવજુનું એક
કામ ચાલુગાર રહી ગયું છે તે એક, આ પ્રાંત પૈદા નવસારી-મહેવી-
પથસાણા-કામરેજ-અને વેલાજી એ પાંચ તાલુકાઓમાં નવીન જમાવંદી-
સેક્ટરનેટ ને લાંબા ૧૯૪૮ થી શરૂ થઈ, તેના સિદ્ધિ અંગતી સલાહથી
થયો હતો, અને તેથી રૈયતને મહેલ દર રિધે વધારેમાં વધારે ફા.
રય તો દર હતો, તે ફા. ૧૬ સુધી લાવી નાખ્યો. અને કમીમાં કમી
૪ આના ગુડી દર લાવી નાખવામાં આવ્યો, તે એવજુના પ્રતાપનું
પરિણામ છે. એ શિવાજી ખીજાં કારકોલ ધણી હશે એવજુની શુભા-
શીરીમાં થયાં છે.

અંતરજી બંગાળર અને તાણુતનોરરતો.

એવજુ ખીજાર શુભા થઈ આવ્યા (સંવત ૧૯૪૮ થી ૪૯).
એકોએ અગાઉ પારશી અને સુશક્ષમતા વચ્ચે તાણુતના હીમામમાં
નજેલા ભારે ઝગડામાં ઘણી બાહાદુરી વાપરી શાંતિ ફરી આપી હતી.
નવસારીના તાણુતો પારશીવાડાઓમાં થઈને લઈ જતાં, આંદાસન અને
આતશજેહરાંમ નજીક આવતાં હોવાથી ટોચે ઉભો ન થાય, તેને માટે
સંભાળ રાખવા છતાં, શુનાના કળસલામાં તાણુતના મુખી હાશમશાહ
સાથે પારશીએ વાંધો પડ્યા કરતો, અને કાર્ટે દરબારે તેમજ ખુદ વડોદરા
હજુરમાં તે વીસે ફરિયાદ થયા બાદ સમાધાનીનો ઠરાવ થયો હતો.

સંવત ૧૯૧૭ માં ખંડેરાવ મહારાજે જોગ રસ્તો કાયમ રાખ્યો હતો, પણ સર જમશેદજીને એક પરવાનો કરી આપ્યો હતો કે, આંદશનને કાંઈપણ તુક્યાન થશે તેની જોખમદારી સરકારને શીર છે. વળી સંવત ૧૯૨૧-૨૨ માં શેઠ શેરામજી જમશેદજી તરફથી, ખાતલીવાલાનું નામ કાયમ રહે ત્યાં સુધી દરયાન રૂ. ૨૦૦૦ સૈયદ સાદાતની દરયામાં ચેરાગળતી માટે આપવા કરી, જે રસ્તો બદલવા માંગણી થઈ હતી. તે પણ ખંડેરાવ મહારાજે તેમ જ દરવાની માદીનશીન આપુમીઆને મના કરી હતી. ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં જે રસ્તાની મારામારી પાછી મળળી, અને પછી જે દરયાના મુલતલીઓમાં વાંધો ઊભો, નેથી જે દરયા જમિમાં રહી, અને આજુબી સમગ્ર કિપલ સરકારની દેખરેખ હેઠળ ભેળી થાય છે. જે દરયાના ખાત ખાતર જે જમિ હવે સરકાર બંધ કરે તે ખાતી મના લેએ વાત થાય. જે દરયાનું તાલુત બપોરે એક વાગેથી ઠંકુ થયા નીકળી સાંજે નદિમાં પડે ત્યાં સુધી, આપુમીઆની કહીઆણી "પાશાદ બેગમ" એક પગે ઉભા રહેતાં, અને આજે તેજ પ્રમાણે હાલનજાહના ઝોરત ફાતમાબેગમ કરતાં કહેવાય છે. જે દરયામાં જે જમિ છે તે ૮૨૮ વરસ થયાં બમર ગુનતવે બળતો જરી રહ્યો છે. આતજમે જે દરયામાં થઈ ખાત આપવામાં આવે છે, તેની પરસ્તેક વડીક થાય છે, અને મોહરમના ૧૦ દહાગ જે આતજની શેવા કરી તાજીમાં જોગ આતજનું કુંડ આગળ ચલાવે છે. મોહરમની ૯ મી તારીખે જે આતજથી શેકેને નહવડાવામાં આવે છે, અને જે એટલો બળવત કહેવાય છે, કે કાંઈપણ તેથી દાઝતું નથી. એમના પછી ત્રીજકરાય ત્રીજરાય બીજવાર શુબા થઈ આવ્યા. (સંવત ૧૯૪૮ થી ૫૦) નવસારીમાં ઢોરોની વસ્તીના પ્રમાણમાં સરવાની જમીન નોહતી, તે મુગાં જનવરોની દયા ખાઇ એવજી ગાયરજી જગાઓ હરાજ કરાવાની બંધ કરાવી, અને ઢોરો માટે ખુલ્લી મુકાવી. પુણી નદિ ઉપર તલડીને ઢોવારે બંદરનો ડંકો નવીન બાંધી ત્યાંની સડક વગેરેનું કામ એઓના વખતમાં થયું. તાતા રકુલના મકાન માટે જમીન મળવા જે બાંજગડ ચાલી હતી, તે કામ એવજીના નધાકી પગલાંથી એકદમ છેવટ ઉપર આવી ગયું હતું. કોલોરાની ઉત્પત્તિનું કારણ શહેરમાં કાંટાની વાડો આવેલી ઢોવાનું જણાવી એઓએ તે વાડો કઢાવા માંડી હતી. નેથી શહેરમાં બાબજાત ચાલ્યો હતો. વાડ કાઢવાનું કામ મી. ડી. ઇ. મુલ્લાં વરીલને હસ્તક આવતાં.

તેની હાપાહાપી “ એડવોકેટ ઓફ ઇન્ડિયા ” નામના અંગ્રેજ પેપરમાં
આલ્યાથી અતરેની હાઈકોર્ટના આરીસ્ટન્ટ આસતર મી. હીરજીભાઈ
હીનશા એનજીન્યર ઉપર, મી. મુસ્તાફે સાધુજીનો મુકદ્દમે ચલાવ્યો
હતો, જે હેટલોક વખત આલ્યાવાદ મી. મુસ્તાફે પાછો ખેંચી લીધો હતો.
એમના પછી વાસ્તુદેવ આલેખ સામર્થ્ય શુભાષીરી ઉપર આવ્યા (સં-
વત ૧૯૫૦-૫૧). આપદારી આપતા પુરાફરેના સરખામાન ઉપર મ્યુ-
નિશિપલ જગત લેવાની સખતામ નિર્દેશ આપતી હતી, તેનો એવજે અ-
ટાકવ કરી પરજનન હીન ઉપર જગત લેવાનું કામ કરાવ્યું. જેથી મુ-
સાદરેનો સુખ થયું છે. અતરેના રીતપાલ દાવર ઉપર મોટું પામતું
મીડિયલ મુકદ્દમતું કામ એવજીની બાલેવંતીથી ચાલુ હતું. તેના કરતાં
વિશેષ પ્રકાર, જેઓએ એકવાર અજ્ઞાન જેવી રીતે મતાવી હતી.
ખીન શુભાષીની પાલક પ્રજાને નામે ચાલવાનું મેળાવકો, એ-
વજીને પાટે કરવામાં આવ્યો હતો; તેના ઇજ્જત રીતે થઈ હતાં; પણ
એવજીની ઝંજુમાં આવતાં જેઓએ તે પાનસોપારી લેવાની સાફ ના
પાડી, કામસે મેલાવ્યા ચાલવાનું નિશ્ચયપણું પ્રકટાવી મતાવી આવ્યું
હતું. એમના પછી નિવાસકરના ચાલવ વજીહર શુભા થયા હતા.
(સંવત ૧૯૫૧-૫૨). આપદારી આનાં તરફથી રેખતને હાઈ પશુ
કામો ન થાય તે ઉપર એઓએ અજ્ઞાન વાજ આવ્યું હતું. મોજી અને
સ્વચ્છ તથા ફરવેશ બાવે તાડી વેચવાની, દુકાનદારોને સખત ફરજ
પાડી, લોકોના આશિષ લીધા હતા. વળી નરિમાં હોડી ઉતરના ફર
મુકરર કરી, લાઈજન્ટથી હોડી ફરવાનું કંટ્રોલ આપવાની તજનીજ
કરી રેખતને સુખ થયું. દારના ઇન્કારદારેજ તાડીનો ઇન્કાર ન આવતાં,
તાડીના છુટા ઇન્કાર ખીનજ લોકોને આપવાની રીસ્ટમ, તમા માંડ-
વામાં તાડી વેચવાના સુખની રહી એવજે કામલ કરાવી હતી. જેઓ
પછી ખાસેરાવ લગવંતરાવ જાડવ ઇ. સ. ૧૮૯૨ માં શુભા નિમાયા.
જહમજી જગતાયે અવિખ્ય વર્તેજ તેજ પ્રમાણે નવસારી શહેરના સુધા-
રાનાં માડાનાં પેશને તેલ પુરનાર, તથા તેઓના રેપેશાં શુદ્ધખીજને પા-
ણી પાનાર શુભા, અતરેની રેખતને એઓજ જણાઈ આવ્યા. એમના વ-
ખતમાં નવીન સડકો ૩૭ થી ૪૦ સુધી નીકળી છે. તેમાં સુરતના વે-
પારની મોટી સડક ૧૦૦ વરસ ઉપરની મેમાલુમ થમલી, તે પાછી નવે-
સર મતાવી છે. માહાભારત કામતો અતરેતું કોરવે જેવું બજાર ફ-
રમા મતાવાની એવજીની સાથે મંતવું હતું. નામદાર માહારાજ જ-

માછરાવને માટે કેહવામાં આવે છે કે, બજારમાંની એક દુકાનના છબ્બે
 ઉપર, પોતાની ઘોડેસ્વારી દરમ્યાન, લાકડી ઠોકીને, બજાર સુધારવા
 બદલ ઈશારો કર્યો હતો. વરસો વહી ગયાં, અને શુભાઓ પર શુભા-
 ઓ બદલાઈ ગયા, પણ લોકોની બદનાંમી લેવા કાણુને ગમે ? પણ
 આ શુભા સાહેબને તો રાજ્ય પ્રજા બનેતું નિષ્પ્રતિષ્ઠિપણુ કામ કરવાનું
 હોવાથી, કાંઈ પણ દરકાર વિના બજારની દુકાનોની જગાનું કામ્પેન-
 સેશન આપી, સાંકડા ભાગ ખેંદીલો કરાવ્યો. વળી આ કામમાં ખુદ-
 ત પણ તેમના ઉપર પ્રસન્ન થવાથી, સાંકડા ભાગમાં દૈવયોગે આગ
 ભાગી, અને વરસો પછી થનારો સુધારો થોડીક પળમાં થઈ ગયો.
 યાને જલદ શુભાના નામને જાજતું “ જલદે બજાર ” અથવા ખાસું
 પોહોળું ચોહોળું ખાસેરાવના નામને જાજતું “ ખાસા બજાર ” થઈ
 મયું. અને પ્રથમ તો લોકોમાં બડબડાત અને ફરિયાદ ઉભી થઈ, પણ
 પાછળથી બજારનો ખાદ્યાર જોઈ સર્વને આનંદ વ્યાપિ રહ્યો છે. નવી
 દુકાનોની ચોહોલ મેહોલ માહાલી રહી છે. વળી “ દશેરા ટેકડી ” ને નામે
 ઝોળખાતીજ જગાએ કંઈ કંઈ દાહેકાઓથી દશેરાની સ્વારીનો મેજો
 બરાતો હતો તે તરફ, એઝોનીજ કારકિર્દીમાં નવીન પોલીશ લાઇન
 બંધાઈ ગયાથી, તે મેજાની જગા બદલીને હુનશીક્રમના મેદાનમાં મેજો
 બરાવાનું શરૂ કર્યું, તેમજ ગણપતિને ઠંડા કરવા છેક પૂણા નદિ સુધી
 લઈ જવાનો કદિમ ચાલ તજવીઈ થઈ, અત્રેના દુધ્યાં તળાવમાં ઠંડા કર-
 વાનો સુધારો દાખલ કર્યો. લક્ષમણુહોલમાં સૈયાજીવૈભવ લાઈબ્રેરી સ્થાપિ.
 ઇ. સ. ૧૮૯૭માં દુકાણ પડ્યો ત્યારે સસતો અનાજ ગરીબોને પુરો પાડ-
 વાની યોજના ધડી કાઢી. એઝોની મેહનતથી ફૂંડ બેશું થઈ ગરીબોને
 આશ્રો મળ્યો હતો. એટલુંજ નહીં, પણ બજારમાં આગ લાગવાથી
 જે નુકસાન થયું હતું, તે માટે પણ પોતે ગીરાથી ફૂંડ ઉભું કર્યું હતું.
 જે ઉપરાંત જાહેર બગીચો બનાવવાની યોજના, મીઠાં પાણીના નળ નવ-
 સારીમાં દાખલ કરવા, તથા જે ઘરોમાં સંદાસ લેવા જવા આવવાની
 બગીચી પાસીજો નહીં હતી તે તેમને કાઢી આપવા, તળાવ ઉંડું કર-
 વા, મોજે કરમાની નદિ ઉપર પુલ નાંખવા, વગેરે સુધારાઓ કરવાની
 યોજના શરૂ છે. હાટડી બજારમાં એક મોટી મારકેટ બાંધવાનું કામ
 ચાલે છે. અને જે એઝો સાહેબના વખતમાં નવસારીમાં ખંદર બાંધ-
 વાની હીલચાલ થાય તો પાર પડે એવું છે. વળી કાહારવાડ નજીક
 એક નવી મટન માર્કેટ બાંધવાનું તકડી કર્યું છે. અને સ્ટેશન ઉપરથી

સુનશીકૃષ્ણ મુખી ત્રો “ ગુલાબદાશ ભાઈદાશ વકીલ રોડ ” બંધાવાની
 તબવીબ આલી રહી છે. વળી આગ યુગવવાના સાધન લેખે મોહલા-
 આમાં પાંણીની ટાંકીઓ બંધવાની ગોઠવણ થઈ છે. આગલા વખ-
 તમાં ધરવેરો અત્રેની રૈયત ઉપર હોવાથી, લોથા બહુ પીડાતાં રહેવાથી,
 તેઓને શ્રીમતોએ પોતા તરફથી ખંડણી ભરી મુક્ત કરેલાં, તે ધર-
 વેરો નહીં, તોપણ જનરવેરો નાંખવા માટે દર સંદાસ ઠીક ૩ રૂપૈ-
 યાની વાર્ષિક રી લેવાની ગોઠવણ કરી છે, જે જે કાઢી નાંખવામાં આવે,
 અથવા જરા નરમ કરવામાં આવશે, તો એ શુભા સાહેબની કારકિર્દી
 જેવી કળકતી ખીજી જણાવાની નથી. કેમકે ઇ. સ. ૧૮૯૬-૯૭ના
 અપ્રમુગન બર્થ વર્ષમાં આખા ઈલાકાના મોટાં નાહનાં શેહેરો, કહોકે
 આખું હિંદ, મરકીની મોહકાંણુની મુશકેલીમાં ગીરફતાર થઈ પડી, હે-
 બતીને હેબકી ગયું હતું, તે ભયાનક વખતમાં, અલખત કરિમેકાર-
 સાજની કારસાજીથીજ, તોપણ પ્રયત્નમાંતો આ શુભા સાહેબની સાહ-
 સિક જેહમત અને પોતાનો લોગ આપવાની હેરતભરી હિંમતથી, આ
 એક નવસારી શેહેરજ એ દુષ્ટ મરકીથી બચી ગયું હતું. વળી મ્યુ-
 નિશિપાલિટિ પૈકી સુધરાઈતો બંદોબસ્ત કંટ્રાક્ટથી આપવાની પદ્ધતિની
 પેહેલ એઓએ પાડી, અને અત્રેનાજ વત્ની મી. મંચેરજ ફકીરજ ન-
 રસંગને પેહેલવેહેલા સુધરાઈ કંટ્રાક્ટર બનાવ્યા, અને તેમનેજ હલાલ-
 ખોરપટીનો ઈન્જરો એવી શરતે આપ્યો છે કે; શેહેરના બધાં મળી
 નીકાલી જાનર ૯૮૯ તથા કાચા ખાડાઓ ૨૪૮ તથા સાર્વજનીક જા-
 નર ૮૫ મળી કુલે ૧૩૨૨ જાનર સાફ કરવા ૩૬ ભંગી, દરેકને
 રૂ. ૮ પ્રમાણે રૂ. ૨૮૮ તથા ગાડાં ૪ ના બજાદ જના રૂ. ૧૫ પ્ર-
 માણે રૂ. ૬૦ મળી ૩૪૮ રૂ. દરમાસે કંટ્રાક્ટરને આપવા, અને દર
 ભંગી પાસે ૪૦ જાનર લેખે સહવારે ૫ થી ૯ કલાકમાં તમામ સફાઈ
 કરાવવી. મેલું નાંખવા સાફ પુણી નદિ આગળ ખાડાઓ કર્યા છે. જેનો
 ડીપો હાલની જગાએથી એક મૈલ દુર લઈ જવામાં આવનાર છે. એ ઉપરથી
 જણાશે કે એ ભંગી સીસ્ટમમાં સરકારને ઉત્પત્ત કરતાં ખર્ચ વિશેષ છે.
 એ પ્રમાણે આજની ખાસેરાવકૃત નવસારી મોખરે આવી છે. એઆના આ
 કામોની માદગારીમાં એઓના નામ ઉપરથી “ મી ખાસેરાવ જાદવ
 કોટન પ્રેસ એન્ડ કોટન ટ્રેડિંગ નીયમીત કંપની ” સ્થપાઈ છે. ખાસે-
 રાવજ માફ ઉપરી હોવાથી તેઓની ખોટી પ્રમાણત કે તકલીફી તા-
 રીફ કરવાના ધરાવાથી નહીં, પણ ગાયકવાડી રૈયત ઉપર કર નાંખવાની

સંભાળ બદલ હીવાન વતી માધવરાવ રામચંદ્ર ફડનીશના સરકયુક્ત નાં. ૧૪ વૈશાખ વદ ૫ સંવત ૧૯૩૧ તા. ૨૫ મે ૧૮૭૫ ને અનુસરીનેજ હજુર પરવાનગીથી હાલખોરપટ્ટી શરૂ કરવાથી પશુ ગાયકવાડની આ પ્રતિનિધિ પ્રજાથી પુંજવા લાયકજ છે. મુ'બઈની મરફીને નામરફી બનાવનાર જેનરલ જેટકરના જેવું એઓનું પરાક્રમ હતું, તેમજ હોખ સાહેબે સુરતની બદ સુરત દુર કરી સુરત બનાવી, તેમજ જુની નવસારીને પાછી એઓએ નવીન નવસારી બનાવી. હાલ સુધીના એ પરાક્રમે પાછળથી તો પુંજવાના છેજ. ઈ. સ. ૧૮૭૫-૭૬ ના વડોદરા સ્ટેટ રીપોર્ટમાં રાજ સર. ડી. માધવરાવે નવસારીમાં સુધારાના કામો કરવાની ફતેહમંદી માટે બવિખ્ય કહેલું છે કે:— " As the town of Naysari contains a considerable Parsee population, I have no doubt that some assistance under appropriate conditions will be fruitful of good. " એઓ સાહેબ નળના પાણીની યોજનાની સુપેહેલ દાખલ કરવાના છે, તે વખતે એટલીજ અરજ થઈ ચકશે, કે તે પાણી જમીનમાં પેશી નવસારીની હવાને બેજ અને બીનાસવાળી નહીં બનાવે, તેની આગમનથી સંભાળ રાખી, તે પાણીનો નીકાલ થાય એવી ગોઠવણ કરશેજ. હવે તો ખીજા લક્ષમણરાવ અથવા ખીજા ખાસેરાવ આ પશુને મળશે ત્યારેજ વધુ ચઢતીની આશા રાખવાની રહીછે. મળી હાલના લોકપ્રિય અને લાચકીવાળા સુધરાછ કામદાર મે. ખાં. ખા. કાઝી આબદુલ રહીમાન પ. ના. શુઆસાહેબનો ખાસેરાવજીને મળ્યુત ટેકા અને યોગ્ય સલાહનો જોગ મળી જવાથી, શહેર સુધરાછનો વધારો વીજળી વેગે થઈ ગયો છે. કેટલાક બોકાએ પ્રારંભમાં બડબડાટ કર્યો ખરો, પણ એજ સુધારાઓને હવે બોકા વખાણે છે. એલીયો દવા લેએ કડવો લાગે છે, પણ તેના ગુણની અસરનું ફળ મીઠુંજ હોય છે. આ શુઆ લોક પ્રિયતાની દરકાર વગર પોતાના મુદ્રાલેખને વળગી રહ્યા કે " પ્રત્યેક મનુષ્યે હુકમ ઉઠાવતાં શિખવું જોઈએ. "

નવસારીનો બાહાર.

“NAVSARI CUSBA—The produce of this Cusbah is batty, juary, sugarcane, plantane, mangoe, pineapples &c. It is well cultivated and many inhabitants in it, which are chiefly the cast of Par-sees. There are manufacturers and dyers of coarse and fine cloth in this Cusbah. Some part of the Honourable Company investment is made here, chiefly doolies for chintz. A considerable trade is carried on here at a Bunder in timber, grain, jagaree, cloth, fruits, &c. but most of the principal houses being burnt in the late wars which have occasioned the inhabitants to leave this place, tho' it is still tolerably well peopled. The revenue of this Cusbah is Rupees 13200-3-66 exclusive of the Customs, which is as much as the Marrattas collected.”

મુંબઈ સેક્રેટરીએલના સીલેક્શન વાકમ ૧ લા માં જ્યોર્જ. દબલ્યુ. ફારેસ્ટે ઇ. સ. ૧૭૮૧ ની નવસારીની સ્થિતિનો ટુંકમાં બાહાર આપ્યો છે. તે વેળાનો બાહાર શું, અને આજનો આ શહેરનો બાહાર શું ! આજનો બાહાર જુદો જુદો પ્રકારનો છે.

જ્ઞાનનો વધુ ફેલાવો કરવા આ મંડળી સ્થાપિ છે. જ્ઞાનપ્રસારક મંડળી. ખ્રીડીશમાં પણ નવસારીના જેટલી ફળવણી અપાતી નથી. કીન્દરગાર્દનનું શિક્ષણ નવસારી જેવું ખ્રીડીશમાં જ નથી. સરકારી સ્કૂલોના છેલ્લા મેળાવકામાં નવસારીમાં આખું હિંદુસ્થાન બનાવામાં આવ્યું હતું, જેની જાળ તારીફ થઈ હતી. નવસારીમાં આ મંડળી તા. ૨૨ એપ્રેલ ૧૮૯૧ ના રોજ સ્થાપવામાં આવેલી છે. તેમાં જ્ઞાનને ભગતાં વરસ દહાડે સરસરી ૧૦ બાપણ સુધી અપાય છે. માયકવાડ સરકારના મોઝા ફરજાનના અધિકારીએ વિમેરે મળી ૧૨૫ ઉપર મેમબરો

સામેલ છે. તેનું કુડ રૂ. ૧૨૧૭-૬-૨ નું છે. અને સેકરે-
ટરીઓ તરીકે મેસર્સ શો. મં. દેશાઈ અને રૂ. ૭૦ દેશાઈ કામ
કરે છે. એ મંડળીની નેમ નવસારીમાં જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવાની છે. ન-
વસારીમાં એકાદ પ્રજાહિતવર્ષક સભાની ખુટ છે. તે પૂરી પાડવાની
જરૂર છે. પ્રજાને ભગતાં કામો કરવાને કાયદેસર એક મંડળી નથી.
તો જોકે આગળ વધવાની નોશાકરાઓની જેવ પ્રમાણે પ્રજાહિતના કામો
માટે મદ્રાસની નેશનલ કોનગ્રેસમાં વટીક દેશાઈ મચેરજી બરજેરજી
અને વટીલ દીનશ દાદાભાઈ ને એકવાર અત્રેની પ્રજાએ મોકલ્યા હતા.
ત્યારે એવાં કામો માટે એવી એક સભાની જરૂર છે. શેઠ દાદાભાઈ
નવરોજીને નવસારીની પ્રજા તરફથી આપેલાં માનપત્ર ઉપરાંત, આ
મંડળીએ દબદબા સાથે એક માનપત્ર આપ્યું હતું. એ મંડળીના પેટ્રુ
સર. દી. મા. પીટી છે. રૂ. ૫૦ લાઇફ મેમબરના, અને વાર્ષિકીની
તો માત્ર ૧ રૂપિયા છે.

જ્ઞાનોદય સભા.

નવસારીના એક દેવળના યોગાંનમાં એક
દિવસે “ ગાંધીના મોડા ” ની રમત કેટ-

લાક છોકરાઓ રમતા હતા. તેમાંથી એકે કશું કે, આપણે આમ રમ્યે
છીએ તે કરતાં બધા એક જગ્યાએ સાથે એકી કાંઈ જ્ઞાનની બાબદો
ઉપર વાદવિવાદ કર્યે તો કેવું સાહે? આ શીખામણ બધાઓને પસંદ
પડી, અને તા. ૨૦ ઓક્ટોબર ૧૮૯૫ ના રોજ માત્ર ૧૫ વરસની
વયના એક નોશાકરા હિંદુ, મી. રંગીલદાસ. લ. સુતરીએ જ્ઞાનોદય
સભા અને લાયબ્રેરી કાઢી ! ત્યાં નાહના જુલકાં-ભાપણુ-કર્તાઓ દર
અથવાડયે નીતિના વિષયો ઉપર ભાષણો કરી ભવિષ્યના વક્તા નિવડવાના
મુલક્ષણો બતાવા લાગ્યા છે. એ સભા અને લાયબ્રેરીમાં જુદા જુદા
બધી રકુલોના મળી ૬૦ વિદ્યાર્થીઓ સામેલ થઇ, વિદ્યાર્થીઓના જ્ઞાનમાં
વધારો કરવાની, તથા સજ્જાહ સંપત્તિ રનેહભાવથી રહેવાની નેમ પાર
પાડે છે. એમ છતાં એ મંડળીમાંથી એક બીજી શાખા “ જ્ઞાનોદય
સભા ના. ૧ ” એવી જુદી નીકળી છે. જે પાછી જોડાઈ એકત્ર થાય
એવું આપણે ધૃષ્ટ્યું.

અહમ્મે રોજે

માનેકે હોરમજદ રોજે મળનારી મંડળી.

અહુરમજદ.

પરસ્પર લાલ્લબધી, મોહોબત અને એખલાસ,
તથા બાપીકા ધર્મ તરફ જનકેજ્ઞાન રહેવાના

એક અમુલ્ય સાધન તરીકે આ બન્નમ દસ્તુરજી સાહેબ જામાસ્પજી મી-

નોચેરજી જામારૂપ આશાના પેટ્રોનેજ હેઠળ સ્થાપવાની તેમ જણાવામાં આવે છે. તેમાં ભગભગ ૧૨૫ ઉપર મેમબરો છે. ૩૧. ૫૧ લાઇને ત્યાં લાઇફ મેમબરો કરવામાં આવે છે. એરવડ પ્રુ. એ. પાવડી તેના મુન-શીતું કામ કરે છે. દશતુર મોબેદો, મુશકમાનોએ પોતાના કોરાનનો કાટયો પઢી પોતાનું ખીસ્મીદ્દાતું સતુમ બણી જમે કરેલું જોરપદ કે મરધું ખાવાને આંચકી કરતા નથી, અને તોપણ ભગર્થા અને મીનોચેર હો-મણવાલા એક ખીજનું સતુમ બણેલું જોજન જમવામાં પાપ સમજે છે, વઢાળ સમજેછે, તે દુષ્ટ રસમ કાઢી નાંખવા, તથા અંજુમનના જા-હેર ફોટોની સંભાળ રાખવા, તથા અંજુમનના ક્રિયા કામો વિગેરે ખી-જા કામો ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ એ બઝમ બજાવશે એવી આ-સા રખાય છે. એ બઝમની સ્થાપના યજ્ઞદેજરદી ૧૨૬૬ માં થઇ છે અને ૬૪ આસરે ૩૧. ૩૫૦૦ સુધીનું છે.

નવસારીની કલબો. નવસારીમાં નહાની નહાની કલબોતો ધણી છે, તોપણ નવસારીના અમલદારો વીગેરે માટેની “ નવસારી કલબ,” તથા નવસારીના ખીજા ગ્રહસ્થોએ કાઢેલી “ ફ્રેન્ડલી યુન્યન કલબ ” તથા ખીજા “ નવસારી જોરાસ્મીઅન કલબ ” મુખ્ય છે. ખરશેદજી દેશાઈ તથા મેહેરજી રાંધુના ભેગાં નામની “ જો-રશેદ મેહેર કલબ ” પણ જાણીતી છે.

મેજા અને સ્વારીઓ. નવસારીમાં મુખ્ય મેજા, દશોરાનો, તાણુતનો, મગદુમશાદ પીરના જોરસનો-શોનાના કળ-શના જોરસનો-ગણપતિનો-દીવાળીનો, અને બકરીઈદનો મળી ૭ મુખ્ય છે. દીવાળા થીવાય દરેક મેજામાં સરકારી સ્વારી કાઠમાઠથી નીકળે છે. અને દશોરાની ૨ દહાડા અગાઉ આઈમની સ્વારી નીકળે છે. બજેવની સ્વારી નીકળતી હતી, તેનો ખર્ચ કમી કાઢાથી તે સ્વારી બંધ પડી છે. તે સ્વારીમાં સરકારને ૩૧. ૨ સુધીનો ખર્ચ હતો. હાલ વળી ૨ વર્ષ થયાં પુના અને મુબઈની માફક ગણપતિનો મેજા હિંદુઓ જુદો કાઢે છે; પણ ભવિષ્ય માટે તેના સુચિન્દ જણાતાં નથી. કેમકે અત્રેના હિંદુ મુસલ-માનો અતિ લાઇચારાથી વર્તે છે, તેમાં એ નવા મેજાથી, તેમજ લુનશી-કુષ આમળ બરાબર મગદુમશાદ પીર અને શોનાના કળશની નજીક સામે પધરાવેલાં વડીલ મુલાબદાસભાઈના દેવળથી કોઈ દિવસ અંતર ૫૩-૫૪નો સંભવ છે. એકના સંખ ૬૦ કાઈ નગાર વાગશે, અને ખીજાની મુંગ પોકારતાં આઠડી પડવાનો કોઈદિ સંભવ છે. અંદણી પડવાના

અને કનકવા ચકાવાના મેળા હાલ નવા થાય છે.

શિક્ષકસમાજ—સુધરેલી ઢપતું જેવી કાંઈ દુન્યામાં થાય, તે બધું કરવાનું નહીં અને તોપણ, તેની નકલ કરવાનેતો નવસારી કદિ પ-છાત પડી નથી, કે પડતી નથી. તેના બેજ દાખલા આપણે રજુ કર્યે. ટ્રેનીંગ કોલેજ જેવું કંઈ નથી, ત્યારે આખા પ્રાંતના સ્કુલોના લગભગ ૧૩૦ શિક્ષકો મેળા મળી, શિક્ષણ કેમ આપવું તે વિષે વાદવિવાદ કે-રવા, તથા બીજાં માપણો કરના સાર છે. સ. ૧૮૯૫ થી “ શિક્ષક સમાજ ” નામની સભા નીકળી છે. જેની ૧લી બેઠક ઇ. સ. ૧૮૯૫ માં અત્રે થઈ હતી; અને ૨ બે મેળાપડો ૬૮૮ મામના જે શિક્ષકો હોય તેઓનો ગંગાવર મેળાપડો, ઇ. સ. ૧૮૯૭ માં અત્રે થયો હતો. અને બીજી સભાઓ મેળી એ સભા પણ ચાલે છે. નકલનો બીજો દાખલો આ કમતરીનનોજ યજ્ઞે. ૧૨૬૦ ના “ ઝારાલીઅન કેલેન્ડર ” ઉપરથી ઉતારી લઉં છું:—

છના અક્ષરનો કાર્ડ. એક અમેરીકન કારિગરે અમેરીકાના પોસ્ટ કાર્ડ (જે અહીંઆનાં પોસ્ટકાર્ડ કરતાં દોહરો છે.) ઉપર ૨૫૦૦૦ શબ્દ લખેલાની બીના વાંચી સરસાધ કરવાના ઇરાદાથી નવશારીના રહેનાર દેશાધ શોરાબજી મચેરજીએ હિંદુસ્થાનના છ પોસ્ટકાર્ડો લઈ અકેકથી ચઢતાં લખાંણો કર્યાં હતાં. પેહેલા કાર્ડમાં ૫૦૦૦ શબ્દો, બીજામાં ૧૧૦૦૦, ત્રીજામાં ૨૩૦૦૦, ચોથામાં ૨૭૫૦૦, પાંચમામાં ૨૭૫૦૦, અને છઠો કાર્ડ કે જે જર્મનના ખ્રીષ્ટીય મ્યુઝયમમાં મુકવામાં આવ્યો છે, તેમાં સુમારે ૪૧૦૦૦ શબ્દ, અને ૧૨૫૦૦૦ હરફ સમાયલા છે. અને એ છેલા કાર્ડમાં ગાયકવાડ સરકાર સાથેના ખ્રીષ્ટીય સરકારનો સંબંધ, તથા ખ્રીષ્ટીય અને ગાયકવાડ સરકાર સાથે નવશારીના દેશાધનો સંબંધ એ બેજ બાબત છે. પેહેલા બે કાર્ડ મુંબઈના વીકેટોરિયા મ્યુઝયમમાં મુકેલા છે, જે વીકેટોરિયા મી. રીન દીક્ષનની શક્ષી પેહેલા વરમની સરટીશીકેટ મલી છે. પાંચમો કાર્ડ ગાયકવાડ મહારાજ શયાજીરાવને નંબર કરવામાં આવ્યો છે. એ પાંચમો કાર્ડ ઇ. સ. ૧૮૮૯ના પારીશના પ્રેસ પ્રદરશનમાં મુકવામાં આવ્યો હતો જે માટે ત્યાંની કમીટી તરફથી મળી સરકાર સરટીશીકેટ સાથે દેશાધ મંજુર ઉપર પાછો પોહોંચાડવામાં આવ્યો છે. તેમાં છેલા શબ્દો એવા છે કે “ કારિગરીમાં હિંદુસ્થાનના કોઈકો પણ પછાત નહીં પડનાનો દાવો કરવાનો હક ધરાવે તો તેનો

એક અચ્છો પુરાવો છે. ” સમજા કરદો ચારથી પાંચ કલાકમાં કાંઈ પણ ઓખરની મદદ વિના લખેલા છે. પારીશવાલો કારદ અરધો તો રાત્રે લખાયેલો હતો. તેમાં ૬૫ બાબદ, ૮૦૦૦૦ હરફ અને ૨૧૯ લીટી છે. [મહારાજને એ કાંઈ નજર ન થતાં, મેહેરજીરાણા લાઈબ્રેરીમાં મુક્યો છે.]

શોનાના આંદો મેળવનારાં નોશારીના કારખાંનાંઓ.

નવસારીવાળા મી. કુંવરજી કાવશજી મીયાજવાળાએ કસકતા, પુના, એડીનબરો, (સ્કોટલેન્ડમાં), તથા વેલ્સ તથા રોયલ મીલીટરી એક-ઝીમીશનમાં પોતાની ઉમદા બનાવતનાં શરબતો તથા અગમ્ય તરાંદના મુગ્ધાઓ વગેરે માલ મોકલ્યો હતો. તે સઘળાં પ્રદરશનોમાંથી તેવ-જીને ચુનાના, રૂપાના, તથા ઓન્ડના આંદો મળ્યા છે, તથા પેહેલા વર્ગની શરટીરીકેટ મળી છે. તેમજ યુરોપના સરખન મેજરોએ મ. સ. ૧૮૫૦ માં સરટીરીકેટ આપી છે. નામદાર ગાયકવાડ મહારાજે પણ પોતાના આધરીશ ગઢર મી. એસ્તુ પાસે એ બધી નોશારી ઉ-મદા વસ્તુઓની તપાસ કરાવી ઉત્તમ શરટીરીકેટ આપી છે. આ કાર-ખાનાનો માલ દેશ પ્રદેશ નવસારીથી જાય છે અને વળણાય છે.

ખાંનાનું પ્રસિદ્ધ કારખાંનું— નામદાર માહારાજ શયાજીરાવની ખાસ પેટ્રોનેજ હેઠળ આર. એચ. બાનાની કુંપનીનું બહુ પ્રખ્યાત કાર-ખાંનું નવસારીમાં ચાલે છે. અહિં જત જતના સુગંધદાર પદાર્થો, સુંદર કોલનવોટર, લવંડરવોટર, બાલને ચોપડવાના ખુશખો તેલો, ઉંચી જતના શરકા, ઈન્ડયન સોસ, તુથ પાકેદર, વગેરે વગેરે અતરો, તેલો, તથા ઉંચી જતના તરેહવાર સાબુઓ બનાવામાં આવે છે. વળી “ બાના બોક્ષ, ” તથા “ નવસારી નોવેલ્ટી પરફ્યુમ, ” ની ખાસ બનાવતો એ કારખાંનાના ફળ છે. અને હિંદુસ્થાન-યુનાઇટેડ કીંગ્ડમ— અને અમેરીકાના યુનાઇટેડસ્ટેટ્સના, ઉપલી જતની શોધોના એકલા મા-લેક એ કુંપની છે. નામદાર માહારાજ સાહેબે આ બધી બનાવત એ કારખાંનામાં જ થાય છે કે કેમ તેની જાતે તપાસ પોતાના મેહેલમાં કર-શની, મી. રૂ. હો. બાનાને રૂ. ૨૦૦નું ઈનામ આપી પેટ્રોનેજ આપી હતી. વળી રાજા સર. ડી. માધવરાવે એ કારખાના માટે, સરકારી

જામા, વગર હરાજીએ એ કુંપનીને ઉત્તેજન આપવા આપી છે. ૧૮૮૩-૮૪ ના કલકત્તા ઇન્ટરનેશનલ એક્ઝીબીશનમાં શોનાનો એક ચાંદ, તથા બીજા ૨ ઇનામી ચાંદો મળ્યા છે. ૧૮૮૧ માં બડોદરાના પ્રદર્શનમાંથી ૨ રૂપાંતા ચાંદો તથા ઇનામ મળ્યું છે. ૧૮૭૭માં રાજ્ય-કોટના સંગ્રહસ્થાનમાં એક રૂપાંતા ચાંદ સાથે ઇનામ મળ્યું હતું. ૧૮૮૬માં લંડનના કોલોનિયલ અને ઇન્ટરનેશનલ એક્ઝીબીશનમાં ૧ ચાંદ મળ્યો છે. ૧૮૮૮માં પુના પ્રદર્શનમાં ૧ રૂપાંતા મેદલ મળ્યો છે. અને નવસારીની સર્વેયી એટ મુનશીદાર સુલતો માટે ૧૮૮૫માં ઇન્ટરવર્પના ઇન્ટર નેશનલ એક્ઝીબીશનમાં બહુ માન સન્ન પત્ર (Diploma of Honour) મળ્યો છે. આ કારખાતું પણ નવસારીને દેશ પ્રદેશ પ્રસિદ્ધિ આપવાને યોગ્ય-સુત કાર પાત્રું છે.

તો સિવાય હવે મોઘા મેદાર મિકેની કુંપની, તથા બીજા સંગ્રહના મેદારના તથા પારસી કલકત્તામાં કુંપનીના કારખાંતોમાં સમગ્રો અને સર્વેયી રૂપનીયર સાગલ વગેરે સુધરેલી દ્રવ ઉપર બનાવાયાં આવેલે. બધી એક રૂપાંતીવાને ત્યાં કારખાંતમાં બનાવના શક્તીની દર બધું છે.

પાનુસુદ્ધ કારખાંત- પુર્વ આયકવાડી કારખાંત મધ્યે તો રના નામનો ચારે લુગ્ગરો. કલ ૪ છે. મેદારી ૧-મેદારી ૨-અને નવસારી ૧. પરંતુ નવસારી કોતને લગતાં, કારખાંતો ૩ કુટો પાડવાના “ જીવ ” નામનાં કારખાંતો ૨૩ છે. નવસારી રૂપે રેશન આગળ ૪ છતો જેડી હાલ ૩ ચાલુ સ્થિતિમાં છે. મેસરો વગેરે, મેસરોના કોમ આદમ, તાતાના છતો તથા આમદસાઇ હળીનામને ૨ રાખવાનો પ્રેસ છે. મહુડી સાદેય માહાલસાખાઈતુ છત હાલ બંધ છે. તેલ પીડવાનું છત પણ સ્થપાયલું છે. સાંચામાં આંદો રાખવાનું કારખાંતું મી. જાગીરજી બરજોરજી દેશાઈએ કાઢેલું છે. હાલના કુખા રા. ખા. ખાસેરાવજીના નામ ઉપરથી “ ધી ખાસેરાવ જાદવ કોટન પ્રેસ એન્ડ કોટન ટ્રેડીંગ નીયમીત કુંપની ” ૨૦૦૦૦૦ રૂપીયાના બડોળ સહ એક કુંપની સ્થપાઈ છે. બધી તાતા ખાગમાં તથા નવસારીની આસપાસ ઘણી જગાઓમાં ઇજીપ્શીઅન કોટન ઉગાડવામાં આવ્યો છે. અને એ અખતરો બીજો કેટ કરતાં નવસારીમાં ફતેહમંદ જણાયો છે. ફોટોગ્રાફરો ૨ છે. યુરોપ શાપોનો ટોટો નથી. ફો-નોગ્રાફ (શાઈ હેડ) શિખવાનો ક્લાસ શરૂ છે. શીવવાના સાંચા આ-

જથી ૨૦ વરસના અરસામાં દાખલ થયા છે. પેહેલ પેહેલો એક સાંચો
 અત્રે આવ્યો ત્યારે નોઆદરાઓની અગત્યનીતા પાર રહ્યો નોહતો. વળી
 હુદારના કારખાનાઓમાં રતનજી હુદારનું કારખાનું બહુ સુધરેલી રૂપ ઉપર
 ચાલે છે. ત્યાં કોળાંક કાચ તેમજ બીજું વેચાયતી કામના જેવું બહુ
 કામ જતો છે. તે એટલે જુધી કે બાઈશીકલ જતાવાની પણ કારસાજ
 થઈ છે. વળી હામોદર હુદાર નામે એક અજાણ જેવી મનસૂતિતો
 એક કરિમર અત્રે રસે છે તે પાસે અપના જેવાં તાળાં વડીલ જતાવે
 છે. નવસારીની પત્ર લાખ રૂપા સગાઈ એવી નથી જતતી સરકારી
 તીમેરી જતાવામાં તેણે પોતાની કારિગીરીનો જતમનબુતો જતાવ્યો છે.
 તેણે એકવાર નમુનાની એક બાંદુક જતાવી હતી, જે બાંદુકનો વગર
 અવાજ થવે પાર જતો હતો. તે કોળાંક જેવી કારિગીરી કેવ પ્રદેશના
 પ્રદર્શનમાં લખાયાલી છે. વળી નવસારીની લખાયાલી વીતેમાં અ-
 ત્રેના દેશી દેશીઓની તરીક જોતાર છે. એટલે જુધી કે યુગલ વડીક
 અહિંના દેશીને આવાર નસર પોતાવામાં આવે છે. એ ઉપરાંત બાઈજ
 નકલમાં જળી યુગલની એક બીજી નામ “ સોમ્યાં હુધની હેરી ”
 ની છે. નવસારીનાં ઘરે ૨૦ શીલબાંક પોળાંક દુધ પોળાંકાવા માટે
 મીઠાવાંક આઠ આંતોળાંક કુદરજી તારાવેવામાં એક કારખાનું
 કાઠવાની ખુસ વાંકલું જતો છે. વળી વડીલ યુગલવાલ સાંકાવાલ વડીલી
 પેપમીલ તીજળવાર કહેવાય છે. તે ઉપરાંત કાંદર જમરોજી એરાંમજી
 ના સાદાકથી સાંકાં દેશી દેશીને મોઢવાનાં કારખાનું અને કાઠવા-
 માં આવ્યું છે. સાંકાં રમવાનું પણ અત્રે રસે જતું છે. એ ઉપરાંત
 જળી નવસારી પ્રાંતના જમરવામાં લાખ જતાવાનું અનુકુળ જળાયાથી
 ખર્ચ મેનદરોની કુપનીએ મહુવા તલુકામાં લાખ જતાવાનું પણ
 રસે કહ્યું છે. બારા આવે માંહું કિયત થાય છે. નવસારી પ્રાંતમાં બારા
 કશામાં જમરદસ્ત વેપાર ચાલે છે, અને આપણા પ્રાંત માટે સુરત
 બંદરજારનો વેપાર ખીલવવા “ ટાપરીબેલી રહેવે ” તૈયાર થઈ છે; જે
 ઇ. સ. ૧૮૯૮થી વેહેવાર ચલાવશે. અને નવસારી પ્રાંતનો સાદહેરનો
 કિલ્લો કે જે ૫૦૦ શીટની ઉચામએ કહે છે, અને કિંદુઆતમાં એવી ઉ-
 ચામિના એજ કિલ્લો માનવામાં આવે છે, તેની બેટ સેહેલથી થશે.
 કામખામાંના અને વર્તમાનપત્ર—નવસારીમાં “ નવસારી પ્રીટીમ
 અને ક્વીમ પ્રેસ ” તથા “ આર્થિકલ્ય કાપાખાનું ” એવા બે સ્થાપ
 પ્રેસ છે. વળી કોલ્લ વરસ કુખ્યાલી સીપન પ્રીટીમ પ્રેસનું મોઢું

જાપાનનું બાંધવામાં આવેલું છે. “નવસારી પ્રકાશ” નામે પેટલ વેદલું
ન્યુસપેપર મી. ર. જન. દસ્તુરે ઈ. સ. ૧૮૯૭થી પ્રગટ કરવા માંડ્યું
છે. અને “ધી નવસારી” પેપર નીકળવાની યોજના થઈ પાછળથી
તે બંધ પડી છે. આર્યવિજયમાંથી “નવરત્ન” નામે માસિક ચોપાનું
ઈ. સ. ૧૮૯૮થી નીકળનાર છે.

ઉનાઈની જાત્રા અને ણીજા મેળા—નવસારી પ્રાંતમાં ઉનાઈની
જાત્રાનો મેળો મુખ્ય છે. દર સાલ ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૫ ને દિને વ્યારા તાલુકામાં
આનેમાં ખંભાતવા ગામમાં ઉનાઈ માતાનું સ્થાનક છે. ત્યાં આસપાસના
ભાંડો લોકોનો મોટો મેળાવડો થાય છે. ત્યાં વાવના જેવા બે કુંડો છે.
એક સ્ત્રીઓને નાહવાનો, અને બીજો મરદોને નાહવાનો છે. બારે માસ
એ કુંડોમાં એકલું નો કડા પડતું ગરમ પાણી રહે છે કે, કેહતી ચાલે છે
તેમ ણીચડી પાણી તે ઉપર રાંધી શકાય. સારો દહાડો પાણી ઢીકળીને, કડા
પડ્યા કરે છે. પણ અજળ જેવું છે કે, એ દાવસે એ પાણી કંઈ પ્રતી જાય છે,
અને મરીયો (હિંદુ લોકો તેમાં સ્નાન કરે છે. તેઓ કાંઈ દેવતાઈ માતાના
પ્રતાપનું જાળ ગણે છે. સુવરેલા શોષકો કહે છે કે, એ જમીનની નીચે ગં-
ધકતો પાદાક કે ખાણુ લાગેલી હોવાથી એ પાણી ગરમ રહે છે; અને ઘ-
ણા લોક સામટા નાહવા પડ્યાથી પાણી દોડવાઈને એ દહાડે કંઈ પડે-
છે. ગમે તેમ હોય, પણ વરસાદ લાગે લોકોનો જમાવ થાય છે. અગ્રેજો
વડીક અસહ્ય તેની શોષમાં આવતા હોય એમ જણાય છે. દેશાઈ ખુર-
શોદડ હેલમુલ્ય એ અર્થ લખ્યો છે કે “૩૧૧૧ સુરતના અંગરેજના અગત-
તરી હુતાઈનું પાણી પીવા ગયા તાર આવતાં જતાં આપણી વાડીમેદ
રહા જેનો ખરચ (૮૩) મીઠાતર ગંભીરે (Gambier) શાસ જેડો
આપો, પી. પારટડ કરી” (Portard Curie) એ પ્રમાણે એ કુંડ-
ની અજળ જેવી ખુશીને લીધે શ્રદ્ધાળુઓની મોટી જાત્રા થાય છે.
તેજ પ્રમાણે બાલપોર ગામે ઢાઢ પાણીના કુંડો છે. ત્યાં મહાવદ ૧૪ ને
દિને મોટો મેળો થાય છે.

વળી વાંકળ તાલુકે વેલાછાના છુપાછા ગામે બાલાનીરનો માગસર
શુદ્ધ ૭ સે, માંગરાલ ગામે મોટા મીઠાનો માગસર વદ ૧૧ એ, લોળા-
વ ગામે ગાય પગલાંનો અઘન શુદ્ધ ૧૫ મે મેળો ભરાય છે, અને એજ
તીથિએ શાહ ગામે નદિઓમાંથી ઉતું પાણી નીકળે છે, તેથી ત્યાં મેળો
થાય છે, નવસારીની આસપાસ વળી પૂર્વેશ્વરી અને એરની એમ બે
મોટી જાત્રા થાય છે.

આજના બજાર ભાવની યાદી—તા. ૧ નવેમ્બર ૧૮૯૭ ની નવસારીના નિરખ ભાવની યાદી પ્રમાણે, જેટલે આ શાલ જરા મોંઘવા-રી ગણાય છે, તેપણુ આપઁદેના ઉપયોગનેમાટે, તથા આપણે આમળ જેઈ આપ્યા તેમ સવાસો વર્ષ ઉપરના ભાવ આપ્યા છે, તે સાથે સરખાવા નિચે મુજબ ઉતારી લઈએ:—

જીનસનું નામ. રા. ૧ના શેર* જીનસનું નામ. રા. ૧ના શેર*

ધઉં ઉત્તમ	૧૧-૧૨	મુકાં, મરચાં	૪
ધઉં મધ્યમ	૧૩-૧૬	ચણા	૧૬
મેઢો (ધઉનો)	૧૧	ચણા	૧૪
કણક (ધઉનો આટો)	૧૩	મગ	૧૩
ચોખા ઉત્તમ	૧૨	ચણા	૧૧
ચોખા મધ્યમ	૧૬	દુધર	૧૩
તુલસી દાળ	૧૨	ચણાની દાળ	૧૨
બાજરી	૨૦	બાજરી દાળ	૧૧
બાજરીનો ચોટ	૧૬	ચણાની દાળ	૯
ગુલ્મ	૨૦	ચણાની દાળ	૧૨
ધી કામ	૨૧	મેઢ	૫૫
ધી વડમ	૨૧	ચણાનો ચોટ (ખેસન)	૧૬
ખાં	૮-૯	હાલુ	૧૦
ખાં દાઢર	૪-૫	ખાં	૫૦
ગોળ	૧૧	રૂ	૫-૧૦
મી	૨૯	જાદયાં	૨૦૦
દળેલી દળદ	૬	મગ	૮
અડી	૩ (તોલા)	અડી	૮

જેમ જેનો ખર્ચ, તેમ તેની કિંમતમાં વધારા થાય છે. જેમકે નવસારીમાં પાણીએની વસતી વધારે હોવાથી મગન રા. ૧નું ૮ શેર મળે છે, અને વડોદરામાં ૮૫૫ અમરેલીમાં ૧૦ અને કડીમાં ૧૧ શેર મળે છે. બાજરી એક જીનસનો એકો ખાતર હોવાથી તે ઘીજ નવસાર

* આદિ શેર ૨ પ્રકારના ચાલે છે. કાળા તોલા (૩૫૫ લાર) ભારને ૧ શેર થાય છે. અને ૪૦ ૩૫૫ લાર (તોલા લાર) નો પણ એક શેર ગણાય છે. ઉપર જે વળત આપ્યાં છે, તે ૪૦ ૩૫૫ લારના શેરનું વળત છે. મુજબનો રતલ, અહિંના કોરથી વધારે છે.

મળતી હોવાથી પણ મોંઘી મળે છે. જેમકે માંછલી નવસારીમાં પારશી વધારે ખાતા હોવાથી તે રૂ. ૧ની ૮ શેર જેટલી મોંઘી છે, તેમ કડી અને અમરેલીમાં ધર્મીય હિંદુઓ હોવાથી તેમજ ખાનાર થોડા હોવાથી મોંઘી મળે છે.

નવસારીનો ભોમ્બો.

(NAVSARI DIRECTORY)

પારશીઓના દોખમા—આજ સુધીમાં નવસારીમાં પાંચ દોખમા થયાં છે. ૧ લું—બાજી માણસાણવાલું હિંદુનું, જે હાલના દોખમાઓની છેક પછાડી તરફ ખડોર થઈ ગયલું છે. ૨ જું—માણેકશા ચાંગાશાવાલું હાલ પથ્થરનું, પેલેવાની આગળ બાંધેલું હતું છે. ૩ જું—માણેકજી નવરોજી રોડનું હાલ પથ્થરનું, બીજાની આગળ બાંધેલું હતું છે. ૪ થું—હોરમજી મચેરજી બાબાનું હાલ પથ્થરનું, દરવાજામાં પેશતાંજ છે. ૫ મું—નવરવાજી રતનજી તાતાનું દરવાજાની સામે નવું છે. છેલ્લાં બે ચાલુ વંશમાં છે. અનિવાર્ય કારણે વખતે ત્રીજા નંબરવાલું પણ વપરાય છે. બધાં મળી નવસારી પ્રાંતમાં ૧૫ દોખમા છે. અને મી. એલ્વાને ૧૬ જમણેરો છે.

દોખમાની સમસી—જુની સમસી ૧લી—ખરશેદજી હાંદાંજની છે. ૨જી—હોરમજી મચેરજી બાબાની છે. ૩ જી—સર જમશેદજી જીજીવાડવાડી છે. ૪મી—સર દીનજી માણેકજી પીટીટની છે.

બહેર જમણેરો—૧લી—પુરશેદવાડીના જુના ૩ બંગલા હતા, તે જમણેરોના વસાઈ હોય હાલ એક નવો થયો છે. ૨ જી—પુરશેદવાડીમાંની સર જમશેદજીની. ૩ જી—જમશેદ જામ મધે સર જમશેદજીની. ૪મી—મોરણ જામ. ૫મી—નવરવાંજ જામ. ૬—કાદારવાડમાં નવાજખાં બાબાની. ૭—કામજી તાતાની જમણેરોના પુરશેદવાડીમાં છે તે. ૮—કાછેનીવાડી મધે દેશાઈજીની. ૩ જી—૪ થી—૫ મી—અને ૭ મી જેટલી પારશી ઉતાડ્યો માટે ધર્મશાળા પણ ધરાવે છે.

દોખમાના રસ્તા—પારશીઓને રૂવાંજ લઈ જવા માટે દુલ્હેવાલાઓ માટે શેઠ હોરમજી ખરજેરજી કમટાને પાકો રસ્તો બંધાવેલો છે,

અને મહેશ્વર કૃષ્ણના લોકો માટે ખાઈ દીનખાઈ નક્કરવાનજી પીગીટ
બંધાવેલો છે.

સાહુકારો—નવસારીમાં ૧૭ સાહુકારો ધીરધારનો ધંધો ચલાવે
છે. મેસર્સ બીજુભાઈ મકનદાસ, રામદાસ શીવદાસ, ગણાભાઈ દીપ-
ત્રંદ, ધેલાભાઈ ગોકલદાસ, ગણાભાઈ ગોકલદાસ, ગાંડાભાઈ ગોકલદાસ,
અમથાભાઈ ભુખણદાસ, છોટલાલ ખુદાલ, ભુરીયા ગોરખત, બીજુભુ-
ખણ દામોદર. એટલા વાણીઆ પારખો શરાદી કરેછે. કોનીઓમાં તર-
શાઈ દેઆરામછે, મારવાડીઓમાં વડતા ભરાજી, મોતી ગોરખત, જીવણ
પરામ, અલાલ જોગાજી, કકીર ગોવંદજી એટલા છે. કીમાલી વાણ્યા
માં બાલાજી કુંદાજી, અને પારશીઓમાં, મનજેરજી ખરશંદજી પાવડી,
રતનજી વાંકીયાલાતા દોડરાઓ, બાપુજી મેતરવાનજી દેશાઈ છે.
મીંગા દેશાઈ પારશીઓ તથા વાણ્યા અને મારવાડીઓ છે, તેઓમાં
કેટલાક નહતા સાહુકારો છે, અને કેટલાકોતો સાહુકાર જેવે પેલાને જુ-
નાવા માંગે છે ! મુશ્કેલીનેચાતો બ્યાર પાણું દરામ હવાથી તેઓ
માં કોઇ સાહુકાર નથી.

નોંધણી ખાતું—અગાઉ લેણદેણ વિગેરેના દસ્તાવેજો દેશાઈને ત્યાં
૧ રૂપિયા લગતે નોંધી આપવામાં આવતા. દેશાઈ આજ કરે અને દસ્તા-
વેજની તકલ પાતાને ત્યાં રાખે એટલે દસ્તાવેજ નોંધાયેલો નહીં થાય.
પણ તા. ૧ આગષ્ટ ઈ. સ. ૧૮૮૫ થી દસ્તાવેજ નોંધણી ખાતું, દ-
સ્તાવેજોને રીતસર રેજીસ્ટર કરવા સાથે સ્થાપન થયું ત્યારથી, કર વસે
સરસારી ૮૦૦ દસ્તાવેજ નોંધાય છે. બ્યારે નવીન રકમ રીસ્ટમ ની-
કળી ત્યારે વડોરામાં બારે હડતાળ પડી, અને તેજુ બેઠાને નવસારીમાં
પણ એક દહાડો હડતાળ * પાડવામાં આવી હતી. હાલનું રેજીસ્ટર
ખાતું સ્થાપન થવા પેહેલાં કેલાશવાણી ખડેગવ માહારાજે સંવત
૧૯૨૫ ના બેદ શુદ્ધ ૧૫ ને દિને રેજીસ્ટરના કાપદા બનાવી રેજીસ્ટર
ખાતું સ્થાપ્યું હતું. તે સમયથી તે પેહેલાંના દસ્તાવેજોને આજે
પણ નોંધવાની જરૂર રહી નથી.

વકીલો—સીન્યર વકીલોમાં મેસર્સ સખારામ બાપુજી, દામોદરદાસ
મુરબારામ, દેવચંદ હરીવલ્લભ, દીનશાજી દાદાભાઈ મુલ્લાં (એટલાએક
વકીલની પરિક્ષા આપ્યા વિનાના છતાં વકીલાતની શનદો મેળવી છે.

* હડતાલ=એ હાડવાલનો અપભ્રંશ છે. હાટ=ગભર; તાલ=તાલું. વાલે
ખંભરને તાલું મારવું તે.

એ પૈકી મી. મુંદલાને વરીષ્ટ કોર્ટમાં ઉભું રહેવાનો પણ હક છે.)
 ૩૬૨૭ મોહનભાઈ, રંગનાથ બાલાજી, જમનાદાસ ઘેલાભાઈ (એટલાએ વકી-
 લતી પરિક્ષા પસાર કરેલી છે, અને તે પૈકી હેલ્થ બેને વરિષ્ટ કોર્ટ-
 માં પણ ઉભું રહેવાનો હક છે.) એટલા ૭ વકીલો સીન્યર ગણાય
 છે, અને અપીલ કોર્ટમાં પણ તેઓ ઉભા રહી શકે છે. નિચે જણાવેલા
 વકીલો મુનસફ કોર્ટના છે, અને તેઓને અપીલ કોર્ટમાં એકલા ઉભા
 રહેવાનો હક નથી, પણ સાથે સીન્યર વકીલો પૈકી એકને જોડીદાર
 લેવો પડે છે. તેઓ મેસર્સ માણિકલાલ શીવલાલ, ગુલાબભાઈ વસનજી, પાંડુરંગ
 બળવંત ફડકે, મેરવાનજી વ્યાસજી દેસાઈ, મગનલાલ જી બલુલાલ, મસ્તુરલાલ
 દામોદરલાલ, મેલાભાઈ ભીમભાઈ, અને દયાવંજી નીલાભાઈ છે. અને વકીલ-
 ની માત્ર સનદ મેળવેલા મી. ગણેશ નારાયણ આપટે મુખ્યત્વે લેખે
 ૧ છે. વળી મી. આનુનાથ વિશ્વનાથ મુખ્યત્વે લેખે
 રાજ્યના પાસ થયેલા પૈકી મેસર્સ ગુલાબલાલ જામલાલ, ધનજીશા એદલજી
 પટેલ (રિસ્કીટ પ્લીડર) મોતાભાઈ રતીલાલ દેસાઈ (હાઇ કોર્ટ
 પ્લીડર) એટલા કામ વાળા છે. વકીલોની પેઢી એક છે, જેઓ ભા-
 ગમાં કામ કરે છે, તે “ મેસર્સ ગુલાબલાલ, રંગનાથ, અને ધનજી-
 શા ” ની પેઢી છે.

મેહેરજીરાંણા લાઈબ્રેરી— સર્વથી પહેલવેહેલી લાઈબ્રેરી પહેલા

દશતુર મેહેરજીરાંણાવાલી છે. તેને માટે

શૈઃ અરબેરજી બમનજી પદમે પોતાની જગા ઉપર ૩૧૦ ૫૦૦૦
 અરબી એક મહાન બાંધ્યું છે. તા. ૧૯ એપ્રિલ ૧૮૭૨ અને રોજ ૧-૮-
 ૧૨૪૧ વચ્ચેનીમાં એ ખાતું સ્થાપેલું છે. એકવાર એ લાઈબ્રેરીનું
 ફંડ છેક એક રૂપેયો છ આના જેટલું હતું, અને ૧૮૮૪ સુધીમાં તે
 મધાને ૩૧૦ ૧૦૪-૧૩-૦ ની પુંજતું થયું, પણ ત્યાર પછી મુંબઈ
 ખાતેના સેક્રેટરી શૈઃ અરેશર શેરાબજી દશતુર કામદીનના લાગવગ
 અને મહેનતથી, તથા તવસારી ખાતેના સેક્રેટરી મી. નવરોજી દોસાભાઈ
 દેસાઈની ખતરી, તે સાહેબોએ અધિકાર છોડ્યો ત્યારે ૩૧૦ ૧૦૫૮૫-
 ૧૪-૧૦ ની પુંજી લેખી થઈ, અને આજે વધીને ૧૧૦૦૦ ને આશરે
 માય છે. એ ખેતાબખાનામાં ઘણાં કોમલી જુના હાથનાં લખેલાં
 પુસ્તકો છે, જેમાંનો મોટો ભાગ દશતુરો રસ્તામજી કેકાબાદજી મેહેર-
 જીરાંણા અને એરસજી શેરાબજી દશતુર મેહેરજીરાંણાનો છે. જુના
 મેહેરજીરાંણામાં છે મુલ્કાં શીરોજી મદેસાથી એજ ઉતરતી ગણી સમય

એમાં એ સેક્ટરીઓ મેસર્સ ૩૦ ૩૦ મોદી અને ૨૦ ૬૦ દામુ કામ બનવે છે. ખીજ એક મંજવર લાઈબ્રેરી શેઠ તાતા તરફથી નિકળવાની દરેક ગોઠવણ થયા પછી તોશારીના કમનસીબે તે કામ બંધ પડ્યું છે; ખાસ કરીને તે લાઈબ્રેરી થાય, તો નવસારીની નામનામાં વધારાજ થશે. મેદરછરાણા લાઈબ્રેરીનું નવું મકાન કુસાઈ થવાની જરૂર છે. અને આવતે વરસ તે કામ પાર પડે એવું છે.

જ્ઞાનોદય લાઈબ્રેરી— એ લાઈબ્રેરી, નાકતા વિદ્યાર્થીઓએ રમતાં રમતાં કોળી કરેલી છે. રાજવાતમાં ૫-૭

ચોખાંન્યાં ભેગાં કરી, હજારોનાં પૈસાં મળ્યાં એટલે વેંદ થવાયું, એમ બાળ્યેને નાકતા જ્ઞાનોદય ઉદ્યોગ પડકી અને તેમાં વાળવાતા એક અંબલ છોકરા નામે આતર રાંબીલવરો વધારો કરતાં. આજે ૧૦૦૦ ઉપર પુસ્તકોની જાઈબ્રેરી તે છોકરો મળાવે છે! માંથી તાંબીને પેપરો ચોખાંન્યાં વીતેરે ભેગાં કરી બજારમાં એ ખાતું બિંદવે છે.

શયાળ વૈજ્ઞાનિક લાઈબ્રેરી— મેદા બજારમાં એક યુનસલી લાઈબ્રેરી કેટલાંક વર્ષોથી વાળ્યા વેચારી વચેરેનાં વાંચણનો શોખ પુરો પાડવા અર્થે ચાલતી હતી. તે લાઈબ્રેરીનું નામ નાણદાર લાલજીરાવ મહારાજ સાથે ભેડી હાથ લાકડાં જોડામાં મ. મ. ૧૮૯૭ માં લાવવામાં આવી છે. એમાં મુખ્ય હાથ ટિંદુ બાંધ્યોનો છે.

ઝકટરો— ગાયકવાડ સરકારની ઓર્ગેનીઝેશન ઝકટર

એવલન્ટ રૂઝમનજ દાદાચાંદજી છે, અને અગ્રેજ સરકારની કાલ્યાણકારીની ઓર્ગેનીઝેશન ઝકટર હરીકૃષ્ણ રામદર નામના છે. નવસારીમાં ખાનગી ધર્મ કરનારા ઝકટરો ૪ છે. તેમાં ઝકટર જગશેવજી બેરામજી જુના છે. તેઓ જ. જ. એમ. શી. છે. ખીજા ઝકટરો બેરામજી દાદાબાઈ રાંબા તથા શોરાબજી આંદરજી પાનરાંવાલા છે. એ બેક એલ. એમ. એન. એસ. છે. ઝકટર દરદુતજી શોરાબજી કાપડયા એમ. દી. (બસ) અને એલ. આર. શી. પી. (લંદન) છે. મોગલાઈ હકીમેમાં ઝકટર શોરાબજી પાલનજી ખાંમજી તથા વોહરા મહમદઅલી અલીભાઈ વગેરે કેટલાક છે. અને દેશી વધદોમાં જહુરામ વિજયરામ તથા ગોવીંદભાઈ ફકીરભાઈ, રામા તુળજરામ વધદ, વગેરે પુષ્કળ છે.

બંગલાઓ— નવસારીમાં યુનસીકુલનો લગભગ સારી હવાવાલી જમાનો છે. ત્યાં અને ખીજ જગ્યાઓ ઉપર મળીને કુલે ૫૦ બંગલાઓ

છે. જેમાંનો મોટો ભાગ ભાડે આપવામાં આવે છે. જેમાંના ૨૬ તો ફક્ત લુનશીકુખના જતા ઉપર છે.

નવસારી મ્યુઝયમ— નવસારીમાં ફરવા હરવાના જાહેર બાગની માફક તાતા બાગ મુખ્ય છે. એ બાગ મોટો વિશાળ છે. તમામ ભોડાને ફરવા હરવાની ત્યાં છુટ છે. જે કે શેઠ જમશેદજી તાતાની માલકીનો તે બાગ છે, તોપણ જાણે પબ્લીક પાર્ક હોય તેમ વપરાય છે. તેમાંજ એક સુંદર પ્રદર્શન છે. આંબાના ઝાડો દેશ પ્રદેશના જુદા જુદા ખડોનાં મોટા ખરચે અને ઉધારવામાં આવેલાં છે. આખા હિંદુસ્થાનમાં કયાંય એજ બાગ એવો કહી શકાશે, કે જેમાં દરેક પ્રકારના શેહેરે શેહેરના આંખા ભેગા કરેલા છે. આંખાનું તે એ પ્રદર્શન આખા હિંદમાં સર્વોત્તમ છે. અહીંના વળી પ્રખ્યાત આંખાઓમાં ગધેમાર નામનો એક છે, તેની તારીફની કથા એવી છે કે, તે આંખાનું અસલ ૬૬ વર્ષા ઉંમર હતું, તેની નિચે એક દિ એક ગધેડું બેઠેલું હતું, તેના નિહ ઉપર એક કેરી પડતાંતી આવેજ તે મરી ગયાથી તે કેરીનું નામ ગધેમાર પડ્યું છે. વળી જંગલી જનવરો વાઘો, સિંહો, રીંછ, વગેરે દેશોદેશના અને પાળવામાં આવેછે. તરહેવાર જનજનતા પક્ષીઓ, અને જનવરોનું એક ઉમતા સંગ્રહસ્થાન કરેલું છે. વાર્ષિક ખર્ચ એ બાગ પચાડી રૂા ૮૦૦૦ નો થાય છે. અને એક જનતાની નવસારી ઉપર તાતા ખાંદાનની એ પણ એક આપિશ ભરી સખાવત છે. એમાંથી ૪૦૦૦ બાગ પછવાડે, અને ૪૦૦૦ મ્યુઝયમ પછવાડે ખર્ચ થાય છે. આ બાગને ઝુલોછકલ ગારદન કહેવું બરાબર થઈ પડશે. આ ટેકાંજુ યાદ આપી શકાશે કે, નવસારીમાંજ નહીં પણ નવસારી પ્રાંતમાં આંખાના ઝાડો નવાઇ જેવાંજ છે. તેમાં ઉમરા ગામનો બારમાસી આંખો વખણાયેલો છે, જે ઉપર ૩૬૫ દહાડા કેરી આવે છે ! તે શીવાય ટાપર્યો આંખો-પારપરવાળો-માહારાજનો-દારમ્યો-ગોપટો-આદિ આંખાઓ નિષે મુરોખ્યત મુસાફરોએ પણ વખાણુ ગાયાં છે.

જાણીતા કુવાઓ—નવસારીમાં જાણીતા કુવાઓમાં મીઠાં પાણીના કુવાઓ, દુધ્યાં તળાવ ઉપર “દેશાર્ધ કુવો”-“ધીઆરાનો કુવો” તથા લુનશીકુખ ઉપર “લુનશીકુખ”-તમા કાલ્યાણવાડી આગળ વાવ નજીકનો કુવો, એ મીઠાં અને હજમ્યત પાણી માટે વખણાયેલા છે. અસલના બેગમેના બાધેલા કુવાઓમાં કળાવાડી (નવીવાડી) મધેનો તથા ભવાંની વાડી મધેના ૪ કોશ સામટા ફરે, એવા ૨ કુવા અને બીજા મોટા

વખતના ઘણાં કુવાઓ પ્રખ્યાત છે. એગમેના આંધ્રીના કિપલા ૨ કુવા-
ઓમાં તેા તાપના દહાડામાં તેમાં ઉતરીને એગમેને સોગટાં વગેરે
રમવાની સોઇ કરેલી છે. વળી ધ. સ. ૧૮૪૩ માં શેઠ કુંવરજી હોર-
મજી ભાભાના ધણીઆંણી નવાજખાઈનો આંધ્રીએ “આમજીવાડો કુવો”
તથા જમશેદ બાગ મધેનો કાહારવાડામાં પીરોજખાઈ દા. વાહાનો તથા
કુતારની ખડકી બાહેર માં નં. પીટીટનો તથા હોળમાની સામે સર
જમશેદજીનો તથા મરીઅમપરાનો ખરશેદખાઈ જમશેદજી દમણીઆનો
વગેરે કુવાઓ મોટા ઉપયોગના અને વપરાસના છે. તાતા બાગમાં ૧૫
વરસની વાત ઉપર પાતાળ કુવો “આરીઝન વેલ” બોલ્યો હતો,
પણ હજારોનો ખર્ચ વર્ષે જમ નવસારીના બેનશીએ તે કુવો સફળ
થયો નથી, બાકી તેથી મીઠા કોગળ ખીલવાનો અને ખેતીને ખતાશે
મળવાનો મોટો સંભવ હતો. મહદમજાના ઓરસ આગળના મીઠા
કુવાઓ પણ વખણાયલા છે. સોગરાનરના એ કારખાંના અને ચાલે છે,
તેમાં એ બધા કુવાતું પાણી વપરાય છે.

લક્ષમણ હોલ—નવસારીની નવાજખાઈ તાતા કન્યાશાળાનો
ઈનામનો મેળાવડો ખુરશેદ પાલીમાં તા. ૧૩ માર્ચ ૧૮૮૭ ને દિને *
થયો હતો. જ્યાં મુંબઈનાજી શેઠો દીનજીજી માણેજી પીટીટ, બેરાંમજી
જીજીભાઈ, નજરવાંતજી રતનજી તાતા, વિગેરે ખીલવેલા હતા, ત્યાં તે
વેળાના શોઝમિય યુઆ રા. બા. લક્ષમણ જગન્નાથની યાદગારી જળવ-
વાનો દરાવ થયો, કે “નવસારી પ્રાંતની રહ્યતલું બહુ કરવા સાથે
જે બેહદ મેહેનત, કાળજી, તથા દીવસો રા. બા. લક્ષમણરાવે વાપરી
છે, અને તેમાં વિશેષ કરી આ નવસારી કશ્યાને એક શેહેરના દેખાવ

* નામધાર માહારાણી વિક્ટોરિયાએ “ક્વેન્સ હિન્ડ” નો પ્રકટ અધિકાર
ધારણ કર્યો, યાને એજ વરસમાં ઈ. સ. ૧૮૭૭ ની ૧ લી જાનેવારીએ
Empress of India નો એલકાબ ધારણ કર્યો તે વેળાએ, આખા
હિન્ડમાં તેમજ નવસારીમાં પણ મોટા ઓતસવ પાળવામાં આવ્યો હતો.
અત્રેની હાઈ સ્કુલના નુના મકાનમાં સઘળી સ્કુલના બાળકોને ભેગાં કરી,
અમલદારો, શેઠ સાહુકારો, દેશાઈ દશતુરો ભેગા મળ્યા હતા. અને એ દિવસ
ધામધુમ અને ગાનતાંબુમાં ગુળચો હતો. દેશાઈ જમશેદજી ટેહમુરજીએ ખાસ
ફારશી ભાષામાં વિક્ટોરિયાની તારીફમાં જોરેલી બકસો વગેરે ગવાઈ હતી,
અને તેની બાંધણી વીશે દેશ પ્રદેશ બહુ તારીફ થઈ હતી. અને નવસારીએ
એ તેહવાર ઉત્તમ પ્રકારે પાળ્યો, એવા અભિપ્રાય ચોતરફ વર્તમાન પત્રોમાં
જણાયા હતા.

ઉપર લાવવાને માટે જે સ્તુતિપાત્ર કામો કર્યા છે, તે સરવે કામોની કદર ખુશવાની નીશાની દાખલ એ બધા ધુધી શુભા સાહેબની યાદ-ગારી આ નવસારી કશામાં કાષમ રાખવાને સાર કાંઈ યોગ્ય જોડવણ કરવાની જરૂર છે.” એમ હરાવ થવાથી લીસ્ટ ફરતું થતાં રા. ૧૦૦૦ તુર્ત બરાયા હતા. પણ તેમાંથી ૩૦૦૦ માત્ર વશુલ આવ્યા હતા. ખ-નનચી કેમે શેડો બરનેરજી પા. દેશાઈ, અને બરનેરજી ર. મારકા-જીએ કામ બનવ્યું હતું. હાલ જ્યાં એ હોલ છે તે જગા તે વખ-તે મુસાફર ટેકડીને નામે ઓળખાતી હતી, કેમકે અગાઉ નવસારીમાં આવનારા મુસાફરોને ઉતરવાની તે ટેકડી જેવી જગ્યા જગા હતી. વાંછ્યા લોકોએ સરકારને સમજાવી એ મુસાફર ટેકડી કઢાવી નાખાવ્યાથી ખંડેરાવ મહારાજે દરવાવાળા બાપુમીઆને ટા. વીંઘાં જમીન સરખત્યાં ત-ળાવની પાળ ઉપરની આપીને એ ટેકડી ત્રણ લીધી. ત્યાંજ “લક્ષ્મણ લાઇબ્રે-રી” સ્થાપવા સારૂ નામકાર નાદારાજનએ ત્રિકોણ આકારનો જમીનનો એક કડકો બહોશ આપ્યો હતો. પણ તા. ૪ મે ૧૮૮૬ ને દિને માજી જ-ડજ સાહેબ રા. બા. વીક્રમ બાકિરાજી અને દેશાઈ મનચેરજી બરને-રજી (જેઓએ લક્ષ્મણ હોલના સેક્ટરી દાખલ છેવટ ધુધી કામ બ-નવ્યું છે)એ એક સભા મેલાવાઈ જ્યાં એવો હરાવ થયો કે પુરત-કાખાનાને બરશે. આ હરાબાનાં તમામ લોકોની જાહેર મીલકતો ભે-ગી થવાને સારૂ એક લાલક મકાન બનાવવો, અને તેનું નામ “લક્ષ્મ-ણ હોલ” આપવાનો, ત્યાંત્યાંજ એક મીનારો ઉભો કરી એક મોટું ઘડી-યાળ મુકવાનો હરાવ થયો. તે પ્રમાણુ એ હોલનો પાયો નાંખવાની કિ-યા દરોરાને શુભ દિવસે એટલે આશો શુદ્ધ ૧૦ રવીવાર સંવત ૧૯૪૨ પારશી રોજ ૨૦ મા. ૧. ૧૨૫૬ તા. ૭ અકટોબર ૧૮૮૬ ને દીને થઈ હતી. એ હોલ બંધાતાં બહુ વિદ્વો પડ્યાં છે, અને પાયો નાં-ખાવા પછી એ હોલ પુરો થઈ રહેતાં ફડ પુરતું ન હોવાથી વારંવાર કામ બંધ રહેતું હતું, આ હોલના કંટાકટરતું કામ મરહુમ બેજનજી માણેકજી ખોરીએ બનવ્યું હતું. કામ ખોરએ પડ્યા કરતું હોવાથી રા. રા. જોતીરાવ ભાસ્કરરાવ વિઠ્ઠલે (વડોદરાના માજી દિવાન ભાસ્કરરાવ વિઠ્ઠલના ચિરંજીવી) રા. ૧૦૦૦ની રકમ આપી, અને રૂપિયા વધુ બરાયા છતાં વશુલ આશરે ૧૦૫૦૦ આવ્યાથી તેટલો ખર્ચ કરી, પાયો નાંખાયા પછી ૭ વર્ષે એટલે તા. ૨૫ ફેબ્રુઆરી ૧૮૯૨ ને દિને એ હોલ ત્યાં શીતાઆઈ તાવર ખુલ્લો મેલવાની ક્રિયા શુભા સાહેબ આ.

ખા. ફેરસારપણ ૩. દાદાચાંદણએ કરી હતી. અને એજ હોશમાં ફેબ્રુ-
આરી ૧૮૯૩ માં, લક્ષ્મણરાવને પોતાની મોકમેલી છપ્પી રા. ખા. ગમનન
ખાપુજ કોઠારને હાથે ખુલ્લી મેલવાનો સમારંભ થયો હતો. સીતા-
ખાઈ કંઠોઈ ટાવર—લક્ષ્મણરાવની વાદગારી રાખવાની ગોઠવણ દર-
મ્યાન તેવણના પત્નિ શોભાબવતિ સીતાખાઈ જુનરી જવાથી તેવણની
ચાંદગારી રાખવાને મથેશરની સર ગમશેદજીની રકુલમાં સમા થઈ
હતી. અને તેનું સમારક ફંડ જુદુંજ બેથું કરવામાં આવ્યું, અને લ-
ક્ષ્મણહોશ સાથના ટાવરને “ સીતાખાઈ ટાવર ” નું નામ આપવામાં
આવ્યું. ખાદ કેટલાંક વર્ષો સુધી એ ટાવર ઉપર ધડિયાળ મુકવાનું
ખાળી રહેતું હતું, તે ઇ. સ. ૧૮૯૪ માં શુભા સાહેબ રા. ખા. વા-
સુદેવ માધવ સમર્થની કારસાજથી નામદાર માદારાવએ રા. ૧૦૦૦
સુધી આપ્યા, અને ખાવું ફંડ બેથું કરી આજે રા. ૨૫૦૦ના ખ-
રચે ટાવર ઉપર મોટું વાગનું ધડિયાળ મુકવામાં આવ્યું.

હિંદુ દેવળો— નવસારીમાં લગભગ ૪૦ હિંદુ દેવળ દેહરાં છે.
ખાપુસાહેબની હવેલીની આગળ, વિકુલ મંદીર—મહેશ્વર માહાદેવ—અને
દનમાનનું દેવળ છે. સરકારી જુના ધાંણમાં અને તેની આસપાસ
નારાયણ રજુતાયનું બાંધેલું રામ મંદીર—ગોપાલરાવ મેરગતા બેહેત
બાળાખાઈનું બાંધેલું બળદેવર માહાદેવ—હરિદેવરાવનું બાંધેલું જુનું
દેહરું—દનમાનનું દેહરું—જળ માતાનું દેહરું—રામચંદ્રના પ્રધારીનું બાં
ધેલું કાશ્યાવાડી જતાં રામકુંડ ઉપર રામ મંદીર—હુનશીકુંડ ઉપર વક્રીસ
શુભાવદાસના બાંધેલાં ૫ દેવળ. જે પૈકી મોટામાં માહાદેવનું સ્થાન થ-
નાર છે, અને બાકીના ૪ માં ખીજ દેવળી મુરતી પધરાવાની રહેલી
છે, પરંતુ દેવળો તૈયાર છે. દુધ્યાં તળાવ ઉપર ધર્મરાણા નજીક દેવે-
શ્વર માહાદેવનું તથા નારાયણેશ્વરનું દેહરું છે. રામખાઈ માતાના કુવા
આગળ દેવીનું મંદીર છે. દુધ્યાં તળાવ ઉપર ખાવાની ટેકડીમાં નરશી-
જીનું મંદીર અને માહાદેવનું દેહરું છે. દાદાટકુના મોદસામાં છીપા
લોકોનું રાધા કૃષ્ણનું મંદીર છે. કાકુખાના મોદલામાં રણકોડજીનું મં-
દીર, વાંણવાડમાં વૈશ્ણવ લોકોનું મંદીર, બગરને પેલે નાકે ગુરજના
ધર પાસે બેચરા માતાનું મંદીર, પાથેદારની હવેલી પાસે પાથેદારનું
અથુપતિ મંદીર તથા માહાદેવનું દેહરું છે. મથેશર જતાં દરજીઓનું
માતાનું મંદીર, કંજારા લોકોનું કાળીકા માતાનું મંદીર—તથા ગોળવાડ
લીમડા ચોક આગળ કાળીકા માતાનું માંજુક, વાણવાડમાં તળકંડ

માહાદેવનું મોટું દેવળ તથા તેની પાસે જીતું નિળકદેશ્વર, હુહારની ડાર ઉપર મોટીયા બાવાનું મંદીર, જમનાદાસ ઘેલાલાઈ મેહતાનું ગો- પીનાથનું મોટું મંદીર, બજારમાંનું હનુમાનનું દેહરૂં, ગોળવાડ જેઠ આગળ હનુમાનનું દેહરૂં અને ત્યાંજ સુથાર લોકના પંચનું દેવળ, આશાપુરી જતાં તળાવને માથે સાગરાવાળા જગીરદારનું નારાયણેશ્વર માહાદેવનું દેહરૂં અને તેની જોડે મંગળ મુર્તિ તૈલંગનું રામેશ્વરનું માહાદેવનું દેહરૂં, આશાપુરી ખાતાનું મોટું દેવળ, પૂણી નદિ ઉપર કેદારેશ્વર માહાદેવ, નવસારી મધેના અંગ્રેજ સરકારના કર્તમ હાઉસ* આગળ માહાલક્ષ્મી મા- તાનું દેહરૂં, રામમઠ ખાતાની પછવાડે આવક લોકોનું પારસનાથનું દેવાળય છે. તેમાં ૨૪ મુરતીઓ જીતાં જીતાં નામવાલી છે, અને પુંગરી ઓઝે પોતાની અંદ્રી ખાસ કરી રાખેલી છે, અને તેને દુધ કે પા- ભીથી અંગોળાવે છે. અને પચ્ચુશનના તેહવાર ઉપર બાદરવા મહિનામાં તેના તરફ ખાસ ભક્તિ ભાવ બતાવામાં આવે છે. એ ઉપરાંત વળી કાચવાડીની ધર્મશાળા અને તે આગળનું ગંભીર મંદીર ગોપાળરાવ ચૈરાળનું બનાવેલું છે. એ દેવળો પૈકી નદિ ઉપરના કેદારેશ્વર દેવળ વિશે ઈ. સ. ૧૮૭૭ માં સત્યમિત્રમાં પ્રગટ થયેલા એક એલવાડમાં નિચે મુજબ વર્ણન છે:— “ એક વખતે કેદારજીરાવે પોતાના ધરમને લમતું એક દેહરૂં નવસારીમાં બાંધવાની સલાહ ખરશેજી દેશામને પુણી તે ઉપરથી દેશામજીએ નવસારી મધેની પૂણી નામની નદિના ઈતારા ઉપર બાંધવાની મસજત આપી. એ દેહરૂંના બાંધકામની નિ- શાન આજ સુધી નોશારી મધે કાયમ રહેલી દાસે છે. અને એ જગા ઉપર દેહરૂં બાંધવાની મસજત એ હતી કે એ સત્તા તરફનો લગ- રાચાર નામનો મોહલો એ નદીના ઈતારા તરફ ઘણેજ એકાંત આવે- ઓ હતો અને ચોર અથવા પીડારાઓની લુટફાટની વખતે તેમજ નદિની ઉમરતી મોટી રેલની વખતે એ મોહલાનું બચાવ કરવાનું કામ લગરીક મુશ્કેલ હતું તેથી જો સરકારી ધરમ ખાતાંની ઇમારત અને તેને લગતાં બીજાં બાંધકામો એ સત્તા તરફ સરકારને ખરચે ઉભાં

*નવસારીમાં, ગાયકવાડી શહેર છતાં, વૈઃવાડની સામે એક ટેકડી ઉપર અંગ્રેજના જલાલપોરના બંદરના વહિવટ માટે થાણું (કર્તમ હાઉસ) બનાવેલું છે. એજ પ્રમાણે મીઠા કુવા આગળના સત્તા ઉપર ભાઈલવાડ અંગ્રેજ હાંમાં ગણાય છે. એવાં ફોડકાં ફોડકાં અંગ્રેજ રાજના આ શહેરમાં વિચિત્ર રીતે પડેલાં છે.

આમ તો તે તરફની નીચેહદારની સરકારને રાખવીજ પડે એવી રીતે
ધારણાથી એ દહેજાંતું બાંધ કામ તે બતાવે તરફ એ મરહુમ દેશાઈજીએ
કરાવ્યું હતું. ”

જુમા મશજીદ અને બીજી મશજીદો—મુસલમાનોની નવસા-
રીમાં એક દબ્બલ મશજીદ છે. તેમાં બજારમાં જુમા મશજીદ છે, જે
૭૦૦ વરસ ઉપરની જુની ગણાય છે. મહમદ પેગંબર સાહેબના કાકા
દબ્બરત અબ્બાસની આજ્ઞાદના નતુમીઆં હાજીમીઆં અને તેમના વડા
મલેક નરીફદીન, એઓ એ જુમા મશજીદના સુતવડી છે અને એ
મલેકના સબ્બદાનનીન નતુમીઆં છે. એ મશજીદના ખરચમાં મોગ-
લ સરકારથી મોઘાર નામે ૬૦૦ વીંધાંતું ગામ બાદશાહી ફરમાનથી
મલેકે તે હવુ પામે છે. એ મશજીદના આનખાસ તે જગા છે તે
પણ બાદશાહી છે. દરખા માટે વીંધાં ૨૦૦ તથા જુમા મશજીદ માટે
૬૦૦ અને મશીદના સુતવડીઓના વંશવારસો માટે ૬૦૦ વીંધાં જમીન
સાહાનશાવ તરફથી મળેલી છે. તેમાંથી ૬૦૦ વીંધાં એ બારમોએ વેચી
ખામેલી છે. એ મશજીદના સબ્બદાનનીન મલેક હમીદીદુલ્લા માટે કહે
છે કે, તેઓ એક પુરે પુરા સાવેક હતા, અને પોતાના આપના બવના
ઓરાહ માટે તેઓએ નાની નાની પકીના કોઠની કીકડી (રોડી)
માત્ર ૧૬ શેરની બનાવી રાખી હતી, અને તે સુખી સુખીને બામો
બવ પેટ મળ્યું હતું. તેપણ તેઓ મુન્નરના બાદશાહ એએક કીકડી ધોડાંક
વર્ષ સુધી તેઓના હુન્નરા (યાને તેપણને રહેવાનું બોંબક, જે હવુ
મશજીદ આગળ છે) ના મોજુદ હતી. મશજીદની પકિને એઓની
હાલ કબર છે તે આગળ એક હોજ છે, અને હોજની પુર્વે એ સાવેક
તું બંદગી કરવાનું એક હુપું જોઈએ. હમાન જોવામાં આવ્યું છે, જે
જેમની તેમ હાલતમાં છે, તેમાં બેરો તેઓ બોદાઈ માર્ગમાં ખેસતા
હતા. તેઓના બે ટેકડાં પણ હમે નજરે ત્યાં દોઢાં છે. એવાણનાં કોઠથી
બધી તાકાત ગણાય છે કે, જો એ હોજમાં ખસખસ ભરે તો તેના
દાંણાં પણ કહી દેવાને શક્તિવાન પોતાને કહેતા હતા । એઓની વફા-
તનો સને હીજરી ૧૦૭૮ છે. ખાતકી લોકોની મર્યાદા ખાતકીવાડમાં છે. પાંચ
હાટકીમાં તાપરવાડાની તામ્મ લોકોની—મગદુમ શાહેબની (એમાં મુ-
સાફરખાતું તથા મગદુમ પીરની દરખા પણ છે)—દુધ્યાં તળાવ ઉપ-
રની (મીરજાં મેહેમુદ નામે નવસારીનો એક મુશલમાન બગીરદાર
હતો, તેણે પોતાની ઓરતને મેહેર યાને પરણ્યાંન અડા કીધું, તેનેકા

શતી વખતની મળેલી મેદરના અંદરથી તે ખાઈએ દુધ્યાં તળાવ ઉપર,
પારશીઓમાં માત્રણખાઈએ જોમ દોખમું બંધાવ્યું, તેમ તેણીએ મશ-
જીદ બંધાવી, અને તેના ખરચ માટે ઝવેરીવાડી વેચાતી લઘુ વક્રમાં
ઢાંઢી આપી હતી.) -કુળથોયા યાને ગાહરાવાડાઓની મશજીદ, મુલ્લાં
ખેરલ્લાની બંધાવેલી છે, તે મુલ્લાં ખેરલ્લાની મશજીદને નામે ઓળ-
ખાય છે-કાઝી ભોઠોની કોટ ઉપર એક મશજીદ છે. મર્મમપૂરાની દક્ષિણે
ખાદમખીઆની મશજીદ છે. હુજમ ભોઠોની ગોળવાડમાં છે. હીગી ફ-
લ્યામાં કરાઈવાડામાં એક છે. રંગરેઝની પછવાડેની નાહતી મશજીદ, તેમાં
પીર મહમદ મુલ્લાં રહે છે. અત્રે જાણવા જોય એ છે કે, ફેટલીક
મમતો દિંદુના હોટરાંની કશાજ કદમ દુર મશજીદ આવેલી છે, તેમજ
સર જમશેદજીના મમેદરના આંદરાંતો બર મુસલમાન વસ્તીના અંદર
બંધાવવા છે, અને તે એક નજીકની મશજીદની પાસે હોવાથી એ
આંદરાંત ક. મ. ૧૮૪૮ માં બંધાયા તે વખતેજ આતશખેરાંમની
આગળ દેશાઈજી ખરજોરજી નવરીજીનું કુવાદે મકાન બંધાવું હતું,
સખમ મુખર્જી આમુકમાં હલકારજે કીશ કવૈ હતો, કે “ ખરજોરજી
દેશાઈજે હવેલો દુધ્યા ખરજી આતશખેરાંમની યોય સાંભળવા રોનક-
દાર મકાન બંધવું છે, ત્યારે સર જમશેદજીએ મશીદની બાગ સાંભ-
લવા આંદરાંત બંધાવ્યું છે. ” તોપણ શુકરાંના પરવરદેગારના, કે
હિંદુ, મુસલમાન અને પારશીઓના ધર્મના મકાનો એકેકની પાસે આ-
વેલાં છે, એટલુંજ નહીં પણ દિંદુઓનું મુરદાં બાળવાનું સ્મશાંત,
પારશીઓના દોખમા, અને મુસલમાનોનું એક કચ્છરાંત નજીક નજીકમાં
આવેલાં હતાં તે સર્વે સલાહ સંપથી રહ્યા છે, અને ધર્મરેચ્છાએ
હમેશ તેઓ તેમજ રહે ! નામદાર ગાયકવાડ સરકાર પણ મુસલમાનો-
ને માન આપે છે, તેઓને મદદ કરે છે. ખડેરાવ મહારાજનો તાપુતના
તહેવાર ઉપર બહુ ખેરાત વીગેરે કરતા હતા. તેઓએ દુધ્યાં તળાવ
ઉપરની મશજીદ વડીક સમરાવી આપી છે. જુમા મશજીદને મોટી
મદદ કરી છે. આજે પણ સરકાર તરફથી દર (મુસલમાન) અગ્યા-
સ્મી તારીખે “ અગ્યામી ખર્ચ ” ને નામે મુસલમાન ફકીરોને જ-
માડે છે.

સ્મશાન—દિંદુઓનું મુરદાં બાળવાનું સ્મશાન એકજ છે.

કચ્છરાંત—નવસારીમાં મુસલમાનોના કચ્છરાંતો ૧૩ છે. મગદુમ

સાહેબનું—મલેક નસીરદીન સાહેબનું—મગદુમ અપરદીન સાહેબનું—

પીર અચુ તાપર ફર્યેનું—ખોરડીંગ શાળા પાસે ડોટ ફર્યાવાલાનું—જા-
કાત નાકાની સ્ટેશનના રસ્તાની ચોકી આગળ હનુમ ભોડાનું—દોખમે
જવાના રસ્તા ઉપર ખાતકી ભોડાનું—દશેરા ટેકડીવાળું—શીલોટ ભોડાનું ખો-
લતીધોર આગળનું—સ્ટેશન તરફ નીમાજગરા ટેકડા આગળનું—ગોલ-
વાડ ગેટ સામે ટેકડી ઉપરનું—શતાપીરનું—સૈયદ તુરકીનવાળું—શોનાના
કબજનું.

જીના કુટુંબો—પારશીઓના ધર્મગુરુવર્ગના કુટુંબો પાત ૩૨-૩૩
ઉપર આવેલાં છે. તે ઉપરાંત બેહેદીન પારશીઓમાં વાંદરીવાળા, મે-
હેતા, મુતરી, ભોટ, લીંગરીયા, સુતરીયા, ખાતરાવાળા, રાંધા, રાગી,
ડેબુ, પટેલ, તલાડી, બારીયા, મુછ, લંગણ, ગાંધી, વઠેદ, વાઘા, નેકુ, તંબો-
લી અચારી, ગોઠલા, વીા. છે. ચીત, કલકતા, દખનચુ, મુંબઈ, ગુરત,
અરબસ્તાન, વગેરે દેશોના ઉપર જે પ્રખ્યાત વેપારીઓ અને આગે-
વાંતો છે, તે નવસારીવાળા મુગવતનીઓ છે. મુસલમાનોમાં શેખ શી-
દીકોનું ખાંદાન, સાદત ખાંદાન, કાઝી ભોડાનું કિશમાની ખાંદાન કારકી
ખાંદાન, અને અખ્મદારી ખાંદાન મુખ્ય છે. હિંદુ ભોડામાં વેદ, બેદી,
વીા. વંશે છે.

પારશી ધર્મના સંક્રાંતિ—આતશબેદરાંમ ૧ છે. આદરાંમ
૨ છે, મલેશરતું સર જમશેદજીવાળું અને વાઘડયાજીવાળું નવું કાંગા
વાડમલેજી કાલ જન્મવાળું ૬. સ. ૧૮૯૮ માં મીતેચેર દોમછની, આ-
તશબેદરાંમ આગળની અચારીમાં નવું આદરાંમ તૈયાર થયું તે જુદું. હુન્વાની
નવમી અવતરણી જેવું જોઈ કે, એ મીતેચેર દોમછના આંદરાંમના કાંડમાં
આગેવાન મગચોઓએ, અકાળરોએ, અને વણ દસતુર દેશાઈઓએ નાં-
ણાંની રકમ ભરી આપી છે. વખત તારો શું અમલકાર છે! દાદગાં
૫ છે, વડી દરેકબેદર-આતશબેદરાંમ સાથે મનેતેચેર હોયજીનું—મલેશરમાં
સર જમશેદજીના આંદરાંમમાં—દોખમા આગળ—અને વાઘડયાજીની નવી
અચારીમાં. એ શીવાય દાદગાં વગર માત્ર બાજ ધરવાની અચારી ૩
છે, અસપારવાડમાંની કામાની—મલેશર નેકુ ફર્યામાં મલેશરની અંજુ-
સનની, એમાં બે ભાગ છે. ૧ લા ભાગમાં અંજુમને સંવત ૧૮૫૪
માં જીજીભાઈ દરમજી રામજીસાગર મારફત જન્માવેલી અને પાછળથી
સર જમશેદજીએ પ્રધાર કરેલો તે, અને બીજો ભાગ રશતમજીકુંવરજી
પેશીજીની બેડી જીવજીપ્રાથમે સંવત ૧૮૭૮ માં જન્માવી છે. અને
દીગી મોહોલામાં રખાડીની એક છે.

પાંણીના મુખ પરસો-તરાડતા મથેનું, કાઠારવામાં મથેનું, મોટા બબર મથેનું, અને મહેસરમાં મેહરીન રસ્તમણ ડેમની બાજુ પરનું જેલણ મનનણ મેહેતાએ જવત ૧૯૨૦ માં બનાવેલું પાંચ ફાટીમાંવાળું મળી ૪ પારસીના છે. હિંદુ મોકોલું મુખ્ય પરબ મોટાં બબરમાં છે.

માનતાના કુવાઓ—નવસારીમાં સાંઢકુવો અને રામબાઈ માતાનો કુવો જે મે વેહેમી મેહરીની માનતાને માટે પ્રખ્યાત છે. હાલની સુતમાંની વાડીમાં સાંઢ કુવો આવ્યો છે. એ કુવામાં એક મસ્તાં સાંઢ પડી ગયો હતો, અને જેને બાહાર કાઢતાં કેટલાક દિવસ લાગ્યા હતા, અને કહે છે કે ત્યાર પછી તે રસ્તે ફરનારાઓને બચાનક દેખાવો દેખાતા હતા, તથા નવસારીમાં ધરડી ચાલી હતી ! વળી આને પશુ વાપસા લોકો જોતી માનતાઓ કરવા બધ છે. કહેછેકે, આગાઉ તો એક હિંદુને ત્યાં ન્યાતિનું બમન થવાનું હોય, તે એક દહાડો આગળથી માનતા લખીને ત્યાં બઈ સો બસો કે બેઠલી બાજુ થવાની હોય, તેટલીનું ખાણું પકાવાસાકે પાકણું મળવા અરજ કરતો, અને બીજે દહાડે તેટલાં વાસણ ત્યાં થઈ રહેતાં ! પશુ પાછળથી કહેછેકે કોઈ એક એ વાસણુ ચોરમાં ત્યારથી આ સત જતુરકયું. તેમજ કહે છે કે રામબાઈ માતાના કુવામાં કોઈ કોઈ દહાડો એકાએક અંદર પાણીમાં, બજતા દીવાનું કોઢ્યું જણાય છે, તથા કોરો કુંભારને ધરનો માટીનો ધડો પાણી ઉપર તરસો જણાયા કરે છે, અને પાછો જોતજોતાં ડુબી જાય છે ! વગેરે અનેક કથાઓ છે. પશુ પુષ્કળ માનતો એ મેહ કુવાની આને પશુ લેવાય છે. સાંઢ કુવામાં સાંઢના રૂપે દેવસ્થાન હોવાનું માનવામાં આવે છે, અને તેની ખાસે “ જોંખલી માતા ” નામે દેવીનું સ્થાન છે, ત્યાં જે વેહેમી વર્ગને હાઈ, જોંખલી, ખસ, જેવા પ્રકારના બાધિઓ હોય છે, તેઓ તેની બાધા રાખવાથી સાબાં થતાં જણાવામાં આવે છે.

નવસારીની બીલ્લીગા— નવસારીમાં નવાં ચાંપાનું મકાન અને રેલ્વે સ્ટેશન સહા સવા બાખને ખર્ચે બંધાયેલાં છે, તે સ્થાન સ્ત્રીમત પારસીઓની બધીયુ શુશ્રીમિત બીલ્લીગા અને ગંજબર નામના છે. મુજબની ૮૨૧૦૦૦ તી વસ્તીમાં ૪૫૦૦૦ થર છે, બ્યારે આંખા નવસારી પ્રાંતની ૩૧૯૪૪૩ માણસની વસ્તીમાં થર ૭૭૨૭૫ છે, તેમાં બધી જાલી થર ૧૬૩૫૯ છે. આખા પ્રાંતમાં મુરખ ૧૬૦૮૧૩ અને સ્ત્રી ૧૫૮૫૪૦ છે. અને મુજબની વસ્તીના પ્રમાણમાં નવસારી પ્રાં-

તમાં ૫૨ પુખ્ત છે. તથા નવસારીની ૧૬૨૭૬ ની વસ્તીમાં ૫૨ની સં-
ખ્યા ૫૦૧૧ છે. તેમાં વળી ૧૫૪૯ ખાલી છે. અને ખુદ નવસારીમાં
પુરપની વસ્તી ૭૭૬૦ ની અને સ્ત્રીની ૮૫૧૬ ની છે. અસલ તો
શેઠેરની વસ્તી ફરીરા ટેકડી અને હુનશીકુઈ તરફની બાબુએ હતી, તે
વધી વધીને હાલ ઉત્તર પશ્ચિમે બંધાયેલી છે. હાલ બંધાયેલી શર કા-
વજી નેહાંગીરની સ્કુલ, તાતા સ્કુલ, સરકારી “ હોડીઓની સ્કુલ,”
સરકારી “ હોડીઓની સ્કુલ ” વગેરે નવીન બીરહીંગા બેવા
લાયક છે. વળી સંવત ૧૯૫૧માં જેનો માટે કાલમાવાડીના શા. ફરીરમંદ
મોતાજી તમાશા. દુલ્લબ મોતાજીએ બંધાવેલી ધર્મશાળા બેવા લાયક છે.

પુખ્તલીક ઝાંડીશો — નવસારીનું જીલ્લું થાંભું “ સરકારી
મેદેલ ” લેવે ગણાય છે. જે અંદરના ભાગમાંથી ધણી મંજવર
બીરહીંગા છે, જેનો જોડલાથીજ ખ્યાલ આવશે, કે ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં
ન્યારે નવીન જોડબીનીએજન સગણું તે પેદેલાં પોલીસ ખાતું, જેલ,
ન્યાય ખાતું, મુલકી ખાતું, રીઝાર્ડ, ચરીત્ર, બકાત ખાતું, ત્રીબેરી
ખાતું, વગેરે વગેરે તમામ સરકારી ખાતાં, જે જોડબ બીરહીંગામાં
સમાતાં હતાં, જોડબ નહીં, પણ તેમાંજ વળી પોલીસ લાઇન, ધોમ-
ઓના તમેજા તથા તેઓના સ્વરાના રેહાંબુ, તથા કારકુનથી શુભા
સુધીના અન્યકારો મોતાના કુટુંબો સહ તેમાંજ રેહતાં હતાં । સંવત
૧૯૩૦ માં શ્રીમંત કેસાજીરાજી મલ્હારાવ મહારાજના નવસારીમાં
જન્મનાંસ સાથે જન થયાં તે વેળાએજ જે જીલ્લાં થાંભીના મેદેલની
રોનકમાં ફરફાર કરવામાં આવેા હતો. આજે ધણે ભાગે કરવે કચેરી
જો, નવાં થાંભીવાળી મંજવર બીરહીંગા ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં તરખાર થઇ
ત્યારથી ત્યાં ભરાય છે. જે મલ્હારાવ મહારાજના રાણી માહાલસાનાંસ સા-
હેન નવસારીમાંજ જાયુકના રહે છે, અને સરકારમાંથી તેઓને ફરમા-
સે હાથ ખર્ચના રૂ. ૨૦૦૦ મળે છે.

જેલ—નવસારીની જેલ ઇ. સ. ૧૮૮૦ માં ધણી મોટી બાંધ-
વામાં આવી છે. જેમાં ફરમાસે ૧૯ નવા કેદીની રાસ આવે છે. અને
દર વર્ષે ૨૩૦ કેદીની સરાસરી આવે છે. જેલમાં મરદો માટે પાંચ,
ઝાંરો માટે ૧ અને બાંકાં માણસ તથા ખુનના કેદિ અને કામાં કા-
મના કેદિઓ માટે છુટા છુટા વારો છે. જે જેલમાં ૫૦૦ થી ૧૦૦
કેદિ સમાય જોડેલી જે મોટી છે. માત્ર ૬ મહિનાની સજાનાં કેદિઓ
જે જેલમાં રાખવામાં આવે છે. ૭ મહિના ઉપરાંતની સજાના કેદિઓ

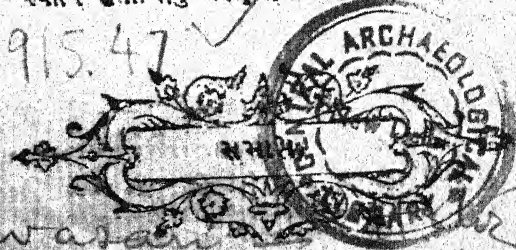
ને વડોદરાની મોટી જગ્યામાં મોકલી આપવામાં આવે છે. ખુનીને ખુની જાળ કરવાનો ફાવ કરવાનો જોડે જતેના જાળને અધિકાર છે, પરંતુ ફાંસી દેવાની પરવાનગી વડોદરા હજીરથી મંજૂરમાં આવે છે. ફાંસીની જગ્યાએ જ્યારે સુરતને તાલે નવસારી હતું, ત્યારે સુરત શુ-જીએ મદાવા જતેના ખુનીને નવાજ તરફ મોકલે મોકલી આપતા. અને જ્યારે માવજવાડી સ્થાપન થઈ ત્યારે ખુનીને વડોદરા મોકલી આપવામાં આવતો. ત્યાં પ્રથમ ફાંસીની સીટમ નોકલી. તરવારને ઝટકે ખુનીનું શીર કાઢી દેવામાં આવતું, અથવા જોપને મોઢે ખુનીને બાંધી તોપને મોઢે ખુનીને કાઢી દેવામાં આવતો, અથવા મસ્તીમાં આવેલા મસ્તાન હાથીને પગે બાંધી હાથીના પગતળે ચમકાવી નાંખવામાં આવતો હતો. આજે તબ નવસારીમાં દર વરસે ફાજવારી ચુલ્હાના મુકદ્દમા મેજીસ્ટ્રેટ આમળ સરાસરી ૩૭૦ નોંધાય છે. હાલમાં તો નવસારી નમરી, પ્લત-લીથી લીધી અને આધિકારીના ટાપુની જરાજરીમાં આવે છે, કે જ્યાં જોડી અને ખુનના અપરાધો થતા નથી.

જાહેર ફાંસી—નવસારીના જાહેર ફાંસીમાં મોકલે મોકલેના માં-ખારના ફાંસી ખાદ કરતાં, ફાંસીને અવસ મંજૂર પોહોંઆવાનું—ત્ર વારેજ જરથોસ્તીજોને પખાર આપવાનું—આંધળાં લુલાંને વરપાસન આપવાનું—વડી ફરેહમેદેરના તથા મીનોએર હોમજીની ફરેહમેદેરના મુકતાદનું—મીનોએર હોમજીની ફરેહમેદેરમાં ઇજ્જતે જાજ વજેરે કરવાનું—મહેશ્વરની તમામ અંગુમનના ધંખારનું—મહેશ્વરની અંગુમ-નનું—જેનરજ ફાંસી—ખામેરોને અકુરમજ્જનું—નવસારી જ્ઞાન પ્રધારક મંડળીનું—મેદેરજાંજા બાધજેરીનું—હાઈસ્કુલ તથા તાતા સ્કુલનું—હિન્-દુ વજેરે સામાન્ય મરજી વખતના બામોનું—વડી ફરેહમેદેરના જમ-નો મોમેદોનું—મુસલમાનોની અંગુમને ઇસલામ નામની જે સમા ખાસ મુસલમાન બાધજોના જલાં મોટે ઇ. સ. ૧૮૫૭માં સ્થાપવામાં આવી છે તેનું, જેવાં ફાંસી છે. વળી તમામ જરથોસ્તીજોના દર ધં-ખાર ઉપર ન્યાતના ખાંજાં થાય છે તે તો સર જમશેદજી છજીભાઈની સમાવતને આધારી છે.

ફાંસી વાખ ખારનાર નોશાકરો:—મી. હોમજી એદ-જી કોટવાલ નામના મુખ્યિદ નોશાકરો, જેજો જાંસદા રોટવા કોનજર-વેટર જોડ ફોરેજીની જગ્યાએ હતા, તેજોએ ૧૦૦ ઉપર વિકાળ અને પ્રાણપાટક વાળા જંગલોમાં મારી એવી નામદારી મેળવી હતી, કે

રાસ્તગૌહતારના પરમાર્થ અધિપતિ શ્રેષ્ઠ ડૉ. ન. કાલાલજી એક દૃઢ
 બેથું કરી મુન્બઈના ઑન. બરડીશ બરડગીદના પ્રમુખપણા હેઠળ એક
 વગવાળો ગંભીર મેલાવડો ૧૪ અક્ટોબર ૧૮૮૫ ને રાજ્ય દશમી
 કાલકલ્પ મંત્રીટયુટમાં એકઠો કરી એક નામીની રાષ્ટ્રીય તથા ખીણ
 ભેટો આપી હતી. એ મેલાવડામાં સર વીલ્ફ્રમ વેલરનન, ડાકાબાઈ
 તવરેશ વગેરે હાજર થયા હતા. હજારો માણસના છુપ ભમાવનાર એ
 નોકાકરાની પુષ્કળ સ્તુતિ મેલાવડામાં ધિર હતી. રૂંડમાં રા. ૪૫૦
 ભરાયા હતા. ઑન. બરડકે, મેલગીલ, સર વીલ્ફ્રમ વેલરનન, મી. લી-
 વોરનર વગેરેએ એ નોકાકરાના સન્માન રૂંડમાં રજીઓ ભરી હતી.
 ત્યાંજ પુનાના શ્રેષ્ઠ દોરામજી મહમજીએ એમને એક રીવેલર આપી
 હતી. મી. એલજી વેલરનજીએ એક રૂપિયા ચાંદ ભેટ આપ્યો હતો.
 વાંચકાના રાજ્યએ પણ જીનો પોચાક તે મેલાવડામાં ભેટ ભાખાવે
 હતો. એ વાચકાને તેના પરાક્રમ માટે રા. ૧૫૦૦ તું ઈનામ રાજ્ય
 બરકયા મહુ' હતું. એમનો બન્નમ ૩ એ આમે તવરડીયાં થયો હતો.
 અને હેલ્સો તાવ ખારાં પડ વરસતી ઉમરે વોસા બંગલમાં તા.
 ૪ મે ૧૮૮૭ ને રાજ્ય વાલના પંખલા લોગ વધ મુન્બઈમાં મરણ
 પામ્યા. અને મરતાં મરતાં પણ વાંચકેજા મારતા મતા. એવજીની ચિ-
 તરેલી એક કાલપ્રસાદન જાંબર સર્ગો મારેની કામરિયુલમાં મુંકી છે.
 માયન વિદ્યા—માયનવિદ્યાનો ખરી તાલીમે સામનો પ્રસાર ડેઠે કરતાં
 તવરડીયાં અતિ ધણે વધી પડ્યો છે. તેને માટે એક ખાસ સ્કુલ
 ચાલે છે. અને ધરે ધર ધોળી ધોળી લેવા તાલ દુરથી માણતાણ ચલાવે
 છે. વળી અબજ નેપુ' છે કે આંખે અપંગ જેવા માતારા મહરથો
 મેસર્સ ર. જી. દેશાઈ, પે. પા. મુલ્લાં, કંકરશાવ બાંજુરકર વખણાય
 છે. પ્રથમ કૃ. જો. દેશુમળ બરને "પ્રાર્થના સમાજ" સ્થાપિ હતી.
 ત્યાં શાયનમાં જાંડગી થતી હતી. તે માટે હ. હ. મુલ બરને "આર્મ
 સમાજ" સ્થાપિ હતી. તેતું મરણ તે બરગની સાથેજ થયું છે.

915.47

Navasari
 Gujarati literature — Guide